

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

130. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2017. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Stenge Csaba, PhD, levéltárigazgató (Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára); *Balla Tibor*, alezredes, az MTA doktora, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Balogh Máté*, főelőadó (Hadtörténeti Múzeum); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, főszerkesztő (Hadtörténeti Intézet, Szerkesztőség); *Kovács Zsolt*, PhD, történész; *Ligeti Dávid Ádám*, PhD, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet); *Perényi Károly*, PhD-hallgató (Debreceni Egyetem BTK); *Polgár Balázs*, régész (Hadtörténeti Múzeum); *Pósán László*, PhD, történész, egyetemi docens (Debreceni Egyetem); *Réti Balázs*, PhD, középiskolai tanár (Lovassy László Gimnázium, Veszprém); *Rittling László*, PhD, történész; *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténeti Intézet, Szerkesztőség); *Szakály Sándor*, az MTA doktora, főigazgató (VERITAS Történetkutató Intézet) és tanszékvezető (Károli Gáspár Református Egyetem); Szathmáry István, újságíró; *Tőser Márton*, PhD, történész; *Veszprémy László*, az MTA doktora, igazgató (Hadtörténeti Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata
Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, M. Szabó Miklós, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Vladimír Segeš,

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR

ARTHUR ARZ VEZÉREZREDES KATONAI PÁLYAFUTÁSA ÉS SZEREPE A NAGY HÁBORÚBAN

Az Osztrák–Magyar Monarchia szárazföldi haderejét a XX. század őskatasztrófájának tartott Nagy Háború idején mintegy 1200 fős tábornoki kar irányította. A legmagasabb – tábornagi és vezérezredesi – tábornoki rangot mindössze 34 osztrák–magyar tiszt érte el 1914 és 1918 között. Közülük is kiemelkedik Arthur Arz Freiherr von Straussenburg vezérezredes, Ausztria–Magyarország haderejének utolsó, a történelmi Magyarország területén született vezérkari főnöke és megbízott főparancsnoka, aki az 51 hónapon át tartó első világháború egyik legismertebb és legsikeresebb osztrák–magyar hadvezére, egyúttal meghatározó személyisége volt.

Az 1917-es esztendő centenáriumán több szempontból is indokolt, hogy személye a szakmai és az olvasói figyelem középpontjába kerüljön. Megközelítőleg száz évvel ezelőtt, 1917. március 1-jén érte el tiszti pályafutása csúcspontját azzal, hogy az egykori Monarchia legfőbb katonai vezetője lett. Kétségtelen tény továbbá, hogy vezérkari főnökként még ugyanabban az évben jelentős eredményeket mutathatott fel, hiszen a központi hatalmak hadseregeinek majdnem sikerült kiűtni a háborúból két meghatározó ellenfelüket, a cári Oroszországot és Olaszországot.

Élete és tanulmányai a katonatiszti pályára lépés előtt

Arthur Albert Arz 1857. június 16-án született Nagyszebenben. Édesapja, Karl Arz von Straussenburg magyar királyi postamester, majd később magánzó, édesanyja Luise Pfaffenhuber volt.

Az Arz család már több generáció óta az erdélyi szász értelmiséghez tartozott. A familia nemesi előnevét a tábornok nagyapja, Martin Samuel Arz evangélikus lelkész, egyben császári–királyi pénzügyi tanácsos szerezte, aki a „von Straussenburg” előnevet 1835. május 31-én vette fel, amikor Daniel Gottlieb az erdélyi kormányzótanács tagja örökbe fogadta.¹

A későbbi tábornok iskoláit Nagyszebenben végezte, majd 1870–71-ben Drezdában volt vendégtanuló. 1872–76 között középfokú tanulmányait a helyi evangélikus líceumban folytatta, ahol érettségi vizsgát tett, majd 1876-ban az 1844 és 1887 között működött

¹ Ligeti 2013. 15. o.

nagyszebeni jogakadémia – melynek feladata a szász közigazgatási székek hivatali utánpótlásának biztosítása volt – hallgatója lett, s annak első évfolyamát jeles eredménnyel végezte 1877-ben.²

Katonai pályafutása 1914-ig

Arz már gyermekkorától kacérkodott a katonai pályával, és 1876. szeptember 25-én egyévi önkéntesként jelentkezett a még 1849-ben létrehozott császári és királyi 23. számú tábori vadászászlóaljba, ahol szolgálatát 1876. október 1-jén kezdte meg Nagyszebenben, majd azt Székelyudvarhelyen és Marosvásárhelyen folytatta.³ Az egyévi önkéntesség intézményét – német mintára – 1868-ban hozták létre a közös hadseregen belül. Lényege az volt, hogy aki középiskolai (főgimnázium, főreáliskola) vagy ezzel egyenrangú végzettséggel rendelkezett, az egy év szolgálat és néhány kiegészítő vizsga letétele után tartalékos-, majd aktív állományú hadnaggyá válhatott.⁴ Az egyévi önkéntesség intézménye képezte a katonai akadémiák, és hadapródiskolák mellett a hadsereg tisztikarának harmadik utánpótlási bázisát.⁵

Az egyévi önkéntesek különleges státusszal és kötelezettségekkel rendelkeztek a hadseregen belül. Míg a sorozott állomány három évet töltött a laktanyában, az egyévi önkéntesek 12 hónap aktív szolgálattal letudták a kötelező katonaidőt, továbbá jogosultak voltak kiválasztani azt a helyőrséget, ahol szolgálni akartak. Nem kellett a kaszárnyában lakniuk, kiképzésük alatt mentesültek a legkimerítőbb gyakorlatok, valamint az őrszolgálat kötelezettségei alól.⁶ Az önkénteseket szolgálatuk után kilenc évig a császári és királyi (más néven közös) hadsereghez, további két évig pedig a császári-királyi Landwehrhez vagy a magyar királyi Honvédséghez hívhatták be, ahogy ez Arz esetében is történt.⁷ További előnyt jelentett, hogy a szolgálat mellett lehetőség nyílt civil tanulmányok folytatására, amely kiváltsággal Arz is élt.

Arthur Arz 1877. szeptember 23-án letette a tartalékos tiszti vizsgát Nagyszebenben.⁸ 1877. november 1-jén tartalékos hadnaggyá nevezték ki. Eldöntötte, hogy hivatásos tiszti pályára lép. A hadseregben előírt hivatásos tiszti kiegészítő vizsga letétele után, 1878. június 1-jén lett hivatásos hadnagy a császári és királyi 23. tábori vadászászlóaljban.⁹ Arz tiszti karrierje hadnagyként, közel 21 évesen indult, ami a szokásos tiszti pályákhoz képest két-három éves lemaradást jelentett, mivel ő nem katonaiskolából érkezett.¹⁰ 1883. május 1-jén főhadnaggyá avanszált alakulatánál.

² *Sachsen* 1993. 191. o.

³ *Kriegsarchiv, Wien (KA) Qualifikationsliste Arz*, 52. doboz.

⁴ *Balla* 2010. 30. o. Az átvételt a jelölt rátermettségétől, valamint a mindenkorai tisztihánytól is függött, így nem automatikus folyamat volt.

⁵ *Deák* 1993. 116. o.

⁶ *Einjährig* 1878. 7. o.

⁷ *KA Qualifikationsliste Arz*, 52. doboz.

⁸ *Balla* 2010. 60. o.

⁹ *Balla* 2010. 61. o.

¹⁰ *KA Qualifikationsliste Arz*, 52. doboz. Néhány későbbi ismert császári és királyi tábornok szintén egyévi önkéntesként kezdte pályáját: így például Ernst Kletter, Edler von Gromnik (1858–1923) gyalogsági tábornok, Ferdinand Kosak (1856–1932) gyalogsági tábornok, Schay Gusztáv (1862–1939) címzetes gyalogsági

Arz 1885 őszén kezdte meg tanulmányait a Monarchia vezérkari elitjét képző intézményében, az 1852 óta működő bécsi császári és királyi Hadiiskolában, amely rendkívül szigorú követelményeket állított a hallgatók elé. Mivel egészen 1888-ig a felvehető tisztek maximális életkora 28 év lehetett, Arz az utolsó pillanatban lett az intézmény hallgatója.¹¹ Miután 1887. október 28-án kiváló eredménnyel abszolválta a záróvizsgát, karrierje felgyorsult.

A hadiiskolai tanulmányok befejezése után Arz néhány hónapra visszakerült szülővárosába, ahol 1888. április 30-ig a 23-as vadászászlóaljban szolgált. 1888. május 1-től a császári és királyi 13. gyaloghadosztály vezérkari osztályán tevékenykedett, először a boszniai Banjalukán,¹² 1889-től pedig Bécsben. 1890. május 1-jén második osztályú századosá lépett elő beosztásában. 1890. október 1-jétől a Boszniában állomásozó császári és királyi XV. hadtest vezérkari osztályának első fogalmazótisztje lett Szarajevóban. 1891. május 1-jén első osztályú századosá lépett elő beosztásában.¹³ Arz igen szerette pályafutása e két esztendejét, sőt parancsnoka is nagyra értékelte munkáját. 1892. október 27-én az 5. közös gyaloghadosztály vezérkari osztályára került Olmützbe. 1893. október 29-től fogalmazótisztként dolgozott a császári és királyi II. hadtest vezérkari osztályán Bécsben. 1895. április 16-án báró Anton Schönfeld tábornagynak, a csapatok főfelügyelőjének segédtitstijévé nevezték ki Bécsbe,¹⁴ ezt a kinevezést az tette lehetővé, hogy az erdélyi száz főtiszt 1895 márciusában sikerrel abszolválta a vezérkari törzstiszti kiegészítő vizsgát.¹⁵ Arz 1896. május 1-jén őrnaggyá lépett elő beosztásában, feladatkörét Schönfeld teljes megelégedésére 1898 januárjáig látta el, amikor a tábornagyi meghalt. Arz 1898. január 24-én visszakerült a bécsi székhelyű, császári és királyi II. hadtest vezérkari osztályára, ahol a második törzstiszti pozíciót töltötte be.¹⁶ Ekkor újabb meghatározó vezető bukkant fel Arz életében: Üxköll-Gyllenband¹⁷ tábornok, aki feltétlen, rendíthetetlen fegyelmet követelt meg beosztottjaitól. Nagy a valószínűsége, hogy Arz – aki 1898. november 1-jén alezredessé rukkolt elő – feltétlen engedelmességét éppen Üxköll diszciplinája erősítette meg. Az alezredes jó kapcsolatot épített ki a hadtest vezérkari főnökével, Franz Rohr ezredessel, aki a Nagy Háború idején a tábornagyi rangig vitte.¹⁸ Arz 1899-ben gözerővel dolgozott a mozgósítási tervek átalakításán, sikerült jelentősen egyszerűsíteni a mobilizáció adminisztratív hátterét.¹⁹

1901. október 22-én (a haderőben uralkodó szokásoknak megfelelően) Arzot ismét csapatszolgálatra osztották be, a 34. közös gyalogezred (amelynek tulajdonosa maga a német császár volt) 1. zászlóaljának parancsnoka lett Kassán. Időközben 1902. május 1-jén Arz ezredessé lépett elő, majd 1903. február 4-én igen komoly beosztást kapott Bécsben:

tábornok, Simon Schwerdtner, Ritter von Schwerzburg (1854–1925) címzetes gyalogsági tábornok, Heinrich Tschurtschenthaler von Helmheim (1858–1918) gyalogsági tábornok, Dr. Karl Freiherr von Bardolff (1865–1953) altábornagy, Otto von Berndt (1865–1957) altábornagy, Turezer Imre (1854–1925) altábornagy.

¹¹ Zeinar 2006. 528–529. o.

¹² KA Qualifikationsliste Arz, 52. doboz.

¹³ Balla 2010. 61. o.

¹⁴ KA Qualifikationsliste Arz, 52. doboz.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Balla 2010. 61. o.

¹⁷ Életrajza: Balla 2010. 312–313. o.

¹⁸ Életrajza: Balla 2010. 256–257. o.

¹⁹ KA Qualifikationsliste Arz, 52. doboz.

a Vezérkar (személyügyekkel és a katonai közigazgatás ügyeivel foglalkozó) Igazgatási Osztályára (Direktionsbureau) került, majd 1903. április 12-én annak főnökévé nevezték ki,²⁰ így Friedrich Beck²¹ vezérkari főnök egyik jobb keze lett. Arz kezében összpontosult a vezérkar személyzeti ügyeinek kezelése és irányítása, ebből következően bizalmi funkciót töltött be. Fontos posztján tapintattal és nagy gonddal dolgozott, ahogy azt Beck helyettese, Oskar Potiorek²² altábornagy is megállapította. Arz végül összesen öt és fél évet töltött a Direktionsbüro élén.

1908. november 1-jén Arzot a legalacsonyabb tábornoki rangba léptették elő. Az újdonsült vezérőrnagy 1908. november 27-től a budapesti császári és királyi 61. gyalogdandár irányítását vette át. Budapesti állomáshelyén a közös hadsereg IV. hadtestének tisztí iskoláját is vezette, ahol a főhadnagyk századosi kandidatúrája történt.²³

Arz 1912. május 1-jén kinevezett altábornagyként Miskolcra került, ahol a 15. közös gyaloghadosztály vezetését vette át. Felettese – az osztrák–magyar VI. hadtest parancsnoka – Svetozar Borojevič²⁴ gyalogsági tábornok volt. Arz tábornok nagyon szerette a divízió irányítását, azonban alig egy év múlva ismét irodai munkára vezényelték: 1913. április 21-én a bécsi közös Hadügyminisztérium csoportfőnöke lett. Igen fontos megbízatást kapott, hiszen ő irányította a mozgósítás, a felvonulás, és a csapatok felszerelésének ügyét. A hármas ügyosztály felelt a trénekért, az ötös a kiképzésért, ennek egyik alszekciója a vasúti szállításért, a hatos az iskoláztatásért, végül a tízes a mozgósításért.²⁵

A Nagy Háború orosz frontján

A Monarchia legtöbb hadvezéréhez és tábornokához hasonlóan Arz életútjának egyetlen háborúja az első világhégés volt, mely kiteljesítette a tábornok karrierjét. A háború számára a közös Hadügyminisztériumban kezdődött el. Mint a mozgósításért felelős csoportfőnök, ő irányította a Monarchia csapatainak frontra szállítását. 1914. szeptember 2-án régi seregteste, a 15. közös gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki, amely az osztrák–magyar 4. hadsereg alárendeltségében vett részt a győztes komaróvi ütkezetben.

A tábornok alig kezdte el a front harcai során veszteségeket szenvedett divízió újjászervezését, amikor október 7-én a kassai állomáshelyű császári és királyi VI. hadtest megbízott parancsnokává nevezték ki, amely a 15. és a 27. közös gyaloghadosztályt, valamint a magyar királyi 39. honvéd gyaloghadosztályt foglalta magába. A Monarchia haderejében Arz volt az első altábornagyi rangot viselő tábornok, akit hadtest élére állítottak.²⁶

Arz hadteste október folyamán a San folyó partján Rudnik térségében harcolt a cári csapatokkal.²⁷ Bár az altábornagy hadosztályai sikerrel védték meg Rudnikot, a visztulai fronton bekövetkezett vereség miatt el kellett hagyniuk a San partját.²⁸

²⁰ Balla 2010. 61. o.

²¹ Életrajza: Balla 2010. 71–73. o.

²² Életrajza: Balla 2010. 248–250. o.

²³ KA Qualifikationsliste Arz, 52. doboz.

²⁴ Életrajza: Balla 2010. 86–88. o.

²⁵ Regele 1968. 24. o.

²⁶ Ligeti 2013. 52–56. o.

²⁷ Ligeti 2013. 65. o.

²⁸ Arz 1924. 38. o.

November 16-án az osztrák–magyar VI. hadtest támadást indított, és Iwanowice közelében szétverte az ellenséges erőket, azonban két nap múlva az oroszok megállították a támadást.

Az 1914. decemberi győztes limanowai csatában Arz hadtestével – az osztrák–magyar 4. hadsereg jobbszárnyának irányítójaként – nemcsak Alekszej Bruszilov orosz tábornok erőinek támadását állította meg, hanem erőteljes ellentámadást is végrehajtott, amelynek során a Hadfy Imre²⁹ altábornagy vezette 39. honvéd gyaloghadosztály előrenyomulása döntőnek bizonyult. A csata leghevesebb szakaszára december 10–11. éjszakáján került sor. A cári túlerő ellen védekező három (9., 10., 13. közös) huszárezred hősieles küzdelmet vívott, melynek során a 9. Nádasdy-huszárezred parancsnoka, Muhr Ottmár ezredes is elesett. Arz erői sikerrel vették be a 750 méter magas Golców-magaslatot, amely stratégiai fontosságú győzelmet jelentett. Sikerült a nyugat felé gördülő „orosz gőzhenger” megállítását.

Arz első jelentős győzelmét aratta Limanowánál. A harcok során tanúsított energikus hadvezetési mód (beavatkozásának köszönhetően a Josef Roth altábornagy-féle hadseregcsoporthoz elleni orosz szárnytámadást teljesen ki lehetett védeni) jutalmaként vehette át 1917. augusztus 14-én a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét.³⁰

A limanowai csata után a mozgóháború is véget ért Arz számára. December utolsó napjaiban hadosztályai még elkezdődött harcokat vívtak Gorlice környékén az ellenséggel, majd a front megmerevedett.

Az 1915. január 23-án kezdődött kárpáti téli offenzíva során az általa vezetett VI. hadtest az osztrák–magyar 4. hadsereg balszárnyán csak kisebb eredményeket ért el, például február 24-én elfoglalta Gorlice temetőjét, az orosz védelmi rendszer egyik centrumát, majd májusig állásharcot folytatott a város környékén.³¹

A központi hatalmak orosz fronton elért legnagyobb győzelmét, a gorlicei áttörést a német 11. hadsereg 8 német, és 3 osztrák–magyar hadosztálya, valamint a császári és királyi 4. hadsereg hajtotta végre. Az offenzívához összesen 357 000 katonát, 334 nehéz-, 1272 könnyűlöveget és 96 aknavetőt összpontosítottak.

Arz VI. hadteste, amely a krakkói 12. közös és a 39. honvéd gyaloghadosztályból állt, ismét az események középpontjába került.³² Május 2-án reggel hat órákor négy órás, pokoli erejű ösztűz zúdult a Gorlice környéki orosz állásokra. Délelőtt tíz órákor megindult a központi hatalmak csapatainak gyalogsági támadása, melynek során Arz alakulatai elsőként a valóságos erődtámaszpontként és az orosz védelem kulcspontját képező Pustki-magaslatot rohamozták meg, amit rövid időn belül elfoglaltak. A 39. honvéd gyaloghadosztály a Wiatrowki-magaslatot vette birtokba, majd megkezdődött a cári csapatok üldözése. A nap végére sikerült áttörni az orosz frontot: 17 000 hadifogoly került a központi hatalmak kezére.

A cári haderő heves utóvédharcokat folytatva általános visszavonulásba kezdett. Arz végül május 7-én bevette Krosnot, ám a sikerek ellenére kevesebb mint egy hét alatt elvesztette harcoló állománya felét.³³ Túlzás nélkül állítható, hogy a gorlicei áttörésben a

²⁹ Életrajza: Balla 2010. 150–151. o.

³⁰ Regele 1968. 32. o.

³¹ Arz 1924. 49–52. o.

³² Romsics 2010. 68–69. o.

³³ Arz 1924. 60–62. o.

legsúlyosabb veszteséget az altábornagy csapatai szenvedték el, hadteste mintegy 10 000 katonát veszített, a 12. közös hadosztályt újjá kellett szervezni.³⁴

A gorlicei áttörés nem pusztán helyi siker maradt, hanem egy átfogó hadművelet-sorozatot indított el, amely egészen 1915. augusztus végéig tartott. Május 16-án Arz csapatai a San folyón is átkeltek, május 22-én pedig elérték Zolkiewet, így húsz nap alatt 250 km-t sikerült előrenyomulniuk. Galícia nagy részének visszafoglalása után, a központi hatalmak erejüket észak felé csoportosították, hogy a Közép-Lengyelországban kialakult orosz kiszögellést felszámolják. Július 15-től már három hadsereg (a német 11., illetve Bug-, valamint az osztrák–magyar 4. hadsereg) folytatta az offenzívát.

Július 31-én Lublin is a központi hatalmak kezére került. Arz – 1915. május 28-tól már a császári és királyi VI. hadtest (melyet több, mint fél éven keresztül megbízottként irányított) kinevezett parancsnokaként és az August von Mackensen tábornagy vezette német 11. hadsereg alárendeltségében ténykedve – csapatai augusztus 1-jén elfoglalták a Cholm–Piaski műút alkotta védelmi vonalat, amely az orosz defenzíva gerincét adta. A hónap folyamán a központi hatalmak sikerrel pacifikálták a kongresszusi Lengyelország területét.

A tábornok csapatai 1915. augusztus 22–26. között részt vettek Breszt-Litovszk elfoglalásában. A császári és királyi VI. hadtest katonái véres közelharc után birtokba vették a délnyugati szektorban lévő Kobylany és Koroszcyn överődöket, majd részt vettek az erőd déli részének meghódításában.³⁵ Arz teljesítménye figyelemreméltó, hiszen csapatai folyamatosan harcolva mintegy 650 km-t tettek meg május eleje óta, a hadtest ezen időszak alatt 75 000 hadifoglyot ejtett.

A sikereknek köszönhetően Arzot 1915. szeptember 1-jén gyalogsági tábornokká léptették elő. Kivívta a szövetséges parancsnokság elismerését is: 1915. június 14-én a II. osztályú, július 3-án pedig az I. osztályú Német Vaskeresztet, 1915. október 31-én az igen rangos, porosz Pour le Mérite kitüntetést vehette át, amelyhez később (1917. november 26-án) a tölgyfalombokat is megkapta.³⁶

A VI. hadtest szeptembertől a Karl Pflanzer-Baltin lovassági tábornok³⁷ által vezetett császári és királyi 7. hadsereg kötelékében küzdött tovább Kelet-Galíciában. A legkomolyabb harcok október 8–12. között zajlottak, amikor a cáriak néhány kilométerrel visszaszorították Arz seregtestét Wiśniowyczk közelében. December 29-én négy orosz hadosztály lendült támadásba Arz hadteste ellen, de offenzívájuk összeomlott. A szilveszterig elhúzódó csatában a hadtest relatíve kevés embert (800 főt) veszített.³⁸

Arz tábornok a Bruszilov-offenzíva megállításában is részt vállalt. 1916. június 4-én az orosz haderő 400 km kiterjedésű frontvonalon indított általános támadást. A cári csapatok Luck és Okna mellett az osztrák–magyar 4. és 7. hadsereg arcvonalát áttörték, miután a heves tüzérségi tűz szétrombolta a védők műszaki zárait, majd a támadók lerohanták az első állásokat. A József Ferdinánd főherceg vezérezredes³⁹ parancsnoksága alatt álló császári és királyi 4. hadsereg rövid idő alatt katasztrofális helyzetbe került.

³⁴ Regele 1968. 41. o.

³⁵ Mackensen 1938. 205. o.

³⁶ Balla 2010. 60–61. o.

³⁷ Életrajza: Balla 2010. 245–247. o.

³⁸ Regele 1968. 42. o.

³⁹ Életrajza: Balla 2010. 167–168. o.

Az osztrák–magyar VI. hadtest 39-es honvéd gyaloghadosztályát gyakorlatilag egy hét alatt megsemmisítette az ellenség. Az offenzíva kezdetén a 39. honvéd divízió még 14 800 puskát és 47 löveget számlált, július 3-ára viszont – miközben a 12. közös hadosztály az eredeti 16 300-ból és 53 lövegből még 14 900 löfegyvert tudott csatasorba állítani – a 39-esek állománya 3500 puskára olvadt,⁴⁰ vagyis a honvédek megközelítőleg 80 százalékos veszteséget szenvedtek el.

Arz hadtestének balszárnyán a német Déli Hadsereg csapatai álltak, amelyek visszaverték az orosz támadó hullámokat, sőt sikeres ellenlökésekkel támogatták a szétroncsolt osztrák–magyar 7. hadsereg harcát. A németek támogatásának következményeként Arz csupán mintegy 20 km-es visszavonulásra kényszerült, és a hadteste megmenekült az összeomlástól. A Brusilov-offenzíva a tábornok – orosz fronton elszenvedett – legkomolyabb kudarca volt.

A román hadszíntéren

Arz tábornokot 1916. augusztus 7-én megbízták az újonnan felállítandó császári és királyi I. hadsereg⁴¹ parancsnokságával és megszervezésével, amelynek Erdély védelmét kellett ellátnia a küszöbön álló román támadás ellen.

Az I. hadsereg – melyet Károly főherceg 1916 nyarán létrehozott hadseregcsoportja alá rendelték – vezérkari főnöke Josef Huber ezredes volt, akit Arz a VI. hadtesttől magával vitt. Augusztus végén mindössze 40 zászlóalj (34 000 katona és 76 löveg) állt az újdonsült hadseregpáncsnok rendelkezésére és a 670 km hosszú erdélyi határszakasz védelmére.⁴² Nagy gondot jelentett, hogy a határon nem álltak rendelkezésre korszerű védművek.

Arz a román határt öt szakaszra osztotta, amelyeket egy-egy vegyes összetételű alakulat védelmezett. Az első vonalba csendőrokból és vámosokból álló csekély harcértékű erők kerültek, a tartalékot pedig a 11. honvéd lovashadosztály képezte. Fontos szerep jutott a sebtében felállított dél-erdélyi bányászokból álló zászlóaljaknak is, akik a román támadás napjaig folytatták a termelést a tárnákban.⁴³

A román csapatok augusztus 27-én este kilenc óra tájban átlépték a határt, majd a román nagykövet átadta a hadüzenetet Bécsben. Erdély területére 370 000 román katona – az I., a 2. és a 4. hadsereg – hatolt be. Az erőviszonyoknak megfelelően az első napokban a küzdelem kimenetele nem lehetett kétséges; a védők elkeseredett harcokban próbálták védeni a szorosokat, de a túlerő meghátrálásra kényszerítette őket. Arz (aki Kolozsvárról irányította hadseregét) csapatai sikeresen harcolva lassították a támadók lendületét.⁴⁴ A Maros és Küküllő mentén kialakított védelmi vonalra való visszavonulást Arz tábornok elvetette, de a kezdeti létszámviszonyok miatt nem törekedett a hegyvonulatok és szorosok tartós megtartására. A tábornok elrendelte szülővárosa, Nagyszeben kiürítését is, azonban a román fél csak lassan nyomult előre és a város elfoglalását elmulasztotta.

⁴⁰ ÖULK IV. Beilage 25. 5. o.

⁴¹ Az orosz hadszíntéren küzdő, régi osztrák–magyar I. hadsereget 1916. július 25-én feloszlatták, majd augusztus 17-én alakították újra Erdélyben.

⁴² Regele 1968. 46. o.

⁴³ Arz 1924. 104. o.

⁴⁴ Arz 1924. 110–111. o.

A román támadás elhárítására közben Erdélybe vezényelték Erich von Falkenhayn német tábornokot, akit felmentettek vezérkari főnöki beosztásából. Falkenhayn új 9. hadserege lett az erdélyi ellentámadás fő ereje. A Monarchia hadvezetése is újabb csapatokat küldött Erdély védelmére, így szeptember 19-re a központi hatalmak 115 zászlóaljával szemben 236 román állt.

Mialatt Arz hat hadosztállyal a Keleti-Kárpátok védelmét, továbbá a 9. hadsereg keleti irányú hadműveleteinek fedezését kapta feladatul, Falkenhayn Dél-Erdélyben kezdett lendületes támadásba. Szeptember 26. és 29. között a nagyszebeni, majd október 7. és 9. között a brassói csatában (amelyben Arz két hadosztállyal segítette német fegyvertársa küzdelmét) a központi hatalmak erői – a német 9. hadsereg vezérletével – legyőzték a román csapatokat, és nyolc hét alatt a határon túlra szorították vissza az ellenséget. Ezután a háború a Regátban folyt tovább, Havasalföld teljes elfoglalásáig, 1917 februárjáig. A sikerek egyik kovácsa Arz tábornok volt, aki 1916. október 3-tól az osztrák–magyar 1. hadsereg kinevezett parancsnokaként, október közepétől Marosvásárhelyről, majd október 28-tól Székelyudvarhelyről irányította annak harcait,⁴⁵ jól kidolgozott védelmi tervével és defenzív harcaival jelentős román erőket kötött le. A gyalogsági tábornok a hadműveletek alatt tanúsított bátor magatartásáért 1917. március 21-én a Lipót Rend Nagykeresztje hadidíszítményekkel és kardokkal kitüntetést kapta.

Arz tábornokot valóságos nagyszebeni hősként ünnepelték. Szülővárosában – melynek már 1915 óta díszpolgára volt⁴⁶ – a lelkes százsz közösség utcát is elnevezett róla.

Az Arzcal szembenálló román erőket 1916. november elején cári csapatok váltották fel, akik heves támadásokat indítottak az osztrák–magyar 1. hadsereg ellen a Keleti-Kárpátokban, azonban Székelyföldet sikeresen védte meg a tábornok.

A Monarchia haderejének vezérkari főnöke

1917. március 1-jén a Monarchia új uralkodója, I. (magyar királyként IV.) Károly Arz tábornokot az osztrák–magyar haderő vezérkari főnökévé nevezte ki. Számos rangidős generálist megelőzve lett Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy⁴⁷ utóda. 1864 óta Arz volt az első vezérkari főnök, aki a Magyar Királyság területéről származott.

Az uralkodó azért választotta Arz tábornokot, mert személyében egy nagytehetségű és sikeresen működő harctéri parancsnokot látott. Arz beváltotta Károly reményeit, minden tekintetben megfelelt elvárásainak: nem kezdeményezett hosszú politikai vitákat, támogatta uralkodója törekvéseit és lojális volt a német szövetségeshez. Károly kérésének megfelelően Arz helyettese báró Alfred von Waldstätten ezredes lett. Arz vezérkari főnökségének első hónapjai igazolták, hogy Károlynak inkább egy adjutánsra, semmint egy tevékeny, önálló kezdeményeseket proponáló vezérkari főnökre volt szüksége.

Az 1917-es esztendőben a Monarchia hadserege Arz irányításával jelentős sikereket ért el, vezérkari főökként első nagy ütközetére a számára viszonylag ismeretlen délnyugati fronton került sor.

⁴⁵ Arz 1924. 114–117. o.

⁴⁶ Balla 2010. 61. o.

⁴⁷ Életrajza: Balla 2010. 100–103. o.

Az 1917. május 12. és június 6. között lezajlott 10. isonzói csatában a 2. és 3. olasz hadsereg hadosztályai a Karszt-fennsíkon, illetve a Görztől északra fekvő Bainsizza-fennsíkon indítottak támadást és értek el 2 km mélységű betörést az „Isonzó oroszlánjja”-nak tartott Svetozar Boroevič vezérezredes osztrák–magyar védőinek állásaiba. Cadorna támadása azonban kifulladt, és Arz ellenlökésekkel megállította az olasz offenzívát. Háromheti elkeseredett harc után az olasz vezérkar leállította a hadműveletet: a támadó fél mintegy 160 000 fős (köztük 27 000 hadifogoly), míg a védekező császári és királyi 5. hadsereg 70 000 főnyi (közülük 24 000 hadifogoly) veszteséget szenvedett.⁴⁸

Néhány héttel később az orosz fronton megindult a Kerenszkij-offenzíva. 1917. június 29-én és 30-án rövid tűzérési előkészítés után rohamra indult a cári gyalogság, amelynek következtében Zborów térségében átszakadt az osztrák–magyar 2. hadsereg védelmi vonala, a 19. közös gyaloghadosztályt az ellenség szétverte. Az orosz 8. hadsereg erői Tersztyánszky Károly⁴⁹ tábornok 3. hadseregének szakaszán július 6. és 9. között Stanislaw térségében áttörték a frontot, egészen Kaluszig szorították vissza a Monarchia csapatait. Arz egykori seregteste, a császári és királyi 15. gyaloghadosztály szinte teljesen felmorzsolódott.⁵⁰

Az osztrák–magyar vezérkari főnök felismerte, hogy sürgősen ellenlökést kell indítani az orosz támadás kivédéséhez, amelyhez ismételten német segítségre volt szükség. Július 19-én megindult a központi hatalmak ellencsapása, amellyel elhárították a Kerenszkij-offenzívát és visszafoglalták a régóta megszállt Kelet-Galíciát. Július 25-én a németek bevették Tarnopolt, augusztus 2-án pedig Czernowitz is újra osztrák–magyar kézre került.⁵¹ Két hét múlva a Monarchia területéről sikerült az utolsó orosz erőket is kiűzni. A Kelet-Galícia és Bukovina felszabadítását eredményező hadműveletek Arz vezérkari főnökségének első számottevő sikerét is meghozták.

A dunai birodalom uralkodója többek között különböző címek és rangok, valamint magas rangú kitüntetések adományozásával is honorálta vezérkari főnöke sikereit: 1917. április 19-én magyar bárói rangra emelték, 1917. június 15-én a császári és királyi 23. tábori vadászszászlóalj tulajdonosa lett, az uralkodó 1917. augusztus 16-i felterjesztése alapján Arzot a magyar főrendiház élethossziglani tagsággal ruházta fel. 1917. július 28-án a Katonai Érdemkereszt I. osztályát, 1917. október 28-án a Nagy Katonai Érdemérmét kapta meg, mindkettőt hadidíszítményekkel és kardokkal.⁵²

A délnyugati fronton 1917. augusztus 18. és szeptember 13. között lezajlott 11. isonzói csata során a támadó olaszokat nagy veszteségek árán sikerült megállítani. A 2. olasz hadsereg a Bainsizza-fennsíkon egy 15 km széles és 6 km mély területet foglalt el, szeptemberben pedig a Monte San Gabriele elfoglalásáért folyt öldöklő harc a szembenálló felek között. Az olasz veszteség három hét alatt 170 000, az osztrák–magyar 100 000 főre rúgott. A vezérkari főnök előtt világossá vált, hogy a védők egy újabb olasz offenzívát már nem tudnának feltartóztatni.⁵³

⁴⁸ Balla 2013. 29. o.

⁴⁹ Részletes életrajza: Pollmann 2003.

⁵⁰ Wagner 1981. 258–260. o.

⁵¹ Arz 1924. 162. o.

⁵² Balla 2010. 60–61. o.

⁵³ Balla 2013. 29–30. o.

1917. szeptember 2-án megindult annak a támadó hadműveletnek az előkészítése, amely Arz vezérkari főnökségének legnagyobb fegyvertényét, a caporettoi áttörést eredményezte. Az uralkodó kénytelen volt elfogadni a németek segítségét, így szeptember közepén megkezdődött a felkészülés a tervezett offenzívára.

1917. október 24-én a hét német és nyolc osztrák–magyar hadosztályból álló 14. német hadsereg gyalogsága, hatalmas erejű tüzérségi előkészítés után reggel nyolc órakor támadásba lendült, estére elfoglalta Caporetto városát, 32 km szélességben és hat km mélységben áttörte a szembenálló 2. olasz hadsereg arcvonalát, amely két nap múlva felbomlott, az összes isonzói fronton harcoló osztrák–magyar csapatost pedig támadásba ment át. Luigi Cadorna vezérkari főnök a visszavonuló olasz erőket először a Tagliamento, majd a Piave folyó mögé vonta vissza, amelynek partját a központi hatalmak őket üldöző csapatai november 10-én érték el. Az offenzíva egészen november 21-ig tartott, a központi hatalmak szilárd frontvonalat alakítottak ki a Piave mentén. Az olasz hadsereg vesztesége közel 800 ezer fő volt: 10 000 halott, 30 000 sebesült, 300 000 hadifogoly, 350 000 a hátsó országba rendezetlenül visszaönlő dezertőr. A hadizsákmány is tekintélyes volt: 3152 löveg, 1732 aknavető, 300 000 puská, 3000 géppuska, 1600 gépkocsi került az előrenyomuló szövetségesek kezére. A caporettoi áttörés hadászati sikert hozott (csak a két évvel korábbi gorlicei diadalhoz volt mérhető), de nem változtatta meg döntően az olasz fronton kialakult helyzetet, hiszen Olaszország antant segítséggel a vereség után talpra állt és folytatta a háborút.⁵⁴

Arz tábornok Caporetto után egy nagyon ritka elismerésben részesült, 1917. november 4-én II. Vilmos német császár a porosz királyi 157. gyalogezred főnökévé tette. Erdemei elismeréseképpen 1918. február 9-én I. Károly pedig vezérezredessé léptette elő.

Arz vezérkari főnöki hivatali ideje alatt az utolsó siker, az Ukrajna megszállásában való osztrák–magyar részvétel volt 1918 tavaszán. 1918. február 26-án kiadta a parancsot az odesszai vasútvonal biztosítására.⁵⁵ Az osztrák–magyar haderő csak kisebb harcokat vívott, Rudolf von Braun tábornok⁵⁶ csapatai két hét alatt 500 km-t nyomultak előre.⁵⁷ A harcok a breszt-litovszki békeszerződés után is folytatódtak, mert a háború folytatása érdekében a központi hatalmaknak szükségük volt Ukrajna gabonakincsére. Március 13-án a központi hatalmak bevonultak Odesszába, ezzel biztosították a gabonaszállítmányok behajózását is.⁵⁸

1918. május 7-én a bukaresti békében Románia is megállapodott a központi hatalmakkal, így formálisan véget ért a háború a keleti fronton.

A Monarchia utolsó nagy offenzívájára 1918 júniusában az olasz fronton került sor. Az Arz által kidolgozott támadási terv végeredményben a rendelkezésre álló osztrák–magyar erők szétforgácsolásához, súlyos kudarchoz, valamint a Monarchia haderejének vereségéhez vezetett. Az 1918. június 15-én indult offenzíva során a dunai birodalom csapatai több ponton átkeltek a Piave folyón, a túlsó parton hídfőket alakítottak ki, Ludwig Goiginger altábornagy XXIV. hadteste elfoglalta a Montello-magaslat nagyobbik részét, a támadás

⁵⁴ Balla 2013. 47–58. o.

⁵⁵ Rauchensteiner 2013. 914–915. o.

⁵⁶ Életrajza: Balla 2010. 91–92. o.

⁵⁷ Regele 1968. 115. o.

⁵⁸ Rauchensteiner 2013. 915. o.

azonban hamar kifulladt. A piavei átkeléssel egyszerre, június 15-én Dél-Tirolban indított támadás még aznap összeomlott az olasz, francia és brit védők tüzeiben.

Június 19-én a megáradt Piave elsodorta az utánpótlást biztosító hadihidakat, így a folyón már átkelt erők kritikus helyzetbe kerültek. A veszteségek egyre nőttek, június 20-án a vezérkari főnök (uralkodói parancsra) végül az offenzíva leállítását mellett döntött. Június 24-ére az osztrák–magyar csapatokat mindenütt visszavonták a Piave bal partjára. A harcok a folyó torkolatánál egészen július 7-ig tartottak. A Monarchia összes vesztesége a hadművelet során 150 000, az olasz, francia és brit csapatoké 90 000 katona volt. Az osztrák–magyar haderő annyira meggyöngült, hogy véglegesen elveszítette támadó képességét.⁵⁹ A kudarc ellenére 1917 őszének hódításaiból semmi nem veszett el, a front 1918. október végéig ugyanott húzódott, mint egy évvel korábban.

A vezérkari főnök a piavei katasztrófa után háromszor is felajánlotta lemondását, elismerve ezzel, a hadvezetés felelősségét,⁶⁰ ám az uralkodó arra való hivatkozással, hogy a hadsereg főparancsnokaként kizárólag ő viseli a felelősséget a kudarcért, nem fogadta el a vezérezredes egyik lemondását sem.⁶¹

Arz 1918 őszén már látta a központi hatalmak haderőinek elkerülhetetlen összeomlását. 1918. október 24-én az antant támadást indított a Piavénál. Az olasz vezérkari főnök, Armado Diaz tábornok rendelkezésére 51 olasz, három francia, két brit, egy csehszlovák hadosztály, egy amerikai ezred, valamint 7700 löveg állt.⁶²

Az úgynevezett vittorio-venetói csata első négy napján a Monarchia lerongyolódott és demoralizált csapatai vitézül helytálltak. A frontáttörés végül 28-án következett be. Arz kezéből azokban a napokban kicsúszott a vezetés, a frontvonalban harcolókat nem lehetett leváltani, illetve számukra az utánpótlást biztosítani. Az osztrák–magyar haderő felbomlott.

Október 28-án Arz utasította a Viktor Weber gyalogsági tábornok⁶³ vezetésével már október 5-én felállított fegyverszüneti bizottságot,⁶⁴ hogy kezdje meg az olaszokkal a tárgyalásokat. A november 3-án Padovában aláírt fegyverszünet következtében a Monarchia csapatai aznap délután 15 órakor beszüntették a harcot, azonban Pietro Badoglio olasz altábornagy ragaszkodott ahhoz, hogy az csak 24 óra elteltével lépjen életbe. A háború utolsó napján közel 400 000 osztrák–magyar katona esett ily módon olasz hadifogságba.⁶⁵

1918. november 3-tól 10-ig Arz a császári és királyi fegyveres erő megbízott főparancsnoki teendőit látta el. Az Monarchia uralkodója személyesen adott át Arznak egy ceruzával írt parancsot: „Kedves báró Arz vezérezredes! Kinevezem hadsereg-főparancsnokommá.”⁶⁶ A megdöbben vezérkari főnök, néhány perccel később jelentette, hogy nem fogadja el a kinevezést. Egyúttal javasolta, hogy a császár Hermann Kövess tábornagyot⁶⁷ nevezze ki főparancsnokká.⁶⁸ A beletörődött Károly elfogadta a vezérkari főnök javasla-

⁵⁹ Balla 2013. 59–67. o.

⁶⁰ Arminius 1932. 135. o.

⁶¹ Arz 1924. 273. o.

⁶² ÖULK VII. 595. o.

⁶³ Életrajza: Balla 2010. 317–318. o.

⁶⁴ Schindler 2001. 356. o.

⁶⁵ Rauchensteiner 2013. 1049. o.

⁶⁶ KA Nachlass (NL) Arz B/63 Nr. 2.

⁶⁷ Életrajza: Balla 2010. 191–193. o.

⁶⁸ Glaise-Horstenau 1980. 515. o.

tát, és Köveszt értesítette kinevezéséről, aki csak 9-én este érkezett meg a császárvárosba, hivatalát pedig csak 11-én tudta átvenni Badenben.⁶⁹

November 4. és 6. között a közös Hadügyminisztériummal való jobb kapcsolattartás érdekében, Arz áttelepítette a Hadsereg-főparancsnokságot Badenből Bécsbe.⁷⁰ November 11-én Arz átadta Kövess tábornagnak a folyamatban lévő ügyeket. (A Hadsereg-főparancsnokság 1919 márciusáig formailag még működött, de leginkább az iratok átadása történt meg a bécsi Hadilevéltár számára.)⁷¹

A háború végével Arz aktív katonai pályafutása is véget ért. 1918. december 1-jén a Monarchia számos tábornokával együtt nyugállományba helyezték, azt követően Bécsben élt. Nyugdíja mintegy 20 000 koronát tett ki, amely kezdetben kényelmes megélhetést biztosított számára.⁷²

A Nagy Háború után

A trianoni békeszerződés ratifikálásával Arz román állampolgárrá vált, nyugdíját 1921 januárjától Románia folyósította. 1923. április 1-jén azonban az erdélyi, bánáti, valamint bukovinai illetőségű császári és királyi katonatiszti nyugdíjak fizetését a román állam megtagadta azon személyek esetében, akik nem Romániában éltek. Arz 1923 júliusában Bethlen István magyar miniszterelnökhöz fordult segítségért, a magyar politikai vezetés azonban elutasította beadványát. A tábornok megsegítésére az egykori osztrák–magyar tábornokok és vezérkari tisztek pénzalapot hoztak létre, amelyből Arz szerény összegű havi segélyt kapott, hogy önállóan fenntarthassa magát. A tábornok azonban nem adta fel a magyar állammal folytatott küzdelmét. Magyar barátainak közbenjárására 1925. július 29-én visszahonosították, 1925. október 28-án pedig az állampolgársági esküt is letette és elismerték budapesti illetőségét, annak ellenére, hogy életvitelszerűen Bécsben élt.⁷³ 1926 júniusában Horthy Miklós kormányzó személyes döntése nyomán Magyarország végül vállalta a tábornok nyugdíjának kegydíjként való kifizetését, mégpedig 1925 novemberétől visszamenőleg.⁷⁴

1927. április 26-ától Arz a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjának elnöke lett, és ezt a funkcióját haláláig betöltötte.⁷⁵ Ebbéli tevékenysége révén a Rend történelmének zárófejezete is a nevéhez köthető.

1931-ben a magyar nyug- és kegydíjban részesülőköt kötelezték arra, hogy Budapesten éljenek, ezért Arz tábornok 1931. december 27-től budapesti lakcímmel is rendelkezett. Engedélyezték számára a bécsi tartózkodását, azonban havonta néhány napot a magyar fővárosban kellett töltenie.

Az idős és beteg generálist 1935 májusától Budapesten, a Gyáli úti helyőrségi kórház különszobájában kezelték, ahol 1935. július 1-jén délelőtt elhunyt.⁷⁶

⁶⁹ KA NL Kövess B/1000. Nr. 479.

⁷⁰ Arz 1924. 379. o.

⁷¹ Regele 1968. 190. o.

⁷² Ligeti 2016. 221. o.

⁷³ Ligeti 2016. 223–225. o.

⁷⁴ A kegydíj a tábornok rendfokozatának járó nyugdíj 80 százaléka, 1926-ban havi 10 millió 880 ezer korona, 1934-ben pedig 784 pengő volt, amely tisztes megélhetést biztosított számára. Ligeti 2016. 226. o.

⁷⁵ Balla 2010. 61. o.

⁷⁶ Ligeti 2016. 228–230. o.

Temetésére 1935. július 4-én került sor a Kerepesi úti temetőben. Az esemény a heti filmhíradóban is helyet kapott. A tábornokot a Magyar Királyi Honvédség nagy katonai pompa közepette kísérte utolsó útjára. Arz fekete érckoporsóját a Mária Terézia Katonai Rend vörös-fehér színű díszes leple borította, a tetején a vezérezredes díszcsakóját helyezték el.⁷⁷

A temetésen a magyar, az osztrák és a német politikai és katonai vezetés is képviselte magát, egy honvéd gyalog-díszzászlóalj mellett egy fél huszárezred és egy tarackos üteg vonult fel.⁷⁸ A vezérezredes koporsóját hatlovas ágyútalppal szállították a főváros által adományozott díszsírhoz, majd a Himnusz hangjai mellett eresztették a földbe. Ezután ágyúlövésekkel tisztelegtek a tábornok előtt.⁷⁹

Arz vezérezredes katonai pályafutásának megítélése

A Nagy Háború vége, a dunai birodalom katonai összeomlása és a padovai fegyverszünet megkötése is egybefonódott Arz személyével – ennek köszönhetően az utókor sokáig negatív véleményt alkotott a tábornokról – manapság azonban a legújabb történeti kutatások fényében, életének és katonai pályájának a megítélése már sokkal árnyaltabb.

Arthur Arz kortársai szerint is jó diplomáciai érzékkel megáldott, tehetséges katonatiszt volt, aki csapattisztként és frontparancsnokként kiválóan megállta a helyét. A Monarchia egyik legsikeresebb hadvezére volt a Nagy Háború első három évében, különösen a limanowai csatában, valamint a gorlicei áttörésben nyújtott teljesítménye nevezhető kiemelkedőnek. Hadvezéri képességeit a német szövetséges társ is nagyra értékelte. Kitüntetései jelentős részét a harcmezőn szerzett érdemeinek és sikereinek köszönhetjük, azok közül a porosz Pour le Mérite, valamint a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztje emelhetők ki.

Vezérkari főnökként a Monarchia haderejének operatív irányítását több mint másfél éven keresztül látta el, ezen időszak alatt a császári és királyi fegyveres erő kiszorította ellenségeit a dualista állam területéről, sikeresen elhárítva két olasz-, valamint a Kerenszkij-offenzívát. Arz nevéhez köthető Ausztria–Magyarország egyik legnagyobb első világháborúban aratott győzelme, a caporettói áttörés is.

A politikai arénában meglehetősen járatlan és irányítható személyiség, elődjéhez, Franz Conrad von Hötzendorff tábornagyhoz képest pedig átlagos stratégia volt. A legkiválóbb erényei és eredményei a szervezés terén nyilvánultak meg,⁸⁰ sikeresen újjászervezte a Monarchia haderejét 1917–1918 folyamán, amely ezáltal ütőképesebbé vált, az ellátási nehézségek ellenére 1918 őszéig az összes fronton sikeresen kitartott, sőt 1918 november elején még akkor is folytatta a harcot, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia államalakulatként már megszűnt létezni.

⁷⁷ *Függetlenség*, III. (1935 VII. 5.) 150. sz.

⁷⁸ Hadtörténelmi Levéltár B/215, 428.

⁷⁹ Arz végső nyughelye és obeliszk alakú síremléke ma a budapesti Új Köztemető 84-es parcellájában található, ahová az 1950-es évek elején lefolytatott fővárosi temetőrendezések következtében, exhumálás után került. Vö. *Ligeti* 2016. 232. o.

⁸⁰ *Feldl* 1968. 229. o.

Arthur Arz von Straussenburg vezérkari őrnagy

Arz vezérkari ezredes portréja

Arthur Arz gyalogsági tábornok 1916-ban

*Arthur Arz gyalogsági tábornok
1916 tavaszán, mint a császári
és királyi VI. hadtest parancsnoka
az orosz fronton. A kép jobb
oldalán vezérkari főnöke,
Josef Huber ezredes látható*

*Arthur Arz Freiherr von Straussenburg
vezérezredes 1918-ban,
az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres
erejének vezérkari főnökeként*

BIBLIOGRÁFIA

- Arz 1924. *Arthur Arz von Straussenburg: Zur Geschichte des Grossen Krieges. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz.* Rikola Verlag. Wien–Leipzig–München, 1924.
- Arminius 1932. *Arminius: Feldherrnköpfe 1914/18.* K. F. Koehler Verlag. Leipzig, 1932.
- Balla 2010. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábor-szernagyok.* Budapest, 2010.
- Balla 2013. *Balla Tibor: A k.u.k. hadseregtől a Vörös Hadseregig. Magyar katonák a Nagy Háború román és olasz frontján, valamint a Tanácsköztársaság honvédő hadjáratában.* Budapest, 2013.
- Deák 1993. *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918.* Budapest, 1993.
- Einjährig 1878. *Der Einjährig-Freiwillige in der österreichisch-ungarischen Monarchie.* Wien, 1878.
- Feldl 1968. *Feldl, Peter: Das verspielte Reich. Die letzten Tage Österreich–Ungarns.* Wien–Hamburg, 1968.
- Glaise-Horstenau 1980. *Ein General im Zwielflicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Bd. I. K. u. k. Generalstabsoffizier und Historiker. Eingeleitet und hrsg. von Peter Broucek.* Wien–Köln–Graz, 1980.
- Ligeti 2013. *Ligeti Dávid Ádám: A Monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg élete és pályafutása. (Kézirat, doktori disszertáció.)* Budapest, 2013.
- Ligeti 2016. *Ligeti Dávid Ádám: Quieta non movere? Arz Artúr vezérezredes viharos nyugdíjas éve. (1918–1935). In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. II. k. Budapest, 2016. 221–232. o.*
- Mackensen 1938. *Mackensen, August von: Briefe und Aufzeichnungen des Generalfeldmarschalls aus Krieg und Frieden. Bearbeitet und mit geschichtlichem Begleiter versehen von Wolfgang Foerster.* Leipzig, 1938.
- ÖULK IV., VII. *Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Bd. I–VII. Hg. Glaise-Horstenau, Edmund – Kiszling, Rudolf.* Wien, 1930–1938.
- Pollmann 2003. *Pollmann Ferenc: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása.* Budapest, 2003.
- Rauchensteiner 2013. *Rauchensteiner, Manfred: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918.* Wien–Köln–Weimar, 2013.
- Regele 1968. *Regele, Oskar: Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I., Generaloberst Arz von Straussenburg.* Wien–München, 1968.

- Romsics 2010. Magyarország az első világháborúban. Főszerk. *Romsics Ignác*. Budapest, 2010.
- Sachsen 1993. Lexikon der Siebenbürger Sachsen. Wort und Welt Verlag, 1993.
- Schindler 2001. *Schindler, John R.*: Isonzo: The Forgotten Sacrifice of the Great War. Westport, 2001.
- Wagner 1981. *Wagner, Anton*: Der Erste Weltkrieg. Ein Blick zurück. Wien, 1981.
- Zeinar 2006. *Zeinar, Hubert*: Geschichte des österreichischen Generalstabes. Wien, 2006.

Tibor Balla

COLONEL-GENERAL ARTHUR ARZ'S MILITARY CAREER
AND HIS ROLE IN THE GREAT WAR

Abstract

The author presents the officer career of Colonel-General Arthur Arz Freiherr von Straussenburg, last chief of staff and acting commander-in-chief of the Austro–Hungarian Army. The paper also describes the role he played in the Great War which made him one of the most renowned and most successful Austro–Hungarian army leaders.

After a short introduction with Arz's life and education before the beginning of his military career, the paper highlights the important episodes of his advancement in the general staff and his short troop duty service up until summer 1914. The author gives a detailed account of the role General Arz played in the Great War: he earned his fame as the commander of the Imperial and Royal Sixth Corps, fighting in the Russian theatre of war in 1914–16, then he led the Austro–Hungarian First Army in the Romanian Front during the fight in Transylvania and the Carpathians from August 1916. The author analyses the most significant phase of Arz's career, between March 1917 and November 1918. Serving as the chief of the Monarchy's staff, his name marks this period.

Balla describes the vicissitudes General Arz had to face after he retired, following the end of the World War until his death in Budapest on 1 July 1935. Finally, the author gives a short summary of his view of Arz, as he sees him through the paper's statements, not only listing and stressing the colonel-general's merits as a human and an army officer, but mentioning his weaknesses, too.

Tibor Balla

DIE MILITÄRLAUFBAHN VON GENERALOBERST ARTHUR ARZ
UND SEINE ROLLE IM GROSSEN KRIEG

Resümee

Der Verfasser fasst in seiner Studie die Offizierslaufbahn und die im Krieg eingenommene Rolle von Generaloberst Arthur Arz Freiherr von Straußenburg, dem letzten Generalstabschef der Streitmacht Österreich-Ungarns und Armeeoberkommandanten i. A.,

einem der bekanntesten und erfolgreichsten österreichisch-ungarischen Feldherren des Großen Krieges, zusammen.

Er stellt kurz das Leben und die Studien von Arz vor seiner Offizierslaufbahn vor und hebt anschließend die wichtigsten Knotenpunkte seiner Laufbahn im Offizierskorps bis zum Sommer 1914 hervor, die durch einen kurzen Truppendienst geprägt war. Er stellt dem Leser im Detail die Rolle von General Arz im Großen Krieg vor: In den Jahren 1914-16 wurde sein Name auf dem russischen Kriegsschauplatz als Kommandant des kaiserlichen und königlichen VI. Korps bekannt. Ab August 1916 führte er an der rumänischen Front die österreichisch-ungarische I. Armee in den Kämpfen in Siebenbürgen und in den Karpaten. Der Verfasser der Studie analysiert den bedeutendsten Abschnitt der Laufbahn von Arz zwischen März 1917 und November 1918, der durch seinen Namen als Generalstabschef der Streitmacht der Monarchie geprägt wird.

Tibor Balla stellt anschließend die wechselvollen Rentnerjahre von General Arz nach dem ersten Weltenbrand bis zu seinem Tod am 1. Juli 1935 in Budapest vor. Schließlich fasst er das Bild zusammen, das sich aufgrund des Beschriebenen über Arz herausgebildet hat, zählt und hebt seine menschlichen und seine Tugenden als Soldatenoffizier hervor, verschweigt jedoch auch seine Schwächen nicht.

Tibor Balla

LA CARRIÈRE MILITAIRE DU COLONEL GÉNÉRAL ARTHUR ARZ
ET SON RÔLE DANS LA GRANDE GUERRE

Résumé

Dans son étude, l'auteur résume la carrière d'officier et le rôle dans la Grande Guerre du colonel général Arthur Arz Freiherr von Straussenburg, dernier chef d'état-major et commandant en chef de l'armée de l'Autriche-Hongrie qui fut l'un des chefs austro-hongrois les plus connus et les plus performants de la Grande Guerre.

L'auteur présente brièvement la vie et les études d'Arz avant sa carrière d'officier, puis il met l'accent sur les points principaux de sa carrière dans l'état-major jusqu'en été 1914 et son court service auprès de troupes pendant cette période. L'étude présente en détail le rôle du général Arz dans la Grande Guerre : durant 1914–1916, il s'est distingué sur le théâtre russe des opérations en tant que commandant du 6e corps d'armée impérial et royal et à partir d'août 1916 il a commandé la 1ère armée austro-hongroise sur le front roumain dans les combats de Transylvanie et des Carpates. L'auteur de l'étude analyse la période la plus importante de la carrière d'Arz : entre mars 1917 et novembre 1918 il fut chef d'état-major de l'armée de la Monarchie.

Balla présente les années de retraite mouvementées du général Arz après la première conflagration mondiale. Enfin, l'auteur trace les traits de caractère d'Arz sur la base de la partie précédente de l'étude en soulignant les vertus humaines et militaires du colonel général sans toutefois passer sous silence ses faiblesses.

Тидор Балла

ВОЕННАЯ КАРЬЕРА ГЕНЕРАЛ-ПОЛКОВНИКА АРТУР АРЦ
И ЕГО РОЛЬ В ВЕЛИКОЙ ВОЙНЕ

Резюме

Автор в своём исследовании обобщает офицерскую карьеру и военную роль генерал-полковника, последнего начальника полевого штаба и уполномоченного верховнокомандующего военных сил Австро-Венгрии, одного из самых известных и успешных австро-венгерских военных командиров Великой войны Артур Арц фон Штрауссенбург.

Кратко излагает жизнь Арц и его обучение до начала офицерской карьеры, и выделяет наиважнейшие моменты карьеры начальника штаба, пестрящие короткой войсковой службы, до самого лета 1914-ого года. Детально знакомит читателя с ролью полковника Арц в Великой войне: его имя стало известным в качестве командира императорского и королевского VI.-ого корпуса на русском театре военных действий в течении 1914-16-их годов, затем начиная с августа 1916-ого года он командовал I.-ой Австро-венгерской армией на румынском фронте в Трансильванских и Карпатских сражениях. Автор исследования анализирует карьеру Арц в самый значительный период времени с марта 1917-ого по ноябрь 1918-ого года, отмечающего его как командира генштаба вооруженных сил Монархии.

Балла представляет полные невзгод пенсионные годы генерала Арц после первого мирового пожара, вплоть до его смерти, наступившего в Будапеште 1-ого июля 1935-ого года. В заключении кратко суммирует картину сформулированную об Арц раньше, перечисляет и выделяет человеческие и офицерские достоинства генерал-полковника, не скрывая при этом его слабости.

KÖZLEMÉNYEK

POLGÁR BALÁZS

A FRANCIA *MERCURE GALANT* TUDÓSÍTÁSA AZ 1687. ÉVI HARSÁNY-HEGYI CSATÁRÓL*

Bevezetés

Az antik istenségről, Mercuriusról elnevezett, beszédes című francia *Mercure galant*-ot 1672-ben alapította Jean Donneau de Visé (1638–1710). A „magazinként” meghatározható *Mercure* minden hónap első napján jelent meg, hasábjain a szalonok világának kedvelt témaköreivel, így irodalmi kritikákkal, zeneművekkel, költeményekkel, udvari történetek, illetve hadjáratok híreivel. De Visé újsága kezdetben nem volt az uralkodói propaganda kiemelt eszköze, idővel azonban természetesen a lap egyre nagyobb szerepet kapott az udvar politikai reprezentációjában.¹ A *Mercure* fő célkitűzését jól jellemzi a nyomtatvány első számában közreadott kiadói előszó, amely a lap sokszínű tartalmára („la diversité des matieres”) és a regények ellenpárjaiként a franciaországi, illetve külföldi érdekességek és hírek közlésére hívta fel a figyelmet.² Az újság az 1677. évtől hozott magyarországi híreket, a magyarországi vonatkozású híryanagát Köpeczi Béla a Thököly-féle mozgalom vonatkozásában vizsgálta 1976-ban megjelent monográfiájában.³ A *Mercure* 1687-ben több számában, fiktív személyhez írt levelek formájában közölte a magyarországi hadszíntéren zajló törökellenes háborúval⁴ kapcsolatos történeteket, a továbbiakban ezen híradások áttekintését adjuk közre.⁵

* A jelen forrásközlés megírása a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány (*PAGEO*) *Mars Hungaricus in Gallia* elnevezésű projektjének keretein belül valósult meg.

¹ *Klaits* 1976. 67–68. o.; *Köpeczi* 1976. 71. o. Lásd még *Brétéché* 2015.

² *Mercure galant*, 1982. „Le Libraire au lecteur”. 8. o. Lásd még *Köpeczi* 1976. 76–77. o.

³ *Köpeczi* 1976. 77–101. o.

⁴ Az 1687. évi törökellenes magyarországi hadjárat, illetve az augusztus 12-én vívott második mohácsi csatának is nevezett Harsány-hegyi összecsapáshoz lásd: *Lakatos* 1937.; *Sugár* 1983. 180–201. o.; *Veress D.* 1983.; *Kerekes* 2007. 22–28. o. A hadjárat történéseinek írásos forrásbázisához lásd még: *Rycaut* 1700. 237–246 o.; *Wagner* 1731. 5–20. o.; *Budától–Belgrádig* 1987.; *Hóvári* 1989.; *Jászay* 2002.; *Marsigli* 2007. 220–221. o.; *Kerekes* 2007. 117–118. o.; *Polgár* 2015. 190–196. o.

⁵ *Mercure galant*, 1687/a. „Nouvelles de Hongrie”. 327–333. o.; *Mercure galant*, 1687/b. „Détail de tout ce qui s’est fait de considerable en Hongrie depuis l’ouverture de la Campagne”. 300–328. o.; *Mercure galant*, 1687/c. „Nouvelles de Hongrie”. 355–360. o.

A Mercure galant híradása az 1687. évi magyarországi hadjáratról

A *Mercure galant* az 1687. évi törökellenes hadjárat kezdetéről a júliusi (hetedik) számában informált, illetve az újság külön felhívta az olvasó figyelmét a támadás takarmányhiány miatti különös időzítésére.⁶ A lap állásfoglalása szerint az 1686-ban felvontatott szövetséges keresztény seregnél gyengébb erők kezdték meg az újabb hadműveleteket,⁷ a levélíró véleménye szerint a török katonaság kezdetben kerülni akarta a döntő csata vállalását, a keresztények pedig az eszéki híd elfoglalását határozták el.⁸ A *Mercure* júliusi (nyolcadik) száma, a korábban ígérteknek megfelelően folytatta a magyarországi hadszíntérről szóló tudósítását.⁹ A keresztények fő nehézségeit a levélíró a kiöntött mocsarakban, az esők és a vizek által elrontott utakban,¹⁰ a takarmányhiányban¹¹ és a fertőző vízű lápokban látta.¹² Az újság az események főbb állomásaiként a nem túl jelentékeny erősségnek tartott Valpó¹³ („Vvalpo”),¹⁴ majd a magyarországi hadszíntér kulcsfontosságú erődítménye, Eszék¹⁵ sikertelen ostromáról is informált.¹⁶ Az eszéki hadművelet kapcsán hangsúlyozta a lap, hogy a keresztények érzékeny veszteségeket szenvedtek el az ellenség muskéta- és ágyútűzétől: az értesülések alapján a levélíró több mint hatszáz főben állapította meg a sereg halottainak számát.¹⁷ A Lotharingiai Károly vezette hadseregével ellentétben Szulejmán nagyvezír erőinek helyzetét pozitívan láttatta a szerző: a törökök száma napról napra növekedett és sem kimerültséggel, sem komolyabb veszteségekkel nem kellett számolniuk.¹⁸ Ezt követően arról olvashatunk, hogy a török katonaság az elvonuló ostromlók üldözésébe kezdett,¹⁹ illetve az ostromműveletekkel felhagyó Lotharingiai Károly a serege számára már ked-

⁶ „Enfin les Chrestiens & les Turcs ont ouvert la Campagne, qui s'ouvre ordinairement plus tard en ces quartiers-là qu'en ceux cy, à cause du fourrage qui y manque.” *Mercure galant*, 1687/a. 327–328. o.

⁷ „L'Armée Chrestienne est moins forte qu'elle n'étoit les années precedentes, n'ayant point de Troupes de Suede, de Saxe, ny de Brandebourg ...” *Mercure galant*, 1687/a. 332. o.

⁸ „Au contraire les Turcs qu' en manquent, sont épouvantez, & fuient le Combat, & c'est ce qui a donné lieu aux avantages qu'on a remportez à l'entrée du Pont d'Esseck.” *Mercure galant*, 1687/a. 332–333. o. Vö. *Polgár* 2015. 190. o.

⁹ „Ma Lettre du mois passé finit par les nouvelles de Hongrie, & je vous marquois que toutes les Lettres qui étoient venuës de Vienne par le dernier Ordinaire de ce mois-là, disoient qu'Essek estoit formellement assiégué.” *Mercure galant*, 1687/b. 300. o.

¹⁰ „Il avoit fallu faire dix huit Ponts sur des Marais qui estoient presque inondez, accommoder des chemins entierement rompus par les eaux, & par les pluyes ...” *Mercure galant*, 1687/b. 301. o.

¹¹ „La Cavalerie avoit manqué de fourrages, n'ayant eu pour la nourriture des chevaux, que les herbages de ces Marais inondez.” *Mercure galant*, 1687/b. 302. o.

¹² „Toutes les Troupes furent incommodées, parce qu'elles furent reduites à boire des eaux croupissantes, & cela causa quantité de maladies dont plusieurs moururent.” *Mercure galant*, 1687/b. 303. o.

¹³ Valpovo, Horvátország.

¹⁴ „La resistance de cette Place [ti. Valpó] qui n'est pas forte, rebuta les Troupes ...” *Mercure galant*, 1687/b. 304. o.

¹⁵ Osijek, Horvátország.

¹⁶ *Mercure galant*, 1687/b. 304–312. o.

¹⁷ „...pendant vingt-quatre heures le feu continuel du Canon & de la Mousqueterie des Ennemis, & mesme de la Forteresse d'Essek, qui tua plus de six cens hommes.” *Mercure galant*, 1687/b. 310. o.

¹⁸ „La situation des affaires des Turcs estoit avantageuse; leurs Troupes grossissoient tous les jours; elles n'étoient point fatiguées; elles n'avoient fait aucune perte ...” *Mercure galant*, 1687/b. 314–315. o.

¹⁹ „...les Turcs passerent la Drave sous le commandement du Grand Visir, & de sept Bachas, qui devoient attaquer les Imperiaux par sept endroits differens ...” *Mercure galant*, 1687/b. 319. o.

vező körülmények között akart döntő csatát vállalni az ellenséggel.²⁰ A továbbiakban az 1687. évi magyarországi hadjárat kimenetelét eldöntő, augusztus 12-én, a Harsány-hegy térségében vívott összecsapás²¹ újsághírének fordítását adjuk közre. „Azt a csapatot támadták meg [a törökök] először, amelyet a bajor választófejedelem úr vezetett. A fejedelem nagy bátorságot mutatott, megsebesült a kezén, és néhány vágás a ruháját is érte. [Lotharingiai] Károly herceg Commercy hercege és négy ezred által segítette meg [őt], [Commercy hercege] megtámadta az ellenséget, és zavart okozott annak soraiban. A [főseregről] levált csapatok, amelyeket azért küldtek távolabb, hogy gyengébbeknek tűnjenek, visszaérkeztek, ahogyan az előre el volt tervezve, és oldalba támadták a törököket oly módon, hogy azokon – látván, hogy minden irányból szorítják őket, és felismervén, hogy rosszul tették meg intézkedéseiket, és beleestek a csapdába, amelyet számukra állítottak – oly mértékű remület lett úrrá, hogy nem csupán a csatateret hagyták el és a teljes tüzéségüket hagyták oda – utóbbiról azt mondják, hogy több mint száz ágyúból állt –, de távolabbra menekültükben elveszítették minden poggyászukat. A hadi pénztár; amely, ahogy állítják 6 millió tallért számlált, a bajor választó kezébe került, aki – mint mondják – szétszította azt a katonái között. Többen a vízbe vetették magukat, és egy részük meg is fulladt. Nem tudnám megmondani Önnek a számukat, ahogyan azokét sem, akiket megöltek. Feltételezhető, hogy sokan lehettek egy ilyen általános megfutamodás közepette. Talán többen voltak, mint ahogy mondják, talán kevesebben; ám lehetetlen, hogy abban, amit akkor írtak [vagyis a jelentésben], amikor még üldözték az ellenséget, illetve a harc hevében, pontosan tudták volna a halottak számát, hogy arról tudósítsanak, hiszen több mint egy hónapra lenne szükség ahhoz, hogy körülbelül tudhassák, és soha nem is lehet pontosan tudni. Azt mégis elmondom Önnek, hogy a jelentések arról szólnak, hogy nyolc- vagy tízezer törököt öltek meg, s ugyanennyien fulladtak meg, és ötszáz vagy ezer császári esett el. Ha a csata tizenkét órán át tartott – mint ahogy arról tudósítanak –, akkor a törököknek ezen időtartam alatt végig védekezniük kellett volna, és azok ítéletére bízom, akik jóhiszeműen és valószínűtlenül állítva szeretnének beszélni, hogy a győzelem ily kevésbe kerülhetett-e a császáriaknak. Commercy hercegura egy lándzsaféleségtől sebesült meg a mellkasán, de azt mondják, hogy a sérülése nem volt súlyos. Gróf Ligneville, az ő [ti. Commercy] ezredének az ezredese elesett, és Zinzendorf grófnak, az egykori pénzügyminiszter fiának a lábát egy ágyúgolyó csapta el. A Savoyai- és a Commercy-ezredek 6 ezer válogatott janicsártól szenvedtek vereséget. A menekülők üldözése még akkor is zajlott, amikor ez a hír elindult a csatateréről. Lotharingiai Károly herceg útnak indított egy nagy horvát

²⁰ „Le Prince Charles, après avoir jetté des Troupes & des munitions dans Ziclos, dans Cinq Eglises, & dans les autres Places les plus exposées, fit les mouvemens & les détachemens qu'il crut nécessaires pour attirer les Turcs à un Combat general.” *Mercure galant*, 1687/b. 320–321. o. Vö. *Marsigli* 2007. 220. o.

²¹ Az összecsapás helyszíne a Harsány-hegy, Nagyarsány, Villány, Baranjsko Petrovo Selo (Petárda, Horvátország) és Luc (Löcs, Horvátország) települések által határolt területre lokalizálható. A csatához köthető szórvány régészeti emléket (kézi tüzfegyver-lövedékek, bronz és vas golyóöntő formák, ágyúgolyók, szűrő- és süjtőfegyverek maradványai) a Nagyarsány és Villány közötti autóúttól délre ismert hosszú ideig csak a kutatás. 2016 januárjában Magyarboly és Beremend közötti autóúttól délre, a Karasicától és a Szívó-árokotól nyugatra egy 4,5 hektáros lelőhelyen fémkereső műszeres terepbejárás során a csata számos in situ tárgyi emléke (kézi tüzfegyverlővedékek és ágyúgolyók) látott napvilágot. *Polgár* 2016. 394., 396–399. o.

[lovas] csapatot, hogy lerontsa a törökök által a Dráván vert hidakat. Savoyai Jenő hercegúr vitte meg ezt a hírt a császárnak, s ez, hogy úgy mondjam, csupán az első hír volt a győzelemről.”²²

Kritikai megjegyzések

A *Mercure galant* levélírója a közölt információk forrásául Bécsből származó levelet („Les Lettres de Vienne”) jelölt meg.²³ A megszerzett hírek többségében helytállónak mondhatóak:

- a csata valóban a (Mohács–Siklós-útvonalon haladó) szövetséges keresztény sereg balszárnyán vonuló Miksa Emánuel katonasága elleni török támadással vette kezdetét;
- az összecsapás során Commercy hercegének ezrede más forrásokkal egybehangzóan súlyos veszteségeket szenvedett el;
- a küzdelem mérlege (a teljes török tábor és lövegpark a győzteseké lett, a nagyvezír 8–10 ezer, Lotharingiai Károly 500–1000 katonát veszített) jól megfeleltethető a rendelkezésre álló gazdag forrásbázis információival;
- a győzelem hírét adatolhatóan Savoyai Jenő vitte meg a I. Lipót német-római császárnak.²⁴

A hadtörténeti források alapján a levélíró nyilvánvaló tévedése viszont, hogy Lotharingiai Károly cselből, szándékosan húzta volna szét hadrendjét a csata elején. A rendelkezésre álló források szerint, a Mohács–Siklós útvonalon haladó keresztény had Lotharingiai Károly vezette jobbszárnya a kedvezőtlen terepviszonyok miatt nem tudta kezdetben minden erejével megsegíteni a szorongatott helyzetben levő bajor választót.²⁵ Az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat mérlegét a *Mercure* az októberben kiadott (tizedik) számában vonta meg: az újság a hadjárat fő eredményének Eszék és Valpó erősségének keresztény kézre kerülését tartotta.²⁶ A lap az 1687. évi magyarországi hadjárat eseményeit a hadinaplókhoz és a diplomáciai jelentésekhez képest kevésbé részletezően, a történeteket térben és időben felületesen elhelyezve adta csak közre (sem a csata pontos helyét, sem annak pontos napját nem írta meg),²⁷ továbbá a török vereség okait sem vizsgálta részletezően. A híradás fő célja a szalonok előkelő és művelt közönségének informálása, így a főbb események leírása, a nevezetesebb személyek sebesüléseinek, illetve halálának a megírása volt. A szövetséges keresztény seregben szolgáló híresebb személyek közül Commercy (Comercy) hercegének²⁸ sebesüléséről, illetve Ligniville (Ligneville) gróf²⁹ és

²² *Mercure galant*, 1687/b. 322–327. o. A francia nyelvű forrásrészletet a függelékben közöljük. A csata-leírás magyar nyelvű forrásfordítását Csákö Judit, az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársa ellenőrizte.

²³ *Mercure galant*, 1687/b. 305, 308. o. Vö. *Mercure galant*, 1687/b. 327–328. o.

²⁴ A *Mercure galant* híradásának a kontrollforrásokkal való összehasonlításához lásd az 1. sz. táblázatot.

²⁵ *Mercure galant*, 1687/b. 322–323. o. Vö. Polgár 2015. 192–193. o.

²⁶ „L’abandonnement d’Essec & la prise de Vvalpo sont les effets de cette division.” *Mercure galant*, 1687/c. 358. o.

²⁷ A *Mercure* későbbi számában az összecsapást következetesen „harsányi csata” („la Bataille d’Harsa”) elnevezéssel illette már. *Mercure galant*, 1687/c. 356., 359. o.

²⁸ Charles-François de Lorraine, Commercy hercege (1661–1702), császári ezredes, majd vezérőrnagy. Wanostrocht 1829. „Le prince de Commercy”. 161–162. o.; *Budától–Belgrádig* 1987. 454. o.

²⁹ Charles de Ligneville, Bassompierre ura (?–1687), császári ezredes. Motta 2012. 664. o. Vö. *Budától–Belgrádig* 1987. 456. o.

Zinzendorf (Zinzindorf) gróf³⁰ elestéről olvashatunk csak,³¹ a csatában részt vevő előkelő franciák közé sorolható Claude Louis Hector de Villars márkiról (XIV. Lajos későbbi marsalljáról)³² és Jean Louis Rabutin de Bussyról (Erdély későbbi császári főparancsnokáról)³³ hallgat a híradás. A francia közvélemény a magyarországi harcokban részt vevő önkéntesek, a francia diplomácia a külpolitikai törekvések miatt tanúsított kiemelt érdeklődést a magyarországi hadszíntér iránt.³⁴ Ez a figyelem természetesen nem volt új keletű, hiszen az 1663/1664. évi magyarországi hadjárat történéseivel is kiemelten foglalkozott már a franciaországi politikai és irodalmi sajtó.³⁵ A *Mercure* bemutatott csataleírása jól illeszkedik a Harsány-hegyi összecsapás kiemelten gazdag forrásbázisához, illetve ki is egészíti azt.

FÜGGELÉK

1. „*Détail de tout ce qui s'est fait de considerable en Hongrie depuis l'ouverture de la Campagne*”³⁶

„Le Corps que commandoit Monsieur l'Electeur de Baviere fut le premier attaqué. Ce Prince fit paroistre beaucoup de valeur, il fut blessé à la main, & receut quelques coups dans ses habits. Le Prince Charles le fit soutenir par le Prince de Commercy avec quatre Regimens. Il poussa les Ennemis, & les mit en desordre. Les détachemens qu'on avoit faits pour parostre plus foibles; revinrent, comme il avoit esté concerté, & prirent les Turcs en flanc, de sorte que se voyant poussez de tous côtez, & reconnoissant qu'ils avoit mal pris leurs mesures, & qu'ils estoient tombez dans les pieges qu'on leur avoit tendus, ils prierent une telle épouvante, que non seulement ils cederent le champ de Bataille, & laisserent tout leur Canon, que l'on dit monter à cent pieces, mais que fuyant beaucoup au de là, ils abandonnerent tout leur Bagage, leur Caisse militaire, remplie, à ce qu'on assure, de 6000000. écus, ayant esté prise par M^r l'Electeur de Baviere, qui a, dit-on, distribué cet argét à ses Troupes. Plusieurs se jetterent dans l'eau, dont il y eut une partie de noyez. Je ne vous en diray point le nombre, non plus que de ceux qui ont esté tuez. Il est à présumer qu'il y en a eu beaucoup dans une déroute si generale. Peut-estrey en a-t-il plus que l'on ne dit, peut-estre moins; mais il est impossible que dans ce qu'on écrit pendant qu'on poursuit encore les Ennemis, & dans la chaleur du combat, on ait sceu le nombre des Morts pour le mander, puis qu'il faut plus d'un mois pour le sçavoir à peu prés, & qu'on ne le sçait jamais bien juste. Je vous diray pourtant que les Relations portent qu'il y en a

³⁰ Christian Ludwig Zinzendorf gróf (1669–1687), Georg Ludwig Zinzendorf titkos tanácsos és Hofkammer elnök fia. Wurzbach 1877. 16. o.; Arnegger 2000. 121–144. o.

³¹ *Mercure galant*, 1687/b. 326. o.

³² *Polgár* 2015. 184., 186. o.

³³ *Heckenast* 2005. 350. o.

³⁴ Villars márkiró 1687. évi müncheni követjárásának és a bajor választófejedelemnek a magyarországi hadszíntérről történő elkísérésének a fő célja Miksa Emánuelnek a Bécs vezette koalícióról történő leválasztása és a francia udvarnak a magyarországi fejleményekről való informálása volt. *Hüttl* 1976. 161–166. o.; *Polgár* 2015. 196–199. o. A XIV. Lajos korabeli francia–török diplomáciai kapcsolatokhoz lásd *Kerekes* 2010. 51–55. o.

³⁵ *Köpeczi* 1985. 11–32. o.

³⁶ *Mercure galant*, 1687/b. 322–327. o.

huit ou dix mille, & autant de noyez, & cinq cens ou mille Imperiaux tuez. Si le combat a duré douze heures, comme on le mande, il faut que les Turcs se soient défendus pendant tout ce temps-là, & je laisse à juger à ceux qui voudront parler de bonne foy, & avec vray-semblance, si la Victoire a pu couler si peu aux Imperiaux. M^r le Prince de Comercy a esté blessé à la poitrine d'une espece de lance, mais on dit que le coup n'est pas dangereux. M^r le Comte de Ligneville, major de son Regiment, a esté tué, & le Comte de Zinzendorf, Fils du feu President des Finances a eu la jambe emportée d'un coup de Canon. Les Regimens de Savoye & de Commercys ont esté défaits, par six mille Janissaires d'élite. On estoit encore à la poursuite des Fuyards quand cette nouvelle est partie du Champs de Bataille, & le Prince Charles de Lorraine avoit détaché un grand Corps de Croates pour rompre les Ponts que les Turcs avoient faits sur la Drave. M^r le Prince Eugene de Savoye a apporté cette nouvelle à l'Empereur, qui n'est pour ainsi dire, que le premier avis de la Victoire."

2. A Mercure galant híradása a kontrollforrásokban

FORRÁS	HÍRADÁS			
	<i>A csata első fázisa (a bajor balszárny elleni török támadás)</i>	<i>A keresztény sereg zsákmánya (a zsákmányolt lövegek száma)</i>	<i>Veszteségek</i>	<i>Megsebesült vagy elesett nevesebb személyek</i>
Lotharingiai Károly herceg hadinaplója, 1687 (Budától–Belgrádig 1987. 120–123. o.)	+	+(82 löveg)	+(török részről: több mint 10 ezer, keresztény oldalról: kevesebb, mint 600 fő)	+(Ligneville gróf, Commercy hercege, Zinzendorf gróf, Wolkenstein gróf)
Miksa Emánuel választófejedelem naplója (Budától–Belgrádig 1987. 165–169. o.)	+	+(60 löveg)	+(török részről: több mint 6 ezer, keresztény oldalról: kevesebb, mint ezer fő)	+(Ligneville gróf, Commercy hercege)
Miksa Emánuel választófejedelem levele I. Lipót császárhoz, Baja, 1687. augusztus 23. (Budától–Belgrádig 1987. 387–390. o.)	+	+(78 löveg)	+(török részről: legalább 11-12 ezer, keresztény oldalról: kevesebb, mint ezer fő)	+(Ligneville gróf)

FORRÁS	HÍRADÁS			
	<i>A csata első fázisa (a bajor balszárny elleni török támadás)</i>	<i>A keresztény sereg zsákmánya (a zsákmányolt lövegek száma)</i>	<i>Veszteségek</i>	<i>Megsebesült vagy elesett nevesebb személyek</i>
Páter Gaetano Bonomo naplója, 1687 (Budától–Belgrádig 1987. 234–237.)	+	+	+	+
(Baden-Durlachi) Károly Gusztáv vezérőrnagy levele IX. Károly svéd királyhoz, 1687. augusztus 18. (Budától–Belgrádig 1987. 327–329. o.)	+	+	+	
Feljegyzés Savoyai Jenő I. Lipót német-római császár előtt tett szóbeli jelentéséről, 1687 (Budától–Belgrádig 1987. 333. o.)	+	+	+	+
Claude Louis Hector de Villars ezredes levele Croissy márkihoz, Baranyavár, 1687. augusztus 15. (Budától–Belgrádig 1987. 357–360.)	+	+	+	+
Giovanni Francesco Gemelli Careri nápolyi önkéntes beszámolója, Harsány, 1687. augusztus 16. (Jászay 2002. 415–418. o.)	+	+	+	+
Pierre de Girardin francia követ memoárja, 1687 (Kerekes 2007. 117–118. o.)	+			

FORRÁS	HÍRADÁS			
	<i>A csata első fázisa (a bajor balszárny elleni török támadás)</i>	<i>A keresztény sereg zsákmánya (a zsákmányolt lövegek száma)</i>	<i>Veszteségek</i>	<i>Megsebesült vagy elesett nevesebb személyek</i>
Franz Wagner jezsuita szerzetes történeti műve, 1731 (Wagner 1731. 15–20. o.)	+	+(80 löveg)	+(török részről: 20 ezer, keresztény oldalról: nem több, mint 600 fő)	+(Ligneville gróf, Zinzendorf gróf, Wolkenstein gróf)
Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök leírása, 1732 (Marsigli 2007. 191., 220–221. o.)	+	+		

BIBLIOGRÁFIA

- Arnegger 2000. Katharina Arnegger: Das Geschlecht der Sinzendorf. (Ph. D. Dissertation), 2000.
- Budától–Belgrádig 1987. Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. Szita László. Pécs, 1987.
- Brétéché 2015. Brétéché, Marion: Les compagnons de Mercure. Journalisme et politique dans l’Europe de Louis XIV. Ceyzérieu, 2015.
- Heckenast 2005. Heckenast Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r. és az előszót írta Mészáros Kálmán. Budapest, 2005.
- Hóvári 1989. Hóvári János: A nagyharsányi csata török szemmel. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 65–73. o.
- Hüttl 1976. Ludwig Hüttl: Max Emanuel. Der Blaue Kurfürst 1679–1726. Eine politische Biographie. München, 1976.
- Jászay 2002. Jászay Magda: Olasz hadinapló az 1687. évi török elleni hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 2. sz. 399–419. o.
- Kerekes 2007. Kerekes Dóra: Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról. (Documenta Hungarorum in Gallia III.) Paris–Budapest–Szeged, 2007.

- Kerekes 2010. Kerekes Dóra: Diplomata és kémek Konstantinápolyban. Budapest, 2010.
- Klats 1976. Joseph Klats: Printed Propaganda under Louis XIV. Absolute Monarchy and Public Opinion. Princeton, 1976.
- Köpeczi 1976. Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.
- Köpeczi 1985. Köpeczi Béla: Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig. Budapest, 1985.
- Lakatos 1937. Lakatos Géza: A második mohácsi csata. *Magyar Katonai Szemle*, 1937. 8. sz. 199–209. o
- Marsigli 2007. Luigi Ferdinando Marsigli: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Ford. F. Molnár Mónika, szerk. és s. a. r. Csákváry Ferenc és Domokos György. Budapest, 2007.
- Mercure galant*, 1687/a. *Mercure galant*, 1687. Juillet. [1687/07.] Nouvelles de Hongrie. Bibliothèque nationale de France.
- Mercure galant*, 1687/b. *Mercure galant*, 1687. Aoust[sic!]. [1687/08.] Détail de tout ce qui s’est fait de considerable en Hongrie depuis l’ouverture de la Campagne. Bibliothèque nationale de France.
- Mercure galant*, 1687/c. *Mercure galant*, 1687. Octobre. [1687/10.] Nouvelles de Hongrie. Bibliothèque nationale de France.
- Mercure galant*, 1982. *Mercure galant*, I. (1672–1674.) Genève–Paris, 1982. [Reprint kiadás.]
- Motta 2012. Anne Motta: Noblesse et pouvoir princier dans la Lorraine ducale (vers 1620–1737). Thèse de Doctorat, 2012.
- Polgár 2015. Polgár Balázs: Claude Louis Hector de Villars márkí és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.
- Polgár 2016. Polgár Balázs: Újabb terepkutatás az 1687. évi Harsány-hegyi csata helyszínén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 393–414. o
- Rycaut 1700. Sir Paul Rycaut: The History of the Turks. Beginning With the Year 1679. [...] until the End of the Year 1698, and 1699. London, 1700.
- Sugár 1983. Sugár István: Lehanyatlak a török félhold. Budapest, 1983.
- Veress D. 1987. Veress D. Csaba: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. sz. 691–715. o.
- Wagner 1731. Franz Wagner: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Pars II. Augsburg, 1731.

Wanostrocht 1829.

Nicolas Wanostrocht: Recueil choisi de traits historiques et de contes moraux. New York, 1829.

Wurzbach 1877.

Constantin von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd. 35. Wien, 1877.

*A Harsány-hegyi csata 2014-ben felállított emlékműve
a nagyharsányi szoborparknál*

Balázs Polgár

THE REPORT OF THE FRENCH *MERCURE GALANT* ON THE 1687 BATTLE
AT HARSÁNY MOUNTAIN

Abstract

The French *Mercure galant* reported on the events of the anti-Ottoman theatre of war in Hungary in its July, August and October 1687 issues, using the form of letters written to a fictional person. The French interest in the events was not new at all: the political and literary press had devoted special attention to the anti-Ottoman campaign of 1663/1664. The pieces of information the *Mercure*'s writer had on the course of the events and on the losses were correct in most of the cases. The paper presented the events of the 1687 campaign in Hungary in a less detailed form, as compared to the war diaries and diplomatic reports. The events were only superficially defined in time and space, neither the exact location nor the exact date of the battle was published, and the author did not look into the causes of the Turkish defeat in details. (*Mercure* consistently called the clash "*la Bataille d'Harsa*" in its October 1687 issue.) The main aim of the report was to inform the distinguished and educated society of the parlours, by giving a description of the main events, of the injuries and death of the most important people. From among the renowned persons fighting in the allied Christian army, we can read only about the injury of the Prince of Commercy (Comercy), and about the death of Colonel Ligniville (Ligneville) and Count Zinzendorf (Zinzindorf). To sum up, it can be stated that the description *Mercure* gave of the fight fits perfectly into, and even improves, the especially rich base of sources which speak about the battle, often called as the Second Battle of Mohács and fought on 12 August 1687.

Balázs Polgár

DER BERICHT DES FRANZÖSISCHEN *MERCURE GALANT* ÜBER DIE SCHLACHT
AUF DEM HARSÁNY-HEGY IM JAHRE 1687

Resümee

Die Zeitschrift *Mercure Galant* aus Frankreich berichtete in ihren Ausgaben vom Juli, August und Oktober 1687 in Form von Briefen an fiktive Personen über die Ereignisse in Ungarn auf dem Kriegsschauplatz gegen die Türken. Das Interesse aus Frankreich war selbstverständlich nicht neu, da sich die politische und literarische Presse bereits mit dem Feldzug gegen die Türken im Jahre 1663/1664 ausführlich beschäftigt hatte. Die Informationen des *Mercure*-Autors über den Ablauf der Ereignisse bzw. die Verluste können mehrheitlich als zutreffend bezeichnet werden. Das Blatt gab die Ereignisse des Feldzuges des Jahres 1687 in Ungarn im Vergleich zu den Kriegstagebüchern und diplomatischen Berichten weniger ausführlich kund und platzierte die Geschehnisse in Raum und Zeit nur oberflächlich (es veröffentlichte weder den genauen Ort noch den genauen Tag der Schlacht). Zudem untersuchte es auch die Gründe für die Niederlage der Türken nicht im Detail. (Der *Mercure* erwähnte das Gefecht in seiner Ausgabe vom Oktober 1687 kon-

sequent unter dem Namen „*la Bataille d'Harsa*“, die Schlacht von Harsány.) Oberstes Ziel des Berichts war die Informierung des vornehmen und gebildeten Publikums der Salons, somit die Beschreibung der wichtigsten Ereignisse, die Erwähnung der Verwundungen bzw. des Todes der namhafteren Personen. Von den namhafteren Personen, die in der alliierten christlichen Armee dienten, können wir lediglich über die Verwundung des Herzogs von Commercy (Comercy) bzw. den Tod von Oberst Ligniville (Ligneville) und Graf Zinzendorf (Zinzindorf) lesen. Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass sich die im *Mercure* vorgestellte Beschreibung der Schlacht gut an die besonders reiche Quellenbasis des Gefechts auf dem Harsány-hegy vom 12. August 1687, das auch als zweite Schlacht bei Mohács bezeichnet wird, fügt bzw. diese weiter bereichert.

Balázs Polgár

LE COMPTE RENDU DE LA REVUE FRANÇAISE *MERCURE GALANT*
SUR LA BATAILLE DU MONT HARSÁNY DE 1687

Résumé

Le *Mercure galant* a publié, dans ses numéros de juillet, août et octobre 1687, des courriers adressés à des personnes fictives qui relaient les événements des théâtres d'opérations contre les Turcs en Hongrie. L'intérêt de la France n'était pas nouveau : la presse politique et littéraire française a déjà accordé une attention particulière à la campagne de 1663/1664 menée contre les Turcs. La plupart des informations de l'auteur du *Mercure* sur l'évolution des événements et les pertes sont correctes. Par rapport aux journaux de guerre et aux rapports diplomatiques, la revue a donné moins de détails sur les événements de la campagne de Hongrie de 1687. En effet, elle ne les a pas situés de manière précise dans le temps et dans l'espace (elle n'a indiqué ni le lieu, ni le jour exact de la bataille) et elle n'a pas examiné en détail les causes de la perte des Turcs non plus. (Dans le numéro d'octobre 1687, le *Mercure* parle systématiquement de « *la Bataille d'Harsa* ».) Le compte rendu était essentiellement destiné à informer le public illustre et cultivé des salons sur les événements principaux, les blessures ou le décès de personnes de renom. Quant aux personnes les plus connues servant dans l'armée chrétienne alliée, seuls les blessures du prince de Commercy (Comercy) et le décès du colonel Ligniville (Ligneville) et du comte Zinzendorf (Zinzindorf) ont été rapportés. En conclusion, on peut dire que la description de la bataille par le *Mercure* s'intègre bien dans les sources particulièrement riches de l'affrontement du Mont Harsány du 12 août 1687, nommée également deuxième bataille de Mohács, voire même elle les enrichit.

Балаж Полгар

КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ ФРАНЦУЗСКОГО МЕРКУР ГАЛАНТ
О БИТВЕ У ХАРШАНЬ ГОРЫ В 1687-ОМ ГОДУ

Резюме

Французский журнал Галантный Меркурий, *Mercurе Galant* в июльском, августском и октябрьском номерах 1687-ого года в форме писем, написанных фиктивному лицу сообщал о событиях происходящих на военном театре венгерских противотурецких действий. Естественно французский интерес не был новым, так как французская политическая и литературная пресса уже уделяла подчеркнутое внимание военному походу против турков в 1663/1664-ом годах. Сообщения автора Меркура о ходе событий и потерях в большинстве случаев можно назвать достоверными. Журнал сообщает о событиях венгерского военного похода 1687-ого года менее детально по сравнению с военными дневниками и дипломатическими отчетами, поверхностно освещает события как в пространстве и времени (не указано точное место боя и точное время битвы), а также не анализирует причины турецкого поражения. (В октябрьском номере 1687-ого года Меркурий последовательно называет сражение харшаньской битвой, называя её «*la Bataille d'Harsa*»). Основной целью сообщений была информирование знатной и образованной элитной публики салонов, поэтому были описаны наиважнейшие события, ранения известнейших личностей, а также извещения об их смерти. Среди известнейших личностей, служащих в союзной христианской армии мы можем прочесть только о ранении герцога Коммерси (Comercy) и о гибели полковника Лигневилл (Ligneville) и графа Цинцендорф (Zinzendorf). В заключение можно сказать, что представленное в Меркурий описание битвы хорошо вписывается в особенно богатую базу источников битвы 12-ого августа 1687-ого года, называемой второй битвой у Мохач, сражении у горы Харшань и обогащает эти источники.

ESTERHÁZY ANTAL A KIRÁLY SZOLGÁLATÁBAN*

Származása, katonai pályája kezdete

Ha a Rákóczi-szabadságharc vezetői hierarchiáját egy piramishoz kívánjuk hasonlítani, akkor annak csúcán a szabadságharc vezetője, II. Rákóczi Ferenc állt. Közvetlenül utána következett Bercsényi Miklós főgenerális, míg öt három tábornagyi rangot viselő személy, gróf Forgách Simon, gróf Esterházy Antal és a szatmári béke megkötésében komoly érdemeket szerző báró Károlyi Sándor követte. Míg Károlyi életéről monográfia is született és Forgách tevékenységét Czigány István hadtörténész mutatta be tanulmányaiban,¹ addig a modern történettudomány Esterházy Antallal csak érintőlegesen foglalkozott. Ezen hiány pótlásaként, jelen tanulmányomban Esterházy Antal életének a Rákóczi-szabadságharc előtti szakaszát kívánom megvizsgálni, azt az időszakot, amelyet a király szolgálatában töltött.

Esterházy Antal 1676. február 3-án született. Az Esterházy család ifjabbik frakciói, azaz grófi ágának a tagja, a későbbi franciaországi Esterházy család tagjai tőle származtatták magukat.

Édesapja, Esterházy Ferenc, 1641. február 17-én született Semptén, Esterházy Miklós nádor és Nyári Krisztina utolsó gyermekeként, mivel anyja belehalt a szülésbe. Aransarkantyús vitéz, 1662-től pápai kapitány,² emellett feljegyezték róla, hogy nem szerette a protestánsokat. Első feleségével, Illésházy Ilonával 1661 februárjában tartotta esküvőjét Trencsénben, házasságuk azonban gyermektelen maradt, az asszony pedig 1669. február 12-én elhalálozott. Egy évvel később, 1670. november 15-én újra megházasodott, második felesége Thököly Katalin volt, gyermekei mind tőle születtek. Apósa, a Wesselényi-összeesküvést támogató Thököly István halála (1670. december 4.) után sógornői felett testvérével, Pállal együtt gyámságot szerzett. Később, 1675–81 között Zala és Somogy vármegye főispánja volt, részt vett az 1681-es országgyűlésen is. 1683-ban, a Bécs elleni nagy török hadjárat idején kényszerből ő is Thököly Imre oldalára állt. Thököly kurucai a lánzséri vár védelmével bízták meg, azonban még ugyanez év október 16-án elhunyt.³

Esterházy Antal édesanyja, Thököly Katalin 1655. április 18-án született Thököly II. István és Gyulaffy Mária gyermekeként. A felnőtt kort megért testvérei közül ő volt a legidősebb. Első férjének hat leányt (Mária Rozália, Borbála, Krisztina, Franciska, Erzsébet és Anna Terézia), valamint három fiút (Antal, József és Ferenc) szült. Gyermekeit a Thököly-felkelés idején még öccsének, Thököly Imrénének is bemutatta csekléshi kastélyukban. Esterházy Ferenc halála után Thököly Katalin még kétszer ment férjhez. Josef

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 program és a MÖB/52-21/2013-as Collegium Hungaricum ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ Károlyi Sándor és Forgách Simon életéről: Czigány 2005.; Czigány 2006.; Czigány 2008.; Kovács 1989.

² Nagy Iván családtörténeti monográfiájában 1675-től. Nagy 1858. 91. o.

³ Esterházy 1901a. 137–138. o.; Pauler 1876. 315–318. o.; Szabó 1940. 6. o.

Karl Jörger császári ezredeshez, győri várkapitányhoz, majd ennek 1696-ban bekövetkezett halála után Johann Jakob Löwenburg grófhöz.⁴

Esterházy Antal apja halála után nagybátyja, Esterházy Pál nádor kismartoni udvarába került testvéreivel együtt. Mindössze 18 éves, mikor 1694 végén királyi tanácsos lesz. Ezt a címet azonban, a gyermekkorában kapott pápai főkapitányi címéhez hasonlóan, inkább névleges megtiszteltetésnek kell tekintenünk, semmint tényleges hivatalnak.⁵

Esterházy 1693–1694 táján megismerkedett Erdődy Juliannával, az 1682-ben elhunyt gróf Erdődy I. Sándor és gróf Csáky Krisztina lányával. Igen előkelő családból választott magának hitvest, hiszen a monyorókeréki Erdődyek eredete a középkorba nyúlik vissza. Julianna apja a Magyar Királyi Kamara elnöke és varasdi főispán volt, míg testvére, Erdődy II. Sándor szintén sikeres karriert futott be: előbb Vas, majd apjához hasonlóan Varasd vármegye főispánja volt, utóbb (1707-ben) pedig ő is a Magyar Kamara elnöki székébe került. Csáky Krisztina ekkorra már második férjét, Draskovich Miklós országbírórt is eltemette, s amíg eladó sorba került leányának az ifjú Esterházy kezdett udvarolni, addig az ő kezére Bercsényi Miklós gróf pályázott. Mindkét esküvőre 1695-ben került sor.⁶ Esterházy Antal első házassága nem tartott sokáig, mert 1696. december 28-án Erdődy Julianna meghalt gyermekágyban.⁷

Esterházynak még házassága előtt megromlott a viszonya családjával. Apjuk halála után a testvérek jelentős birtokokat örököltek, többek között a pápai, ugodi, devecseri, gesztesi, valamint a semptei uradalmakat. Esterházy Antal szerette volna együtt tartani az apai örökséget, és még az édesanyját megillető özvegyi vagyonrész kiadására sem volt hajlandó. Emiatt Thököly Katalin kénytelen volt fiával szemben a királytól védelmet kérni, akit az uralkodó az anyjával szembeni tiszteletre intett. A családi birtokok felosztásába sem nyugodott bele, mivel ő a semptei birtokot kapta, míg Pápa öccse, Esterházy Ferenc birtokába került, annak ellenére, hogy ő volt a pápai főkapitány. Bár I. Lipót 1696 áprilisában ismét megintette Esterházy Antalt, hogy testvérét ne háborgassa, azonban a bírósági úton zajló családi viszálykodás egészen 1700 júniusáig eltartott, amikor is Ferenc beleegyezett abba, hogy elcseréli a semptei birtokért a pápai, gesztesi, ugodi és devecseri uradalmat.⁸

Esterházy Antal fiatal éveit egy átalakuló világban élte. Magyarország birtoklásáért ekkor már másfél évszázada harcolt egymással az Oszmán és a Habsburg Birodalom. A két fél 1683-ban újabb háborúba keveredett egymással. A Habsburg Birodalom és szövetségesei ezúttal döntő győzelmet arattak az Oszmánok felett, amit az sem tudott befolyásolni, hogy XIV. Lajos is háborút viselt a császár ellen. A háborúból a magyar katoná-

⁴ Nagy 1865. 287., 289. o.; Szabó 1940. 7. o.; Thaly 1901. VI. o.

⁵ Szabó 1940. 7. o.

⁶ Esterházy ekkor ismerkedett meg tehát későbbi előjárójával, Bercsényivel. Bercsényi Miklós és Csáky Krisztina házasságkötése kapcsán pontosítanunk kell a korábbi szakirodalom adatait, arra ugyanis nem 1695 farsangján, hanem néhány hónappal később, 1695. június 11-én került sor. Lásd erről Rittling László: Mikor volt Bercsényi Miklós második házassága? http://ujkor.hu/horizont/bercsenyi_hazassaga (A letöltés időpontja: 2016. 10. 20.)

⁷ Benda 2007. 111–113. o.; Heckenast 2005. 131–132., 339. o.; Nagy 1858. 60–67. o.; Szabó 1940. 8. o.

⁸ Szabó 1940. 7–8. o.

ság is kivette a részét, és 1695-ben Esterházy Antal a Czobor Ádám által újonnan alakított, Kollonich Ádám által vezetett lovasezredbe került kapitányi rangban.⁹

Az udvar ebben az időben regularizálta a magyar katonaságot, amely ennek eredményeként nemcsak Magyarországon, hanem a Habsburg Birodalom más pontjain is bevethetővé vált. Így aztán 1697-ben Esterházy Antalt is a francia hadszíntérre vezényelték.¹⁰ Bár már 1697. május 9. óta zajlottak a békealkudozások a hollandiai Rijswijkben XIV. Lajos, valamint I. Lipót és szövetségesei között, Esterházy Antal még belekeveredhetett egy kisebb összecsapásba a háború lezárása előtt.¹¹ Nagybátyjához a birodalomból ez év novemberében írt levele legalábbis erre enged következtetni, amelyben csodáival határos életben maradásáról és sebei gyógyulásáról számolt be.¹²

A Kollonich-huszárezredben barátságot kötött az alakulat alezredesével, báró Ebergényi Lászlóval.¹³ Esterházy hozzá írt levelei fiatal korának fontos forrásai. Ezekből kiderül, hogy miután felépült sérüléseiből, visszatért Magyarországra, és 1698 februárját Sopronban, illetve Pozsonyban töltötte. A forrásokból nem derül ki, mi módon, talán a mulatságot kedvelő természete miatt, de Esterházy mintegy 1000 tallérnyi adósságba keveredett Ebergényivel szemben. Türelmet is kellett kérnie feljebbvalójától, mert nem tudott ekkora összegű készpénzt előteremteni. Adósságának egy részét, 700 tallért, nagynénje, Thököly Mária vállalta át, és megígérte, hogy az összeget április 24-ig Ebergényinek átadja, míg egy másik, 600 forintos adósságának megtérítésére Esterházy Dániel tett ígéretet. Szintén ezekből az iratokból derül ki, hogy őrnagyi előléptetése is felmerült, melyre azonban nem került sor.¹⁴

Fogságba esése és hadifogsága

1698 őszén a Temesvár körüli törökellenes harcokba bekapcsolódó Esterházy Antal ismét megsebesült. Thaly Kálmán szerint egy Temesvárra tartó török élelmiszerszállítmányt akartak feltartóztatni, és így keveredtek harcba a temesvári török–kuruc erőkkel, míg Firbás Oszkár szerint egy portyázó lovascsapattal csaptak össze, de a szeptember 19-i Temesvár melletti csetepaté kis híján végzetesnek bizonyult a fiatal gróf számára. Erről ő maga így számolt be Ebergényinek: „...súlyos sebeim miatt az szót is alig tehettem. Egy lövés vagyon az jobb vékonyomon, azon által is ment a lövés. Másik lövés van

⁹ Czigány 2004. 155. o.; Firbás 1926. 5. o.; Nagy 1985. 304–339. o.; Perjés 1999. 40–41. o.; Szakály 2008. 199–206. o.; Zachar 2004. 118–119. o.

¹⁰ Magával vitt a semptei börtönből egy Lengyel Mátyás nevű elítéltet, akire gyilkosság miatt súlyos börtönbüntetés várt, de a kancellária felszólította, hogy adja át őt a katonai hatóságoknak. Az ügy végkimeneteléről a források hallgatnak.

¹¹ Szintén ezt látszik alátámasztani, hogy a Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen 1697-es és 1698-as hadjárattal foglalkozó kötetében is a rajnai hadszíntéren tevékenykedő alakulatok között tüntetik fel a Kollonich-huszárezredet. Feldzüge 1876. 67. o.

¹² Czigány 2004. 155–156. o.; Köpeczi – R. Várkonyi 2004. 630. o.; Szabó 1940. 8. o.; MNL OL X89. 4699. doboz, 12. kötet, 931. sz. Esterházy Antal Esterházy Pálnak, 1697. november 18.

¹³ Ebergényiről bővebben lásd Mészáros 2010. 5–12. o.

¹⁴ ÖStA HHuS Familienarchiv Csáky. Herrschaftsakten. Fasc. 102. Fol. 1–3. Esterházy Antal levelei Ebergényi Lászlónak, 1698. február 13., február 28., március 19.; OSzK Kt., Fol. Hung. 1389/26. 305v. Thököly Mária Ebergényi Lászlónak, 1698. március 22.

az jobb karomon, abban vagyon még benne az golyóbis. Egy hegyestőrrel¹⁵ való szúrás az hasamon át. Számon¹⁶ két helyett pallossal való vágás vagyon...”¹⁷

Esterházy fogságba esésének híre viszonylag hamar elterjedt az országban. Erről tanúskodik Barkóczy Krisztinának férjéhez, Károlyi Sándorhoz 1698. október 5-én írt levele is: „...írta volt Antal Úr, hogy Tömösvár alá ment volt, mégis ne mondhasák, Rómába volt, s pápát nem látott. De úgy látom, valóban meglátta az pápát akaratja ellen is.”¹⁸ Miután valamelyest jobban lett, a törökök hajón Konstantinápolyba szállították, és az előkelő származású foglyok számára fenntartott Héttorony börtönében kellett raboskodnia. Szerencséjére fogsága nem nyúlt el évekig, a Porta és a császár képviselői ugyanis 1699. január 26-án aláírták a karlócai békét. Esterházy börtönének falára a következő feliratot véste: „Kínos rabság gyöttri testem, de nem törheti meg lelkem, mert azt királyomért szenvedem.” Börtönét egy másik feliratban egyszerűen csak „szomorú helynek”¹⁹ nevezte. Fogságának körülményeiről nagybátyjához írt levelei tájékoztatnak. Február 10-én küldött levelében beszámol róla, hogy bár már több mint négy hónapja ejtették fogságba, a harcban szerzett sebesülései még mindig kínozzák. Egy héten egyszer egy Ludovicus de Messina nevű ferences szerzetes kereste fel őt és társait, aki törődött lelkük gondozásával és igyekezett enyhíteni a foglyok szenvedéseit. Rabtársai közül többen is más vallásúak voltak, de a barát őket sem hanyagolta el, és közülük többen is jelezték, hogy szívesen áttérnének a katolikus hitre. A foglyok ezért közösen levelet írtak Rómába, és kérték, hogy Messinát az ehhez szükséges egyházi jogosítványokkal lássák el. Miután a barát megtudta, hogy Esterházy Antal a nádor rokona, könyörgött neki, hogy kérje Esterházy Pál pártfogását. Esterházy ennek eleget is tett, és kérte a nádort, hogy járjon közben érdekükbe a császár római követénél.²⁰

Következő ismert levelét április 3-án írta Esterházy Pálnak. Ebből megtudjuk, hogy különösképpen lőtt sebei gyógyulnak nehezen. Úgy értesült, hogy a foglyokat egyenként fogják kicserélni, török közrabokat keresztény közrabokért, török főtisztet keresztény főtisztért cserébe. Mivel rajta kívül 17 főtiszt volt még a Héttoronyban, nagyon félt attól, hogy valamilyen módon a börtönben ragad, és kérte a nádort, hogy járjon közben az udvarnál szabadulása érdekében. Aggodalmi azonban megalapozatlanok voltak. A saját maga által a börtöne falára vésett felirat szerint nem sokkal fenti levele megírása után a törökök kiengedték a Héttoronyból. Némi bizonytalanságot okoz, hogy a szövegnek két változata is ismert. Az egyiket gróf Kálnoky Dénes másolta le 1862-ben, míg a másikat Thaly Kálmán 1888-ban. A Kálnoky-féle változat így szól: „Comes Antonius Eszterházy de Galantha Capitaneus, captus in campo Thömösvár. Anno 1698. die 19. Sept. eliberatus

¹⁵ Az eredeti szövegkiadásban „légistorral” szerepel, de ez biztosan olvasati hiba eredménye, Thaly Kálmán is így közli.

¹⁶ Thaly Kálmánnál „fejemen.”

¹⁷ *Czigány* 2005. 125. o.; *Esterházy* 1901b. 231–232. o.; *Firbas* 1926. 5. o.; *Szabó* 1940. 8–9. o.; *Thaly* 1891. 704–707. o.; *Thaly* 1901. VII. o.; ÖStA HHuS Familienarchiv Csáky. Herrschaftsakten. Fasc. 102. Fol. 4. Esterházy Antal Ebergényi Lászlónak, 1698. október 1.

¹⁸ *Fogarassy – Kovács* 2011. 21. o. Fogságba eséséről Cserei Mihály erdélyi történetíró is beszámolt, azonban az eseményeket pontatlanul közölte, szerinte Esterházy Antal 1691-ben esett fogságba Váradnál és nem a törökök, hanem a tatárok fogták el. *Cserei* 1983. 243. o.

¹⁹ A teljes felirat német nyelven így szól: „Anton Eszterházy bewohnte diesen traurigen Ort. 1698–1699.” *Esterházy* 1901a. 139. o.

²⁰ *Eickhoff* 2010. 453. o.; *Esterházy* 1901b. 231. o.; *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 660. o.; MNL OL X89. 4699. doboz, 11. köteg, 826. sz. Esterházy Antal Esterházy Pálnak, 1699. február 10.

occasione initae Pacis 1699. die 10. Aprilis.” A Thaly-féle változat így: „Comes Antonius Esterhasy, captus in campo Thömsvár A. 1698. die 19. Sept. Eliberatus occasione initae pacis Anno 1699. die 13. Apr.” Láthatjuk, hogy a Kálnoky-féle változat annyiban tér el Thalyétól, hogy itt Esterházy kapitányi rangja is szerepel a szövegben – ami alapján valószínűtlennek tűnik, hogy fogságba esése előtt előléptették volna őrnaggyá, hiszen ez esetben a latin *supremus vigiliarum praefectus* kifejezést kellett volna használnia a *capitaneus* helyett – illetve eszerint már április 10-én szabadult és nem április 13-án, mint Thalytól.²¹

A hazautazás azonban nem zajlott végbe olyan egyszerűen, Esterházy szeptember 6-án még mindig csak Belgrádban volt. Azonban már nem volt teljesen elvágyva hazájától, s a nádortól is kapott levelet. Saját magát még mindig „raboskodónak” és „sebben sénlödőnek” írta. Ismét a nádor segítségét kérte, nehogy az udvarban elfeledkezzenek róla, és ne tudjon hazatérni. Nem csak Esterházy Páltól kért segítséget, hanem a karlócai tárgyalásokat irányító egyik fő követőtől, Wolfgang von Öttingen gróftól és Kollonich Lipót esztergomi érsektől is.²²

Házasságkötése Nigrelli Mária Annával és szerepe az 1702-es Rajna-vidéki hadjáratban

A következő év márciusában már visszatért ezredéhez. Elmaradt kapitányi fizetésének kiegyenlítéséért folyamodott. A 8625 forintnyi összeget Pápára kérte, mert az év elején valószínűleg itt tartózkodott. Mivel fogsága idején létszámon felüli tiszt lett alakulatában, felmerült, hogy másik alakulatnál, esetleg egy német ezredben kell folytatnia pályafutását. Erre azonban a későbbi adatok fényében valószínűleg nem került sor.²³

Feltehetően hazatérése után ismerkedett meg az olasz származású, de már régóta Magyarországon élő Ottavio Nigrelli tábornagy, felső-magyarországi főkapitány legidősebb lányával, Mária Annával.²⁴

Az 1700-ban Esterházyt alezredessé léptették elő. Alezredesi posztja a következőképpen szabadult fel: Pálffy Jánost, aki a Czobor Ádám által alapított másik lovasezred tulajdonosa és parancsnoka volt, 1700. január 26-án altábornaggyá léptették elő; önként lemondott magyar huszárezredéről, majd megkapta a jóval nagyobb presztízzsel rendelkező német Gondola-vértesezred tulajdonjogát. Ezután Esterházy felettesét, Ebergényi Lászlót ezredessé léptették elő, áthelyezték a Pálffy által elhagyott ezredbe, melynek tulajdonjogát is megkapta. Esterházy október 10-i levelében vázolta fel nagybátyjának, Esterházy Pál nádornak a kialakult helyzettel kapcsolatos terveit. Megemlítette, hogy az ezredtulaj-

²¹ *Eszterházy* 1901a. 139. o.; *Thaly* 1901. VII. o.; MNL OL X89. 4699. doboz, 11. köteg. 821. sz. Esterházy Antal Esterházy Pálnak.

²² MNL OL X89. 4699. doboz, 11. köteg. 828. sz. Esterházy Antal Esterházy Pálnak, 1699. szeptember 6.

²³ ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1700 Bd. 408. Fol. 155v., 161r.-v.

²⁴ Nigrelli az 1670-es években őrnagyként szolgált a császári-királyi hadseregben, 1680-ban ezredesként volt a Jung-Starhemberg-ezred parancsnoka. 1685-ben vezérőrnaggyá, 1689-ben altábornaggyá, 1695-ben pedig tábornaggyá léptették elő, ekkor ő volt a felső-magyarországi főkapitány is. Még 1694-ben megvásárolta a Keczeréktől elkobzott sáros vármegyei, pekléni uradalmat, amire 1696-ban királyi adományt is kapott, s ugyanebben az évben nyerte el a magyar indigenátust is. Jó viszonyt ápolt a magyar arisztokráciával, köztük Rákóczi Ferencsel. 1698-ban királyi adományként megkapta a főkapitányok által Kassán használt Bornemissza-házat. Feleségét gróf Lodron Mária Orsolyának hívták, Mária Annával együtt négy lányuk volt, akik közül a három fiatalabb Ágoston-rendi apáca lett Bécsben. *Heckenast* 2005. 307. o.; *Szabó* 1940. 9–10. o.

donossal, Kollonich Ádámmal már megegyezett, hogy az Ebergényi által üresen hagyott alezredesti posztra öt fogják előléptetni.²⁵ Esterházy Antal ugyanakkor szeretne volna, ha a nádor is szót emel érdekében az udvarnál. Mivel előléptetése esetén egy kapitányi poszt szabaddá válik, kérte a nádort, vegye pártfogásába öccsét, a 17 éves Ferencet, hogy a kapitányságot megkaphassa. Ebergényi azonban visszakozott, mondván, Ferenc még diák és túl fiatal. Esterházy azzal érvelt, hogy korábban Czobor Márk²⁶ is kapitány volt diákévei alatt, ezért ha akkor nem emeltek kifogást az életkor miatt, most se tegyék – mindenestre kérte a nagybátyját, hogy térítse Ebergényit jobb belátásra ebben az ügyben.²⁷

Miután Bécsben nagybátyja segítségét kérte, előbb Győrbe, majd onnan Pápara ment. Ebergényinek azt írta, hogy amíg itteni ügyeit el nem rendezi, nem csatlakozhat a regimethez. Ehhez két hét haladékot kért. Valószínűleg birtokaival és talán közelgő esküvője kapcsán felmerült teendőivel foglalkozott. Nigrelli Mária Annával a menyegzőt 1701. január 20. és február 22. között tartották.²⁸ Felesége az esküvő idején nagyjából 18-20 éves lehetett. Szabó István, Esterházy feleségéhez írt leveleinek kiadója, úgy vélte, hogy a fiatal pár kapcsolata szerelmi házasság volt. Emellett szólnak a feleségéhez házasságuk első éveiben írt levelei, illetve az, hogy Nigrelliek igen szerény vagyoniak voltak Esterházyhoz képest. Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy apósa, a felső-magyarországi főkapitány személyében Esterházy Antal egy újabb, befolyásos patronusra tett szert.²⁹

1701 tavaszán kitört a spanyol örökösödési háború, Lipót császárnak pedig ismét szüksége volt a magyarországi katonákra. 1701 őszén megkezdtek az előkészületeket a magyar lovasezredek, köztük az immáron Esterházy által vezényelt Kollonich-ezred feltöltésére. Esterházy több jelentést is küldött a Haditanácsnak, melyekben alakulata állapotát elkeserítőnek nevezte: ellátási gondokra panaszkodott. Hiány volt takarmányból, nem volt elegendő pénz az újoncok felfogadására, és a fa hiánya is aggasztó méreteket öltött. 1701 októberében–novemberében Esterházy Antal többször is kérelmezte, hogy a Pest-Pilis-Solt vármegyében állomásozó alakulatot helyezték át téli szállásra. Azzal érvelt, hogy az újonnan felfogadott katonákat csak ebben az esetben tudja az alakulatnál tartani. A Haditanács november 26-i feljegyzése szerint elfogadta Esterházy kéréseit, a beszállásolásról már intézkedtek, elrendelték az ezred nyolc teljes századra való feltöltését, további két századdal való kiegészítéséről pedig későbbre halasztotta a döntést, amire végül 1702-ben került sor.³⁰

Az 1702. év tavasza Esterházyt Csehországban találta, itt volt alakulatának a téli szállása. Az ezred felszerelése és feltöltése még nem mehetett végbe teljesen, mert bár fele-

²⁵ Czobor Ádám 1688-ban, a pfalzi örökösödési háború kitörésekor kapott megbízást az udvartól két magyar lovasezred felállítására. A két alakulatot 1689-re sikerült felszerelni, az egyiknek Czobor maradt a tulajdonosa, a másik vejéé, Pálffy Jánosé lett. A Czobor tulajdonában maradt ezredet másik veje, Kollonich Ádám irányította. *Zachar* 2004. 119. o.

²⁶ Az alapító Czobor Ádám fia.

²⁷ *Nagy* 1858. 207. o.; *Zachar* 2004. 122. o.; MNL OL X89. 4699. doboz, 11. köteg, 829. sz. Esterházy Antal Esterházy Pálnak, 1700. október 10.

²⁸ Bártfa városa az esküvőre különböző konyhai eszközöket adott 12 forint 40 dénár értékben. *Szabó* 1940. 9–10. o.

²⁹ ÖStA HHuS Familienarchiv Csáky. Herrschaftsakten. Fasc. 102. Fol. 5. Esterházy Antal Ebergényi Lászlónak, 1700. november 11.; *Szabó* 1940. 9–11., 30–36. o.

³⁰ *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 130. o.; *Zachar* 2004. 122. o.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. 1701. Bd. 413. Fol. 506r., 508r., 544r. és Prot. Exp. 1701. Bd. 412. Fol. 653v., 670r., 676r., 714r., 728r.

ségének április 8-án Prágából azt írta, hogy az ezredet jó rendbe hozta, a Haditanácshoz beadott kérvényében az újoncpénz kifizetését és a fejadagok felemelését kérte. Prágában egyébként a hivatalos ügyek mellett magánügyekben is eljár. Személyzetet próbált fogadni, továbbá a felesége számára vásárolt ékszereket.³¹

A Kollonich-ezred pénzügyei továbbra sem lehettek biztosítottak, mert júniusban Esterházy kénytelen volt a cseh udvari kancelláriától egy rendelkezést kérni, hogy a cseh tartományoknak a hadsereg fenntartására megszavazott pénzéből az összeg egy részét fizessék ki, és külön felhívta arra is a figyelmet, hogy nem szeretné, ha alakulását a vezetőváltás miatt hátrányok érnék. Milyen vezetőváltásra utalt Esterházy? Ekkor már szóban megegyezett Kollonich Ádámmal arról, hogy Kollonich az ő javára lemond ezredéről, amit Kollonich a Haditanács számára július 13-án nyilvánosan be is jelentett, a Haditanács pedig július 16-án megerősített. (A dolognak már voltak előzetes jelei, például Esterházy már alezredessé történő előléptetése óta többé-kevésbé önállóan intézte az ezred ügyes-bajos dolgait.³²)

A tulajdonosváltást júliusban maga Lipót császár is engedélyezte. Mint fentebb jeleztük, Esterházyt 1702 nyarán a spanyol örökösödési háború rajnai hadszínterére vezényelték, ahol Badeni Lajos hadseregébe volt beosztva, amely Landau városát ostromolta. Alakulatának a főerők biztosítása és a felderítés volt a feladata. Ennek végrehajtása során kisebb összecsapásokba keveredtek a francia erőkkel, és több alkalommal is sikerült lovakat zsákmányolniuk.³³

Landau városa szeptember 10-én megadta magát. Ezután a sereg Hagenau és Bischweiler közelében állomásozott. Október elején Esterházy arról panaszkodott a feleségének, hogy négy ezred ügyeit bízták rá, miután Badeni Lajos a sereg többi főtisztjével helyszíni szemlét tartott, ami nagyobb hadműveletek előtt szokásos volt. Erre azért volt szükség, mert a fővezér már korábban átkelt a Rajna jobb partjára, és ütközetre készült a francia erőkkel. 1702. október 14-én Friedlingennél a francia csapatok kerekedtek felül, Badeni Lajos hadjárata vereséggel végződött, majd a tél beálltával a csapatokat téli szálláshelyeikre vonták vissza, míg Esterházy és felesége hazajött Magyarországra.³⁴

Személyes sérelmei: vitája Kollonich Ádámmal és Siegbert Heisterrel

A Rajna-vidéki hadjárat során két váratlan esemény történt, amelyek véleményünk szerint jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy később Esterházy a Rákóczi-szabadságharchoz csatlakozott. Szeptember 2-án Kollonich Ádám panaszt tett ellene a Haditanácsnál, miszerint függetlenül attól, hogy az ezred beígért átadása még nem történt meg, Esterházy máris a regiment ezredeseként mutatkozik be. Kollonich ragaszkodott hozzá, hogy minden a papíron lévő viszonyoknak megfelelően történjen, és közölte, hogy amíg lemondása

³¹ Szabó 1940. 30–33. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1702. Bd. 414. Fol. 216r.

³² ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1702. Bd. 414. Fol. 351V és Prot. Reg. 1702. Bd. 416. Fol. 424r., 428v.

³³ Szabó 1940. 11., 38–42., 52–53. o. Esterházyt a hadjáratra várandós felesége is elkísérte, akit Heilbronnban szállásolt el. Levelezésükben Esterházy különböző testi fájdalmakról, főleg kézfájásról tesz említést. Július 19-én éppen elküldte a feleségének írt levelét, amikor az asszony személyzetéhez tartozó Jankó nevű szolgájuk megérkezett és bejelentette urának, hogy felesége fiút szült. A gyermeket a két nagypapa után Ferenc Oktáviánnak keresztelték. Esterházy nem sok pihenőt hagyott feleségének a szülés után, mert augusztus 6-án már magához kérette őt, és biztonsága érdekében katonákat is adott mellé.

³⁴ Szabó 1940. 43–46. o.

ténylegesen végbe nem megy, nem hajlandó lemondani az alakulattal kapcsolatosan semmilyen jogosítványáról.³⁵

Esterházy és Kollonich vitájába Badeni Lajos is beavatkozott: Esterházy pártját fogta. Szerette volna elérni, hogy Esterházy az alakulatot megtarthassa, mert elégedett volt katonai teljesítményével. A Haditanács azonban nem vette jó néven Badeni Lajos beavatkozását az ügybe, és március 14-én felhívták a figyelmét arra, hogy Esterházy nem tulajdonosa a huszárezrednek, mert a Kollonich tábornokkal folytatott tárgyalásai megszakadtak, Kollonich ezredtulajdonosi címéről való lemondását pedig felfüggesztették. Ezután Esterházy is parancsot kapott, hogy az ezredet szolgáltassa vissza eredeti tulajdonosának. Az indoklásban szerepelt, hogy Esterházy a Kollonich és közte megkötött szerződésben foglaltaknak nem tett eleget.³⁶

Esterházy nem mondott le az ezredről, ezért Kollonich újra panaszt tett ellene a Haditanácsnál. Március közepén a vita megmerevedett. Kollonich nem volt hajlandó alakulataról lemondani, míg Esterházy védekezéséppen azt hangoztatta, hogy ő a kettejük közötti szerződésnek eleget tett. A Haditanács végül megunta a huzavonát, és március 22-én rövid és egyértelmű parancsban szólította fel Esterházyt, hogy alakulataról mondjon le és azt szolgáltassa vissza Kollonichnak, ő maga pedig alezredessé lépjen vissza.³⁷

Esterházy Antal ezek után érthetően nem akart többet a Kollonich-huszárezrednél szolgálni, annak ellenére sem, hogy Badeni Lajos ismét jelezte, hogy Esterházyt jó tisztnak tartja, és az egész huszárezred jól járna azzal, ha az egységnél maradna és Kollonich gróffal kibékülne. Esterházynak nem maradt más választása, mint hogy új állomáshely után nézzen, amit gróf Batthyány Ádám országbíró és horvát bán hajdúezredénél vélt megtalálni. Valószínűleg Bécsben tárgyalt Batthyányval, legalábbis április 27. és május 13. között a császárvárosban tartózkodott, azonban nem tudtak megegyezni, mert a horvát bán nem óhajtott változtatásokat eszközölni ezredénél. Azt azonban felajánlotta, hogy a horvát banként kiállított két gyalogos zászlóalj ezredese lehet. Esterházy, úgy tűnt, elfogadja az ajánlatot, azonban az udvar váratlanul – talán a kibontakozóban lévő Rákóczi-szabadságharc hatására – június 20-án utólag elismerte Esterházy ezredesi rangját a Kollonich-huszárok élén, és elrendelték ezredesi javadalmazásának kifizetését.³⁸

1702. október 15-én Esterházy panaszt nyújtott be a Haditanácshoz, hogy Siegbert Heister tábornok katonai erővel az ő Komárom és Fejér vármegyei birtokait: Csákvárt, Almást és Kecskést megszállta és tőle elragadta. A Haditanács szerint az Udvari Kamara állt Heister tábornok lépése mögött. Szintén még októberben a Magyar Udvari Kancellária is panaszt tett a Haditanácsnál Heister ellen, kiemelve, hogy birtokait akkor vették el Esterházytól, amíg ő a Német-római Birodalomban, a hadseregnél tartózkodott. Heister az őt ért vádakra csak novemberben reagált, és azt fűzte hozzá a dologhoz, hogy szó sem volt katonai erő alkalmazásáról vagy a birtokok elvételéről, mivel számára ezeket a birtokokat az Udvari Kamara utalta ki. Így, ha Esterházy vissza akarja kapni birtokait, a Kamaránál tegyen panaszt. Mivel célját nem érte el, Esterházy 1703-ban ismét bepa-

³⁵ Szabó 1940. 52. o.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. 1702. Bd. 416. Fol. 525v., 599r.

³⁶ Szabó 1940. 11. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1703. Bd. 418. Fol. 188r., 231v., 248r. és Prot. Reg. 1703. Bd. 420. 161r.

³⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 1703. Bd. 420. Fol. 201r., 223r.

³⁸ Szabó 1940. 52–55. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1703. Bd. 418. Fol. 313v., 319v., 486r. és Prot. Reg. 1703. Bd. 420. Fol. 298r., 346r., 423v.; OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/26. 306r.

naszolta Heistert, továbbá a Haditanács támogatását és védelmét kérte, hogy ilyesmi ne ismétlődhesen meg. A birtokok visszakzerülésére idővel bizonyosan sor került, hiszen Csákváron a XVIII. században egy Esterházy-kastély is épült.³⁹

Esterházy komáromi főispáni kinevezése és kurucellenes harcai

Miközben a kuruc hadak Tiszabecsnél első győzelmüket aratták és ezek után a felkelést a Tiszántúlra is kiterjesztették, Esterházy ügyei is jól alakultak. Miután vásonkői Zichy László gróf, komáromi főispán meghalt, megüresedett posztjára a király Esterházyt szeltemte ki, talán korábbi sérelmei orvoslásaként, és hogy hűségében megerősítsék. Július 23-án Eszterházy ezt megírta Ebergényi Lászlónak is. A hivatalos döntés csak július 30-án született meg, míg Esterházyt augusztus 29-én iktatták be új tisztségébe. Feladata az volt, hogy a Dunántúl védelmének megszervezésében segítkezzen, összegyűjtve a rendek által kiállított csapatokat. Szeptember elején az uralkodó elrendelte, hogy a vármegye javítsa ki Érsekújvár és Komárom védműveit. Szeptember 30-án a Haditanácstól Koháry István, Esterházy és Batthyány Ferenc azt az utasítást kapták, hogy mindeképp akadályozzák meg a kurucok átkelését a Dunán. Esterháznak és Batthyáynak az Esztergom és Komárom közötti szakaszt kellett védenie. Komárom vármegyére az uralkodó további teherként összesen 110 katoná fegyverben tartását róttá ki. Esterháznak sikerült elérnie, hogy 30 katonával kevesebbet kelljen kiállítaniuk, azonban a maradék 80 kiállítását ő maga is sürgette.⁴⁰

A fent elmondott intézkedésekre a császári udvarnak nagy szüksége volt, mert szeptemberben a Rákóczi pártján álló Ocskay László ezredes sikeresen hadakozott a Felvidéken. Az uralkodó szeptember 19-én elrendelte a nemesi inszurrekciót is, amivel Esterházy is egyet értett, és igyekezett annyi embert összeszedni, amennyit tudott. Az előző évben Pápáról elhurcolt három ágyút⁴¹ is megpróbálta visszaszerezni csapatai számára. Továbbá kérte, hogy a megyei lovascsapatoknak ő lehessen a parancsnoka. Később intézkedései miatt a Haditanács dicséretben részesítette.⁴²

A Haditanács október 23-án parancsot adott Kohárynak és Esterháznak: keljenek át csapataikkal a Dunán, hogy az ellentámadást megindító Leopold Schlick tábornok nagyjából 5000 fős seregével egyesülhessenek. Október 25-én az ellentámadás megindult, azonban 29-én Esterházy még mindig Gútán⁴³ volt, s csak ekkor indult el Nyitra felé. Esterházy az általa összeszedett 1400 fős vármegyei katonasággal október 31-én egyesült a főerőkkel Lévánál, ahol vereséget mértek Ocskay László seregére, majd bevet-

³⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. 1702. Bd. 416. Fol. 619r., 622r., 680r.; Prot. Exp. 1702. Bd. 415. Fol. 666r., 676v., 739r.; Prot. Exp. 1703. Bd. 418. Fol. 254r.; Prot. Reg. 1703. Bd. 420. Fol. 165r.

⁴⁰ *Firbás* 1926. 6–7. o.; *Thaly – Szabó* 1870. 610–611. o.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 421. 841r., 846v.

⁴¹ A karlócai béke után az udvar kísérletet tett a vitézlő rend civil társadalomba való integrálására, és ezzel együtt 1701-től sor került a feleslegessé váló végvárok lerombolására. 1702. március 20-án Veszprém vármegye közgyűlésének sikerült elérnie, hogy a pápai várat ne bontsák le. Azt azonban nem tudták megakadályozni, hogy a tényleges katonai jelentőséggel már nem bíró, tulajdonképpen inkább már csak raktárként használt erődöt ne szereljék le. Júniusban a rajnai hadszíntérre tartó Esterházy is hiába kérte báró Carl Heinrich Steinsdorff ezredet, aki 1701-től volt győri főkapitány-helyettes, hogy a várbán lévő három ágyút ne szállíttassa el. *Bánkúti* 1994. 201–202. o.; *Heckenast* 1996. 99. o.; *Heckenast* 2005. 392. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1702 Bd. 414. Fol. 397v. és Prot. Exp. 1703. Bd. 419. Fol. 942r.

⁴² *Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. 634. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1703. Bd. 419. 942r., 999v., 1017r.

⁴³ Kolárovo, a mai Szlovákiában.

ték Lévát és a bányavárosokat. A gyors siker elbizakodottá tette Schlicket, aki csapatait Zólyom körül gyülekeztette. Bár Forgách Simon tábornok próbálta figyelmeztetni őt Bercsényi és Károlyi nagyjából 15-20 000 fős közeledő seregére, Schlick nem hallgatott rá. November 15-én reggel, hogy a császár (és saját) névnapját méltó módon megünnepelhesse, 600 lovas kíséretében Besztercebányára indult, míg erőinek maradékát Forgách vezérlete alatt Zólyomnál hagyta. Dél előtt 10 óra körül jelentették Forgáchnak a kurucok közeledtét. Forgách futárt küldött Schlick után, ő azonban már nem tudott seregével egyesülni, mert mire visszaért, a kurucok körülvették a várost. Az ezt követően kibontakozott összecsapásban a kurucok győztek, de a császáriak egyelőre még tartották a várat. Schlick, aki a harcba nem avatkozott bele, egészen Bajmócig vonult vissza, majd megparancsolta Forgáchnak, hogy törjön ki a kurucok gyűrűjéből és egyesüljön vele.⁴⁴

A kitörést a november 19-ről 20-ra virradó éjszaka hajtották végre, azonban az osztrokok szorosán beleütköztek a kurucok egyik előőrsébe, és a kialakuló tűzharcban Forgách serege szétszóródott, majd a garamszentkereszti választóvonalra indult Károlyi ismét szétszórta a sereg utóvédjét.⁴⁵ Forgách Privigye felé ment, míg Esterházy Sempte irányába menekült, és még aznap a következőket írta feleségének: „Itt a dolgok olyan zűrzavarban vannak a felkelők miatt, hogy lehetetlenség őket ilyen kevés hadinép-pel feltartani, nincs más eszköz tehát, mint mindenkinek a maga érdekét tekinteni.”⁴⁶

Semptén nem maradt sokáig, a Bécsből kapott utasításoknak megfelelően Komáromba sietett. Az volt a feladata, hogy a zólyomi vereség miatt kitört pánikban a dunántúli vármegyéket megnyugtassa. Ez nem mehetett könnyen, mert november végén tájékoztatta a Haditanácsot a császári katonák visszaéléseiről, november 22-én pedig a vármegyei csapatok ellen is panaszt tett. Komáromba való visszaérkezése után nem sokkal parancsot kapott, miszerint a dunántúli vármegyei csapatokkal a Vág folyó védelmére kell sietnie, Szered és Sempte térségébe. Saját csapataival már elindult Szered felé, amikor megtudta, hogy a Batthyány Ferenc által vezetett nagyjából három-négy vármegyei alakulat között zendülés tört ki, amit csak Esterházy tudott végül lecsillapítani. Ezután csapataival elfoglalták helyüket a Vág szeredi átkelőjénél.⁴⁷

Ugyanezekben a napokban nemcsak a kuruc felkelés ügye foglalkoztatta Esterházyt és feleségét, hanem az Ottavio Nigrelli után maradt örökség is, elsősorban annak kassai háza és pekléni birtoka. Az ezek rendezésével kapcsolatos haditanácsi utasításokat Esterháznak kellett eljuttatnia Kassára, amely a kurucok által elárasztott Felvidéken nem volt könnyű feladat. Esterházy végül két álház szolgáját⁴⁸ küldte az iratokkal

⁴⁴ *Perjés* 1976. 208–209., 214–218. o.; *Szabó* 1940. 58–60. o.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 421. Fol. 950v., 952r., 958v., 1038v–1039r.

⁴⁵ Markó Árpád és Perjés Géza, a két jelentős hadtörténész egyaránt szentelt egy-egy tanulmányt a kurucok 1703-as felvidéki hadjáratának, az osztrokok és garamszentkereszti harcokról azonban némileg eltérően nyilatkoztak. Míg Markó Árpád igyekezett hangsúlyozni a kuruc sikereket, addig Perjés Géza ezeknek nem tulajdonított olyan nagy jelentőséget. *Markó* 1932. 38. o.; *Perjés* 1976. 218. o.

⁴⁶ *Szabó* 1940. 60–61. o.; *Markó* 1932. 37–38. o. Esterházy és felesége német nyelven leveleztek egymással. A szöveg eredetije így hangzik: „...indeme dahier die Sahen in solher Confusion stehen wegen der Rebeller, das ein Unmöglichkeit seye, mit so wenigh Volck sie aufzuhalten, also kein ahndere Müttel seyn werde, als das ein nieweder seyn eingene Interesse zu schauen solde.”

⁴⁷ *Szabó* 1940. 62–65. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 419. Fol. 1124r., 1137r. és Prot. Reg. Bd. 421. Fol. 1078v., 1079v., 1112r.

⁴⁸ Esterházy feleségéhez írt leveleiben Bomfordinak és Allegronnak nevezei a két szolgát, ezek azonban biztosan nem a valódi, hanem a gúnynevek voltak.

Kassára. December végén Esterházy egyik bécsi ágense, Galya András arról tájékoztatta őt, hogy az adománylevél készen van a pekléni birtokra, amiért 125 forintot kell a birodalom kasszájába befizetniük.⁴⁹

December 1-jén Galgóc⁵⁰ vára megadta magát a Károlyi Sándor vezette kurucoknak. Thaly Kálmán szerint ekkor Esterházy Antal felesége is kuruc fogságba esett. Ez azonban több okból sem valószínű. Egyetértvén a Szabó István által megfogalmazott érvekkel – miszerint november végén Esterházyné Igmándról visszament Pápára, és nincs nyoma annak, hogy onnét eljött volna – azokhoz két további megjegyzést fűznénk hozzá. Egyrészt valószínűtlen, hogy tapasztalt katonaként Esterházy a feleségét az előrenyomuló ellenség által veszélyeztetett Vág folyó bal partján szállásolta volna el. Másrészt december 7-én azt kérte Koháry Istvántól, járjon közben Schlicknél azért, hogy egy időre visszamehessen Pápára, ahol gondoskodni tud feleségéről és gyermekéről.⁵¹

Galgóc bevétele után Károlyi dél felé fordult, és az Esterházy által védett semptei átkelőhelyet támadta meg. Esterházy ellenállt, de miután nagyjából 60-70 embert veszített, kénytelen volt feladni az átkelőt. Ezután egészen a Pozsony közelében lévő Püspökiig vonult vissza. Károlyi és Esterházy ezen összecsapását általában december 2-án hajnalra szokták tenni. Mivel Esterházy 2-án még Semptéről írt levelet a feleségének, ezért valószínűbb, hogy Károlyi 2-áról 3-ára virradó éjjel indult el a hídfő elfoglalására és 3-án hajnalban üzte el onnan Esterházyt. Esterházy október végén 1400 katonával indult el Schlick támogatására, erői azonban a szökések, átállások és a harctéri veszteségek következtében ekkorra alig 300 emberre apadtak.⁵²

Katonáival rövidesen visszatért Komáromba, és kérte a Haditanácsot, hogy legközelebb egy fegyelmezettebb milíciát bizzanak rá. A szökések mellett a császári katonák fegyelmezetlensége, a lakosság elleni zsarolásaik miatt is gondjai voltak. Komáromba való megérkezése után szegény emberek és komáromi megbízható hívei keresték fel őt, és tájékoztatták Zsámboky Nagy István, Bottyán egyik kapitánya által a parasztok ellen elkövetett atrocitásokról. Esterházy megfenyegette Zsámbokyt, hogy ha még egyszer bántja a szegényeket, akkor példásan megbünteti őt.⁵³

1703 végén a zűrzavaros hadi helyzetben karrierje szempontjából két jelentős ügy is lekötötte a figyelmét. Az egyik, hogy szeretett volna újra egy saját alakulathoz jutni, a másik pedig, hogy felmerült a lehetősége egy újabb előléptetésnek. December 5-én ugyanis levelet kapott mostohaapjától, Johann Jakob Löwenburgtól, aki közölte vele, hogy a megürült horvát báni székre Forgách Simont fogják kinevezni. Forgách 1700 júniusa óta volt győri helyettes főkapitány, és Löwenburg úgy gondolta, hogy ha kinevezik bánná, akkor ezt a megürült pozíciót Esterházy Antal örökölheti majd. November 15-én a speyeri csatában pedig elesett Loosy János Péter, aki egy huszárezred tulajdonosa volt, és a Haditanács Esterházy Antalban vélte megtalálni az utódját. Amíg tehát tavasszal hiába

⁴⁹ Szabó 1940. 61–67. o.; OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/17. Fol. 227. Galya András levelei Esterházy Antalnak, 1703. december 18., december 19.

⁵⁰ Galgóc, Hlohovec városa a mai Szlovákiában.

⁵¹ Szabó 1940. 69. o.; Thaly 1892. 82. o.; OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/2. Fol. 344r. Esterházy Antal Koháry Istvánnak, 1703. december 7.

⁵² Szabó 1940. 66., 68. o.; Szalay 1865. 66., 151–152. o.; Thaly 1892. 82. o.; OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/2. Fol. 344r. Esterházy Antal Koháry Istvánnak 1703. december 7.

⁵³ AR I/IX. 144–145. o.; Szabó 1940. 70. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1703. Bd. 419. Fol. 1262r.

igyekezett ezredét megtartani, addig most a sors kegyéből az ölébe hullott egy másik alakulat. Sőt, Badeni Lajos azt javasolta a Haditanácsnak, hogy a megbízhatatlan vármegyei lovasokból szervezzenek két új ezredet, és azok egyikét is bizzák Esterházy Antalra. A döntés ugyan megszületett, hogy a megyei felkelés helyett a vármegyék állítsanak ki két lovasezredet, de az új alakulatok megszervezésre – a felkelés gyors előretörése miatt – már nem kerülhetett sor.

A Loosy-huszárezredért Esterházynak összesen 300 tallért kellett fizetnie.⁵⁴ A győri helyettes főkapitányságra azonban nem nyert előléptetést. Löwenburg jóslata nem vált valóra: az uralkodó január 17-én Forgách helyett gróf Pálffy János altábornagyot nevezte ki horvát bánná. Esterházy nem mutatta különösebb jelét, hogy bántaná a dolog, ha panaszkodott is, azt előszóban tette. Forgách Simon azonban jóval nehezebben emésztette meg, hogy Pálffy lett a horvát bán. Párbajra akarta hívni őt, azonban a császár ezt megtiltotta nekik. Forgách családottságáról Esterházy is írt, aki tartott tőle, hogy Forgáchtól a huszárezredét is el fogják venni.⁵⁵

Esterházyt azonban más gondok is aggasztották. Még december 20-án Sándor László pápai várkapitány vezetésével gyűlést tartottak a pápai várban a kuruc felkelés dunántúli szimpatizánsai, és január 3-án 60 fős küldöttséget indítottak Bercsényihez. Tudott-e Esterházy erről a szervezkedésről? Firtás Oszkár szerint igen, mivel december 17-én Pápára érkezett, de hogy állítását mire alapozza, nem tudni. Mindenesetre nem kizárt, hogy a karácsonyi ünnepeket Esterházy Antal a családjával töltötte, de december 29-én egyik ágense már Pozsonyba címezte a neki küldött levelet, tehát rögtön az ünnep elmúltával távozott birtokáról. Felesége viszont végig Pápán tartózkodott, és ekkor már tudhatta annyit magyarul, hogy a körülötte végbemenő eseményeket megértse, s azokról férjét tájékoztassa.⁵⁶

A küldöttség január 6-án Somorján találkozott Bercsényivel, aki Károlyi Sándort küldte a Dunántúl elfoglalására. Károlyi január 11-én kelt át a Dunán, és néhány hét alatt az egész országrészt elfoglalta, csak néhány erősebb vár és város tudott ellenállni. Pápa is a felkelők kezére került, Esterházyéval együtt, míg maga Esterházy Fraknó várába menekült. Január 19-én tett egy elejtett célzást a feleségének arról, hogy ő a kurucoktól a birtokaikra már oltalomlevelet kapott, így ne aggódjon a felkelők miatt. Bár birtokai a kurucok kezére kerültek, ekkor az átállásra még aligha gondolt, mert rövidesen Bécsbe ment és ezrede ügyeivel foglalkozott.⁵⁷

Március elején örömhírről tájékoztatta Batthyány Ferencet. 6-án déltájban felesége újabb fiúgyermekkel ajándékozta őt meg, aki a keresztségben az Antal Kajetán nevet

⁵⁴ Czigány 2005. 126. o.; Szabó 1940. 77. o.; Zachar 2004. 124. o.; OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/17. Fol. 215–216. Johann Jakob Löwenburg levelei Esterházy Antalnak, 1703. december 5., december 19.; OSzK Kt. Fol. Hung. 1389/17. Fol. 218r. Galya András Esterházy Antalnak, 1703. december 24.

⁵⁵ Czigány 2005. 132. o.; Heckenast 2005. 323. o.; Szabó 1940. 76., 79. o.

⁵⁶ Firtás 1926. 10. o.; Heckenast, 2005. 373. o.; Szabó 1940. 73., 76. o.; Thaly 1892. 96–97. o.

⁵⁷ Firtás 1926. 11. o.; Kovács 1989. 48–49. o.; Szabó 1940. 72–75. o. A Loosy-ezred alezredese, egy bizonyos Razka le akart mondani, mivel ő is igényt tartott a Loosy-ezred ezred tulajdonjogára. Razka alezredes azonban néhány hónap múlva fogságba esett és elhunyt, így ez az ügy jelentőségét veszítette. Továbbá Esterházy az ezred pénzéből az általa igényelt 3000 forint helyett, egy kapitány hanyagsága miatt csak 1000 forintot kapott meg. Tájékoztatták őt az elhunyt Loosy ezredes és az alakulat hadbírója, Reiblinger közötti vitákról is. Február közepén is ezek az ügyek kötötték le a figyelmét. Szabó 1940. 76–81. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1704. Bd. 423. Fol. 115v. és Prot. Reg. Bd. 426. Fol. 79r., 80r., 90r.

kapta. Esterházy ekkor már nem Bécsben, hanem Lánzsér várában tartózkodott. Ekkor még úgy nyilatkozott, hogy rövidesen Felső-Ausztriába készül, hogy ténylegesen is átvegye a parancsnokságot új ezrede felett. Áprilisban azonban már arról győzködte a Haditanácsot, hogy Magyarországon szeretne maradni. Mi történt a két időpont között, ami ekkora változást okozott? – Esterházy újra felvette a kapcsolatot a felkelőkkel.⁵⁸

Esterházy Antal csatlakozása a kurucokhoz

Erre több oka is volt. Január 28–29-én Széchenyi Pál kalocsai érsek az uralkodó megbízásából tárgyalásokba kezdett Lébényszentmiklóson⁵⁹ Károlyival és Bercsényivel. Ezek azonban nem hoztak eredményt, Esterházy pedig már a zólyomi vereség után is túlbecsülte a kurucok erejét. Nyilván emlékezett még az udvartól őt ért sérelmekre, amelyek a felkelők irányába sodorták. Azt is megtudta, hogy egyik rokona, Esterházy Dániel gróf a felkelőkhöz csatlakozott. A kurucokkal való kapcsolatfelvételhez több ürügy is rendelkezésére állt. Az egyik, hogy Károlyi Sándor Hevenessy Jánoson, a dunántúli kuruc kamarai adminisztráció vezetőjén keresztül néhány igen elegáns, drágakövekkel díszített nyerget szeretett volna vásárolni, ezért Hevenessy többekkel, köztük Esterházyval is felvette a kapcsolatot ez ügyben. Esterházy Antal mindent elkövetett, hogy a kapcsolat titokban maradjon, és átengedett egy nyerget Károlynak. Ugyanakkor Károlyi egyik alvezéréől, Luka Benedektől kérte, hogy térítse meg a lajtaújfalui lakosok a kárait, amelyeket a kuruc katonák okoztak. Március 20-án azonban megindult az újonnan kinevezett Siegbert Heister tábornagy vezette császári-királyi ellentámadás, amely néhány hét alatt kisöpörte Károlyi hadait a Dunántúlról.⁶⁰

Nem tudjuk biztosan, de talán Bécsben megsejtették Esterházy Antal kurucokkal való kapcsolatait. Mindenesetre áprilisban egyre sürgetőbb utasításokat kapott, hogy menjen új alakulatához. Szerencséjére azonban Magyarországon is igényt tartottak rá. Sok dunántúli kuruc katona, aki nem akart Heisternek hűséget esküdni, a Bakony erdeibe vette be magát, és többször is fosztogattak a környéken. Nádasdy Ferenc tábornok a 400 emberrel Pápán maradó Esterházyt bízta meg felkutatásukkal és elfogásukkal. Esterházy válaszul felhívta felettese figyelmét a császári zsoldban álló rációk kegyetlenkedéseire. Amikor pedig Pálffy János csatlakozásra szólította fel, azzal utasította el, hogy nem tudja vármegyéjét ilyen gyorsan felültetni. Ekkor már nyilván csak az alkalmat várta, hogy átállhasson a kurucokhoz. Ezt mutatja az is, hogy az udvartól védlevelet kért a birtokaira. Az alkalom alig egy hónap múlva jött el, amikor a régi harcostársa, Forgách Simon által vezetett kuruc hadak újra megtámadták a Dunántúlt. Május 14-én azt írta feleségének, hogy mindketten levelet kaptak Forgáchtól, és kérte a nejét, hogy a neki szólót égesse el. Nyilván ezekben egyeztették az átpártolás részleteit. Történetírásunkban elterjedt nézet, hogy Esterházy Forgách rábeszélésére állt át, de ezt sem Rákóczi, sem Forgách nem említi visszaemlékezéseiben. Bár Esterházy Antal az átállást igyekezett elfogással palástolni, az angol diplomácia már május 6-án azt jelentette, hogy átállt, erre azonban

⁵⁸ AR I/I. 341. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1704. Bd. 423. Fol. 363r.

⁵⁹ A mai Mosonszentmiklós, Győr-Moson-Sopron megyében.

⁶⁰ AR I/I. 112–116., 120–121., 123–124., 341. o.; *Firbas* 1926. 11–12. o.; *Heckenast* 2005. 189. o.; *Kovács* 1989. 48–49., 53–62. o.

csak május 17-én került sor, méghozzá Zirc mellett, egy színlelt kuruc támadás keretén belül, melynek részleteit valószínűleg május 14-én beszélte meg Forgách és Esterházy, amikor mindketten Veszprémben tartózkodtak. A gyanúra talán az adhatott okot, hogy már május 6-án utasította a feleségét, hogy értékeik nagy részét szállíttassa át Pápáról Devecserbe.⁶¹

Esterházy Antal hosszú évekig szolgálta hűségesen és megbízhatóan a királyt annak háborúiban. Az ezen időszak alatt az őt ért, fentebb felsorolt, személyes, illetve a hazáját sújtó sérelmek miatt azonban eltávolodott az udvartól, és a felkelőkhöz csatlakozott. Átállásához az utolsó lökést valószínűleg a rác katonaság – már abban a korban is kirívónak számító – kegyetlenkedései adták meg. Egy évvel a kurucokhoz való csatlakozását követően Szirmay István királyi békebiztosnak a következőképpen írt átállásáról: „Hogy pedig édes hazámhoz való szeretetemtől viseltetvén az Austriai Ház ellen fegyvert fogtam, úgy gondolom, nagyobbba tartozom hazámnak, mint Austriának, belieb ruhám lévén az ingem, mint a köntössöm.”⁶² A felkelők tábora nem volt számára teljesen ismeretlen. Korábban az Erdődy családnál tett látogatásai során megismerkedett Bercsényi Miklóssal, a felkelés második emberével, illetve Forgách Simonnal is, akivel később a Rajna mellett és a Felvidéken is együtt harcolt. Az ő átállása minden bizonnyal követendő példaként szolgált Esterházy számára,⁶³ aki életének és katonai pályafutásának is legjelentősebb szakaszához érkezett.

⁶¹ AR II/I 269. o.; AR III/I 335. o.; *Forgách* 2004. 438. o.; *Mészáros* 2015. 46–47. o.; *Szabó* 1940. 23., 84–95. o.; *Firbás* 1926. 13–14. o.; *Szalay* 1859. 167–168. o.; *Thaly* 1901. IX. o.; ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1704. Bd. 423. Fol. 381r. és Prot. Reg. 1704. Bd. 426. Fol. 331v., 348v., 463v.

⁶² MNL OL G 26 IV. 2. a. Fol. 29–31. Esterházy Antal levele Szirmay Istvánhoz, 1705. május 16.

⁶³ *Mészáros* 2015. 47. o.

BIBLIOGRÁFIA

- AR Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. I. osztály: had- és belügy. II. osztály: Diplomacia. III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei.
- AR I/I. II. Rákóczi Ferencz fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. I. (1703–1706.) Pest, 1873.
- AR I/IX. Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s róla szóló más emlékeztetreméltó iratok. 1685–1716. Közli: *Thaly Kálmán*. Budapest, 1883.
- AR II/I. Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli: *Simonyi Ernő*. I. [1703–1705.] Pest, 1871.
- AR III/I. II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította *Vas István*. A tanulmányt és a jegyzeteket írta *Köpeczi Béla*. A szöveget gondozta *Kovács Ilona*. Budapest, 1978.
- Bánkúti 1994. *Bánkúti Imre*: Pápa története a török uralom végétől a szatmári békéig (1683–1711). In: Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig I. Főszerk. *Kubinyi András*. Pápa, 1994. 201–225. o.
- Benda 2007. *Benda Borbála*: Az Erdődy család 17. századi genealógiája. *Turul*, 80. (2007) 4. sz. 109–125. o.
- Czigány 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004.
- Czigány 2005. *Czigány István*: Gróf Forgách Simon, a király katonája. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*. 2005. 117–135. o.
- Czigány 2006. *Czigány István*: Forgách Simon katonai és politikai tevékenysége 1705-ben. In: Rákóczi állama Európában. Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére. Salgótarján, 2006. (Discussiones Neogradienses 9. Szerk. *Bagyinszki Istvánné – Balogh Zoltán*.) 120–139. o.
- Czigány 2008. *Czigány István*: Egy „universális” ember Tündérországban: Forgách Simon gróf főparancsnoki működése Erdélyben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 326–354. o.
- Cserei 1983. *Cserei Mihály*: Erdély históriája: 1661–1711. S. a. r., bev., jegyz. *Bánkúti Imre*. Budapest, 1983.
- Eickhoff 2010. *Ekkehard Eickhoff*: Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700). Budapest, 2010.

- Eszterházy* 1901a. *Eszterházy János*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Budapest, 1901.
- Eszterházy* 1901b. *Eszterházy János*: Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. Budapest, 1901.
- Feldzüge 1876. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archives. I. Ser. – II. Bd. Feldzüge gegen die Türken 1697–1698 und der karlowitzer Friede 1699. Bearbeitet von *Moriz Elden von Angeli* Wien, 1876.
- Firbás* 1926. *Firbás Oszkár*: Adalékok gróf Eszterházy Antal császári ezredesnek Rákóczi hűségére téréséhez. Külön lenyomat a Szegedi M. Kir. Állami Baross Gábor Főreáliskola 1925/26. tanévi értesítőjéből. Szeged, 1926.
- Fogarassy – Kovács* 2011. *Fogarassy Zoltán – Kovács Ágnes*: Barkóczy Krisztina levelei férjéhez, Károlyi Sándorhoz. Első kötet (1698–1711). Debrecen, 2011.
- Forgách* 2004. *Forgách Simon* emlékirata. In: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*: Rákóczi Tükör I. Budapest, 2004. 435–455. o.
- Heckenast* 1996. *Heckenast Gusztáv*: Adalékok Pápa történetéhez a Rákóczi-szabadságharc idejéből. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből* II. Szerk. *Hermann István*. Pápa, 1996. 99–105. o.
- Heckenast* 2005. *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi- szabadságharcban. Életrajzi adattár. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak. Sorozatszerk. *Glatz Ferenc*.) S. a. r. *Mészáros Kálmán*. Budapest, 2005.
- Kovács* 1989. *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. Budapest, 1989. (Magyar História – Életrajzok.)
- Kovács* 1989. *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. (Magyar História – Életrajzok.) Budapest, 1989.
- Köpeczi – R. Várkonyi* 2004. *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc. (3. jav. kiad.) Budapest, 2004.
- Markó* 1932. *Markó Árpád*: Gróf Bercsényi Miklós felvidéki hadjárata. (1703. november–december) *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 20–63. o.
- Mészáros* 2010. *Bene Regi – A király javára*. Ebergényi László szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója. S. a. r. *Mészáros Kálmán*. 2010.
- Mészáros* 2015. *Mészáros Kálmán*: Veszprém végzetes napja. 1704. május 31. In: *Kristóf Lilla Alida – Tóth Vilmos*: Széchenyi Pál emlékezete. Adalékok az életúthoz és a nagycenki múmia vizsgálatának eredményei. (Második, bőv. kiad.) Szerk. *Kristóf Lilla Alida és Tóth Vilmos*. Győr, 2015. 44–69. o.

- Nagy 1858. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizenegyedik Kötet. Pest, 1865.
- Nagy 1865. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Tizenegyedik Kötet. Pest, 1865.
- Nagy 1985. *Nagy László*: A török uralom fölszámolása és a Habsburg abszolutizmus győzelme Magyarországon. In: Magyarország hadtörténete két kötetben I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Szerk. *Borus József*. 1985. 304–339. o.
- Pauler 1876. *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. II. k. Budapest, 1876.
- Perjés 1976. *Perjés Géza*: Az 1703. évi november-decemberi felvidéki hadjárat. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 2. sz. 208–241. o.
- Perjés 1999. *Perjés Géza*: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1999.
- Szabó 1940. *Szabó István*: Galanthai és fraknói gróf Eszterházy Antal levelei feleségéhez Nigrelli Mária Annához 1701–1706. Budapest, 1940.
- Szakály 2008. *Szakály Ferenc*: Budavár visszavétele a töröktől 1686-ban. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest. 2008. 199–205. o.
- Szalay 1859. *Szalay László*: Magyarország története. VI. k. A karlovici békekötéstől a szatmári békéig. 1700–1711. Pest, 1859.
- Szalay 1865. Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. In: *Szalay László*: Magyar történelmi emlékek. II–III. Pest, 1865.
- Thaly – Szabó 1870. *Thaly Kálmán – Szabó Károly*: A Magyar Történelmi Társulat 1870. évi bizottságainak jelentései. *Századok*, 4. (1870) 9. sz. 579–615. o.
- Thaly 1891. *Thaly Kálmán*: Eszterházy Antal török fogsága, 1698. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1891) 4. sz. 704–707. o.
- Thaly 1892. *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család 1470-1835. III. k. Budapest, 1892.
- Thaly 1901. *Thaly Kálmán*: Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709. Függelék Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve. Budapest, 1901.
- Tóth 2008. *Tóth István György*: A felszabadító háború. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2008. 205–213. o.
- Zachar 2004. *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, 2004.

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
ÖStA KA	Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien

László Rittling

ANTAL ESTERHÁZY IN THE KING'S SERVICE

Abstract

The author presents the early phase of the life of Count Antal Esterházy, a person playing an important role in Rákóczi's War of Independence.

Antal Esterházy was born as the child of Ferenc Esterházy and Katalin Thököly on 3 February 1676. He lost his father at the age of seven and was raised at his uncle, Palatine Pál Esterházy's court. After choosing the military career he served as a Hussar captain from 1695. Esterházy got married twice during the period under discussion, marrying Julianna Erdödy first in 1695, then, after her death in 1696, taking Maria Anna Nigrelli as his wife in 1701. Esterházy took part in the War of the Pfalz Succession and in the anti-Ottoman war as well. He fell into Turkish captivity in 1698 and regained his freedom only a year later. In 1702 he took part in the War of the Spanish Succession. He suffered personal insults during this period when, despite their preliminary agreement, Ádám Kollonich declined to hand over his Hussar regiment to Esterházy. A little later he experienced another insult when General Siegbert Heister occupied some of Esterházy's lands.

When Rákóczi's War of Independence broke out in 1703 he remained loyal to the Viennese Royal Court, but a year later, urged by the insults he and his country had suffered, he joined the uprising.

László Rittling

ANTAL ESTERHÁZY IM DIENST DES KÖNIGS

Resümee

Die Studie stellt einen frühen Lebensabschnitt von Graf Antal Esterházy vor, der eine wichtige Rolle im Freiheitskampf von Rákóczi spielte.

Antal Esterházy wurde am 3. Februar 1676 als Sohn von Ferenc Esterházy und Katalin Thököly geboren. Er verlor seinen Vater im Alter von 7 Jahren und wuchs am Hof seines Onkels, Palatin Pál Esterházy, auf. Anschließend schlug er eine Soldatenlaufbahn ein und diente ab 1695 als Husarenkapitän. Im behandelten Zeitabschnitt heiratete Esterházy zweimal: Zunächst führte er im Jahr 1695 Julianna Erdödy, dann nach deren Tod im Jahr 1696 Mária Anna Nigrelli im Jahr 1701 vor den Traualtar. Esterházy nahm am Pfälzischen

Erbfolgekrieg und auch am Rückeroberungskrieg gegen die Türken teil. Im Jahr 1698 geriet er in türkische Gefangenschaft und kam erst im darauffolgenden Jahr frei. Im Jahr 1702 nahm er am Spanischen Erbfolgekrieg teil. Während dieser Zeit wurde er persönlich gekränkt, als trotz ihrer vorherigen Vereinbarung Ádám Kollonich sein Husarenregiment nicht übergab. Nur wenig später folgte eine weitere Kränkung, als nämlich General Siegbert Heister gleich mehrere Besitztümer von Esterházy besetzte.

Beim Ausbruch des Freiheitskampfes von Rákóczi im Jahr 1703 blieb er noch dem Wiener Hof treu, schloss sich jedoch im folgenden Jahr wegen den Unbilligkeiten, die seine Heimat und er persönlich erlitten hatte, dem Aufstand an.

László Rittling

ANTAL ESTERHÁZY AU SERVICE DU ROI

Résumé

Dans cette publication, l'auteur présente la première période de la vie du comte Antal Esterházy, acteur important de la guerre d'indépendance de Rákóczi.

Issu de l'union de Ferenc Esterházy et de Katalin Thököly, Antal Esterházy est né le 3 février 1676. Il avait 7 ans lorsqu'il a perdu son père. Il a grandi dans la cour de son oncle, le palatin Pál Esterházy avant d'entreprendre une carrière militaire. À partir de 1695, il a servi comme capitaine de hussards. Durant la période traitée par l'étude, Esterházy s'est marié deux fois. En 1695, il a épousé Julianna Erdödy. Après le décès de celle-ci en 1696, il a convolé en secondes noces avec Mária Anna Nigrelli en 1701. Esterházy a participé à la guerre de succession de Pfalz et à la guerre de reconquête contre les Turcs. En 1698, il fut capturé par les Turcs avant d'être libéré un an plus tard. En 1702, il a participé à la guerre de succession d'Espagne. À cette époque, il a été lésé par le comportement d'Ádám Kollonich qui, malgré leur accord préalable, n'a pas cédé son régiment de hussards à Esterházy. Peu de temps après, il a subi un autre tort, lorsque plusieurs de ses propriétés furent occupées par le général Siegbert Heister.

Au début de la guerre d'indépendance de Rákóczi en 1703, il est encore resté loyal envers la cour de Vienne, mais l'année suivante, il a rejoint les insurgés en raison des atteintes portées à son pays et à sa personne.

Ласло Риттлинг

АНТАЛ ЭСТЕРХАЗИ НА СЛУЖБЕ У КОРОЛЯ

Резюме

В публикации автор представляет ранний период жизни графа Антал Эстерхази, играющего важную роль в борьбе за свободу Ракоци.

Антал Эстерхази родился 3-его февраля 1676-ого года, в семье Ференц Эстерхази и Каталин Тёкёли. В возрасте семи лет он потерял своего отца и воспитывался дядей Пал Эстерхази наместником при дворе венгерского короля, затем поступил на военную службу и с 1695-ого года служил гусарским капитаном. В обсуждаемом периоде времени Эстерхази женился дважды, впервые в 1695-ом году повёл под венец Юлианну Эрдёди, а после её смерти последующей в 1696-ом году он в 1701-ом году женился на Марии Анне Нигрелли. Эстерхази участвовал в войне за наследство у Пфальц и в войне против турков за возвращение захваченных ими земель. В 1698-ом году он попал в турецкий плен и освободился только в следующем году. В 1702-ом году он участвовал в испанской наследственной войне. В это время он пострадал от личных обид, когда, несмотря на заранее заключенный договор Адам Коллонич не отдал Эстерхази обещанный гусарский полк. Немного позже его постигло новая обида, когда генерал-полковник Зигберт Хеистер захватил многие поместья Эстерхази.

В начале борьбы за свободу Ракоци в 1703-ом году он ещё остался верен венскому двору, однако в следующем году присоединился к восстанию из-за обид за родину и постигших его личность обид.

A KARDVÍVÓ OLIMPIAI BAJNOK KATONATISZT: JEKELFALUSSY (PILLER) GYÖRGY (1899–1960)*

Piller György római katolikus család sarjaként, Piller Ede¹ árvaszéki ülnök és jekel- és margitfalvi Jekelfalussy Etel gyermekeként, 1899. június 19-én Egerben látta meg a napvilágot (1. kép).² Piller Györgyöt szülei idősebb testvérekhez, Miklóshoz és Istvánhoz hasonlóan katonai pályára szánták: öt év *gymnasium* elvégzését követően 1914 és 1917 között a pécsi magyar királyi honvéd hadapródiskola növendéke volt (2. kép).³ A pécsi esztendőknél nagy jelentősége volt, ezekben az években kezdett el vívni a hadapródiskola kötelező tantárgya keretein belül. A hadapródnövendéki évek értékes forrása a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében fennmaradt 26 dokumentumból álló Piller-levelezés.⁴ Az 1914 és 1916 között íródott levelek nemcsak az ifjú Piller és a családja közötti bensőséges viszonyt, hanem a pécsi hadapródiskola mindennapi életének is emlékei. A növendék Piller leveleiben leggyakrabban a családjával kapcsolatos történetek iránt érdeklődött, illetve ruhaneműt, tüt, cernát, írószközt, itatópapírt, cigarettát és kisebb pénzösszegeket kért szüleitől. Piller György szüleit rendszeresen tájékoztatta a hadapródiskolabeli történetekről, például 1915. szeptember 14-i levelében a tifusz elleni védőoltásról írt részletesen: „Most nem rég oltottak be kétszer tifusz ellen. Kissé fájdalmas volt és sokan rosszul lettek, de nekem [nem] lett semmi változásom. A jobb kulcsosont alatt oltottak be bennünket, majd rá egy hétre az ellenkező oldalon. Három napig meggöbülve és majdnem béna karral jártunk...”⁵ A Piller családot sem kerülte el a világháborús veszteségek tragédiája, Piller György bátyja, Miklós, a magyar királyi miskolci 10. honvéd gyalogezred zászlósa 1914. október 18-án, Rudniknál halt hősi halált.⁶ Piller Pécssett, 1914. november 27-én kelt levelében a következőket írta szüleinek testvére halálhírére: „Az a csapás, amely családunkat érte, szinte elviselhetetlennek látszik, mert szeretett jó kis Bátyámban családunk büszkeségét veszítettük el, emléke azonban megmarad lelkünkben és mi mindig tisztelettel, szeretettel és hálával fogunk őrá gondolni.”⁷

* Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Máday Norbert és Bíró Ákos gyűjtőnek, valamint Sallay Gergelynek, amiért kutatómunkámat segítették.

¹ A Piller család 1914-ben nyert nemesi rangot, a család ekkor a felsőtárcányi nemesi előnevet kapta. Jekelfalussy Etel levele hadapródnövendék fiához. Eger, 1914. június 14. KE Lt. sz.: 2011.125.1.

² Keresztlevél. Eger, 1936. KE Lt. sz.: 2011.138.1.

³ CV 1945.

⁴ KE Lt. sz.: 2011. 125. 1., 2011. 126. 1-2., 2011. 127. 1-10., 2011. 128. 1-13.

⁵ Piller György hadapródnövendék levele Édesanyjához, Jekelfalussy Etelhez. Pécs, 1914. április, 14. KE Lt. sz.: 2011.128.3.

⁶ Piller Miklós halotti értesítője. Máday Norbert magángyűjteményében. Máday 2016. 181. o.

⁷ Piller György hadapródnövendék levele Édesanyjához és testvéreihez. Pécs, 1914. november 9. KE Lt. sz.: 2011. 127. 2.

Piller György 1917-ben fejezte be a hadapródiskolát. 1914/1915. és 1915/1916. évi osztályozási értesítője a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében fennmaradt. A dokumentumok alapján Piller mind az első, mind a második félévet színjeles eredménnyel végezte el, az osztályozási értesítő minősítési részében a következő jelzőkkel illették a hadapródnövendéket: „Komoly, őszinte, megbízható, kötelességtudó, szelény, illedelmes.”⁸ Piller (legalább) két alkalommal kapott iskolaparancsnoki dicséretet, a dicséretnek szövege szerint „Kiváló magaviseletért és a század belrendje, továbbá a növények fegyelmének fenntartása körül szerzett kiváló működéséért”, illetve „Korrepitóri minőségben kifejtett igen eredményes működéséért, továbbá osztályelsői és szolgálatvezetői kifogástalan ténykedéséért iskolaparancsnokilag megdicséretetett.”⁹

A hadapródiskola kiváló eredménnyel történő elvégzését követően 1917-ben Inotán rohamkiképzésen és géppuskás tanfolyamon vett részt.¹⁰ (Az Antant és a Központi Hatalmak 1914–1915-től kezdték meg a különleges kiképzésben részesített, kisebb létszámú, mozgékony és jelentős tüzerőt képviselő rohamcsapatok megszervezését. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1916–1917-től kezdte el rohamisták kiképzését és rohamcsapatok szervezését.)¹¹ Az első világháború alatt a m. kir. 34. honvéd gyalogezredben és a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály rohamzászlóaljában szolgált zászlós, majd hadnagy rendfokozatban, 1918. április 2-a és június 5-e között, majd 1918. június 16-a és július 5-e között teljesített harcfrontbeli szolgálatot a román és az olasz fronton (3. kép).¹²

Piller György 1918 és 1925 között csapatszolgálatot látott el, az 1925-ben elkezdett és 1927-ben befejezett budapesti honvéd sportoktató tanfolyamot „kiváló” minősítéssel zárta. A sportoktatói tanfolyam befejezése után 1927 és 1932 között annak tanáraként dolgozott: a vívás mellett labdarúgást, szíest, birkózást és ökölvívást oktatott.¹³ Piller György vívókarrierje a Nagy Háború után indult el.¹⁴ Egyesülete 1925-től a nagy múltú és a hazai vívóélet összefogásában jelentős szerepet játszó Magyar Athletikai Club volt. Jóllehet, hogy katonaként polgári vívóegyesületben edzett, de részt vett a Honvéd Tiszti Vívóklub házi-versenyein és a Hadsereg Sporthét vívóversenyein is. Piller György a Magyar Athletikai Club válogatott vívójaként az 1928. évi amszterdami olimpiára is kiutazhatott, ahol a magyar törccsapat tagjaként (súlyos kézsérüléssel) ötödik helyezést ért el. Az amsterdami olimpia után Piller fegyvernemet váltott, az olimpiától kezdve főleg már kardvívóként lépett pástra.¹⁵

Piller György a SPOTI tanáraként két és fél hónapot töltött a franciaországi Île-de-France-beli Joinville városában levő L'École Supérieure d'Education Phisique et Division

⁸ Osztályozási értesítő, 1914/1915, 1915/1916. KE Lt. sz.: 2011. 130. 1-2.

⁹ Uo.

¹⁰ Életírásom, 1946. június 23. 1. o.

¹¹ *Számvéber* 2006. 9–10. o.; Kiss 2006. 18–19. o.

¹² Igazolvány a Károly csapatkereszt viselésére való igényjogosultságról. M. Kir. Testőrség Parancsnok-sága, 1934. december 14. Máday Norbert magángyűjteményében. Máday 2016. 124. o.; Sallay 2012. 357. o. Bangha Ernő kutatásai szerint Piller György a világháború után a Vörös Hadseregben teljesített szolgálatot, majd 1919 májusa és augusztusa között cseh hadifogságban volt. Bangha 1990. 289. o.

¹³ CV 1945.; Életírásom, 1946. június 23. 1. o.

¹⁴ Máday Norbert magángyűjteményében fanmaradt Piller György amatőr FIE (Fédération International D'escrime) versenyzési engedélye (Licence internationale d'amateur) 1924-ből. Máday 2016. 130. o.

¹⁵ Újra győzött a magyar kard, 1930. 698. o.; Bujdosó 1931. 167–168. o.; Somogyi 1943. 2. kép, s. p.; Lukács – Szepesi 1980. 52. o. A korai modern magyar vívósport történetéhez lásd: Gellér 1933. 13–14. o.; Gerentsér 1944. 334–349. o.; Dávid 1988. 16–47. o.

d'Escrime vendégeként. Az iskolának 120-160 tiszti, illetve altiszti hallgatója volt, akik hathetes, három- vagy hathónapos kiképzői oktatásban vehettek részt egy mindhárom fegyvernemet oktató és tíz segédoktató irányítása mellett. Piller külföldi tapasztalatairól a *Magyar Katonai Szemle* hasábjain 1932-ben jelentetett meg írást *Tapasztalataim a vívás terén Franciaországban* címmel.¹⁶ A továbbiakban Piller tanulmányából idézünk: „A vívótanfolyam egy, a háború alatt kórházi célokra épült barakk-táborban van elhelyezve. Úgy a vívótermet, mint a legénységi férőhelyeket is ezen barakkokból alakították át... Naponta 4-5 órát vívunk, de ebben már a vívás elméleti oktatása is benne foglaltatik. Legnagyobb súly a törvíváson van, míg a kardvívással keveset foglalkoznak... Örömmel tapasztaltam, hogy ottlétem alatt ismételtlen megtartott bemutató- és iskolavívásom kapcsán nem csak az intézetben, de még a polgári egyesületekben is, ahová meghívások révén gyakran ellátogattam, a kardvívás iránti szeretet igen fellángolt... A tanítványként hoztam rendelt Omer segédmester a tanultak alapján már a magyar iskolát tanította a tanítványainak... Nyilvános szereplésre két alkalommal kértek fel. Első esetben a rendőrtisztek vívóteremavató estélyén vívtam bemutatót, a második esetben pedig Aniersben, a rokkantak javára rendezett akadémián.”¹⁷

Az 1920-as évek végétől egyre nagyobb hazai és nemzetközi sporteredményeket elérő Pillert a Magyar Királyi Vívómestervizsgáló Bizottság 1931. január 1-jei hatállyal háromévnvi időtartamra a Bizottság tagjai közé delegálta, illetve 1932 és 1933 között testnevelő vezető tanárként a Ludovika Akadémia I. Főcsoportján találjuk a katonavívót.¹⁸ A Ludovika Akadémián folytatott tanári tevékenység emléke a Ludovika Akadémia I. Főcsoport Parancsnokságának 1933. augusztus 1-jei, Jekelfalussyit dicséretben részesítő tiszti parancsa: „Tudásában, sokoldalúságában, kitartásában és személyes példaadásában rejlő értékeit a tisztisarjadék oktatása és nevelése terén bár csak rövid ideig értékesíthette, mégis bőven elegendő alkalom nyílt számára, hogy mint testnevelés vezető és tanár teljes értékű, kiválóan eredményes munkát végezzen. Szívvel-lélekkel folytatott lendületes, nyugodt és szakszerűen rendszeres tevékenysége biztos irányítója volt alárendelt szaktanár bajtársainak, de magával ragadta, eredményekre serkentette és vezette neveltjeit és tanítványait is.”¹⁹

Piller György vívókarrierjének legnagyobb sikerét az 1930. évi Liège-i és az 1931. évi bécsi kard Európa-bajnokság megnyerését követően az 1932-ben megrendezett Los Angeles-i olimpiai játékok hozták meg. Piller sporttársaival Olaszország, Lengyelország, valamint az Amerikai Egyesült Államok nemzeti válogatottját legyőzve szerezte meg a kardvívás csapat versenyszámának aranyérmét, majd ezt követően Piller bravúros és taktikus vívással a kard egyéni versenyszámának aranyérmét is elhódította (4–6. kép).²⁰ Piller egyéni győzelméről a *Magyar Katonai Szemle* hasábjain a következő szavakkal emlékeztek meg: „Ezzel megszerezte vitéz Tersztyánszky ezredes örökét, a kard egyéni világbajnokságát oly fölényesen, mint soha még eddig nem tette magyar vívó! (...) A hon-

¹⁶ Piller 1932. 243–244. o.

¹⁷ Piller 1932. 244–248. o.

¹⁸ CV 1945.; Piller György m. kir. százados úrnak. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, 1931. április 27. (Másolat.) KE Lt. sz.: 2011. 136. I.

¹⁹ Tiszti parancs, dicséret. Ludovika Akadémia, 1933. augusztus 30. (Másolat.) KE Lt. sz.: 2011.139.1.

²⁰ Somogyi 1932. 241–246. o.; Lukács – Szepesi 1980. 53. o.; Dávid 1988. 73. o. Piller György olimpiai aranyérmei a HIM Numizmatikai gyűjteményében találhatóak, lt. sz.: 2001.317.1./É, 2001.318.1./É.

védség pedig immár egymásután másodízben jutott tisztjei révén a gyönyörű s méltán irigvelt, de a honvédtiszt feladatához egyébként is közel álló vívóvilágbajnoksághoz.”²¹

Piller György 1932 után családnevét Pillerről Jekelfalussyra változtatta.²² A *Budapesti Közlöny* 1933. január 15-i száma a névváltoztatást következőképpen adatozza: „A m. kir. belügyminiszter az 1932. évi 52.370 számú határozatával Piller György Gyárfás Győző Eger városban 1899. évben született, róm. kath. vallású, m. kir. honvéd százados, budapesti lakos családi nevét «Jekelfalussy» névre változtatta át.”²³ A névváltoztatás a Hadtörténeti Múzeumban található, Jekelfalussyhoz kapcsolódó numizmatikai emlékanyagon is tetten érhető: a Los Angeles-i olimpia emlékére a Budapest Sport Egyesület 1932-ben még Piller századosnak ajándékozott vésett, aranyozott bronz emlékérmét, 1933 nyarán a Nemzeti Sport már Jekelfalussy Györgynek juttatott ezüst díjplakettet.²⁴ Az olimpiai bajnok kardvívó az 1932-es Los Angeles-i olimpia után visszavonult a versenysporttól és a Ludovika Akadémián mint vezető sporttanár kezdett el újra dolgozni. A sors azonban az 1933. évi margitszigeti vívó Európa-bajnokságon ismét a pástra szólította: a kard csapatverseny döntőjében az olasz csapat megővta Rajcsányi László szereplését, így a versenysporttól már visszavonult csapatkapitány fogott kardot.²⁵ Jekelfalussy 1933-tól 1937-ig a magyar királyi Testőrségben szolgált.²⁶ A Testőrség soraiban töltött évek alatt, 1936-ban kötött házasságot Mudin Ilona helyettes tanítónővel, a házasságot követően egy kislányuk született: Hajna.²⁷ A kardbajnokot 1937 és 1940 között újra csapatszolgálatban találjuk, majd ezt követően 1939-től 1944-ig a magyar királyi „Bolyai János” Honvéd Műszaki Akadémián tanított harcászatot, hadseregszervezést és vívást. Az őrnagyi rendfokozatba 1940-ben, az alezredesi rendfokozatba 1942-ben nevezték ki.²⁸

A II. világháború alatt Jekelfalussyék lehetőségeikhez mérten igyekeztek segíteni zsidó származású üldözött ismerőseiknek. A család zsidókat segítő tevékenységének figyelemre méltó emléke a Bíró Ákos magángyűjteményében fennmaradt Dénes Imrének (budapesti lakos, Jekelfalussy György szomszédja) kézzel írt nyilatkozata, melynek szövegét teljes terjedelmében idézzük: „Büntetőjogi felelősségem teljes tudatában ezennel kijelentem, hogy Jekelfalussy Piller György vívó világbajnok urat és családját az én családommal együtt

²¹ *Somogyi* 1932. 246. o.

²² Bangha Ernő Piller névváltoztatását tévesen az 1936. évre tette. *Bangha* 1990. 289. o.

²³ *Budapesti Közlöny*, 1933. 1. o.

²⁴ Numizmatikai gyűjtemény, lt. sz.: 2016.10.133./É és 2016.10.146./É. (A névváltoztatás kérdésköréhez lásd még *Hollódy* 1932. 3. o.)

²⁵ *Lukács – Szepesi* 1980. 52. o., *Dávid* 1988. 74–75. o. (Gömbös Gyula miniszterelnöknek, a margitszigeti Európa-bajnokság alkalmából Jekelfalussy Györgynek ajándékozott arany cigarettatárcának a tiszteletdíja a Hadtörténeti Múzeum Tárgyi Emlékanyag-gyűjteményében maradt fenn. A cigarettatárca felirata: „EURÓPA VILÁGBAJNOKSÁGOK BUDAPEST, 1933 JÚLIUS”. Lt. sz.: 2002.36.1./TE.

²⁶ CV 1945.; Bangha Ernő a következő szavakkal indokolta Jekelfalussy távozását a Testőrségből: „Főlényeskedve, sőt megalázóan bánt idős testőrökkel (például úszásoktatásnál), amivel végképp maga ellen hangolta őket... Felesége nem tudta megtalálni azt a hangot s elsajátítani azt a tartózkodó modort, amelyre szükség lett volna a társaságba való beilleszkedéshez.” *Bangha* 1990. 290. o.

²⁷ Jekelfalussy Hajna 1936-ban született és 1962-ben hunyt el Amerikában, sírja San Franciscóban található.

²⁸ Életrásum, 1946. június 23. 1. o. A *Honvédségi Közlöny* szerint a Kormányzó Jekelfalussy Györgyöt 1940. szeptember 1-jével, 1940. szeptember 1-jei ranggal /5. rangszám/ nevezte ki őrnaggyá, Jekelfalussy alezredesi rendfokozatba való kinevezését azonban nem hozta le a *Honvédségi Közlöny* 1942-ben. A *Honvédségi Közlöny* 1942. október 20-i száma Jekelfalussyt az Olimpiai bajnoki jelvény, a Sportbajnoki jelvény és a Nagy honvéd sportügyességi jelvény 1942. október 9-i adományozása kapcsán még őrnagyi rendfokozattal említi. *Honvédségi Közlöny*, 1940. 252. o.; *Uo.*, 1942. 960., 962. o.

11 éve ismerjük. Közvetlen szomszédaink voltak 1937 óta a Krisztina körút 155. sz. ház V-ik emeletén. Már kezdettől fogva kellemes viszony jött létre családjaink között és igen gyakori volt a személyes érintkezésünk a lakásainkban, ami később rendkívül melege és szeretetteljessé vált. Tudomásunk volt arról, hogy a többi üldözött iránt is meleg szívvel viselkedtek és a mindinkább súlyosabbá vált időkben odaadó magatartásuk és ragaszkodásuk fokozódását éreztük. Amikor 1944 június 22-én lakásunkat el kellett hagynunk, átadhattuk Jekelfalussyéknak értéktárgyainkat megőrzés céljából, és nekik köszönhetjük, hogy azok megmaradtak. 1944 évben, amikor családja falun tartózkodott onnét nekünk körülbelül 20 kg mennyiségű gyümölcsöt küldtek ajándékképpen. Feleségemmel, emlékezetem szerint, 1943–44 telén Jekelfalussyé elment a kislányával az Omike (országos magyar izraelita közművelődési egyesület) operaelőadására, melyet akkori kijelentése szerint élvezettel hallgattak végig. Nagynénje, 1944. legveszedelmesebb idejében leányunk értékes aranyláncát saját neve alatt a zálogházból kiváltotta és ezáltal részünkre azt is megmentette. Nyaralásuk előtt átadták nekünk lakásuk kulcsát, hogy a telefont és a rádiójukat használhassuk. Kijelentem, hogy Jekelfalussyék azon egészen kiváló tisztalelkű, jó emberek közé tartoznak, amilyenekkel 75 esztendőm alatt *néha-néha* sikerült megismerkednem.²⁹

Jekelfalussy György 1944-ben zászlóaljparancsnokként teljesített harctéri szolgálatot a keleti hadszíntéren, illetve a Balaton térségében. Jekelfalussy II. világháború alatti működésének rekonstruálását a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos emléktárgy-gyűjteményében fennmaradt két kézzel írt, rövid terjedelmű önéletrajz,³⁰ illetve Mudin Ilonának, a honvédelmi miniszterhez 1944-ben írt levelének adatai segítik. A továbbiakban a Máday Norbert gyűjteményében található, Mudin Ilona 1944-ben írt levelének részletét idézzük: „Az uram III. hó 26-án Salgótarjánba a 23-ik gyalogezredhez és onnan IV. hó 20-án az orosz frontra vonult mint zászlóalj *parancsnok*. Azóta az első vonalban teljesít szolgálatot. Jelenleg Pest vármegyében valahol. Júliusban kétoldali mellhártyagyulladását kapott, amit az akkori helyzet miatt csak a bunkerben vészelt át. Azóta több mint 20 kg-ot fogyott. Utolsó lapján közli, hogy lézeng a legyengültségtől, de nem jelenti, mert kell és akarja a munkát bírni. A 20. *gyaloghadosztály* hátrarendelte ugyanakkor pihenni, de az újabb, október 31-i erős támadás miatt huszonnégy óra múlva ismét a tűzvonalba vetették.”³¹

A háború vége Ausztriában érte Jekelfalussyt, alakulatával 1945. május 17-én Stájerországban esett szovjet hadifogságba.³² A hadifogságból 1945. augusztus 1-jén szabadult: a Kelen-

²⁹ Kiemelés az eredetiben. Bíró Ákos magángyűjteményében. (Jekelfalussy zsidókat segítő tevékenységéhez további adatot szolgáltat Keleti Éva, Kabos Endre olimpiai kardbajnok unokahúgának visszaemlékezése: „A háború alatt behívták [Kabos Endrét] munkaszolgálatra, aztán elengedték, aztán megint. Itt volt nálunk Jekelfalussy Piller György, ígérte, segít Bandit kimenteni.” *Szarka* 2013. 6. o.

³⁰ CV 1945.; Életrajzom, 1946. június 23.

³¹ Jekelfalussy Györgyné levele a honvédelmi miniszterhez, Beregfő Károlyhoz. Kézzel írt levélpiszkozat, dátum nélkül, feltételezhetően 1944. október 31. után íródott, Budapesten. Máday Norbert magángyűjteményében.

³² Az ausztriai események fontos forrása a 25. gyaloghadosztály hadművelleti naplójában fennmaradt, Jekelfalussy alezredes által szignált, öt oldalas jelentés. A jelentés kézzel írt szövege szerint: „A *hadosztály* március végére teljesen leharcolódott, ezért feltöltésre az orosz áttörés után Zalabér, Zalalövő területére rendelték vissza. Innen az orosz nyomás következtében parancsot kapott a *hadosztály* a német határ átlépésére. Tekintettel a tisztikar és legénység hangulatára, németellenes magatartására, a német *parancsnokság* az átmenetet, csapatot és vonatot összegyűjtve egy zárt menetben rendelte el, a legszigorúbb menetfegyelem mellett. A végrehajtást SS. alakulatok ellenőrizték és a lemaradókat kíméletlenül felkoncolták. A határt a *hadosztály* Radkersburgnál lépte át. A *hadosztály* szállásmestere megelőzőleg anyagi ügyek elintézése végett átlépte a határt a hol tudomására jutott, hogy orosz vezetés alatt osztrák partizán mozgalom működik... A határ átlé-

földi pályaudvaron Péter Gábor rendőr vezérőrnagy és egy szovjet alezredes felismerte az olimpiai kardbajnokot és leszállította a hadifogolyvonatról.³³ Jekelfalussy Györgyöt 1946. október 23-án, mint „nélkülözhető” személyt, elbocsátották a tényleges katonai szolgálatból,³⁴ majd a Központi Illetményhivatal Honvédelmi Csoportja 1948. január 1-jétől a VI. fizetési osztály, I. fizetési fokozatába való besorolás mellett 504 Ft járadékot, valamint 36 Ft családi pótlékot és 45 Ft lakbérsegélyt állapított meg számára.³⁵ A Honvédségtől való leszerelést követően a Vasas S. E., a Vörös Meteor S. E., a Bástya S. E., a Ganz Vagongyár TK., illetve a Petőfi S. E. edzőjeként, az Állami Sportmester Vizsgáztató Bizottság vívószakosztályának elnökeként és a vívóválogatott szövetségi kapitányaként működött tovább.³⁶ Jekelfalussy György 1956-ban a melbourne-i olimpiát követően nem tért haza. San Franciscóban telepedett le, vívóedzői működését a Pannonia Athletic Clubban folytatta (7. kép). Egyesületének vívói háromszor egymás után nyerték meg az USA nemzeti bajnokságát.³⁷ Súlyos, gyógyíthatatlan rákbetegsége ellenére élete végéig edzősködött. Az 1960-ban Rómában megrendezett nyári olimpiai játékokra szeretett volna ellátogatni, de ezt egyre súlyosbodó betegsége már nem tette lehetővé.³⁸ A magyar vívótársadalomhoz írt búcsúlevele Máday Norbert közléséből ismert: „Szeretett vívó barátaim! Lélekben veletek vagyok! Féltő aggódással, de ugyanakkor bizakodva küzdöm végig életem utolsó olimpiáját! Sajnálom, hogy nem lehetek Rómában, mint ahogy terveztem, mert megakadályoz rettenetes nagy betegségem, amint azt tudjátok mindannyian! Én is harcolok... Ez a harc nagyon szomorú, mert kimenetele nem kétséges, csak én lehetek a vesztes. Elhagyom örökre a vívóplansót. Nem látlak többé titeket, akikkel úgy összeforrasztott annyi emlék, annyi küzdelem. Itt kell hagynom imádott családom, feleségem, Hajnám. Kérlek titeket, őrizzetek meg emlékezetekben! Ha igaz a síron túli élet, akkor ott sem szűnik meg szeretetem irántatok, s a magyar vívásért, hazámért. Isten áldjon meg mindnyájukat! Sikert és egészséget kívánok mindeniteknek...”³⁹ Jekelfalussy György 1960. szeptember 6-án hunyt el Amerikában, sírja San Franciscóban, a Holy Cross temetőben (Colma településrész) van (8. kép).⁴⁰ A Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben található dokumentumok és emléktárgyak, illetve a kutatás számára megnyíló magángyűjteményi anyagok segítségével optimálisan rekonstruálható, illetve tovább árnyalható a kivételes tanár, katona, olimpiai bajnok vívó, vívómester és nagyra becsült szövetségi kapitány portréja.

pése után azonnal felvette a *hadosztály* vonatkörletben [hadtápterületén] lévő megbízottakkal az összeköttetést, amely aktív együttműködéssé fejlődött ki... a *hadosztály* mindent elkövetett abban az irányban, hogy a német vezetést a *hadosztály* felhasználását illetően mindenben szabotálja. Így állandó, hamis jelentésekkel a *hadosztály* harcértékét és anyagi helyzetét oly színben tüntette fel, hogy annak cselekvésképtelenségét bizonyítsa.” A beszámoló szerint a magyar *hadosztály* fegyvereket, lőszert, „gk. anyagot”, lovakat és élelmiszert is átadott / átadhatott az osztrák partizánoknak. „A 25. gyalog *hadosztálynak* az Osztrák Felszabadító (partizán) mozgalomban való részvétele” „25. gyalog. *hadosztály* parancsnokság”. Jánosháza, s. d. KE Lt. sz.: 2011.154.1. (A forrás állításai kritikával kezelendők.)

³³ Életírásom, 1946. június 23. 2. o.

³⁴ Jekelfalussy György ht. alez. közszolgálatból való elbocsátása, véghatározat. Honvédelmi Minisztérium, 1946. október 23. KE Lt. sz.: 2011.158.1.

³⁵ Jekelfalussy György ny. alez., Központi Illetményhivatal Honvédelmi csoport, Budapest (tkvi. szám: 4359). KE Lt. sz.: 2011.161.1.

³⁶ Lukács – Szepesi 1980. 52., 54. o.; Bangha 1990. 289. o.; Győr – Klész 2012. 70. o.

³⁷ S. F. News-Call Bulletin 1960. 20. o.

³⁸ Szabolcsy-Szmolár 1960. 7. o.; Sypos 1972. 29. o.

³⁹ Máday 2014. 138. o.

⁴⁰ S. F. News-Call Bulletin 1960. 20. o. Jekelfalussy (Piller) György halálának tudósításáról lásd még Zöld Ferenc: Jekelfalussy-Piller György. Képes Világhíradó, III. 9. sz. (1960. szeptember) 17. o.

1. kép: A Piller-gyerekek (középen Piller György) (HM HIM, Fotóarchívum)

2. kép: Piller György hadapród (jobbra) (HM HIM, Fotóarchívum)

3. kép: Piller György az első világháborús
hadszíntéren (jobbra)
(HM HIM, Fotóarchívum)

4. kép: Mihalovits Miklós (1888–1960)
festménye Piller Györgyről, 1932
(HM HIM, Képzőművészeti Gyűjtemény,
fotó: Szikits Péter)

6. kép: Jekelfalussy (Piller) György százados kitüntetései viselési sorrendben:
Magyar Érdemkereszt III. osztálya, Magyar Koronás Ezüstérem (másodszori adományozás),
Magyar Koronás Bronzérem, Károly Csapatkereszt, Háborús Emlékérem sisakkal és kardokkal,
Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya, Felvidéki Emlékérem, lengyel Polonia Restituta Rend
tisztikeresztje, osztrák Háborús Emlékérem kardokkal, bolgár Háborús Emlékérem,
német Olimpiai Emlékérem (HM HIM, Fotóarchívum)

5. kép: Szepes Béla karikatúrája Piller Györgyről (Szepes 1957. 21. o.)

7. kép: Jekelfalussy György a Pannonia Athletic Clubban (HM HIM Fotóarchívum)

8. kép: Jekelfalussy (Piller) György sírhelye
Amerikában (HM HIM Adattár)

BIBLIOGRÁFIA

- Bangha 1990. *Bangha Ernő: A Magyar Királyi Testőrség. 1920–1944.* Budapest, 1990.
- Budapesti Közlöny, 1933. *Budapesti Közlöny, 67. (1933) 12. sz. (1933. január 15.) Hivatalos rész. 1–5. o.*
- Bujdosó 1931. *Bujdosó Kálmán: Az 1931. évi Hadsereg Sporthét. Magyar Katonai Szemle, 1931. 3. sz. 159–184. o.*
- Dávid 1988. *Dávid Sándor: Arany évtizedek. (A magyar vívás története.)* Budapest, 1988.
- Gellér 1933. *Gellér Alfréd: A vívás története.* Budapest, 1933.
- Gerentsér 1944. *Gerentsér László: A modern kardvívás.* Budapest, 1944.
- Győr – Klész 2012. *Győr Béla – Klész László: Katonaolimpikonok. Magyar hivatásos katona sportolók a modernkori olimpiai játékokon.* Budapest, 2012.
- Hollódy 1932. *Hollódy (Havranek) János: A névmagyarosításról. Csendőrségi Lapok, 1932. 19. sz. (Melléklet.) 3–15. o.*
- Honvédségi Közlöny 1940. *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 52. (1940) 26. sz. (1940. szeptember 12.) Legfelsőbb elhatározások. 250–271. o.*
- Honvédségi Közlöny 1942. *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Személyes Ügyek, 54. (1942) 43. sz. (1940. október 20.) Sportügységi jelvények adományozása. 960–966. o.*
- Kiss 2006. *Kiss Gábor: Az Osztrák–Magyar Monarchia rohamcsapatai. In: Halálfejes katonák. Az Osztrák–Magyar Monarchia rohamcsapatai 1916–1918. Szerk. Számvéber Norbert. Budapest, 2006. 18–38. o.*
- Lukács – Szepesi 1980. *Lukács László – Szepesi György: 112. A magyar olimpiai aranyérmek története. 1896–1980.* Budapest, 1980.
- Máday 2014. *Máday Norbert: „Hogy a magyar kard újra régi fényében ragyogjon!” A „Magyar Kard napja” című országos rendezvénysorozat kiállítási katalógusa. Kecskemét, 2014.*
- Máday 2016. *Máday Norbert: Jekelfalussy-Piller György. „Magyar lélekkel és erős magyar akarással.” H. n., 2016. (Magánkiadás.)*
- Piller 1932. *Piller György: Tapasztalataim a vívás terén Franciaországban. Magyar Katonai Szemle, 1932. 3. sz. 243–248. o.*
- S. F. News-Call Bulletin 1960. *Gyorgy Piller, Top Fencing Master Dies. (Szerző nélkül.) S. F. News-Call Bulletin, 1960. szeptember 6. 20. o.*
- Sallay 2012. *Sallay Gergely Pál: „Dobogósok munderban”. Éremszerző katonák az újkori olimpiai játékokon. Hadtörténelmi Közlemények, 125. (2012) 2. sz. 335–374. o.*

- Sypos 1972. Sypos Zoltán: Diadal és Halál Kaliforniában. Emlékezés Jekelfalussy-Piller Györgyre (1899–1960). *Sportélet*, 8. (1972) 9. sz. 27–29. o.
- Szabolcsy-Szmolár 1960. Szabolcsy-Szmolár Pál: Jekelfalussy Piller György. *Magyar Sporthíradó*, 1960. június 16. 7. o.
- Szarka 2013. Kabos Endre (1906–1944), az elegáns bajnok. Összeállította Szarka Kata. Budapest, 2013.
- Számvéber 2006. Számvéber Norbert: Az előkép: német rohamcsapatok az I. világháborúban. In: Halálfejes katonák. Az Osztrák–Magyar Monarchia rohamcsapatai 1916–1918. Szerk. Számvéber Norbert. Budapest, 2006. 9–17. o.
- Szepes 1957. Szepes Béla: Így győztök ti... Hét olimpia hősei. Budapest, 1957.
- Újra győzött a magyar kard, 1930. Újra győzött a magyar kard. (Szerző nélkül.) *Csendőrségi Lapok*, 20. (1930) 22. sz. (1930. augusztus 1.) 698–699. o.
- Somogyi 1932. vitéz Somogyi Endre: Magyarok a X. olimpián Los Angelesben. *Magyar Katonai Szemle*, 1932. 4. sz. 236–246. o.
- Somogyi 1934. A Honvéd Tiszti Vívóklub tízéves története (1924–1934). Összeállította vitéz Somogyi Endre. Budapest, 1934.

RÖVIDÍTÉSEK

- CV 1945. *Jekelfalussy (Piller) György*: Curriculum vitae, 1945. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény. (Terjedelme: 1 o.) Lt. sz.: 2011.155.1.
- Életírásom, 1946. június 23. *Jekelfalussy György ht. alezredes*: Életírásom. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény. (Terjedelme: 2 o.) Lt. sz.: 2011. 157. 1.
- KE Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény

Balázs Polgár

AN OFFICER AS AN OLYMPIC CHAMPION IN FENCING:
GYÖRGY (PILLER) JEKELFALUSSY (1899–1960)

Abstract

György (Piller) Jekelfalussy – teacher, soldier, Olympic champion in fencing, fencing master and esteemed captain of the national fencing association – was born in the town of Eger in 1899, and he died in San Francisco in 1960.

After graduating from the cadet school in Pécs he received an “assault officer” training. He served on the Romanian and Italian fronts in 1918. He did the sport-trainer course (“SPOTI”) between 1925 and 1927. He worked as a teacher and fencing master at “SPOTI”, at Ludovika Academy and at the “Bolyai János” Honvéd Technical Academy. He earned the biggest success of his fencing career at the 1932 Olympic Games in Los Angeles, where, as a member of the winning fencing team, he also won in the singles competition. His Olympic gold medals are kept at the Numismatic Collection of the Hungarian Military History Institute and Museum.

He married a teacher, Ilona Mudin, in 1936, and they had one daughter. (Hajna was born in 1936 and died in the U.S.A. in 1962). György Piller changed his family name to Jekelfalussy after the 1932 Olympic Games. György (Piller) Jekelfalussy served as a lieutenant colonel on the eastern theatre of war and in the area of Lake Balaton during World War II. The Olympic champion saw the end of the war in Styria, he even suffered Soviet captivity between May and August 1945. He was released from the army as a “dispensable” person after the end of the war, then he worked as a fencing trainer and captain of the national association.

He did not return to Hungary after the 1956 Olympic Games in Melbourne. He settled in San Francisco, where he found work at the Pannonia Athletic Club. The *Journal American Fencing* regularly published articles on the legendary Hungarian master of fencing. He died of cancer in 1960, his grave lies in Holy Cross Cemetery in San Francisco.

Balázs Polgár

DER SOLDATENOFFIZIER, DER OLYMPIASIEGER IM SÄBELFECHTEN WAR:
GYÖRGY JEKELFALUSSY (PILLER) (1899-1960)

Resümee

György Jekelfalussy (Piller), Lehrer, Soldat, Olympiasieger im Säbelfechten, Fechtmeister und angesehener Trainer der Nationalmannschaft, wurde im Jahr 1899 in Eger (Erlau) geboren und starb 1960 in San Francisco.

Nach dem Abschluss an der Kadettenschule in Pécs (Ödenburg) nahm er an einer „Stürmer“-Ausbildung und im Jahr 1918 am Kriegsschauplatz in Rumänien und Italien teil. Zwischen 1925 und 1927 absolvierte er einen Sportlehrerkurs („SPOTI“). Schauplatz seiner Lehrer- bzw. Fechtmeistertätigkeit waren der „SPOTI“, die Ludovika-Akademie und die Technische Honvéd-Akademie „Bolyai János“. Den größten Erfolg seiner

Fechtkarriere errang er bei den Olympischen Spielen in Los Angeles im Jahr 1932, wo er als Mitglied des siegreichen Säbelfechtteams auch im Säbelfechten Einzel gewann. Seine olympischen Goldmedaillen sind in der Numismatik-Sammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte zu finden.

Er heiratete die Lehrerin Ilona Mudin im Jahr 1936, aus ihrer Ehe wurde ein Mädchen geboren (Hajna, die im Jahr 1936 auf die Welt kam und 1962 in Amerika verstarb). György Piller änderte seinen Familiennamen nach den Olympischen Spielen des Jahres 1932 in Jekelfalussy. Während des 2. Weltkrieges leistete György Jekelfalussy (Piller) auf dem östlichen Kriegsschauplatz und in der Region des Balaton (Plattensee) Militärdienst als Oberstleutnant. Das Kriegsende erlebte der Olympiasieger in der Steiermark. Zwischen Mai und August 1945 befand er sich auch in sowjetischer Kriegsgefangenschaft. Nach dem Krieg wurde er als „entbehrliche“ Person aus der Armee entlassen und wirkte im Anschluss daran als Fechttrainer und Trainer der Nationalmannschaft im Fechten weiter.

Nach den Olympischen Spielen im Jahr 1956 in Melbourne kehrt er nicht mehr nach Ungarn zurück, emigrierte und ließ sich in San Francisco nieder, wo er im Pannonia Athletic Club als Trainer arbeitete. Die Zeitschrift *American Fencing* berichtete regelmäßig über den legendären ungarischen Fechtmeister. Gegen seine immer schwerwiegendere Krebserkrankung konnte er nicht ankämpfen, und er verstarb im Jahr 1960. Sein Grab befindet sich auf dem Friedhof *Holy Cross* in San Francisco.

Balázs Polgár

L'OFFICIER ET CHAMPION OLYMPIQUE DE SABRE :
GYÖRGY JEKELFALUSSY (PILLER) (1899–1960)

Résumé

Professeur, soldat, champion olympique, maître et entraîneur national d'escrime, György Jekelfalussy (Piller) est né à Eger en 1899 et décédé à San Fransisco en 1960.

Après ses études à l'école militaire préparatoire d'infanterie de Pécs, il a été formé à l'assaut. En 1918, il s'est retrouvé sur les théâtres d'opérations roumains et italiens. Entre 1925 et 1927, il a suivi une formation d'entraîneur (« SPOTI »). Il était maître d'escrime à « SPOTI », à l'Académie militaire Ludovika et à l'Académie militaire technique Bolyai János. C'est aux Jeux olympiques de Los Angeles de 1932 qu'il a atteint le sommet de sa carrière d'escrimeur en remportant la médaille d'or de sabre à la fois en équipe et en individuel. Ses médailles d'or olympiques font partie de la collection numismatique de l'Institut et Musée d'Histoire militaire du Ministère hongrois de la Défense.

En 1936, il a épousé une institutrice, Ilona Mudin. Une fille prénommée Hajna est née de leur union en 1936 (décédée aux États-Unis en 1962). Après les jeux de 1932, György Piller a changé son patronyme pour Jekelfalussy. Durant la Seconde Guerre mondiale, György Jekelfalussy (Piller) a servi comme lieutenant-colonel sur le théâtre oriental des opérations et dans la région du lac Balaton. À la fin de la guerre, le champion olympique se trouvait en Styrie et fut en captivité soviétique entre mai et août 1945. Renvoyé de l'armée après la guerre, car considéré comme « personne inutile », il travaillait comme entraîneur et entraîneur national d'escrime.

Après les Jeux olympiques de Melbourne de 1956, il n'est pas rentré en Hongrie. Il s'est installé à San Francisco où il a poursuivi son activité à Pannonia Athletic Club. La revue American Fencing a régulièrement publié des articles sur le maître d'escrime hongrois légendaire. Cependant, le cancer a eu raison de lui en 1960, sa tombe se trouve à San Francisco, au cimetière Holy Cross.

Балаж Полгар

ОЛИМПИЙСКИЙ ЧЕМПИОН ПО ФЕХТОВАНИЮ ВОЕННЫЙ ОФИЦЕР:
ДЬЁРДЬ (ПИЛЛЕР) ЕКЕЛФАЛУШШИ (1899–1960)

Резюме

Дьёрдь (Пиллер) Екелфалушши преподаватель, солдат, олимпийский чемпион и мастер спорта по фехтованию и высокоценный капитан сборной родился в 1899-ом году в городе Эгер и умер в 1960-ом году в Сан-Франциско.

После окончания каперюнкерского корпуса в городе Печ принял участие в подготовке «штурман» и в 1918-ом году побывал на румынском и итальянском театре военных действий. С 1925 по 1927 годы он закончил курсы спортивного инструктора («СПОТИ»). Местом преподавания и деятельности в качестве мастера по фехтованию был «СПОТИ», Академия Людовика и секция «Янош Бойаи» в Военно-технической Академии. Самого большого успеха в его фехтовальной карьере он добился на Олимпиаде в Лос-Анджелесе в 1932-ом году, на которой одержал победу в качестве члена команды по фехтованию на эскадронах и личное первенство. Его олимпийские золотые медали можно найти в коллекции нумизматики Института и Музея Военной Истории Военного Министерства.

В 1936-ом году он женился на учительнице Илона Мудин, в браке родилась дочь (Хайна родилась в 1936-ом году и умерла в Америке в 1962 году). Дьёрдь Пиллер после Олимпиады в 1932-ом году изменил фамилию на Екелфалушши. Во время Второй Мировой Войны он служил на восточном фронте и в окрестностях озера Балатон в качестве подполковника. Окончание войны застало олимпийского чемпиона в Штирии, между маем и августом 1945-ого года он находился в советском плену. После завершения войны он был уволен из армии как «незаменимая» личность, после чего он работал тренером и капитаном национальной сборной по фехтованию.

После Олимпийских игр в Мельбурне в 1956-ом году он уже не вернулся в Венгрию, он эмигрировал и поселился в Сан-Франциско, где продолжал работать и дальше в спортивном клубе Паннония Атлетикс. Журнал с названием Америкэн Фенсинг регулярно помещал статьи о легендарном венгерском мастере фехтования. Всё более ухудшающуюся раковую болезнь не мог победить, он умер в 1960-ом году, могила его находится на кладбище Холли Кросс (Святой Крест), в городе Сан-Франциско.

A SZUEZI-CSATORNA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

A Szezei-csatorna az első világháborúban kiemelkedő szerepet játszott a Brit Birodalom és Törökország összeapásában, és elősegítette Nagy-Britannia meghatározó közel-keleti hatalommá válását. A háborús győzelem után a csatorna továbbra is kiemelt szerepet játszott London gazdasági és stratégiai elképzeléseiben, a vízi útvonalra ezután is a Brit Birodalom fő artériájaként tekintettek.¹

A Nagy Háborút követő években az Egyesült Királyság megtartotta hagyományos első helyét a Szezei-csatorna használói között, azonban részesedése az összeforgalomban folyamatosan csökkent. A szigetország ellátásában a Szeztől keletre fekvő országok élelmiszer- és nyersanyagkivitele jelentős szerepet játszott. Növelte a vízi útvonal jelentőségét a Közel-Kelet hatalmas kőolajkészlete, e stratégiai fontosságú termék importjának negyede a Perzsa-öböl vidékéről érkezett.² A gazdasági adatokat a korabeli brit politikai és katonai vezetés hajlamos volt túlhangsúlyozni, hogy így érzékeltessék a csatornán áthaladó és létfontosságúnak tartott birodalmi artéria szerepét. A két világháború közötti időszakban Nagy-Britannia exportjának és importjának mindössze egytizede zajlott a Brit Birodalom „főútvonalán”, a világkereskedelemnek pedig alig 6-7 százaléka.³ A Szeztől keletre fekvő térség a korszakban általánosan elterjedt angol elképzelések ellenére nem váltak Britannia elsődleges kereskedelmi partnereivé, mert az amerikai kontinens és Európa sokkal nagyobb forgalmat bonyolított le a szigetországgal. Csatornán áthaladó útvonal még a stratégiai jelentőségű nyersanyagok terén sem élvezett egyértelmű monopóliumot, mivel az olaj-, vasérc-, réz-, és bauxitimport döntő hányada Amerikából érkezett.

Nagy-Britannia fokozatosan szorult vissza Szezei-csatorna forgalmában, de 1870 és 1934 között részesedése soha nem esett 50 százalékos alá.⁴ 1935-ben történt meg először, hogy a brit lobogó alatt közlekedő hajók aránya csak 48 százalékosra csökkent. Ez az aránycsökkenés részben Olaszország növekvő katonai jellegű szállításainak köszönhető, hiszen éppen ekkor tört ki az etiópiai háború.

Másrészt sok brit hajó a háborús feszültségre hivatkozva inkább a Jóreménység fokát megkerülő biztonságosabb útvonalat választotta. 1935-ös adatok szerint a vízi útvonal második számú használója még Németország volt 10 százalékos részesedéssel, őt követte Hollandia 8, Olaszország 7, Franciaország 6, Norvégia 5, Japán 4 százalékkal, míg az

¹ Összefoglalóan és a mostani tanulmány előzményeként lásd Réti Balázs: A Szezei-csatorna az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 3. sz. 695–712. o. A tanulmányhoz tartozó térképeket Csákváry Kristóf készítette.

² 1936-ban Ausztrália és Új-Zéland biztosította Nagy-Britannia húsimportjának 30, gyapjúimportjának 75, sajt- és vajimportjának 63 százalékat. Indiából érkezett a gyapot 37, a juta 90 százaléka, miközben Malajföld szolgáltatta az ón 62 és a nyersgumi 94 százalékat, Ceylon, India és Kína pedig a teljes teaimportot. A csatornán át érkezett a búza, az árpa, a rizs és a cukor mintegy egyharmada. *Edwards* 1938. 312–313. o.

³ *Whiting* 1983. 75–95. o.

⁴ A Szezei-csatorna forgalmáról a két világháború között: *Wilson* 1939.; *Hermann* 1939.

Egyesült Államok mindössze 2 százalékkal részesedett a forgalomból. 1936-ra abesszíniai konfliktusnak köszönhetően Olaszország a második helyre került.⁵

A szuezi útvonal két háború közötti jelentősége nem igazán kereskedelmi-gazdasági téren, hanem katonai és stratégiai vonatkozásban nyilvánult meg. A világháborút követő politikai rendezés egy új közel-keleti brit birodalmat hozott létre. Az angol területi terjeszkedés Palesztinában, Transzjordániában és Irakban az Indiába tartó legrövidebb tengeri útvonal hatékonyabb védelmét szolgálta. A Közel-Kelet rövid időszakra London szinte kizárólagos befolyási övezetévé vált. Növelte a térség jelentőségét a gazdag olajkészlet, melynek kitermelése döntően brit kézben volt a második világháborúig.⁶

A Szezei-csatorna az 1920-as évek elejétől kiemelt szerepet kapott a brit Admiralitás stratégiai terveiben. 1922-től Japán jelentette az első számú veszélyforrást a Brit Birodalomra, és szinte megrögzött elképzeléssé vált, hogy a japán fenyegetéssel szemben csak a Royal Navy óvhatja meg a Csendes-óceánon lévő brit területeket. A két fehér domínium, Ausztrália és Új-Zéland, valamint a távol-keleti gyarmatok védelmezésében központi szerepet szántak a hadiflotta fő ereje kiküldésének. E nagy csatahajókból álló elrettentő erő számára építették ki Szingapúrt a birodalom keleti Gibraltárjává.⁷ Az új haditengerészeti bázis az Admiralitás stratégiáinak szemében kulcstámaszponttá vált, míg az ellátásához és a japán támadás esetén történő felmentéséhez nélkülözhetetlen Szezei-csatorna képezte a birodalmi védelem másik sarokkövét. Az egyesített honi és földközi-tengeri flotta átkeléséhez kéthétnyi idővel számoltak, feltételezve, hogy a japánok nem követnek el szabotázsakciót a csatorna ellen.⁸ Az 1931-es mandzsúriai válság során Londonban feltételezték, hogy legalább 38 napra van szükség a csatahajókból álló fő hadiflotta kiküldéséhez az anyaországból Szingapúrba. Ez a csatornán át kalkulált becslés feltételezte, hogy egyetlen európai hatalom sem lép fel ellenségesen a Mediterráneumban.⁹

Szingapúr felmentéséhez tehát döntő szerepet szántak a vízi útnak, de a csatorna biztonságos használatát két tényező is fenyegette. Az egyik veszélyforrást maga Egyiptom képviselte, amely ellenezte területének katonai felhasználását egy idegen nagyhatalom érdekében. A Nílus-parti országban 1919 után számos angol-ellenes megmozdulásra került sor, és a függetlenség 1922-es hivatalos bejelentése ellenére a brit csapatok nem távoztak. Az egyiptomi nacionalisták szerették volna elérni a teljes csapatkivonást, de az erre irányuló tárgyalások 1924 és 1936 között rendre kudarcba fulladtak.¹⁰ A brit–egyiptomi közeledést végül egy teljesen új veszélyforrás, a terjeszkedő fasiszta Olaszország indította el. Mussolini afrikai expanziós tervei megrettentették a kairói kormányzatot, az olasz–etióp háború kirobbanása után Egyiptom kész volt a Londonnal korábban megromlott viszony rendezésére, és nyitottá vált az engedményekre.

Az 1936. augusztus 26-án aláírt angol–egyiptomi szövetségi szerződés tipikus kompromisszumos megoldást jelentett Nagy-Britannia és Egyiptom 1882 óta tartó viszályára.¹¹

⁵ Major 1936. 174–176. o.

⁶ Az olaj közel-keleti szerepéről: Szurovy 1993.; Longrigg 1968.; Shwadran 1959.

⁷ Szingapúr kérdéséről részletesebben: Grenfell 1951.; Woodburn 1971.; Neidpath 1981.; McIntyre 1972.; Kennedy 1969.; Louis 1971.

⁸ Morewood 2008. 23. o.

⁹ Gibbs 1976. 375–380. o.

¹⁰ Eran 1983. 62–68. o.

¹¹ Az egyezmény teljes szövege angolul: Command Papers, 5360.

Az egyiptomiak hozzájárultak, hogy a brit haderő további húsz évig az országban állomásozhasson. Békeidőben maximálisan 10 000 főnyi katonaság tartózkodhatott Egyiptomban, ezen kívül 400 főnyi légi személyzet és egyéb kiegészítő alakulatok. Nagy-Britannia jogot nyert arra, hogy háborús veszély esetén az említett erőknél nagyobb csapatkontingenseket állomásoztasson Egyiptomban, míg a kairói kormány kötelezettséget vállalt a Nílus-delta közlekedési hálózatának önerőből történő fejlesztésére. Fontos eleme volt a megállapodásnak, hogy a brit erőket a Szuezi-csatorna körzetében összpontosították, ahol egy pontosan körülhatárolt területet kaptak támaszpontok, raktárak, repülőterek kiépítésére, valamint hadgyakorlatok végzésére. Az övezet keleti határa a csatorna lett Szueztől az északi Kantaráig, nyugaton nagy kiterjedésű sivatagi területeket ölelt fel úgy, hogy magában foglalta Ismailia és Szuez mellett Tell el Kebirt, Moascart, Fayidot, Geneifát, Abu Sueirt, és egészen Kairó határáig ért. Az ország többi részét kiürítették, de Kairót négy, Alexandriát pedig még nyolc évig használhatták a britek.

Egyiptom hozzájárult ahhoz, hogy a csatornához vezető legfontosabb útvonalat (Alexandria–Ismailia, Kairó–Ismailia) saját pénzügyi forrásokból modernizálja. Érdekes eleme az egyezménynek, hogy az egyiptomiak vállalták a Vörös-tenger kikötői és a Nílus közötti sivatagi útvonalak kiépítését. A Kus–Kosseir és a Kena–Hurgada útvonalak nyilvánvalóan azért váltak fontossá, mert a Szuezi-csatorna esetleges lezárulása esetén alternatív szállítási vonalakat jelenthettek a Vörös-tenger és a Mediterráneum között. A megállapodás biztosította a stratégiai fontosságú közel-keleti állam szuverenitását, időlegesen elsimította az ellentéteket, miközben Nagy-Britannia egy biztos, forrongásoktól mentes támaszpontot nyert, és sikerült legalább az egyiptomi nacionalizmussal szemben biztosítani a Szuezi-csatornát.¹²

Az 1935–36-os olasz–etióp háború hatására megromlott Anglia és Olaszország addig szívélyesnek tekinthető viszonya, az egykori szövetségesből potenciális ellenfél lett. A Róma ellen bevezetett népszövetségi szankciók legfőbb támogatójává London vált, bár a leghatásosabb büntető intézkedést, vagyis a csatorna lezárását a brit vezetés nem merte felvállalni. A Szuezi-csatorna nélkül Mussolini képtelen lett volna sikerrel befejezni az afrikai háborút, Itália anyagi lehetőségei nem tettek lehetővé egy Afrika körbehajózásával járó elhúzódó konfliktust. Nagy-Britannia az 1888-as konstantinápolyi konvencióra hivatkozva állt el a lezárástól, amely szerint az aláíró hatalmak (köztük az Egyesült Királyság és Olaszország) sem békében, sem háborúban nem gátolhatják meg a csatorna használatát.¹³ Ezt az egyezményt a britek mindig rugalmasan értelmezték, amennyiben érdekeik megkívánták, habozás nélkül lezárták a vízi útvonalat az ellenséges államok hajózása előtt. Etiópia azonban nem érte meg a nyílt konfliktus felvállalását, a mediterrán megbékéltetési politika keretében az angolok eltűrték az afrikai ország olasz megszállását. A harmincas évek második felében a brit haditengerészeti vezetés továbbra is ragaszkodott a Szingapúr-központú stratégia fenntartásához, elsődleges célnak a csatahajó-flotta Japán elleni kiküldését tartották. Az Admiralitás azért támogatta a Mussolinivel szembeni megbékéltetést, hogy továbbra is biztonságosan lehessen használni a Távol-Keletre vezető és legrövidebb mediterrán útvonalat.¹⁴

¹² A megállapodásról bővebben: *Réti* 2006.

¹³ Egyezmény szövege franciául és angolul: *Barclay* 1907.

¹⁴ A brit és olasz haditengerészeti politikáról: *Pratt* 1975.

1935 után az egyre agresszívabb Olaszország légi és tengeri hadereje miatt számolni kellett a Földközi-tenger átmeneti lezárulásával, és az első világháborúhoz hasonlóan fel kellett készülni a forgalom elterelésére a hagyományos, Jöreménység fokát megkerülő útvonalra. Erre az intézkedésre 1939-ig végül nem került sor, de a csatorna sebezhetősége folyamatos aggodalmat váltott ki a brit vezetésben. Az etiópiai krízis során Port Szaidnál általában egy csatahajót, két-három cirkálót és pár rombolót állomásoztatott a királyi haditengerészet, míg a csatorna teljes hosszában rombolók járőröztek. Általánosan elterjedt az a hiedelem, hogy Mussolini a csatorna városaiban élő tekintélyes létszámú olasz kisebbséget szabotázsakciók végrehajtására kívánja felhasználni. Számoltak a csatorna légi úton történő olasz elaknásításával és egy esetleges tengeralattjáró-támadással is.¹⁵ E félelmek ekkor még nem váltak valóra, de a második világháború eseményei bizonyították, hogy nem voltak teljesen alaptalanok.

Az 1935 után a mediterrán térségben kibontakozó háborús feszültség érzékelhető volt a csatorna forgalmán is. Az addigi csúcsot jelentő 1937-es évben 36,491 millió tonnás hajóforgalom 1938-ra 34,418 millióra, majd 1939-ben 29,573 millió tonnára esett vissza. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor megnőtt a brit lobogó alatt közlekedő hajók aránya: az 1937-es 47,3 százalékról az 1939-es 51,4 százalékra.¹⁶

Az 1938-as csehszlovákiai válság, majd Albánia 1939-es olasz megszállása hatására a brit kormányzat belátta, hogy a megbékéltetés politikája csődöt mondott Olaszországgal szemben. A közelgő háborúra való felkészülés jegyében 1939 áprilisában döntés született arról, hogy ágyúkat helyeznek el a csatorna északi és déli bejáratánál. Az 1888-as konvenciót egyértelműen megsértő brit lépést nem kifogásolta az albániai akciót éppen megmagyarázni igyekvő olasz vezetés. E lépéssel Anglia megismételte az 1914-es eseményeket, vagyis militarizálta a vízi útvonalat. 1939 júniusában A. B. Cunningham tengernagyot nevezték ki a Máltán állomásozó brit földköz-tengeri flotta parancsnokává. Az admirális megszemlélte a Port Szaidnál felállított 152 milliméteres ágyúkat, és azokat elavultnak, a csatorna védelme szempontjából hatástalannak értékelte.¹⁷

Az 1939-es augusztusi lengyelországi válság hatására a Máltán horgonyzó brit csatahajókat visszavonták Alexandriába, majd megérkeztek az első csapaterősítések Indiából Szuezebe. Az augusztus 11-én Egyiptomba érkező indiai dandár volt a hatalmas angol gyarmat első köteléke, amely a Szuezi-csatorna védelmére felvonult. Az elmélyülő krízis során Olaszország beavatkozásával számoltak, ezért augusztus 26-án az Admirális bejelentette a konvojrendszer bevezetését a Földközi- és Vörös tengeren. A torlódások elkerülése céljából augusztus 31-én elrendelték, hogy csak a 15 csomós sebességnél gyorsabb hajók kelhetnek át a Mediterráneumon, míg a többieknek a hosszabb, de biztonságosnak tűnő Afrikát megkerülő útvonalat kellett választaniuk.¹⁸ Szeptember 3-án, a Németországnak küldött hadüzenettel egy időben elrendelték a kereskedelmi hajók átvizsgálását, majd szeptember 10-től minden áthaladó hajónak részletes árubevallást kellett tenni.¹⁹ Cunningham megnövelte a csatornát védő flottaköteléket, nyolc rombolót

¹⁵ Farnie 1969. 598. o.

¹⁶ Farnie 1969. 751–754. o.

¹⁷ Cunningham 1951. 208. o.

¹⁸ Playfair 1954. 38–43. o.

¹⁹ Morewood 2008. 23. o.

pedig a Vörös-tengerre küldött. Megerősítették a Szezei Csatorna Övezet légvédelmét, további csapatokat irányítottak a térségbe és szigorú elsötétítést rendeltek el.²⁰

Nagy-Britannia pár hét alatt gyakorlatilag teljes katonai ellenőrzése alá vonta a vízi útvonalat, ismételten semmibe véve az 1888-as konstantinápolyi konvenció előírásait. Szeptember folyamán Port Szaidban és Szezeben áruellenőrző állomásokat állítottak fel. Ide terelték azokat a hajókat, amelyeket a nyílt tengeren tartóztatott fel a Royal Navy, miközben Németországnak szánt tiltott áru után kutattak.²¹ A német-ellenes tengeri blokádnak nem működött túlságosan hatékonyan a Földközi-tengeren, mert a Berlinnek szánt árukkal megrakott olasz kereskedelmi hajókat csak óvatosan lehetett feltartóztatni. A brit vezetés nem kívánt néhány gyanúsnak tűnő rakomány miatt konfliktusba keveredni Rómával, és ezáltal az amúgy is bizonytalan olasz semlegességet sem akarta megingatni.

Miután kiderült, hogy Mussolini nem lép be azonnal a háborúba, az Admiralitás ismét engedélyezte a brit forgalom visszatérését a mediterrán útvonalra. A szeptemberi háborús pánik miatt a csatorna forgalma a felére esett vissza, majd október és december között ismét növekedésnek indult. Az újjáéledés azonban nem bizonyult tartósnak, Itália kiszámíthatatlan magatartása miatt újabb óvintézkedéseket kellett elrendelni. 1940. február 12-én megérkeztek Szezebe az első ausztrál és új-zélandi csapatok.²² Port Szaidban nagy mennyiségű üzemanyagot halmoztak fel, hogy a csatorna esetleges lezárulása esetén a brit-földközi-tengeri flotta olajellátása biztosított legyen. Ugyanitt megkezdték a hadianyagok felhalmozását, és a kikötő védelmére újabb légvédelmi ágyúkat és fényszórókat állítottak fel. Bár Egyiptom egészen 1945 februárjáig nem üzent hadat a németeknek, a csatorna mentén a légvédelmi ágyúkat az egyiptomi hadsereg kezelte és működtette, nagyban segítve a kezdetben komoly létszámiánnyal küzdő angolokat.²³

Az olasz hadüzenet előtt ismételten Alexandriához húzódott vissza a brit földközi-tengeri flotta, a hajóforgalmat megint Afrika déli csücskéhez kellett elterelni. Ettől kezdve egészen 1943-ig lezárult a Mediterráneumon áthaladó útvonal a kereskedelmi hajózás előtt. A fokföldi útvonal megkétszerezte az Indiába és megnégyszerezte az Egyiptomba tartó konvojok menetidejét, és nagy hajóterménységet kötött le mind a kereskedelmi tengerészet, mind a Royal Navy részéről.

Cunningham jelentős katonai erőket összpontosított Port Szaidnál, arra számítva, hogy Olaszország Görögországot támadja meg elsőként. Ebben az esetben az itt összevont csapatokat a királyi haditengerészet azonnal Krétára és Milosz szigetére szállította volna.²⁴ Mussolini 1940. június 10-i hadüzenetét követően Port Szaidban 400 olaszt tartóztattak le, hogy megelőzzék az esetleges szabotázsakciókat. Két olasz csapatszállítót sikerült a várostól északra elfogni, és ugyanekkor megtiltották az éjszakai átkelést. A csatorna két bejáratánál speciális hálókkel ellátott záróhajókkal oldották meg ezt a feladatot.²⁵

Franciaország összeomlásával és Itália belépésével a Szezei-csatorna ismét háborús övezetté vált. A forgalom soha nem látott mértékű visszaesése következett be, az 1939-es

²⁰ Farnie 1969. 618. o.

²¹ Playfair 1954. 44–48. o.

²² Farnie 1969. 619. o.

²³ Az egyiptomi hadsereg második világháborús szerepvállalásáról: Rothwellm 1998.

²⁴ Cunningham 1951. 230. o.

²⁵ Farnie 1969. 619. o.

évhez képest 1940-re 54 százalékkal csökkent az áthaladt áru mennyisége.²⁶ A német és olasz zászló mellett gyakorlatilag a francia forgalom is megszűnt, míg a brit kereskedelmi hajózás a fokföldi útvonalhoz terelődött. Az áthaladó árumennyiség folyamatosan csökkent, az 1940-es 13,5 millió tonnáról a példátlanul alacsony 1942-es 7 millió tonnás értékre.²⁷ Franciaország német megszállása után a Szezei Csatorna Társaság párizsi központja a háború további részében nem szolt bele a csatorna működtetésébe, az irányítást a londoni igazgatóság vette át. A testület teljességgel a brit háborús igényeknek megfelelően működtette a vízi útvonalat.²⁸

A következő három évben a csatorna a brit közel-keleti parancsnokság elsőszámú utánpótlási vonalává vált, az Afrikát megkerülő konvojok, miután áthaladtak a Vörös-tengeren, dél felől érték el Szuezt. A Földközi-tengeren keresztül vezető rövid útvonalon csak viszonylag kevés hadianyag érkezhett Egyiptomba, a tengelyhatalmak légi és tengeri ereje rendkívül kockázatosá tette az áthaladást a szűk Szcíliai-szoroson. A Gibraltárból kiinduló konvojok hatalmas veszteségeket szenvedtek, miközben igyekeztek Máltát és Alexandriát ellátni. Ilyen körülmények között döntő mértékben a csatornára hárult a gyorsan felduzzasztott brit közel-keleti haderő utánpótlásának biztosítása. Emellett Egyiptom polgári forgalma, Palesztina és Szíria, valamint Görögország és Törökország ellátása is a csatornára hárult.

Nem meglepő, hogy Nagy-Britannia minden eszközzel igyekezett fenntartani az áthaladás szabadságát, és Szuez biztonsága központi kérdéssé vált a háború folyamán. Sok aggodalmat váltott ki a tengelyhatalmak szabotázsakcióinak lehetősége, egy megfelelő helyen elsüllyesztet hajó teljesen megbéníthatta volna a csatorna működését. A félelem olyan nagy volt e téren, hogy a brit parlament alsóházában az egyik képviselő az ilyen esetlegesen bekövetkező eseményt a háború fordulópontjának tartotta.²⁹ A brit politikai és katonai vezetés teljes mértékben tisztában volt a csatorna stratégiai jelentőségével. Bár jelentek meg a *Times*ban olyan cikkek, amelyek Egyiptom kiürítését javasolták, ezt a véleményt nagyon kevesen osztották. A csatorna feladása a teljes közel-keleti brit pozíció összeomlását jelentette volna, és kiszámíthatatlan hatást gyakorolt volna Ausztráliára, Új-Zélandra, Indiára, Kínára és a még nem hadviselő Japánra.³⁰ 1940–1941 folyamán számos alkalommal került szóba az alsóházi vitákban a Szezei-csatorna biztonsága. A képviselők hangsúlyozták, hogy a feladással megszűnt volna az iraki és iráni kőolajmezők feletti ellenőrzés is.³¹ Churchill véleménye szerint a csatorna feladásával az egész mediterráneumi brit pozíció és Málta védelme is összeomlott volna. A miniszterelnök megerősítette, hogy a Brit Birodalom minden erőforrásával harcolni fog a vízi útvonal megtartásáért.³²

A csatorna kapacitásának növelése és védelme egyértelmű prioritást kapott a háborús tervezésben. Az itt lévő kikötők az áthaladó forgalomra rendezkedtek be, de most hirtelen nagy mennyiségű árut kellett fogadniuk. Port Szaid és Szuez elégtelen kikötői beren-

²⁶ Morewood 2008. 24. o.

²⁷ Farnie 1969. 751–752. o.

²⁸ Anthony Eden külügyminiszter tájékoztatója az alsóházban. HCD 1942. Vol. 38. 1942. o.

²⁹ Josiah Wedgwood ezredes 1940. november 5-i hozzászólása. HCD 1940. Vol. 365. 1278. o.

³⁰ HCD 1941. Vol. 373. 2013. o.

³¹ HCD 1941. Vol. 374. 85. o.

³² HCD 1941. Vol. 371. 938. o.

deezésekkel rendelkeztek e feladatra. Az Admiraltás fokozott erőfeszítéseket tett, hogy a Vörös-tenger felől érkező konvojok hajóinak kirakodása minél gyorsabban történjék meg. A csatorna mentén új kirakodó mólókat, horgonyzóhelyeket és rakpartokat építettek, nagyméretű darukat helyeztek üzembe. A dokkmunkásokat a helyi egyiptomi lakosságból toborozták, de a háború előrehaladtával egyre több, megbízhatóbbnak tartott brit munkás és katona segédkezett a rakodásban. Az olasz, majd német légitámadások miatt okozott leállások miatt fontossá vált, hogy a hajók ne menjenek be a szűk vízi útra, hanem rakományukat Szezeben vagy a tőle délre lévő kikötőkben tegyék partra. Ezért építették ki a Vörös-tenger partján elhelyezkedő, amúgy jelentéktelen Ataát és Port Safagát. Ez utóbbi kikötőből a szállítmányok vasúton egyenest a Nílus-völgyébe érkeztek.³³ A csatorna tehermentesítésére Szeze és Port Szaid között egy köolajvezetékét építettek, így a gyűlékony rakománnyal megrakott tankhajóknak nem kellett áthajózni. A földközi-tengeri flotta a háború folyamán itt és a haifai olajfinomítónál vette fel a szükséges üzemanyagot. A szezei földszoros szárazföldi forgalmát nagyon felgyorsította, hogy 1942-ben elkészült a csatorna keleti partján az El Shatt és Kantara közötti vasútvonal, így megduplázódott a sínen szállítható árumennyiség. Kantaránál az új vasút csatlakozott a Sínai-félszigetet átszelő, első világháborúban épített vonalhoz, ezzel Palesztina ellátása is lényegesen könnyebbé vált. Port Szaidban külön rendező-pályaudvar épült a megnövekedett igények kielégítésére.³⁴

A bővítésekre nagy szükség volt, mert a konvojok egyre nagyobb méretekben ontották a Brit Birodalom minden szegletéből érkező katonákat és utánpótlást.³⁵ 1941 első hét hónapjában Nagy-Britanniából 144 000, Ausztráliából és Új-Zélandból 60 000, Indiából 23 000, Dél-Afrikából 12 000 katona érkezett. A szállítások során felhasználták a kor legnagyobb utasszállítóit, a *Queen Mary*-t és a *Queen Elizabeth*-et. A Szezei-csatornára nehezedő feladatmennyiséget jól érzékelteti, hogy a brit közel-keleti parancsnokság állományában 1941 elején 336 000, 1942 júliusában már 750 000, 1942 végén pedig több mint egymillió fő volt.³⁶

Miután sikerült felszámolni az olasz ellenállást Kelet-Afrikában, 1941. április 9-én Roosevelt elnök bejelentette, hogy az Adeni-öböl és a Vörös-tenger többé már nem hadműveleti terület.³⁷ Ennek hatásaként 1941. május 17-én megérkezhetett Szezebe az első 13 amerikai hajóból álló Lend Lease konvoj,³⁸ miután megtette a 15 534 mérföldes utat New Yorkból.³⁹

A Csatorna Övezet átalakult a Brit Birodalom legnagyobb katonai támaszpontjává. Hatalmas raktárak épültek Tel el Kebir, Kassassin és El Firdan mellett, lőszerraktár Abu Sultánnál, repülőterek Abu Sueir környékén, javítóállomás Fayidnál a flotta légierije szá-

³³ *Playfair* 1956. 226–227. o.

³⁴ *Playfair* 1954. 250. o.

³⁵ Jól érzékelteti a szállítások méretét, hogy csak teherautóból 1941 márciusában 616, áprilisban 863, májusban 1276 darab érkezett. *Playfair* 1956. 228. o.

³⁶ *Jackson* 2006. 102. o.

³⁷ *Churchill* 1950. 89. o.

³⁸ Roosevelt elnök 1941 márciusában fogadtatta el a Lend-Lease, vagyis kölcsönbérleti törvényt. Ennek értelmében az Egyesült Államok biztonsága szempontjából fontos országok, így például Nagy-Britannia és a Nemzetközösség országai úgy kaphattak amerikai hadianyagot, hogy a pénzügyi ellentételezést a háború utánra halasztották. A törvény nagy szerepet játszott abban, hogy a kimerült Brit Birodalom tovább tudta folytatni a háborút. Bővebben: *Halmosy* 1983. 508–514. o.

³⁹ *Farnie* 1969. 624–625. o.

mára.⁴⁰ Összesen 150 raktár épült, a legnagyobb létesítmény a Tel el Kebir-i bázis lett, amelyet 28 mérföldes kerítés vett körül.⁴¹

A tengelyhatalmak vezetői is tisztában voltak a csatorna óriási stratégiai jelentőségével. Hitler már 1940 júliusában felajánlotta a Luftwaffe segítségét a csatorna bombázásához, de ezt Mussolini még elutasította. Az első olasz légitámadásra 1940. augusztus 28-án került sor a Port Szaid, majd szeptember 5-én Szuezt ellen. A Dodekanéosz-szigetéről felszálló bombázók nem sok kárt okoztak a létesítményekben.⁴² A helyzet akkor fordult komolyabbra, amikor az olasz–görög háború kudarca nyomán 1940 novemberében Róma elfogadta a felajánlott német segítséget. 1941 januárjában Szicíliába és Rodoszra települt a Luftwaffe X. légi hadteste. 1941 áprilisában és májusában átmenetileg a német VIII. és XI. légi hadtest is a mediterrán térségbe települt, Görögország és Kréta elfoglalása döntően nekik is köszönhető. A Szuezi-csatorna elleni támadásokban leginkább a Rodoszra települt erők vettek részt, amelyek a X. légi hadtest kötelékébe tartoztak.⁴³ A britek szerencséjére a német repülőgépek száma a Mediterráneumban soha nem volt nagy, az egyszerre bevethető, harcképes gépek száma nem haladta meg a 250-et, ráadásul e kis erő kiterjedt térségben volt szétszórva Szicília, Észak-Afrika és Görögország repülőterein. Az égei-térségben a kétmotoros vadászgépek (Messerschmitt 110) mellett elsősorban közepes bombázókat (Junkers 88, Heinkel 111), illetve nagy hatótávolságú, haditengerészeti célra is alkalmas bombázókat (Focke Wulf 200) állomásoztak. Ugyanitt 1941 nyarán 37 olasz bombázó és 46 vadászgép volt bevethető a csatorna ellen.⁴⁴

A németek 1941. január 17-én indították Rodoszról az első légitámadást Port Szaid ellen. A fel nem robbant bombák miatt a vízi útvonalat 24 órára le kellett zárni. Január 30-án hét He 111-es német bombázó támadása sokkal nagyobb fennakadást okozott.⁴⁵ Ekkor tizenegy ejtőernyővel felszerelt mágneses-akusztikus aknát dobtak a hajózó útra, kilencet pedig a csatorna partjára.⁴⁶ Az aknák késleltetett gyújtóval voltak ellátva, két áthaladó hajó felrobbant miattuk, és 13 napos fennakadást okoztak.⁴⁷ Az akusztikus aknákat az alapos átfésülés ellenére sem sikerült mind megtalálni, ezért az újrainduló forgalomban váratlanul robbantak fel a teherhajók alatt. A második akciót február 18-án hajtották végre, további 19 napra lezárva az útvonalat.⁴⁸ Az ismétlődő támadások miatt februárban 21, márciusban 15, májusban 17 napig állt a közlekedés.⁴⁹ A ledobott aknák felkutatására 50 méteres közönként brit őrszemeket helyeztek el a csatorna mentén, akik jelezték, hogy pontosan hova hullott az akna. Ez sok embert igénylő munka volt, hiszen a csatorna 150 kilométeres hosszában kellett folyamatosan észlelni a német bombázók tevékenységét. A csatorna legszűkebb részein, ahol egy elszüllyedt hajó teljesen lezárhatta az útvonalat, külön speciális hálókat feszítettek ki a két part között, hogy így találják meg az aknákat.⁵⁰

⁴⁰ Farnie 1969. 622. o.

⁴¹ Morewood 2008. 24. o.

⁴² Playfair 1954. 164. o.

⁴³ A német légierő földközi-tengeri szerepvállalásáról: Gundelach 1981.; Kurowski 1999.

⁴⁴ Playfair 1956. 299–300. o.

⁴⁵ Rohwer – Hummelchen Vol. I. 1972. 77. o.

⁴⁶ Farnie 1969. 23. o.

⁴⁷ Playfair 1954. 326. o.

⁴⁸ Rohwer – Hummelchen Vol. I. 1972. 81. o.

⁴⁹ The Royal Navy and the Mediterranean, Vol. II. 60–70. o.

⁵⁰ Playfair 1954. 326–327. o.

A német aknásítási akció óriási fennakadásokat okozott, hiszen 1941 tavaszán havonta száz szövetséges hajó érkezett Szuezhhez, nem számítva a haditengerészet egységeit. Az Admiraltást a folyamatos torlódások leginkább azért aggasztották, mert a Royal Navy nagy csatahajói és repülőgép-hordozói sem tudtak időben átkelni. A német légitámadások éppen akkor zárták le ideiglenesen a csatornát, amikor a legnagyobb szükség volt a görög-országi és krétai hadműveletekben a flotta csapásmérő egységeire. Cunningham különösen féltette az Angliából újonnan érkező *Formidable* hordozót, és sok problémát jelentett a Földközi-tengerről sérülések miatt kivonásra kerülő *Illustrious* és *Eagle* távozása is. Az a lehetetlen helyzet állt elő, hogy a Görögországba tartó hajók egy része a harci járművekkel már átkelt a csatornán, miközben a katonák Szueztől délre rekedtek.⁵¹ A britek szerencséjére a német aknásítási művelet soha sem volt folyamatos, és viszonylag kevés gépet vetettek be, így időről-időre újra meg tudták nyitni az útvonalat. Ha késésekkel is, de sikerült 1941 márciusában átréselni a nagy hadihajókat a csatornán.⁵² Áprilisban az éppen szünetelő légitámadások miatt lehetőség adódott annyi szállítóhajót átjuttatni a Földközi-tengerre, hogy időben kivonhassák a Görögországban rekedt brit expedíciós haderőt. A májusban kiújult támadások során majdnem három hétig állt a forgalom, éppen az első Lend-Lease szállítmány megérkezésekor. A Szueznél kialakult torlódások miatt egyre nagyobb szerepet kaptak az alternatív vörös-tengeri kikötők, mint Ataqha vagy Port Safaga. Emellett az áruk gyorsabb szuezi ki-és átrakásával igyekeztek enyhíteni a csatorna déli bejáratánál kialakult tarthatatlan helyzeten.

1941 júliusától újabb intenzív támadássorozat kezdődött, amelyben elsődleges céljá váltak a Szueztől délre feltorlódott szövetséges hajók. Július 14-én Krétáról felszálló Ju 88-as bombázók elsüllyesztették a 27.751 tonnás *Georgic* utasszállítót, miközben éppen Szuezhhez közeledtek újabb, csapatokkal zsúfolt nagy óceánjárók.⁵³ Cunningham a légi veszélyre való tekintettel úgy döntött, hogy az érkezőben lévő *Queen Mary*, *Queen Elizabeth*, *Aquitania* és *Ile de France* utasszállítók közül egyszerre csak egy közelítheti meg a csatorna bejáratát, akkor is csak megfelelő vadászgép-kísérettel.⁵⁴ A Luftwaffe támadásai augusztusban és szeptemberben érték el a csúcspontot, ekkor hetente háromszor csaptak le a szövetséges hajókra. Az év utolsó nagyobb légi csapásait október 6 és 8 között mérték, ekkor két teherhajó süllyedt el Szueznél 8861 tonnával.⁵⁵ Az 1941-es év igazi mélypont volt a csatorna történetében, az év folyamán 48 légitámadás miatt az átkelés 82 napra szünetelt.⁵⁶

1942-ben tovább csökkent a forgalom, a Luftwaffe támadásai a január-februári szünet után ismét felerősödtek. Tobruk 1942 júniusában bekövetkezett eleste és a 8. hadsereg nyugati sivatagban elszenvedett vereségei után komolyan merült fel Egyiptom feladásának gondolata. A földközi-tengeri flotta Alexandriából Haifához vonult vissza, Cunningham admirális felkészült, hogy Rommel esetleges áttörése esetén a Vörös-tengerre húzódik vissza. Churchill és Rooseveltt elhatározták, hogy amennyiben Rommel

⁵¹ Churchill 1950. 101. o.

⁵² Cunningham 1951. 312–313. o.

⁵³ Rohwer – Hummelchen Vol. I. 1972. 117. o.

⁵⁴ Cunningham 1951. 403. o.

⁵⁵ Rohwer – Hummelchen Vol. I. 1972. 142. o.

⁵⁶ Behrens 1955. 241. o.

elfoglalja Egyiptomot, a csatornát teljesen használhatatlanná téve vonulnak vissza.⁵⁷ Erre szerencsére nem került sor, mivel júliusban El Alamein mellett elakadtak a tengelyhatalmak csapatai. Az olasz–német szárazföldi támadással egy időben a német tengeralattjárók formájában új veszély fenyegette vízi útvonalat. 1942. június 20. és július 6. között U 561-es tengeralattjáró Port Szaid előtt telepített tengeri aknazárat, miközben az U 372 megtorpedózta a *Medway* ellátóhajót.⁵⁸ Fokozta a brit nehézségeket a Luftwaffe utolsó nagy támadása július 27-én, amely 1941 elejétől számolva már a hatvannegyedik volt.⁵⁹

Augusztusra a pánikhangulat elmúlt, Montgomery el alameini győzelme után a front eltávolodott, és a Szuezi-csatornát többé nem fenyegette komoly veszély. Nagyobb károk a kritikus 1940–1942 közötti időszakban azért nem érték a stratégiai fontosságú útvonalat, mert a német és az olasz légierő igen kevésbé működött együtt, a bevetett repülőgépek száma pedig nagyon kevés volt. Az egyre jobban kibontakozó angolszász légi fölény egyre kockázatosabbá tette a számbeli hátrányban lévő, a fokozott igénybevételtől kimerült német pilóták számára a pontos támadásokat. A hatékony brit ellenintézkedések miatt 1942-ben már csak rövidebb időre zárult le a csatorna. A tengeralattjárók bevetése szintén nem hozott kielégítő eredményt, a Port Szaid előtti sekély tengeren nem sok esélyük volt a hatalmas légi és tengeri túlerővel szemben.

Az észak-afrikai partraszállás és a tunéziai győzelem után újra megnyílhatott a Mediterráneum a szövetséges hajózás előtt. Az 1943. május 17. és 26. között hajózó Gibraltár–Alexandria konvoj volt az első 1940 óta, amely minden veszteség nélkül haladt át a Földközi-tengeren.⁶⁰ Az 1943-as szicíliai partraszállás (Husky hadművelet) előkészítése során utoljára jutott kiemelt feladat a csatornának. A brit inváziós erő egyik gyülekezőhelye Szuez és Port Szaid lett. 1943. június 10-én 23 000 katonát hajóztak be Szueznél, hogy három nap múlva az Akabai-öbölben a partraszállás főpróbájaként hadgyakorlatot tartsanak.⁶¹ Július 3. és 9. között a csatorna városaiból 46 500 brit katonát hajózták be Szicília felé, összesen négy nagy konvojval, hogy részt vegyenek a világtörténelem addigi legnagyobb partraszállási hadműveletében.⁶² Ezt követően már csak kisebb hadműveletek lebonyolításában vették igénybe Port Szaidot, mint amilyen az 1943. szeptember–novemberi katasztrofális égei-tengeri vállalkozás, vagy az 1944. októberi görögországi partraszállás volt. A hadszíntér áttevődött Európába, de a brit katonai jelenlét továbbra is számottevő maradt a Közel-Keleten. 1944 decemberében még több mint 662 000 katona és 242 000 polgári alkalmazott tartózkodott a térségben, nagyobb részük a Nílus-parti országban.⁶³

A Szuezi Csatorna Övezet a háború utolsó két évében továbbra is a brit hadsereg legnagyobb közel-keleti bázisaként szolgált, az övezet laktanyái fontos kiképzési területté váltak, a hatalmas raktárak és a Királyi Légierő repülőtereinek nélkülözhetetlenek voltak Nagy-Britannia térségbeli pozíciójának megőrzésére. Miután a frontok eltávolodtak Egyiptomtól, az övezetben számos táborot állítottak fel az olasz és német hadifoglyok szá-

⁵⁷ Farnie 1969. 628. o.

⁵⁸ Rohwer – Hummelchen Vol. I. 1972. 229. o.

⁵⁹ Farnie 1969. 629. o.

⁶⁰ Farnie 1969. 630–631. o.

⁶¹ A Csatorna övezet később is szolgált terepként hasonló hadgyakorlatoknak, például indiai csapatok itt készültek fel a burmai és csendes-óceáni harcokra. Farnie 1969. 631. o.

⁶² Rohwer – Hummelchen Vol. II. 1974. 333–334. o.

⁶³ Churchill 1953. (Appendices.)

mára. A tengelyhatalmak foglyait őrző táborok elsősorban a Nagy-Keserű-tótól nyugatra, Ismailia és Szeze között, illetve nyugatabbra a nyílt sivatagban sorakoztak. A háború végén mintegy 100 000 német katonát tartottak fogva Egyiptomban, az összesen tíz csatornához közeli táborban még 1946 őszén is 48 000 fogoly sínylődött igen rossz körülmények között. Az alacsony színvonalú ellátás és az európaiak számára nyáron szinte kibíratatlan éghajlat miatt a halandóság magas volt, és rendszeressé váltak az öngyilkosságok. Több lépésben végül 1946 és 1949 között számolták fel a lágereket.⁶⁴

Az 1942-es mélypont után viszonylag gyorsan magához tért a forgalom, 1943-ban 11, 1944-ben 18, 1945-ben pedig 25 millió tonnányi hajótér haladt át. A brit zászló részese-dése továbbra is magas maradt, a háborús években 55 és 68 százalék között ingadozott. A német, olasz és francia hajózás megszűnése miatt 1941–1942-ben Görögország lett a vízi útvonal második használoja, de 1943-tól ezt a helyet az Egyesült Államok vette át. Az amerikai előretörés már jelezte Washington megnövekedett globális szerepvállalását a világkereskedelemben. Az első háborús években az éves bevétel az 1938-as adat harmadára–felére esett vissza, de 1945-ben már másfélszeresen haladta meg az utolsó békeév szintjét.⁶⁵ Ettől függetlenül a Szezei-csatorna Társaság 1939 és 1945 között nem fizetett osztalékot a részvényeseinek.

A háború végén még mindig 200 000 főnyi brit katona állomásozott Egyiptomban, ez az erő hússzorosan múlta felül az 1936-os szövetségi egyezményben engedélyezett kere-tet.⁶⁶ Ez a magas szám jelezte, hogy Nagy-Britannia továbbra is milyen kiemelkedő jelen-tőséget tulajdonít Egyiptom védelmének. Az 1945 után ismét felerősödő arab nacionaliz-mus és brit-ellenesség arra kényszerítette Londont, hogy 1947-re visszavonja csapatait a Csatorna Övezetbe és kiűrtse Kairót és Alexandriát. Az övezet azonban 1954-ig megma-radt a brit jelenlét sarokkövének, és a csatorna partjáról csak az 1956-os sikertelen szezei invázió után tűnt el a brit lobogó.

A Szezei-csatorna nem tudta betölteni az eredetileg neki szánt legrövidebb felvonulási útvonal szerepet, amely a fő brit hadiflottát eljuttatja a Távol-Keletre. Ehelyett a Közel-Keleten harcoló brit haderők létfontosságú ellátójává vált. Ilyen minőségben sokkal fon-tosabb szerepet játszott, mint az előző világégés során. Az első világháborúban Nagy-Britannia számára is csak egy sokadrangú hadszíntér ellátója volt, 1940-től azonban a Brit Birodalom elsőszámú csatatare a Mediterráneum térsége lett. A Szezei-csatorna nélkülözhetetlen volt a brit sikerekben, a rajta keresztül szállított utánpótlás és katona-ság döntő jelentőségűvé vált az Észak-Afrikában és az Olaszországban vívott harcokban. Szeze utánpótlás-ellátó szerepét az elégtelen erőkkal végrehajtott német–olasz légitáma-dások és tengeralattjáró-bevetések nem tudták megakadályozni. Olaszország megroppa-nása után csak 1943-tól játszhatta el a Szezei-csatorna azt a szerepet, amelyet a brit hadve-zetés a háború előtt neki szánt. Ettől kezdve az anyaországból az Indiába és Távol-Keletre tartó hajókaravánok újra szabadon használhatták e legrövidebb útvonalat, majd a háború utolsó hónapjaiban az Admiralitás végre kiküldhette Japán ellen a nagy csatahajókból és repülőgép-hordozókból álló fő flottát. Ezekből az egységekből alakult meg az impozáns

⁶⁴ Az olasz hadifoglyokról bővebben: Moore – Fedorovich 2002. 44–72. o. A németekről: Hall 2010.

⁶⁵ Az 1938-as bevétel 1784 millió francia frank volt, ez 1941-re 627 millióra esett vissza, majd 1945-ben 2688 millió frankra ugrott. Farnie 1969. 756. o.

⁶⁶ Louis 1984. 9. o.

méretű brit csendes-óceáni flotta, amely azután már nem kapott komolyabb szerepet az 1945-ös Japán elleni harcokban.⁶⁷

1869 óta a brit tengeri hatalom fő törekvése az volt, hogy az Indiába tartó szuezi útvonalat egyetlen nagyhatalom se veszélyeztesse. Az Egyesült Királyság a két világháborúban sikerrel védelmezte a Brit Birodalom szuezi artériáját, Hitler és Mussolini igyekezete a csatorna és ezáltal az egész Közel-Kelet megszerzésére elakadt a szívós brit ellenálláson. Britannia fokozatos gazdasági és katonai gyengülésének köszönhető, hogy a fellángoló arab nacionalizmussal szemben az eddig sikerrel védett vízi útvonal elveszett London számára. A csatorna 1956-os államosítása és az ezt követő angol–francia intervenció kudarca egyben véget vetett Nagy-Britannia önálló nagyhatalmi szerepvállalásának.

MELLÉKLETEK

1. A Szezei-csatorna forgalma 1938 és 1945 között nettó regiszter tonnában⁶⁸

Év	Összes tonnatartalom	Brit tonnatartalom	Brit részesedés (arány)
1938	34 418 187	17 357 743	50,43%
1939	29 573 394	15 208 712	51,43%
1940	13 535 712	7 449 913	55,04%
1941	8 262 841	5 632 544	68,17%
1942	7 027 763	4 578 441	65,15%
1943	11 273 802	6 711 511	59,53%
1944	18 124 952	10 344 856	57,08%
1945	25 064 966	15 149 927	60,44%

2. A Szezei-csatorna lezárása 1941-ben a német légi aknatelepítés miatt⁶⁹

Időszak	Időtartam
1941. január 30. – február 13.	14 nap
1941. február 18. – március 10.	20 nap
1941. március 11–22.	11 nap
1941. május 8–23.	15 nap
1941. május 24–30.	6 nap
1941. július 10–16.	6 nap
1941. szeptember 6–12.	6 nap
1941. október 7–8.	2 nap
1941. november 4–6.	2 nap

⁶⁷ Brown 1968. 127–176. o.

⁶⁸ Forrás: Farnie 1969. 752. o.

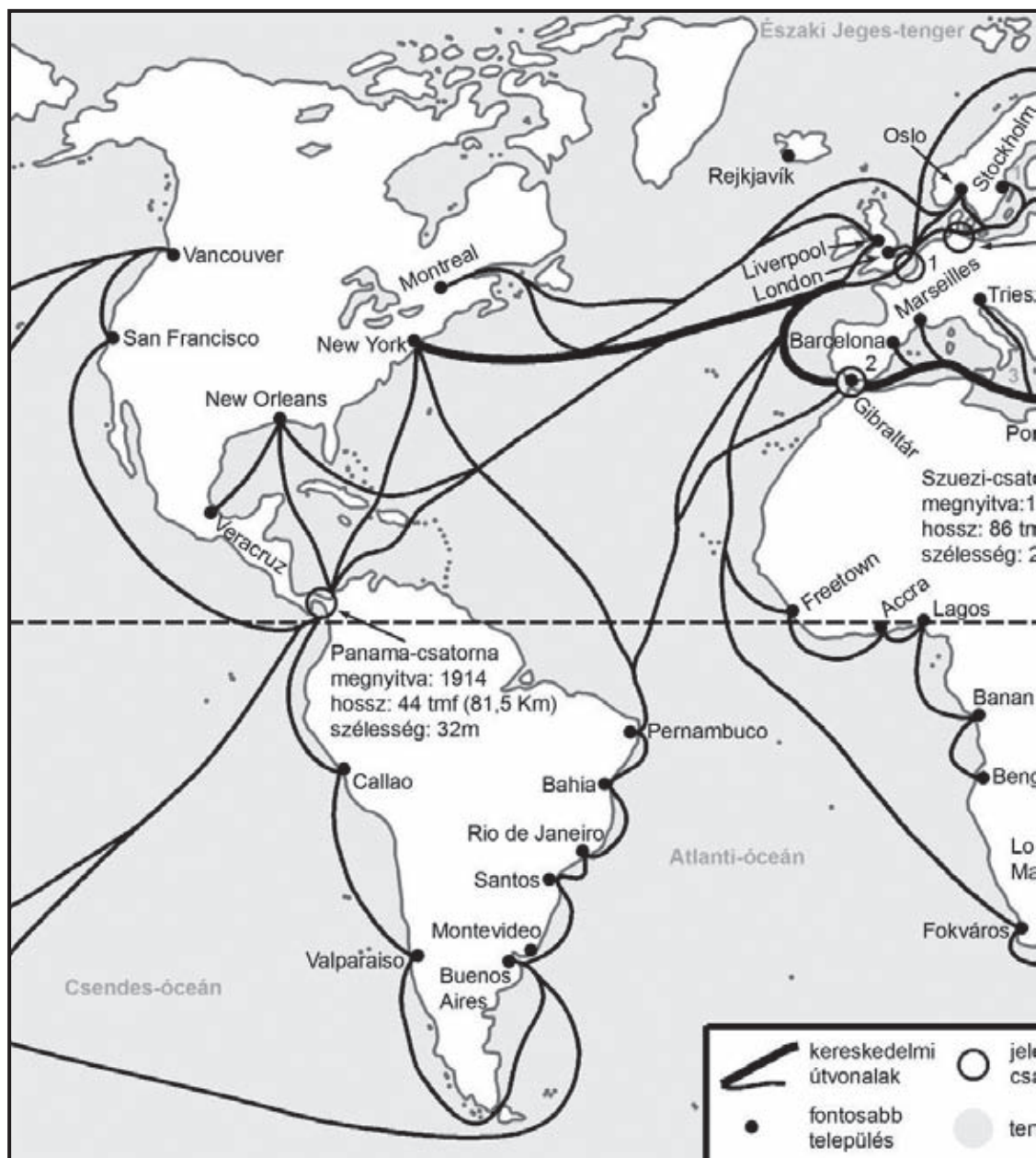
⁶⁹ Forrás: Behrens 1955. 241. o.

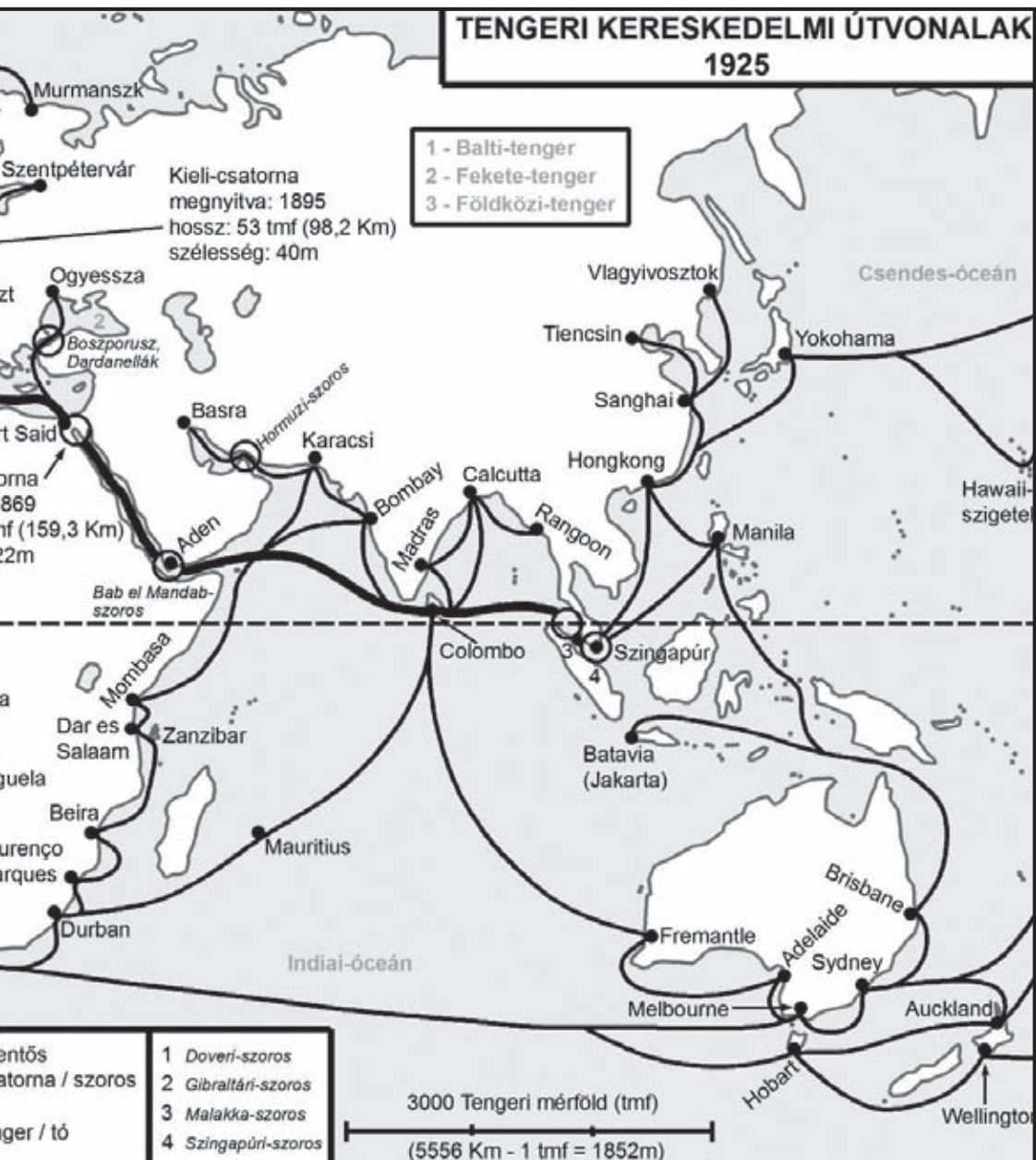
BIBLIOGRÁFIA

- Barclay* 1907. *Thomas Barclay*: Problems of International Practice and Diplomacy. With Special Reference to the Hague Conferences and Conventions and other General International Agreements. London, 1907.
- Behrens* 1955. *C. B. A. Behrens*: Merchant Shipping and the Demands of War, London, 1955.
- Churchill* 1950. *Winston S. Churchill*: The Second World War. The Grand Alliance. Boston, 1950.
- Churchill* 1953. *Winston S. Churchill*: The Second World War. Triumph and Tragedy. Boston, 1953.
- Command Papers 5360. Command Papers 5360. Treaty of Alliance between His Majesty, in Respect of the United Kingdom, and His Majesty the King of Egypt. 26 August 1936. London, 1936.
- Cunningham* 1951. *A. B. Cunningham*: A Sailor's Odyssey. New York, 1951.
- Edwards* 1938. *Kenneth Edwards*: The Grey Diplomats. London, 1938.
- Eran* 1983. *Oded Eran*: Negotiating the Anglo-Egyptian Relationship between the World Wars. In: Imperialism and Nationalism in the Middle East. Ed. *Keith M. Wilson*. London, 1983. 56–75. o.
- Farnie* 1969. *D. A. Farnie*: East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854–1956. Oxford, 1969.
- Gibbs* 1976. *N. H. Gibbs*: Grand Strategy. Vol. I. Rearmament Policy. London, 1976.
- Grenfell* 1951. *Grenfell Russell*: Main Fleet to Singapore. Oxford, 1951.
- Gundelach* 1981. *Karl Gundelach*: Die deutsche Luftwaffe im Mittelmeer 1940–1945. 1–2. Bd. Frankfurt am Main, 1981.
- Hermann* 1939. *Gerhard Hermann*: Der Suez Kanal. Leipzig, 1939.
- Hall* 2010. *Edmund Hall*: German PoW Working Companies. <http://www.egyptstudycircle.org.uk/Articles/QC233p241.pdf> (A letöltés időpontja: 2016. november 15.)
- Halmosy* 1983. *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Budapest, 1983.
- HCD 1940. Vol. 365. House of Commons Debates. War situation. HC Deb 05 November 1940 vol 365. Colonel Josiah Wedgwood (Newcastle-under-Lyme) http://hansard.millbanksystems.com/commons/1940/nov/05/war-situation#S5CV0365P0_19401105_HOC_255 (A letöltés időpontja: 2016. november 15.)

- HCD 1941. Vol. 371. House of Commons Debates. War situation. HC Deb 07 May 1941 vol 371. W. S. Churchill Prime Minister http://hansard.millbanksystems.com/commons/1941/may/07/war-situation#S5CV0371P0_19410507_HOC_279 (A letöltés időpontja: 2016. november 15.)
- HCD 1941. Vol. 373. House of Commons Debates. War situation. HC Deb 06 August 1941 vol 373. Commander Sir Archibald Southby (Epsom) http://hansard.millbanksystems.com/commons/1941/aug/06/war-situation#S5CV0373P0_19410806_HOC_304 (A letöltés időpontja: 2016. november 15.)
- HCD 1941. Vol. 374. House of Commons Debates. War situation. HC Deb 09 September 1941 vol 374. Hastings Lees-Smith (Keighley) http://hansard.millbanksystems.com/commons/1941/sep/09/war-situation#S5CV0374P0_19410909_HOC_290 (A letöltés időpontja: 2016. november 15.)
- HCD 1942. Vol. 38. House of Commons Debates. Suez Canal Company (Head Office) HC Deb 21 October 1942 vol 38. Anthony Eden, The Secretary of State for Foreign Affairs http://hansard.millbanksystems.com/commons/1942/oct/21/suez-canal-company-head-office#S5CV0383P0_19421021_HOC_4 (A letöltés időpontja: 2016. november 15.)
- Jackson* 2006. *Ashley Jackson: The British Empire and the Second World War.* London, 2006.
- Kennedy* 1969. *Malcolm D. Kennedy: The Estrangement of Great Britain and Japan, 1917–1935.* Berkeley and Los Angeles, 1969.
- Kurowski* 1999. *Franz Kurowski: Kampffeld Mittelmeer.* Berlin, 1999.
- Longrigg* 1968. *S. H. Longrigg: Oil in the Middle East: its Discovery and Development.* London, 1968.
- Louis* 1971. *Roger Louis: British Strategy in the Far East, 1919–1939.* Oxford, 1971.
- Major* 1936. *Major Miklós: Szuezi geopolitikai érdekek gyűpontjában.* Magyar Katonai Szemle, VI. (1936) 10. sz. 169–192. o.
- McIntyre* 1972. *W. D. McIntyre: The Rise and Fall of the Singapore Naval Base.* London, 1979.
- Moore – Fedorovich* 2002. *Bob Moore – Kent Fedorovich: The British Empire and its Italian Prisoners of War.* Palgrave Macmillan, 2002.
- Morewood* 2008. *Steve Morewood: Prelude to the Suez Crisis: The Rise and Fall of British Dominance over the Suez Canal, 1869–1956.* In: *Reassessing Suez 1956. New Perspectives on the Crisis and its Aftermath.* Ed: *Simon C. Smith.* Aldershot, 2008. 13–34. o.

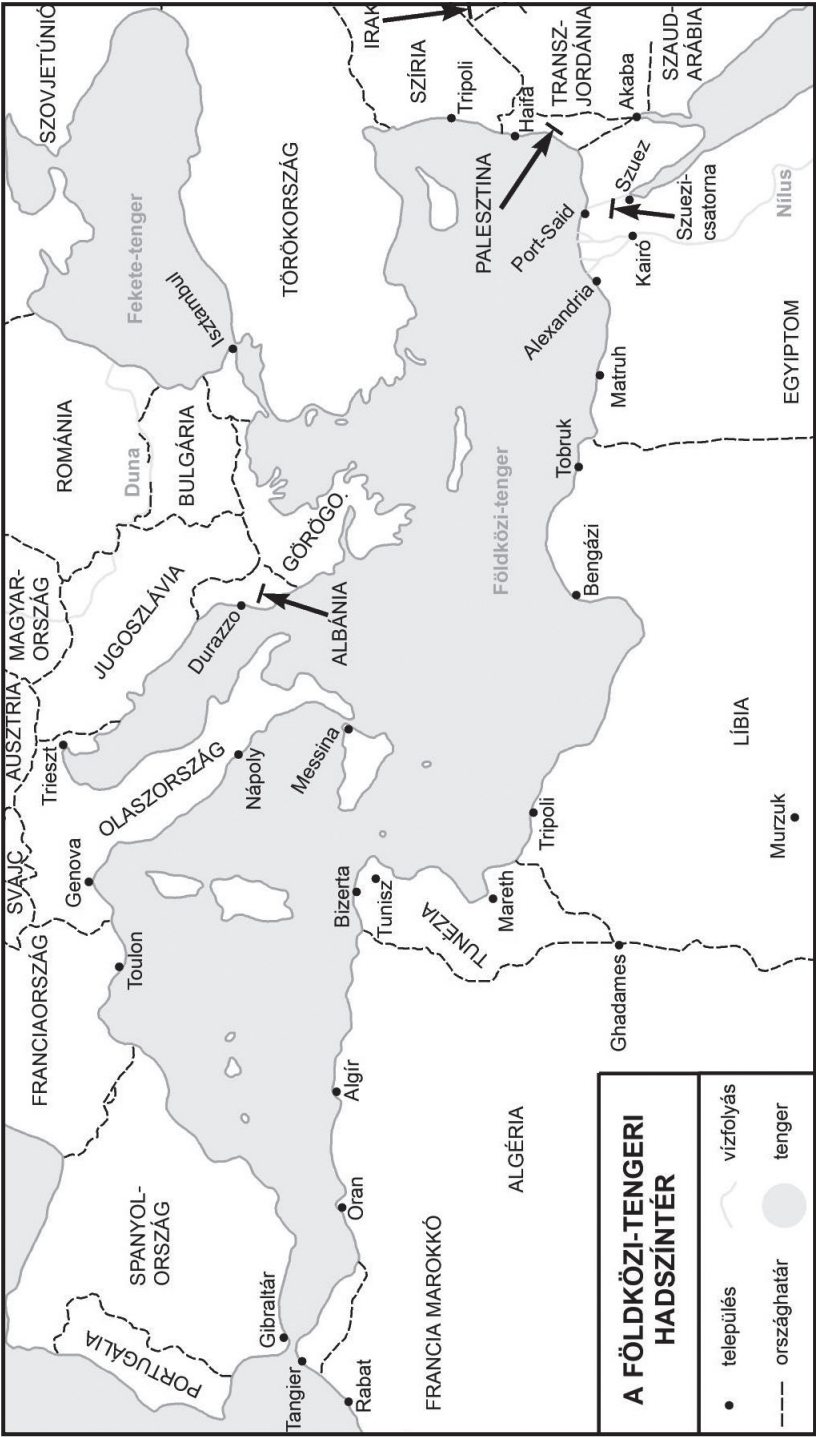
- Neidpath* 1981. *James Neidpath: The Singapore Naval Base and the Defence of Britain's Eastern Empire, 1919–1941.* Oxford, 1981.
- Playfair* 1954. *I. S. O. Playfair: The Mediterranean and Middle East. Vol. I. The Early Successes against Italy (to May 1941).* London, 1954.
- Playfair* 1956. *I. S. O. Playfair: The Mediterranean and Middle East. Vol. II. „The Germans come to the Help of their Ally” (1941).* London, 1956.
- Pratt* 1975. *Lawrence R Pratt: East of Malta, West of Suez. Britain's Mediterranean Crisis, 1936–1939.* Cambridge, 1975.
- Réti* 2006. *Réti Balázs: Az 1936-os angol–egyiptomi szövetségi szerződés és hatásai. Anyaországok és (volt) gyarmataik 2. Szerk. Szabó Loránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán.* Pécs, 2006.
- Rohwer – Hummelchen* Vol. I. 1972. *J. Rohwer – G. Hummelchen: Chronology of the War at Sea, 1939–1945. Vol. I. 1939–1942.* London, 1972.
- Rohwer – Hummelchen* Vol. II. 1974. *J. Rohwer – G. Hummelchen: Chronology of the War at Sea, 1939–1945. Vol. II. 1943–1945.* London, 1974.
- Rothwellm* 1998. *Steve Rothwellm: Military Ally or Liability. The Egyptian Army 1936–1942. Army Quarterly & Defence Journal, 128. (April 1998) 2. sz. 180–187. o.*
- Shwadhan* 1959. *B. Shwadhan: The Middle East Oil and the Great Powers.* New York, 1959.
- Szurovy* 1993. *Szurovy Géza: A kőolaj regénye.* Budapest, 1993.
- The Royal Navy and the Mediterranean, Vol. II.* *The Royal Navy and the Mediterranean: Vol. II: November 1940–December 1941. Naval Staff Histories. Ed: Christopher Page.* London, 2001.
- Whiting* 1983. *Richard T. Whiting: The Suez Canal and the British Economy 1918–1960. In: Imperialism and Nationalism in the Middle East. Ed. Keith M. Wilson. London, 1983. 76–95. o.*
- Wilson* 1939. *Arnold T. Wilson: The Suez Canal. Its Past, Present, and Future.* London, 1939.
- Woodburn* 1971. *Kirby Woodburn: Singapore, a Chain of Disaster.* London, 1971.

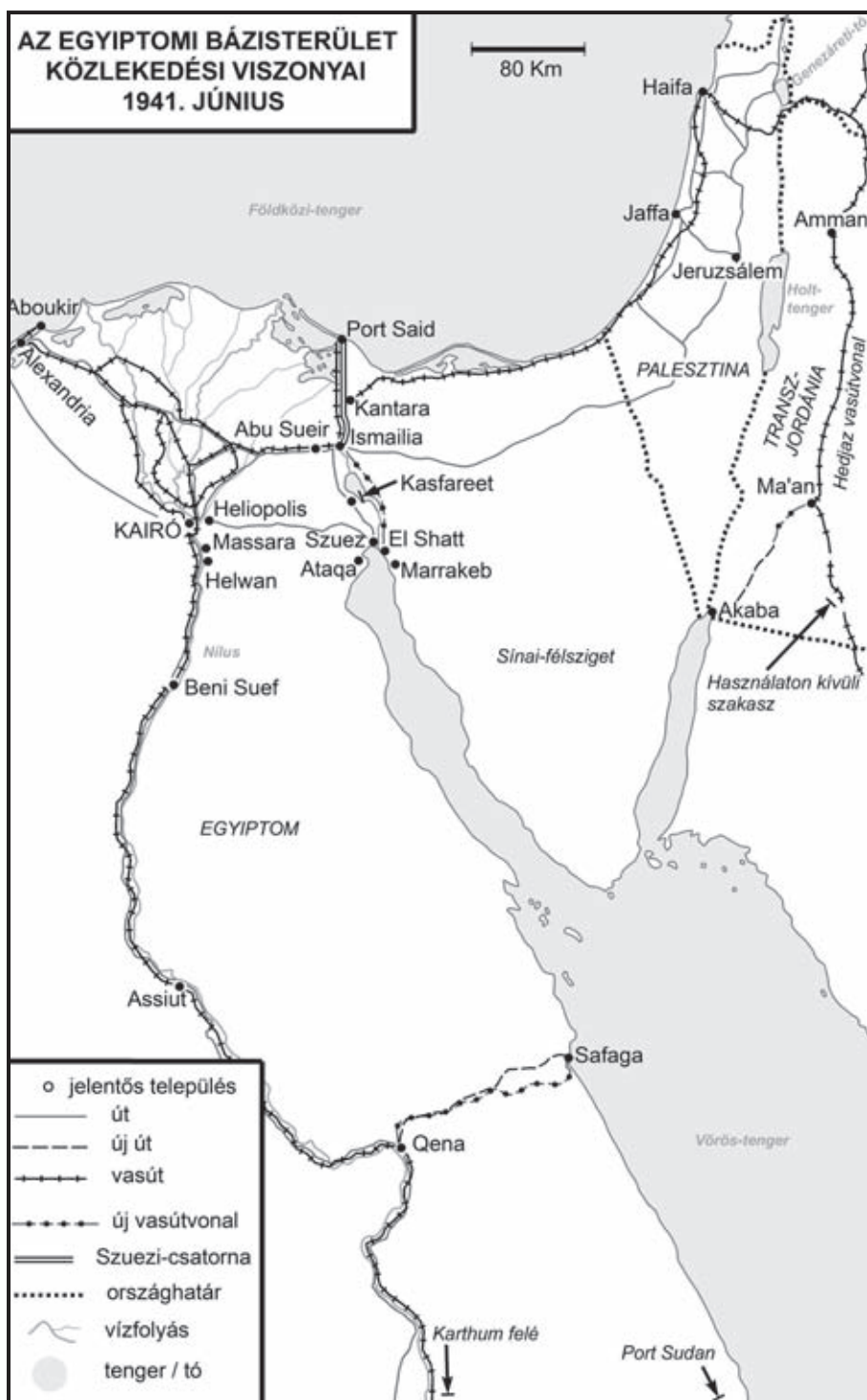

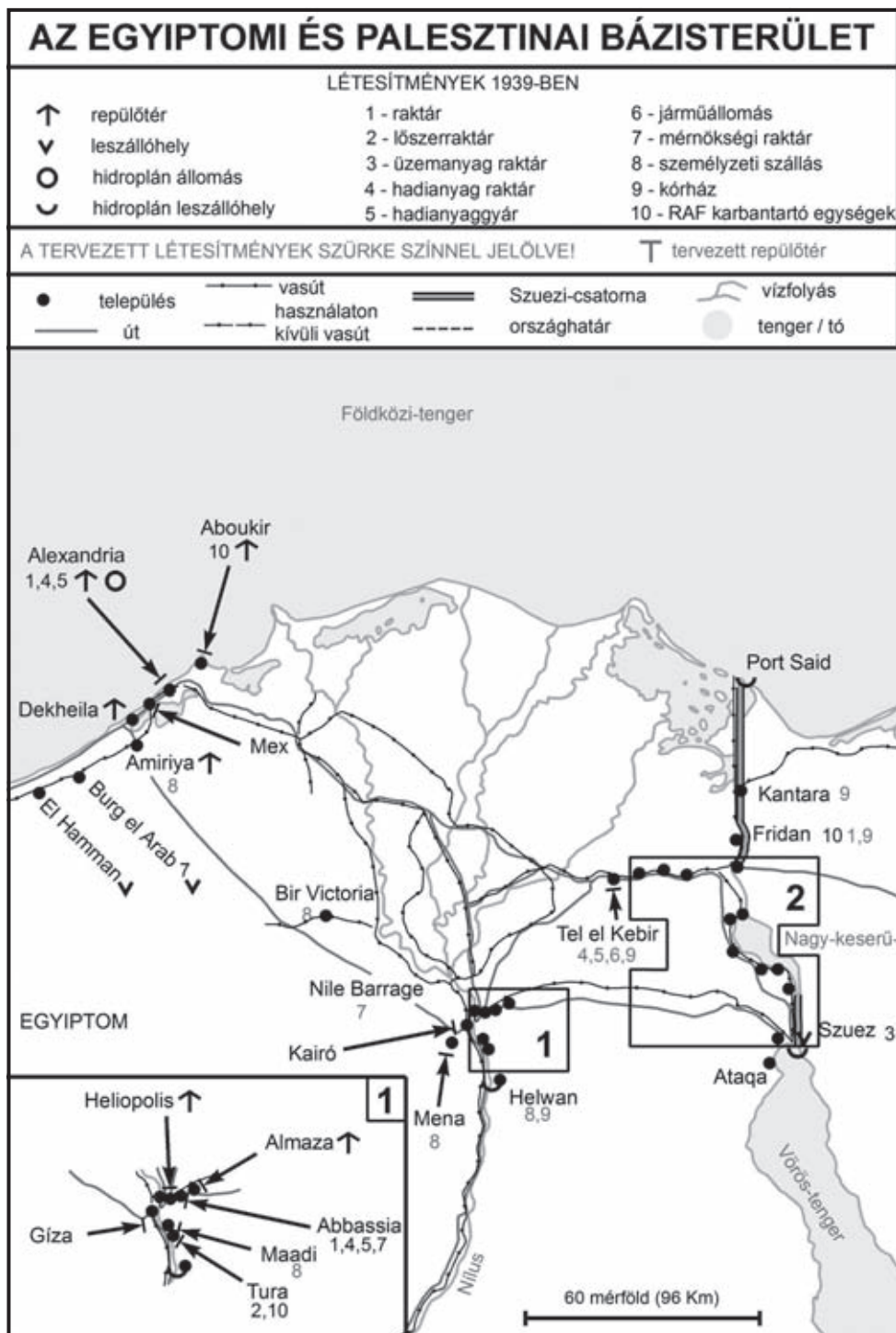

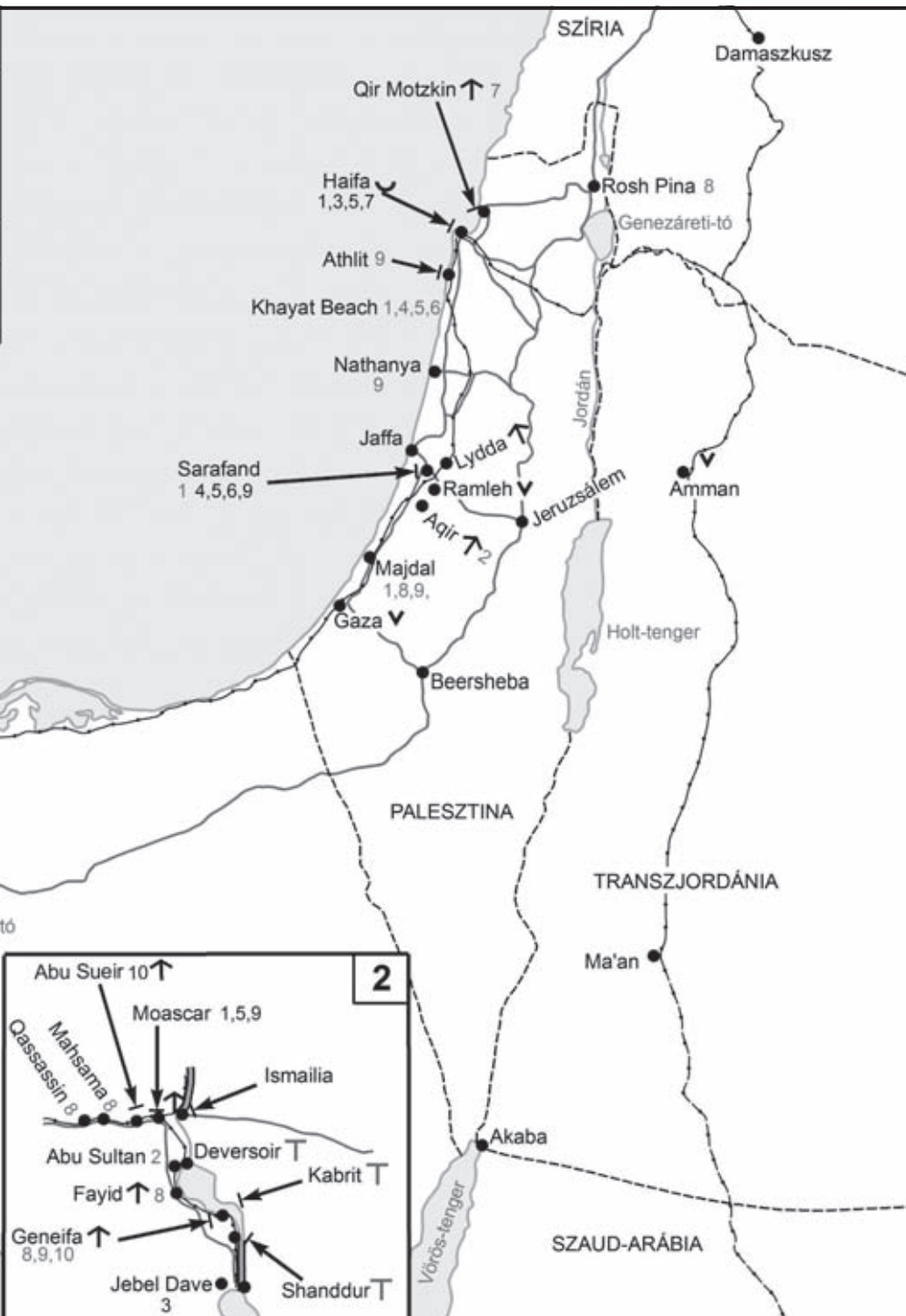

Balázs Réti

THE SUEZ CANAL IN WORLD WAR II

Abstract

The Suez Canal was not able to fulfil its original purpose of providing the shortest deployment route for the main British Navy to get to the Far East during World War II. The canal became an essential support for the British forces fighting in the Near East instead. As such, it played a much more important role as during World War I when the canal served Great Britain only as a support route to a theatre of war of a low order. From 1940, however, it was the Mediterranean that became the number one war theatre for the British Empire. The Suez Canal grew indispensable for the British successes, the supplies and the troops transported through it gained decisive importance for the battles in North Africa and Italy. The supply-provider role of the Suez Canal could not be hindered by the insufficiently strong German–Italian air raids and submarine attacks. The United Kingdom successfully protected the Suez artery of the Empire in the war, Hitler's and Mussolini's effort to conquer the canal and the whole Near East with it was stopped by the tough British resistance. The Suez Canal could fulfil the role which the British army command planned for it prior to the war only after the fall of Italy, from 1943. From that time on, the ships from the British Isles to India and to the Far East could freely use this shortest route again, and this situation largely contributed to the final victory of the Allied Powers.

Balázs Réti

DER SUESKANAL IM ZWEITEN WELTKRIEG

Resümee

Während des Zweiten Weltkrieges konnte der Sueskanal seine ursprünglich geplante Rolle als kürzester Marschweg, der die britische Hauptkriegsflotte bis nach Fernost führt, nicht erfüllen. Stattdessen wurde er zu einer überlebenswichtigen Versorgungsrouten für die im Nahen Osten kämpfenden britischen Truppen und spielte als solche eine viel wichtigere Rolle als während des vorherigen Weltenbrandes. Im Ersten Weltkrieg war der Sueskanal auch für Großbritannien nur die Versorgungsrouten eines nachrangigen Kriegsschauplatzes. Ab 1940 wurde jedoch der Mittelmeerraum zum Schlachtfeld Nummer Eins des Britischen Reiches. Der Sueskanal spielte bei den britischen Erfolgen eine unabdingbare Rolle, und dem über den Kanal transportierten Nachschub und den Soldaten kam in den Kämpfen in Nordafrika und Italien eine entscheidende Rolle zu. Die Rolle des Sueskanals in der Versorgung mit Nachschub konnten die mit unzureichenden Kräften durchgeführten deutsch-italienischen Luftangriffe und U-Boot-Einsätze nicht verhindern. Das Vereinigte Königreich verteidigte im Weltkrieg die Sues-Arterie des Britischen Reiches mit Erfolg: Die Anstrengungen Hitlers und Mussolinis, den Kanal und damit den gesamten Nahen Osten für sich zu gewinnen, schlugen aufgrund des zähen englischen Widerstandes fehl. Nach der Schwächung Italiens konnte der Sueskanal erst nach 1943 diejenige Rolle spie-

len, die ihr von der britischen Kriegsführung vor dem Krieg zugedacht worden war. Ab diesem Zeitpunkt konnten die aus dem Mutterland nach Indien und Fernost fahrenden Schiffskaravanen diesen kürzesten Weg erneut frei benutzen und trugen damit in bedeutendem Maße zum endgültigen Sieg der alliierten Mächte bei.

Balázs Réti

LE CANAL DE SUEZ DANS LA SECONDE GUERRE MONDIALE

Résumé

Durant la Seconde Guerre mondiale, le canal de Suez n'a pas pu remplir le rôle qui était initialement prévu : il n'a pas pu être le passage le plus court pour la flotte navale principale britannique en route vers l'Extrême-Orient. En revanche, il a joué un rôle essentiel dans l'approvisionnement des forces britanniques qui combattaient au Proche-Orient. À ce titre, son rôle fut beaucoup plus important que durant la conflagration mondiale précédente dans laquelle il n'a approvisionné qu'un théâtre d'opérations de moindre importance pour la Grande-Bretagne. Mais à partir de 1940, la Méditerranée est devenue le premier champ de bataille de l'Empire britannique et le canal de Suez fut désormais indispensable pour ses succès militaires : les troupes et le ravitaillement transportés sur le canal avaient une importance primordiale dans les combats menés en Afrique du Nord et en Italie. Les déploiements de sous-marins et les raids aériens germano-italiens effectués avec des forces insuffisantes n'ont pas été en mesure d'empêcher que le Canal de Suez remplisse son rôle dans le ravitaillement des Britanniques. Durant la guerre mondiale, le Royaume-Uni a su défendre l'artère de Suez de l'Empire britannique. Les efforts de Hitler et de Mussolini pour prendre le canal et tout le Proche-Orient avec ont échoué en raison de la résistance tenace des Anglais. Il a fallu attendre 1943 et l'effondrement de l'Italie pour que le canal de Suez puisse remplir le rôle initialement prévu par le commandement britannique : dès lors, les caravanes de navires parties de la Grande-Bretagne vers l'Inde et l'Extrême-Orient ont pu, de nouveau, utiliser librement la route la plus courte, ce qui a grandement facilité la victoire finale des alliés.

Балаж Реми

СУЭЦКИЙ КАНАЛ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ

Резюме

Во время Второй Мировой Войны Суэцкий канал не мог справиться с первоначально предназначенной ему ролью самого короткого транспортного пути, по которому можно было доставить британскую военную флотилию на Дальний Восток. Вместо этого он оказался жизненноважным снабжающим путём флотилии британских военных сил, воюющих на Ближнем Востоке. В таком качестве канал играл наиболее важную роль, чем во время предыдущего мирового пожара. В Первой Мировой Войне канал служил многограновым поставщиком для

Великобритании, однако начиная с 1940-ого года фронт Средиземноморского региона стал номером один для Британской империи. Суэцкий канал стал незаменим в британских успехах, через него осуществлялись поставки новобранцев и он приобрёл решающую военную значимость в сражениях в Северной Африке и Италии. Роли Суэцкого канала по обеспечению военного пополнения не могли препятствовать недостаточно сильные немецко-итальянские воздушные военные нападения и атаки подводных лодок. В мировой войне Объединенное Королевство с успехом защитило суэцкую артерию Британской Империи, и это стойкое британское противостояние приостановило стремление Гитлера и Муссолини захватить канал и, посредством этого, весь Ближний Восток. После провала Италии только с 1943-ого года Суэцкий канал смог играть ту роль, которую предназначало ей британское военное руководство до войны. Начиная с этого времени караваны кораблей направляющиеся из родины в Индию и на Дальний Восток снова могли свободно использовать этот кратчайший путь, в большой степени помогая тем самым окончательной победе власти союзников.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SOMOGYI GRÉTA

DÓSA ELEK, A BRASSÓ-VIDÉKI KORMÁNYBIZTOS

Dósa Elek marosvásárhelyi jogtudor és politikus emlékiratát,¹ valamint Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztossal folytatott levelezésének válogatását² már közöltem e folyóirat hasábjain. Jelen munkámban folytatni kívánom egy elfeledett kormánybiztos pályájának bemutatását a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára gyűjteményében levő³ iratok által.⁴

Sajnálatos módon az iratanyag hiányos, mint azt az iktatókönyv is jelzi.

A kutatást viszont segítette, hogy nagyon sok fogalmazványt tartalmaz, így egyszerűbb volt a pályakép összeállítása.

A forrásközleményben a közölt iratokat időrendben helyeztem el, nem címzettek szerint. Kiemelten kezeltem a Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztossal, Berde Mózes (Mózsa) nagyszebeni kormánybiztossal és Kiss Sándor ezredessel folytatott levelezést.

Az első irat május 4-ei keltezésű, kormánybiztosi munkásságának kezdő időpontja, az utolsó pedig június 20-ai, melyben a távozását latolgatja a bekövetkezett események miatt. A legvégén két olyan iratot közlök, melyek a kolozsvári Román Nemzeti Levéltár gyűjteményében található, de tartalma összefügg a Brassó-vidéki kormánybiztosi munkásságával, de ezek már házi őrzete alatt keletkeztek, s előrevetítik elítélését és meghurcoltatását.

Erdély egyik legkiválóbb jogászaként Dósa Elek tisztában volt azzal, hogy Brassó és vidéke különleges elbírálást igényel. Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztos okkal választotta le e területet a királyföldi kormánybiztos, Berde Mózes hatásköréből.

Szászföld politikusai már az unió 1848. májusi kimondásának idején sem tudtak egységes álláspontról megegyezni. Brassó, Segesvár és Szászváros igennel szavazott, de Szeben nemmel, s végül az utóbbi akarata érvényesült.

Brassó, mint szabad királyi város a kereskedelem és ipar virágzása által érte el, hogy polgárai viszonylagos jólétben éltek. Az unió létrejötte ezt tovább fejlesztette volna.

A város nemcsak a szászok, hanem a románok kulturális központja is volt.

Bem tábornok 1849. március 20-án vonult be Brassóba, miután megfutamodtak a császári és cári csapatok. Március 21-én tartotta meg szónoklatát a város piacterén, s Albrichfeld brassói főbíró előtt garantálta a polgárok személyi és vagyonbiztonságát.

¹ Somogyi 2012. 238–268. o.

² Somogyi 2016. 548–556. o.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) F 248.

⁴ Szeretnék köszönetet mondani a technikai segítségért Tuza Csillának és Magyar Bálintnak.

A március 23-i tisztújításon a főbíró újráválasztották, de az ellenforradalomban való szerepléséért Csány 40 000 forint hadisarc megfizetésére kötelezte a várost.

A szász, román és magyar egyházak lelkészei április 18-án tették le az esküt a magyar alkotmányra. Sejthető volt, hogy a főbíró támogatása csak látszólagos, de ideig-óráig engedelmeskednie kellett Kiss Sándor ezredesnek.

Dósa Elek munkáját az amúgy is érzékeny nemzetiségi problémák mellett a váltópénz hiánya is nehezítette. Ami kormánybiztosi alapfeladata volt: a hadsereg élelmezésének, ruházatának és fegyverzetének beszerzése, nehezen tudta teljesíteni anyagi forráshiány miatt, a kiskereskedők pedig nem rendelkeztek tartalék tőkével, így nem tudtak hitelezni.

Ezek a tények kerülnek az alábbi iratok által napvilágra, melyek által igazoltnak vélhetjük Egyed Ákos,⁵ Miskolczy Ambrus⁶ és Süli Attila⁷ megállapítását, miszerint Dósa Elek kormánybiztosként, a bő másfél hónapos működése alatt tiszteletben tartotta a helyi viszonyokat, pártatlanul és jogszerűen járt el. Legfőbb törekvése a törvény betartása és betartatása volt.

FORRÁSKÖZLÉS

1.

Nagyszeben, 1849. május 3. Berde Mózes kormánybiztos a pénzváltással kapcsolatos rendeletét ajánlja Dósa Elek figyelmébe, a visszaélések elkerülése végett.⁸

A mai napon kibocsátott rendeletemben a kormányom alá bízott hatóságok pénztárnokainál a pénznemek béváltását vagy kicserélését a legszorosabban bétiltottam, s egyzersmind rendeltem, hogy a kincstárba csakis azon pénznemek, melyek a községek által fizetettek, szolgáltatassék bé, s e végre minden község által beadott pénznemeket pontosan följegyeztvén, azon jegyzékeket a helység elöljáróival és jegyzőjével aláírassák.⁹

E körülmény s illetőleg rendelkezésre azért kívántam a kormánybiztos urat figyelmeztetni, mivel ezáltal az itt-ott beharapódzott pénzváltási nyerészkedést megakadályoztatni törekszem.

Berde Mózsza

2.

Brassó, 1849. május 4. Dósa Elek kormánybiztos utasítása Brassó város tanácsának az általuk korábban kapott rendeletek teljesítésével, illetve a tisztviselői névsorok beküldésével kapcsolatban.¹⁰

⁵ Egyed 1999. II. k. 127. o.

⁶ Miskolczy 1988. III. k. 1414. o.

⁷ Süli 2010. 339–353. o.

⁸ Eredeti irat. 25/849. B. K. B.

⁹ Dósa Elek hasonló rendeletet adott ki május 4-i dátummal. Lásd MNL OL F 248. 9/849. B. K. B.

¹⁰ Fogalmazvány. 8/849. B. K. B.

Országos teljhatalmú biztos Csány László¹¹ úrnak f[olyó] e[sztendő] 7102. szám alatt tisztelt rendeletében Brassó városa s vidéke kormánybiztosává neveztetvén ki, midőn ezt ezennel hivatalosan tudatom, s annak az illetőkkeli tudatására is egyszersmind fölhívom a nemes tanácsot, kérem szíveskedjék vélem közölni a lehető legrövidebb idő alatt:

Mentől határozottabb és kisebb kimutatását annak, hogy a tisztelt országos biztos és Berde Mózsza kormánybiztos¹² uraktól számuk és tárgyuk kijelélése mellett minő rendeletek intéztettek a városi és vidéki közösséghez vagy Tanácshoz, azok teljesítették-e és mennyiben, és ha valamelyiknek végrehajtása függőben maradt volna, az mi okból történt?

A városi Tanács és közönség tagjainak és más az országos biztos úr által elébbi hatóságukban fenntartott hivatalnokainak kijelélése mellett készítettő névsorát.¹³

Lajstromát mindazok helységeknak, melyek a vidék körületébe tartoznak, mindazok bírának s jegyzőinek vagy másként nevezetett főbb hivatalnokainak neveit is közölvén.

3.

Brassó, 1849. május 7. Dósa Elek eligazítást kér Berde Mózes kormánybiztostól az újoncállítási rendelettel kapcsolatban.¹⁴

Az országos teljhatalmú biztos úr körrendelete¹⁵ értelmébeni újoncállítás egyike lévén közelebbi teendőimnek, hogy a részbeli szászföldi intézkedéseink között az elannyira szükséges összehangzás eszközölthessék: szíveskedjék ön a még eddigelő utasítást a tárgyban nem kapott helybeli katonai parancsnok úrról¹⁶ által ígérete szerint még mai napról megtaláltatandó főhadiparancsnok tábornok úrral¹⁷ is értekezvén, engemet a kérdés alatti tárgyat illető intézkedés megkezdetendése idejéről s módjáról értesíteni.

Dósa Elek

4.

Nagyszeben, 1849. május 8. Dósa Elek közzé teszi Berde Mózes kormánybiztos körrendeletét a hazaárulók büntetésével kapcsolatban.¹⁸

Körrendelet a szebeni, fogarasi, szászsebesi, szerdahelyi, meggyesi, segesvári és közhalmi térparancsnokságoknak, továbbá a szebeni, fogarasi, meggyesi és segesvári rendőrbizottmányoknak

¹¹ Csány László (1790–1849): politikus, közlekedésügyi miniszter. 1849. január 17-től Erdély teljhatalmú kormánybiztosa. 1849. szeptember 23-án kötél általi halálra ítélték, október 10-én ezt Pesten végrehajtották.

¹² Berde Mózes (1815–1893): jogász, szászföldi kormánybiztos, parlamenti képviselő.

¹³ Lásd 18/849. Brassó Kormány Biztos (B. K. B.)

¹⁴ Eredeti fogalmazvány. 36/849. B. K. B.

¹⁵ Ti. Csány László 1849. április 10-i rendelete. Közli Hermann 1998. II. k. 2498–252. o.

¹⁶ Ti. Kiss Sándor (1809–1849): honvédezredes. A 45. honvédszászlóalj 5. századának parancsnoka. A brasói hadosztály, illetve katonai kerület parancsnoka. 1849 júniusában a Tömösi-szorost védte, de árulás miatt sikertelenül.

¹⁷ Ti. Czetz János tábornok (1822–1904): cs. kir. hadnagy, 1848-ban honvéd vezérkari tiszt, november 16-tól a felső-erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, majd parancsnoka, december 30-tól alezredes. 1849. március 29-től ezredes, május 8-tól vezérőrnagy, Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka. Emigrál, Argentínában telepedik le, megalapítja a Buenos Aires-i katonai akadémia térképészeti intézetét.

¹⁸ Eredeti fogalmazvány. 390/849. Szebeni Kormány Biztos (Sz. K. B.).

Rendelem ezennel a tisztelt n. n. hogy a honárulókká nyilvánítottak, vagy elítéltek, vagy akiknek birtokaik különben is lefoglaltattak az álladalom részire – javait, amennyiben eddig meg nem történt volna –, az Ország Kormányzó Elnöke Debrecenben folyó év május 2-án 5908 k. e. szám alatt kiadott és a Közlöny hivatalos lap 95. számában közhírré tett rendelete¹⁹ értelmében rögtön és pontosan írassa össze és minden egybeírt és lezárolt javakról nékem 8 napok alatt rovatos kimutatást küldjön be, mely rendeletem azonnali teljesítéseért oly hozzáadással teszem a tisztelt n. n. felelőssé, hogyha a foglalatosságok halmaza miatt, vagy elegendő egyének szűkében az összeírást végbe nem vihetné, vagy maga rendeljen elegendő egyéneket, vagy az iránt tegyen siető fölterjesztést, hogy ezen összeírásról, a szükséges egyének kiküldése által célszerűen rendelkezhessem.

5.

Brassó, 1849. május 11. Kiss Sándor ezredes beszámol Dósa Elek kormánybiztos úrnak egy százszok általi árulás esetéről, amelynek következtében magyar honvédek estek fogságba.²⁰

Igen hosszas volna elősorolnom mi módon, mi módra nem, de tény az, hogy f[olyó] e[sztendő] februárius első napjaiban egy huszárból álló portyázó csapatból két legény lovastól együtt az orosz kozákok által azon egyszerű okból elfogatott – minthogy a csapat parancsnoka tanálkozva három botfalvi száz lakosokkal, ezeket megkérdezte: volna-e ellenség a faluban, amire az említett három egyén nemmel felelvén, a csapat a faluba bényomult. Ottan az ellenség által körülvétetett és az írt két legényt kivéve alig menekülhetett. A menekültek az áruló százszokat utolérvén ezeket elfogták és a katonai parancsnokságnak átadták. A dolog ígylétéről hiteles tudomást szerezve, amint akkori katonai parancsnok Föwart²¹ az egyikét a százszoknak hazabocsátotta, és néki meghagytam, esz-közlőné ki a két elfogott huszár kiszabadítását, mert az ellen esetben a hátramaradott két egyén kezesül szolgálend és az elfogott huszároktól elvett lovak és poggyászáért vagyonával jótálland. Elég az, hogy egy-két nap múlt el, távozni parancsoltatám, és az írt százszokat Gál ezredesre²² bíztuk, a további végrehajtandók végrehajtásáért átadattam. Ahogy hallom, a százszok még örökké Vásárhely²³ fogva vannak.

Mindezek után én itten Brassó vidéki parancsnoknak lévén kinevezve, én huszártisztjeim között az írt esetről szóbeli említést tettem, azt is hozzátéve, jó volna a botfalvi közönségtől a huszárok elfogatása által szenvedett kárt megtéríttetni. Sajnálom, hogy abbéli ugyan nem határozott rendeletem nem akkor mindjárt, hanem most vétetett végrehajtásra, hogy pedig most lett légyen teljesítendő, azt nem rendeltem.

De minden esetre követelem kormánybiztos úrtól, szíveskedjen az írtat méltányolva a botfalvi községet afelől figyelmeztetni, hogy a két huszár elfogatását csak egyedül a

¹⁹ KLÖM XV. 195–196. o.

²⁰ Eredeti levél. 98/849. B. K. B.

²¹ Helyesen Földváry, de azt nem lehet bizonyossággal eldönteni, hogy József (aki százados volt és Erzsébetváros térségében tevékenykedett), vagy Miklós (ő is százados, nemzetőr parancsnok Székelyföldön).

²² Gál Sándor (1817–1866): cs. kir. határőr hadnagy, 1848. június 15-től honvéd százados, októbertől a székelyföldi magyar csapatok vezérkari főnöke. 1849. február 3-tól ezredes. Emigrál, 1852-ben Kossuth megbízásából egy függetlenségi szervezkedés vezetője, 1860-tól az olaszországi Magyar Légio tagja.

²³ Ti. Marosvásárhelyen.

három botfalvi lakosnak tulajdoníthatni: ha ez utóbbiak érdemekhez képest nem is, de minden esetre a kár megtérítéséért vagyonokkal kezeskedni kötelesek, hogy pedig mikor légyen a kár megtérítendő, aztot az úr és körülmények fogják meghatározni.

A szentpéteri és botfalvi kérelmes iratokat itten visszazárom és megjegyzem: hogy a szentpéteri közönség a hűtlen megcsalásba nem részesült, nem is hibáztatható.

Kiss Sándor
ezredes

6.

Nagyszeben, 1849. május 12. Berde Mózes nagyszebeni kormánybiztos körrendelete a rend fenntartásával kapcsolatos intézkedésekről.

Rendelet²⁴

A kormányom alatti törvényhatóságokban, s jelen esetben N[agy]szeben városában dacára a fennálló szigorú rendeleteknek, a rablásnak több esetei fordultak elő, s valamint az álladalom, úgy a magánosok javai is itt-ott szentségtelen kezekkel megtámadtattak és eloroztattak.

Továbbá oly gaz egyének, kik fellázították a népet a magyar faj kiirtására, javai kizsákmányolására, építményei lerombolására és felégetésére, szóval: kik öltek, raboltak, zsákmányoltak, égettek a városokban, helységeiben, és ezeknek hatáiraiban és erdőségeiben lappanganak fegyveres kézzel, s kerülük Isten, és a törvény, az igazság büntető ostorát.

Lelkemen fekszik, s feladatul tűztem magamnak kérlelhetlenül, hogy a megingatott társadalmi és kormányzati rendet helyre állítsam, következőleg minden gázságot, mely a törvényt, a jogosságot érzelmét bántja, a törvények nevében megbüntessem.

Midőn tehát segedemre felhívok minden polgári és katonai hatóságokat, sőt a magános jogos érzelmű embereket is, egyszersmind szigorú megtartás végett, valamint a polgári úgy a katonai hatóságoknak rendelem, amint következik:

1. §. Az útlevelel elmenni látott egyének a városokban és helységeiben szoros vizsgálat alá vonassanak, és ha bűnösöknek, vagy kétes jelleműeknek találtatnának, azonnal a rendőrség, vagy a katonai parancsnokság kezébe adassanak, ahonnan átteendők a rendes büntető, vagy rögtönítélő bíróság elébe.

2. §. Gyilkosok, erőszakos rablók, lázítók, az álladalom részére elpecsételt javak pecsétjeit feltörők, továbbá a lopott javakat tudva megvásárlók és használók, a Csány László országos teljhatalmú főkormánybiztos úr f[olyó] e[sztendő] április 16-án kiadott rendelete szerint rögtönítélő bíróság elébe állítandók, és halállal büntetendők.

3. §. Minden magános, község, város, polgári és katonai hatóság a 2. §. alatt előszámlált bűnösöket befogni és a rögtönítélő hatóságnak kézbesíteni, vagy ha tenni nem bírná, bejelenteni és befogatását eszközölni ezennel elköteleztetik.

²⁴ Nyomtatvány. 443.1849. SZ. K. B. – Ehhez kapcsolódik a következő eredeti levél: Brassai kormánybiztos Dósa Elek úrnak. N[agy]szeben május 13-án 849. 443 Sz. K. B. A fennforgó körülmények tekintetéből szükségesnek láttam ezen rendeletet kibocsátani, melyet több nyomtatott példányokban ide zárva van szerencsém tisztelt kormánybiztos úrnak tudás, és ha úgy tetszik hasonló intézkedés végett megküldeni. Berde Mózsá.

Ha ezen rendeletem dacára valamely város, helység, hatóság vagy magános az ily bűnösöket lappangtatná, vele társalkodna, vagy lappangását helységében, városában vagy ennek határaitban tudva elnézné, és bé nem jelentené, annyival inkább elszökését segítené, vagy tápszerekkel ellátná, azonnal rögtönítelő bíróság elébe állítandó és halállal büntetendő, mint az említett sarkbűnösöknek cinkostársa és bűnfrigyese, városok és helységek e felett minden fűstről felveendő 12 ppfr. hadi adóval fognak megrovatni.

Ezen okból a városok és faluk bent kebelükben és künt határaikban és erdőségeikben a legéberebb őrködésre és a városok polgári és katonai cirkáltatásra utasítanak.

4. §. Akármily fokozatú bűnösök befogatnának, a legközelebbi hatóság köteles bűnvázlatot (facti species) készíttetni, a használható tanúknak vallomásait bevenni, és hitelesítve elküldeni a közbüntető törvényszéknek, vagy rögtönítelő bíróságnak a bűnössel együtt, hogy annál hamarabb lehessen az ítéletet eszközölni.

Mely hatóság elmulasztaná: rovására fog a bíróság a vázlat és tanúvallatás elkészítése iránt rendelkezni.

5. §. Ezen rendeletem kihirdetendő minden vallások egyházaiban az egyház szolgálai, a polgári és katonai hatóságok által, és értelmesen megmagyarázandó, hogy mindenkinek eljutván tudomására, magát alkalmazhassa.

Kelt Nagyszében városában 1849^{ik} év május hó 11^{ik} napján.

Berde Mózsa sk.

7.

Brassó, 1849. május 12. Dósa Elek beszámol Csány László országos biztosnak a közvádloi hivatal betöltésével kapcsolatos indokairól.²⁵

A helybeli rögtönítelő törvényszék szabály szerinti működését közvádlo²⁶ nélkül nem folytathatván, addig is míg az országos biztos úr ezen nélkülözhetetlen hivatal kitöltéséről gondoskodhatnék, midőn a más törvényhatóságokban követett példa szerint a vidéki főügyészt alkalmazni a szászöldi viszonyoknál fogva nem lehetett, és ezen elannyira fontos hivatalra alkalmas egyént itt helyben találni mind nem volt, az alkalmasabb egyéneknek más hivatalok általi elfoglaltatásuk miatt a helybeli hadi főparancsnoksággal is egyet értve a közvádloi hivatal folytatását a helybeli térparancsnokság mellé Debrecenből küldetett Dósa György²⁷ hadbíró úrra bízam a más törvényhatóságbelieknek ígért napi bér biztosítása mellett. Midőn ezen kéntelenség által indokolható intézkedésemet az országos biztos úr helybenhagyása alá terjesztem, a nevezett hadbíró úr kívánsága szerint arra is kérni bátorodom, miként az illető minisztériummal tudatni méltóztassék azt, hogy ő a hadbírosága mellett a közvádloi hivatalt is az országos biztos úr jóváhagyásából folytatja.

²⁵ Eredeti irat. 101/1849. B. K. B.

²⁶ A közvádlo feladata az állami büntető igény érvényesítése volt. A rögtönítelő bíróságok mellett működtek, az eljárás során közreműködtek a tényállás megállapításában, majd a bizonyítás befejeztével nyilatkoztak a vádról.

²⁷ Dósa György (1817–1886): hadbíró főhadnagy a brassói hadosztálynál, majd a kolozsvári rögtönítelő törvényszéknél közvádlo.

8.

Brassó, 1849. május 12. Kiss Sándor ezredes jelentése Dósa Elek kormánybiztos úrnak Wentzel József kardjának elkobzása ügyében.²⁸

A mai napon 100 szám alatt kelt átirata nyomán megszereztem az itteni térparancsnokságtól azon jelentést, amelyből nékem hivatalosan adatik értesemre: mi történt legyen a Wentrel²⁹ volt városbírája pénzével és kardjaival. Kormánybiztos úr maga személyesen meggyőződhetett, minő kellemetlenül kell a kisebb nemű különösen ezüst pénzek hiányával küzdeni – tudja azt igen jól, mi a m[últ] hó 24-éről eredett kormánybiztosi rendelet értelme –, amelyet csakugyan a térparancsnok úr ide mellékelte jelentéséhez csatol, azért csak arra kérem kormánybiztos urat, szíveskedjék Wentrel urat, aki először pénze elrejtésével a kereskedelmi forgalmat szándékozott megakadályozni, és azáltal a mostani körülményekhez képest veszedelmes megaláztatottságot, ha mi kis részben is előidézni merészlette, továbbá minden tilalmazó és több versen³⁰ kiadott rendeletek dacára ha díszkardjára is, amit legalább elémutatni köteles lett volna, de nem csak – hanem aztot mi célból, miből nem elrejtette, a felsőbb parancsokat hamisan kijátszotta, amiért is tehát követelem, hogy Wentrel úr a rögtöni bíróság elejébe állíttassék, megjegyezvén azt, hogy a fegyverek beszédésével én magam lévén megbízva, egy szóval se hallottam itt arról, hogy Bem tábornok úr a díszkardokat a hivatalosoknak meghagyni rendelte volna. Én tudva csak ebbeli nézeteit mindnyájoknak visszaszolgáltam – ahogy tettem volna a Wentrel úr kardjával is, amint megengedtem az egy fegyvernek megtartását –, de nem adta elő kardját, mert amint hallom ezüst a kardja, a gyalázatos tartott attól, hogy elveszik, azért elveszűk, hogy ezüst, ez egy oly alacsony gyanú, ami a bűnt sokszorozva terheli. Azon kívül egy kiadott rendeletembe felszólítottam az idevaló lakosokat, adnák forgalomra eldugott ezüst pénzüket, mert a netaláni vizsgánál ha ugyan eldugott pénz előfordulna, az tőlök elvételük, hiszem, hogy ezt Wentrel megtudva, pénzét még mélyebben béasta és eldugta. Hiszem továbbra azt is, hogy Wentrelnek sok s több ezrekre menő ezüstpénze vagyon eldugva, s hiszem, hogy Brassó lakosai az ezüstpénz béváltásával sáfárkodnak, s azért követelem, hogy egy nyomatékos példa által a rendes felbontó eljárás ellen óvás tetetődjék.

Kiss Sándor ezredes

9.

Brassó, 1849. május 13. Kiss Sándor ezredes beszámolója Dósa Elek kormánybiztosnak Lang szenátor árulása kapcsán.³¹

Brassai tanácsos Lang³² vádoltatott ezen főparancsnokságnál bujtogató nyilatkozataiért. Úm.: megszabadulunk már a rongyos magyaroktól, mert ha három nap alatt el nem

²⁸ Eredeti levél. 105/849. B. K. B.

²⁹ Helyesen Wentzel József.

³⁰ Értsd: alkalommal.

³¹ Eredeti levél. 109/849. B. K. B.

³² Peter Traugott Lang (1797–1875): szenátor, aki lemondott hivataláról, de júniusban visszakapta tisztségét. Az első erdélyi takarékpénztár megalapítója, később helytartó tanácsos.

takarodnak, elűzik a muszkák, ismét: nem is szenvedheti el a császár, hogy a paraszt Kossuth ennyire visszaéljen jószágával sat.

Lang senator előhívta szelíd kérdésére maga is bevallotta a muszkák jöveteléről szavait, melyet azzal kíván menteni, hogy ő másoktól hallotta.

Ily szemtelen honellenes merényért Lang senator lakához őt állíttatott, és egyszerűen azon már némileg általa is bevallott lázító törekvése tisztelt kormánybiztos úrnak oly hivatalos megtanálással íratik át, hogy őtöt rögtön[ítélő] törvényszék elébe állítani és érdeme szerinti büntetését elhatározatni méltóztasson.

Kiss Sándor
ezredes

10.

Kolozsvár, 1849. május 13. Országos teljhatalmú kormánybiztos tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztos urat az újoncozás szabályozásáról.³³

Vitéz seregeink győzelemről győzelemre haladnak – a magyar nemzet annyi áldozatja és istenünk segédelme után minél előbb sikerül a magyarok kiirtására béküldött zsoldosok megmaradott részét a haza földéről kiűzni, a fellázított népfajokat megfélemezni.

Még azonban pihennünk nem lehet, nem szabad, sőt inkább mint valaha készülnünk és résen lennünk kell már már kivívott szabadságunk védelmére, mert az ármány bizonyosan megkísértendi a végsőt, megfeszítendi utolsó erejét.

E nézetből indult ki előrelátó kormányunk és a törvényhozó test, midőn hadseregünk erejét 50 000 emberrel szaporítani indítványba tevő és meghatározó.³⁴

Múlt évben 200 000-re volt szüksége a hazának és ezt megajánlá a nemzet, s az ellenségtől szabad megyék illetőségeken felül is sietének ebből részt venni, ezt tevők az erdélyi megyék is nagy résztint, résztint jelenleg működnek e részben.

Mennyi esik Önnek kormánya alatti törvényhatóságokra a most újonnan megajánlott 50000-ből, könnyen meg fogja ön határozni a múlt évben kiküldött kulcsból, így negyed résszel szaporítva az akkor kiírt összevet.

Kötelességemből folyólag felhívom Önt, siessen az előbbi illetőség netalán hátralévő részét mielőbb kiállítani, s egyszersmind az újonnan kirótt mennyiség siető kiállítása felől is esélyesen intézkedni.

Utasításul szabom részben a törvényhozó test ez iránti határozatát, mely a 18 évet betöltött egyéneknek kezdődőleg, fel a 22 évesekig is csak akkor, ha ezekből ki nem kerülne a kellettő szám. Sor szerint fennebb menve rendeli a bésorozást megtetetni, valamint utasítás léend a múlt évi szeptember 14-i Közlöny 97^{ik} számában foglalt határozat,³⁵ s bízom az Ön és a kezelők erélyességében és buzgalmában, hogy mindazt, éspedig okos tapintattal megtéendik, mit a fontos tárgy körüli eljárás igényel.

Felhívom továbbá Önt arra is, hogy az innen múlt hó 10^{ik} 1363 szám alatt kibocsátott rendelet ide vonatkozó szabályához képest a kiállítandó újoncok felruházásáról is lehetőleg gondoskodni igyekezzék: eleget fog tenni e részben a haza várakozásának. Ha két pár

³³ Eredeti levél. 2915/849. B. K. B.

³⁴ 1849. április 24-én.

³⁵ *Az ország védelme iránt* című országgyűlési határozat közzététele, ami a honvédsorozás alapját képezte.

változó – egy kvázi posztó nadrág – bakancs – célszerű kalap – vászon rékli és köpönyeggel látandja el az illető törvényhatóságok újoncait, a változót a törvényhatóságok többnyire önként ingyen megajánlották, a több darabok ára gazdaságos mértékben a hadiadó alapjából lesz fizetendő.

Végül kellő figyelemmel kelletvén tartanom az újoncállítási tárgyat, arra is felszólítom, miszerint ide minden 8-ad napban tegyen tudósítást és kimutatást arról: mennyi újonc soroztatott bé – minő ruhadarabokkal láttatott el – minő rendelkezések tétettek a felruházásra, s mikorra fognak elkészülni a már rendelt ruhadarabok.

Országos teljhatalmú kormánybiztos
Szent-Iványi Károly

11.

Kolozsvár, 1849. május 13. Országos teljhatalmú Szent-Iványi Károly kormánybiztos részletes beszámolót kér Dósa Elek kormánybiztostól a vészbíróságok és rögtönítelő törvényszékek működésével kapcsolatban.

Egyfelől a vészbíróságok,³⁶ másfelől a fenytő törvényszékek közelebb multi eljárásáról és téendőiről magamnak tudomást szerezni kívánván: meghagyom, hogy a hatósága alá bízott törvényhatóságokban létező mindkét rendbeli bíróságok tagjait név szerint azoknak díjazását, működési helyét és a lefolytatott, úgy függőben lévő pereknek, foglyoknak számát egy általános kimutatásban hozzám haladék nélkül felterjeszteni el ne halassza.

Továbbá meghagyom: hogy legyen ügyelettel, miképp törvényes bírói eljárás nélkül önkényüleg senki se sértessék, hanem a gyanúsok elfogatása, megbüntetése, a kiszabott úton is minden teljesíttessék.

Országos teljhatalmú kormánybiztos
Szent-Iványi Károly

12.

Brassó, 1849. május 14. Kiss Sándor ezredes tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztost, hogy az oroszok közeledésének híre terjed a vidéken.³⁷

Mai napon 107. sz[ámú] átíratában foglalt kérdésekre nem kések feleletemet megtenni a következőekben:

Az 1^{ső} kérdésre nézve: Igaz, hogy igen elterjedt a hír, hogy a határon túl nagy számú muszkák lennének, sőt némelyek állították, hogy a szélekre előnyomulni is látták volna őket, melyről jelentést véve töstént intézkedtem, hogy ha ezen hírek valóban alaposak lennének, erélyesen a valóságról meggyőződni. Öszvejártam mindazon pontokat, honnan akárminemű mozdulatokat észrevehetni, de semmit egyebet nem láttam, mint egy

³⁶ A hadbíróság mellett működő rendkívüli bíróság. Eljárása során a bűnüldözés érdekében figyelmen kívül hagyja a büntetőeljárás garanciális szabályait, a büntetéskiszabás törvényi előírásait.

³⁷ Eredeti levél. 111/849. B. K. B.

oláhországi milic katonát fegyver nélkül nyers gomba evéssel foglalkozva, eztet ide Brassóba bé is hozattam.

Egyébaránt hírekből tudom, s hiszem is, hogy erős sáncaikon belől az oláh széleket katonaság fedezi, de úgy látszik inkább védő, mint támadó szándékkal.

A 2^{ik} kérdésre nézve a vezényletem alatt lévő katonai erő mennyiségét május 9-én 217. szám alatt kormánybiztos úrnak átírtam.³⁸ Ezen erővel az őrvonalak kedvező fekvését célszerűen felhasználva sokkal nagyobb erőnek is bűtését meggátolhatni remélem. Egyébaránt ha a muszka merészelne még belélegegyedni ügyeinkbe, állíthat ki oly erőt, melynek egész Erdélyben lévő katonaság is megfelelni nem bír, azért kormánybiztos úrnak ezen kérdésére sem én, sem más gyarló emberek tiszta feleletet adni bajosan tudhatnak, valameddig nem látnok azon esetben is ha netalán megtámadtatnánk: mennyi? és minő erővel kellett mérközni, de tapasztalva éppen itt közelebbről, hogy a legkisebb intézkedések látása is a kisebb hitűeket mennyire aggodalomba hozza, és a gazoknak mily örömet okoz, részemről szükségtelennek látom bizonytalan híreken felindulva hazánk több vidékeit is alarmírozni³⁹, és ezért katonai erőm nagyobbításáért nem is kívánok folyamodni, valameddig alaposabb okom nem lenne rá, mint a mostani kósza hírek. Ez feleletem harmadik kérdésének is a helybéli erő öregbítését illető ágára.

Kiss Sándor
ezredes

13.

Brassó, 1849. május 15. Kiss Sándor ezredes jelzi Dósa Elek kormánybiztosnak, hogy a gyapjú árának emelkedése miatt gond lesz az újoncok ruházatának biztosításával.⁴⁰

A felszerelő hivatalnak mellékelt jelentésében kitetszőleg a gyapjúkereskedők rendkívüli drágaskodások miatt a posztókészítés (erélyes intézkedés nélkül) rövid időn fel fog akadni, melyet mint a felszerelésnek egyik fő kellékét csak hátráltatni semmi áron nem engedhetünk.

Ez okból Csány országos biztos úrnak máj. 3-án ezen főparancsnoksághoz küldött rendelete értelmében rendelkezni kívánok a kelméknek becsü árán nyugtatvány melletti beszédéséről, és ezáltal a nyereskedéseknek útjaiba állani. Annyival inkább, mivel amint értesültem, a százforintos bankjegyeket a kereskedők nem örömet fogadják el, és ez egyik fő oka drágaságoknak.

Hivatalos bizalommal kéretik ez okból a kormánybiztos úr szíveskedjen egy bizottmányt kinevezni, mely mentől előbb az ide mellékelt jegyzék szerint eljárását megkezdve minden gyapjúraktárokat kipuhatoljan, és akárhol is találtató gyapjakat megbecsülve, nyugtatvány mellett az álladalom számára foglaljon el.

Kötelességének esmérndi ezen katonai főparancsnokság is a becsü szerint az illető felsőbb helyről a pénzek elküldését eszközölni.

Kiss Sándor
ezredes

³⁸ Eredeti levél. 217/849. B. K. B.

³⁹ Értsd: felriasztani.

⁴⁰ Eredeti levél. 131/849. B. K. B.

14.

Kolozsvár, 1849. május 18. Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú kormánybiztos tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztost a fegyverek begyűjtésének feltételeiről.⁴¹

A belügyminiszternek e hónap 9-éről kelt rendelete⁴² következtében Önnek ezennel kötelességévé teszem, hogy jelenleg mindenek előtt fő gondját a hatósága körében található fegyverek összeszedésére fordítsa. Ott, hol csaták voltak, vagy hol kórházak s fő szállító helyek vannak, leginkább talátnak vagy elrejtett, vagy némelyek által megvett fegyverek, ezeket mint álladalom javait, beadni kötelesség. Kik az ilyeket önként beadják, a kiszabott jutalomdíjt megkapják, ellenben kiknél kutatás útján fel fognak fedeztetni, szigorúan büntetendők, s fegyvereik fizetés nélkül elveendők.

Ha magánosoknál nagyobb torkolatú vadászfegyverek, pisztolyok, úgy kardok találtnának, ezek illő kárpótlás mellett bészendeendők, s minden öszveszedett fegyverek hiteles összeírás mellett Kolozsvárra szállítandók.

A beadandó fegyverek ára vagy jutalma rögtön és készpénzben fizettetik.

A fegyver ára lehet: puskáé 6-tól 20 pft, a pisztolyoké 3-tól 10 pft, a kardé 4-től 10 pft. A meghatározott jutalomdíjak a hatóságnak az álladalom által megtérítendőek lesznek.

Országos teljhatalmú kormánybiztos
Szent-Iványi Károly

15.

Brassó, 1849 május 28. Rendelet a Brassó vidéki kormánybiztostól újoncozás tárgyában.⁴³

Országos teljhatalmú biztos Szent-Iványi Károly úr 2915/849. szám alatt tisztelt rendelete⁴⁴ következtésében az újonccáállításnak ezen város s vidéke helységeiben mentől gyorsabban s pontosabban kelletvén végrehajtani, hogy a tisztelt rendelet annál bizonyosabban foganatosíttathassék. A Bizottmány mulaszthatatlan s egyszersmind szigorú felellemmel is egybekötött kötelessége leend a hatósága alá rendelt falukban a jelenleg katonai szolgálatra 18-22 éves ifjúság összeírása alkalmával megjelenni és afelett örködni:

^{1ször} hogy az ifjak a hon védelmére szentelt katonai szolgálat fontossága és szentsége felől felvilágosíttatván, arra buzdítás útján mentől készebbekké tétessenek.

^{2ször} hogy az összeírás részrehajlás nélkül hajtassék végre, az alól az írt életidejük közül senki sem vétethetvén és maradhatván ki.

^{3ször} hogy az összeírt ifjak illő felügyelet alatt és mentől kímélőbb módon kísértessenek bé megvizsgálás végett.

^{4ször} hogy az összeírás alá tartozó, vagy már összeírt ifjak közül megvizsgáztatás előtt senki el ne szökhessék, ami által magát kemény büntetésnek tenné ki.

^{5ször} hogy azok, kik el akarnának szökni, vagy el is szöktek volna, elfogattassanak, s láncon kísértessenek bé érdemlett büntetésök kiszzenvedése végett.

⁴¹ Eredeti körlevél. 3004/849. B. K. B.

⁴² Szemere Bertalan 1849. május 9-én kelt körrendeletét a fegyverek begyűjtéséről. Közli Szemere 1990. 480. o.

⁴³ Fogalmazvány. 263/849. B. K. B.

⁴⁴ Lásd a 10. dokumentumot.

16.

Kolozsvár, 1849. május 29. Országos teljhatalmú kormánybiztos tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztost az útlevelek kiadásának feltételeiről.⁴⁵

A belügyminisztérium folyó hó 21-ről B. 545/r. szám alatt átküldött rendeleténél fogva, a Moldvába és Oláhországba, marháik, juhaik ottani tenyésztése, legeltetése, vagy azok megtekintése végett utazó gazdák és segédek útleveleiért az országos rendőrségnek, az útlevelek díjazására nézve a Közlöny f[olyó] évi 92. számában 950. rendőri szám alatt megjelent rendelete e székbeni módosításával, díj fejében csak 30 pengő krajcárt, mások külföldre szóló útleveleikért két ezüst forint díjt fizettetni rendelt.

Mit is az illetőknek hozzáalkalmazkodásokra nézve teendő szükséges intézkedés végett Önnek ezennel megírni kívánom.

Országos teljhatalmú biztos
Szent-Iványi Károly

17.

Brassó, 1849. május 29. Kiss Sándor ezredes kéri Dósa Elek kormánybiztost, rendelje el a kovácsoknak, hogy mihamarabb egyenesítsék ki a hozzuk szállított kaszákat, mert szükség lehet rá.⁴⁶

Tegnap estve érkezett tudósítások szerint meg is történhetik, hogy a muszkák határunk szélén bétörni megpróbálandják – azért szükség minden óvatossággal lennünk és mindenre elkészülnünk, s minthogy itt szinte 1000 emberünk fegyver nélkül van, és őket a szerencsétlen lándzsákkal ellátni azért nem akarom, mert abba a lándzsás szóba a múlt havak szerencsétlensége⁴⁷ az ember akarhatja ellen is felmerül – és mindamellett mégis szükség valami fegyvernemmel őket felfegyverezni, azért kérem kormánybiztos urat, ami kaszák itt található, azokat rögtön egybeszedetni, azok kiegyenesítésére s felnyelésítésére egy nyomatékos rendeletet az itt lévő kovácsmester embereknek kiadni úgy, hogy két-három napok alatt az ezer kiegyenesített kaszákat embereim kezére adhassam.

Kiss Sándor
ezredes

18.

Brassó, 1849. május 31. Dósa Elek tájékoztatja az országos teljhatalmú kormánybiztost a besorozás eredményeiről.⁴⁸

F[olyó] e[sztendő] 2915 sz. alatt tisztelt rendelete⁴⁹ értelmében tészem az iránti tudósítást, hogy a f[olyó] h[ó] 25-én megkezdett sorozás útján a mai napig besoroztattak 113, azaz száztizenhárom legények, és hogy ellenszegülés csupán Hermányban mutatko-

⁴⁵ Eredeti irat. 3555/1849. B. K. B.

⁴⁶ Eredeti levél. 310/849. B. K. B.

⁴⁷ Utalás az erdélyi polgárháború eseményeire, pl. Nagyenyed január 8-9-i vérengzésére, amelynek során a román lázadók lándzsákkal rontottak neki a civil, védtelen magyar lakosságnak.

⁴⁸ Fogalmazvány. 343/849. B. K. B.

⁴⁹ Lásd a 10. számú iratot.

zott eddigelő, de ott is mielőtt a mai napon kirendeltetett katonai erő kiindult volna, lecsillapodván a kedélyek, az összeírt ifjak önkéntesen béjőttek, s az ellentállásban résztvevők meg főgnak érdemük szerint büntettetni.

19.

Brassó, 1849. június 2. Dósa Elek kormánybiztos beszámol Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztos úrnak a fegyverek összegyűjtéséről.⁵⁰

F[olyó] e[sztendő] 3004. szám alatt tisztelt rendeletére⁵¹ van szerencsém tudatni, miként a kormányom alá bízott hatóságban a fegyverek felszedése megtörtént, mint ezt a helybeli térparancsnokságnak ide mellékelt tudomásítása bizonyítja, melyből láthatni egyzersmind miként feles szám fegyverszolgáltatáson innen a katonaság fölfegyverzésére, valamint az is, hogy a lakosságtól fegyvert vásárnapján sem szerezhettek. Intézkedtem azonban, hogy a hely és vidékbeli tiszturak nélkülözhető fegyvereiket az álladalom számára engednék által, az eredményről annak idejében az országos biztos urat értesítendő.

20.

Brassó, 1849. június 3. Kiss Sándor ezredes úr szorgalmazza az idegenek szigorúbb ellenőrzését, óvatosságra inti Dósa Elek kormánybiztos urat.⁵²

Ezen városba naponta több idegenek jelennek meg, mely ily kereskedő városba természetesen ugyan, de jelen körülményeink közt minden esetre figyelemre méltó, nehogy köztők reánk nézve káros megbízatású egyének is bécsempésszék magukat. Ennek megakadályozására rendelkeztem volt a rendőrségnek szükséges intézkedések megtételére, nevezetesen meghagytam volt, hogy a vendéglők könyveket tartsanak, melybe minden jövő-menők neveit beírják. Ezen rendeletem régen adódván ki, úgy tudom, hogy mostan nem nagy pontossággal teljesítődik, és minthogy az ily jövő-menők száma most a sokadalom alkalmával még több, mint eddig, ennél fogva szükségesnek láttam k[ormány]b[iztos] urat hivatalosan megtanálni azon kéressel, szíveskedne ezen rendeletet megújítva bölcs belátása szerint mindazon intézkedéseket, melyekkel a netalán elleneink megbízatásával ide jönni merészkedők felfedeztethessenek, megtenni különösen a vendéglők mellett a szomszéd atyákat reá szoríttatni, hogy a netalán beszállásoló gyanús idegeneket rögtön feljelenteni el ne mulassák.

Kiss Sándor ezredes

⁵⁰ Fogalmazvány. 377/849. B. K. B.

⁵¹ Lásd a 15. számú iratot.

⁵² Eredeti levél. 391/849. B. K. B.

21.

Kolozsvár, 1849. június 7. Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztos tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztos urat a rögtönítelő bíróságok átszervezésével kapcsolatban.⁵³

Miután a Közlöny 99. számában a rögtönítelő vegyes bíróságok az erdélyi részekre nézve N[agy]szebenben és Kolozsvárt fenntartandók – ezen rendeletnek, ha még nem teljesített volt, teljesítése oly további hozzáadással hivatik emlékeztetőbe, miszerint az erdélyi részekben akárhol eddig létezett rögtönítelő vegyes bíróságoktól a perek és rabok azon tárgyalási állapotban, melyben e rendelés vételével találtnak – tétessenek át a már meghatározott illető helyekre és bíróságokhoz. E szabály alól kivétetvén a brassói, ahol a rögtön vegyes bíróság nem csak meghagyatik, hanem egyszersmind Brassó vidéke – Köhalom – Segesvár – Udvarhely – Csík – Háromszékek és Felső-Fehérnek belkerülete is hatósága alá rendeltetnek, önként értetvén, hogy a két bíróságra nézve a közlönybeli 99. szám alatti osztályozás, amennyiben e kivétel azon nem módosít – megmaradand. Egyébiránt mindenik bíróságra nézve, mind a személyzetet, mind az eljárást illetőleg a nemzeti gyűlés határozata zsinórmértékül szolgáland.

országos teljhatalmú biztos
Szent-Iványi Károly

22.

Kolozsvár, 1849. június 7. Szent-Iványi Károly országos teljhatalmú biztos tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztos a rögtönítelő vegyes bíróság visszaállításáról Brassóban.⁵⁴

Önnök f[olyó] é[v] május 21-én kelt felírására, s jelesen annak 6^{ik} pontjára felelem, miképp a rögtönítelő vegyes bíróságnak Brassóban visszaállítása után megszüntetettnek látom mind a lezárt vagyonok követelőire nézve, mind a rendőri hivatal által hozott ítéletek érvényessége tárgyában a miképp eljárás felől kért utasításnak szükségít – s ez szolgáljon utasításul f[olyó] hó 2-án Closius iránt tett felterjesztésre, s a jövő hasonló eseményeire is.

országos teljhatalmú biztos
Szent-Iványi Károly

23.

Nagyszeben, 1849. június 9. Berde Mózes szebeni kormánybiztos tájékoztatja Dósa Elek brassai kormánybiztos a megszökött szászok kémlelésével kapcsolatban és óvatosságra inti.⁵⁵

Az Oláhországba átszökött szászok az oroszok részére spionkodnak, ezért őket az oroszok fizetik és kenyerezik.

Többek közt megszökött Brassóból egy Wollbaum nevezetű is, ki mint kémem tegnap jelentette, a Tömösi és Törösvári szorosnál spionkodik és agitál a muszkák részire, sietve

⁵³ Eredeti levél. 614/1849. B. K. B.

⁵⁴ Eredeti levél. 617/1849. B. K. B.

⁵⁵ Eredeti levél. 511/1849. B. K. B.

kérem tehát kormánybiztos urat, miként ezen egyén minden lépteire szigorúan felvigyáztatni, és ha megtalálthatnák, azonnal elfogatni szíveskedjék, minden esetre kellő óvatossággal járván el, és csakis bizalmas egyéneket használni a végre.

Továbbá az itteni tábornoknak az Oláhországban részünkre titkos megszerzendő fegyverek már megindított vásárlására 7000 p.ft-ra volna szüksége, mert magyar bankjeggyel nem fizethetünk, osztrák huszasaink nincsenek, és magyarok ha volnának is, nem akarnék azokkal fellépni. Osztrák bankjegyeket sokkal könnyebb hordozni és ők ezeket elfogadni készeknek is nyilatkoztak, így tehát okvetetlen osztrák fekete-sárga bankjegyekre van szükség és pedig a lehető legnagyobb gyorsasággal.

Az ottani adópénztárban kétség kívül van 7000 pft, kérem kormánybiztos urat, szíveskedjék ezen összeget amennyiben magyar bankjegyekből álland, rögtön osztrák bankjegyekkel fölváltani és Czetz tábornok úrnak sürgöny útján elküldeni, mert a tárgy nagyon siető.

Minden esetre siető becses tudósítását elvárom hasonlóan sürgöny útján.

Berde Mózsza k.biztos

24.

Brassó, 1849. június 11. Dósa Elek kormánybiztos tájékoztatja Szent-Iványi Károly országos biztost a román papok kiválasztásával kapcsolatos javaslatairól.⁵⁶

Már a múlt hó 7-én 2660 f. e. szám alatt⁵⁷ tette vala kötelességemmé volt országos biztos Csány László úr azt, hogy a görög szertartású oláhok helybeli két esperességeire ajánlott egyének felől terjeszteném fel észrevételeimet. Mivel pedig nincs oláh pap aki a közelebbi mozgalmak között magát a magyar ügy irányában meg ne bélyegezte volna, s mivel a muszka fondorkodás színpadává vált, s közelebből gyaníthatólag forradalom terévé is válendő Oláhország⁵⁸ szomszédsága miatt nem lehet eléggé óvatosságnak lenni egy olyan esperes megválasztásában, aki a csupán papjaikra hallgató s méginkább alkudozós indulatú oláhság felett a magyar kormány érdekében gyakorolná hatalmát, igénytelen észrevételeimet hosszas tudakozódások és puhatolózások után is csak tartózkodva tehetem meg a következőkben:

Brassó és vidékén három óhitű oláh esperesség van, melyek közül az elsőnek esperese volt Popászu, aki mint nagyon bélyegzett ember Oltenibe küldetett, s még nem tért vissza, a második Varsa Alexa, ki a császáriakkal Oláhországba ment, s máig is ott van, a harmadik German Péter, aki a város bévételkor elébb állva volt ugyan, de csakhamar visszatért s hivatalát most is folytatja.

Az első esperesség tagjai előttem szóval és írásban is nyilvánított óhajításuk szerint azt kívánnák, hogy Popaszu helyébe Germán Péter neveztessek ki, s ezen kívánságokat teljesíteni is lehetne, mert a helybeli tekintélyesebb kereskedők ezen legidősb bolgárországi papjukhoz nagyon ragaszkodnak, s a magyarul is jól beszélő öreg pap a mozgalmak ideje alatt nem szerepelt nyilvánosan, s bár esze és műveltsége korlátoltságánál fogva kitűnő

⁵⁶ Fogalmazvány. 515/1849. B. K. B.

⁵⁷ Lásd 38/849. B. K. B.

⁵⁸ Havasalföld.

szolgáltatokat nem várhatni is tőle, arról se lehet tartani, hogy befolyásával bármikor is igen sokat árthasson.

A második esperesség tartományi biztos Manner Mihály úr által a volt országos biztos úrral közlött folyamodásában Jordányi István földvári papot óhajtáná esperesének, s mivel őtet a vidéki viszonyokkal esmérletes több magyar urak a magyar ügy iránt is tanúsított hajlamánál fogva egyhangúlag a legalkalmasabbnak nyilvánították, s hogy magát régebben is megbélyegezte volna tudomásomra nem jutott, én is őtet kinevezetés végett ajánlom egyszersmind azt is közölvén, hogy miután értésemre esett az, hogy ezen esperességbeli papok többnyire Oláhországba szöktek, s tapasztaltam azt is, hogy az oláh lakosság rendetlenkedésre hajlandó, hogy légyen aki felelet terhe alatt örködjék a pap nélkül maradt lakosság felett, nevezett Jordányi Istvánt az esperesi kötelességeknek kiadott utasításom szerinti teljesítésére ideiglenesen fölhatalmaztam s illetőleg kőteleztem is már.

A harmadik esperesség is folyamodott hozzám, kérvén zernesti Pap Dan Jánosnak kineveztetését. Ezen kérés teljesítését én azonban nem tartom tanácsosnak, mert a nevezett Pap mind régebben, mind közelebből is magát a bujtoztatásra hajlandónak tanúsította. Ezen esperességre ennél fogva én egy Gyenadia nevezetű papot ajánlok, aki Erdélyben született, s több esztendőken keresztül Oláhországban paposkodván, mint a szabadelvűek közelebbi forradalmában⁵⁹ szerepelt ide menekült s itt is mulatott mindaddig, míg a muszkák béjöttek, azok elől azonban megszökött, bujkált s vidékben s a magyar sereg beszállása után tért vissza. Ez egy minden tekintetben ügyes, eleven ember, s olyan aki szónoklati tehetségénél fogva nagy befolyást gyakorolhat a népre, s mivel itt úgy lépett fel, mint a szabadság apostola, a magyar ügy nyilvános és lelkesült pártfogójának is tanúsította magát értesíttetésem szerint annyira, hogy a gyanús jellemű helybeli oláhok tőle eleitől fogva idegenkedtek, s idegenkednek jelenleg is oly szembenézőleg, hogy csupán a reakció előidézétől tartva nem merhettem őtet a Popászu helyébe ajánlani. Nem hallgathatom el csakugyan egy aggodalmamat, amely abban áll, hogy az oláhországi szabadelvűek egy külön Románia alapítását tűzvé ki törekedésük feladatául, hogy ha ezen Romániába a magyar álladalom azon részeit is beléértik, melyen oláhok laknak, az általam ajánlott Pap veszedelmessé könnyen válhatik. Azonban, hogy e részben is tájékozhassa magát az országos biztos úr a Gyenadie kineveztetésére nézve ide mellékelve közlöm az oláhországi szabadelvűek programjának magyar fordítását.

Midőn tagadhatatlan az, hogy a vidéki s városi oláhság felett valódi uralmat közvetlenül csakis az esperesek gyakorolnak, és az oláhság egy része elannyira hajlandó a dacolásra, hogy megzabolázások végett egynehány helységbe fegyveres erőt küldeni kénytelen voltam: az üresületbe jött esperességek minél hamarábbi bétöltendését sürgetőleg igényli a közigazgatás és béke.

⁵⁹ 1848. június 11-én tört ki a forradalom Bukarestben. A felfegyverzett nép betört az uralkodói palotába, minek következtében Bibescu elmenekült. A hatalmat átvette az Ideiglenes kormány, de Szulejmán pasa július végén feloszlatta ezt és kimondta: Havasalföld uralkodóját Törökország és Oroszország nevezi ki 7 évre, a román elit nem szólhat bele.

25.

Kolozsvár, 1849. június 11. Országos teljhatalmú biztos tájékoztatja Dósa Elek kormánybiztost az újoncállítás számáról.⁶⁰

Önnek e hónap 7-éről 441. számja alatt kelt feljelentése következtében nyilvánítani kívánom, hogy azon újoncok, kik a kétszázezer újoncnak országos megajánlása után Brassó vidékéről valósággal béállítottak s jelenleg is magyar hadseregben szolgálnak, igenis a kétszeri országos megajánlásból azon vidékre esett 1945. számból álló illetőségbe beszámítandók lesznek.

országos teljhatalmú biztos
Szent-Iványi Károly

26.

Nagyszeben, 1849. június 12. Berde Mózes kormánybiztos anyagi segítséget kér Dósa Elek kormánybiztostól.⁶¹

A kormánybiztos úrnak 518. szám alatti sürgönyileg küldött beceses átiratát vettem.⁶²

A Wallbaumra nézve tett intézkedéseit a haza nevében köszönöm.

A 7000 pengő ft-ot Czetz tábornok úr nevében is kérem sietve átküldeni.

A Brassói Pénztárnokok, a tartományi főpénztárnok jelentése szerint húszezer pengő ft-ot hoztak adóba be, de azt merőben mind százasokban.

A 7000 pft-ot pedig sem apróbb, sem nagyobb bankjegyekben nem küldhetem meg, míg magam is pénzt nem kapok, mert én is a legnagyobb pénzsűkében vagyok.

Berde Mózsza

27.

Brassó, 1849. június 11. Dósa Elek válaszol Berde Mózesnek a segítségkéréssel kapcsolatos kérdéseire.⁶³

Sürgönyileg f[olyó] e[sztendő] 1066. szám alatt tisztelt utasítására az álladalmi költség kímélése tekintetéből rendes postai úton van szerencsém válaszolni röviden.

Wallbaumra nézve célirányosan intézkedtem tüstént mind itt helyben, mind a Tömösi- és Törösvári-szorosoknál.

Remélem, hogy a kívánt 7000 pengő Rft osztrák bankjegyekben nagy bajjal ugyan de csak mégis valahogy ki fogom csinálhatni úgy, hogy holnapután a gyors futárral elindíthatom – előbb az teljességgel meg nem történhetvén.

Mivel a pénzváltás az adózásban volt százasok el nem fogadása miatt másként nem eszközölthetett, mint apróbb magyar bankjegyek visszaadás föltétele alatti csaknem kölcsönvétele által, szíveskedjék a küldendő összegből legalább 4000-et apró magyar bankjegyekben megküldeni, ahelyett küldendő százasokért.

⁶⁰ Eredeti levél. 4287/849. B. K. B.

⁶¹ Fogalmazvány. 591/849 B. K. B., illetve 1081/849.

⁶² Lásd a 23. dokumentumot.

⁶³ Fogalmazvány. 518/849. B. K. B.

Ui. Midőn ezen levellem indítanám esvén értésemre, hogy a helybeli pénztárnok urak minden az adótárban volt pénzt tegnap Szebenbe küldötték: a váltásra használt pénzt csak úgy csinálhattam ki, hogy arra a nálam volt áladalmi pénzt fordítottam, s egy részét a katonaságtól kértem kölcsön. Szíveskedjék azért az egész 7000 ft p:p összeget apró bankjegyekben nekem haladék nélkül visszaküldeni, mert különben szükségét szenvedek míg azt az adótárból lassanként visszakaphatnánk.

28.

Brassó, 1849. június 15. Dósa Elek jelentése Szent-Iványi Károly országos biztosnak a Brassó-vidéki újoncozással kapcsolatban.⁶⁴

Tisztelettel jelentvén, miként f[olyó] h[ó] 15-én Brassóból s vidékéből 521 újoncot sorozának bé, mulaszthatatlan kötelességemnek esmértem sürgönyileg fölkérni az országos biztos urat az íránt, hogy amidőn a vidékhez tartozó magyar helységekből még az újoncállítás megkezdése előtt legalább 1000 egyén állíttatott ki, s ennél fogva Brassó s vidéke részéről már 1521 állíttatott ki, a kiállíttatni rendeltetett 1945-ből tehát csak 424 hiányzik, és amidőn a lakosság összege felénél több oláhság sorozás alá tartozó ifjai megszökvén, helyettök már a százszok közül többnyire mind családapáknak kell a sorozás alá kényszeríttetni, ami szembetűnő békételenkedést idézett elő, s végre midőn ezen békételenkedést öregbítené kétségbehozhatatlanul a sorozás tovább folytatása. Miután a tegnapi napon⁶⁵ Bem altábornagy úr a nála tisztelgett képviselőknek szóval határozottan megígérte azt, hogy házások nem fognak előállíttatni: méltóztassék beleegyezni abba, hogy Brassó vidékén az újoncállítás bévégezettnek nyilváníttassék, s csupán azokra nézve folytattassék, kik ez elől megszökvé térendének vissza, hogy a szökevények az emiatt bosszankodva ittmaradtak megnyugtatótatását és eszközözlendő büntetéseket ki ne kerülhessék.

Mivel pedig a muszka beütésnek naponta megújult híre miatt folytonos izgatottságban lévő kedélyeket tanácsos lenne mentől hamarabb megnyugtatótatni: méltóztassék az országos biztos úr engemet válaszával sürgönyileg szerencseltetni.

29.

Brassó, 1849. június 16. Dósa Elek tájékoztatja Szent-Iványi Károly országos biztost arról, hogy Dósa György hadbíró nem folytathatja közbírói feladatait.⁶⁶

Mai napon f[olyó] e[sztendő] 3547 szám alatt tisztelt rendeletére,⁶⁷ melyben összesítvén, miként a brassai rögtönítelő vegyes bíróság visszaállíttatva annak rendezését s folyamatba hozását reám bízni méltóztatótt, sietek fölkérni az országos biztos urat az íránt,

⁶⁴ Fogalmazvány. 590/1849. B. K. B.

⁶⁵ Bem 1849. június első felében nagyarányú körutat tett Erdélyben. Brassóban 1849. június 15-16-án járt, innen Nagyszebenbe utazott tovább.

⁶⁶ Fogalmazvány. 614/1849. B. K. B.

⁶⁷ A rendelet szövege: Mai napon jelen szám alatt kelt körlevellem szerint a brassai vegyes bíróságot visszaállítandónak határoztam, melyet Önnek idei 243 szám alatti feljelentésére a közlötteknek visszarekesztése mellett tudára adok – önként értetvén hogy a bíróságnak rendezését, folyamatba hozását Önre bízom. Az eredményről engemet annak idejében értesítvén.

hogy miután 4162 szám alatt tisztelt rendelete szerint Dósa György hadbíró úr a közvád-lói hivatalt nem folytathatja, s az illető minisztérium a közvád-ló kinevezését magának tar-totta fenn azon szabályok szerint, melyeknek közvetítésére fennebb tisztelt rendeletében utasítottam: méltóztassék a netalán már ki is nevezetett közvád-lót arra utasítani, hogy siessen hivatala helyére megérkezni, mert itt nincs alkalmaztatható egyén helye bár ide-iglenes pótlására is.

Továbbá utasítást kérek az iránt, hogy amidőn Bem altábornagy úr f[olyó] e[sztendő] júniusa 5-én Szebenben költ s itt is kihirdetett szózatában⁶⁸, a vegyes törvényszékek működését a kormány további rendeletéig felfüggesztette, s ezen vidéket katonai provi-zórium⁶⁹ alatt állónak tekinti: mennyiben érezhetem magam fölhatalmazottnak a vegyes törvényszéket az országos biztos úr által reám bízott folyamatban indíthatására.

30.

Brassó, 1849. június 20. Dósa Elek tájékoztatja országos biztos Szent-Iványi Károlyt a Tömösi-szorosban történt eseményekkel kapcsolatban.⁷⁰

Sietek értesíteni az országos biztos urat a következőkről:

Tegnapelőtt östve a tömösi⁷¹ határszéleknél támadólag lépett föl a muszka sereg, hír szerint több lovassággal mint összeregeink száma, mely két zászlóaljból áll 6000 gyalog-sággal és 30 ágyúval. Aznap összecsapás nem történt.

Tegnap az ellenség megkezdte a támadást és seregeiket Alsó-Tömösig nyomta visz-sza, ahonnan öt órai kemény csatázás után sikerült az ellenséget visszanyomni a határszé-lekig. 4 halott és 10 sebesültek veszteségével.

Már a megtámadás 3 szorosnál kezdetett meg, úm. Tömösnél – Ó-Sáncnál és Törcs-várnál, s amint éppen most értesítettem, Tömösnél az ellenség visszanyomta seregein-ket Alsó-Tömösig.

Az ellenség elannyira túlnyomó erővel lépett fel, hogy ha tetemes legénység nem érke-zik fölhívásaink következtében fönntartani magunkat lehetetlen.

Azon esetben, ha kivonul seregünk a városból, azt elhagyni én is kéntelen leszek, erő nélkül kormányunkat nem képviselhetvén, a még egészen ki nem békült népiség, s főleg temérdek oláhság közepette.

Óhajtasom, s nyilvánított kívánságom is az lett volna, hogy Brassóban védelmezzük magunkat míg Bem altábornagy úr segítségünkre érkezend, de az ily nemű dolgokban a hadiparancsnokság bír döntő tekintéllyel.

⁶⁸ Bem 1849. június 5-én kelt kiáltványát közli *Cosma* 2011. 256–257. o.

⁶⁹ Értsd: ideiglenes katonai igazgatás.

⁷⁰ Érkeztetési szám nem szerepel a kéziratban.

⁷¹ Tí. a Tömösi-szorosnál.

31.

Marosvásárhely, 1849. december 1. Dósa Elek marosvásárhelyi jogtanár az ellene felhozott vádakra közli védiratát Eperjesi László kapitánnyal.⁷²

Főkörmányzó önamagyméltóságának⁷³ f[olyó] é[v] 2048:840/MEP szám alatt költ s vélem a tegnapi napon személyesen közölni méltóztatott azon ezennel visszamellékelte Rendeletére, melyből meglepetve értesültem afelől, hogy a brassai lotteria 272! kétszázhetvenkét pengő pénztári maradékának megfordítására azon okból ítéltettem volna, mint az írt összeget brassai kormánybiztosi hivatalom ideje alatt az illető lottószedőktől én vétettem volna el adószedő Römer Pál úr által, s tőle ugyancsak én váltottam volna fel magyar bankjegyekkel, melyek következőleg elégettettek; fölvilágosító s egyszersmind az ellem alaptalanul intézett vád alóli felmentésemet a Főkörmányzó önamagyméltósága igazságosságában s kegyelmességében is helyeztettem teljes meggyőződéseim szerint eszközrendőkre vételeimért a következőekben bátorkodom fölterjeszteni:

1. A kérdés alatti összeget az akkori körülmények által igényelt gondoskodás kötelességénél fogva bátorságosíttatása végett a rendőri hivatal által vétetett számba s tétetett a Römer Pál adószedő úr gondviselése alá anélkül, hogy ötlet annak elköltésére vagy fölválthatására felhatalmaztam volna. Ennél fogva az a tisztelt adószedő úr köteles lesz vala hivatali hűségére bízott depositum⁷⁴ gyanánt megőrizni a dolog s hivatala természete szerint is, mint adószedő írásbeli rendelet esetén kívül, lotteria jövedelem felett nem rendelkezhetvén.

2. Kormánybiztosi működéseim ideje alatt magam igazolhatása végett az illető hivatalnokokhoz intézett rendeleteimet mindenkor írásban közölvén vélők: azon állítását Römer Pál adószedő úrnak, mintha én váltottam volna fel a kérdés alatti összeget magyar bankjegyekkel, mindaddig míg aziránti írásbeli rendeletemet elő nem mutatja, olyan pusztas bizonyító erővel nem bírható állításnak nyilvánítom, mely a csakis próbák szerint ítélni köteles bírák által pusztas tagadással teljesen megcáfoltnak szokott tartatni.

3. Bizonyoságot tehet afelől Brassó városának érdemes Főbírája⁷⁵ s Tanácsa is, hogy a többnyire százas bankjegyekkel fizetett magyar katonaság azoknak felváltását mennyire eszközölte legyen a személy- s vagyonbátorságot veszélyeztetőleg mindaddig, míg a tisztelt Főbíró több tanácsnak is adószedők által tartott ítékezés következtetésében úgy intézkedett, hogy a százas bankjegyek fölválása az arra kinevezett polgári bizottmány által kezeltessék, a katonák eltiltatván a váltás erőszakolásától. Ezen a brassai polgárok vagyona, sőt életének is fedezésére irányzott s olyannak a közösség által el is ismert intézkedéseim értelmében, a váltás azon aprópénzek által létesíttethetett, melyek az illető adószedő urak kezelése alá részint közadókban, részint megtérítendő kölcsön gyanánt szolgáltatottak bé. Az ily módon összegyűlt aprópénzt kezelő pénztárnok urakhoz felváltás végett utasítottam a hozzám bémutatott százasokat, s azok azokat föl is váltották az arra rendeltetett aprópénzzel. De hogy ilyen váltásra használható pénznek Römer Pál adószedő úr a kérdés alatti összeget nem tekinthette világos abból, hogy váltásra hasz-

⁷² Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári Igazgatóság (DJCAN), Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 15. csomó, 4–6. lap.

⁷³ Ludwig Wohlgemuth báró, altábornagynak.

⁷⁴ Értsd: letét.

⁷⁵ Ti. Johann Georg von Albrichsfeld.

nálандó pénz gyanánt az adóban s kölcsön cím alatt bészolgáltatandó aprópénz volt kijelevve, és hogy a tisztelt adószedő úr a kérdés alatti összeget nem is tekintette ilyen rendeletem szerinti váltásra használható pénznek, s azt ennél fogva nem is ilyen rendeletemnél fogva váltotta fel, bizonyítja a tisztelt adószedő úrnak társával együttesen s ide eredetileg mellékelt azon kimutatása, melyet Brassóbóli eljövetelem előtt három nappal intézett hozzám fölszólíttatása következtetésében, és amelynek címsoraiban határozottan ki van fejezve, hogy ők az intézkedéseim szerint váltásra azon aprópénzt használták fel, mely náluk összegyűlt, elég bizonyosságául annak, hogy adószedő Römer Pál úr a hivatali hűségére bízott kérdés alatti összeget az irt intézkedésem szerinti pénzváltásra sem használta. Mert, ha felhasználta volna, fel se lehet tenni, hogy elmulasztá légyen maga igazolhatása végett arról kifejezetten említést tenni, az én rendeleteimből sem váltásokra fölszólított pénzekről készített és saját keze aláírásával is hitelesített kimutatásában.

Midőn ezen igénytelen észrevételeimnek a Főkormányzó úr önagyméltóságához juttatását, s az ellenem oly szembetűnőleg alaptalanul támasztatott vád terhe alóli fölmentésemnek hathatós pártfogolása általi eszközrendését bizodalmas és egyszersmind alázatos tisztelettel is kérném és reméleném, alázatos tisztelettel öröklek

Marosvásárhelyen, december 1° napján 1849-ben.

Ps. 1849. December 1° napján irt feleletet Főkormányzó Wohlgemuth ő maga azon rendeletére, hogy a brassai Lotteria 272 pft-ját én tartozom megfizetni – a tisztelt rendelet és az a mellette jött átirat másolásával egyetemben.

Dósa Elek

32.

Marosvásárhely, 1850. július 14. Dósa Elek a Tekintetes Nemes Tanácsnak is megírja védíratát az ellene felhozott vádakkal kapcsolatban.⁷⁶

Közlötetvén vélem M[él]t[óság]s Ditső Lajos törvényszéki segéd úr által folyó július holdnapja 13^{án} az Udvarhelyi vidéki katonai parancsnokság azon 6520:1850/M. D. G. szám alatt tisztelt Rendelete, melyben azon esetre ha Brassó városa gabonátárából a székely seregek tartására Rendeletemre szolgáltatott 1380 köböl gabona 4376 Rft 38 Kr ára magtermésére a sereg vezérivel egyetemben elítéltetném, annak kinyomozása rendeltetik, hogy az ezen területbeli vagyonim mennyiben lennének elégségesek a brassai közönség által igénybe vett gabona árának fedezésére. Feladatomat a következőkben sietek a T[ekinte]tes nemes Tanács elébe terjeszteni:

1. Brassó városa magát az 1849^{dik} esztendő márciusában kapituláció mellett földadván köztudott szerint a magyar seregeknek, s így az ostrommali bévétettetés szokott vésteteljes következtéseitől megmenekedvén, magyar katonaságot fogadott bé kebelébe, s azáltal magát annak tartására tettelesen kötelezte. A befogadott katonaság ezen tartása az azonnal alakított katonai kormány által önkényüleg és úgy kezeltetett, hogy főleg a város s egynehány szomszéd faluk lakosságára nehezített azon tereh hordozása már csaknem tűrhetetlenné vált volt Brassóba május első napjaibanni megérkezésemkor. Én számtalan panaszok által is fölhívatva kormánybiztosi hivatalom sürgősb feladatai egyikének esmerém a katonai élelmezés addig divatozott módját megszüntetni, s az élelme-

⁷⁶ DJCAN Dósa Elek személyes iratai, 368. fond, 15. csomó, 7–8. lap.

zési ügyet úgy szabályozni, hogy a lakosság személy- s vagyonbátorságát egyaránt veszélyeztetett élelemgyűjtésbeli katonai önkény betiltatván, a katonai kormány által szabályszerinti mértéken felül igénybe se vétethető élelem csak rendeletemre és aránylagosan szolgáltatassék az illető polgári hatóságok közbejöttével.

2. Az élelmezési ügyben kiadott Rendeleteimet ennél fogva olyan védleveleknek lehetvén tekinteni, melyek által a helyzet természete szerint élelmet szolgáltatni kéntelen lakosság katonai önkény kicsapongásai ellen fedeztetett, midőn Brassó városa jól tudta azt, hogy az általa befogadott katonaság a szükségére megkívántató gabonát Rendeletem ellenére is és erőszakosan foglalta volna el. Engemet kérdéses Rendeletemnél fogott, mégpedig kárpótlást követelőleg térszen felelőssé, háládatlanságot s egyszersmind igazságtalanságot is követ el irányomban.

3. Tetézi az így szenvedett méltatlanságát az eljárás szokatlan volta is, amennyiben anélkül, hogy Brassó városa követelést vélem lehető mentségeim felfejthetése végett közöltetett, s én ennél fogva szabályszerűleg elítélthettem volna, vagyonossági állásom kerülte szerint hivatalos nyomozás tárgyává eddigelő híven megőrzött becsületemet is sérthetőleg tétetett, holott arról kimélőbb úton és módon is lehetett volna tudomást szerezni törvényszeres szükség esetében. Mindezeknek előre bocsátása után

4. anélkül, hogy akár a kérdésben forgó követelés alaposságát, akár az eljárás törvényszerűségét elesmerném: nyilvánítom a T[ekinte]tes nemes Tanács előtt azt, hogy szűgyen nélkül vállallható szegénységem miatt a kérdésben forgó összeg fedezésére még azon esetben sem lennék képes, ha helyben levő Klastrom utcai pusztá majoromon s Trébely hegybeli két darabocská szőlőimen és falusi minden birtokaimon kívül meg a magam, a feleségem s egyetlen gyermekem ruházatjára s élelmezésére nélkülözhetetlenül szükségeseiktől is megfosztatnám alázasos tisztelettel örökölvén

alázatos szolgája
Dósa Elek

BIBLIOGRÁFIA

- Egyed 1999. Egyed Ákos: Erdély 1848–49. II. k. Csíkszereda, 1999.
- Hermann 1999. Csány László kormánybiztos iratai 1848–1849. S. a. r. Hermann Róbert. II. k. Zalaegerszeg, 1999.
- Cosma 2011. Ela Cosma: Nouă luni în Transilvania (decembrie 1848 – august 1849). Generalul Józef Bem în corespondență, proclamații, documente. Biografii istorice transilvane V. Cluj-Napoca, 2011.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos összes munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. Barta István. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1955.
- Miskolczy 1988. Miskolczy Ambrus: Erdély története. III. k. Budapest, 1988.
- Somogyi 2012. Somogyi Gréta: Dósa Elek. Marossszék. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 238–268. o.
- Somogyi 2016. Somogyi Gréta: Dósa Elek, a kormánybiztos. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 548–556. o.

- Süli* 2010. *Süli Attila*: A Brassó-vidéki kormánybiztosság története. *Acta Siculica*, 2010. 339–353. o.
- Szemere* 1990. *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok – Okmánytár. S. a. r. *Hermann Róbert és Pelyach István*. Budapest, 1990.

Gréta Somogyi

ELEK DÓSA, GOVERNMENT COMMISSIONER OF THE BRAȘOV REGION

Abstract

The 2/2016 issue of the *Quarterly of Military History* already published a paper from the author which dealt with Elek Dósa's work as a government commissioner, presenting mainly a selection from his correspondence with national commissioner László Csány. This new selection of sources reflects the work Elek Dósa as a Brașov Region commissioner did in a narrow time frame, between 5 May and 20 June 1849. His correspondence with national commissioners László Csány and then Károly Szent-Iványi reveals the difficulties (money change, acquisition of clothes and equipment for the conscripts, production of ammunition, providing lodging for the soldiers, capturing deserters, setting up summary courts etc.) the excellent doctor of law had to face when he tried to keep, and to make others keep, the laws. On the other hand, his correspondence with Mózsá Berde and Colonel Sándor Kiss shows how they, despite the difficulties, tried to encourage the Hungarian soldiers to carry on fighting in the hope of victory.

Gréta Somogyi

ELEK DÓSA, EIN REGIERUNGSBEAUFTRAGTER AUS DER VERWALTUNGSREGION
BRASSÓ (KRONSTADT)

Resümee

In der Ausgabe Nr. 2/2016 der Zeitschrift *Hadtörténelmi Közlemények* erschien bereits eine Studie der Verfasserin über die Tätigkeit von Elek Dósa als Regierungsbeauftragter, wobei in erster Linie eine Auswahl aus seiner Korrespondenz mit dem Landesbeauftragten László Csány veröffentlicht wurde. Die vorliegende Quellenauswahl spiegelt die Tätigkeit des kurzen Zeitintervalls wieder, den Elek Dósa zwischen dem 5. Mai und dem 20. Juni 1849 als Regierungsbeauftragter der Verwaltungsregion Brassó (Kronstadt) verbrachte. Aus seiner Korrespondenz mit den Landesbeauftragten László Csány und später Károly Szent-Iványi geht hervor, mit welchen Schwierigkeiten der hervorragende Rechtswissenschaftler zu kämpfen hatte, als er während seiner Tätigkeit das Gesetz selbst einzuhalten versuchte und auch andere hierzu bewegen wollte (Geldwechsel, Beschaffung der Uniform und Ausrüstung der Rekruten, Munitionsproduktion, Unterkunft der Soldaten, Aufspüren von Flüchtlingen, Aufstellung von Standgerichten usw.). Seine Korrespondenz mit Mózsá Berde und Oberst Sándor Kiss ist dagegen ein Beweis dafür, wie sie die ungarischen Soldaten trotz der Probleme in der Hoffnung auf den Sieg zu begeistern versuchten.

Gréta Somogyi

ELEK DÓSA EN TANT QUE COMMISSAIRE DU GOUVERNEMENT DE LA RÉGION
DE BRASSÓ

Résumé

Le 2e numéro de 2016 de la Revue d'Histoire militaire a déjà publié une étude de l'auteur sur l'activité du commissaire du gouvernement Elek Dósa qui contenait un choix de correspondances entre lui et le commissaire national László Csány. Les sources choisies pour cette publication portent sur l'activité d'Elek Dósa en tant que commissaire du gouvernement de la région de Brassó dans la courte période allant du 5 mai au 20 juin 1849. Les courriers échangés entre Dósa et les commissaires nationaux László Csány et puis Károly Szent-Iványi montrent les difficultés que cet éminent juriste a rencontrées (change d'argent, fourniture d'habits et d'équipements pour les recrues, fabrication de munitions, cantonnement des troupes, recherche des déserteurs, mise en place de cours martiales, etc.) lorsqu'il a tenté de respecter et de faire respecter la loi dans le cadre de sa fonction. En revanche, ses courriers échangés avec Mózsá Berde et le colonel Sándor Kiss présentent comment ils essayaient d'exalter les soldats malgré les difficultés dans l'espoir de remporter la victoire.

Грета Шомоди

ЭЛЕК ДОША, КАК УПОЛНОМОЧЕННЫЙ ПРАВИТЕЛЬСТВА ПРОВИНЦИИ БРАШОВ

Резюме

Во втором номере 2016-ого года Военно-исторического Вестника автор уже публиковал статью о деятельности уполномоченного правительством комиссара Элек Доша сообщая в первую очередь избранное из переписки государственного поверенного Ласло Чань. Настоящий выбор источника отражает деятельность, развёрнутую Элек Доша в качестве уполномоченного правительством провинции Брашов за короткий интервал времени с 5-ое мая по 20-ое июня 1849-ого года. Из переписки с Ласло Чань а затем с Карой Сентивани государственными поверенными выясняется с какими трудностями сталкивался этот выдающийся знаток юридического права (обмен денег, снабжение одеждой и обмундированием завербованных новобранцев, доставка боеприпасов, размещение солдат по квартирам, поиски дезертиров, организация судейств немедленных приговоров и т. д.), в ходе работы он стремился к соблюдению закона и принуждал других к соблюдению закона. Его переписка с Можа Берде, и полковником Шандор Кишш, однако, свидетельствует о том, что несмотря на трудности, как они пытались вдохновить венгерских солдат в надежду на победу.

KATONAI ÉLTEM NAPLÓJA

Szilárd János fővadász visszaemlékezése a nyári hadjáratra*

Bevezetés

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Oct. Hung. 1672. jelzet alatt található *Katonai éltém naplója* az Ujházi László¹ által alapított vadászcsapat² egy önkéntesének sorait tartalmazza. A mű öt fejezetre tagolt, összesen 124 számozott, nyolcadív méretű oldalt tartalmaz. Első részét 1849. augusztus 22-én vetették papírra, a többi fejezet 1850 és 1851 között íródott. A keltezésből kiderül, hogy a címként szereplő napló elnevezés nem fedi a valóságot, mert tulajdonképpen egy visszaemlékezésről van szó. A közlendő memoár nem ismeretlen az 1848–1849-es szabadságharc hadtörténetével foglalkozó történészek számára, de egy-két kiemelt részleten kívül a szöveg nem került publikálásra.³

A szerző személye nem ismert, neve a memoár egyetlen oldalán sem szerepel. A szövegben kilitére pár utalás található csak: Esztergomból származik, papneveldebe járt és keresztnéve János. A szabadságharc leverését követően az Esztergomban és környékén letelepedő volt honvédekről érthető módon adattár nem készült. Az *Esztergom és Vidéke* nevű újság azonban *Halálozások* című rovatában a legtöbb esetben kitért

* Ezúton szeretném megköszönni Hermann Róbertnek, hogy a visszaemlékezésre ráirányította figyelmet, valamint segítséget nyújtott a szövegek átolvasásában. Ezen felül külön köszönöm Somogyi Gréta szakmai támogatását, aki tanácsaival folyamatosan segítette a munka elkészülését.

¹ Ujházi László (1795–1870): magyar földbirtokos, politikus. Középiskolai tanulmányait Eperjesen végezte, majd Debrecenben, később Sárospatakon tanult. Radikális felszólásai miatt 1837-ben felségárulással vádolták, de 1840-ben kegyelmet kapott. Kossuth Lajos 1848. szeptember 28-án Pozsony vármegye és város kormánybiztosává nevezte ki, amely tisztséget később Batthyány Lajos is jóváhagyta. A szabadságharcot követően családjával az Egyesült Államokba emigrált. Pályafutására lásd bővebben *Gál* 1971. passim és *Urbán* 2009. 143–150. o.

² Ujházi László 1848. szeptember 21-én röplapon intézett felhívást nyolc felső-magyarországi megyéhez egy szabadszapat felállítására. Ebben a megyék vezetőinek segítségét kérte a jelentkező önkéntesek összegyűjtésében. Ujházi (nem rendelkezve toborzási engedéllyel) a központi kormányzattól függetlenül kezdte meg a csapatszervezést, habár a felhívás sem a szolgálati időt, sem a költségeket nem tartalmazta. Ujházi szeptember 20-án levélben fordult Batthyány Lajos miniszterelnökhöz, hogy engedélyt kapjon a szabadszapat felállítására. A levél tartalma szerint az önkéntesek kötelezik magukat *győzelemig* szolgálni, illetve hogy felszerelésük költségeit önmaguk állják majd. A miniszterelnök hozzájárult a vadászcsapat felállításához azzal a kikötéssel, hogy a toborzás nem érintheti Pest városát. Kormánybiztosi kinevezését követően Ujházi a vadászcsapat szervezését Szontagh Gusztáv nyugalmazott kapitányra bízta. A Feldunai (későbbi VII.) hadtest 1849. február 18-án, Kassán kelt hadrendjében ez az alakulat 240 fővel (Hadtörténelmi Levéltár, 1848/49-es gyűjtemény, 14. doboz, 72.); 1849. március 18-án Miskolcon 2 század, 158 fővel (uo., 17. doboz, 455.); a június 14-i hadrendben 3 század 290 fővel (uo., 34. doboz, 74.); 1849. július 4-én pedig Magyar vadászok néven 4 században 404 fővel (uo., 36. doboz, 203.) szerepel. Az alakulat 1849. április-május folyamán nőtt 4 századra. Bona Gábornak ezúton is köszönöm szíves adatközlését. A szabadszapatot a szakirodalom általában Ujházi/Újházi/Újházy vadászcsapatként említi. *Urbán* 2009. 143–145. o., illetve *Urbán* 1999. 1491. o.

³ A visszaemlékezésből idéz többek között *Csikány* 2003. 95–96. o., illetve *Pászt* 2013. 29., 90., 143., 220., 230. és 232. o.

(röviden) az elhunytak pályafutására, így katonai múltjuk is említésre került. Több János keresztnévű volt honvéd tűnt fel a rovatban, azonban egyikőjük sem szolgált az Ujházi vadászcsoportban. Szerencsére a hírlap szerkesztői más folyóiratok cikkeit is átvették, ha az az esztergomi olvasók számára érdekes lehetett. Így került újraközlésre a *Magyar Dohányújság* 1892. évi 19. számából *A magyar dohányügy kitűnősegeinek arcképcsarnoka* című rovat *Szilárd János*ról szóló rövid életrajza.⁴ A egyezések alapján feltételezhető, hogy a *Katonai életem naplójának* írója azonos Szilárd János érseki uradalmi felügyelővel.

Szilárd János 1832. május 24-én született Esztergomban, középiskolai tanulmányait is itt végezte. Papnak készült, a szabadságharc kitörésekor a pozsonyi *Amerikanumban* filozófiát tanult. Önként jelentkezett honvédeknek 1849. május 13-án, és részt vett Buda ostromában. Az Ujházi–vadászcsoporthoz 1849. május 30-án került, július 20-án nevezték ki fővezérnek.⁵ A fegyverletétel tényéről értesülve hazaszökött Esztergomba, jóakaróinak köszönhetően elkerülte a kényszerbesorozást és felelősségre vonást. A kiugrott papnövendéket Scitovszky János hercegrímás vette szárnyai alá, aki 1849. december 1-jén alkalmazta az érseki uradalomban. Öt évig volt az *Esztergomvidéki gazdasági egyesület* titkára. 1871-től a drégelyi uradalom tisztartója volt, ekkor Dejtárra költözött. 1875-től az egyesített érsekújvár–vérébélyi és pozsonyi uradalmakért is ő felelt. Az érseki birtokokon ő kezdte meg a dohánytermesztést, igen nagy (anyagi) sikerrel. A dohánytermesztéssel tudományos alapon is foglalkozott, a *Magyar Dohányújság*ban több cikke is megjelent.⁶ 1897. december 2-án hunyt el.⁷

A visszaemlékezés a nyári hadjárat eseményeit ismerteti, mondhatni a kisember szemzőgéből.⁸ Az Ujházi–vadászcsoport a VII. hadtest kötelékében harcolta végig a nyári hadjáratot. A mindennapi katonai teendőkön túl részletesen ismerteti a hadtest útvonalát, a különböző állomásokat, egészen a világosi fegyverletételig. A visszaemlékezés érdekes adalékokkal szolgálhat többek között Győr feladásának körülményeiről 1849. június végén, valamint a Komárom környéki harcokról is. Nyomon követhető általa a VII. hadtest folytonos összeütközései a cári orosz intervenciós csapatokkal, de a hadi eseményeken kívül a hadtest katonáinak hangulatáról és a hadsereg állapotáról is részletes ismertetést nyújt. Ezen felül érdekes adalékkul szolgálhat a vadászcsoportok harcászatait illetően is.⁹

⁴ A *Magyar Dohányújság* említett száma Szilárd János időskori fényképét is közli. Az életrajzot újraközlí: *Esztergom és vidéke* XIV. (1892) 82. sz. 2. o.

⁵ A kinevezést és annak időpontját a szerző maga említi visszaemlékezésében. OSzK Kt. Oct. Hung. 1672. III^{ik} kötet 12. o.

⁶ Például: A dohánypalánták alá készítenő melegágyakról és palánták kezeléséről. *Magyar Dohányújság*, IX. (1892) 10. sz. 3–4. o.

⁷ Gyászjelentésére lásd *Esztergom és vidéke* XIX. (1897) 97. sz. 3. o. Halotti anyakönyvi bejegyzése digitálisan elérhető a <http://familysearch.org> nevű honlapról: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBRY-JJL?mode=g&i=175&cc=1554443> (A letöltés időpontja: 2017. február 19.). Pap tanulmányaira vonatkozóan nem került elő adat, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye sematizmusaiban Szilárd János nevű növendék nem található: <http://www.bibliotheca.hu/schematismus/index.html> (A letöltés időpontja: 2017. február 19.). Az életrajzi adatok hiányosságai felvetik a szerző azonosításának bizonytalanságát, de nem zárható ki a vezetőknév későbbi megváltoztatásának lehetősége sem.

⁸ A nyári hadjárat második felének eseményeiről viszonylag kevés visszaemlékezés, napló ismert. Példaként említhető Karsa Ferenc Szabadságharcos naplója, illetve Báró Podmaniczky Frigyes naplótöredékei.

⁹ A szabadságharc vadászalakulatairól meglehetősen kevés feldolgozás született. A hiányrá Süli Attila is felhívta a figyelmet az erdélyi vadászalakulatok felállításáról szóló tanulmányában. *Süli* 2013. passim.

A memoáráró több helyen kifejezetten szentimentális, olykor melankolikus elmélkedésekbe kezd, s gyakran tesz említést szüleiére, amely nem meglepő, hiszen a szabadságharc idején még csak 16 éves volt. A memoárt közvetlenül a szabadságharcot követően, szintén gyerekfejjel írja: Az I. kötetet 1849. augusztus 22-én, hazaérkezését követően, a II-at 1850. január 18-án, a III-at 1851. január 17-én, a IV-et 1851 február 19-én, végül az utolsót 1851. december 18-án kezdte papírra vetni. Ez a tény adja tulajdonképpen a szöveg egyik érdekességét, de ez jelenti egyben a legnagyobb problémát is. A sorokat olvasva több helyen téves megállapításokat tesz (a tévedések javításai, a hibásan leírt helynevek, dátumok lábjegyzetben kerültek feloldásra), és nem fukarkodik az értékítéletekkel sem, amelyek mögött kiérezhető, hogy tulajdonképpen nem saját gondolatait, hanem mások, általa elfogadott véleményét közli. Ennek a befolyásolhatóságnak a bizonyítéka a Görgei Artúrról alkotott igen negatív képe is. Ha figyelembe vesszük az egyes fejezetek keletkezésének leírását, Görgeiről alkotott véleménye leginkább semlegesnek tekinthető. Kossuth Lajos vidini levelének tartalma viszont az 1850-es évek elején már közismert volt, így lehetséges, hogy a memoár írója is ennek ismeretében értékelte újra az általa látott eseményeket. Ennek következtében a II. könyvtől szinte folyamatosan érzékelhető a szerző azon célja, hogy minden negatív eseményt, vesztes ütközetet Görgei árulásának következményeként tüntessen fel.¹⁰

A szöveg átírásakor a mai helyesírást vettem alapul, de az idegen szavak esetében megtartottam a szerző által használt alakot, a jelentésüket lábjegyzetben közlöm. A szerző által aláhúzott szavakat kurzívval jelöltem. A szövegben kihúzott sorokat vagy szavakat, illetve a szerző sorszáli megjegyzéseit, kiegészítéseit szintén külön lábjegyzetben jelöltem. Az olvasást segítő hiányzó névelők, kötőszavak a főszövegben szögletes zárójel között találhatóak.¹¹

FORRÁSKÖZLÉS

I⁶⁰ kötet

Katonai életem naplója

Esztergom, augusztus 22-én 1849.

„Nem férfi ki nem küzd hon ellenségivel.”¹²

Vörösmarty

Neked¹³ szabad Hazám szent emlékének szentelem a jelen soraimat, hadd olvassák¹⁴ e szerencsétlen haza egyik hű gyermekének siralmas sorait, melyeket akkor írt, midőn a halálharang megkondult és porba borulva ájtatos imát mondának annak igazi gyermekei és örömrivalgások közt tobzódának mostoha fiai.

Esztergom, augusztus 22-én 1849.

¹⁰ A Görgei-kérdésre lásd összefoglalóan Hermann 2012. 49–56. o.

¹¹ Az átírás során Hermann Róbert a témával kapcsolatos tanulmányait vettem alapul. Hermann 1998/a. 153–155. o.; Hermann 2000. 151–170. o.

¹² Részlet Vörösmarty Mihály 1838 második felében írt *A hű lovag* című verséből.

¹³ A sor fölött a szerző kiegészítése olvasható: képzelt + néhány jó barátim.

¹⁴ Tintával kihúzott rész, olvashatatlan.

Május hó

Vörösmartynk mottóul használt szavai mindig mintegy feddőleg dörögtek füleim körül midőn meggondolám, hogy már egy éve, mióta foly hazámban a szabadságháború és én tétlenül pazarlom az időt midőn önjavamért¹⁵ ezek és ezek vérzenek!! Elhatározám magamban honvéddé lenni és lettem május 13-án. A 17^{ik} honvédszászlóaljnál levén, Buda vára ostromát tökéletesen láttam és díszokmánnyal terhelve¹⁶ jöttem haza bizonyos okok miatt. Ezután a vadászcsapathoz menék. Május 26-án könnyek közt távozám el Esztergomból. Oh, be jól esett a lelkesedés dolgában oly igen sóvár keblű hölgyektől a hazaszeretet és lelkesedés szavait valahára hallhatni. A sok koszorúk és szerencsekívánatok után eltávozám,¹⁷ Győrbe utazánk. Május 30-án neveztettem ki alvadásznak.

Június hó

Június 7-én Úrnapijakor¹⁸ alarmíroztak¹⁹ bennünket legelőször. Örömmel, mint mikor a sas fiait védelmezi, menénk rendeltetésünk helyére, de nem jött az ellenség, mert a huszárok visszanyomták a csatárláncban előre nyomuló lovasságot. Éjjel ismét allarmoltak bennünket minden eredmény nélkül. Egész éjjel készségen²⁰ kellett állanunk. Erre egy néhány nap múlva elmentünk előőrségre 12-kor *Koroncóra, Csanakon* keresztül. Innét is csatázás nélkül tértünk vissza Győrbe.²¹

Június 17-én jöttek el édesanyám és Szalayné asszonyáság. Leírhatlan volt az öröm, melyet édesanyám eljövetele bennem okozott. Éppen a táborban hasaltam midőn édesanyám eljött. Őszinte ölelések és csókok között mondtam el katonai életem jobb és rosszabb oldalait. Miután egynéhány óráig künn mulatott volna, bement a városba édesanyám. Az előőrségi szolgálatokat megtevéen fölváltattunk a Rákóczi zászlóalj²² által és vig zene mellett bevonultunk a városba. Édesanyám már ekkor várva várt, s miután jól ebédeltünk volna harsogott a trombita parancsra. Ezután ismét jól mulattam anyámmal. 3 napi ottléte után anyámnak valahára eljött az elválás szomorú órája. Kétes sejtelemmel néztem az elfátyolt jövőnek elébe, midőn kedves anyám remegő kezeit... talán utoljára csókolám. Különös érzés, melynek nevet adni nem tudtam, fogta el bennem a lelkesedés és hon-szeretet szavait. De oh! Ez csak addig tartott, míg a halni kész sergeket megpillantám, s hallám az első magyar szabadságharcos csatára buzdító Rákóczi-indulóját. Lelkesedéssé vált ekkor azon kétes érzélem, s halni kívántam ekkor dicsőn a harcmeszőn, de megsem-

¹⁵ Értsd: az én érdekemben.

¹⁶ Értsd: kitüntette.

¹⁷ Két sor tintával kihúзва, olvashatatlan.

¹⁸ Katolikus egyházi ünnep, Krisztus testének és vérének ünnepe, amelyet a Szentháromság vasárnapját (Pünkösöd utáni első vasárnap) követő csütörtökön tartanak.

¹⁹ Értsd: riadóztattak.

²⁰ Értsd: készenlétben.

²¹ 1849. június 7-én a császári csapatok sikerrel szorították ki a magyar előőrsöket Öttevényből. A június 8-i további előrenyomulást viszont Abdánál és Újfalunál megállították, a szerző feltehetően eltévesztette a napot. *Hermann* 1998/c. 39–40., 278–279. o.

²² Rákóczinak nevezett zászlóalj nem ismert a VII. hadtest kötelékében. A szerző feltehetően a 23. honvédszászlóaljat értette az elnevezés alatt. *Hermann* 1998/c. 23–24. o.

misítve valának ezen remek képzeletek midőn az élet angyala füleimbe súgá: „hon egyedül vannak szüleid.”

Anyám eltávozása után mindig táborban valánk, mert a közeledő ellenség roppant ereje nem engedett bennünket nyugodni. Két nappal anyám eltávozta után u[gyan]is június 26-án egy Lesvártól balra eső faluba rendelték bennünket előőrségre. Egy fél századot csatárláncban állított ki a századparancsnok s ez így volt egész éjen át. Másnap 9 óra felé fölváltottak bennünket, miután egész éjen át áztunk és én a csizmám sarkát, mely vala vörös, amint az Isten megteremté, egészen földre hágtam.²³ Fölváltás után a sáncokba menénk, de zászlóaljunkat már nem leltük ott, tehát be a városba. Alig haladunk 3 száz lépésnyire, alarmit hallunk s zászlóaljunkat látjuk kimasírozni.²⁴ Mi tehát hozzájuk csatlakozunk és a kapott parancs után be a városba az ágyúk terére. Onnét a bástyák tetejére csatárláncba állítottak bennünket egy üteg gyalog ágyúval.²⁵ Midőn a bástyák tetejéről a gyönyörű vidékre tekinték, érzém a közeledő zivatart, s lelkem fellángolt azon eszmére az osztrák zsoldosokkal viadalra szállhatni. Fáradtan, éhesen ledőltem s egy édes hang keltett föl a szunnyadásból:

Nemde önök meg fognak bennünket védeni? – hallám egyszerre.

Föleszmélek, s egy gyönyörű angyalt pillantok meg előttem. Tiszta lelkének sugarai eloszlaták az álmod mind lelkem, mind szememről. Ez angyal a háztulajdonosnak leánya volt. Különösen meg valék lepetve. A több napokig tartó szenvedés elvevé közönséges kinézetemet,²⁶ faszolt,²⁷ tisztítatlan vörös csizma volt a lábamon. Ez mind konferált²⁸ arra, hogy a legnagyobb zavar és úgyszólván műveletlenség jeleit mutassam, de nem gondolék vele és szóltam:

– Oh igen – mondám –, s ha vérünkbe kerül is.

– Oh, bár ha vérontás nélkül lehetne élveznünk nemzeti függetlenségünket – felele ő –, mert drága honvédeink élete.

– Oh de szívesen adjuk azt, midőn hazáért és angyalok megmentésért foly.

– Ön igen elszánt, társai is úgy hiszem azok.

– Egytől egyig készek vagyunk halni, ha kell!

Több efféle került a szónyegre, és én mindamellett, hogy úgy néztem ki, mint egy madárijesztő, tettem a szépet nagyban s fáradozásim jutalma egy őáltala letépett kis virág volt, mit el is tettem magamnak örök emlékül. Foglalatosságai őt szobájába hívák, távoznom a századtól nem volt szabad, tehát elszakadtam tőle. Esteledni kezdett, midőn hajnal hasadtával a pinnyédi erdőbe parancsoltattunk. Ő még egyszer kijött, és nekem alkalom nyilatkozott csevegni a hirtelen jött parancsról. $\frac{3}{4}$ volt 9-re, midőn tőlem eltávozott.²⁹ Ezen éjen át igen nyugtalanul aluvék.

Korán reggel a városon körösztülni, melyben még minden nyugovék, a pinnyédi erdőbe siettünk. Vadászaink, a 3. és 2. század itt már vígan voltak. 11 óra felé kimegyek az

²³ Értsd: félretapostam.

²⁴ Értsd: kivonulni.

²⁵ Egy gyalogüteggel. Egy 6 fontos gyalogüteg négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból állt.

²⁶ Értsd: külsőmet.

²⁷ Értsd: vételezett, katonai raktárból kiutalt.

²⁸ Értsd: beajánlott.

²⁹ Tintával kihúzott sor, olvashatatlan.

erdő végébe, látom a husárokat ide s tova nyargalózni³⁰ és lövöldözni. Patroltűz³¹ vala ez,³² mely után nemsokára megdördültek Abda temploma előtt az ellenséges ágyúk sáncainkra. Az első ágyúlövés volt ez, mely egész valómat megrendíté. A csornai, abádai, némai³³ ágyúdörgéseket hallám, de nem gyakoroltak lelkületemre oly hatást, mint ezen dörgés. A közeledő fürgeteg dúlásait előre láttam. Öt oldalról köröszttűzbe vették sáncainkat. Miellenünk, kik Győrnek jobbról eső pinnyédi erdőben voltunk csatárláncba, 3 zászlóalj vadász és egy divisio³⁴ dragonyos egy üteg rakétával³⁵ küldetett. Föltartani az ellenséget lehetetlen volt, mert ágyúink csak a városba vezető út végén volt. Mi tehát hátráltunk a városba, egy ½ századot az út közepén csatárokul hátrahagyván. Ezek is viszsza-
szaverettek egy zászlóalj dechargja³⁶ által. A futásban lévőket rakétákkal kergették meg. Dördült ekkor a mi ágyúink is az útról, s a szerencsés lövés egy egész vadászzászlóaljat széthányt. Így midőn túl valánk a hidon, frontban³⁷ állottunk a sóház előtt, midőn a sáncainkból hátráló seregeinket gyors lépésekben látjuk a Rábca hídján köröszttül menni. A köröszttűzet már nem bírták kiállani és szinte hátráltak. Hátra volt még ekkor Kossuth alezredes³⁸ dandárja. Mi tehát a házak ablakaiból tovább ½ óránál szüntelenül tüzeltünk az ellenséges vadászokra, hogy a híd meg ne csináltassék és Kossuth brigádja veszély nélkül vonulhasson köröszttül. Ez alkalommal esett el a 12^{ik} ellenséges vadászzászlóalj őrnagya 4 lövésre, melyek egyszerre történtek általam, Szép Dani, Feigler Mikó³⁹ és Szúnyog által. Miután Kossuth brigádja tökéletesen köröszttül vonult, mi is elmenénk zászlóaljunkhoz, mely már a város végén volt, hogy az ütegek ismét fölállítottak. Néhány lövés után Gönyű felé hátráltunk.⁴⁰

A veszélyen kívül levén már visszatekinték a lángokba borult Győr városára, s fölmerült lelkemben ezen gyönyörű ízlésű kis városnak képe minden élveivel, melyeknek tanúja valék ottlétem alatt. Eszembe jöttek a szabályosan épült emeletes házak. A magyar szellem, mely e város lakóit hevíté. Jó gazdám; a gyönyörű sétatér; a szép kis színház; a pompás kávéházak. Eszembe jött névtelen szépem;⁴¹ serege a szép hölgyeknek; a caromelitak klastroma,⁴² szóval Győr minden édes emléket szülő képei eszembe jutának s felháborodék lelkem⁴³ mindezekben, de különösen a veszített csata gondolatján, melyben

³⁰ Értsd: vágatázní.

³¹ Az elővéd által leadott szórványos puskatűz.

³² A fenti részletet idézi Pásztí 2013. 143. o.

³³ Kolozsnéma (ma: Kliška Nemá, Szlovákia).

³⁴ Értsd: osztály. Két század lovas alkotott egy osztályt.

³⁵ Értsd: hadiröppentyű. A fegyverről bővebben lásd Pásztí 2013. 53., 170–171. o.

³⁶ Értsd: sortüze.

³⁷ Értsd: arcvonalba.

³⁸ Kossuth Sándor (1816–1855): a szabadságharc kitörésekor nyugalmazott főhadnagy, 1848. május 10-én kéri alkalmazását az alakuló honvédszászlóaljaknál. Az 1. honvédszászlóalj századosként a feldunai hadtest kötelékében harcol, 1848 decemberétől a zászlóalj parancsnoka. 1849 elején Görgei Vácott, csapatainak átszervezésekor dandárparancsnokká nevezi ki. A nagysallói ütközetet követően rövid ideig a hadügyminisztériumban alkalmazzzák. 1849 júniusától alezredesi rendfokozattal a VII. hadtest egyik gyalogos hadosztályának parancsnoka. Június 28-án a győri csatában megsebesül, a további harcokban már nem vesz részt. Bona 2015. 371. o.; Hermann 1996. 79–82. o.

³⁹ A szövegben eredetileg Jóska szerepelt, ezt a szerző javította át Mikóra, érthetetlen módon. Lásd az 56. jegyzetet.

⁴⁰ A szerző által tárgyalt események az 1849. június 28-i győri csatára vonatkoznak.

⁴¹ Tintával kihúzott sor, olvashatatlan.

⁴² A győri Kármelita Templom és Rendház épülete, amely 1721 és 1732 között épült.

⁴³ Tintával kihúzott szavak, olvashatatlan.

sok jó barátim vérzettenek el dicsőn. S egyrészt haragomban kárhoztatám az isteni gondviselést, hogy túl hagyja élnem e roppant meggyaláztatást. Részint áldám, hogy a golyózápor közt megőrzé életemet, mert gondolám: szüleim vannak kiknek élete egy a tiédvel.

Ily gondolatok közt elérénk Gönyűre, miután legalább 4 icce⁴⁴ sárral kevert vizet megittam volna, s tökéletesen el valék fáradva. Gönyűn kívül volt táborunk, hajnal hasadtával elindulánk Ács felé. Éhes, szomjas, fáradt valék, lábaim a félre hágott csizmáktól föltörve nehezíték a gyalogolást. Roppant messze volt még a stáció,⁴⁵ s én e szomorú körülményekben kértem Istent, küldjön egy vigasztaló sugárt árva keblemre. S íme, nem egy sugárt, de egész napot küldött mely vigasztaljon! Ácshoz közel összejöttem szeretett atyámmal!! Az öröm és megindulás könnyei folyának mindkettőnk szeméből. Semmiért sem aggódott inkább, csak hogy ennem nem adhatott, minthogy igen éhes valék. Egész adjustirungot⁴⁶ hozott magával attilát, nadrágot, csizmákat sat. Leírhatlan az öröm, melyet szeretett atyám látása bennem okozott. De hogy is ne, látni egészségsben őt, ki hazájának szentelte nemes elszántsággal egyetlen gyermekét. Látni őt, kinek bírhatásáért pontosultak össze mindennapi ájtatos imáim. Az öröm és megelégedéstől áthatva víg valék egész napon át. Táborba szállván faszolt húsunkat a faluban megfőzettem és ettük a kemény húst atyámmal nagyban, mert más nem volt, de mindemellett kedves atyám igen elégedett volt. Még egy nagyszerű meglepetésnek valék tanúja. Szeyler Jóska⁴⁷ szeretett barátommal jövék össze. Egy köpennyel takaróztunk azon éjjel, s fáradt tagjainkat a kemény ágy miatt nem igen erősíthettük meg. A fölkelő nap sugarai egy jó illatú reggelihez hívának meg bennünket, ti. kávéhoz, melyet szegény atyám sok viszontagságok után mégis megszerzett. 6 óra felé megindult a sereg Komárom felé, s nyolc óra felé a kellemes mars⁴⁸ után a komáromi sáncok közt táboroztunk.

Július hó

Egész nap élveztem az atyai szeretetet, mely különös hatással volt harciassá vált kedélyemre. Délután 6 óra felé megdördültek az ágyúk. A huszárok vágatása, az ütegek gyors előhaladása örömmel tölté el kedves atyám magyar érzésű szívét, ki mindig velem volt. Már előre parancsoltak bennünket, most elvált tőlem ölelések és sűrű könnyek között. Midőn kezeit utoljára megcsókolám, mintha azt mondotta volna egy különös lény: még meg fogod őt látni. De dacára mindennek, oly benső fájdalmat érezék, minőt még soha elváláskor. Valami rejtélyes érzelem fojtá el bennem a lelkesedés azon szikráját, melyet eltávozásomkor legelőször érezék. Egy szóval: én gyáva valék a szó legszorosabb értelmében. Éjjel szállásunkra menénk. Meghúzták a Rákóczi-indulót, s bennem a gyávaság bátorsággá vált és lángra gyulladt azon szikra, mely keblemet hevíté midőn honvéd lettem.

⁴⁴ Korabeli űrmérték. 1 magyar icce 0,848 liter.

⁴⁵ Értsd: állomás, pihenőhely.

⁴⁶ Értsd: öltözetet, felszerelést.

⁴⁷ Feltehetően azonos Szeyler József (1836–?), későbbi bajcsi plébánossal. *Esztergom és vidéke*, XVI. (1894) 90. sz. 3. o.

⁴⁸ Értsd: menetelés.

Egész éjen át esett,⁴⁹ ruhám tökéletesen átázott, midőn a fekvést már ki nem állhatám s kimenék szűk sátoromból a természet romboló játékát megnézni. Nem hallék már édes atyai hangokat, hanem mi fölébreszté bennem a figyelmet, a komáromi toronyóra tompa zúgása, az egyes fegyverzőrej és egy puskadurranás vala, melyet az előőr harsány „Megállj” kiáltása követett. Az elfödött jövő rétegei közé akart most nézni élénk szemem, de bizonyos helyett csak azon sejtellemmel menék nyughelyemre, hogy nemsokára csatánk leend.

A fölkelő nap sugarait nem láthattuk, következő nap ugyanis július 1-jén, de mielőtt még fölkeltem volna, eljött édesatyám még egyszer, s forró ölelések közt távozott el tőlem. Beteljesültnek látám most a sejtelmet, mert még egyszer szoríthatám hön dobogó szívemhez szeretett atyámat. Egész délután 5 óráig esett, öt óra után kiderült, s ismét bömböltek az ágyúk valami $\frac{3}{4}$ óráig. Ekkor parancs jött, hogy fele zászlóaljunknak előőrségre menend. Az 1^{so} és 3^{ik} század tehát megindult. Késő éj volt már midőn őrsaink helyeiket elfoglalák. Mi, dacára annak, hogy az ellenség tőlünk csak 1000 lépésnyire volt, dacára annak, hogy a mi őrsaink a legutolsók valának és lovasság által nem tudom mi célból... nem védelmeztetett, lenyugodtunk. Az első kerülő csapat $\frac{1}{2}$ egyre éjfél után tért meg azon tudósítással, hogy az ellenséges kerülők csapatai igen erősek és számosak. Alig egy $\frac{1}{4}$ [óra] múlva fölkelte Mákos hadnagy,⁵⁰ az akkori parancsnok és gyors menésre int a szőlők felé egy kerülő csapattal. Összeeszedtem embereimet és útnak indultam. Midőn legutolsó őrsünket elhagytam volna, balra kerültem. Alig haladok, 4 száz lépésnyiről egy rettenetes „Halt wer da”⁵¹ hang üti meg füleimet! Elöttem láttam a veszélyt, s hogy azt kikerüljem, „jobbra át”-ot mondva futásra indítottam legényeimet, de alig kezdtünk futni, durrant és fejünk fölött füttyölt az ellenséges golyó. Egy kevésbé még mászkáltunk a szőlők körül, és miután jelentésemet megtettem volna, lefeküdtem a kemény földre és jutalmul fáradalmaimnak nem kívántam mást, csak egy szabad hazát, melyet elszántságunk által már megnyerettnek gondolék!! De hah! Mily keserű a csalódás! Oh emlékezzet, te kétszínű barát! Ki midőn édes idők emlékeivel kecsegtetted lelkemet, akkor marod meg azt halált okozó fullánkoddal! Még nem aludtam egy fél óráig midőn 3 lövés fölébresztett és az előőrség „Rajta” kiáltása. „Fegyverbe”, kiáltott most a parancsnok és mi fölállítottunk. Az ellenséges kerülő csapat visszaveretett és mi ismét lefeküdtünk! Egy órai alvás után ismét fegyverbe állítottunk fel. Már ekkor szürkülleni kezdett és mi az ellenséges tábornok félíg meddig kivehettük. Csatárláncban állítottak most föl bennünket az egész erdőben. Egy fél óra múlva valami 50 emberből álló csapat közeledett felénk. Midőn biztos lövésnyi távolságra valának csak tőlünk, elkezdünk tüzelni s az ötvenedik lövésre megfordult a kis csapat és rendetlen futásnak eredt. Mi örömittasan fölkiáltottunk: „Éljen a magyar”, és nem sejtettük azon rettenetes vérengzést, melynek áldozataivá pajtásaink közül még aznap igen sokan lőnek. Oh hon! Oh szabadság, mily sok véres áldozatot kelle miattad keblébe fogadni e földnek és oh, rettenetes gondolat! Mindhiába! Miután e kis csapatot visszavertük volna, balról mindég jobban és jobban hallottuk az előre nyomuló ellenség zenéjét,⁵² és nem sokkal ezen észrevétel után hátráltunk, míg egy csatárláncban álló

⁴⁹ Tintával kihúzott szavak, olvashatatlan.

⁵⁰ Mákos Rudolf (1824–?): 1848. november 1-jén lép be az Ujházi-vadászcsapatba. Előbb fővadász, majd hadnagy. A fegyverletételt követően kényszersorozzák, csak 1857. június 30-án szerelik le. *Bona* 1998/b. 433. o.

⁵¹ Állj, ki vagy?

⁵² Idézi Csikány 2002. 811. o.

jókora huszársapaton észre nem vevénk, kik közé sorozá a parancsnok a mi csatárainkat is. A jobbszárnyon lévő gyalogság futása hátrálni kényszeríté a mi csatárainkat is, hátrálni p[edi]g egész a sáncokig. Ezen hátrálás alatt 3 üteggel üldözött bennünket az ellenség. Szerencsénkre egyes domboktól védelmeztettünk, s az ellenséges golyók nem nagy kárt tettek zászlóaljunkban. Egész a szőlőig elértünk kevés veszteséggel, de midőn a rakéták kezdettek működni, véres áldozatokat kelle adnia zászlóaljunknak. Most a sáncokból is elkezdtek ágyúzni, s a 24 fontos golyók⁵³ fölöttünk röpültek az ellenségre. Sok viszontagságok után elértünk a 2^{ik} számú sánchoz. Ebből már vetágyúkkal⁵⁴ lőttek, tehát az ellenség nem valami nagyon messze volt!! És csakugyan, egynehány perc múlva roppant puskaropogást hallottunk. Ekkor megállapodott zászlóaljunknak felét a szőlők közt csatárláncba kiküldték. Egynehány perc múlva a mi csatáraink hátráló zászlóaljainkkal jöttek össze, kik között igen sok sebeseket és némely előkelőbb holtakat hoztak! Az ellenség egyre üldözött bennünket, különösen a vadászok biztos lövéseikkel, míg a sáncok előtt ismét föl nem állottunk. Most roppant dechargok történtek mindkét részről, s a holtak és sebesültek száma miközöttünk igen megszorodott úgyannyira, hogy midőn az ellenséges vadászok⁵⁵ hangos „Hurrá” kiáltásaikkal reánk törtek, mi ezt már ki nem állhattuk, s ágyúinkat a sáncokban hagyván a második sáncba futottunk az ellenség roppant ágyú- és puskatüze között. Ezen hátrálás alkalmával sebesült meg *Feigler Jóska*⁵⁶ barátom, s ekkor lőttek meg mellettem egy 13 éves ifjút, *Tubol Lajos* nevezetűt (Isten nyugosztalja őt) oldalba.

A második sáncnál ismét rendbeszedtük magunkat, s vártuk a győzelmében elbizakodott durva, kegyetlen ellenséget, ki akkor a hátrahagyott, de fogat nélküli ágyúkat ügyekezett a roppant homokból kiszabadítani, mi reá nézve igen nagy feladat volt. Mi ezalatt időt nyertünk a jövő erősítésül küldött zászlóaljakat bevárni. Soha sem fogom elfeledni ezen ünnepélyes percek, melyeket ágyú-, puska-, kartács-, gránát- és rakéta-tűz közt minden legkisebb sérelem nélkül köröszültem. *Görgei* vörös bársony, arany paszomántos ruhájában egyszerre megjelent köztünk kivont, vértől csepegő karddal, melyet éppen akkor egy magyar kapitány⁵⁷ vérében füresztett. És roppant „Vorwärtz ihr feige Hunde”⁵⁸ kiáltások közt haragot és dühösséget szikrázó szemekkel sütötte pisztolyait a hátráló honvédekre. Igen jól tudta ő, hogy ezen helynek vesztesége roppant kárral lenne az egész magyar seregére. S midőn látta, hogy az ellenséges testületek mindinkább nyomulnak előre, ismét megrohantatta a már elfoglalt sáncot. Iszonyú puskaropogás, lőnyerítés, dobörgés és trombitaharsogás közt megrohantuk a sáncot és *Görgei* ked-

⁵³ A korabeli tüzérségi lövegek kaliberét a golyó súlya alapján adták meg. 1 bécsi font 0,56 kg.

⁵⁴ Értsd: tarackokkal. A lövegtípusra lásd bővebben *Csikány* 2000. 14–15. o.

⁵⁵ Feltehetően a Sartori ezredes dandárában harcoló 2. vadászzászlóalj. *Csikány* 2003. 93. o.

⁵⁶ Az esztergomi Feigler János érseki építész (1795–1877) több fia is részt vett a szabadságharcban. Volt egy ifj. János (1832–1902) és egy József (1831–1888) nevű fia is, azonban József nemzetőrként szolgált, míg viszont öccse, ifj. János az Ujházi-vadászcsoportban. Lehetséges, hogy a szerző becézte Jósának ifj. Jánost, de ez kevésbé valószínű. Nem kizárható, hogy a nevek felcserélődtek a szakirodalomban is. *Szalai – Szalay* 2012. 44., 296. o.

⁵⁷ Feltehetően azonos a Dom Miguel zászlóalj azon hadnagyával, akit Görgei egy, a fejére mért ütessel fegyelmezett meg, miután a tiszt „visszafelelt” neki. *Csikány* 2003. 97–98. o.

⁵⁸ Előre ti gyáva kutyák!

venc zászlóaljának, a *Dom Migueleknek*⁵⁹ sikerült roppant veszteséggel az ellenséget ezen sáncból tökéletesen kivenni. Most mind előre nyomultunk, s a rendetlen futásnak eredt ellenséget holttesteken hágdosva egyre üztük. Iszonyú jajkiáltás ütötte most meg füleimet, és néhány lépésnyire tőlem az iszonyú sebekben szenvedő kis *Tubolra* akadék, kinek a kegyelmet nem ismerő zsarnok ház valamelyik zsoldosa három szúrást adott.

Hallatlan durvaság! A 19. század egyik főnnt dicsért Monarchájának vitéze! Vízért könyörgött a haldokló! Hárman megfogtuk őt és levittük a Dunához. Itt kalapomból itattam őt, s dacára annak, hogy az ellenséges golyók záporként hullottak mellettem a Dunába, mellette maradtam. Most iszonyúan elkezdett hörögni. Szemeit forgatta, s midőn iszonyú fájdalmait már nem nézhetém, oda hittam egy bakancsost⁶⁰ és mondtam neki, tegyen véget iszonyú fájdalmainak... Alig haladtam 10 lépésre durrant, és ¼ óra múlva az elhalt 13 esztendő kis Tubol Dunánk hajjai közt lelte sírját. Béke hamvainak!!! Iszonyúan lehangelva, fölvent kakassal haladtam most a többivel előre, s midőn a holtak és sebesültek százait láttam előttem heverni, s a haldoklók jajkiáltásait hallám, fölmerültek bennem az emberiesb érzelmek és szánakozással tekinték az ellenséges holtakra és sebesültekre, kiket egy ½ órával ezelőbb ölni és gyilkolni tudtam. A hátráló ellenség ismét állást vett magának egy dombon a szőlőkön kívül, honnét kevés veszteséggel nekünk igen sokat ártathatott. De az elszántság, mely akkor már közöttünk uralgott, meggyőzte ezen nehezséget. Egy vastag cseresznyefa háta megöl alig tettem 8 lövést, már hátrált az ellenség. Most egy körösfához értem, mely szinte 3 lövést kapott. Itt levettem kalapomat és hálákat adék a Nagy Istennek, hogy győznünk engede, és hogy megáldott oly fővezérrel, ki ren-

Aprobatum est⁶¹

II^{ik} kötet

Katonai életem naplójának folytatása

Esztergom, január 18-án 1850.

„Nem férfi ki nem küzd hon ellenségivel”

Vörösmarty

díthetetlen buzgalma által az ellenséget hátrálni kényszeríté. Ki a legveszedelmesebb helyeken, mint p[él]d[ául] most is a szőlők közt, bátran szemébe nézett a halálnak, s ezáltal katonáinak példát mutatott, kik vezérok bátorsága által lelkesítve elszántan törtek az ellenségre. Ilyetén imádkoztam akkor, és nem sejtettem, hogy azon fővezér, ki elszántsága, hadi tudománya és bátorsága által ily nagy polcra emelkedett és katonáinak köztiszteletét megnyerte, hogy ezen fővezér áruló lehessen. Ilyesekkel nem is álmódva ismét előre mentem a többivel, míg végre a trombita harsogása vissza nem hívott bennünket. Visszamenetemben mindég az ütközet balszárnyára tekintettem, hol még hevesen folyt az ütközet, az ágyúk még egyre durrogtak. Egy ¼ órai ágyúzás nézése után egy igen remek

⁵⁹ A 39. császári–királyi gyalogezred 1. zászlóalja (a későbbi 114. honvédszászlóalj). A névadó Dom Miguel portugál infáns 1827-ben lett az ezred tulajdonosa. Az alakulat történetére a szabadságharc időszakában lásd *Lisznyai – Tóll* 2006. 25–27. o.

⁶⁰ Itt a gyalogság más csapatneméből való katona, feltehetően egy serezhadbeli gyalogos.

⁶¹ Értsd: bebizonyosodott.

látványt nyújtott a huszárok és Scheauvautlegerek⁶² attaquja,⁶³ melyben az ellenfél visszanyomtatott. Ennek következtében 7 ellenséges ágyú elfogatott,⁶⁴ s az egész gyalogság és lovasság egy ½ óra alatt rendes hátrálásban elhagyta a csata piacot, holtjait és sebesültjeit hátrahagyván. ½ 1-re már hátrált az ellenség. Az ütközet tehát – hozzá számítván az előőrségi egyes ütközeteket közöttünk – tartott 4 órától reggel egész öt óráig estve. Egyike volt ez a legnagyobb ütközeteknek a magyar szabadságharc korszakában. A holtak és sebesültek száma mindkét részről 3000 és egynehány százra tétetett. A sáncokban tőlünk elhagyott ágyúból egyet sem vittek el lóhiány miatt. 2 ezredes, 3 alezredes, 5 őrnagy találta halálát ezen ütközetben a mi részünkről.⁶⁵

5 óra volt midőn a rezervben⁶⁶ visszahagyott 2^{ik} és 4^{ik} századhoz visszatértünk. Arcom jobbik fele a sok lövéstől egészen be volt feketítve, s pajtásim alig ismertek reám. Katonai imádságunk után megnéztem századomat. Szakaszomból 2 elesett, 3 sebesült, a 3^{ik} szakaszból 1 sebesült, a 2^{ik} szakaszból 2 elesett, az 1^{so} szakaszból 5 sebesült és 6 elesett, közöttük *Nógrádi* alvadász is. Kimentem a sáncból és megsirattam elesett pajtásimat, s ajkaim ájtatos imára nyíltak, hogy meghagyá életemet oly iszonyú golyózápor között szüleimnek, kik hon sorsomon keseregtek. Hogy győznünk engede és egy lépést előbbre tehetünk szabadságunk és függetlenségünk dicső ünnepéhez. S végre, hogy békében nyugodjanak az elesett bajnokok ezrei.

½ 6-ra jó túrós csuszát hozott egy markotányosnő, mi igen jól esett egy egész napi koplalás után. Miután jól bepofáztunk volna, rendbe állíttaték az egész zászlóalj, és a napi parancs elolvasása után – mely éberségre inté a katonaságot valamely éji megtámadás esetében – fölállíttatott a rezervben. Volt két század a sáncban, mi pedig egész éjjel körösztülni a sok fáradság után jóízűen aludtunk.⁶⁷

Másnap, vagyis július 3-án szabadsággal bementem Komárom városába, s böcsületesen ebédeltem. Udvarnok Árpád barátomnak is hoztam szivarokat, likőrt, szalámit, sajtot. Így tehát egynehány napig a táborban jól éltünk. Késő este volt midőn a táborba értem, de víg zene mellett pofáztak még többi pajtásim, s jól mulattunk valami ¼ 10-ig. Ezután lefeküdtünk, s Udvarnok betakart jó meleg szűrével és úriasan aludtunk a homokban.

Július 4-én egész nap nem lévén szolgálat által nyugtalanítva, vígan mulattunk különösen délután, midőn a libapecsenyét Komáromból kihozták jó ugora salátával. Eljött délután Tóth Jóska is táborunkba Pisuth Istókkal⁶⁸ és így mulattunk estélig.

Július 5-én hajnal hasadtával be kelle mennem a városba egy sebesült fiúval, kinek a rakétatűz elperzselt bal kezét. Miután a kórházba őt bevittem, elmentem a kávéházba.

⁶² Helyesen: chevaux-legers, s valizsér. A könnyűlovasság egy típusa.

⁶³ Értsd: rohama.

⁶⁴ Nincs adat arról, hogy a honvédsereg 7 ágyút zsákmányolt volna az ütközet során. Csikány 2003. 157–164. o.

⁶⁵ A szerző által közölt veszteség irreálisan magas, különös tekintettel a törzstisztekre. Hermann Róbert közlése szerint a honvédsereg 1500 főt veszített összesen, a császári csapatok pedig 890 főt. Hermann 2004. 303. o.

⁶⁶ Értsd: tartalékban.

⁶⁷ Az ácsi ütközetre lásd Csikány 2003. 77–111. o.

⁶⁸ Pisuth István (1827–1901): középiskolai tanulmányait Esztergomban és Győrött végezte, 1849-ben honvédként részt vett a komáromi csatában. Az 1860-as évek elején ügyvédi irodát nyitott Esztergomban, majd a város közjegyzője volt 1875–1903 között. A Budapesti Királyi Közjegyzői Kamara alapító tagja. Schlosser 2012. 43–44. o.

Ott összejöttem Feigler Gusztival,⁶⁹ Fellnerrel és Polenczzel, és jól mulattunk egy darabig. Ekkor nekem vissza kellett mennem a táborba. $\frac{3}{4}$ volt 2-re mikor a zászlóaljhoz értem, s miután jelentésemet megtettem volna, mulattunk vígan egész 4 óráig. Ekkor gyakorlatra mentünk, s a tömegi állásban szuronysegezésben,⁷⁰ rohamban gyakoroltuk magunkat. $\frac{1}{4}$ volt 6-ra midőn helyünkre visszaértünk. Ekkor megszólalt két részről a zene, és mi ismét vígan voltunk a teljes győzelem édes és megnyugtató reményében.

Július 6-án Vorpostokra⁷¹ menénk $\frac{1}{4}$ 5-re, 2 század, az 1^{ső} és 3^{ik}. A századok az Ernestek zászlóalja⁷² előtt egész línia⁷³ képeztek hosszában. Én gunyhót csináltam magamnak altiszti posztomon, mert 9 óra felé hideg kezdett lenni. A hold szépen süttött, s a gunyhómtul 40 lépésnyi távolságban álló fegyvereikre komolyan támaszkodó őrsöket regényes színezetben láttatta. Ünnepléses csend uralkodott, melyet csak néha az előőrsöknek tompa „Megállj” kiáltása zavart. Kijöttem kunyhómból, és különös meglepetéssel és boldogsággal néztem e regényes képet, mely valódiilag létezett. De heves képzelődésem oly képeket mutatott ilyenkor előmbe, melyeknek lehetőségén és számtalan áldozatok utáni bizonyosságnál hittem ugyan, de melyeknek tökéletes valódiságát mély homály fődé. Ily eszményképeim valának a szabad és független haza. Annak védői sorában egy becsületes állás és... de félre ilyesekkel... ilyeket gondolni bűn, fölségsértés. Hah!!

Ily gondolatok között egy igen kellemetlen szaggal jöttem érintkezésbe a jobbról jövő szél által. A hold egy tárgyat különösen megvilágított, mely tőlem valami 20 lépésnyire, jobbra feküdt. Oda megyek és... egy, az egynéhány nap előtt történt ütközetben agyonlőtt, rohadásba menő, iszonyú bűdös lóra találtam. Oly utálatot gerjesztett bennem, hogy kunyhómat valami 30 lépéssel mindjárt távolabbra csináltam, és így semmitől sem zavarva egész éjen át jóízűen aludtam a kemény földön. 12 óra után egy kicsit meg is áztunk, de ez mindennapi lévén, föl sem vettük.

Másnap, vagyis július 7-én korán reggel behuzattak a posztok, és $\frac{1}{4}$ 6-ra ismét a hátrahagyott 2 századnál voltunk. Reggelizés után, mi egy darab szalonnából és kenyérből állott, 3 lövés magára vonta egy jó barátomnak figyelmét és kérdezősködés után megtudtuk, hogy egy gaz áruló a 37^{ik} zászlóaljból, ki a reá bízott csapatot átszökésre nógatta, agyonlővetett.⁷⁴ Ma pompásan éltünk, a városból hozattunk magunknak ebédet: gulyáshúst, túróscsuszát és pecsenyét. Miután jól bepofáztunk volna, elmentünk gyakorlatra.

Július 8-án a legénység faszolt csizmákat és ruhát. Délután 4 óra felé az őrnagy⁷⁵ magához hivatott, és fölszólított, hogy menjek el még ma, vagy holnap gőzössel Pestre,

⁶⁹ Feigler Gusztáv (1829–1907): Feigler János érseki építész fia, a bécsi Művészeti Akadémián tanult, a szabadságharc idején a honvéd térképészethez osztották be. A fegyverletételt követően az érsekség alkalmazza építészként, ezért számos esztergomi épület fűződik a nevéhez, például a Nagyszemináriumé (ma Szent Adalbert Központ). *Szalai – Szalay* 2012. 42–44., 296. és 398–416. o.

⁷⁰ Gyalogsági alegység védelmének alapformája.

⁷¹ Értsd: előőrsre.

⁷² A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóalja.

⁷³ Értsd: vonalat.

⁷⁴ Az esetről Szinnyei nem számol be naplójegyzeteiben, pedig a zászlóalj kötelékébe tartozott. *Szinnyei* 1887. 173–174. o.

⁷⁵ Kompóly Ágoston (1812–1862): katonai szolgálatot 1824-től teljesített a 34. Vilmos porosz herceg gyalogezrednél, ahol 1841-ben hadnagyvá nevezik ki. 1848. május 24-én lép be a honvédseregbe. Főhadnagy a 6. honvédzászlóaljnál, részt vesz a délvidéki harcokban. 1849. február közepétől az Ujházi-vadászcsoport parancs-

a bagagiáért,⁷⁶ melyet legutolsó alkalommal otthagytott. Én kaptam az alkalmon, mert szülőföldemet és szüleimet véltem megláthatni, és tüstént fölöltözve mentem a további parancsért, [mely] az volt, hogy *holnap megyek el*. Soha nyugtalanabb éjem nem volt katonaságom alatt, örömemben nem tudtam aludni.

Korán reggel, július 9-én bementem a városba passusért.⁷⁷ Iszonyú sok futkosások és kérdezősködések után valahára megtaláltam Pétery kapitány⁷⁸ urat is. Miután passusomat megírta volna, elmentem a gőzöshöz. Legnagyobb szerencsétlenségemre aznap nem ment gőzös. Hanem én ezt csak vak esetnek gondoltam, és miután ebédelttem volna, kimentem ismét a táborba, és miután jelentésemet megírtam volna, azt mondotta az őrnagy, hogy holnap mindesetre el kellend utaznom.

Július 10-én ismét nem jött és ment gőzös, és ugyancsak nem vakesetből, hanem mert nem volt már bizonyos a járás és kelés a Dunán az ellenség miatt, ki a Duna túlsópartjait útegekkel rakta meg. Én tehát egészen leverve hallottam ezen szomorú újságokat, melyek aze édes reménytől fosztának meg, szegény kesergő anyámat hő keblemhöz szoríthatni. Roppantul le valék hangolva egész nap, és még pláne este előőrségre rendelték bennünket. A hold már elterjeszté méla világát a regényes ácsi erdő és az előtte fekvő gyönyörű tér felett, midőn zászlóaljunk megindult az előőrségi helyeket elfoglalandó. Az én századom pedig rezervben maradt, és a kerülő csapatokat állította ki. $\frac{1}{4}$ 9-re engemet küldött ki a századparancsnok 2 szakasszal patrulba.⁷⁹ Igen nagy körutat tettem e két szakasszal a gyalogsági és lovassági línián köröszkül, egész 600 lépésnyivel voltam az első lovas német poszttól. Ekkor leültem pihenni, s lövéseket hallottunk valami nyolcat egymás után az erdőben. Soha regényesebb képet nem láttam. A fegyvervillanást jóval előre láttuk, míg durrant, és a kerülő csapatok tompa lármája hallatszott. A kerülő csapatok közelebbi érintkezései mindég mintegy előpostái és jelei valának a közeledő zivatarnak, így most is bizonyos sejtelem keletkezett keblemben, és midőn legényeimet fölkelésre serkentettem, már $\frac{1}{4}$ volt 1-re éjfél után. Elfáradva tértem vissza zászlóaljamhoz $\frac{3}{4}$ 2-re és önmegelégedettséggel feküdtem a kemény földre azon édes reménységgel, hogy reggelig azt az... eső megpuhítandja, s így lőn.

Reggel 6 óráig pompásan esett, és mi derekasan megáztunk. Hazatértünk után kijött a parancsolat, hogy a fegyverek kitisztíttassanak, a lövések kihuzassanak⁸⁰ és a legénység minden lőszerekkel elkészülve a trombita első harsogására egészen készen legyen. Így történt. A fegyverek nyakra-főre kitisztíttattak, és alig ettük meg sült húsunkat 11 óráig, midőn harsogott a trombita, s az egész zászlóalj csatára elkészülve várta az őrnagynak lelkesítő szavait. De ezek helyett csak egynéhány káromkodást és a legénységet egészen ellankasztó fenyegető, durva-gyáva parancsnokhoz illő hangokat hallottunk. Ez alkalommal a zászlóalj a 8^{ik} számú sánc védelmére küldetett, és víg zene mellett indultunk rendel-

noka. A fegyverletételt követően halálra ítélik, de 1856-ban kegyelmet kap. Az Egyesült Államokba emigrál, ahol egy geológus expedíció során balesetben életét veszíti. Bona 2015. 368. o.

⁷⁶ Értsd: csomagjáért.

⁷⁷ Értsd: útlevéért.

⁷⁸ Pétery (Bednártsik) Jakab (1804–?): 1848 előtt a 39. gyalogezredben szolgált. 1848 szeptemberétől önkéntes nemzetőr hadnagy, majd főhadnagy az 1. zólyom-besztercei (később 51.) honvédszászlóaljnál. 1849 januárjától Kompóly Ágoston őrnagy segédtszjtje az Ujházi-vadászcsapatnál. Április elejétől százados az említett alakulatnál. Bona 2009. I. 214. o.

⁷⁹ Értsd: őrzőjára.

⁸⁰ A töltés eltávolítása a fegyverből.

tetésünk helyére. Alig állapodtunk meg, midőn az ágyúk ütegekként durrogtak a jobb- és balszárnyon, és a centrumban. Én fölállottam a sánc tetejére és onnét néztem a gyönyörű látványt valami 3 óra hosszáig. Dühösen folyt a harc, egy fél sem akart hátrálni. Roppant kíséretével jött most Görgei és éppen a sánc előtt telepedett le, s bizonyos nemű keserű mosollyal szemlélte át a harcoló magyar sereget. Ekkor a balszárnyról szakadozott csapatokat láttam jönni. A szétvert 9^{ik} zászlóalj⁸¹ volt ez, mely rohammal ment egy üteg ágyú elfoglalására és a készen álló – nem tudom mely nevű – lengyel gyalogezred által iszonyú puskatűzzel fogadtatott, és rövid vívás után egészen szétveretett. Igen le valánk hangolva ezen eset által. Nem sokára fele zászlóaljunknak előre parancsoltatott, minthogy az ácsi erdőben a jobbszárnyon is igen veszélyes lett már az ott csatázó egynéhány zászlóaljra a harc. Kettőztetett lépésekkel indultunk az ácsi erdő felé. A mars közben mindig rettegő kebellet tekintek az ütközet balszárnyára, hol az ágyúk ütegekként durrogtak. Midőn az első számú sánchoz elértünk, hol zászlóaljunk a múltkori ütközetben oly roppant kárt szenvedett, megállított bennünket egy törzstiszt, és toványargalt. E helyen állottunk egy jó negyed óráig. Ezalatt mindég kételkedve tekintettünk, és fájdalommal kelle látnunk, hogy a gyalogsági tömegek, ágyúk és lovasság roppant sebességgel hátrálnak. Nem maradt egyéb reménységünk, mint a jobbszárnyon az ácsi erdőben roppant fölállózással harcolni, hogy miénk legyen a győzedelem. Csakugyan vágatva jött egy más törzstiszt és gyors haladásra intett. Ezen utunk alatt jöttem össze Héya József⁸² kapitánnyal, ki Poeltenberggel⁸³ egy kocsiban épp akkor hagyta el a csatateret. Midőn a jobbszárnyon fölállított 1es gyalog pozsonyi ütegnek háta mögé értünk, a 3^{ik} század első szakaszából egy alvadást elütött az ellenséges 6 fontos golyó. A puská meg egyre roppantul ropogott az erdőben és mireánk halál, ezer halál várakozott. Ily gondolatokkal valék elfoglalva, midőn egy „Halt” üti meg füleimet. Egy német születésű törzstiszt, hihetőleg Görgei tisztjei közül megállani parancsolt, „Unsere Truppen reterieren schon. Sie werden die Nro. 7 Schanze besetzen und tapfer verteidigen”.⁸⁴ Ekkor láttam mily sietve, de mégis rendben hátráltak a zászlóaljak megmaradt századai az erdőből és következtettem, hogy ma ezen bátor védelmezése után az erdőnek talán a sáncokat is meg fogják a németek rohanni. Elértünk a sáncba és innét néztünk vonagló hadseregünk utórészére. Egy divisio huszárra és egy üteg ágyúra, mely egyre durrogott még. De nemsokára szinte ez is elhallgatott, és mi rettegő kebellet néztünk eleibe a rejtélyes jövőnek, várván az ellenséges megtámadást. De nem így lett. Ők nem mozdultak ki erős állomásukból és nem támadtak meg bennünket.

½ órával utána, hogy a sáncba értünk, láttam egynéhány sebesültet hozni. Roppantul megihatott, különösen egy főhadnagy a pozsonyi ütegtől, kit egy huszár nyeregkapájában hozott. A sáncon kívül táborozó honvédek körülfogták őt, de a huszár sebesen bevágatott egy magas sátorba, és az elesett gróf Cziráknak⁸⁵ holttesteit ott lerakta. Zászlóaljunk

⁸¹ Az 1848 májusában Kassán felállított 9. honvédzászlóalj katonáit más néven „vörössipkásoknak” is hívták, bátorságuk elismeréseképpen. A zászlóalj történetére lásd Hoffmann 1906.

⁸² Héya József (1814–?): esztergomi születésű, 1846-ban főhadnagy az 1. dragonyosezredben. 1848. szeptember 27-től százados a 16. honvédzászlóaljnál. Lipótvár feladásakor császári fogságba kerül. Szabadulása után, 1849. júniusától parancsőrtszt a VII. hadtestnél. Bona 2009. I. 451. o.

⁸³ Poeltenberg Ernő (1808–1849): honvéd vezérőrnagy, aradi vértanú. Pályafutását lásd részletesen Hermann 1998/b., illetve röviden Bona 2015. 141. o.

⁸⁴ Csapataink már visszavonultak, Önök a 7^{ik} sáncot foglalják el és derekasan védjék!

⁸⁵ A szerző itt feltehetően téved, a gróf Cziráky család tagjai nem szolgáltak honvédként 1848–1849-ben.

ezen ütközetben nem sokat veszített, de igenis veszített a haza és az egész magyar sereg, mert közel 3000 elesett,⁸⁶ igen sok sebesült és elfogatott. A napi parancs elolvasása után ismét ettünk egy tál túrós csuszát, de egész éjjel ébren voltunk, mert az éjjeli megtámadástól tartottunk, melyből azonban semmi se lett.⁸⁷

Július 12-én szép nap volt, táborunk fel sem véve a tegnapi véres harc eredményét, zene és jó falatok mellett vígan volt. Magam is Udvarnok barátommal jól hozzáálltam az evéshez. Estefelé elkezdett esni, mi tehát amennyire [lehetett], annyira menhelyet nyújtó ágakból csinált sátorainkba vonultunk. Éjjel 12 órakor jött a parancs, hogy a zászlóalj kiindulásra készen legyen. Mi ismét egy borzasztó ütközetre gyanítottunk, ez egyszer azonban rosszul, mert hajnal hasadtával, midőn az 1^{so} és 3^{ik} hadtest már elindult és jóval előre haladt volna, a mi hadtestünk is elindult Komárom felé, a mi zászlóaljunk lévén egyike a legutolsónak. Midőn a hídon körösztil vonultunk és én azon helyre visszatekinték, hol a gondviselés oly borzasztó golyózápor közt megőrzé életemet, hol annyira dicsőn elesett bajtársaim közül alvák örök álmaikat, egy neme az érzelmeknek ébredt fel szívemben, melyek képesek az embert egészen lehangelletté és levertté tenni. Gépíleg haladtam a trombita harsogása után a hídon körösztil és mély ábrándaimból a városi zaj és a bennünket csodáló néptömeg egyhangú moraja ébresztett fel. Sokáig kérdém önmagamtól: vajon hova és miért menünk mi most? De bizonyosan nem tudtam megállapodni. A városon kívül láttam csak, merre halad az egész sereg ti. Esztergom v[ár]megyébe. Ha nem tudandottam volna, hogy Esztergom városa ellenséges katonákkal van megrakva, talán örömben meghaltam volna, de így semmi örömet, de igenis ellenkezőleg fájdalom előérzeteket keltett fel bennem e látvány. Iszonyúan sütött a nap, s a nagy por elfűtta a lélegzetet úgy, hogy várva vártuk a stációt.⁸⁸

Délután ¼ 5-re elértünk Bátorkeszire. Egy kis húst főztünk magunknak és fáradtan lenyugodtunk. Még csillagok ragyogtak az égen, midőn a dobok pörgése s a trombiták harsogása felkölténék jóízú álmomból. Nagy nehezen összeszedtem fáradt tagjaimat, s midőn a szokott reggelit ti. a gulyit⁸⁹ lehajtottam volna, érzém hogy lábaim inognak s erőtlen vagyok az iszonyú utat megtenni, mely előttünk állott. Bemasiroztunk zene mellett Bátorkeszire, s szerencsémre összejöttem Feigler Gusztival, ki is minthogy a mérnöki karnál volt és mindég kocsin járt, ígérkezett kocsijára felvenni. Így történt, én felültem kocsijára – miután arra engedelmet kértem volna – és jóval hátrább zászlóaljunknál kocsiztunk egész Köbölkútig. Itt kifogott kocsisunk és etetett, mi pedig az etetés színhegyétől nem messzire eső csárdába mentünk egy kissé recognoscirozni,⁹⁰ de egy kis tejfölnél egyebet nem kaphattunk. Most megállás nélkül haladtunk egész Kéméndig, itt az összetódult kocsitömeg miatt nem haladhattunk folyvást, hanem csak akadályozva, igen lassan. Végre elértünk Kőhídigyarmatra. Innét megláttam egész Esztergomot, szüleim, barátim és minden ösmerőim lakhelyét. Meg azon várost, melyben először hallám kedves

⁸⁶ Erős túlzás, magyar részről hozzávetőlegesen 1500 fő volt a veszteség.

⁸⁷ 1849. július 11-én került sor a második komáromi ütközetre, amelynek során a honvédsereg Klapka György tábornok vezetésével sikertelenül kísérelte meg áttörni a császári csapatok vonalát. *Hermann* 1998/b. 97–99. o. Az ütközetre részletesen lásd *Csikány* 2015. 201–244. o.

⁸⁸ A sikertelen áttörési kísérletet követően a Feldunai sereg három hadteste július 13–14. között megindult Komáromból, hogy más úton kíséreljen meg eljutni a Szegedre elrendelt összpontosításhoz.

⁸⁹ Értsd: pálinkát.

⁹⁰ Értsd: felderíteni.

ajkáról e hon nyelvét. Hol elszántan ifjú életmet oda áldozám a hon szabadságáért, hova akkor még annyi édes emlék vonzott, de mely telve volt akkor ellenséggel, s melybe belép-nem honárulás bűne nélkül nem volt szabad. Lehetetlen leírnom azon fájdalokat, melyeket bennem e város szomorú tekintete okozott. Csak azt tudom, hogy kétszeres gyűlölet keletkezett bennem azok iránt, kik ennyi gyönyörtől, a viszonzlatás gyönyöreitől fosztának meg. Köhídgymattól egész Kövesdig baj nélkül értünk, folytonosan káromolva a csil-lagot, mely Esztergomba vezeté a németeket. Kövesdnél a hídon csaknem végső szét-oszlásnak ment kocsink. A hídon ugyanis 4-5 rendben is mentek a kocsik, a miénk a középén, minduntalan összesúrlódtak kerekeink, de mégis szerencsésen körösztil jöt-tünk. Esteledni kezdett, midőn Kövesd templomának csúcsát és általában az egész nyu-gati láthatárt eltakarák előttünk a Hont megyei nagy hegyek, melyek hosszú láncként fűződnek egész Szobig. A vaspálya mellett haladott utunk, én fájó kebellem s kétész-zelemmel tekinték szülőföldem, az ősz Esztergom vár dűledékeire. A hanyatló nap vörzsin-ben fűrszté a Nagy Siont, s keresztje mintegy áldásként leng felénk, a honért véres har-cokat küzdendők felé. Önkénytelenül elkezdék sírni, s mintha baljóslatok zavarták volna fel lelkiéletemet. Kétkedni kezdék győzelmünkön. Eszembe jutottak elhagyott szülőim, kik hallván a vesztett csaták hírért, hon a kétségbeeséssel küzdének. Eszembe jutott, mily nagy háládatlanságot követék el irányukban, midőn őket otthagytam. Lelkemben kísér-tetekként oly emlékek támadának fel, melyek a leglelkesebb kebel is képesek lehan-golni. Bús gondolkozásaimból iszonyú zaj ébreszte fel, ugyanis a vaspálya egyik hídja alatt kelle körösztil mennünk, mely igen szűk levén, sok kocsik végelpusztulásának volt oka. Többi közt egy szénával és valami 8 markotányosnéval megrakott fuhrwezeres⁹¹ kocsik is ott találta halálát. Mi ismét szerencsésen körösztil hajtottunk, és nem messze e roppant veszedelem színhelyétől a Duna mellett kifogván lovainkat lefeküdtünk. Szörnyű kemény és göröncsös volt a föld, a Dunához közel levén, roppantul fűjt reánk a szél és mi egész éjen körösztil csak igen keveset aludhattunk.

Hajnál hasadtával ismét felültünk kocsinkra, és mielőtt imára harangoztak volna a csendes helembe toronyban, már mi a falun túl a legnagyobb képzelhető tábori zaj közt kerestük helyeinket, én zászlóaljam, Feigler és a többiek kapitányuk kocsiját. Én nem találtam zászlóaljam sehol, s már el valék határozva a legközelebbi stációig ismét kocsik-jukon utazni, midőn egyszerre kapitányom apródja előmbe jő és kérde nem beszéltem-e atyámmal. Én természetesen tagadó választ adék, s ő azt mondá, hogy a zászlóaljnál volt, s látta atyámat utánam kérdezősködni. Nekem nem kellett több. Elkezdék futni a kocsik közt minden irány és cél nélkül, az öröm és boldogság előérzete kettőztetett erőt adának lábaimnak, s egyszerre zászlóalmnál látam magamat. Főhadnagyom, Debreczenyi⁹² előmbe jövén mondá, hogyha atyámmal beszélni akarok, siessek *Szobra*, mert atyám oda ment előre. Megint szaladtam, mint a bolond, sem utat sem irányt nem tudva, csak a kocsik után alig egy fél óra, midőn ott voltam Szobon. De most hol keressem atyámat? Egyik házból a másikba mentem, sehol sem tudtak felőle. Amint a vendéglőhöz közeledtem láttam, hogy a kapu előtt állt. Hanem a naptól barnított arc, a rövidre levágott haj, a piszkos öltöny

⁹¹ Értsd: szekeres. A katonai szállítást lóvonatású szekerekkel végző vonatcsapatban szolgáló katona.

⁹² Debreczenyi Dániel (1822–1895): 1848. november 1-jétől önkéntes az Ujházi–vadászcsapatban. 1849. április 2-től hadnagy, majd június 23-tól főhadnagy az alakulatnál a fegyverletételig. Kényszersorozzák a 17. gyalogezredhez, ahonnan 1850. november 15-én szerel le. A kiegyezést követően városi képviselő Miskolcon. *Bona* 1998/a. 297–298. o.

annyira elvevők közönséges kinézetemet, hogy atyám alig ösmert reám. Ölelések és csók hosszú sora után bementünk a vendéglőbe, s miután kávéval édesatyám jól tartott, és zsebeimnek tartalmát tetemesen megőregbítette volna, kimentünk az utcára, s szerencsétlenségemre épp akkor vonult el előttünk a zászlóalj. Természetesen hozzá kellett csatlakoznom, s édesatyám is feltette magában egész Marosig követni. De a tisztek intó beszédei, hogy később estefelé veszélyes lesz a Dunán átjárás, visszatartóztatták őt szándékától, s a Szobon túli legelső kis híd alatt némán megszorítva kezemet, s megáldva... könnyekkel szemében távozott... A dombtetőről messzire követtem őt sóvár szemeimmel, míg végre az utcák közt eltűnt... Először ez életben tapasztaltam ekkor azt, hogy a lélek fájdalomai roppant hatást gyakorolnak a testre, és csak órával is ezelőtt éreztem, mennyire megújult bennem minden erő, s az elválás kínos percei alatt ismét gyöngébbé váltam. Ez alkalommal igen regényes utakon haladtunk a *márianosztrai* hegyek közt, melyek gyermekeim boldogságára emlékeztettek. A mars a roppant hegyek közt az ágyúkra nézve igen terhes volt, mert minduntalan a gyalogságnak kellett azokat tolnia. Polytonos vesződés után valahára kiértünk a hegyek közül, s midőn *Vácot* kereső szemeink azt feltalálták, megfagyott a vér ereinkben, mert roppant füstfellegeknél egyebet nem láttunk és borzasztó morajnál egyebet nem hallottunk. Minden zászlóalj kettőztetett lépésekkel haladt most, és pontban 6 órakor este Vácra értünk. Egész kényelemmel leoldoztuk borjúinkat⁹³ és lefeküdtünk.

Hajnalba fölvert a tároгатó,⁹⁴ és anélkül, hogy a dolognak valami komolyabb következménye lett volna, fegyverben állottunk reggel 8 óráig. Ekkor kényelembe helyeztük magunkat, s miután engedelmet kaptam volna, bementem Árpáddal a városba. Legelső volt vendéglőt keresni, hol jóízűen reggeliztünk a sok koplalás után. Azután cukrászhoz mentünk, onnét ebédelni. Ebéd alatt folytonos moraj ütötte meg füleimet.⁹⁵ Kimegyek és roppant haragomra megint ágyúzást hallok. Alig faltuk be ebédünket, melyet jó borosan fizettünk, siettünk ki a táborba. Itt minden nyugodt volt és minden arcra megelégedés sugárzott, de az ágyú egyre dörgött. Nagysándor és Leiningen⁹⁶ hadteste ütközött az oroszokkal, később elhallgatott minden ágyú, és mi csendesesen le akartunk feküdni. Valami ½ 11-re éjjel jön a parancs, hogy a Catalini szoros⁹⁷ felé masírozunk. Álmosan, szemeinket dörgölve nagy nehezen összekészültünk, s egy órai mars után magas hegyek csúcsairól néztünk szét, de a roppant sötétség nem engedé látnunk a rettenetes jelenetet, melyben utócsapataink, Nagysándor vitéz táborá oly remekül szerepeltek. A csillagok homályos fénye az erdőben itt-ott átderengett, néha találkoztunk csak előőrségre kiállított tyrol-vadászokkal...⁹⁸ Különben az egész vidék mintha kihalt volna, végre elértünk

⁹³ Borjúbőrből készített katonai hátbörönd.

⁹⁴ Értsd: trombita.

⁹⁵ Az itt következő események egyrészt a július 15-i fejleményekre – amikor is a feldunai sereg Görgei Ármint vezette elővéd csapata kiverte Vácra a cári előőrsöket –, valamint a két nappal később vívott váci csatára vonatkoznak.

⁹⁶ Nagysándor József (1803–1849) az I., Karl Leiningen gróf (1819–1849) a III. hadtest parancsnoka volt. Pályafutásukra lásd röviden *Bona* 2015. 132–133. és 137. o.

⁹⁷ Feltehetően Katalinpuszta.

⁹⁸ Az ún. tiroli vadászzászlóalj 1848. szeptember–októberében alakult, a világosi fegyverletételig a Feldunai sereg, illetve a VII. hadtest kötelékében küzdött végig a szabadságharcot. Létszáma 1849. július elején 6 századot, 653 főt tett ki. (Lásd Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es gyűjt. 36. doboz, 203.) (Bona Gábor szíves közlése.)

Catalinába.⁹⁹ Én bementem egy paraszthoz, tejet kértem és hozzá kenyeret, de a válasz tagadó lön. Ekkor nem gondolva az illem szabályaival, egy rossz padra egész kényelemmel lefeküdtem, s egy hosszút aludtam, nem törődve avval, hogy bajtársaim már jóval előre haladtak. Szürkülleni kezdett, midőn fölébredtem, s a gazdának jó napot mondva, fegyveremet vállamra akasztva eltávoztam. Amint a ház pitvarában megállok, roppant puskaropogást hallottam jóval mögöttem. A kétségbeesett harcolás volt ez, melyet seregeink Vác utcáiban az oroszokkal víttak. Egészen magányosan voltam a roppant erdők közt, nem tudtam magamat elhatározni, vajon előre menjek-e zászlóaljam után, vagy vissza, most legjavában harcoló utócsapatainkhoz. Kétkedéséből megszabadított egy előttem sebesen elrobogó parasztkocsi, rajta egyetlen személy, a kocsis. „Megálljon földi! Vegyen fel kocsijára!” Ő csakugyan megállt, és én felültem kocsijára. Midőn sebes hajtásának okát kérdeztem volna, azt felelte, hogy: – Uram, rettenetéseket láttam, nem kívánom legdühösebb ellenségemnek se. S beszédjéből kivettem, hogy az oroszok megugrasztották, s hogy még mindig hevesen folyik az ütközet. Ezzel a kocsival mentem egész Rétságig. Itt leszálltam, s miután a faluban holmival elláttam volna magamat, kimentem a táborba, mely a falun kívül dombok oldalába volt helyezve. Az én zászlóaljam épp egy erdő mellett táborozott, a tisztek árnyékba vonták magukat, mert kiállhatatlan volt a hőség. Én követtem példájukat, s egész napestig kényelmesen aludtam a fák árnyékában. Estefelé felkelte a tároгатó. Zászlóaljunk egy-két perc alatt rendben volt, s midőn a dombok tetejéről Rétság átellenében, a nap hanyatló sugarai által sárgára festett dombokat megpillantám, egy vegyülete a legkeserűbb érzelmeknek támadott fel bennem. Megpillantám az üldöző oroszok roppant seregét, s haragom a tetőpontra hágott, midőn a hadijelentés hangosan történt felolvasása után megtudám, hogy Nagysándor és Leiningen roppantul megvertek. Az én hadtestem volt most az arcière-garde,¹⁰⁰ s különösen zászlóaljam, egyike a legutolsóknak az ellenség feltartására rendelve. Előttünk vonult el Nagysándor (avant garde),¹⁰¹ utána Leiningen (centrum). A honvédek mindnyájan leverve!! Egyik barátját, másik hű fegyverét, harmadik lovát, negyedik ágyúját, némelyek pedig kedveseiket siraták. Alig haladtak el a harcok e komolyan regényes fiai, midőn a Rétság előtti dombokról megdőrdültek az ellenséges ágyúk. Soha érdekesebb harci jelenetet nem láttam! Szakadatlanul hullottak a gránátok a faluba, mely egy ½ óra alatt lángok martalékává lön. A mi ágyúink is feleltek, de rövid idő alatt a füst annyira elterült a vidéken, hogy alig láttunk valamit. Elhatározottat a hátrálás a legnagyobb rendben, az oroszok nyomban követték zászlóaljunkat, s üldözik azt biztos lövéseikkel. Midőn a dombtetőről még egyszer Rétság felé pillanték, a hold rezgő fénye szemfödél gyanánt szolgált már Rétság szomorú tornyai[nak].

⁹⁹ Lásd a 97. jegyzetet.

¹⁰⁰ Helyesen: arrière-garde, jelentése: utóvéd.

¹⁰¹ Értsd: elővéd.

III^{ik} kötet

Katonai életem naplója

Esztergom, január 17-én [1]851.

„Nem férfi ki nem küzd hon ellenségivel”

Vörösmarty

A legvadregényesebb kép mutatkozott előttünk. A komoly őrsök tüzei a roppant sötétségbe úgy látszottak, mint a haragos éjen néha egy-egy csillag, mögöttünk Rétság égő üszkei és még mindig gomolygó füstfellegek. Képzeljünk ehhez egy-egy puskaroppant, egy a hátrálások alkalmával mindig a tetőpontra hágó harci zajt, s tökéletes fogalmunk van azon képről, mely szemeink előtt akkor elterült. De nem azon képről, mely lelki szemeim előtt terült el: már veszve láttam a hazát!... S kétségbeesve győzelmünk fölött, határtalan fájdalomnak engedtem át magamat!

Fájdalmas melázásomból egy igen ösmerős hang kelte fel: „Megállj”-t vezényele köztisztjeletben álló alezredesünk, Kossuth Sándor,¹⁰² s kevéssel ezután a hegyoldalban lenyugodtunk. Alig fekvénk egy fél óráig, midőn újabb parancs ismét felriaszta bennünket, s minden erőnköt igénybe véve néma komolysággal gyalogolánk hajnalig, midőn seregünk csatarendben felállítva ismét egy heves napnak, vagyis az oroszok általi megtámadtatásnak nézett elébe, s csakugyan kevés vártat múlva, midőn tűzágyából alig kelt ki a mindenhatóság dicső hírnöke, már bömböltek az ágyúk, s részünkről gyöngye viszonzás után rendesen hátrálónk Balassagyarmat felé. Útközben a környék lakosi, vadkertiek és marcaliak, kocsijaikra vevék betegeinket s szegény sebesülteinket, s ámbár magam is igen közel valék ahhoz, mit *betegségnek* nevezünk (a gyalogolás s éhezés mód nélkül elgyöngíte), mégis a zászlóaljnál maradtam, s délre beértünk Gyarmatra.

Legelső dolgom volt valami, habár csekély élelemről is gondoskodni, de a világeért sem kaptam még egy kenyeret sem. Végre egy régi ösmerősöm, vagy pláne barátomhoz menék, ki szüleimnél 2 esztendeig kosztot, és a papnöveldeben velem 1 évig volt. Ez szánakozott rajtam, s miután vér és sebekkel borított jobb lábam jó fordót kapott volna, izletes ebédhez hívott. De ellenem esküdött ez nap, ég és föld, mert alighogy az asztalhoz ültem, roppant lárma keletkezett az utcán: – Az Istenért, siessen, az oroszok a város előtt vannak! – s csakugyan, alig értem el roppantul szaladva zászlóaljamat, már a város előrészen egyes lövések valának hallhatók. Minden zászlóaljakon egy neme a kétségbeesésnek vala látható, különösen a mi tisztjeink hallgatagok valának... Egy iszonyú sejtelem marcangolá lelkemet: hogy ma mindnyájunkat elfognak. De nem úgy lőn, mert az Ipoly vizén körösztülni haladva 30 000 emberből álló seregünk a hidat roppant zaj és ágyúk ropogása közt a hidászok felégeték, s mentve valánk ha nem továbbra, legalább egy fél napra. A híd táján magasan az ég felé gomolygó füstfellegek közé ezer és ezer átok vegyült... Meggyőződésük szerint küzdő elkeseredett keblek sújtó átka volt ez... S az ég meghallgatá! Mert midőn az orosz tábornok a híd újonnan felépítettése iránt magának tudomást szerzendő ágyúink gyilkoló tűzének dacolva mindinkább közeledne, egy 12

¹⁰² Jelenlegi tudomásunk szerint Kossuth Sándor a győri csatát követően szolgálatképtelen volt. Lásd a 38. jegyzetet.

fontos által találva holtan rogyott le lováról! Béke hamvainak!¹⁰³ Nem egy fél napra, de alig két órára valánk csak biztosak. Még Szécsényt nem értük el, hol éhünket véltük csilapíthatni, midőn újra kezdődött az üldözés, s csak későn estve a csillagok feljöttével végződött. Most végre messze minden legkisebb falutól, éhesen, fáradtan lehajtottok fejünket a göröncsös földre, s *ez egy nap* volt, melyben a *tiszta öntudat* nem volt elég a sokat fáradott honvédnek, mert a testi fájdalmak igen nagy fokra hágtanak!!!

Alig pitymallott, s már feliaszta bennünket a tárogató! Hideg volt! Pálinkát nem mutatott egy markotányosnő sem. Így kellett tehát gyalogolnunk, de most már mégis kényelmesebben, mert az oroszok nem üldöztek Ludány, Litke, Vilke üres és kipusztított helységeken körösztil Losonczig. Itt egy öregasszony megkönyörült rajtam, s mert zászlóaljamtól elmaradva magányosan mentem körösztil a városon, behívott s egy darab kenyeret adott, melyet mondhatom jóízűen morzsolék el. Délbe kiértem a táborba, mely a városon kívül egy nagy dombon volt helyezve, s pajtásimat elfeledve, a múlt három nap irtóztató eseményeit vígan találtam gulyáshús és poharak mellett, melyekben a legszebb színű vörösbor paradírozott! – Igyál, igyál – hangzott mindenfelé, s csakugyan ettem és ittam. Ebéd után egy kissé lenyugodtam, s miután keblemet megnyugtatta volna az öntudat, hogy az oroszok felhagyott üldözései után többé – míg erőnket központosítjuk – csatánk nem leend. Miután bajtársaim példáján látva, hogy a katonának csak a jelennek kell élni, s hogy töprenkedés célhoz nem vezet, a boldog könnyelműség elveit határozám el magamban követni, s végre, miután utógondolatom Esztergomba a kesergő anyánál üdözött volna, édesen elszunnyadék. S mi jól esett mind lelkem, mind testemnek e kis álom. Új erővel az előttem álló hosszú útra ébredék fel... De könnyelmű nem tudék lenni, merthogy valami bennem meggyőződést s elveket követelt!! Dacára barátim örökös korholásainak mindég megmondtam: hogy nekem utazásunk nem tetszik.

Estve 8 órakor indult meg a sereg, tehát nemigen pihentük ki magunkat, s én már igen közel valék *a kocsira felülés jelentéséhez*, midőn a zászlóaljparancsnok „Indulj”-t vezényle, s én sebes lábaimmal tovább haladék a többivel. Ezen az úton egy igen különös eset adá elé magát velem: ugyanis tábori pipámat kiszíva vadásztáskámba tevém anélkül, hogy annak tartalmát bővebben megvizsgáltam volna. Alig haladtunk valami 10 percig, jobb combomat, hol a táska függött mindig, mintha valaki gombostűkkel szurkálta volna... Mindég jobban és jobban... Egyszerre piff-paff... elsül táskámban valami 6 töltény... Hamar lerántottam magamról a táskát, s pajtásaim a kulacsokban levő vízzel a meggyulladt táskát megöntözve a tüzet elolták. Az esetre az egész zászlóalj rendetlenségbe keveredett. Ugyannyira, hogy „rendre” kelle vezényelnie a zászlóaljparancsnoknak! A dolog közelebbi megvizsgálásánál kisült, hogy a pipában tűz maradt, s az a lyukakon keresztül esván a táskát meggyújtotta, s a benne levő egy egész tülök lőpor és 36 töltényből, Isten keze működése által, csak 6-ot pattanta szét! Az isteni gondviselés itt is különös kegyelettel viseltetett irányomban, mert ha a lőporos tülök meggyúl, akkor bal combom nehezen kerül ki a grande-operatiót. Egy egészen új zöld zsinórós nadrágom volt benne (vitorlavászonból), abban oly lyuk volt égetve, hogy fejemet egész kényelemmel kidughatám rajta. Ezen szerencsés-szerencsétlen eset igen sok viccelésre nyújtott

¹⁰³ Téves megállapítás, nincs adat a cári intervenció hadsereg tábornokának haláláról. A szerző feltehetően rosszul emlékszik, vagy az események jelentőségét kívánta hangsúlyozni az elesett orosz tiszt rendfokozatának emelésével.

alkalmat, s mondhatom, kellemesen utazánk ezen éjjel, s majd ének, majd holmi kisebb tréfák közt lassan virradni kezdett. S midőn a regszürkületkor egy sűrű erdőt kettévágó út mellett lenyugodánk, minden madár, mely marcona lépéseinkre felrebbenve félve hagyta el fészkrét, jó anyámra emlékeztetett, ki félve és nyugalmat sehol nem találva, talán máig is felébredett, s várva vár híreket erkölcsileg elhalt fiáról.

Még haladánk egy jó ½ órát, s Osgyánmező városlakóit imára inté a szent harang! Hozzánk is elért ércnyelvének hangja! De vajmi kevesen imádkozának... Rettenetes ellentétben volt e harangszó a harcizajjal, mely a nap feljöttével mindinkább növekedett!! Dobok pörögtek, tárogatók harsogtak, a markotányosnők vígan kínálgatták szeszes italaikat, melyek nemigen utasítottak vissza. Végre elértünk *Osgyánba* körülbelül 6-7 óra közt. Reggel itt semmit, de még csak szalonát sem kaptunk! Szerencsénkre nem kellett itt maradni stáción s tovább gyalogolánk egész Rimaszombatig. Osgyán és Rimaszombat két igénytelen kis városka piszkos utcákkal, alacsony házakkal, de vidéke mindkettőnek regényes! Engem végképp kielégített!! Különösen Rimaszombat! Melynek magyar érzésű lakosai igen szívesen fogadtak bennünket, mit azáltal is megmutattak, hogy az egész sereg böcsületes kenyérről és kis hússal volt ellátva. Táborunk ezúttal lapályon volt helyezve, s a nap égető sugarai ellen semmi menedékünk nem volt. Én dacára mindennek, miután a gulyásos húst barátságos érintkezésbe hoztam volna számmal és illetőleg gyomrommal, s szakaszomról az illő jelentést megtettem volna, édesen elszunnyadtam. Ez nap, v[agy]is július 20-án délután 4-5 óra közt olvastatt el a század előtt *fővadásszá*¹⁰⁴ kineveztetésem, s mint ilyen, egy igen csinos, kedves kis vadászskardot kaptam ajándékba kapitányomtól, Debreczenytől. Egészségemre ittak, én az övékre, s megvolt a nagyszerű solemnítás.¹⁰⁵ Én azon édes reményben, hogy az éjet itt töltendjük, még egyszer lefeküdtem. De a nap leáldoztával ismét rendbe szedetett zászlóaljunk, s a mars egész csenddel elkezdett. A sötét éj elfödé a láthatárt, s az egyhangú hadlármán k[iv]ül semmi sem vala hallható.

11 óra felé annyira elfáradtam már, hogy a gyalogolásra képtelen, egy betegekkel terhelt kocsira kelle ülnöm, s kényelmetlen ülésemen maradtam hajnalig, amidőn is erőltetéssel ugyan, de mégis gyalogolni kezdettem. A 6-ik éj volt ez, melyet folytonos nyugtalanság és gyalogolás közt töltöttünk. Énbennem ismét irtóztató sejtelmek keletkeztek!! Nem tudám magamat tekervényes utainkon tájékozni... s egy rögtöni elfogatástól tartottam, ami honvéd életem elejétől fogva mindig mint rémkép állott előttem!!! *Jánosi* csinos kis helységen köröskül végre stációkra értünk, ti. *Putnokra*. Soha regényesebb helyen táborunk nem volt felütve, mint itt! Jobbról, balról roppant magas hegyek, s mi a völgy közepén, víg tüzeink mellett!! Ezen napra mindig édesen emlékezem. Árpáddal egy csinos kunyhót csináltunk magunknak ágakból, hogy kényelmünk tökéletes legyen. Putnokról 3 zsupp szalmát hozattam legények által fáradt tagjainknak, pompás ágyul szolgálndót. Ebédünk után, mely eznap sült kolompér¹⁰⁶ által 2 lábra emeltetett. Dacára annak, hogy igen fáradt valék, Árpád nógatására mégis körülnéztem magamat egy kissé [a] táborban, és sehol sem találtam legkisebb jeleit sem a lehangoltságnak. Vígan voltak mindenütt a honvédek, és ez kimondhatlan gyönyörrel árasztá el egész valómat, mert a

¹⁰⁴ Őrmesternek megfelelő rendfokozat.

¹⁰⁵ Értsd: ünnepély.

¹⁰⁶ Értsd: krumplics.

hanyatlani kezdő reménynek visszaadá az egyensúlyt, mi egy katonánál, ki mától holnapig él, *fődolog*.

Visszamenet egy orosz parlamentairet láttam, ki bekötött szemekkel Görgei fővezér eleibe vezéreltetett! „Szerencsés utat...” mondá Udvarnok barátom gúnyosan, de én komoly redőkbe vontam homlokomat s hallgatók. Mert szólanı bűn lett volna! E parlamentaire a bennünket Losoncig üldözött orosz hadseregé volt...¹⁰⁷ Előpostája a bekövetkezett gyalázatos epochának.¹⁰⁸

Már esteledni kezdett, mire visszaértünk, s a napi parancs elolvasásánál jelen sem voltunk, de nagy örömkre az volt foglalatja, hogy a tábor a hosszú fáradalmak után az éjet helyben költendi. Bevonultunk tehát Árpáddal kis kunyhónkba, s miután nagy bundájával mindketten betakaróztunk volna „jó éjt” mondva a nagyvilágnak, pompásan aludtunk!

Hajnal hasadtával már füleinkbe rikácsolt a tárogató, de én társammal együtt nagyon álmos valék, s még egyet aludni elhatározám magamban. De lehetetlen volt, mert a már felébredt tiszték hol botokkal, hol kardjaikkal pizskáltak. Így tehát elhagyva kedves nyughelyünket, bekaptuk a rendes reggelit. S, fi donc monsieur?¹⁰⁹ Mit vesznek észre!! Borspaprikát tettek az én, és Udvarnokynak pálinkával telt tábori üvegeinkbe! „Hej, álmos fraterok” hangzott mindűnnen, s hangos kacagás! Az üvegek egészen piros tartalmát ki kelle önteni, s csak a markotányosnők zsebe örült ennek.

Az éjjeli nyugalom után sokkal gyorsabban ment a gyalogolás. Ezúttal a mi hadtestünk képezé az arcziere-gardot, s jó egy óráig várakoztunk, míg a 2 hadtest előttünk elvont. Végre mi is megindultunk, s folytonos viccelések közt a paprikával kevert pálinkáról elértünk Kazincra, ez igénytelen kis falucska! S mégis lelki örömmel haladtam körösztil rajta, mert *Kazinczynak*, hazánk babéros költőjének bölcsője volt!¹¹⁰ A falun kívül egy kissé lenyugodtunk, s újult erővel siettünk Sajószentpéter felé. Éppen délben 12-1 óra közt értünk be, ez is igénytelen falu, de lakosi nem igénytelenek, mert széles Magyarországon a legnagyobb tolvajok. Hosszú ujjú ingeikben s rojtos gatyáikban mind megannyi betyárt láttam magam előtt! De lelkes gyerekek! Valami 20 fölcsapott önkénytesen, s fogadom, nem kellett volna csak egy jó banda 2 akó borral, s az egész helység fiatalai velünk jönnek! De ezt az idő rövidsége miatt tenni lehetetlen volt. A helységből kiérve roppant lapály mutatkozott előttünk, s csak balra messziről emelkedtek kékesen ég felé *Abaúj* roppant hegyei. Sokáig haladánk anélkül, hogy csak egy dombot is láttunk volna. A nap égető heve, s a nagy por igen nehezíték a gyalogolást. Én igen szomjazám, s mint áldását a mennynek várva vártam a legközelebbi csárdát, melynek falai a távolban már fehérlettek. Végre odaértünk! De a kút annyira ki volt merve, hogy egy csöpp vizet sem adott már, s így le kelle mondanom ezen édes reményről. Szomjasan tovább gyalogolva, 4-5 óra közt megpillantám *Miskolc* tornyait!!

Üdvöz légy! Te kedves kis város! Tanúja gyermeki örömeimnek, s határtalan boldogságnak! Sőhajtám magamban. S hűen feltűntek emlékemben azon hetek, melyeket még mint 10 esztendő gyermek, szüleim s jó bátyám társaságában rokoninknál töltöttünk!!

¹⁰⁷ Feltehetően Kotljarovszkij százados vagy Rüdiger hadnagy, akiket Hruljov ezredes július 20-án küldött Görgeihez a fegyverletételről tárgyalni. *Hermann* 1998/b. 102. o.

¹⁰⁸ Meghatározó jelentőségű időpontnak. A szerző itt a világosi fegyverletételre utal.

¹⁰⁹ Piha, uram!

¹¹⁰ Kazinczy Ferenc a Bihar megyei Érsemjén született, a szerző a hasonlóság miatt azonosíthatta tévesen a települést Kazinczy szülőhelyével.

Feltűntek emlékemben jó anyám könnyei, melyeket sírt, midőn bátyámat Miskolcon hagytuk!¹¹¹ Nem volt, ki tárt karokkal fogadjon! Ki osztozzék fájdalmaimban! Jó rokonink elhaltak. Emma férjhez ment Kassára! Miskolc reám nézve most már csak egy szép álom! Gondolám magamban. De csalatkoztam!! Mert a lelkes nép örmekiáltásokkal fogadott bennünket! Minden ablakból koszorúk röptek lábainkhoz! A szépek ablakaikból kendőikkel intettek az előttük komolyan elhaladó, naptól barnított harciaknak. A legnagyobb fokra hágott a lelkesedés, midőn zászlóaljunk beérkezett, mert legtöbbnyire *miskolci* *gyerekek* voltak! „Éljenek a vadászok” hangzott mindenfelül! Szívem örömeiben majd szétrepedt! De nagyon szomjas valék, s a legközelebbi házba beszaladtam szomjamat eloltandó! Itt nem akartak elereszteni, csak midőn kötelességem és katonai állásommal jöttem elő: „az Isten vezérelje és áldja meg minden jóval” volt a búcsúszó részükről, s én egy „Isten önökkel”-t mondva egy percben zászlóaljamnál valék. Így ment ez az egész városban köröszkül, s már jóval tova haladtunk a városból, midőn még mindig hangzott az „Éljen”, s az oroszok roppant erejű, jól fegyverkezett serege néma tanúja volt a Csabai hegyekről ezen a legnagyobb lelkesedést tanúsító jelenetnek. S midőn utóserege elfogatását meghallá, bosszút, sújtó bosszút esküdött a miskolciaknak, mint ezen elfogatás fő tényezőinek.

Este 7 órákor elértünk a helyre – hol táborunkat felütve – a hosszú Mars után nyugodjunk. Az oroszok alig hűlt helye volt ez. Göröncsös tarló, tele holmi... zsuppot hozatni lehetetlen volt, mert legényeink elfáradva lévén alig várták az estebédet,

IV^{ik} kötet

Katonai életem naplója.

Esztergom, február 19-én 1851.

„Nem férfi, ki nem küzd hon ellenségivel.”

Vörösmarty...

s ezután a nyugalom óráját. Meg kelle elégednünk tehát a pusztá földdel, melyen sokkal édesebb lett volna a nyugalmas, ha azt az oroszok szentségtelen és absolutismustól tespedő testeikkel előttünk nem illették volna. Mielőtt azonban lenyugodtam volna, körülnéztem magamat egy kissé, és nem kis örömemre tőlünk alig 50 lépésnyire egy zsupp szalmát pillanték meg. De Udvarnoky barátommal a confiscálás¹¹² miatt odaszaladva, mily nagy volt undorunk! És csudálkozásunk, midőn a zsupp alatt már rohadásba menő holttestet találtunk!! Egy szerencsétlen orosz közvitéz (az alatta lévő köpenyről ítélve) volt ez, kit pajtasai minden szeretet, minden testvéries érzelem kihaltával ily gyalázatosan hagytak feküdni a pusztá földön! Ez volt jutalma szegénynek, ki hazáját elhagyva egy zsarnok trón megmentéséért annyit szenvedett!! Bosszút forralva és minél előbb az éjszakai medvékkel a szembeszállást az isteni gondviseléstől kérve elhagytuk e borzasztó helyet, s lefeküdvé pompásan aludtunk a göröncsös földön.

¹¹¹ A lap szélére írva: S ezen emlékek iszonyú ellentétben voltak mostani helyzetemmel.

¹¹² Értsd: kisajátítás.

Korán reggel a táboron jó fehér kenyér (*miskolci*) hozatott és hús, de ez utóbbit már kocsira kelle felrakni, mert zászlóaljunk egy erős osztállyal *recognoscirunga* küldetett. Jött velünk egy *divisio Sándor*-,¹¹³ és egy *divisio Hunyadi-husár*-,¹¹⁴ a Sándorok zászlóalja,¹¹⁵ a 32^{ik} zászlóalj,¹¹⁶ egy *ütege gyalog* és egy *ütege lovas ágyú*. En ezen *recognoscirung* céljáról kapitányomnál kérdezősködvén ezt nyerém válaszul: az oroszokat a hegyek közt nyugtalanítani fogjuk, míg holnap egész erővel megtámadásra a terv elkészülend. E válasz nem a legóhajtottabb lón, mert oroszokkal hegyek közt csatázni nem a legkönnyebb feladat! Én félvén, hogy szuronnnyali megtámadásra kerülend, megváltam ez alkalommal kedves fegyveremtől, s azt egy szuronyossal cseréltem ki.¹¹⁷

Pontban 6 óraker indult a főttebb megemlített erő a táborból, a többiek ott vígan mulatva hátrahagyván. A vonal csakugyan a *Gesztelyi* hegyek felé volt, s Gesztelyen köröszttül vonulva zenével, $\frac{3}{4}$ óra alatt, $\frac{1}{2}$ 10-re a hegyek lábánál voltunk. Az első kísérletet a Sándorok tették meg 3 ágyúval. S csakugyan, alig távoztak tőlünk egy $\frac{1}{4}$ óra járásnyira, már egyes lövéseket hallottunk. De nem sokára ezután jött egy futár ki jelenté, hogy az oroszok vedetteiket¹¹⁸ beszédték, s a szőlőhegyeken túl lévő erdőkn is köröszttül vonulva egész seregükkel, az erdő túlsó részén állították fel őrsüket. Ezen hírre az egész erő előnyomult, s csatarendben felállítva elfoglaltuk az egész szőlőhegyet.

12 óra felé engedelem jött a *comotzra*,¹¹⁹ s borjúinkat levette elkezdük a kihozott húst főzni, s dacára annak, hogy az ellenség nem messze volt tőlünk, egész nap vígan voltunk. Este hatalmas puskaropogást hallottunk a távolból, s erre azon leverő hírt, hogy a fenn említett 32^{ik} zászlóalj előőrségre kirendelt embereiből, dacára a legkétségbeesettebb védelmezésnek, sok elhullott és legnagyobb része elfogatott!! Egy véres napnak néztünk eleibe, tudniillik a holnapinak, s mindenikünk szeretett volna már szemébe nézni egy ilyen jégmedvének!! Éjjel szinte borjú nélkül aludhattunk, s én előttem megfoghatatlan volt, hogy az oroszok – tudván csekély erőnket – bennünket meg nem támadtak, de csakhamar szomorúan kelle tapasztalnom ezen hadi cselt.

Kényelmesen aludtunk egész reggel 8 óráig, midőn is élelmezési tisztünk jó bort, kenyeret és húst hozott ki a nem messze fekvő Miskolcra. Délig elkészült az ebéd, s még éppen jókor jött hozzá a 2^{ik} század parancsnoka, *Papfi*¹²⁰ az orvossal, *Maltással*.¹²¹ *Nobile par fratrum*,¹²² mind a kettő megérdemli, hogy az utókor nekik, mint a szabadság rettenthetetlen hőseinek szobrot emeljen! De minőt!... Gyáva két ember a szó legszorosabb értelmében. Most is csak azon hírre jöttek ki a városból, hogy az oroszok végképp elhagy-

¹¹³ A 4. huszárezred, ezredtulajdonosa Sándor nagyherceg, orosz trónörökös. Az ezred 1848 őszétől a világoosi fegyverletélig a Feldunai sereg, illetve a VII. hadtest kötelékében küzdött végig a szabadságharcot.

¹¹⁴ A 13. huszárezred egyik osztálya. Az ezredet a szabadságharc kitörését követően állították fel.

¹¹⁵ A 2. (I. Sándor cár) gyalogezred 2 zászlóalja. A zászlóaljat 1849-ben 107. honvédszászlóaljjá nevezték át.

¹¹⁶ A szerző rosszul emlékezett, ugyanis a 32. honvéd zászlóalj végig Erdélyben szolgált. A szerző feltehetően a 39. (győri) honvédszászlóaljjal keverte össze. *Süli* 2015. 213–214. o.

¹¹⁷ Az innen kezdődő események 1849. július 28-ára, a Poeltenberg tábornok vezette VII. hadtest és az üldöző orosz csapatok gesztelyi összecsapására vonatkoznak.

¹¹⁸ Értsd: őrszemeiket.

¹¹⁹ Értsd: pihenőre.

¹²⁰ Papfy Vazul (1827–1900): 1848. szeptember 16-án áll be az Ujházi-vadászcsoporthoz, 1849. április 2-án hadnaggyá, majd június 23-án főhadnaggyá nevezik ki. A szabadságharc után földbirtokosként él, majd királyi ügyész és országgyűlési képviselő. *Bona* 1998/b. 633. o.

¹²¹ Feltehetően azonos Maltás Károly (1822–1892) orvossal. *Szinnyei* 1902. 472.

¹²² Derék egymáshoz illő két zsvány.

ták e tájékat, ha nem volt is igaz. Őrnagyunk (ki tisztelet szóval legyen mondva, maga sem volt példánya a bátorságnak)¹²³ tréfát akart űzni e két emberrel, s engemet egy közel eső préházba küldött, hol az üres dongát eljöttük után markommal veregessem, mi is képzelhetlen hasonlatossággal bír a távolbóli ágyúzással. És egynéhány legényt borjústól, fegyverestől kiküldött a szőlők végébe, kik mint előőrsök, az adandó jelre visszatérvén, nagy lármát tegyenek: „hogyan itt vannak közel az oroszok.” Úgy lőn! Én pompásan vertem a dongát, s az ablakon köröszül jó kedvvel néztem a hatást, melyet „az egyes ágyúlövés” – így monda felrezzelve Papfi – mindkettőjük arcán okoztak. Egyszerre előrohannak nagy lármával a legények! S volt nagy zavar és félelem, az orvos már kocsijára akart ülni, midőn én hangos hahotával a préházból kijövök, s őket, a megijedteket a tréfáról felvilágosítom! Volt nevetés és vicc ezen panicus félelem felett, mely – ha bár tréfa volt is – nem a legjobb hatást gyakorolta legényeinkre.

Ebéd után egy hirtelen jött parancs következtében elhagyók a szőlőhegyeket és levontunk a völgybe, de alig voltunk lenn 2 óra folyásig, midőn a reggeli tréfa teljesedésbe ment, s az ágyúk a hegyek tetején elkezdettek bömbölni. Ezen általános, és már oly gyakran hallott jelre a zászlóalj, mint egy electricus ütéstől felrezzent, s néhány perc alatt egy a „divisions adjutant”¹²⁴ által hozzánk hozott parancs következtében siettünk fel a hegyek közé, és alig értünk a szőlők elejére, már gránátok[kal] és kartácsokkal fogadtatánk. De ez alig tartott egy rövid negyed óráig, s a heves tűz, mely zászlóaljunknak semmit sem ártott, felhagyott. Most parancsnokunk jónak tartotta egy fél századot csatárláncban a szőlőkbe mélyebben beküldeni, a tömeget helyben hagyván. Rövid idő alatt a tömeg is megindult, s épp midőn azon helyre értünk, hol a szőlők és árok után fekvő erdő közt valami 100 lépésnyi szélességű szabad tér van, kezdettek csatáraink a tér közepén az erdőbe belövedezni, mi nagy merény volt, mert míg az oroszok a fák mögött bujkáltak, addig ők ki voltak téve halálos golyóknak a szabad téren. A tárogató vissza is hívta őket hozzánk, s most az egész szőlő vonalt hosszában elfoglalta zászlóaljunk. Elkezdődött a kölcsönös tüzelés minden cél és irány nélkül. Én magam is löttem kétszer anélkül, hogy egy oroszot is láttam volna. Végre volt szerencsénk dicsőséges személyeikhez, mert valami száz emberből álló csapat közeledett felénk egészen merészen, mire mi csúnyául köpködtünk. Hanem el is hordták magukat mindjárt, három vagy négy holtat hátrahagyván. Ezen tüzelés tartott jó másod fél óráig, s részünkről alig volt 3 v[agy] 4 sebesült. Végre mindig sűrűbben jöttek az ellenfél golyói, a vékony barack és szilvafák menedéket nem nyújtottak, sebesülteink s holtaink szaporodtak! Se előnyomulásra, se hátrálásra parancs nem jött! De egy huszárt sem lehetett látni!! Az oroszok mindig nagyobb lármával közeledtek!!! Boldog Isten!! A fogság rémképei mardosták egész valómat! Minden lelkesedés kialudt belőlem, midőn egyszerre roppant robajjal egy gránát közibünk vág. Egy alvadászt halálosan megsebesít, s parancsnokunk, mintha golyó találta volna, felkiált: „El vagyunk veszve, a gránát jobbról jött!” Csalhatlan jele, hogy be vagyunk kerítve, gondolám magamban, s e percben mellettem suhog el a második halálmadár, melyet egy éles sikoltás, s egy 1^{ső} századbeli tót gyerek halála követett. Még ekkor egyre lödöztünk, de a trombita hátrálást parancsolt, s mi amennyire lehetett, gyorsan haladtunk ki a szőlőkből, míg a golyók mindig süvöltöt-

¹²³ A szerzővel ellentétben Kossuth Sándor Kompóly Ágoston őrnagyot bátor embernek tartotta. Hermann 1996. 102. o.

¹²⁴ Hadosztály segédtsíztje.

tek füleink mellett. Ekkor használtam legelőször szuronyos fegyvert, de mindég édesen emlékezem vissza a cserére, mert még egyszer oly könnyű volt vele bánni, mint az előbbivel, melynek ágya ólommal beöntve, s nyolcszegletű vastag csövű lévén, nehezíté a gyalogolást, különösen a hátrálást!!

Végre kiértünk a szőlőkből, s a kis golyók hátulról megszűntek! De soha nem fogom elfeledni azon jelenetet, mely most szemeink előtt elterült, melynek mi voltunk úgyszólván fő személyei. A hegytetőről messzire nyílt kilátás, de élénk szemem a nagyszerű, csak imént legnagyobb tűzzel folyt ütközetnek legcsekélyebb jelét sem látta, se ágyú, se huszár, se gyalogság!!! Boldog Isten! Mi ez? Gyorsan haladunk a hegynek lefelé, egyszerre egy fél üteg ágyút veszünk észre a domb alatt, s mögötte lovasságot! Megdördül egy [ágyú] az ütegből, s a golyó jó 30 lépéssel előttünk fűrődik be a földbe. Erre parancsnokunk nagy dühvel nekivágat az ütegeknek, s heves szóváltás után visszatér zászlóaljához, mely mint a csirke, az ellenségesnek vélt lövés[é]re szétszaladt. Nagy bajjal, a tárogató segítségével sikerült a zászlóaljat összeszedni, s a völgybe levezetni, hol ütegünkre, s egy ½ divisio Sándor-huszárra ösmertünk, kik miután már egészen magányosan voltak a csatatéren, bennünket ellenségnek véelve ágyúlövésekkel fogadtak! Ez borzasztó! Mit tegyünk most! A gyalogság egészen elhárált már, s jobbra Miskolc felé porzott az egész sereg, lovasság csak e ½ divisio arcier garda¹²⁵ az ágyúkkal. Balról, a hegyekről, mint a sáskák jöttek az orosz lovasok! A centrumból ágyúk durrogtak lefelé! A legkétségbeesettebb helyzetben voltunk. Végre jö a divisions adjutant: – Az Istenért, miért nem siettek előbb a szőlőkből kijönni?

Egy fél óra alatt az egész sereg körösztűzben volt, nem lehetett segíteni! – Siessenek a Sajóhoz, a rajta lévő hidat bontsák le, és tartsanak *Alsózsolca* felé! Ezek után sebesen elvágatott. Mi tehát a Sajó hídját kétségbeesés adta erővel lebontván, rendetlenségbe esett az egész zászlóalj, mert láttuk, hogy azon körösztül jönni csak egy-két deszkába kerül, mit az oroszok könnyen kiszedhetnek a vízből, mert mi oda dobáltuk. Én, Taxner és Sente fővadász hátra maradtunk, s búsan néztünk legutolsó ütegünkre, midőn egyet-kettőt kisítve roppant sebességgel tovavágtatott a huszárokkal a többi sereg után! Mi el voltunk tökéletesen metszve! S az oroszok hatalmában, ha a legcsekélyebb merényt kísérték meg, s mégis átlődöttünk a túlsó partra, az egyes lovasokra. Megunván a hasztalan lödözést, sebesen haladtunk mi is Zsolca felé.

Ez úton eszembe jutott az oroszok csele, kik a megtámadás helyett éjjel bennünket körülfogtak, s ily gyalázatos hátrálásra kényszerítettek egy alig 2 óráig tartó harc után! S ma először mondtam ki véleményemet szabadon Sente fővadász irányába, hogy Görgei nekem nem tetszik, mert egy oly fővezér, mint Görgei nem szokta katonáit ennyire kínoztatni! Nem szokta seregét ½ óra alatt körösztűz alá bocsájtani, ti. ha szándéka szent! Mert tudománya s bátorsága volt! De nem lelkesedése ügyünkért!...

Három vízen kelle körösztül mennünk, egyen egész mellig, míg végre éjjel 10 órakor éhesen és fáradtan megtaláltuk táborunkat, hol már minden nyugodott. Örömkilátásokkal fogadtak bennünket a szomszéd zászlóaljak, mert mindnyájunkat, mint elveszetteket sajnáltak. Éhesen lefeküdvé sokáig aludtunk.

Felébredve egy igen kellemes helyen láttam magamat, mert éjjel midőn jöttünk, mit sem lehetett megkülönböztetnem a nagy sötétség miatt. Elöttünk nagy rónaság, amerre csak

¹²⁵ Helyesen: arcieren-garde, itt feltehetően utóvéd, fedezet jelentésben.

a szem látott. Hátunk megett *Zsolca* ezüstös tornyával, balra tőlünk emelkedett kékesen ég felé a büszke tokaji hegy, s jobbra regényes kanyarulatban a *Sajó*, melynek hosszában a fák sűrűen ültetve, mint egy kis szigetet képeztek. Én a tájjal tökéletesen megelégedve berándultam kapitányom engedelmével a faluba, hogy gyomromnak is megelégedettséget szerezzek, mi megtörténvén egy kevés tej és kenyér lemorzsolása után, ismét visszatértem zászlóaljához, mely már készülöben volt.

Rendbe lévén szedve a zászlóalj, kiindultunk a tőlünk jobbra eső erdőbe, hol zászlóaljat találtunk, mely megérkezünk az erdőből kivonult. Aha! Gondolám magamban, tudom már hányat ütött az óra, s sejtelmemet megerősíté azon körülmény is, hogy az erdő hosszában 20 lépésnyire egymástól 2 ütegünk felállítva volt! Csakugyan úgy lőn, mint gondolám, mert egy kevés vártat múlva a divisions adjutantnak őrnagyunkkal szőváltása után, mely komolyan látszott, az egész zászlóalj az erdő hosszában csatárláncban felállított. Megint ütközet! Gondolám magamban, s elég időm volt a Sajó partjáról mind a mi készülleteinket, mind az ellenfélét áttekinteni. 12 fontos ütegünk éppen ekkor haladt a *Zsolca* előtti Sajó hídján köröszkül, egészen közel az ellenséghez. A híd szurokkal megtöltve s szalmával befödve volt, hogy a hátrálás esetével azt felgyújtván minden üldözéstől mentek legyünk. Balra és jobbra tőlünk mindenütt ágyúk, a Sajó túlsó partján az oroszok ügyes lovas-vadászai haladtak előre, míg egyes gyalog osztályok a centrumból a bal- és jobbszárnyra masíroztak. Végre a centrumban éppen mifelénk az erdőbe 3 üteget felállítanak az oroszok!! Lesz ebből vérengzés! S rettegő kebellet néztem eleibe az ütközet kimenetelének! E rendezés és csatarendbe állítás az oroszok részéről jó 2 óra folyásig tartott, mialatt úgyszólván mindenütt síri csend uralkodott! Én jó atyámnak emlékül adott kis imakönyvét forgattam kezemben, s miután a *vallás adta erővel* elhatárazám magamban ma a legnagyobb bátorságot és hidegvérűséget kifejezni, egy fát kerestem magamnak, mely védhelyül szolgáljon a golyók ellen! A Sajó előttünk, a 12 fontos üteg azon túl! Nem lehet bajunk, gondolám magamban, s vártam az első lövést. Ez kevés vártat múlva megdőrdült. Kíváncsian kitekintek a védhelyül szolgáló fa mögül, s nagy örömemre azt vettem észre, hogy a lövés a mi részünkről történt, mégpedig a 12 fontos ütegből. Ezen lövésre mintha a pokol valamennyi ördögei kiszabadultak volna, elkezdődött az oroszok részéről az öldöklő ágyútűz. Némelykor egész ütegek egyszerre sütek el, s legtöbbször be az erdőbe, hol mi szétszórva vártuk a halált. Megszólamlottak a mi ágyúink is, s mondhatom, csudálatos gyof[r]sasággal lödöztek tüzeink, s mi a legfő, pompásan találtak! A golyók mindég az ellenfél ágyúi védelmére kirendelt lovasság közé estek, mi nagy zavart okozott!! Ezen kölcsönös ágyúzás jó másodfél óráig tartott, midőn egyszerre az erdőhöz igen közel eső *Zsolca* a sok gránáttól meggyulladt, s a jobbról jövő szél a roppant füsttömeget mind felénk az erdőbe hozta! Ha néha egy, vagy két percre csend volt az ágyúk körül, lehetett hallani a szegény lakosok jajveszéklését, akik az égő faluba, hová az ellenséges gránátok egyre hullottak, bemenni nem mervén, minden jószágukat már veszve gondolták! De nem így akará az igazságos gondviselés! És míg a lakosok kétségbeesve sorsuk fölött jajveszékeltek, egy sújtó ostort küldött le az oroszokra! Mi eképp lőn! 12 fontos ütegünk a Sajó túlsó partján már ki nem állhatván a tüzet, a hídon át hátrált és azt legott felgyújtotta (mondám már föntebb, hogy előlegesen be volt szurkolva). Az erdőből kitüzelő 2 ütegünk már szinte igen gyéren felelgetett a záporként hulló 8, 12 és 16 fontos ellenséges golyókra, mert részint embereit veszté el, részint töltényei elfogytak, s mi mindnyájan a hátrálásra már készen voltunk!! Én néma keservvel tekintettem a biztos fa mögül az

ellenséges ütegekre, melyek egyre iszonyú kárt okozva működtek! A fák teteje roppantul recsegett, amint a gránátok azokat söpörték! Itt egy lovat! Ott egy fuhrvesert! S végre, az éppen mellettem valami 8 lépésre működő 6 fontos ágyútól, a főtüzérnek lábát ütötte el! Szegény fiú! Alig 20 éves iszonyú jajkiáltással rogyott a földre! A percben az eddig menekemül szolgált fába ütődött be a golyó roppant robajjal, mintha tövestől akarta volna azt kifordítani, s a fától visszaesve előttem táncolt valami 4 másodpercig, ekkor elpattant, s a fa mögül kiálló köpenyem bal részét egy darabka fél rőfnyire kiszakítá! S egy mellettem álló tót gyerek a földre leterült! Boldog Isten! Ez meghalt! Gondolám magamban, midőn egyszerre felkiáltott: – Moje Bozse!¹²⁶ Jan fővadász! – Takarodsz, gazember! Kiálték, s a félelemtől, úgyszint a golyó szelétől leterített szláv felkerekedve hamar más helyet keresett magának! Én pedig fegyveremet a fának támasztva lementem a völgybe, hol a fiatal főtüzér lába bekötésénél segédkezeket nyújtottam! Rettenetes jelenet volt ez! Ezen a fájdalomtól eltorzított fiatal arc soha sem fog emlékeimből kimúlni! De még csak egy panaszos hang sem lebbent el ajkain! Midőn a bekötés után ismét fegyveremhez mentem, jobbról, balról 2 Mans Todte!¹²⁷ feküdtek, mint az orvos mondá, s én fájdalmasan tekintve az elhullottakra, kikben egy esztergomi parasztot ismertem meg, dacára a veszélyes járkálásnak, elhatározám egy más helyet keresni! De épp midőn kiindulni akartam, irtóztató ropogással hullottak a golyók a fák közé, s egy tűzér a dombról töltényeket hozva a gellerírozó¹²⁸ golyó által épp mellen találva lerogyott! Megint a fa mögött maradtam, s aggállyal nézve eleibe a dühös harc kimenetelének, vártam a parancsot! De parancs nem jött! Az ellenfél iszonyúan tüzelt, mindenfelé holtakat és sebesülteket lehet látni! Szemeimből a mellettem tüzelő ágyúnak füstjétől minden nedv kiszáradt, s mint másnap megtudám, vörös kis karikák voltak benne! Alig láttam! De annál többet hallottam! – Tüzelésre készülj – kiáltott fel derék zászlóaljparancsnokunk, az őrnagy távollétében, Scharnpek kapitány!¹²⁹ S utána a tárogató ostromra harsogott szét az egész erdőben! Én megtöltém fegyveremet! De meg nem foghattam okát ezen parancsnak, midőn mi a Sajón innen, az oroszok pedig a Sajón túl vannak!! De csakhamar tapasztalám ezt! Az oroszok ti. 12 fontos ütegünket – mint fenn említve volt – a Sajón átkergetvén, büszke elbizakodásukban az erdőből kitüzelő ütegünkre egy erős lovas-vadász osztályt¹³⁰ küldöttek ki. Nem tudom, tudatlanságból-e vagy szándékosan azt gondolván, hogy mi tőlük, habár nagy folyó választ is el, szaladunk! De számításukban csalódtak, mert a vadászosztály roppant lármával közeledett ugyan felénk, de parancsnokunkat úgy, mint biztos fegyvereinket készen találta! S mielőtt ők egy lövést tehettek volna, már mi iszonyúan tüzeltünk rájuk! S „Iztupaj”¹³¹ kiáltásaikat ólommal viszonzottuk. Én vad dühvel tettem 2 lövést fám mögül, midőn ők látva sikertelen kísérletüket, hátat fordítva sebesen tovahaladtak! Most megeredtek kartácsaink s gránátaink, s az ellenfél centruma roppant rendetlenségben hátrált valami 2000 lépésre, hol magát összeszedve rendes hátrálásban elhagyta a csatapiacot, holtjait s sebesülteit

¹²⁶ Istenem!

¹²⁷ Két ember holtan.

¹²⁸ Értsd: tovább pattanó.

¹²⁹ Sarnpek (később Szentirmay) József (1826–1878): Az 1. utászzászlóalj hadnagya 1849 első felében. Később az Ujházi-vadászcsapathoz helyezik át, ahol 1849. június 23-tól főhadnaggyá, majd századosná léptetik elő. Bona 2010. 298–299. o.

¹³⁰ Lovas-vadász osztály nem létezett a cári orosz haderőben. A szerző esetleg a kozákokat illethette ezzel az elnevezéssel, ugyanis a sajómenti ütközetben (1849. július 25-én) több kozák alakulat is részt vett.

¹³¹ Helyesen: sztopaj, jelentése: gyereünk, rajta.

hátrahagyván, úgy demontírozott¹³² 2 ágyúját!! „Éljen a magyar” hangzott mindenfelül, midőn a mezőn végigtekintve mintegy halmait láttuk a holt emberek s lovaknak, s az ellenfél vert serege Miskolc felé porzott!!...

Zsolca még mindég füstölgött, de legnagyobbbrészt a tűz eloltva lévén, dacára veszteségüknek, hangos éjleneket kiáltottak! Az ütközet $\frac{1}{2}$ 7-re végződött! Ekkor a beadott jelentésekből kisült, hogy zászlóaljunkból 12 elesett és 27 megsebesült, dacára a fák védelmének! Nekem estefelé patrulba kellett mennem, mégpedig a Sajón túl, az elégetett híd romjain!! De feladatomnak meg kelle felelnem, mely az volt: kikutatni, nincsenek-e őrsői az ellenfélnek közel a Sajóhoz! Én a híd romjain köröszül egész a demontírozott ágyúig értem, hol sok holttestekre bukkantam! De nem élő örökre. Ezek után visszatérve megtettem jelentésemet! S a már puhára főtt gulyáshús mellett a nap forró eseményeiről kezdetünk beszélgetni! Az öregek azt mondák, hogy ennyi ágyú tűzének kitéve soha nem voltak!! Én kérdezem a holtak és sebesültek számát részünkről, s a kapitány felelete lön: 400, s csakugyan mindkét részről a holtak és sebesültek száma 1000-re ment!! Ismét ennyi áldozat!¹³³ A vacsora után azon helyre menve, hol a halálnak oly soká néztem szeme közé, bús ábrándozásaimba estem! Nem tetszett nekem e győzelem! S ámbár pillanatnyi örömem volt a nyert csatán, s élvezettel néztem eleibe azon napoknak, hol mi, mint győzők Miskolcra bevonulva az oroszokat, ezen utált férgekét üldözendjük! Mégis ezen öröm nem volt oly tiszta, mint azelőtt, midőn ilyesmire gondolék! Lelkem kedves anyámnál merengett! Ki tán épp most forrón könnyez értem, s már hajlandó valék elhinni, hogy tán gyávasággá vált bennem azon érzelem, mely honvéddé lenni ösztönze, midőn megszólott a Rákóczi-induló, s mi mindnyájan egy szívvel egy lélekkel „Éljen a szabad magyar haza” felkiáltva, s feledve a nap véres eseményeit, örömről napokig ugráltunk! Udvarnok a zene után aludni hívott, én úgyis a sok fáradalmaktól elgyöngyítve elfogadám az indítványt, s azon édes öntudattal, hogy kötelességünknek eleget tettünk, s hogy holnap jól kinyugodjuk magunkat, lehajtott fejünket a fa tövéhez. Árpád bundájával betakart, s édes álmokat kívánva egymásnak, elszunnyadtunk. Der Mensch denkt und Gott lenkt.¹³⁴ Ez hüen beteljesedett most rajtunk. Szép terveink az oroszok üldözését illetőleg, boldog álmaink a jövőről, s csak az iménti nagy lelkesedésünk ind elrontatott! Mind eltűnt! A tárogatónak alarm hangjaival éjjel 11 és 12 óra közt, hamar felugrálva fegyvereinket összeszedve rendbe állítottunk, s vártuk a parancsot. Én előttem rejtélynek tetszett az egész! Mi megverjük az oroszokat, midőn ők szerencsájukban s erejükben elbizakodva reánk törnek! Mi győzelmesen megszabadítjuk Zsolcát az oroszok zablásától,¹³⁵ s mégis, mint megveretnek szaladunk, még a győzelem éjjelén! És így lön! Mert egy kevés vártat múlva a tábori tüzek mindenütt eloltattak, s az egész sereg lassan, minden lárma nélkül Tokaj felé megindult! Úgy rémlett, mintha a lassanként elhaló tábori tüzekben szerencsénk s boldog reményeink mind megannyi csillagait látnám letűnni! S míg bús sejtelmek gyötrék keblemet, álmosan és fáradtan a többivel elhaladtam! A fájdalom s levertség komoly sötét éjét a hajnal váltá fel, s a felkelő nap sugarai a poros országúton találtak *Hernádnémeti* felé, melynek tornya a távolból sugárokban fűresztve regényesen vevé ki magát.

¹³² Értsd: harcképtelenné tett.

¹³³ A magyar veszteség nem ismert, de az oroszok Görömbölynél összesen 21 főt veszítettek, így a szerző által megadott szám valószínűtlenül magas.

¹³⁴ Ember tervez, Isten végez.

¹³⁵ Értsd: zablásától, azaz fosztogatásától.

V^{ik} kötet

Katonai életem naplója.

Esztergom, december 18-án 1851.

„Nem férfi, ki nem küzd hon ellenségivel.”

Vörösmarty...

Alig haladánk $\frac{1}{2}$ óra folyásig, midőn hátunk mögött az oroszok már ismét tüzeltek. Utócsapataink viszonozták e tüzelést, de csak igen gyéren, miután fő törekvésük a mienkel együtt az volt, elérni *Hernádnémetit*, hogy ott a Hernádon átkelve, a hidat lerombolva biztonságban legyünk. Az isteni gondviselés, mely utóbbi időben, úgy látszik, fő és egyetlen szerepünké tette a futást, ehhez képest erőt adott lábainknak. S alig múlt el 7 óra, már mi a megszurkolt és szalmával behintett Hernád hídján köröszkül valánk, s alig haladánk a csinos helysége köröszkül, midőn gomolygó füstfellegek elhítték velünk, hogy az orosz hiába hágtott nyomunkba oly tüzesen, a veszélyen kül lévén a sereg, lassabban haladtunk. S míg szemeim édes gyönyörrel nyugodtak a táj regényes változékonyságán, s a mindenféle jól rendezett gazdaság vágyaimmal oly szép összehangzásban állott, lelkeket benne olykor felmerülő sötét gondolatoktól néma fájdalom önté el! Hon és szabadságszeretet lelkesített fegyvert ragadni! E két eszme kizárta keblemből még szüleim iránt is mindig megőrzött legtisztább érzelmeimet. Elaludt bennem minden mellékes érzélem, mely nem viselte címerül a hazát! Elhagytam szüleimet! El egy állást, mely nekem ugyan terhes és kiállhatatlan, de szüleimnek kedves! És majdan egyetlen örömük volt! És ezt mind oly hévvel! Oly minden önzés nélkül! De most a folytonos szenvedés, gyalázatos futás és már kezdetben lévő árulás által ábrándjaim költőisége eltűnt. Beállott a hideg valóság! Mindünnen nyomor! Ellenség! És árulás környezte a sereget! Legszebb reményeim! A szabad hon és annak szabad polgárai! Mintegy kétségbeesve jövő sorsom fölött, a terhes fellegek tömkelegében egy reménycsillagot sem pillanték meg. S míg szomorú képzeimből mintegy fölébredék, a nap már jól előhaladtott, s Árpád barátom mosolygó arca, kiengesztelő szemei, jótékony hatást gyakoroltak reám. Egykedvűen haladtunk a poros úton, míg végre *Hídvég* tornya előbukkant, és mi gyönyörrel néztünk eleibe mind a nyugvásnak, mind pedig az azután nekünk tálalendő estebédnek. Egy váratlan esemény azonban majd elrontá mindkét részbeli reményeinket, ugyanis jóval távol még *Hídvégtől*, egy $\frac{1}{2}$ órai pihenést jelentett a tárogaató. Mi, használva az alkalmat, az országúton jobbra-balra lehevertünk, s egy kevés idő múlva egy jótékony álom karjai közt valék...

Egy rettenetes dörgés felébreszte ebből, s ijedten felrémülve sötétnek láttam a láthatárt. Terhes fellegek kergették egymást az égen! Hol egy sújtó villám cikázott azon köröszkül, hogy egy rettenetes dörgés rázkodtatá meg az egész természetet! Mi volt a mi ágyúink dörgése e dörgéshez, s mi halálos golyóink hatalma a természet e nagyszerűen borzasztó játékához képest? Nem emlékezem, hogy valaha az életben ehhez hasonló jelenetet láttam volna. Egy villám a másik után csapkodott le mellettünk, s mintha Isten méltó haragjában egy nemzet bakóit akarta volna elsöpreni, vad dühvel ordított az orkán! Míg végre megnyíltak az ég erei, s az eső mindent elborított, $\frac{1}{2}$ óra folyásig egyre áztunk, én bőrig nyári blúzomban, melyet a tikkasztó hőség miatt húztam fel. S ezen körülmény miatt, mi igen nehezíté a marsot, csak este 6 órakor értünk *Hídvégre*, holott 3-kor ott kelle lennünk. Fele a zászlóaljnak mindjárt előrségre rendeltetett, s e szerencsések közt vala az én századom

is. A rendezés alatt azonban az idő tökéletesen kiderült, s én egy kellemes éjnek néztem eleibe a Hernád partján. Szorosan a folyam partján állítam ki legényimet, nekik óvatosan a tábori hangot¹³⁶ megsúgva, mely akkor éppen ezen egyszerű, de sokat kifejező szavakból állott: „Rajta Magyar.” Az altiszti jelszó „Damjanich” vala. Midőn kötelességemnek pontosan eleget téve, gallyakból összerakott, szűk sátoromba visszatértem, nem cseréltem volna az ellenfél legelső vezérével, holott éhes és fáradt valék! Legényeim ugyan hoztak a szomszéd kertekből szilvát, de ez nem volt elég az üdvösségre! Vágyaim tovább szerény körükbe maradni nem akartak, mihez tetemes résszel járultak a nyugvó félben lévő nap szép sugarai, melyek a mögöttünk égbe nyúló karcsú Tokaji hegyet gyönyörű színezetben mutatták. Kijöttem sátoromból, s a tőle tán 300 lépésnyire eső juhászlakba siettem, s mi nagy volt meglepetésem, midőn képzelt öreg juhász mogorva arca helyett egy csinos leánnyal találkoztam. Az oldalamon függő vadászkés, s a talán nem a legmeghívóbb arc részemről a leánykát egy kissé visszarezzengették, de én következő szavaimmal mindent jóvá tévők: – Eszem a szívét galambom, vannak é forspontra¹³⁷ lovaik?

Éppen egy héttel ezelőtt lopták el az oroszok – lón a felelet.

Ki örült ennek jobban, mint én, ki a kérdést csupán azért intéztem, hogy vizitemnek egy kis hivatalos formát adjak! Különben felsültem volna a lovakkal!

Tessék bejönni hajlékunkba egy pohár borra vitéz úr – voltak lelkeket megvigasztaló szavai egy körülbelül 68 éves máminak! – Egy kis kenyérkénk is van.

Csak le ne mérd, gondolám magamban, s engedtem a meghívásnak! Fanni volt a galambom neve! Hej Fannikám, adna maga csak nekem a bor helyett egy pohár tejet, de szeretném akkor még, túl a Hernádon is! S csakugyan megfelelttem egy köcsög édes tejnek! Örültem még édesebb szavaknak, s ki tudja micsoda, még mi nem volt volna belőlünk, hanem egyszerre Bum! Bum! hangozott a túlsó félen, s a nap utósugarai vöröses fényt derítének a juhászlakra, midőn onnan eltávozám sietve legényeimhez! Azóta se Fanni, se juhászlakot nem hallottam, hanem azon édes öntudattal tértem vissza, hogy e nép lelkes, s örömmel látja a vitézt, ki jogaiért küzd! Be csalóka volt e külszín! A mindennapi tapasztalás ezerszer meghazudtolta ezt. Az ágyúzás elmúlt, mely különben is csak egy kis demonstratio¹³⁸ volt az oroszok részéről, hogy ők is itt vannak, de túl a vízen. Egész éjen át zavartalanul nyugodtam, s másnap délután 2 óra felé felváltottak bennünket a Rákócziak, midőn is mi táborba szállottunk, s ott még egy éjt, s egy napot jól nyugodva eltöltöttünk.¹³⁹

Este 6 óra felé jött a parancs, mely az egész tábornak ismét lábra állítá, s alig nyugodott le a nap, midőn mi már úton valánk Tokaj felé. Ezen mars óta életem folytonos kín és szenvedés volt, s velem együtt ezrek meg ezrek türtek egy boldogabb jövő reményében... De aki kibontakozva azon mámból, melyben a fővezérhez rendíthetetlen ragaszkodás által annyian sínylődtének, egy kissé körülnézett, s a lelkesedés szikráját egy rövid időre keblé-

¹³⁶ Értsd: jelszót.

¹³⁷ Értsd: előfogatra.

¹³⁸ Értsd: tüntetés, erőfitogtatás.

¹³⁹ Poeltenberg július 24-i utasítása szerint hadtestével meg kellett kísérelnie a Sajó jobb partján lévő állásainak megtartását, azonban Görgői értesülve arról, hogy Poeltenberggel szemben az orosz főerő áll, még aznap reggel visszavonulásra utasította a folyó bal partjára. Július 25-én az orosz csapatok Felsőzsolcánál megpróbálták áttörni a III. és VII. hadtest állásait, sikertelenül. Az ütközet után Görgői a Hernád bal partjára vonta vissza csapatait. A szerző a Miskolc környéki harcok kapcsán valószínűtlen útvonalat ír le, feltehetően keverte a helységneveket, így közlései fenntartással kezelendők. Hermann 2001/a. 355–356. o.

ben elnyomván, hidegvérrel fontolta meg a sereg körülményeit, az észrevette, hogy ez alatomos terv, hogy ez gyalázatos árulás. Így valék én! Különösen pedig ezen mars óta, mely este 6 órától másnap délután 4 óráig tartott a legcsekélyebb nyugalom nélkül! Hajnal felé mintha már előttünk lett volna a büszke tokaji hegy, s még mennyit kelle szomjaznunk odáig. Szerencs és *Tarcalon* köröszkül végre beérkeztünk Tokajra délután 3 órakor. A város piszkos és rendetlenül épült, s minthogy utcái, különösen a Tisza hídja felé igen szűkek, s épp akkor mentek a talp hídon (Nothbrücke)¹⁴⁰ köröszkül az ágyúk, nekünk sokáig kelle várni. Megunva a várakozást, főhadnagyom elhívott magával egy ismerőséhez. Nevére, rangjára nem emlékezem, e részbeli emlékeimet kiszakítá keblemből a hús tokaji bor, melyel mindjárt beléptünkkel megkínált. Én szomjas és izzadt lévén, s nem ösmervén a bornak rettenetes erejét, egy egész pohárral lehajtottam, s ezzel egy örökös emléket kötöttem szívemhez Tokaj iránt, mert alig egy ½ óra múlva rettenetes álom környezett. Elvesztettem eszméletemet, s egy kellemes nemébe a lethargiának¹⁴¹ estem... melyből csak éjjel ébredtem fel, midőn a hideg szél köröszküljárta minden ruhámat. – Hol vagytok? Ki van itt? – voltak kérdéseim, s láttam hogy egy gondos kéz szalmát tett fáradt tagjaim alá, s szomszédomban Árpádot ösmertem meg, ki lerántván újra a szalmára szűrével betakart.

Hajnal hasadtával a tárogató indulásra fűvott, s felkerekedve fekvőhelyemből hallám, hogy már a Tiszán túl, *Rakamazon* vagyunk, s *Szabolcs* megyén köröszkül *N[agy]várad* felé masírozunk! Ez mind igen szép, gondolám magamban, de szeretném tudni, hogy jöttem én ide? Ezen kételyeimből rövid idő alatt kiemelt *Debreczeni* főhadnagyom, ki is egész biographiámat¹⁴² elbeszélte Tokajtól Rakamazig, melynek fő kiegészítő része egy, a kocsin történt nagyszerű alvás volt! Az őrnagy mit sem tudott meg az egészből, s nyugodtan állítám úgy ki szakaszomat, mely is avant garde lőn. A múlt marson, s ezen, egy falat kenyerünk, egy csöpp borunk nem volt, s midőn *Boj [és] Biri* helységeken köröszkül *Nyíregyházára* értünk,¹⁴³ embereink már majd meghaltak éhen. A városon kívül – mely egyébiránt falunak is beillik piszkos, alacsony házaival – táborba szállottunk, s a legénység kenyeret kapván egy falat hús nélkül, rettenetesen kezde szitkozódni az *Intendantura*¹⁴⁴ ellen, mely Görgeinek közvetlen alávetve volt. Estefelé előőrségre kelle mennünk, s a legénység káromkodva nyúlt fegyvereihez, hogy napról napra éheznie kell.

Másnap korán reggel ismét elindultunk, s *Nagykállón* táborba szállottunk, örökös rövidségek, s ébren töltött éjek által elcsigázva, éhezve végre elértünk *Nyíradonyon* köröszkül *Vámospércsre*.¹⁴⁵ Itt fővezérünk egy újabb bizonyágát adá lelkesedésének ügyünk iránt. ½ óra múlva a letelepedés után rettenetes ágyúzást hallottunk Debrecen felé, Nagysándor hadtestével összeütközött *Grabbe*¹⁴⁶ orosz tábornokkal. S dacára annak,

¹⁴⁰ Tutajhíd, azaz olyan ideiglenes híd, ahol a hídpallók alátámasztását gerendákból összerótt, a vízben lebegő talpak adják. Az sem kizárt, hogy egy Karl von Birago olasz származású osztrák hadmérnök által kifejlesztett pontonhídról van szó, amelyet a korszakban használtak.

¹⁴¹ Értsd: bódultságnak.

¹⁴² Értsd: életrajzomat.

¹⁴³ A szerző feltehetően Buj nevű települést értette. Mivel Nyíregyháza Buj és Biri települések között fekszik, a szerző által megadott útvonal feltehetően téves.

¹⁴⁴ Értsd: élelmezési biztosság.

¹⁴⁵ A sereg zöme 1849. augusztus 2-án érte el a települést. *Görgei* II. 329. o.

¹⁴⁶ Pavel Hrisztoforovics Grabbe (1787–1875): orosz altábornagy, a 6. gyaloghadosztály parancsnoka. A debreceni ütközetben az orosz erőket Paszkijevics vezette, Grabbe nem volt jelen. A magyarországi hadjárat, 886. o.

hogy Görgei segítségküldésre felszólítva volt! Dacára annak, hogy jelentést kapott Nagysándor vészes állapotáról. Dacára annak, hogy Debrecen csak kétórányi távolságra lévén tőlünk, az ütközet szerencsés kimenetelére sokat segíthettünk volna. Dacára mondom mindezeknek, mi, *Leiningen* és *Poeltenberg* hadtestei henylélve töltöttük az időt, míg Nagysándor emberei szétveretve, sokan elfogva, segítségünk nélkül a hátrálás (Rückzug) elzárva! S a döntő ütközet szegény hazánkra nézve vesztve lőn! Midőn az ágyúzás este-felé elhangzott, Görgei elégedett arccal szemlét tartott kíséretével a sereg felett. S midőn látta a zászlóalj[un]k sovány s elcsigázott arcait, látta a sok nélkülözés következtében betegeket, látta az ágyúk számát megfogyva, s a lovakat a rossztartás következtében elsoványodva... egy ördögi mosollyal üdvözölte ördögies művét s e szavakkal: „Der Volk ist ganz demoralisiert”¹⁴⁷, elhagyta a nyomor e nagyszerű színpadát, melynek ő volt oka. Tokajtól fogva nyomor környezte e sereget, s már közel volt anyagi sírjához akkor, midőn Világosnál Görgei kezéből a halálos döfést megkapta.¹⁴⁸

Vámospércsről éjjel 10 órakor indultunk el. A hold halványan színeze a tájt, melyen körösztült haladánk, s egy roppant hosszú egyformaságon körösztült, mi jobbára kukoricaföldekből állott, végre erdőségbe értünk, hol a sz[ent]jánosbogarak mindünnen kitünő fénye egy kevés ideig mulattatott, de nem sokára ezt is meguntam, s óhajtván óhajtottam a nyugalmat. Éjfél után 2 óra felé elértünk *Nagylétára*.¹⁴⁹ Itt az egész lakosság, mint fényes nappal, ébren volt, mert mindegyik oltalmazta holmiját a sok nélkülözés miatt a fegyelemtől elszokott honvédseregtől. Hát ez azon magasztos eszme kivitele! Midőn a szabadságharcosok előtt, mint rablók előtt rimázkodva könyörög a nép, csekély holmija megmentéséért! Gondolám magamban, s utálattal fordultam el az arctól, melynek ezelőtt határtalan tisztelője valék. De e névre „honvéd” mégis mindig büszkén sugárzott arcom. Hajnal felé *Kis Máriára*¹⁵⁰ értünk, melyen túl egy kis folyam partján az erdőben lenyugodtunk. Látta ugyanis a parancsnok, hogy erőnk túlfeszítve lévén egy folyamban el nem végezhetjük a nagy utat, mely előttünk állott. De a nyugalom mily édes, oly rövid is volt! S egy óra múlva ismét úton valánk. De sűrű felhők boríták az eget, s mire *Biharra* értünk, épp délre harangoztak a városban, s az eső roppantul megpuhítja a számunkra kijelelt helyet. Szerettem volna bemenni a városba, de a világért sem kaptam engedelmet reá. Egész örömkialtással fogadtatott az ételmezési tiszt kocsis, mely 9 nap alatt először volt ellátva hússal, N.B.¹⁵¹ friss hússal. Most még az volt a baj, hogy a nagy eső miatt nem lehetett főzni. Tiszta időre nem volt kilátás, tehát a kocsis alatt főzte szakácsom számomra a gulyásos levet, mely most az egyszer különösen jól esett ki.

Este parancs jött, hogy a bennünket Debrecen felől üldözőbe vett egy orosz osztály, megtámadása esetére mindnyájan készen legyünk, s egy század különösen ébren egészen

¹⁴⁷ A nép teljesen demoralizált.

¹⁴⁸ A debreceni ütközetre 1849. augusztus 2-án került sor. A Nagysándor József vezette I. hadtest feladata az orosz csapatok támadásának kivédése, és a másik két hadtest vonulásának fedezése volt. Az elégtelen fel-derítésnek köszönhetően Nagysándor későn érzékelte, hogy többszörös túlerővel áll szemben. Részben emiatt, részben csapatainak rossz felállítására miatt szenvedett vereséget. Debrecen Vámospércstől mintegy 25 km-re fekszik, így Görgeinek nem lett volna lehetősége Nagysándor megsegítésére, a menetben kifáradt csapatok hozzávetőlegesen 6-6,5 óra alatt értek volna Debrecen térségébe, két óra alatt bizonyosan nem. *Hermann* 2004. 350–356. o.

¹⁴⁹ Ma Létavértes.

¹⁵⁰ A szerző feltehetően Kismarját értette.

¹⁵¹ Nota bene.

felszerelve. Én felkötöttem borjúmat, s egész éjen át még aludva is, a hátamról le nem vettem, de oldaltáskámat elég biztosnak gondolván, a kocsi alatt hagytam. S azért is, mert az eső dőlt, s nem akartam, hogy végképp átázzék. A szakaszom pénze, 27 forint s az én pénzem, 13 forint pengő tárcámban volt. Reggel jönnek a legények, hogy fizetném ki őket, majd ők felváltják a markotányosnénál. Én keresem a pénzt tárcámban, táskámban, zsebeimben. Sehol. Szörén szálán eltűnt 1 pengő forintig. Ellopták éjjel a kocsi alól. A legnagyobb zavarba jöttem a legények előtt, kik nem tudtak mit vélni, midőn őket ki nem elégíthettem, míg végre jelentésem után a napi parancsban kijött. Soha hírét sem hallottam e pénznek, s a szakasz számára a pénzt kölcsönvenni és a magaméból kifizetni kellett! 1 pengő volt most minden vagyonom, és semmi kilátás addig, míg adósságomat le nem rovom. Minden utak és módok meggondolása után végre sok kedves jószágomtól megváltam, csak hogy e részben nyugodt lehessenek, s ily szomorú gondolatokkal elfoglalva haladtam a sáros országúton *Nagyvárad* felé.

Éppen délkor értünk be a városba, mely szép házaival tágas és tiszta utcáival roppant ellentétet képezett a sáros országúttal, s midőn a kíváncsi néptől csodálatva zenével a városon körösztil haladánk, gyermekies öröm fogta körül keblemet. Elfeledtem nyomorult helyzetünket, s egészen áténgedve magamat a pillanat hatásának, a szó tökéletes értelmében „boldog” valék! De e boldogság nem sokáig tartott. Láttam ugyanis, hogy a mi számunkra nincs élvezet e városban, melyből mindinkább kiértünk, míg végre a *Körös* partján egy kis erdőség árnyékában letelepedtünk. Legelső gondom volt engedélyt nyerni a városba, mit rövid idő alatt a századostól Árpáddal együtt megnyertünk. De mindenekelőtt mégis a *Körösben* megfürödtünk, s sokkal könnyebben mind testben, mind lélekben bementünk a városba. Az *Aranybáránynál* drágán és rosszul ebédeltünk, ennek utána pedig este 6 órára a főtemplomnál egymásnak rendezvoust¹⁵² adva elváltunk, ő barátját keresendő, én pedig cél és irány nélkül a városban kószálándó, mint kinek ott semmi ösmerőse sem volt.

Alig haladtam egy két utcán körösztil, midőn egy nagyszerű épület előtt föl s alá járó 2 gránátos őr a főhadiszállásra (Hauptquartier) emlékeztetett. Én közel az épülethez megállottam, s nem csekély csodálkozásomra két orosz tisztet láttam az épület kapujából kijönni sok honvédtiszt kíséretében, kik egész a hintóig kísérték, s a legnagyobb tisztelet jeleivel bocsájtották el a két ellenséges idegent. Ez bizonyosan alkudozás, gondolám magamban, s keserves elméletekre hozott e gondolat. Bárcsak az alkudozás mellett maradott volna. El! El! E szűk helyről, hol a lég maga is az árulás halálszagát viseli. El! El! A főtemplomhoz!¹⁵³ Midőn odaértem éppen $\frac{3}{4}$ volt 6-ra, Árpád még nem jelent meg. A templom ajtaja nyitva, s az emberek lassan összesereglettek. Én a templomnak általellenében állattam meg, s rossz kinézésem következtében nem egy „szegény honvéd” ütötte meg füleimet. Elkongatta a 6-ot, s az orgona szívhez szóló szent hangjai, a nép ájtatos zsolozsmája, mely a templomból hallatszott, lelkemet egy mély álomból rázta fel!

¹⁵² Értsd: találkozót.

¹⁵³ Görgei beszámolója szerint 1849. augusztus 4-én Biharon egy bizonyos Miloradovics hadnagy Paszkijevics hadiköveteként járt nála, hogy a magyar hadifogságban lévő orosz tiszteknek pénzsegélyt adjon át. Ezen felül pedig Görgei által orosz tiszteknek ajándékozott fegyvereket kívánt visszaszolgáltatni. A pénzsegély átadása miatt Görgei a követet augusztus 5-én átkísértette Nagyváradra, mivel az orosz hadifoglgyokat ekkora már oda szállították. Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér ekkor már Nagyváradon volt, hogy a magyar kormány diplomáciai átiratát az oroszoknak Görgein keresztül eljuttassák. Görgei személyes véleménye szerint ez fölösleges volt, de a követnek az átiratot egy kísérőlevéllel együtt átadta. Külön alkudozásra az orosz katonai vezetés és Görgei között nem került sor. *Görgei* II. 357–359. o.

Előbbi hivatásom sokkal gyöngédebb jelenetei álmokképekként emelkedtenek ki a múltból! S én, ki rövid idő alatt a harc iszonyú körülményeit megszokva minden nemes és gyöngédebb érzélem iránt keblemet fásultnak hittem... sírtam, mint a gyermek!... Az elkéseredett honvéd könnyes szemekkel ment be a templomba, hogy a mindenhatónak élete megtartásáért hálákat adjon. Szülőföldem, szüleim, barátim, minden eszembe jött. Egy hatalmas vállrázás felébreszte elmélkedésemből: „kérem, a szentség ki van téve, tessék kalapját levenni,” voltak szavai egy öreg úrnak. Én ijedten fejemhez nyúlók, s a kalap csakugyan rajta volt. Kevésbe múlt, hogy önnön magamra megharagudván a kalapot földhöz nem vágtam. De Árpád is mellém tolakodott, s még mielőtt időm lett volna e rettenetes impertinenciáról¹⁵⁴ gondolkodni, kimentünk a templomból s Árpád hangosan nevetett. Én nem... A táborba érve tisztjeinket vígan találtuk, s a legények által rakott tűz mellett nemsókára mély álomba merültem.

Korán reggel ismét indulóra fűvott a tárogtató. A sok esőzés következtében keskenyre összehúzott *borjúsíjak* vállaimat igen metszették, ennek következtében az élelmezési kocsira raktam, s terhemem tetemesen könnyítve nyugodtabb kebellem néztem eleibe a marsnak. *Szentmiklóson* körösztil elértünk *Gyapjú* igénytelen kis faluba, hol stációnk volt, s az éjt minden nevezetesebb esemény nélkül eltöltöttük. Még a tábori tüzek magasan lángoltak, midőn én roppant gyomorgörcsöktől kínózva felkeltem, s egy kis sétát tettem a szomszéd zászlóalj felé. Az éj sötét volt, egy csillag sem pislogott le a magas égről, s a füst a légterhétől lenyomva alig ½ ölnyre lebegett a föld fölött. Minden csendes. Maga a tűz is nyugalommal bélyegezte volt. Egész a lovasságig értem, hol nem messze egy tűzrakástól fehér köpenybe burkolt lovagot pillanték meg. Kíváncsi [valék] e lovas személy rendeltetését megtudni, miután ily közel a legénységhez lenni nem szokott, közelebb mentem. Egy huszár volt, ki tárogtatóját jobb combjára illesztve még egyszer végignézte a bajtársakat. Mintha gyöngédtelenségnek tartaná őket az édes álomból érhangjával felrázni. De csakhamar győzött a kötelesség, s egy-két perc alatt talpon volt minden huszár. Ki szeméit dörzsölte, ki lovát szerszámozta, ki tüzeit oltotta. De nem volt időm végig e jelenetnél tanúskodni, mert mindenfelé pörögtek a dobok, s harsogtak a tárogtatók. Midőn indulni kezdtünk, szemergett az eső, de dél felé elállott, s midőn táborba szállottunk, újult erővel dőlt egész éjen körösztil reggel 6 óráig.

Nagyszalontáról, melyen kívül táboroztunk, se kenyeret, sem húst nem kapván éhesen kelle útra indulnunk a roppant sárban, mely néhol – különösen egy 3 órányira terjedő sűrű erdőn körösztil – majd térdig ért. *Nagyzerind* volt stációnk, honnan másnap reggel elindulván *Kisjenőn* körösztil későn este *Simándra* érkeztünk. Itt böcsületes kenyérrel láttak el bennünket, s Árpád barátom nem tudom hol szerzette töpörtyűje ehhez jól ízlett!

Korán reggel ismét elindultunk, s egy fárasztó mars után elértünk Újszentjannára délután 3 órakor. Itt a rémítő sok fáradságokkal egészen elgyengülve érezvén magamat betegnek jelentkeztem, de minden kocsi annyira tömve valának markotányosnők, szakácsnők és Isten tudja micsoda nőekkel, hogy a szeretetre méltó orvos egy vállvonítással elutasított, s a napi parancsban kijött, hogy akik gyors gyaloglásra magukat képteleneknek érzik, induljanak el jóval előbb a sereg előtt, hogy hátra ne maradjanak. Ez igen kedves kis gondoskodás volt. Én csakugyan másod fél órával előbb indultam el, reggel 4 órakor, s folyto-

¹⁵⁴ Értsd: sértésről.

nosan az országúton haladván, reggeli 9 órára beértem *Aradra*.¹⁵⁵ Mily szomorúan nézett ki a város. A házak összerombolva, az utcák kövei barikádoknak¹⁵⁶ felszaggatva voltak. Minden a pusztítás s öldöklés bélyegét hordozta. A várbeli templom teteje rosta gyanánt szolgálhatott volna. Az Arany Medvében porosan, amint az útról jöttem, fegyveremmel együtt, kávét kértem, alig hogy megkaptam. Oly kevés *creditre*¹⁵⁷ mutatott külsőm. No, szegény Jani, sokra vitted, gondolám magamban. Sok kérdezősködés után végre megtaláltam zászlómat. Ismét erdőben táboroztunk, a várostól jó távol. Korán reggel bevonultunk a városba, s távolról ágyúmoraj volt észrevehető. Midőn a főpiacon végighaladánk, egy magas ház egyik ablakában Görgei halálsápadt arcát pillantám meg. Az árulás ekkor már végezve volt. A *Maros* vizén s Óaradon köröszkül egy sík helyre értünk, honnét az ellenséges tábor látható volt. Különféle hadi mozdulatokat tettünk, de egy-két ágyúdurranáson kívül semmire sem került. Délután ismét visszamentünk Óaradon s a *Maroson* köröszkül előbbi táborhelyünkre, hol azon hír igen levert, hogy borjumat ellopták. Mit sem sajnáltam annyira, mint jegyzőkönyvemet, mely a leghíresebb magyar költők különféle legjobb munkáival telve, sok prózai s nehéz katonai óráimban egyetlen vigaszom s barátom volt. Most csakugyan oda volt mindenem! Fehér ruhám, pénzem! Új bőrrel ellátott kék honvédnadrágom, s a legfőbb, könyvem! De még egy sokkal keserűbb csapás várakozott reám. Ez nap főzni nem lehetett, mert alig egy óra múlva a visszatérés után ismét elindultunk, s egész éjen át masírozván, délben 11 órakor elértünk *Világosra*. Én annyira fáradt valék, hogy egy neme a hideglelésnek fogott körül, s lázas állapotban lefeküdtem.¹⁵⁸

A nap már áldozni készült, midőn Árpád felköltve vacsorára hív: – Űgyis utoljára van – mondá. Én okát kérdezem, s ő fájdalomteljes arccal 2 proklamációt¹⁵⁹ nyújt kezembe. – Olvasd – mondá. Az irat kiesett kezeimből. Nagy Isten, át vagyunk adva! Minden arcon a közlegénytől őrnagyig, dacára a sok szenvedéseknek, e hírre a legmélyebb fájdalom mutatkozott. Én nem akartam hinni, de csakhamar meggyőződtem, midőn orosz lovas cirkáló csapatokat vettem észre a honvédek között.¹⁶⁰ Ugyanazon este egy nagy darab korommal felmentem a világosi várba, s nagy bötükkel nevemet egy omladék toronyba felírván, büszkén tettem alája a *honvéd fővadászt*. Innen szép kilátás nyílt Erdélybe, s még szebb, de szomorúbb a honvédseregére, mely most egy nagyszerű halotthoz hasonlított, melynek árulás ásott sírt, környezve tábortüzeitől! Az árva hon, még árvább, de reményteljes... fiaitól!

Midőn az átadásról magamnak bizonyosságot szereztem, könnyek közt váltam meg fegyverem, kardom, s egyéb honvéd jeleimtől, melyeket mind a zászlóalj kocsijára rakva, bajtársaimat még egyszer megcsókolva, különösen Árpádot, ki irányomban legfőbb ragaszkodást tanúsított. Forrón keblemhez szorítva, mint szökevény távoztam Theodort

¹⁵⁵ A VII. hadtest 1849. augusztus 10-én érkezett meg *Aradra*. *Görgei* II. 340–341. o.

¹⁵⁶ Értsd: torlaszoknak.

¹⁵⁷ Értsd: hitelre.

¹⁵⁸ Görgei csapataival 1849. augusztus 12-én ért *Világosra*.

¹⁵⁹ Értsd: kiáltványt. Az említett két kiáltvány Kossuth Lajos és a kormány lemondó nyilatkozata, illetve Görgei bejelentése a főhatalom átvételéről, 1849. augusztus 11-i keltezéssel. *Hermann* 2001/b. 475–477. o.

¹⁶⁰ A megállapítás minden bizonnyal a fantázia terméke, a fegyverletétel előtt az orosz haderő egységeivel nem találkozhatott a magyar táborban. A szerző feltehetően Frolov tábornok és kíséretét láthatta, akik dél körül érkeztek *Világosra*, hogy a fegyverletételről tárgyaljanak Görgeivel, aki csak a fent említett orosz parlamenterek távozása után járta körbe a tábort és közölte a megadás tényét a katonákkal. *Hermann* 1998/b. 118–119. o.

valahol felkeresni, s vele mindenáron szabadulni. Pisztolyomat, minden zsinórtul megsza-
badult atilla zsebébe dugtam, s elkészültem magára a halálra, ha másképp a besorozástól
menekülni nem tudnék. Ez ugyan nem fér össze a katonai böcsülettel, de én nem voltam
katona. Én egy szabaddá lenni kívánó haza szabad védője voltam, ki ellenségeim irányá-
ban semmi kötelezettséget nem érezve, nekik szolgálni nem akartam! E szökéssel mindég
tisztán állok a világ előtt, ha elfogulatlanul nem ítélt, s fel tudja fogni azon fájdalmat, mely
egész valómat elöntötte, midőn kedves honom romjai fölött elárulva, elhagyatva egy iszo-
nyú jövőnek néztem eleibe. De jó volt az Isten! Megengedé Héya Theodort¹⁶¹ találnom,
kivel az oroszok által escortirozva¹⁶² *Pankotán, Borosjenőn, Kisjenőn* körösztil *Sarkadra*
értünk, hol meghallók, hogy az egész sereg augusztus 13-án Pankotán Paszkievics¹⁶³
orosz tábornok előtt fegyvereit lerakta. Ezer és ezer átkot mondván az árulóra, ki *kardjá-
nak birtokában* Németországba vitetett.¹⁶⁴

Theodor, mint compromittált¹⁶⁵ politikus, szolgabíró passust kapott, kinek kocsiján én
is Bihar, Békés megyéken, *Jászkunság[on]* és *Hevesen* körösztil elértem *Vácrá*, az oszt-
rákokat mindenütt elkerülve. Vácról augusztus 21-én reggel indultam el gyalog, s Szobnál
a Dunán átkelve vártam, míg besötétedett, mert kinézésem könnyen felzavarhatta volna
valamely német katona epéjét.

Éppen 8 órát harangoztak, midőn a kanonokok házai közti dombon, Esztergom sze-
meim előtt elterült. Sőhajtva köszöntlek szülőföld! Melyen haladni oly sok viszonttag-
ság után a gondviselés megengedé, ámbár magasztos eszméim eltűntek. S a szabad hon
és szép reményeim tátongó sírja fölött állok! Mégis boldogan, kit néhány perc után szü-
lői kezek ápolandanak. Ily gondolatokba merülve a harangok szent hangjánál egy ájtatos
imát mondék az elestek ezreiért, s kevés perc múlva imám után jó atyám s anyám karjai
közt valék.

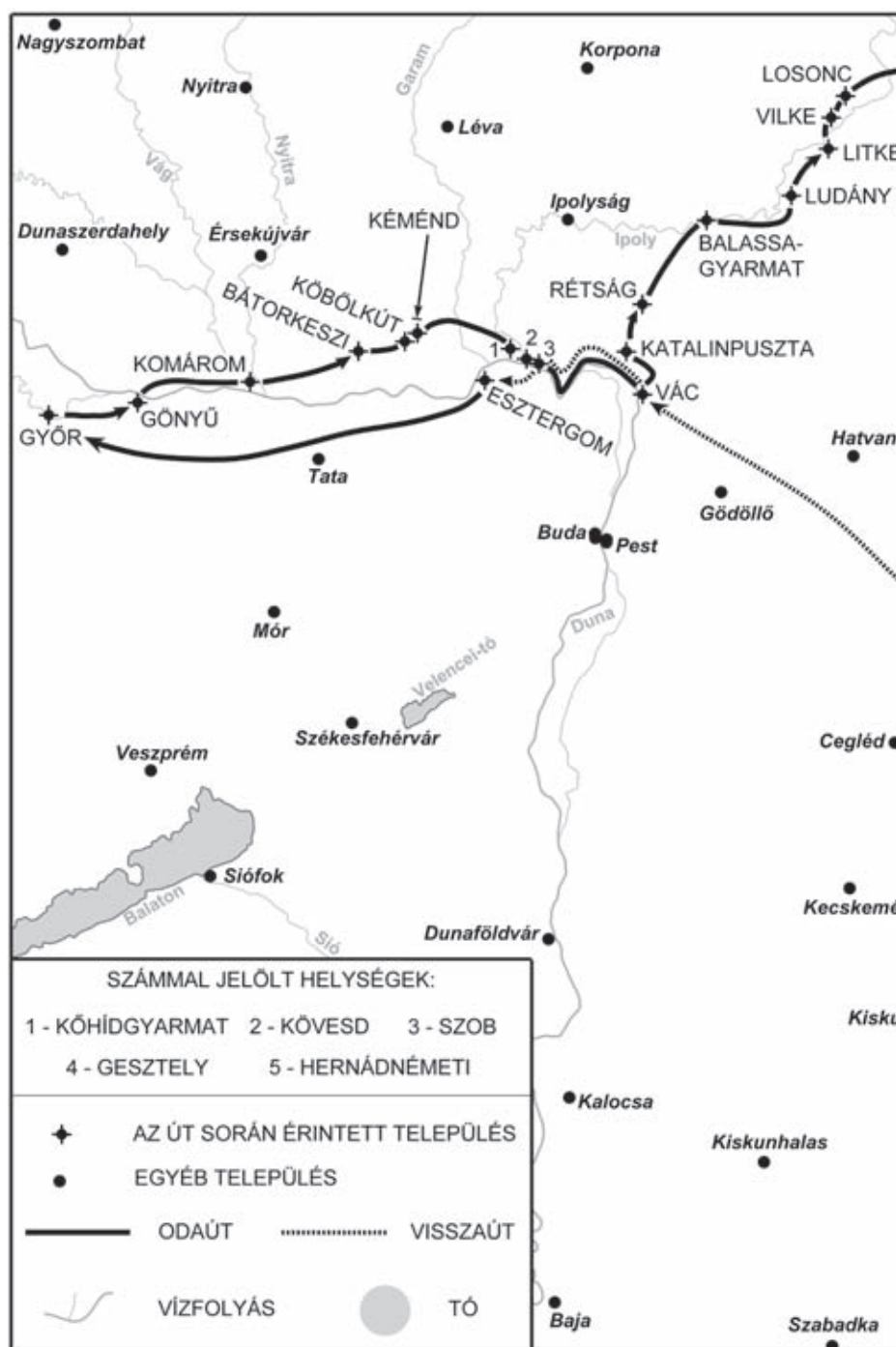
¹⁶¹ Feltehetően azonos Héya Tivadarral (1827–1904): tanulmányait Esztergomban, Budán és Nagyszom-
batban végezte, Győrről szerzett jogi diplomát. Az 1840-es évek közepétől Esztergom vármegye aljegyzője,
majd szolgabíró. Végigharcolta a szabadságharcot, annak leverését követően először ügyvéd, majd az érseki
uradalom ügyésze. Esztergom egyik meghatározó közéleti személyisége, munkásságát Ferenc József királyi
tanácsosi címmel is elismerte. *Esztergom és vidéke*, IX. (1904) 10. sz. 4. o.

¹⁶² Értsd: kísérve.

¹⁶³ Ivan Fjodorovics Paszkijevics (1782–1856): tábornagy, az orosz intervenciós hadsereg főparancsnoka.
A magyarországi hadjárat 900. o.

¹⁶⁴ A szerző itt téved, a fegyverletételre ugyanis a szőlősi síkon került sor. A megadást követően Görgeit
saját beszámolója szerint megfosztották kardjától és egyenruhájától. A cár közbenjárására amnesztiát kapott,
de a karintiai Klagenfurtba száműzték, ahonnan csak 1867-ben térhetett haza. *Görgei* II. 435. o.

¹⁶⁵ Értsd: gyanúba kevert.

A Szilárd János által bejárt útvonal

BIBLIOGRÁFIA

- A magyarországi hadjárat*
Bona 1998/a. *Bona Gábor*: Hadnagysok és főhadnagysok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest, 1998.
- Bona* 1998/b. *Bona Gábor*: Hadnagysok és főhadnagysok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 1998.
- Bona* 1999. *Bona Gábor*: Hadnagysok és főhadnagysok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. k. Budapest, 1999.
- Bona* 2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/1849. évi szabadságharcban I. k. Budapest, 2009.
- Bona* 2010. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/1849. évi szabadságharcban I–II. k. Budapest, 2010.
- Bona* 2015. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, I–II. k. Miskolc, 2015.
- Csikány* 2000. *Csikány Tamás*: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához II.) Budapest, 2000.
- Csikány* 2002. *Csikány Tamás*: Ütközet az Ácsi-erdőben 1849. július 2-án. *Had-történelmi Közlemények*, 115. (2002) 3. sz. 787–823. o.
- Csikány* 2003. *Csikány Tamás*: Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata. Budapest, 2003.
- Csikány* 2015. *Csikány Tamás*: A szabadságharc hadművészete 1848–1849. Budapest, 2015.
- Gál* 1971. *Gál Éva*: Ujházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa. Budapest, 1971.
- Görgei* I–II. *Görgey Artúr*: Életem és működésem I–II. k. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1988.
- Hermann* 1996. *Hermann Róbert*: Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. (Győri Tanulmányok 17.) Győr, 1996. 76–107. o.
- Hermann* 1998/a. *Hermann Róbert*: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. *Fons*, V. (1998) 1. sz. 153–155. o.
- Hermann* 1998/b. *Hermann Róbert*: Mindig az első között. Poeltenberg Ernő, a szabadságharc tábornoka. Budapest, 1998.
- Hermann* 1998/c. *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–1849-ben. Győr, 1998.
- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: Az 1848–49-es források kiadása. *Fons*, VII. (2000) 1. sz. 151–170. o.

- Hermann 2001/a.* *Hermann Róbert*: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
- Hermann 2001/b.* *Hermann Róbert*: Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849. Budapest, 2001.
- Hermann 2004.* *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.
- Hermann 2005.* *Hermann Róbert*: Gáspár András honvéd tábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005.
- Hermann 2012.* *Hermann Róbert*: Az áruló Görgei mítosza és a tények. *Korunk*, III. (2012) 3. sz. 49–56 o.
- Hoffmann 1906.* *Hoffmann Arnold*: Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédszászlóalj története. Kassa, 1906.
- Lisznyai – Töll 2006.* *Lisznyai Lajos – Töll László*: A 39. császári és királyi gyalogezred története 1756–1918. Debrecen, 2006.
- Pásztai 2013.* *Pásztai László*: A magyar honvédsereg harcászata az 1848–1849-es szabadságharcban. Budapest, 2013.
- Schlosser 2012.* *Csíziné Dr. Schlosser Annamária*: Esztergomi közjegyzők 1875–1949. *Közjegyzők Közlönye*, 2012. 3. sz. 39–56. o.
- Süli 2013.* *Süli Attila*: A honvéd vadászrezdek szervezése és működése Erdélyben 1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 3. sz. 681–718. o.
- Süli 2015.* *Süli Attila*: A honvédség szervezése Erdélyben 1849-ben. *Acta Siculia*, 2014–2015. Sepsiszentgyörgy, 2015. 195–248. o.
- Szalai – Szalay 2012.* *Szalai Béla – Szalay Katalin*: A Feiglerek. Egy esztergomi polgárcsalád története. Esztergom, 2012.
- Szinnyei 1887.* *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Budapest, 1887.
- Szinnyei 1902.* *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. VIII. k. Budapest, 1902.
- Urbán 1999.* *Urbán Aladár*: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. Budapest, 1999.
- Urbán 2009.* *Urbán Aladár*: Kossuth első kormánybiztosa: Ujházi László. In: *Uő*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, 2009. 143–150. o.

Máté Balogh

THE DIARY OF MY MILITARY LIFE

The Reminiscences of Hunting Master János Szilárd on the Summer Campaign

Abstract

The Diary of my Military Life is the reminiscences of a hitherto unknown Honvéd hunting master on the last phase of the 1848–1849 Hungarian War of Independence. The diary was written by a simple soldier who saw the events “from below”, thus his viewpoint can offer us interesting new data mainly to the operations of the Seventh Army Corps. In addition, the diary allows us to take a glimpse into the everyday life of field camps. The young Honvéd soldier’s view and personal opinion about Artúr Görgei can also be interesting for the readers.

Szilárd joined the Honvéd army as a 16-year-old young defrock. The data in the diary identify him as János Szilárd from Esztergom, who worked as the manager of the archbishop’s estate after the defeat of the independence war.

With the publication of the reminiscences the author of the paper wishes to offer new data to the broader understanding of the War of Independence.

Máté Balogh

DAS TAGEBUCH MEINES SOLDATENLEBENS

Die Erinnerungen von Jägermeister János Szilárd an den Sommerfeldzug

Resümee

Das Werk *Katonai éltém naplója* [Das Tagebuch meines Soldatenlebens] ist die Erinnerung eines zuvor unbekannten Honved-Jägermeisters an den letzten Abschnitt des Freiheitskampfes. Es handelt sich um das Werk eines gemeinen Soldaten, der die Ereignisse „von unten“ beobachtete. Auf diese Weise kann sein Standpunkt in erster Linie im Zusammenhang mit der Tätigkeit des VII. Korps interessante Informationen vermitteln und bietet darüber hinaus einen Einblick in die Ereignisse des Feldalltags. Auch die Beobachtungen des jungen Honved-Soldaten und seine eigene Meinung über Artúr Görgei können Aufmerksamkeit erregen.

Der Autor kam in jungen Jahren, mit 16 Jahren, als ehemaliger Seminarist zur Honved-Armee. Aufgrund der im Tagebuch aufgezeichneten Angaben kann er als der aus Esztergom (Gran) stammende János Szilárd identifiziert werden, der nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes als erzbischöflicher Gutsverwalter tätig war.

Der die Erinnerungen veröffentlichende Verfasser möchte damit zum möglichst lückenlosen Kennenlernen des Freiheitskampfes einen weiteren Beitrag leisten.

Máté Balogh

JOURNAL DE MA VIE MILITAIRE

Mémoires du chasseur-chef János Szilárd sur la campagne d'été

Résumé

Dans le *Journal de ma vie militaire*, un chasseur-chef jusque-là inconnu évoque la dernière période de la guerre d'indépendance. L'ouvrage étant rédigé par un simple soldat qui observait les événements « par le bas », le point de vue peut apporter des contributions intéressantes, en particulier au fonctionnement du 7e corps d'armée. En outre, le journal dévoile le quotidien de la campagne. Les observations et l'opinion personnelle de ce jeune soldat sur Artúr Görgey méritent également qu'on s'y intéresse.

Séminariste défroquée, l'auteur du journal a rejoint l'armée à l'âge de 16 ans. Sur la base des renseignements consignés dans le journal, l'auteur est János Szilárd d'origine d'Esztergom qui a travaillé comme régisseur à Érsek après l'échec de la guerre d'indépendance.

L'auteur de cette publication de source souhaite apporter de nouveaux éléments à l'histoire de la guerre d'indépendance.

Мате Балог

ДНЕВНИК МОЕЙ СОЛДАТСКОЙ ЖИЗНИ

Воспоминания главного егеря Янош Силард о летнем военном походе

Резюме

Дневник моей солдатской жизни воспоминания главного егеря, ранее неизвестного рядового, посвящены последней стадии борьбы за свободу. Сочинение одного простого солдата это работа, в ходе которой он «снизу» наблюдал за событиями, и таким образом его точка зрения определённо служит интересными добавками в первую очередь в отношении функционирования VII-ого военного корпуса. Кроме этого дает возможность заглянуть в каждодневные события лагерной жизни. Наблюдения молодого рядового, его индивидуальное мнение об Артур Гёргеи тоже могут быть интересными.

Автор в молодом 16-и летнем возрасте попал в армию, после того как покинул свой пост церковнослужителя. На основе записанных данных отмеченных в дневнике его личность можно отождествить с Янош Силард происхождением города Эстергом, который после подавления борьбы за свободу служил управляющим поместья при архиепископе.

Издатель воспоминаний руководствовался желанием предоставить более новые данные для более полных познаний борьбы за свободу.

KIVONAT A 102. VADÁSZREPÜLŐ-SZÁZAD HADINAPLÓJÁBÓL, 1944. SZEPTEMBER 14–16.

A magyar királyi honvéd légierők második világháborús történetének feltárása rendkívüli kihívásokat támaszt a témát tudományos igénnyel kutatni próbálók számára, hiszen a vonatkozó elsődleges források túlnyomó része, nagyságrendileg mintegy 99,8 százaléka, megsemmisült. Így nagyon nehéz – esetenként lehetetlen – az egyéni teljesítmények mellett a csapattestek teljesítményét is meghatározni. Ezért különösen fontos a magyar királyi honvéd légierők repülőszázadainak harctevékenységevel kapcsolatos minden újonnan előkerülő részlet.

A mátyásföldi 5/2. vadászrepülő-század – az 5/I. osztály parancsnokságával együtt – felváltóként érkezett a keleti hadszíntérre 1942 legvégén. 1943. május végére fejeződött be a Messerschmitt Bf 109 típusát képzésük és a század 5/2., majd 102., 102/1., végül 101/7. vadászrepülő-század néven 1943 őszétől a háború végéig folyamatosan az első vonalban került alkalmazásra a keleti hadszíntéren. A hosszabb bevetési periódusa során elért eredményei okán ez a század vált a második világháborúban a magyar királyi honvéd légierők – és egyben a magyar katonai repülés történetének – légi harcban legeredményesebb vadászrepülő századává, az adott periódusban több mint 135 légi győzelmet aratva (eredményességben őket szorosan követi az 1/1-ből lett 101/2. vadászrepülő-század).

A század legeredményesebb éve 1944 volt, melynek során egy fennmaradt összesítő statisztika szerint a század összesen 1339 gépbetétet repült 1646 óra repült idővel, ezek során 67 repülőgépet és 2 megfigyelő léggömböt lőttek le, valamint alacsony támadásaik során megsemmisítettek 17 tehergépkocsit, egy tartálygépkocsit és egy felderítő páncélgépkocsit. A század hat pilótát és – ellenséges behatás következtében – 12 repülőgépet veszített, további 33 sérült gépet adtak le ellenséges találat, műszaki hiba és különböző baleseti törések miatt.¹

A század harcainak részletei a vonatkozó iratanyag megsemmisülése miatt sajnos csak igen kevésbé ismertek, egyedül 1945. február 20-tól a háború végéig maradtak meg a bevetéseikkel kapcsolatos feljegyzések a 101. vadászrepülő-ezred töredékesen fennmaradt iratanyagában, mivel 1945. január végétől ez a század is – 101/7. vadászrepülő-század néven – az ezred részét képezte. A rendkívül eredményes 1944-es évhez érdekes és számottevő történeti értékű adalék a század hadinaplójának egy fennmaradt részlete, mely 1944. szeptember közepéről – egy eseménytelenebb időszakot követő – három nap intenzív légi harcainak részleteit mutatja be számos, korábban ismeretlen részletadattal.

¹ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár 101. vadászrepülő ezred iratanyaga, 112. doboz. M. kir. 102. honvéd vadászrepülő-osztály parancsnokság. Összesített eredményjelentés 1944. évi december hó 31-ig.

A naplórészletet a századot később hosszabb ideig parancsnokló és a hadinaplót az adott periódusban elsőtisztként vezető Máthé László főhadnagy² őrizte meg, az alábbiakban teljes terjedelmében leközlésre kerül.³

FORRÁSKÖZLÉS

Hadinapló másolat

Szeptember hó 14.

Időjárás: Derült, 3/10 borultság, cummulusz felhőkkel, bevetésre egész nap alkalmas.

Bevetés délelőtt:

V.-388 Máthé főhadnagy, V.-389 dr. Vajda főhadnagy,⁴ V.-391 Kálmán zászlós,⁵ V.-394 Csikós szakaszvezető.⁶ Szabadvadászat Sanok,⁷ Dukla⁸ légtérben, utána Ungváron leszállni és tölteni.

A légtérbe érve Kálmán zászlós egy orosz kötött léggömböt látott Sanoktól D-re 4 km-re. Rádión a parancsnoki géppárnak jelenteni akarta, Máthé főhadnaggal az összeköttetést nem tudta felvenni. Ezért a rajból géppárjával kivált és a léggömböt lelőtte. Égve zuhant az le. Ezalatt Sanoktól D-re 10 km-re a földön igen nagy tüzeteket figyeltem meg géppárkísérőmmel, dr. Vajda főhadnaggal, mely felett kb. 8 db Il-2 típusú orosz csatarepülőgép földi csapatainkat éppen támadta. Az egyik Il-2-esre támadva hosszú tűzcsepással lőttem, míg nem az kigyulladva vastag füstcsíkot húzva magam mögött a föld felé zuhant. Géppár kísérőm ezalatt a minket támadó 4 db. orosz Jak-9-es ellen fordult, majd én az általam lelőtt Il-2-esről leválva hozzá egy felhúzott fordulóval csatlakoztam és az ellenségről leválva a harcot félbeszakítottam.

Közben Kálmán zászlós a léggömböt lelőve 2 db Il-2-est pillantott meg. Az egyiket tűz alá véve lelőtte, mit Csikós szakaszvezető rádióban hangos „Nagyon jól van” kiáltással nyugtázott. Ettől a perctől kezdve Csikós szakaszvezetőről többet nem tudunk. Földi csapatok értesítése szerint egy Me 109-et láttak égve lezuhanni, a pilóta halott, de írásait egy borítékba betéve nekünk megküldik. Reméljük még, hogy a földi csapatok tévedtek és Csikós bajtársunk még valahogy, ha máshogy nem, de gyalog bevonul hozzánk.

Leszállás a kapott parancs szerint Ungváron történt. Ott Szirmay vezérőrnagy⁹ úr fogadott és gratulált a lelövésekhez. Repült idő: V.-388, V.-389 55 perc, V.-392, 1 h 10 perc.

² Máthé László (Csíkszereda, 1919. augusztus 28. – Villa Carlos Paz [Argentína], 2006. július 11.) 1940. július 4-i avatású hivatásos hadnagy volt, a háború végén főhadnagy. Életrajzát lásd B. Stenge 2016. 166–172. o.

³ A szerző ezúton is köszöni a Máthé családnak a dokumentum rendelkezésre bocsátását.

⁴ Dr. Vajda Ferenc (Budapest, 1916. január 12. – Sydney [Ausztrália], 1986. augusztus 7.) az államtudományok doktora volt, a hivatásos állományba 1942. november 1-jével vették át.

⁵ Kálmán István (Bakonycsérnye, 1922. január 12. – Los Altos [Egyesült Államok], 1995. február 23.) 1943. december 6-ai avatású tartalékos zászlós volt. Életrajzát lásd B. Stenge 2016. 150–156. o.

⁶ Csikós Ferenc (Szeged, 1921. július 4. – Kamionka DK 2 km, 1944. szeptember 14.) 1941-es alap kiképzésű továbbsholgaló szakaszvezető volt. Hősi haláláról a naplókivonat részletesen beszámol.

⁷ Város Lengyelország délkeleti részén, a San folyó partján.

⁸ A Lengyelország és Szlovákia határán fekvő Duklai-hágó térségéről van szó (mely nevét a lengyel területen fekvő Dukla faluról kapta).

⁹ Szirmay Aladár (Zalaegerszeg, 1897. május 22. – Albany [Egyesült Államok], 1970. május 17.) vezérőrnagy ekkor a 2. repülődandár parancsnoka volt. Életrajzát lásd Szakály 2001. 331. o.

Délutáni bevetés:

V.392 Máthé főhadnagy, V.391 Varga szakaszvezető,¹⁰ V.387 Szeveréni hadnagy,¹¹ V.388 Galánfi hadnagy,¹² szabadvadászat Dukla légtérében.

Repült idő 1 h 15 perc.

Dukla-ra érve 12 db Il-2-es és 6 db Jak-9-es már a földi csapatokat támadták. Egy Il-2-esre rázuhantam, egész rövid sorozattal lőttem, mire a vezérsíkjából egy nagy darab leesett és a gép a földre fűrődött. A légi harc most is 20 m-re volt a föld felett. Lelövés után kísérommal jobbra a miránk zúduló 2 db Jak-9-esre felhúztam. Kísérom mögé, Galánfi hadnagy mögé egyik beült, mire függőleges zuhanásban löve leszakadásra kényszerítettem. Lelövése utólag igazoltatott!¹³ Zuhanásból hirtelen hasra húzva a botkormányt, sikerült a föld felett a gépet vízszintesbe hozni, de közben kíséromet elvesztettem a szemem elől. Egy-két forduló után találkoztam Szeveréni hadnagy géppárjával kik közben kb. 6 db Jak-9-essel légiharcoltak. Szeveréni hadnagy az egyik Jak-ot löni akarta, de gépágyúja és az egyik géppuskája megakadt és így a Jak-nak sikerült elmenekülnie. Miután Szeveréni hadnagy rottéjához¹⁴ csatlakoztam, egy másik Il-2-esre támadtam, de Szeveréni hadnagy géppárjával nem követtem, mert újabb Jak-9-es kötelékkel vette fel a harcot. Az Il-2-est messziről löve tőle leváltam, mert közvetlen mögöttem egy Il-2-es az összes tűzfegyverével lőtt. Vére a raj ismét együtt volt és hazarepülve boldogan billegtettem be a légigőzölmet.

Reggel Kovács százados¹⁵ úr és Varga hadnagy¹⁶ útbaindult Budapestre a Fw 58-as¹⁷ gépünkkel a parancs értelmében leadni. De Bukovi őrzővezető és Knur Unteroffizier¹⁸ Gleivitz-be¹⁹ utaztak rádiókészülékeket (FuG 16 Z) hozni. Ugyanekkor indítottam útba Tömő J. honvédet a hősi halált halt v. Bertalan György hadnagy²⁰ csomagjaival v. Bertalan hadnagy édesanyjához.

¹⁰ Varga László (Kölesd, 1922. április 17. – Telki?, 1944. december 11.) 1941-es alapkiképzésű továbbsholáló szakaszvezető volt. 1944. december 11-én eltűnt egy Vác térségébe repült bevetésén. A szerző véleménye szerint ő lehetett a Telki mellett lezuhant magyar Messerschmitt pilótája.

¹¹ Szeverényi Kálmán (Kecskemét, 1920. február 25. – Tata, 1945. február 22.) 1942. december 6-ai avatású hivatásos hadnagy volt. Életrajzát lásd B. Stenge 2013. 68–77. o.

¹² Galánfi Lajos (Bia, 1922. január 28. – Wels [Ausztria], 1945. április 17.) 1943. december 6-ai avatású hivatásos repülő hadnagy volt. 1945. április 16-án amerikai P-51 típusú vadászgépekkel vívott légi harcban súlyosan megégett, sérülései következtében másnap a welsi német tábori kórházban hősi halált halt.

¹³ Ez a lelövés igazolására vonatkozó mondat egy ceruzás megjegyzés a gépelt napló margóján, ide csilagozva.

¹⁴ A Rotte géppárt jelent, a korabeli vadászrepülő-kötélék alapegységét.

¹⁵ Kovács József (Ungvár, 1908. október 17. – Melbourne [Ausztrália], 1980. október ?) 1930. augusztusi avatású hadnagy, ekkor a 102. vadászrepülő-század, a háború végén őrnagyként a 101/III. vadászrepülő-osztály parancsnoka.

¹⁶ Feltételezhetően Varga Imre (Székesfehérvár, 1917. augusztus 11.–n. a.) szertári hadnagyról van szó.

¹⁷ Focke-Wulf Fw 58 típusú kétmotoros futárrepülőgép.

¹⁸ Az Unteroffizier a magyar szakaszvezetői rendfokozat megfelelője.

¹⁹ Ma Gliwice Sziléziában, Lengyelország délnyugati részén.

²⁰ Bertalan Györgyöt (Győr, 1921. szeptember 29. – Opatov K 5 km, 1944. augusztus 9.) 1942. július 18-án avatták – fegyelmi okokból hadnagy helyett – hivatásos repülő zászlóssá (később kinevezték hadnaggyá). A magyar katonai ejtőernyőzés megalapítójának, Bertalan Árpád őrnagynak az egyetlen fia volt. Szovjet P-39 típusú vadászrepülőgépekkel vívott légi harcban halt hősi halált.

Délelőtti folyamán még az előző éjjel lelőtt és a reptér közelében lezuhant orosz terrorbombázó gép roncsaihoz küldtem ki Flóznik főhadnagy²¹ és Galambos hadnagyot²² a kiküldött hivatalos bizottsághoz szakközegként.

Üzemképes gépek száma: 7 db Me 109 G.

Máthé László főhadnagy sk.

Szeptember 15.

Időjárás: derült, tiszta, 2/10-es cummulusz felhőzettel.

Bevetés:

V.391 Flóznik főhadnagy, V.389 Galánfi hadnagy, V.390 Varga szakaszvezető, V.387 Galambos hadnagy, szabad vadászat Duklánál és Sanoknál. A repült idő 10 h 05 perctől 11 h 25 percig.

A légtérbe érve Flóznik főhadnagyék a füstfelhő felett 6-8 db Jak-9-es gépet pillantottak meg. A föld közelében pedig Il-2-es gépek támadták a földi csapatokat. Flóznik főhadnagy géppárjával azonnal a Jak-9-esekkel kezdett forduló légiharcot, melyben 6-8 percig tartó, izgasztó küzdelemben géppárikísérőjével, Galánfi hadnaggal 1-1 Jak-9-est lelőtt. Ezalatt Varga szakaszvezető Galambos hadnaggal az Il-2-es orosz csatarepülőket szétugraszta Flóznik főhadnagyék segítségére siettek. Odarepülésnél Galambos hadnagy gépe légvédelmi tüzéségtől találatot kapott, melytől a gépe kigyulladva erősen füstölni kezdett. Egyúttal a vízhűtőjét is átlőtték. Varga szakaszvezető az egyik Jak-9-esre zuhanva azt a föld közelben lelőve még látta, amint Galambos hadnagy gépéből saját területen kiugrott és szerencsésen ejtőernyővel földet ért. A hazatérő három gép billegtetéseit itthon mindenki büszkén és határtalan lelkesedéssel fogadta. Délután már kaptuk a telefon értesítést, hogy Galambos hadnagy egy német páncéloshadosztály parancsnokságánál van, egészséges és rövidesen hazajön.

A másik bevetés délután volt.

V.388 Máthé főhadnagy, V.390 dr. Vajda főhadnagy (bevetés után üzemanyagihiány miatt Ungváron szállt le), V.391 Szeveréni hadnagy, V.387 Kálmán zászlós, szabad vadászat Duklánál. Repült idő egy géppár 13 h 45 perctől 15 h-ig. Második géppár 13 h 45 perctől 15 h 05 percig.

Bevetés alatt légi harc nem volt, mert rossz rádió összeköttetés miatt a raj még támadás előtt szétszakadt. Ugyanis kísérőm, dr. Vajda főhadnagy míg a rajt a megpillantott kb. 40-50 gépből álló több orosz kötelék ellen támadásra jó helyzetbe igyekeztem hozni, rádión bementa, hogy alattunk Il-2-es kötelék van. Én látva a fölöttünk lévő kb. 12 db ellenséges vadászt is, azok ellen akartam a rajt vezetni először. Vajda főhadnagy válaszat úgy hallotta, hogy és az Il-2-esre való rávezetésemet kértem, tőlem elválva az Il-2-esek ellen támad. Leborítását csak később vettem észre és szándékában már nem tudtam támogatni, mert szem elől elvesztettem. Eközben a második géppár is elmaradt. Mire a raj a megbeszélte gyülekezőhelyen újra együtt volt, géppár kísérőm kevés benzinje miatt haza kellett repülni. Így is Ungváron szálltam le géppárommal, mert dr. Vajda főhadnagy benzinórája már zérust mutatott. Onnan töltés után hazarepültünk.

²¹ Flóznik Ervin (Abrudbánya, 1920. szeptember 8. – Veszprém ÉK, 1945. január 14.) főhadnagy életrajzát lásd B. Stenge 2016. 265–269. o.

²² Galambos Ferenc (Nyíregyháza, 1923. augusztus 15. – n. a.) 1943. december 6-ai avatású hadnagy volt.

A mai napra több bevetést már nem is engedélyeztek a kevés benzin miatt.
Üzemképes gépek száma: 6 db Me 109 G.

Szeptember 16.

Időjárás: Derült égbolt, jó látás, 2/10-es cummulusz felhőzetrel.

Bevetés:

V.388 Flóznik főhadnagy, V.390 Vajda főhadnagy, V.391 Szeveréni hadnagy, V.387 Kálmán zászlós. Szabad vadászat Sanok. Repült idő: Első géppár 9h 45 perc – 10 h 40 perc. Második géppár 9 h 45 perc – 11 h.

A raj két géppárja a bevetési terület felett az erős légvédelmi tűz miatt csakhamar szétszakadt. Flóznik főhadnagy géppárjával 55 perces repülés után kénytelen volt hazajönni, mert benzinje elfogyott. Valószínűleg a benzinóra mutatott rosszul, de a motorpróba után a gépet nem töltötték utána. Ezalatt Szeveréni hadnagy géppárjával két db Il-2-esre támad. Szeveréni hadnagy az egyik Il-2-est tűz alá veszi, de gépágyúja és puskája akadály miatt nem tüzel. Közben az Il-2-eseket biztosító 2 db La-5-ös Szeveréni hadnagyra zuhant. Az egyiket azonban Kálmán zászlós Szeveréni hadnagy mögött egész a föld közelben lelövi, az égve csapódik a földre.

Második bevetés:

V.390 Máthé főhadnagy, V.388 Kiss szakaszvezető,²³ V.392 Varga szakaszvezető (repült idő: 11 h 15 perc-12 h 20 perc), V.393 Galánfi hadnagy. Repült idő 11 h 15 perc-12 h 10 perc. Szabad vadászat Sanok légterében.

Légtérbe érve mindjárt légi harc. Mintegy 6 db La-5-ös és 6 db Jak-9-es volt a harc színhelyén, míg alattunk Il-2-es orosz csatarepülőgépek támadtak. Az egyik Jak 9-es mögé fordulóban „beültem”, míg kísérőim, Kiss szakaszvezető és Varga szakaszvezető szépen követtek. (Galánfi hadnagy a célterület felett visszafordult, mert olaja felmelegedett, olajnyomása 0-ra esett, gépágyúja nem működött és a gép sárkánya erősen balra csavarodott.) Az ellenséges vadászt bal fordulóban lőttem, de ágyúm és jobb puskám nem tüzelt. Erre néhány méterre megközelítve az egy puskával lőttem, mígnem a leválás az összeütközés veszélye miatt elkerülhetetlen volt. Így is a belerántás és az orosz vadász légcsavarszele dugóhúzóba dobott, melynek háthelyzetében az orosz még alattam volt, de a vízszintesre való pörgés közben már egy-két méterre a fejem felett láttam az orosz csilлагot. Dugóhúzóból kivéve az ellenséget már sehol nem láttam és mivel kísérőm, Kiss szakaszvezető benzinje elfogyását jelentette be a rádión, hazajöttem.

A bevetés alatt és általában minden bevetés közben igen erős légvédelmi tűz mindenféle légvédelmi tüzfegyverekből.

Harmadik bevetés:

V.388 Flóznik főhadnagy, V.387 Galánfi hadnagy (repült idő: 15 h 34 perc–16 h 55 perc), V.391 Szeveréni hadnagy, V.392. Kálmán zászlós. Repült idő: 15h 34 perc–16 h 30 perc.

Szabad vadászat Sanok légterében.

Ez a bevetés nem hozott légi harcot, de a légvédelmi tűz annál erősebb volt. Szeveréni hadnagy a bal csűrőjébe egy légvédelmi gépágyú találatot kapott, mi a bal csűrő három-

²³ Kiss Ernő (Nagykörű, 1922. június 5. – Törökszentmiklós, 1990. május 14.) 1941-es alapkiképzésű továbbszolgálo szakaszvezető volt. Életrajzát lásd B. Stenge 2016. 331–335. o.

negyed részét leszakította, azon kívül a balszárnny főtartót is megsértette. Szeveréni hadnagy a gépét a veszélyes sérülés ellenére is nagy ügyességgel és lélekjelenléttel hazahozta.

Alighogy gratuláltunk Szeveréni hadnagnak szerencsés hazajöveteléhez, betoppan a tegnap lelőtt Galambos hadnagy (égő gépéből kiugrott). Kitörő lelkesedéssel fogadtuk, ő pedig elmesélte lelövetését. Égő gépével először kényszerleszállást akart végrehajtani, de látta, hogy a Kárpátok hegyeiben ez nem oly könnyű dolog, így hát az utolsó pillanatban kiugrott. Még így is kapott égési sebeket. Egyben elmondta, hogy Csikós szakaszvezető bajtársunkról is tudnak annál a német páncélos *parancsnokságon*, hol ő is tartózkodott.

A pság-on látták, hogy Csikós szakaszvezető az általa támadott II-2-est lelöve rövid, bizonytalan repülés után merőlegesen a földbe csapódott. Csikós szakaszvezető Jaslskától²⁴ É-ra vezető úttól balra van eltemetve. Jaslskától É-ra 6 km-re (10-6-2-2).

A mai napon a 102. repülődandár gépkocsizó szállító és műhely csoporthoz az áttelepülésekre kölcsön adott gépkocsikat visszaútba indítottam az alábbi személyezettel Welsicki M. tizedes, Francsics I. honvéd, Kulcsár M. honvéd, Kulcsár I. őrvezető, Beck L. őrvezető, Acsán M. honvéd, Tólas F. honvéd, Simon G. őrvezető. Gépkocsik: Vomag, Citroen, Mercedes 5L-013, Ford I-415.

Géphelyzet:

5 üzemképes Me 109 G.

Máthé főhadnagy

BIBLIOGRÁFIA

- B. Stenge 2013. B. Stenge Csaba: Egy kecskeméti repülő ász, Szeverényi Kálmán hadnagy életútja. *Hadtudományi Szemle*, 6. (2013) 4. sz. 68–77. o.
- B. Stenge 2016. B. Stenge Csaba: Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierők ászai a második világháborúban. Budapest, 2016.
- Szakály 2001. Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Budapest, 2001.

²⁴ Jaślska, Lengyelország délkeleti részén.

Csaba B. Stenge

EXTRACT FROM THE BATTLE WORKBOOK OF THE 102ND FIGHTER-SQUADRON,
14–16 SEPTEMBER 1944

Abstract

It is very difficult, sometimes even impossible to do a detailed study of the World War II operations and achievements of the troops and air squadrons of the Hungarian Royal Honvéd Air Force, because the related primary sources were destroyed. Therefore this section from the September 1944 battle workbook of the 102nd Fighter-Squadron, a hitherto unknown and unpublished source kept in private property, is very important for it contains a number of new data in connection with the operations and fight of the squadron.

Csaba B. Stenge

AUSZUG AUS DEM KRIEGSTAGEBUCH DER 102. JÄGERSTAFFEL,
14–16. SEPTEMBER 1944

Resümee

Aufgrund der Vernichtung der primären Quellen ist es sehr schwierig, in vielen Fällen schier unmöglich, die Kampfhandlungen und Leistungen der Truppenkorps und Fliegerstaffeln der ungarischen königlichen Honved-Luftwaffe zu untersuchen. Deshalb ist dieser, in einer Privatsammlung erhalten gebliebene Auszug aus dem Kriegstagebuch der 102. Jägerstaffel vom September 1944 so wichtig. Diese bislang unbekannte und unveröffentlichte Quelle enthält zahlreiche, bis dato unbekannte Detailangaben im Zusammenhang mit der Tätigkeit und den Kämpfen der Staffel.

Csaba B. Stenge

EXTRAIT DU JOURNAL DE GUERRE DU 102^E ESCADRON DE CHASSE,
14–16 SEPTEMBRE 1944

Résumé

En raison de la destruction des sources primaires, il est très difficile, et souvent impossible, d'examiner en détail les actions et les performances des corps et des escadrons de chasse de l'armée de l'air royale hongroise dans la Seconde Guerre mondiale. Source jusque-là inconnue et inédite, cet extrait du journal de guerre de septembre 1944 du 102e escadron de chasse conservé par un particulier est d'autant plus important qu'il contient des détails jusque-là inconnus sur le fonctionnement et les combats de l'escadron.

Чада Б. Штенге

РЕЗЮМЕ ИЗ ВОЕННОГО ДНЕВНИКА 102-ОЙ РОТЫ САМОЛЁТОВ-ИСТРЕБИТЕЛЕЙ,
14–16 СЕНТЯБРЯ 1944 ГОДА

Резюме

Военные действия венгерских королевских рядовых авиационных корпусов, лётных рот во Второй мировой войне очень трудно, а иногда невозможно детально исследовать из-за уничтожения первичных источников. Поэтому важна подробность оставшегося военного дневника за сентябрь 1944-ый год, находящегося в частных руках, так как ранее неизвестный и неопубликованный источник содержит не известные до сих пор подробные данные в связи с боями и функционированием 102-ой роты самолётов-истребителей.

MŰHELY

KOVÁCS ZSOLT

A SPANYOL–FRANCIA HÁBORÚ (1635–1659) ÉS AZ AZT LEZÁRÓ PIRENEUSI BÉKE (1659) A THEATRUM EUROPAEUM TÜKRÉBEN

A háború hadszínterei és történései

Spanyolország és Franciaország 1635-től újra hadban állt egymással,¹ ráadásul az évtizedek óta tartó háború Hollandiával kimerítette Spanyol-Németalföld népességét és anyagi erőforrásait. Mindezek miatt is célszerűnek látszott IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) számára, hogy III. Ferdinánd német-római császár (1637–1657) fivérét, Lipót Vilmos főherceget (1614–1662) helytartóként a tartomány székhelyére, Brüsszelbe küldje, ezáltal a császárt még jobban magához láncolja, noha a vesztfáliai békeszerződésben a császárnak megtiltották, hogy Spanyolországot tovább támogassa Franciaország ellen. III. Ferdinánd és tanácsosai olyan megoldást kerestek, hogy a tiltás ellenére továbbra is támogathassák a Katolikus Királyt anélkül, hogy mindezzel megszegnék a békét, és veszélyeztetnék a Birodalmat. Mivel III. Ferdinánd csak császárként írta alá a vesztfáliai békét úgy vélték, hogy mindez cseh és magyar királyként nem kötelezi, ezért nyugodtan küldhetnek császári ezredeket teljes fegyverzetben Felső-Itáliába, hogy Spanyolország ottani csapataiból néhányat fel tudjon szabadítani a Hollandia elleni háborúra. Ekkor Spanyolország gazdasági helyzete és hadserege katasztrofális állapotban volt. Lipót Vilmos brüsszeli helytartósága alatt a hadsereg számára szükséges pénzeket folyamatosan kurtították, 1650 körül csak egyharmada állt rendelkezésre a szükséges összegnek. A spanyol csapategységek katonái különböző nemzetekből álltak össze (spanyolok, itáliaiak, németek, flamandok), a spanyol származású katonák azonban nem voltak hajlandóak

¹1635. május 19-én a francia hírnök megkísérelte Brüsszel kormányzójával hivatalosan közölni, hogy Franciaország hadat üzen Spanyolorzágnak. A kormányzóhoz nem engedték be, így a hírnök a hadüzenetet a határon egy oszlopra tűzte. Spanyolország augusztusban üzent hadat. VIII. Orbán pápa és párizsi ügynöke, Mazarin (1602–1661) teljes erővel dolgoztak a békéért, és egy konferenciát próbáltak összehívni, hogy elkerüljék a háborút. Richelieu (1585–1642) titokban tárgyalt Olivarez herceggel (Gaspar de Guzman, 1587–1645), IV. Fülöp nagyhatalmú kegyencével, akinek a kormányzása alatt lázadt fel Katalónia, és szakadt el Portugália 1640-ben Spanyolországtól. Olivarez 1643-ban megfosztották hatalmától. II. Ferdinánd császár (1619–1637) azonban tanácsadói kényszerítésére 1635. május 30-án Prágában békét kötött Szászországgal, hogy erőit felszabadítsa Franciaország ellen. A háborút többé nem lehetett elkerülni, hiszen Franciaország dicsősége és függetlensége forgott kockán. *Levi* 2001. A spanyol–francia háború 1659-ig, a pireneusi békekötésig folytatódott. Mazarin 1646 januárjában a münsteri francia követen keresztül területcserét ajánlott fel a Spanyol Monarchiának: Spanyol-Németalföldért cserébe Roussillont, valamint Katalónia franciák által megszállva tartott részét ígérte nekik. Ehhez társult volna a francia király és a spanyol infánsnő házasságkötése. Spanyolország azonban a világ tudomására hozta a franciák ajánlatát, mire a hollandok megrémültek a francia szomszédság veszélyétől és gyorsan különbékét kötöttek a spanyolokkal. *Bély* 2007. 233. o.

német főparancsnok alatt szolgálni, ezért Lipót Vilmos mellé Fuensaldaña gróf² személyében spanyol katonai tanácsadót rendeltek – noha korábban IV. Fülöp egyedüli főparancsnoki posztot ígért neki. 1648 januárjában Spanyolország különbékét kötött Hollandiával, amit majdnem egy évig tartó fegyverszünet előzött meg, azonban Spanyolország nem írta alá a vesztfáliai békét, hanem tovább folytatta a háborút Franciaországgal.³

Időközben 1648-ban Franciaországban kitört a Fronde, és a polgárháborús zűrzavar első éveiben ez komoly hátrányokat okozott a franciáknak a spanyolokkal vívott háborúban, mivel egyszerre két fronton kellett háborúzniuk: a spanyolokkal több hadszíntéren is és otthon a Condé herceg⁴ (1621–1686) vezette lázadókkal, akiket a spanyolok fegyveresen is támogattak. A spanyol háború és a Fronde eseményei szervesen összekapcsolódtak. A spanyolok a lázadók támogatásával igyekeztek megnyerni a háborút, míg a király ellen fegyvert fogók a spanyolokra támaszkodva gyengítették a királyi hatalmat. 1654-re az ifjú király, XIV. Lajos (1643–1715) úrrá lett a polgárháborún, ezzel összefüggésben a spanyolok elleni hadisíkerek száma is emelkedett.

A *Fronde* kitörése már önmagában kedvező volt IV. Fülöp számára, ügynökei azonban még további olajat öntöttek a tűzre. Ezek a zavargások csökkentették Franciaország gazdasági erejét, hadseregét és haderejének harckészségét. A zavargások maga után vonták Mazarin bíboros (1602–1661) száműzetését, Turenne⁵ átjárólását, majd Condé még tartósabb átállítását (1651–1659). Sokáig arra lehetett gondolni, hogy az erők kiegyenlí-

² Fuensaldaña gróf (Alfonso Pérez de Vivero, Fuensaldaña grófja) már 1634-ben követte Brüsszelbe Ferdinánd bíboros infánst. 1641 áprilisában kinevezték a tüzérség főparancsnokának Spanyol-Németalföldön. A bíboros infáns halála után a brüsszeli ideiglenes kormány tagja lett, és marsalli rangot kapott. Az állandó viták, intrikák és belső hatalmi harcok miatt IV. Fülöp 1646-ban visszahívta Spanyolországba, északon részt vett a Franciaország elleni harcokban. 1647 májusában küldték Lipót Vilmos mellé katonai tanácsadónak. A hivatalos indoklás szerint azért, hogy óvja az osztrák főherceget túlságosan értékes személy ahhoz, hogy kockára tegye az életét a csatákban. Ez ellen Lipót Vilmos hevesen tiltakozott, és hangsúlyozta, hogy milyen fontos a személyes jelenléte a harctereken, a katonái között, mindenekelőtt azért, mert a katonák harci kedve az állandó zsoldhiány miatt erősen visszaesett. Fuensaldaña katonai képességeiről még honfitársai sem voltak túlzottan jó véleménnyel, azonban IV. Fülöp nagyra értékelte képességeit, mindenekelőtt a pénzügyi adminisztráció területén, azonban ennek ellenére főleg katonai feladatokat kapott a spanyol királytól. Fuensaldaña 1648 májusában érkezett meg Brüsszelbe, ahol a következő címeket viselte: „Capitán General” és „Mayor domo Mayor” (főudvarmester), mint Spanyolország legfőbb képviselője Spanyol-Németalföldön és a spanyol király legfontosabb minisztere. Fuensaldaña megérkezésével IV. Fülöp eltávolította Brüsszelből Lipót Vilmos bizalmását, Schwarzenberg grófot, emiatt sem volt felhőtlen a viszony a két parancsnok között. Ráadásul a főherceg Fuensaldañát nagy intrikusnak tartotta, és a rendszertelen spanyol kifizetések következtében a helytartó pénzügyileg függő helyzetbe került Fuensaldaña, ami mélységesen lehangolta. Lipót Vilmos folyamatosan panaszkodott IV. Fülöpnek Fuensaldaña arroganciájára és hivatali követelődése miatt, azonban a király csak röviddel a főherceg Bécsbe való hazautazása előtt távolította el Fuensaldañát Brüsszelből – kinevezte Milánó helytartójának, azt remélve, hogy ezzel Lipót Vilmost hivatalában tudja tartani. *Schreiber* 2004. 80–84. o.

³ *Schreiber* 2004. 80–81. o. A münsteri és osnabrücki békeszerződéseket tehát a világ első gyarmatosító hatalma, Spanyolország és a világ első tengeri hatalma, Hollandia nélkül írták alá. A vesztfáliai békéről azt tartották, hogy általa létrejött egy tartós és biztosított európai egyensúly. Mivel Hollandia félt Franciaországtól, szívesebben vette, hogy Spanyol-Németalföldet Spanyolország uralja és ellenőrizze. Márpedig a maga részéről IV. Fülöp nem bocsátotta meg Franciaországnak, hogy 1640-ben támogatta a katalán lázadást és Portugália szeparatista felkelését. Ezek az okok magyarázzák az 1648. január 30-i szerződést: egy majdnem hetven évig tartó konfliktus után Spanyolország végül elismerte Hollandia függetlenségét, és visszavonult a vesztfáliai békekongresszustól. *Bluche* 1986.

⁴ II. Louis de Bourbon, Enghien, majd Condé herceg, „Monsieur le Prince”-nek is nevezték, II. Henri de Bourbon herceg (1588–1646) fia. Őt emlegették a „Nagy Condé” néven. *Petitfils* 2002.

⁵ Henri de la Tour d’Auvergne, Turenne vicomte (1611–1675), Franciaország marsallja. Uo.

tettsége miatt a háború akár száz évig is eltarthat. Így például Maillé-Brézé⁶ a Földközi-tengeren 1646-ban aratott győzelmét, melyet hamarosan tengeri Rocroi-nak neveztek el, ezen admirális halála és Franciaország kikergetése követte a toszkán Piombinóból (1650), ugyanakkor a spanyolok 1652-ben minden nehézség nélkül tengeri blokád alá helyezték Barcelonát. Nyugaton éppen ellenkezőleg, a portugálok 1656-ban megsemmisítették IV. Fülöp csapatait Badajoznál. A Fronde befejeztével a hadműveletek bizonytalan kimenetelűek maradtak.⁷

A francia–spanyol háború három hadszíntéren zajlott: Itáliában, Katalóniában és Spanyol-Németalföldön. A háború eseményeiről hadszínterekre lebontva a német nyelvű *Theatrum Europaeum* részletesen beszámol. A háború történeteinek nyomon követése jó lehetőséget kínál a *Theatrum Europaeum* csataleírásainak illusztrálására. Terjedelmi okokból csak a háború legjelentősebb csatáit emeltem ki.⁸

Az 1648-as esztendő kapcsán a szerzők megemlítik, hogy „Condé herceget a párizsi Magas és Felső Tanács kinevezte főparancsnoknak a flandriai királyi csapatok élére. Ezután a herceg március 2-án Burgundiába utazott, és elkezdte a fegyverkezést a küszöbönálló hadjáratra. A hadsereget Arras körül összegyűjtötte. Április 2-án ugyanide megérkezett La Meilleraye marsall. Azt a parancsot kellett átadnia Condénak, hogy a hadjáratral meg kell előznie a spanyolokat. Azonban a herceg itt lábköszvényvel ágyának dőlt. Condé után hamarosan a többi tábornok és tiszt is megérkezett Arrasba. Közben a határvárosok kormányzói is elutaztak kormányzóságaikba, hogy a spanyolok szándékait idejében észreveggyék és jelezzék. Az udvarban elhatározták, hogy Schomberg marsall⁹ Katalóniába küldik. Schomberg az utazást május elején kezdte meg.”¹⁰

A vesztfáliai békét követően Spanyolország és Franciaország között még 11 éven keresztül folyt a háború. Rocroi (1643) és Lens (1648) ellenére – ahol a spanyolok vere-

⁶ Jean-Armand de Maillé-Brézé (1619–1646), tengeri, hajózási és kereskedelmi főintendáns. *Petitfils* 2002.

⁷ *Bluche* 1986.

⁸ A *Theatrum Europaeum* Majna-Frankfurtban 21 kötetben megjelent nyomtatványok, sajtótermékek szerkesztett gyűjteménye, amely 1618 és 1718 között mutatja be Európa történelmének főbb eseményeit. Először 1633-ban jelent meg, utoljára pedig 1738-ban. A *Theatrum Europaeum* jelentőségét bizonyítja, hogy teljes sorozatú példányai Európa-szerte számos nagy múltú könyvtárban megtalálhatóak egységesen bekötött kötetekben. A XVII–XVIII. század folyamán egész Európában ismerték és használták. A *Theatrum Europaeumot* egyfajta politikai lexikonnak lehet tekinteni, amely segítséget nyújtott az akkori olvasóknak, hogy kiismerjék magukat koruk útvesztőiben, a mai kutatóknak pedig egyedülálló tárházát kínálja a XVII–XVIII. századi egyetemes történelem jelentős részének pontos megismerésére. A *Theatrum Europaeum* részletesen tudósít a különböző eseményekről, azonban azok elemzése, értékelése néhány kivételtől eltekintve nem szerepel benne. Annak ellenére, hogy a Német-római Birodalom területén keletkezett, mindvégig elfogultságtól mentesen, tényszerűen számol be az adott történelemről. A *Theatrum Europaeum*ban felhasznált anyagok legnagyobb részét a Majna-Frankfurtban és környékén megjelent nyomtatványokból merítették, amelyek lehetnek röplapok, illusztrált egylapos nyomtatványok, röpiratok, hetilapok, vásári kiadványok vagy periodikák. Utolsó kötetét már heves bírálatok érték mondván, hogy csak történeti eseményeket ismertet elemzés nélkül, így felvetődhet a kérdés, hogy krónikának vagy történetírói műnek tekinthető-e. A *Theatrum Europaeumról* bővebben: *Kovács* 2008.; *Kincses* 2013. 5–12., 23–33. o.

Jelen közlemény megírásához *Theatrum Europaeum* (TE) alábbi köteteit használtam föl, melyek a Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteményében találhatók: VI. k. (1647–1651), 1663., Lt. sz.: A 1219.; VII. k. (1651–1658), 1685., Lt. sz.: A 1220.; VIII. k. (1657–1661), 1693., Lt. sz.: A 1221.; IX. k. (1660–1665), 1672., Lt. sz.: A 1222.; XIII. k. (1687–1691), 1698., Lt. sz.: A 1226.

⁹ Frédéric Armand, Schomberg herceg (1615–1690), Franciaország marsallja. *Petitfils* 2002.

¹⁰ TE VI. 487. o.

ségeket szenvedtek – IV. Fülöp megőrizte bizakodását.¹¹ A *Theatrum Europaeum* szerint a lensi francia győzelem után Ausztriai Anna igyekezett kihasználni a kedvező harctér helyzetet, és Vesztfáliában békét kívánt kötni a spanyolokkal: „A Lensnél aratott győzelem után a francia királynő egy futárt indított útnak Münsterbe, hogy a békét nemcsak a római császárral, hanem a spanyolokkal is kössék meg, mint ahogyan erre már fél éve törekedett. A lensi győzelem elsősorban Erlach tábornok érdeme volt, akit Saint-Germainben Condé herceg mutatott be Őfelségének. A bemutatás sikeres volt: a tábornok a királytól egy hatalmas gyémántot kapott, feleségének és leányának pedig Mazarin bíboros szép karékszereket ajándékozott.”¹²

1649–1650 folyamán a spanyol udvar és Lipót Vilmos helytartó reális esélyt látott a Franciaországgal való sikeres béketárgyalásokra. Közvetlenül IV. Fülöp nővéréhez, Ausztriai Annához fordultak, és fia iránt érzett felelősségére apelláltak, azonban az özvegy királynőnek nem volt túlzottan nagy befolyása. 1649 telén kijelentette szándékát, hogy elhagyja Franciaországot, mivel azt tervezték, hogy elválasztják fiától. IV. Fülöp azonban úgy vélte, hogy nővérének inkább Franciaországban kellene maradnia, mivel itt nagyobb befolyást fejthetne ki a spanyolok érdekében. Egyidejűleg a Katolikus Király megbízta Lipót Vilmost, hogy folytasson tárgyalásokat az orléans-i herceggel és más vezető frondőrökkel. Spanyol szempontból kedvező feltételeket kínáltak a békére Spanyolország kezdeti katonai sikerei Franciaországgal szemben, a spanyol–holland és a vesztfáliai béke és a franciaországi polgárháború. Mindehhez járult a két hadviselő fél lakosságának kimerülése a már hosszú ideje zajló háború során. A spanyol király parancsára Lipót Vilmos 1650 nyarán hivatalos béketárgyalásokat kezdett Gaston d’Orléansnal. IV. Fülöp azt remélte, hogy a belső viszálykodás elvezethet Franciaország felosztásához, és arra biztatta a főherceget, hogy minden erővel támogassa Franciaország destabilizációját, noha Lipót Vilmos egyáltalán nem volt olyan biztos benne, hogy a felkelő franciák nemzeti érzéseit könnyen meg lehetne nyerni Spanyolország számára. Mindenesetre Lipót Vilmos még inkább vágyott a békére, mivel a Katolikus Királynál személyesebben átélte Spanyol-Németalföld katasztrofális állapotát. Míg Lipót Vilmos a béketárgyalások alatt közvetlen megbeszéléseket akart folytatni az orléans-i herceggel, addig Gaston d’Orléans csak minisztereivel közösen egy kongresszus keretében akart tárgyalni. A főherceg hiábavaló próbálkozásai után IV. Fülöp magához ragadta a kezdeményezést, a béketárgyalásokat áthelyezte a spanyol–francia határhoz, a Pireneusokba, amivel kétségtelenül megbántotta brüsszeli helytartóját. Azonban a háborút lezáró, végleges békéig még kilenc esztendőnek kellett elteltie.¹³

„A franciaországi Saint-Quentinben spanyol–francia béketárgyalások kezdődtek, amelyek azonban eredménytelenül végződtek. A tárgyalásokat az erre a célra külön felállított pavilonokban kezdték meg. A francia tárgyaló küldöttséget Mazarin, a spanyolt pedig Pignoranda gróf vezette. A spanyolok a következő pontokról kívántak tárgyalni: Casale (Casal) visszaadása, a portugál Don Eduard herceg szabadon bocsátása, Katalónia védművei és határai, a Burgundiában és Hollandiában a franciák által elfoglalt helyek,

¹¹ Bluche 1986. Lenst 1647-ben foglalták el a spanyolok lotaringiai segítséggel, amelyet 1648. augusztus 20-án sikerült újra visszafoglalniuk a francia csapatoknak. Schreiber 2004.

¹² TE VI. 622–623. o.

¹³ Schreiber 2004.

a két Korona szövetségi és barátsági szerződése. Mazarin erre közölte, hogy saját pénzéből több ezer fővel megerősítette a francia hadsereget, amely készen áll arra, hogy újabb spanyol érdekeltség alatt álló területeket hódítson meg. Ráadásul a franciák híreket kaptak a bordeaux-i zavargásokról, így a tárgyalások félbeszakadtak.”¹⁴

1651-ben a spanyolok előkészületeket tettek Dunkerque ostromára: „Dunkerque-ben ekkor 3000 francia katona állomásozott. Az ostrom előtt a spanyolok haditanácsot tartottak, melynek során Fuensaldagna gróf úgy vélte, hogy Mardijkkal és Vinorberggel szemben Dunkerque-t kell megtámadni (a haditanácson részt vett még Sfondrati márkí, don Pedro Novara, illetve Ostende, Nieuwpoort és Dirmüden kormányzói). A spanyolokat sürgette a hamarosan beköszöntő téli időjárás is. A haditanács határozata értelmében Dunkerque köré 17 nagy és 15 kisebb hajót csoportosítottak, amelyhez majd még egy nagyobb armada is csatlakozni fog. Mivel azonban Dunkerque erősen védve volt, ezért a spanyolok mégiscsak előbb Vinorberg ostromához kezdtek, amelyet ezerfős francia helyőrség védett. A franciák szeptember 27-én déli 12 órakor megadták magukat.”¹⁵

Ezután a spanyolok augusztusban megkezdték Katalónia fővárosának, Barcelonának az ostromát is: „Július folyamán Nápolyból 14 hajó és 16 gálya indult útnak Szicília felé, fedélzetükön összesen 3500 katonával, amelyhez Finale-ban még 4000, Milánóból érkezett spanyol csatlakozott. A spanyol hadsereg főparancsnoka, Don Juan d’Austria¹⁶ volt, aki Tarragonában tartózkodott. A főparancsnok 8000 gyalogossal és 3000 lovassal ugyancsak elindult Barcelona irányába. Hadseregét a tengeren 24 gálya kísérte, sok kisebb hadihajó mellett. A spanyolok jól el voltak látva mindenféle munícióval. Miután a két spanyol hadsereg megérkezett Barcelona elé, 1651. augusztus 1-jén megkezdték a város ostromát. Amikor Barcelona kormányzója, Don Joseph de Marguerit meglátta a felsorakozott spanyol hajóhadat, lóra szállt, és a hozzá csatlakozókkal egyetemben a védekezéshez szükséges intézkedéseket fogantatosított. A város polgársága készséggel segített neki, mivel Barcelona bőségesen el volt látva élelemmel és a védekezéshez szükséges egyéb dolgokkal. Augusztus 6-án a spanyolok ágyúikat a szárazföldre vontatták, és elkezdték löni a del Rio tornyot. A spanyolok a tengernél egy sánctól építettek ki, hogy hajóik nagyobb biztonságban legyenek. Szeptember folyamán a spanyolok már négy hatalmas sánccal zárták körül Barcelonát, így gyakorlatilag lehetetlenné vált felmentő csapatokat oda bejuttatni. Időközben a spanyolok elfogtak egy francia futárt, akit Párizsból indítottak útnak azzal a megbízással, hogy közölje Barcelona kormányzójával: ne reménykedjen felmentésben, mert azt a zavaros belpolitikai viszonyok egyelőre lehetetlenné teszik. A városban a hosszú ostrom egyre nagyobb élelmiszerhiányt idézett elő, azonban a francia hajók a blokád miatt nemigen tudtak élelmet bejuttatni az ostromlottaknak. November 5-én a spanyolok bevették a Montjouy-hegyet, amelyen a sánc parancsnoka egy született katalán, Francesco Monsterot volt. A spanyolok állandó ágyútűz alatt tartották a várost a szárazföldről és hajóikról egyaránt. Barcelonába Franciaországból megérkezett Hocquincourt marsall, akinek a francia katonák nagyon megörültek, pedig a harci kedvük ekkorra már jócskán alábbhagyott az állandó ágyúzás, az élelmiszerhiány és a zsoldhiány miatt. A fa hiánya is egyre nagyobb problémává vált, ezért kezdték kivágni a kertek fáit. A spanyo-

¹⁴ TE VI. 902–903. o.

¹⁵ TE VII. 58–59. o.

¹⁶ Don Juan d’Austria (1629–1679), IV. Fülöp fia. *Petitfils* 2002.

lok ezalatt Valenciából és Aragóniából újabb erősítést kaptak, kétezer katona érkezett még Barcelona elé.”¹⁷

1652-ben Spanyol-Németalföldön a spanyolok elfoglalták Gravelines erődjét: „Gravelines-t öt hadoszlop támadta. Az első parancsnoka Don Carolo Campi volt, és német és itáliai katonákból állt, akik Duinennél vertek táborn. 27 lovasszázad is tartozott hozzájuk. A második hadoszlop Saint-Joris-nál állomásozott, parancsnoka Sfondrati márk. Főként vallonok alkották. A harmadik parancsnoka Don Ferdando de Solis volt, és a Calais előtti zsilipnél helyezkedtek el. A katonái Vargas-ból, Boniffas-ból és Tresából jöttek, és még egy ír század is tartozott hozzájuk. A negyedik hadoszlop spanyol és burgundi katonákból állt, a parancsnok Don Balthasar Mercadar volt. Végül az ötödik hadoszlopot Ligne herceg és Don Juan de Mouray parancsnokolta, és a Philippinél levő sáncoknál ütöttek táborn. Április 10-én (20-án) kezdődött az ostrom, 16 ágyúval kezdték lőni az erődöt. Közben a franciák elhagyták Mardijkot, és a benne tartózkodók Dunkerque-be vonultak. Április 25-én (május 5-én) a reggeli órákban Sfondrati márk királyi spanyol tábornok kilovagolt a sáncokhoz, hogy megsemmisítse a munkálatokat. Amikor a vallontól a spanyol ostromművekhez akart lovagolni, oldalról eltalálta őt egy tizfontos ágyúgolyó (mások szerint combon lötték). Ezután a tábornokot Bourburgba vitték, hogy ott gyógyítsák meg. Hiába reménykedtek felépülésében, a márk május 2-án (12-én) elhunyt. Halála a spanyol táborban mindenkit nagy szomorúsággal töltött el. Holttestét Bourburgból Brüsszelbe szállították, és itt temették el. Ennek ellenére a spanyolok nagy erővel folytatták az ostromot, az ágyúk szüntelenül dörögtek. Az ostromlottak mikor látták, hogy felmentés nem fog érkezni, megegyezést javasoltak, ami május 7-én (17-én) pénteken meg is történt.¹⁸ A franciák másnap déli 12 órakor felemelt zászlókkal, dobpergés közepette kivonultak, a spanyolok pedig bevonultak. Lipót Vilmos főherceg, Spanyol-Németalföld helytartója május 10-én (20-án) éppen pünkösd napján vonult be a városba sok magas rangú úrral egyetemben. A győzelem öröme Te Deum laudamust énekeltek. Ezután a főherceg május 11-én (21-én) Gravelines-ből Mardijkba hajózott spanyol hadihajók kíséretében, majd Saint-Omerbe érkezett, ahol ünnepélyesen fogadták, majd csütörtökön 13-án (23-án) Bourburgba érkezett. Ezután folytatta utazását, és Bergenen, Ipernen, Kortrijkön keresztül június 6-án visszaérkezett Brüsszelbe.”¹⁹

Ebben az évben a spanyolok befejezték Dunkerque körülrését is, a francia helyőrség szeptember 16-án feladására kényszerült: „A kapitulációhoz nagymértékben hozzájárult a városban uralkodó éhínség. Néhány nap leforgása alatt 600 férfi és nő hagyta el az éhségtől szenvedve Dunkerque-t. Lipót Vilmos főherceg augusztus 18-án (28-án) érkezett a város közelében fekvő Vinorbergbe. Megszemlélte a hely adottságait és a katonaság készenléti állapotát. Ezután haditanácsot tartott, és minden körzetben kiadta a megfelelő ostromintézkedéseket. Ezután 21-én (31-én) naplementéig az egész spanyol tábor előrenyomult Dunkerque-ig. 29-én (30-án) több ezer katona elkezdett árkot ásni. Mivel Fuensaldaña gróf betegeskedett, Lipót Vilmos főherceg maga hozta meg döntéseit.

¹⁷ TE VII. 61–62. o.

¹⁸ A megegyezéssel történő átadás nagyon gyakori volt a korban a keresztények egymással vívott háborúiban. Ennek során a korábbi helyőrségnek biztosították azt, hogy méltósággal vonulhasson ki az elfoglalt erődtől. Magukkal vihetek bizonyos számú ágyút, fegyvert, szekereket, és zászlóikat magasba tartva, zeneszó kíséretében vonulhattak el.

¹⁹ TE VII. 197–198. o.

Szeptember 1-jén (augusztus 22-én) vasárnap a már Gravelines ostroma során is használt ágyúkat és lövegeket a táborba vitték. Lipót Vilmos minden támadási körzetet megsemmisített és kiadta a támadási parancsot. A városban dúló éhínség, az ellenfél túlereje és Vendôme herceg felmentő flottájának pusztulása után Dunkerque francia kormányzója nem látott más megoldást, mint a megadást. Erről egész éjszaka tárgyalt Lipót Vilmos főherceggel. A megállapodás értelmében szeptember 11-től (1-jétől) szeptember 16-ig (6-ig) maradhattak a városban, tekintve, hogy a franciák, mikor korábban 1646. október 12-én a spanyoloktól elfoglalták Dunkerque-t, ugyanezeket a feltételeket megadták a spanyoloknak. A megadás feltételei a következők voltak: a városból való kivonulásnak a hadijognak megfelelően kellett történnie, felemelt zászlókkal. A franciák egy mozsárágyút és négy löveget is magukkal vihetek, továbbá igénybe vehettek szekereket málháik, poggyászaik, sebesültjeik és betegeik elszállításához. A város polgárainak minden kárt meg kellett téríteniük. Azok a franciák, akiknek felesége dunkerque-i volt, egy éven belül eladhatták a városban levő javaikat. Ameddig franciák tartózkodnak a város területén, rájuk a Párizsi Parlament utasításai vonatkoznak. A franciák szeptember 16-án, hétfő reggel felemelt zászlókkal, nyilvános dobpergés közepette kivonultak a városból. Négy ágyújuk közül kettő 24 fontos, a másik kettő 12 fontos ágyúgolyókat lőtt ki, továbbá a megegyezés értelmében egy mozsárágyút is magukkal vittek. A kivonulók létszáma kétezer körül volt, akik között sok volt a tiszti. Málháikat és betegeiket hatvan szekér vitte. A franciák kivonulása után Lipót Vilmos főherceg diadalmasan bevonult a városba. Először meglátogatta a város csodálatos Mi Asszonyunk templomát, amely a jezsuita rend tulajdonában van. Ezután a főtemplomhoz vonult, ahol ünnepélyes hálaadáson vett részt, és *Te Deum* laudamust énekeltek. Szeptember 12-én (22-én) Brüsszelben a fő templomban ugyancsak hálaadó ünnepséget tartottak Dunkerque meghódítása miatt.²⁰

Katalóniában Don Juan d’Austria október 13-án megszállta Barcelonát, miután a francia–katalán helyőrség megadásra kényszerült: „A hosszú ostrom során kegyetlenkedések is előfordultak. 1652 márciusában a spanyolok elfogtak két francia bárkát, amelyen élelmiszert akartak bejuttatni az ostromlottaknak. A legénységet megkötözték, elkezdték őket szidalmazni, a tiszteket pedig az ostromlottak szeme láttára felakasztották. A spanyol Mortara őrgróf követet menesztett Barcelona kormányzójához, Don Joseph de Marguerithez, aki felszólította a kormányzót a város átadására, ám ezt visszautasította. A városi előkelők egy része azonban meg akarta adni magát a spanyoloknak, feltéve, hogy kiváltságait megtarthatják. A spanyolok április 22-én rendkívül heves támadást intéztek a város több pontja ellen. Hocquincourt marsall április 27-én megpróbált kitörni 600 lovassal és valamivel több gyalogossal, de ennek során katonái jó részét elveszítette őt, magát is két lövés érte. Július 14-én a franciák újra megpróbálták kitörni, amely már sok-

²⁰ TE VII. 198–200. o. Egész Flandria ünnepelt, Lipót Vilmosra úgy tekintettek, mint felszabadítóra, tekintélye Spanyol–Németalföldön elérte a csúcspontját. Számos diadalkaput emeltek tiszteletére, metszeteket és egyéb képi ábrázolásokat szenteltek neki, a jezsuita iskolák tanulói egy színdarabot adtak elő a győztes helytartó előtt tisztelegve. Gent városának polgársága különösen örült, hogy a hajózás újra szabaddá vált a korábban elzárt Schelde és Leie folyókon, lehetővé téve ily módon a kereskedelmet, ezért Lipót Vilmosnak 25 000 *guldent*, a katonák számára pedig 28, élelemmel jól megrakott hajót ajándékoztak. Gent városa a helytartót egy művészi kiviteli könyvvel is meglepte, amelyből mindössze három példány készült: egyet kapott Lipót Vilmos, egyet Fuensaldaña, egyet pedig magának, a spanyol királynak készítettek (a könyv elkészítésében részt vett d. J. Quellinus festő, Bolswert és a jezsuita Willem van Hees rézmetsző). A művet 1654. január 6-án ünnepélyes körülmények között nyújtották át a helytartónak. Schreiber 2004.

kal sikereesebbnek bizonyult, mivel spanyol részről 70 lovas maradt holtan a csatatéren, köztük két kapitány, három hadnagy és több alacsonyabb rangú tiszt, a franciák továbbá zsákmányoltak 70 öszvért és egyéb értékes dolgokat. Ezzel egyidőben egy erős fegyverzetű francia hajó élelmet próbált becsempészni a városba. Mindezek annyira felbőszítették a spanyolokat, hogy a fogoly francia tiszteket a város elé vezették, és az ostromlottak szeme láttára elkezdték mindegyiknek egymás után betörni a fejét. Barcelona kormányzója mindezt végignézte, és ezután fehér zászlót tűzött ki, a spanyolokat pedig egy követen keresztül arra kérte, hogy a jövőben ne kövessenek el hasonló rettenetes dolgokat, mert ez ellentmond a hadijogoknak. Mindezt azonban a spanyolok teljességgel figyelmen kívül hagyták, és folytatták a foglyok kivégzését. A franciák mindezt bosszúból hasonló módon jártak el a fogoly spanyol tisztekkel szemben. A Barcelonát körbezáró spanyol flotta ekkor 21 gályából és 16 hajóból állt, amelyeknek az volt az egyértelmű feladata, hogy a város felmentését megakadályozzák, ugyanis a La Ferriere vezette francia hajóhad, amely 24 hadihajóból és több gyújtóhajóból állt, fedélzetükön mintegy kétezer emberrel, megérkezett Roseshez, és az első kedvező szélnél kísérletet tett a város felmentésére, sikertelenül. Ezután La Ferriere hajóit Don Juan d'Austria 14 hajóval és néhány gályával visszakergette Rosesbe, amely tengeri ütközet során a spanyolok több hajót is zsákmányoltak, néhányat pedig felgyújtottak. Szeptember 4-én az ostromlott franciák és katalánok, mintegy 5600-an újabb eredménytelen kitörési kísérletet hajtottak végre, melynek során elesett 500 fő, több francia tiszt pedig fogságba került (a spanyolok vesztesége 300 fő volt). XIV. Lajos a Fronde okozta belső zavargások miatt nem tudott további francia csapatokat küldeni Barcelona felmentésére. A franciák és katalánok október 12-én meg egyezéssel megadták magukat a spanyoloknak. Másnap Don Juan d'Austria 6000 emberével megszállta a várost, bevonulása nagy pompával zajlott le, a városban és a hajókról egyaránt üdvövéseket adtak le.²¹

Miután diadalmasan bevonult Barcelonába, 1653-ban Don Juan d'Austria Katalónia alkirálya lett, elmélyítve a franciák kudarcézését ezen a területen: „1653-ban Madridban Don Juan d'Austriát a spanyol király, IV. Fülöp hatalmas érdemeire való tekintettel Katalónia királyi helytartójává nevezte ki. Személyével a katalánok nagyon elégedettek voltak, mivel emlékeztek arra, hogy a herceg megbocsátott nekik. Ezzel ellentétben 1653. január 5-én a királyi téren látványosan elégették a korábbi kormányzó, Don Joseph de Marguerit képmását, és a nép azt kiáltozta: „Éljen a spanyol király!”²²

Az itáliai hadszíntéren Torino és Crescentino után októberben a franciák elvesztették Casale-t is: „Torino ostromát május 4-én kezdte meg Milánó spanyol helytartója, Caracena örgróf. Az ostrom 13 napon át tartott, a védők létszáma mindössze 450 fő volt. Az örgróf május 29-én (19-én) szerdán dél körül magasba tartott, lobogó zászlók, égő kanócok mellett, énekszó és zene közepette vonult be a városba egy századnyi lovas kíséretében. A Torino bevétele miatti örömben Milánóban Te Deum laudamust énekeltek. A spanyolok semlegességi szerződést kötöttek a savoyai herceggel, ami lehetővé tette számukra, hogy további helyeket foglaljanak el Itáliában. Crescentino ostromát június 22-én éjszaka kezdték meg a spanyolok, a várost 800 katona védte. A spanyolok négy ütegből nyolc napon keresztül hevesen ágyúzták Crescentinót, aminek következtében a franciák,

²¹ TE VII. 213–216. o.

²² TE VII. 403. o.

mivel külső segítségben nem reménykedhettek, megadták magukat. A város kormányzója és a legelőkelőbb tisztek szabadon elvonulhattak, a katonaságot viszont foglyul ejtették. A spanyolok a városban mintegy 1500 puskát találtak, továbbá sok élelmet és egyéb muníciót, de nagyon kevés golyó maradt meg, mivel az ostromlottak bátran védekeztek. Casale az új naptár szerinti október 11-én adta meg magát a spanyoloknak, miután a M. S. Ange által védett citadella is az ostromlók kezére jutott. A megadás megegyezéssel történt. A korabeli hadijogi normáknak megfelelően történt a franciák kivonulása (teljes fegyverzet, málhák, lobogó zászlók, dobpergés). A francia katonák között 420 svájci is volt. A városba október 22-én mintegy ezer mantovai (mantuai) és montferati vonult be, a spanyolok a városon kívül maradtak. Október 25-én a mantovai herceg is bevonult, pompás külsőségek közepette, mind a városban, mind pedig a citadellában üdvölvéseket adtak le, továbbá Te Deum laudamust énekeltek. A herceg kívánságára Milánó kormányzója, Caracena ögróf 800 német katonát átengedett a hercegnek Casale további megerősítésére. Caracena október 17-én érkezett a városba, ahonnan november 4-én érkezett vissza székvárosába, Milánóba.²³

1652-ben a súlyos francia vereségek hátterében többek között a polgárháborús nyugtalanság húzódnak meg, amelyre a *Theatrum Europaeum* is utal. A szerző kiemeli, hogy ebben az esztendőben XIV. Lajos elvesztett három, stratégiailag kiemelkedő jelentőségű helyet (Dunkerque-t, Barcelonát, Casale-t), továbbá odavesztett a Vendôme herceg parancsnoksága alatt álló francia flotta jó része is, amivel a herceg Dunkerque-t szeretne volna felmenteni.²⁴

1653-tól kezdve az esélyek a Spanyolország és Franciaország közötti békére egyre inkább csökkentek, mivel a Fronde hanyatlásával XIV. Lajos és Mazarin ebben ekkor még nem volt érdekelt. Egy esztendővel később a királyi hatalom végleg úrrá lett a polgárháborún, így Franciaország a spanyolok elleni háborút nagyobb reményekkel folytathatta. Száználmas pénzügyi helyzete miatt Spanyolország nem tudta kihasználni a Fronde nyújtotta kedvező lehetőséget Franciaország térdre kényszerítésére. Lipót Vilmos 1654 márciusában az elhúzódó háború kapcsán arról panaszkodott, hogy saját csapataiból hiányzik a morál, és a franciák Brabantban és Brüsszelben közvetlenül veszélyeztetik őket. 1654 decemberében Anglia váratlanul kinyilvánította a hadiállapotot Spanyolországgal szemben, elsősorban a karib-tengeri szigeteket akarta megszerezni. Spanyol-Németalföld is a végkimerülés szélén állt a franciákkal immáron húsz éve vívott hosszú háború miatt, és fennállt a veszélye annak, hogy a nagyobb városok, Antwerpen, Gent és Bruges önként Franciaország védelme alá helyezik magukat. Mindehhez társult az a nyugtalanság, amelyet Condé és a lotaringiai herceg csapatai okoztak, akikre Spanyol-Németalföldön nem szövetségesként, sokkal inkább ellenségként tekintettek. Mind a két herceg fő célja az volt, hogy saját területeiket visszakapják, ezért kevés tekintettel voltak Spanyolország vagy Lipót Vilmos érdekeire, viszont ahhoz fűződött nagy érdekük, hogy Franciaországgal szembeni hitelüket ne veszítsék el és saját tartományaikat megkíméljék a háború pusztításaitól.²⁵

²³ TE VII. 214–217. o.

²⁴ TE VII. 216. o.

²⁵ Schreiber 2004.

1655 júliusában Lipót Vilmos főherceg tudatta a Katolikus Királlyal, hogy ha nem cselekszik haladéktalanul, és mindenekelőtt pénzügyi téren nem gondoskodik a megfelelő összegek előteremtéséről, akkor Spanyol-Németalföld hamarosan teljesen el fog veszni. A tartomány lakosai már azon a véleményen vannak, hogy Franciaország alatt sem menének sokkal rosszabbul a dolgok. A probléma még súlyosabbá vált, amikor IV. Fülöp 1655 szeptemberében hivatalosan is kinyilvánította az Anglia elleni hadiállapotot, miután angol hajók nem sokkal korábban rajtaütöttek Santo Domingón és Jamaikán. Oliver Cromwell lordprotektor azonnal békét kötött Franciaországgal. Lipót Vilmos sürgetően azt javasolta a Katolikus Királynak, hogy mindenáron kössön ő is békét a franciákkal, ha nem akar egyidejűleg két fronton harcolni, amire ráadásul nincs is elegendő pénze. IV. Fülöp rászánta magát a cselekvésre és felmentette a kifáradt Lipót Vilmost, akinek helyére Don Juan d’Austriát küldte Brüsszelbe, Fuensaldagnát pedig Milánóba helyezte át – amely intézkedések a *Theatrum Europaeum* 1656. évi beszámolójából is kiderülnek.²⁶

„Don Juan d’Austria, aki Spanyol-Németalföld általános kormányzója és a királyi kormány tagja lett, bevonulása Brüsszelbe nagy pompa mellett zajlott le. A herceg Löwenben megbeszélést folytatott Condé herceggel, majd május 11-én délután négy órakor Caracena örgróf, továbbá a legelőkelőbb miniszterei és nagyszámú nemes kíséretében Löwenből Brüsszelbe érkezett, ahol a polgárság díszőrsége mellett vonult a királyi palotába. Ezalatt az ágyúkat elsütötték és mindenfelé örömtüzeket gyújtottak. Ezután Don Juan d’Austria az összegyűlt brabant és flandriai rendek jelenlétében bemutatta a spanyol király megbízólevelét, miszerint ő lesz Spanyol-Németalföld kormányzója. Ezután kijelentette, hogy a jelenlegi hadjáratra 800 000 guldent kér, amit a rendek a legnagyobb buzgalommal megszavaztak. A helytartó eltörölte a vámokat és ígéretet tett, hogy a rendek akarata ellenére egyetlen egy katonát sem fog a tartományban elhelyezni.”²⁷

A spanyol–francia háború egyik legkiemelkedőbb hadi eseménye volt Valenciennes francia ostroma 1656 júniusában–júliusában, amely hatalmas spanyol győzelemmel ért véget. A *Theatrum Europaeum* az esemény rangjának megfelelő terjedelemben és részletességgel tudósít a hosszú háború e kiemelkedő eseményéről.

„Valenciennes kiemelkedő fontosságú város volt, amely Hennegauban fekszik a Schelde folyónál. Turenne mintegy 20 000 lovast és gyalogost gyűjtött össze, ráadásul rendelkezésre állt egy hatalmas ágyú, amely feltétlenül szükséges volt egy fontos támadás végrehajtásához. Június 12-én reggel minden csapatot ellátott egy napra való élelmiszerrel, és elvonult a gyülekezőhelyről, kivéve La Ferté marsallt, aki betegsége miatt 300 emberrel ott maradt (La Ferté hadseregét betegsége alatt Urelles örgróf parancsnokolta). Turenne június 16-án hajóhidat építtetett a Schelde fölött Mortaigne-nál, amelyen át La Ferté hadserege át tudott jutni a másik partra Saint-Amand köré, ahová Turenne csapataival már korábban megérkezett. Most már mindkét francia marsall hadserege Valenciennes előtt helyezkedett el. Turenne elkezdte kiásatni a sáncokat, amelyen sok katona dolgozott. 17-én még egy hajóhidat építettek az ostrom számára. 18-án Valenciennes-től délre a két francia marsall hadserege egyesült. 19-én éjszaka a spanyolok ezer lovassal és ötszáz gyalogossal rajtaütöttek a lotaringiai csapatok táborán és foglyul ejtettek százötven katonát, közöttük öt kapitányt. 24-én Valenciennes spanyol védői is rajtaütöttek a lotaringiaiakon, melynek

²⁶ Schreiber 2004.

²⁷ TE VII. 874–875. o.

során foglyul ejtették Duras és Santueil örgrófokat, akiket fogolyként a városba kísérték. 24-én Turenne egy erős egységet küldött ki Mortaigne köré, hogy értesüléseket szerezzen a spanyolokról, hogy azok pontosan hol is helyezkednek el. A kémek és néhány elfogott spanyol egybehangzóan azt jelentették, hogy a spanyol hadsereg a Schelde innenső oldalán, Tournai (Doornik) fölött, Saint-Amand körül tartózkodik, és parancsnokuk szilárdan eltökélte, hogy megrohamozza a francia tábornok. Turenne XIV. Lajosnak írt levelében azt jelentette, hogy Valenciennes városa semlegességet kért tőle, azonban Turenne ezt megtagadta, és azt mondta a város képviselőinek, hogy kérésük már későn érkezett, mivel mindazt már egy évvel korábban kérniük kellett volna. Továbbá a marsall királyától azt kérte, maradjon La Fere-ben, ahol akkoriban a francia udvar tartózkodott és ne jöjjön a hadsereghez, mivel ellenkező esetben legjobb katonáit kellene a király védelmére rendelnie és ennek következtében a hadsereg észrevehetően meggyengülne. 23-án hatszáz szekér érkezett a francia táborba megrakva mindenféle élelemmel és háborús munícióval. Minden felszerelés a franciák rendelkezésére állt Valenciennes ostromához. 26-án elkészültek a külső árkokkal. Ennek a megnyitásokor két kapucinus barátot és két katonát, akik Turenne közelében álltak, lelőttek. 27-én a spanyolok felkerekedtek Buchain felé azzal az elhatározással, hogy Valenciennes-t felmentik. Eközben Don Juan d’Austria három levelet küldött a városba: egyet a kormányzónak, Bournonville hercegnek²⁸ egyet az egyháznak, a harmadikat pedig a városi magisztrátusnak. Ezekben a levelekben a főherceg kintartásra biztatta a védőket és megígérte, hogy a védekezés minden költségét kifizeti, két évre mentesíti a várost a vámok és adók fizetésének terhe alól, és minden tőle telhetőt megtesz, hogy segítsen a városnak. A címzettek mindegyike egyöntetűen azt válaszolták, hogy utolsó lehetőségükig védekezni fognak, és ha a franciák megtámadnák a várost, kitörést fognak végrehajtani ellenük. A kormányzó a rendes helyőrségen kívül még 4000 embert toborzott a városban, akiknek a többsége paraszt volt, de több mint 10 000 polgár is fegyvert ragadott. 29-én a franciák megostromolták Valenciennes sáncárait, de veszteségekkel vissza kellett vonulniuk. Ugyanezen a napon Condé herceg sikeres rohamot intézett Vicoigne apátja ellen, ahol 800 francia volt elhelyezve. A spanyol hadsereg ekkor három részre volt osztva. Az első részt Don Juan d’Austria vezette, az ő hadserege Rombtse-ben állomásozott, Valenciennes és Bergen között. Condé herceg hadseregével Fama-ban helyezkedett el a Quesnoy felé vezető úton, míg Caracena örgróf egy hegyen foglalt állást, a Dovai felé néző oldalon, alig egy muskétás lövésnyire az ellenségtől. A háromfelé osztott spanyol hadsereg öt ágyúállásból szakadatlanul tüzelt a francia táborra, ezért a franciák állásaik elhagyására kényszerültek. Don Juan d’Austria főherceg szakadatlanul imádkozott, hogy Isten segítségével mentse fel a várost. Éppen emiatt semmiféle veszélytől nem riadt vissza, és azon a napon, amikor megérkezett a Valenciennes előtt fekvő spanyol táborba, néhány katonával együtt olyan közel merészkedett a francia állásokhoz, hogy nem messze tőle egy katonát kilőttek. Emiatt Caracena örgróf megkérte a főherceget, hogy máskor ne tegye ki magát hasonló veszélynek. Július 4-én éjszaka az ostromlottak hét lovasszázaddal egy kitörést hajtottak végre, majd ezután egy második kitörést. Ezeknek a során francia részről 16 kapitány és egyéb tiszt, továbbá 200 közkatona maradt holtan a csatatéren. 16-án a spanyolok egyesültek, és megtámadták a francia állásokat. Ez a koncentrált támadás a francia gyalogságot túlnyomó részben megsemmisítette, míg Condé herceg lovassá-

²⁸ Alexandre Bournonville herceg, meghalt 1656-ban. *Petitfils* 2002.

gával a francia lovasságot támadta és menekülésre készítette őket. Eközben Valenciennes kormányzója, Hennin gróf kitörést hajtott végre és megszerezte a franciák ágyúit. Ezzel az ostromló francia hadsereg gyakorlatilag megsemmisült, Valenciennes ostroma pedig befejeződött. Egyedül Turenne tudta csapatait kimenekíteni, és visszavonult Quesnoy és Guise irányába. Az ostrom befejeztével a spanyolok hatalmas mennyiségű zsákmányra tettek szert. Ezek között volt 33 nagyobb ágyú, három mozsárágyú, 16 kisebb hajó, 1200 ló, pénz és egyéb ingóságok. Összességében Valenciennes ostroma során 8000 francia és 4000 spanyol katona esett el. A harcok során Condé herceg újra bebizonyította bátorságát. A nagy csetepatéban leszállt a lováról és egy pikával a kezében a gyalogosok elé állt, és vezette a támadást. Ekkor egy francia kapitány a földre lökte, azonban M. Marcin²⁹ megmentette az életét, és lelőtte a franciát. La Ferté marsall a combján kisebb sérülést szenvedett, és fogolyként Valenciennes-be szállították.³⁰

Ezt követően Hugues de Lionne elindult tárgyalni Madridba. Lionnak a kezében volt Mazarin két aduja: a remélt angol erősítés és XIV. Lajos növekvő népszerűsége Franciaországban. 1654 júliusában született meg Londonban az Anglia és Franciaország közötti szövetség terve. Mazarin nagyon is tisztában volt azzal, hogy mennyire gyűlölik Cromwellt Franciaországban, és nem látott más lehetőséget, mint egy koalíciót azért, hogy elfoglalják vagy visszahódítsák az északi parti városokat.³¹

A francia vezetés a további hadműveletekkel foglalkozott, mikor megérkezett a spanyol fél békeajánlata: „XIV. Lajos, Mazarin bíboros és Turenne marsall néhány nappal korábban Guise-ben haditanácsot tartottak, amelyen elhatározták, hogy Quesnoyt és Landrechies-t meg kell tartani és Saint-Guillaint több élelemmel kell ellátni. Időközben IV. Fülöp spanyol király levelet intézett XIV. Lajoshoz, amelyben kifejezte békevágát, mely levélre a francia uralkodó hasonló szellemben válaszolt, azonban ennél több nem történt, a hadiesemények tovább folytatódtak.”³²

A spanyolok számos alkalommal kaptak erősítést a német-római császártól, amelyről a *Theatrum Europaeum* is rendszeresen beszámol, noha ez a vesztfáliai béke értelmében ez meg volt tiltva mind III. Ferdinándnak, mind pedig I. Lipótnak.³³ „Enckefort tábornok Paviában haditanácsot tartott, hogy elkapja a portyázó franciákat. Ez a német császári hadsereg mintegy háromezer emberből állt, és arról volt nevezetes, hogy időnként hatalmas fosztogatásokat hajtottak végre. A császáriak Milánó körül egyesültek a spanyolokkal.”³⁴

1657 egyik legkiemelkedőbb katonai eseménye a camerich-i csata volt, ami Condé herceg nagy győzelmével zárult, amely Flandriában osztatlan örömet okozott, és kellőképpen meg is ünnepelték: „1657-ben a spanyolok elfoglalták az előző évben sikertelenül ostromolt Saint-Gulaint, a francia hadsereg pedig Turenne vezetésével Camerich elé vonult, ahol összecsapott a még mindig spanyol szolgálatban álló Condéval. A camerich-i csata Condé herceg nagy győzelmével végződött, sok francia halott mellett 800 sebesült is volt.

²⁹ Jean-Gaspard Ferdinand Marcin v. Marsin gróf, meghalt 1673-ban, tábornok a spanyol, majd angol hadseregben. *Petitfils* 2002.

³⁰ TE VII. 875–878. o.

³¹ *Bluche* 1986.

³² TE VII. 880–883. o.

³³ *Kluting* 1996. 252. o.

³⁴ TE VII. 889. o.

A camerich-i katedrálisban Condé herceg győzelmének öröme Te Deum laudamust énekeltek és a városban díszlövéseket adtak le. Flandriában pedig 6000 ezüstérmét vertek, melynek egyik oldalán Szűz Mária volt látható a gyermek Jézussal, a másik oldalon pedig a következő felirat: „Camerich, amelyet Condé herceg szabadított fel május 30-án.”³⁵

Spanyol-Németalföld meghódításához haditengerészetre lett volna szükség, amivel azonban Franciaország nem rendelkezett, mivel Richelieu halála után a hajóhadat nagyon elhanyagolták, a francia kikötőkben csupán néhány kiöregedett, rosszul felszerelt hajó horgonyzott. Mazarinnak nem volt pénze, de nem is állt szándékában, hogy felújítsa a flottát, mivel ezzel nem akarta az angolok ősi bizalmatlanságát felkelteni, ugyanis egy ideje már kereste a módját, hogy szövetséget kössön velük.³⁶ 1655. november 3-án Cromwell aláírták az első kereskedelmi szerződést a Westminsterben. Ennek volt egy titkos záradéka, amelyben Franciaország biztosította, hogy kizárja a Stuart-gyermekeket: Károlyt és Jakabot.³⁷ Ezt követően 1657. március 23-án³⁸ Párizsban katonai egyezményt írtak alá, amely azonban csupán egy évre szólt, és Dunkerque, Mardijk és Gravelines meghódítására vonatkozott.³⁹ E célból Franciaország 20 000 katonát, Anglia 6000 „kerekefjút”, továbbá a tengeri blokádhhoz szükséges hajóhadat biztosította. Az angol támogatás fejében megállapodtak, hogy Dunkerque és Mardijk visszafoglalásuk után azonnal az angolok fennhatósága alá kerülnek. Noha végül Anglia csak a beígért kontingens felét küldte, Turenne-nek mégis sikerült visszafoglalnia Mardijkot és Saint-Venant.⁴⁰

1658 egyértelmű és döntő francia sikereket hozott, melyet a *Theatrum Europaeum* is kiemel: „1658-ban a franciák sikerrel visszavették a korábbi években elveszített stratégiai fontosságú helyeket (Dunkerque, Gravelines), és egészen Brugge-ig nyomultak előre.”⁴¹

Az Angliával való szövetséget 1658 márciusában újították fel. A 18 hajóból álló angol flotta megkezdte Dunkerque blokádját,⁴² május végén Turenne körülfárta a várost, miután korábban bevette Casselt. Bergues-ből, Furnes-ből és Nieuwpoortból a spanyolok számos különítményt küldtek, hogy megkíséreljék megakadályozni a francia csapatok egyesülését és élelmiszerutánpótlását. XIV. Lajos, aki ekkor anyjával és a bíborossal Calais-nál tartózkodott, ugyancsak jelen akart lenni az ostromnál. Időközben a Condé és Don Juan d’Austria vezette spanyol felmentő seregek Dunkerque irányába vonultak. Június 14-én a „dünék csatájában” (*la bataille des Dunes*) a spanyolok azonban súlyos veszteségeket szenvedtek, 1300 halottjuk és sebesültjük maradt a csatatéren, 4000-en pedig francia fog-

³⁵ TE VIII. 289–291. o.

³⁶ Noha Mazarin és a francia tábornokok a spanyol behatolókat jórészt visszaszorították, azonban a végső győzelem még messze volt, Spanyolország egyelőre nem kényszerült békekötésre. A bíboros tehát olyan szövetséget keresett, akinek segítségével nagy vereséget mérhetnek a spanyolokra. Angliában a forradalom egy egyszerű nemes, Oliver Cromwell segített a hatalomra, aki igazi diktatúrát teremtett, jelentős hadvezérnek bizonyult és nagyon aktív nemzetközi politikát folytatott: háborúban álló hatalmak keresték a kegyeit. Mazarin tanácsára Ausztriai Anna elismerte az Angol Köztársaságot, jöllehet az a francia király közeli rokonának, I. Károlynak lefejezését követően jött létre. *Bély* 2005.

³⁷ Ebben lemondtak az egymással szembeni kalózkodásról. *Bluche* 1986.

³⁸ *Bluche* szerint erre 1657. március 3-án került sor, és ezt a szerződést 1658. március 28-án megújították. Uo.

³⁹ A szerződés értelmében Anglia és Franciaország egyesítette erőit Spanyolország ellen a tengeri Flandriában. Gravelines a franciáké lett, Dunkerque pedig az angoloké. Nem maradt más hátra, mint ezt a két tengeri erődöt egyesített erővel megszerezni. Uo.

⁴⁰ *Petitfils* 2002.

⁴¹ TE VIII. 903–906. o.

⁴² Dunkerque csupán egy hónapig tartotta magát (május 24–június 25). *Bluche* 1986.

ságba estek. Dunkerque június 23-án kapitulált. XIV. Lajos ott volt a legyőzöttek kivonulásánál, és szemlét tartott csapatai felett, mielőtt ünnepélyesen és diadalmasan bevonult volna a városba. Azonban az egyezménynek megfelelően Dunkerque kulcsait át kellett adnia az angoloknak, amit fájó szívvel meg is tett.⁴³

Dunkerque bevétele után Turenne dicsőséges hadjáratot vezetett Flandriában, és ellenőrzése alá vonta az Yser, az Escaut és Lys folyók által határolt területet. A fiatal király azonban nem követhette és folytathatta a háború művészetének az elsajátítását Turenne irányítása alatt, ugyanis 1658. június 29-én Mardijknál beteg lett. Visszavitték Calais-ba, ahol július 1-je és 13-a között élet és halál között lebegett.⁴⁴

Antoine Vallot, a király orvosa naplót vezetett a betegségéről.⁴⁵ Az orvos szerint Öfelsége túlságosan hosszú ideig volt kitéve a levegő és a víz fertőző hatásának, ráadásul megfázott, és túl is terhelte magát. A király kezdetben visszautasította, hogy eret vágjanak rajta. Mindez azt eredményezte, hogy XIV. Lajos lassanként egy rejtett fertőzésnek esett áldozatául, ami, miután megtámadta a testnedveit és az egész szervezetét, fölöttébb nyugtalanító állapotba juttatta. Vallot feljegyzései szerint az uralkodó rosszulléte június 29-én a következő formában lépett fel: „rendkívül magas láz, végtaggyengeség, kínzó fejfájás, erőtlenség, étvágytalanság. A király megpróbálta eltitkolni betegségét, igyekezett talpon maradni, de már lázas volt”.⁴⁶ Miután július 1-jén Calais-ba szállították, már engedte magát gyógyítani: beöntést kapott, és eret vágtak rajta.⁴⁷ A következő éjszaka bedörzsölést és szíverősítőket alkalmaztak. 2-án, kedden reggel Öfelségén eret vágtak, délben pedig ismét beöntést kapott. 3-án, amikor a láza emelkedett, eret vágtak rajta, és többször kapott beöntést. 4-én, csütörtökön XIV. Lajoson újra kétszer eret vágtak, majd szíverősítőket kapott. 5-én, pénteken Vallot tanácskozott kollégáival, ezután hashajtást és

⁴³ *Petitfils* 2002. Ebbe a dunkerque-i ütközetbe, éppúgy, mint több más előző hadműveletbe, Mazarin nem félt a királyt bevonni, egyrészt, hogy a hadiképességek terén fejlődjön, másrészt pedig megmutassa magát és lelkesítse hason a parancsnokokra, a katonákra, a lakosságra. Ugyanakkor a bíboros állandóan hangsúlyozta Condé esküszegését és átállását a spanyol táborba. Azonban mindezzel Mazarin XIV. Lajost többszörös veszélynek tette ki, noha az uralkodó ezalatt kétségtelenül fizikailag megedződött, hozzászokott a táborozáshoz, a parancsnokláshoz. XIV. Lajos már 1653 őszén jelen volt a Sainte-Menehould-i szerencsés győzelemkor, 1655-ben részt vett a flandriai hadjáratban, és ott volt Saint-Ghislainnél is. XIV. Lajos nagyon sok kockázatot vállalt, ami állandóan nyugtalanította anyját, a bíborost és a tábornokokat. 1656-ban Turenne unszolására már Mazarin tartotta féken a királyt, hogy kerülje a veszélyes helyeket. Az udvar, a tisztek, a katonák, de még a határmenti tartományok parasztjai is XIV. Lajosban a katonakirályt, IV. Henrik méltó utódját látták, csakúgy, mint korábban Condéban, a rocroi-i győzelme alkalmával. *Bluche* 1986.

⁴⁴ Uo. Mindezt Bély is megemlíti. *Bély* 2005.

⁴⁵ *Antoine Vallot – Antoine d'Aquin – Guy-Crescent Fagon: Journal de la santé du roi Louis XIV, de l'année 1647 à l'année 1711.* Paris, 1862.; *Bluche* 1986. 181. o.

⁴⁶ XIV. Lajos nyilvánvalóan úgy érezte, hogy királyként nem mutathat gyengeséget, főleg nem háborús helyzetben.

⁴⁷ Ezek voltak a korabeli orvostudomány leggyakrabban alkalmazott módszerei, mivel úgy vélték, hogy a szervezetből ily módon kiürülnek a betegséget, fertőzést okozó káros anyagok. Azonban az ilyenfajta kezelése eredményeként az amúgyis már legyengült szervezet még gyengébb, erőlenebb lett. „Mert akad közöttük, aki maga is hiszi azt a népámitást, amiből él; a többi csak él belőle anélkül, hogy hinné. Ez a te Purgód például nincs semmiféle hájjal megkenve. Született orvos, minden ízében, tetőtől talpig. A kétszerkettőben nem hisz úgy, mint a tudományos tantételeiben, azokat csak ellenőrizni is szentségtörésnek venné; számára az orvostudományban nincs homály, nincs kétség és nincs probléma; szívósan, rendíthetetlen önhittséggel, a korlátosság brutalitásával osztogatja jobbra-balra az érvágásokat, és nem mérlegel semmit. S még csak neheztelni sem lehet rá mindezért, a lélek legtökéletesebb nyugalmával tesz el láb alól akárkit. Amit a földről való kiirtásod során veled mível, pontosan azt tenné a feleségével, a gyerekeivel, ezt tenné saját magával.” *Molière* 1983.

hólyaghúzást alkalmaztak.” Utólag Vallot úgy kommentálta ezt a két eljárást, hogy „ezé a két gyógy módé a dicsőség a király gyógyulását illetően”. Azonban ez akkor és ott senkit nem nyugtatott meg, pesszimista volt mindenki: az orvosok, az udvar, de még maga a király is. 7-én Őfelségének újabb érvágást kellett elszenvednie, ezenkívül beöntést és szíverősítőket is kapott. 8-án, egy újabb érvágás után hat orvos konzultált a király állapotáról. Antoine Vallot ismét kifejtette a véleményét: „azért, hogy levigyük a lázt, erős hashajtásra van szükség, méghozzá a legerősebb hashajtóval, antimonnal. Előkészítettem három nagy csipetnyi hashajtó herbateát, három uncia hánytató gyógybort, melyek két külön üvegben a király asztalán voltak, majd az egészet összekevertem, és a keverék egy-harmadát bevettem vele, ami olyan hatásos volt, hogy a királyt 22-szer hajtotta meg, négy és öt óra körül pedig kétszer hányt”. 9-én a király csupán egy beöntést kapott, 10-én egy hashajtást, 11-én pedig egy érvágást. 12-én, mely betegségének 14. napja volt, előírták neki egy újabb beöntést, és szíverősítőket is kapott. Másnap, 13-án, szombaton hajtották végre az utolsó hashajtást. A láz eltűnt, csak a gyengeség maradt. Július 14-től 17-ig kollégái azt javasolták, hogy Vallot álljon le mindenféle hashajtással. Az ezt követő kilenc nap alatt a király sokat vizelt, noha nagyon keveset ivott, így például az egyik nap, miközben csak három kis pohár vizet ivott, 16 nagy pohárnyit vizelt. A hashajtás ily módon nem széklet, hanem vizeletformában történt meg. A fiatal uralkodó elkezdett lábadozni. Vallot a következőket írta naplójába: „a király gyógyulása mindenkinek csodálatosnak tűnt. Ettől kezdve megittattam egy kevés forralt borral, minden étkezéshez kapott, mivel születése óta csak vizet ivott”.⁴⁸

XIV. Lajos betegségéről a *Theatrum Europaeum* ezt írta *A francia király a táborban súlyosan megbetegszik* alcímmel: „Őfelségét, a francia királyt a vinorbergi táborban⁴⁹ olyan magas, egész napon át tartó láz támadta meg, hogy vissza kellett szállítani Calais-ba. Mivel a betegség csak tovább fokozódott, ezért nemcsak ezen a vidéken, nemcsak a királyi udvaron, a táboron, hanem egész Párizson, sőt egész Franciaországon is nagy szomorúság lett úrrá, és minden templomban imádságokat rendeltek el Őfelségeért és alamizsnát osztottak. Mihelyt a király párizsi orvosai tudomást szereztek Őfelsége betegségéről, még aznap éjjel postakocsin Calais-ba indultak, ahová másnap követték őket a magas rangú udvari tisztségviselők. A betegség azonban makacsnak bizonyult, és a király egyre jobban fogyott, ezért az összes alkalmazott gyógy mód és hatszori érvágás ellenére kétségessé vált, hogy életben marad-e. Ez a szomorú esemény azzal is együtt járt, hogy a hadsereget időnként átcsoportosították, és a Vinorbergben portyázó csapatok eléggé nyugtalanították a spanyol alattvalókat. Vinorbergben összeült a tábornoki kar, és haditanácsot tartott, amelyen megvitatták, hogyan kezeljék a helyzetet. Miután Őfelsége, a francia király teljesen felgyógyult betegségéből, ismét visszatért Párizsba.”⁵⁰

A király súlyos betegségének ideje alatt Mazarin őszintén aggódott keresztfiáért, azonban nem szabad arról elfeledkezni, hogy a mindenható miniszter egyáltalán nem lehetett abban biztos, hogy Lajos halála után is megőrizheti-e pozícióját. Ugyanakkor mikor élet és halál között lebegett, a király is támaszt lelt a bíborosban. Július 7-én ezt

⁴⁸ Bluche 1986.

⁴⁹ A *Theatrum Europaeum* szerzője szerint tehát a király nem Mardijkban, hanem Vinorbergben betegedett meg.

⁵⁰ A *Theatrum Europaeum* tudósításából hiányzik a betegség lefolyásának az ismertetése, ezáltal csak a pusztá tényekre szorítkozik.

mondta Mazarinnek: „Ön a megoldások embere és a legjobb barátom. Ezért kérem Önt, hogy értesítsen, ha közeleg a vég”. De XIV. Lajos betegsége magával hozott egy másik tanulságot is: mihelyt a király halálának a gondolata felmerült, minden udvaronc öccse, a Monsieur felé fordult, és kereste a kegyeit.⁵¹

Miután vereséget szenvedtek a tengeren, Portugáliától pedig Alentejo tartományban, a spanyoloknak nem maradt más választásuk, mint tárgyaló asztalhoz ülni, hacsak nem akarták, hogy Brüsszel is eessen, és németalföldi jelenlétük véget érjen.⁵²

A *Theatrum Europaeum* 1659 elején még arról számolt be, hogy mindkét fél készülődött az az évi hadjáratra, azonban erre már nem került sor, mivel megkötötték a békét: „1659 elején még mindét hadsereg készülődött az újabb hadjáratra, azonban ebben az évben megkötötték a háborút lezáró pireneusi békét.”⁵³

A pireneusi béke (1659) – Spanyolország nagyhatalmi helyzetének megszűnése

Az 1659-es év kezdetén a *Theatrum Europaeum* a háború folytatására tett előkészületekről számol be. Kisebb összecsapások még zajlottak a két hadsereg különböző egységei között, de ezeknek inkább csak rabló, portyázó jellegük volt, semmiképpen sem hasonlítottak nagyszabású, megtervezett hadműveletekre.⁵⁴

A francia udvarban ekkor már javában a közelgő békekötésre készültek és előkészíteték XIV. Lajos esküvőjét IV. Fülöp idősebbik leányával, Mária Terézia spanyol infánsnővel, amelynek a béke megpecsételésén túlmutató, Európa XVII. század második felének történelmét meghatározó, egyetemes jelentősége volt. A házassági tárgyalásokat két rendkívül tapasztalt államférfi és diplomata, Mazarin bíboros és Antonio Pimentelli⁵⁵ folytatta le egymással. A francia udvar a „spanyol esküvő” miatt eltekintett a savoyai hercegnővel kötendő esetleges házassági szerződéstől: „Őfelsége január 18-án (28-án) egész udvartartásával egyetemben Lyonból megérkezett Párizsba, ahol haditanácson vett részt, amit a küszöbönálló hadjárat miatt kellett tartani. A haditanács ülésére Turenne marsall is Párizsba sietett. Ugyanebben az időben Párizsba érkezett Lord Lockart angol követ, hogy felújítsák az Anglia és Franciaország közötti szövetséget. Nemsokára a savoyai követ, Amoretta apát érkezett meg a fővárosba, hogy megszerezze Őfelsége végleges beleegyezését Őfelsége és a savoyai hercegnő, Margit közötti esküvőhöz, amelyet a párizsi herceg is szorgalmazott. Azonban az apát nem kapott kedvező választ. Ugyanis a francia udvarnál jelenlevő spanyol követ, Don Antonio Pimentelli Mazarin bíborossal annak érdekében tevékenykedett, hogy létrejöjjön Őfelsége házassága a spanyol infánsnővel, az eskü-

⁵¹ Bluche 1986. Mardijk francia ostromát és bevételét a *Theatrum Europaeum* is taglalja (TE VIII. 293–294. o.), egy korabeli röplapon pedig az ifjú XIV. Lajos látható lovon ülve, kezében lovaglópálca, mögötte a háttérben Mardijk kikötője hajókkal. XIV. Lajos fölött egy szárnyas angyal tartja a királyi címereket és a koronát. A röplap felirata a következő: Ludovicus XIV De D. G. Rex in Gallia et Navarra ed Natus est ad S. Germain A 1638. 5. septembris successit coronam de patre suo Ludovicum XIII A 1643 die 14. May. A met-szetet Johan Hofman nürnbergi rézmetsző készítette. Louis XIV of France, with a View of Mardyk (near Dunkirk), which surrendered to the French on 2 September 1657. Paas 2005.

⁵² *Petitfils* 2002.

⁵³ TE VIII. 1184. o.

⁵⁴ TE VIII. 1184–1185. o.

⁵⁵ Antonio Alonzo Pimentelli (Pimentel), teljes nevén Pimentel de Herrera y Quinones, Banavente grófja, Spanyolország külügyi államtitkára. *Petitfils* 2002.; Bluche 1986.

vőt a két Korona közötti béke zálogának tekintették. A spanyol esküvőt a pápai nuncius és a velencei követ ugyancsak pártolta.”⁵⁶

A hosszú francia–spanyol háború során Mazarinban már nagyon korán felmerült egy házasság gondolata az ifjú XIV. Lajos és Mária Terézia spanyol infánsnő között, mindketten 1638-ban születtek. Egy ilyen terv megvalósulása véget vethetett a két ország közötti konfliktusnak és főleg szép kilátásokkal kecsegtethetett a jövőre nézve. A bíboros úgy vélte, hogy a házasság révén XIV. Lajos számára majd joggal lehetne követelni a spanyol koronát, hiszen az infánsnőnek csak egy fivére volt, Károly Boldizsár (1629–1646), aki bármikor meghalhatott. Mazarin már 1646-ban ilyen reményeket táplált, mivel ekkor úgy tűnt, hogy Spanyolország vereséget fog szenvedni, és Franciaország minden feltételét el fogja fogadni. Azonban még ugyanebben az évben a franciák hadi helyzete rosszabbodott, a háború pedig folytatódott. Szintén 1646-ban meghalt Károly Boldizsár, IV. Fülöp fia, akiben a spanyolok a Monarchia reménységét látták. A spanyol Habsburg-dinasztia vesztébe került, mivel Mária Terézia maradt Spanyolország egyetlen örököse. Megváltozott a helyzet, amikor IV. Fülöp második házasságkötéseként – első felesége Bourbon Izabella (1606–1644) volt, akit 1621-ben vett feleségül – összeházasodott saját unokahúgával, Mária Anna osztrák főhercegnővel (1635–1696), aki korábban Károly Boldizsár jegyese volt. 1651-ben egy leányuk, Margit Terézia született, aki 1666-ban I. Lipót császár felesége lett, 1657-ben pedig megszületett fiuk, Fülöp Prosper infáns (1657–1661), aki a spanyol öröklési szabályok értelmében az öröklésben megelőzte nővérét és féltestvérét, Mária Teréziát, így XIV. Lajos és Mária Terézia házassága ismét lehetségesnek tűnt. Ezt a házasságot Mazarin politikai okokból kifolyólag, Ausztriai Anna családi okok miatt pártfogolta, hiszen Mária Terézia az unokahúga volt. Franciaország Artois és Roussillon elfoglalása után, majd a „dünék melletti” győzelmet követően tárgyalóasztalhoz kényszerítette Spanyolországot. A Hugues de Lionne (Mazarin bizalmasa) és a spanyol miniszter, Luis de Haro⁵⁷ között 1656-tól folyó házassági tárgyalásokkal párhuzamosan Mazarin tüntetőleg előkészítette XIV. Lajos házasságát Margit savoyai hercegnővel is, ezzel is mintegy igyekezve gyorsabb döntésre kényszeríteni a spanyol uralkodót. 1658 novemberében a francia udvar Lyonba érkezett, hogy XIV. Lajos találkozzon nagynénjével, a savoyai hercegnővel⁵⁸ és kíséretében levő leányával, Margittal. IV. Fülöp ezt követően azonban gyorsan elküldte Lyonba Pimentellit, hogy felajánlja a franciáknak Mária Terézia infánsnő kezét. Ekkor már a spanyol király vette át a kezdeményező szerepet a gyors békekötés reményében. A savoyaiak vérig sértődtek és eltávoztak, annak ellenére, hogy írásbeli ígéretet kaptak: ha XIV. Lajos házassága a spanyol infánsnővel meghiúsulna, abban az esetben feleségül veszi savoyai unokatestvérét. A következő évben Párizsban Pimentelli nagy titokban folytatta a házasságról szóló tárgyalásokat.⁵⁹

A közelgő békekötés újabb jele volt, hogy Don Juan d’Austriát ünnepélyesen fogadták a Louvre-ban: „A királyi spanyol tábornokot és Spanyol-Németalföld kormányzóját,

⁵⁶ TE VIII. 1185. o.

⁵⁷ Don Luis Mendez de Haro (1599–1661), Spanyolország első minisztere. *Petitfils* 2002. IV. Fülöp kegyence (valido) 1643-tól egészen a spanyol uralkodó haláláig. Louis XIV.: Mémoires suivis de Manières de montrer les jardins de Versailles. *Cornette* 2007. 57. o.

⁵⁸ Chrétienne vagy Christine de France, Savoya hercegnője (1606–1663), IV. Henrik leánya, Savoya régensnője. *Petitfils* 2002.

⁵⁹ Bély 2005.

Don Juan d'Austriát február 27-én két mérföldnyire Párizstól Aumont marsall fogadta és Párizsba kísérte. Spanyolországba való visszatérésekor az anyakirálynő 12 órát ajándékozott a hercegnek, amelyek mindegyike gyémántokkal volt díszítve, ezen kívül más érték tárgyakat is kapott a kormányzó.⁶⁰

1659 áprilisában fegyverszünetet hirdettek a hadviselő felek között, melynek hírére Párizs szerte örömmáorban úsztak az emberek: „Április hónap folyamán egy királyi dekrétumot hoztak nyilvánosságra a következő tartalommal: mivel a két királyi miniszter, Antonio Pimentelli és de Lionne úr a két Korona között békétárgyalásokba kezdett, ezért ennek ideje alatt fegyverszünetet kell életbe léptetni. Erre a hírre Párizsban leírhatatlan öröm keletkezett, szünet nélkül zúgtak a harangok. Május 8-án (18-án) vasárnap de Lionne úr pompás bankettet rendezett Berniben levő kastélyában, ami nem fekszik messze Párizstól. A bankettre, amelyen részt vett a király, 50 000 fontot költöttek, az anyakirálynő, Mazarin bíboros és a francia udvar legelőkelőbb miniszterei. Spanyol részről jelen volt a királyi spanyol követ, Pimentelli.”⁶¹

Időközben megkezdtek a tényleges békétárgyalások előkészítését is, amely a két ország vezető minisztere, Mazarin bíboros és de Haro herceg között zajlott le egy olyan helyen, ami a két Királyság határánál található, és amelynek jelképes jelentősége volt a két hatalom közötti diplomáciai kapcsolatokat tekintve.⁶² „Mindez megtörtént a Fácánok szigetén, amely a Bidassoa folyónál fekszik, Andaye-től fél mérföldnyire Guyenne tartományban és Itutól fél mérföldnyire Guipuscoa tartományban, abban a házban, amelyet a jelenlegi tárgyalások számára építettek az említett szigeten.”⁶³

„Másnap Gramont herceg és marsall⁶⁴ útra kelt Bayonne-ba, a spanyol határhoz annak érdekében, hogy ott felgyorsítsa a bíboros úr és a legelőkelőbb spanyol miniszter, Don Luis de Haro találkozását. Öminenciája, Mazarin bíboros június 15-én (25-én) követte Gramont marsallt, a kísérete 30 nemesből állt. Utazásukhoz hat hintóra, hat poggyászkocsira, 33 számáröszvérré és sok, kötőféken vezetett lóra volt szükségük. Időközben, július 14-én (24-én) a bíboros úr megérkezett a fent említett Bayonne-ba, ahol Gramont marsall fogadta. Öminenciája üdvözlésére az ágyúkat elsütötték és a polgárság képviselői dízsorfalat álltak. 16-án (26-án) továbbutaztak Saint-Jean-de-Luzba, ahol a békétárgyalásokat le akarták folytatni, amelyek később augusztus hó folyamán zajlottak egy kis szigeten, amit egy Franciaországot és Spanyolországot elválasztó határfolyó vesz körül. Ezalatt a királyi spanyol miniszter, Don Luis de Haro június 15-én (25-én) útnak indult Madridból az említett Saint-Jean-de-Luzba. A bíboros úr július 18-án (28-án) érkezett meg Saint-Jean-de-Luzba, ahová befutott de Lionne és Pimentelli is, utóbbi azzal a hírrel, hogy Don Luis de Haro San Sebastianból a legbuzgóbban igyekszik az említett helyszínre. Megérkezése után a spanyol miniszternek de Lionne és Pimentell egy 50 000

⁶⁰ TE VIII. 1185. o.

⁶¹ TE VIII. 1185–1186. o.

⁶² A Bidassoa Francia- és Spanyolország közötti határfolyó. A két ország közötti dinasztikus házasságkötések során itt szokták fogadni a másik országból érkező menyasszonyt, mint ahogyan 1615-ben is történt, amikor Ausztriai Anna XIII. Lajos felesége lett, vagy 1621-ben, amikor XIII. Lajos húga, Bourbon Izabella hozzáment IV. Fülöphez.

⁶³ TE VIII. 1222. o.

⁶⁴ III. Antoine Gramont herceg (1604–1678), Franciaország marsallja. *Petitfils* 2002.

korona értékű gyémántot ajánlott fel, aki ezt a békétárgyalások sikeres befejezéséig nem akarta elfogadni, ezért számára letétbe helyezték.”⁶⁵

Augusztus elején a tényleges békétárgyalások is megkezdődtek a két nagyhatalmú miniszter között. A *Theatrum Europaeum* ezúttal is részletes leírást közöl a spanyol és francia követség bevonulásáról, a békétárgyalás helyszínéről, a kíséret tagjairól, a békétárgyalásokon érvényesülő protokollról és ceremóniákról.

„Augusztus 3-án (13-án) megtörtént az első találkozás a két Királyság legmagasabb rangú és legelőkelőbb miniszterei között egy kis szigeten, amelyet Fácánok szigetének neveznek, és a Bidassoa-folyónál fekszik a Pireneusi-hegységben, ott, ahol korábban 1615-ben a két királynőt kicserélték. A két miniszter első találkozása pompás ceremóniával ment végbe. Ugyanezen a napon Don Antonio Pimentelli és M. de Lionne korán reggel megérkezett abba a terembe, ahol a konferenciát le akarták folytatni, hogy saját szemükkel is meggyőződjenek arról, vajon mindent a megállapodásoknak megfelelően készítettek-e elő. Déli 11 óra felé szép idő lett, noha korábban egész délelőtt esett, ezért Don Luis de Haro útnak indult Fontarabia városából. A hintójában ült még Navarra hercege, de la Ravilla gróf, de Mondejar márk, Linares gróf, Don Manuel Euriquez és de Bateville báró. Sok más hintó is követte őket, tele szépen kiöltözött spanyol nemesekkel. A d’Iron hágnál a minisztert egy százezer gyalogos üdvözölte, akik egy szakaszon el is kísérték. Déli 12 órakor megérkeztek a hídra, ahol a herceget kísérő gárdisták kettéváltak. Don Antonio de Velasco parancsnoksága alatt ötven muskétás vonult a hídra, ahol a hercegnek át kellett haladnia, a többi katona pedig a folyóban levő hajókon helyezkedett el. A gárdisták mindnyájan zöld kabátot viseltek, zöld és fehér paszománnyal díszítve. Mindenki látni szerette volna ezt a pompázatos bevonulást. Miután Don Luis de Haro, aki szürke teveszőrkabátot viselt, amely selyemmel volt bélelve, a híd végén kiszállt a hintójából, egész kíséretével elindult a szigeten levő szállására, ahol rendelkezésükre állt egy terem, egy előcsarnok és egy főszoba. Minden egyes helységben volt két asztal skarlát damasztal lefedve, a falakra pedig pompás kárpitokat akasztottak fel, amelyek rendkívül találó módon mutatták be de Haro, Guzmán és Zuniga nemzetségét. Innen egy folyosó vezetett a négyszögletű konferenciaszobába, amely egy vonallal volt kettéválasztva. A spanyol oldal nacarati finom selyemszövettel és ezüsttel volt átszőve, skarlát teveszőr baldachinnal, a földre pedig török szőnyeget fektettek. A bíboros úr hintájában ült még rajta kívül Villeroy marsall, Gramont marsall, de Clerembaut és Dures grófok. A hintó előtt vonult 150 muskétás és 120 lovas. Amikor mindnyájan a híd közelébe értek, csatarendbe sorakoztak. Hasonlóan tett a bíboros úr 14 apródja és a lakájok is. Öminenciája hintáját még 30 hintó követte, amelyekben csupa előkelő személy ült, köztük volt Lyon és Toulouse érseke, Poitiers, Bayonne és Frejus püspökei. A bíboros úr szép tűzszínű teveszőrkabátot, nadrágot, ujjas zekét és térdharisnyát viselt, öltözékét két oldalt ibolyaszínű borítás díszítette. Miután Mazarin bíboros úr kiszállt a hídnál, szállására vonult, amelyen ugyancsak volt egy terem, egy előszoba és egy főszoba. Az összes helység arany és selyem kárpitokkal volt bevonva. A bíborossal hatvan személy ment be a terembe, közülük hat a saját házából való volt. Ezt követően a két magas rangú miniszter kivonult szobájából és a konferenciaterembe ment, ahol megálltak az elválasztó vonalnál és ünnepélyesen átölelték egymást a legnagyobb tisztelettel, udvariassággal és kedvességgel. Az ülésrend a proto-

⁶⁵ TE VIII. 1186. o.

kollnak megfelelően hasonlóképpen jól megtervezett volt, Don Louis de Harót Pedro de Assona ültette le, Mazarin bíborost pedig de Gotz parancsnok. Ezután a két miniszteren kívül – mindenki más kivonult a konferenciateremből –, akik öt és fél órán át tárgyaltak egymással négy szemközt. Ennek letelte után kinyitották az ajtókat, de Haro magához hívatta legelőkelőbb lovagjait, majd Mazarin is hasonlóan tett az övéivel. A béketárgyalás helyszínéről elsőként a bíboros úr távozott, nemeseivel hintójába szállt és visszatért Saint-Jean-de-Luzba. Nemsokára követte őt de Haro herceg is, aki visszautazott Fontarábiába. Amíg a két miniszter több órán át tárgyalt, az urak és lovagok összegyűltek szállásaikon, nagy udvariassággal és örömmel beszélgettek egymással, az időt pedig ivászzal mulatták. A gárdisták ezalatt a híd bejáratán tartották a szemüket, továbbá felügyelték a konferenciatermet és az egész szigetet is, hogy senki illetéktelen ne léphessen be a konferenciaterembe. Az első megbeszélés tehát a két Korona miniszterei között a lehető legnagyobb rendben zajlott le.”⁶⁶

A forrás beszámol a béketárgyalások lefolyásáról, a felek követeléseiről, a megbeszéléseken alkalmazott különféle praktikákról és a jövődöbéli II. Károly angol király (1660–1685) megjelenéséről a béketárgyalások helyszínén.

„Augusztus 6-án (16-án) és 9-én (19-én) a két miniszter újra találkozott. A negyedik tárgyalási napon augusztus 12-én (22-én) valamivel keményebb szavak hangzottak el, úgyhogy úgy tűnt, hogy az addig elért eredményeket veszély fenyegeti. A vita Condé herceg ügyében robbant ki. A spanyolok a herceg teljes jogaiba való visszahelyezését követelték, és ebből jótányit sem akartak engedni. A franciák ezzel szemben Portugália ügyét hozták szóba. Tehát mielőtt a spanyolok elkezdtek Condé hercegről beszélni, a franciák azon nyomban Portugáliára terelték a szót. Hasonló jellegű tárgyalások még többször előfordultak. Ezután Őfelsége, a francia király egy futárt küldött Őminenciájához, a bíboroshoz azzal a feladattal, hogy a bíboros a 13. tárgyalási napon zárja le Haróval a házasságról szóló megbeszéléseket és kösse meg a békét. Nemsokára tekintélyes kísérettel útnak indították Gramont marsallt egy levéllel Madridba a Katolikus Királyhoz. Ezalatt a két magas rangú miniszter többször találkozott, melyek során Don Luis de Haro a bíboros úrnak 12 szép lovat és hat hintó elé való lovat ajándékozott, továbbá a bíboros istállómestere kapott egy ezer korona értékű gyémántot és egy szép kardot. A bíboros a hercegnek néhány nagy értékű ékszert és gyémántokkal gazdagon díszített órákat, kardokat és egyéb gyönyörű dolgokat ajándékozott. Nem sokkal ezután a bíboros úr gyengélkedett, úgyhogy el kellett hagynia a béketárgyalások helyszínét néhány hétre. Ámde eközben a két magas rangú miniszter tárgyalásai felkeltették a szövetségesek érdeklődését, és a tárgyalásokon papírra vetették, hogy Őfelségét, II. Károlyt, Anglia, Írország és Skócia királyát meghívják a béketárgyalásokra. Ezután különböző megbeszéléseket folytatott az angol király Haro herceggel. A tárgyalások témája az volt, hogy a Katolikus Király milyen segítséget tud nyújtani Őfelségének, hogy visszatérhessen Királyságába és ott minden jogát visszakapja. Ezután azon fáradoztak, hogy a béketárgyalások menetét felgyorsítsák, majd szerencsésen lezárják egy házassággal a francia király és a spanyol infánsnő között. Ezután az angol király Párizson és Brüsszelen keresztül elutazott Calais-ba.”⁶⁷

⁶⁶ TE VIII. 1186–1187. o.

⁶⁷ TE VIII. 1187–1188. o.

A szerző nagyon részletes leírást közöl Gramont herceg madridi utazásáról, a királyi udvarba történő bevonulásáról, ottani tárgyalásairól. A marsall feladata az volt, hogy végleg elrendezze a „spanyol házasság” ügyét, amit sikeresen meg is oldott.

„Időközben október 6-án (16-án) reggel hét órakor megérkezett Maudetzbe a királyi spanyol udvarba kiküldött francia marsall, Gramont herceg, amely kis falu Madridtól negyedmér földnyi távolságra feküdt. Itt a marsall átöltözött és előkészített minden szükséges dolgot az ünnepélyes madridi bevonulásához. A Prado kapun keresztül vonult be a spanyol fővárosba, majd audiencián vett részt a királynál, a királynénál és az infánsnőnél, a spanyol grandok pedig látogatást tettek Gramont marsallnál. A herceget elutazásakor a király és a királyné értékes ékszerekkel ajándékozta meg. Gramont marsall küldetése a francia király és a spanyol infánsnő házasságának előkészítése volt, amely küldetését sikerrel végrehajtotta.”⁶⁸

Gramont sikeres küldetése után mindkét fél a békemű mielőbbi aláírására törekedett, ami 1659. november 7-én meg is történt. A *Theatrum Europaeum* ennek alkalmából beszámol egy úgynevezett „csodás elemről”, amely a babonákra és természetfeletti jelenségekre fogékony kortársak szemében akkoriban nagyon is hihetőnek tűnt.

„Ezután felgyorsultak az események, úgyhogy október 28-án (november 7-én) az egész békeművet és a házassági szerződést a francia király és a spanyol infánsnő között a két magas rangú államminiszter, Don Luis de Haro herceg és Mazarin bíboros a két kíséret legelőkelőbb lovagjainak jelenlétében aláírt. Pimentelli úr a francia királytól egy 20 000 korona értékű kalapzsinórt és egy pár 10 000 koronát érő karkötőt kapott. A következő napon Te Deum laudamust énekeltek és örömtüzeket gyújtottak. A falakon felállított ágyúkat mind Fontarabiában, mind pedig Saint-Jean-de-Luzban elsütötték. A helyi lakosok úgy tartották, hogy azon a napon, amikor a tengeren elfognak egy bálnát, a békét is megkötik. A békekötés előtti negyedik napon Bayonne partjainál egy bálnát láttak meg a halászok, üldözőbe vették és éppen a békekötés előtti napon fogták el. Sokan a helyszínre utaztak, hogy megnézzék az elfogott és megölt bálnát, köztük volt maga a bíboros úr is, aki mindenkinek, akivel a visszafelé való úton találkozott, a következőt mondta: „A bálnát elfogták, a békét megköttették”. A béke megkötése után mindkét magas rangú miniszter hazatért, Don Luis de Haro Madridba, Mazarin bíboros pedig Toulouse-ba, mivel a francia király akkoriban ott tartózkodott. Őminenciáját Toulouse-ban november 12-én (22-én) nagy örömmel és üdvölvésekkel fogadták. A francia király november 14-én (24-én) Toulouse-ban haladéktalanul ratifikálta és aláírta a békeszerződést, és M. Heron személyében egy futárral elküldte Párizsba, a Kancelláriába, hogy ott a kancellár lepecsételje.”⁶⁹

A pireneusi béke alkalmából nemcsak Párizsban rendeztek örömmünkségeket, hanem Bécsben is.

„Január 23-án (február 2-án), a Gyertyaszentelés ünnepnapján, amikor Őfelsége Aireben a Szent Patrum Societatis Jesu templomban Istentiszteleten vett részt, M. Tronson⁷⁰ átnyújtotta neki a Spanyolországból régóta várt béke- és házassági ratifikációt. Ezután Őfelségén és az egész udvartartáson különösen nagy öröm látszott. Másnap Aire főtemplomában, a Saint Salvatoris templomban hálaadást és Istentiszteletet tartottak, és Te Deum

⁶⁸ TE VIII. 1188–1191. o.

⁶⁹ TE VIII. 1191–1192. o.

⁷⁰ Louis Tronson (1622–1700), a Saint-Sulpice-templom előljárója. *Petitfils* 1986.

laudamust énekeltek. Január 24-én a király megparancsolta Rhodes úrnak,⁷¹ Saintot úr ceremóniamesternek és a kancellárnak,⁷² hogy menjenek vissza Párizsba, hogy bejelentésék a megkötött béke és a spanyol ratifikáció hírét. Megparancsolta továbbá Ófelsége, hogy ennek öröme a Miasszonyunk templomában (Notre Dame) Te Deum laudamust kell énekelni, és minden francia parlamentnek és kamarának is el kell rendelnie országszerte a béke megünneplését, amit nagy pompával és ragyogó külsőségek között végre is hajtottak.⁷³

„Egy ideiglenes királyi francia követ érkezett Bécsbe, és a királyi spanyol nagykövetnél szállt meg, aki a legpompásabban berendezett öt szobáját bocsátotta rendelkezésére. A francia megbízott informálta a császárt a Spanyolország és Franciaország között megkötött békéről. Ezt követően 1660. március 25-én (április 4-én) a Stephansdomban a békekötés öröme a római császár és mindkét főherceg, továbbá a Bécsben székelő nagykövetek és követek jelenlétében Te Deum laudamust énekeltek, mindenütt dobok és trombiták hangjai hallatszottak csodálatos zene kíséretében, a katonák pedig több üdvlövést adtak le. A királyi spanyol nagykövet este pompás vacsorát adott, az ablakokban pedig városzerte égtek az oda kitett lámpások.”⁷⁴

A pireneusi béke bevezető szövege az ilyenkor szokásos formulákat tartalmazza. Ezekben a formulákban felsorolják a békét kötő hatalmak uralkodóinak címeit, országait, tartományait és kifejezésre juttatják, hogy mennyire vágytak már az egész kereszténység üdvét szolgáló békére, hogy véget vessenek a keresztény vér értelmetlen elfolyásának, annyi virágzó tartomány hiábavaló pusztulásának, országaikat pedig ezentúl örök és testvéri kötelék és barátság fogja összefűzni. Gyakran már pár év elteltével újabb véres háború lángolt fel a békét aláíró felek között.

„Lajos, Isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya, mindazoknak, kik jelen levünket olvassák, szerencse és egészség. Mi és nagyon szeretett és tisztelt fivérünk és nagybátyánk, IV. Fülöp, Isten kegyelméből a Katolikus Király Spanyolországban, teljhatalommal ruháztuk fel a két Királyság közötti béketárgyalások lefolytatására a mi nagyon szeretett és tisztelt rokonunkat, Mazarin bíborost és Don Luis Mendez de Haro de Guzmánt, akik a békét november 7-én a Pireneusi-hegyekben, a Fácánok szigetén, a Bidassoa folyó partjánál, mely a két Királyság közti határfolyó, megkötötték és aláírták a következő tartalommal. Hírül adjuk mindenkinek a jelenben és a jövőben, hogy miután sok évvel ezelőtt egy hosszú és véres háború, amely mindkét népnek sok fáradtságot, szomorúságot és szenvedést okozott és a két Királyság számtalan virágzó tartományára hozott vesződséget, inséget és pusztulást, ekkor azonban a magasságos Isten rátette a két uralkodó, a Legkeresztényibb Király Franciaországban és a Katolikus Király Spanyolországban, szívére a kezét és számukra a béke értékes kegyét megmutatta, az Ő végtelen irgalmasságán és könyörületességén keresztül megtette azt a jóságot, hogy a két királyt éppen a megfelelő időben sugalmazza, és őket ily módon rávegye arra, hogy hűséges alattvalóik és az egész keresztény világ érdekében véget vessenek ennek a hosszú és nagy inségnek és elfelejtsék és kioltásák békétlenségük okait és magvait. Ezért

⁷¹ Charles Pot, Rhodes márk (meghalt 1707-ben), nagy ceremóniamester. *Petitfils* 1986.

⁷² Pierre Séguier (1588–1672), Franciaország kancellárja. Uo.

⁷³ TE VIII. 1236–1237. o.

⁷⁴ TE VIII. 1228. o.

Isten és a mi szent katolikus hitünk dicsőségére egy őszinte, jó, tökéletes, teljes és tartós békét és testvériséget kötöttünk, amely béke révén minden elszenvedett kár és baj a feledés homályába merül. Ennek az üdvös békének a megkötésére felhatalmaztuk Giulio Mazarin urat, a Szent Római Egyház bíborosát, Mayenne hercegét, a Legkeresztényebb Király legmagasabb rangú tanácsosát és Don Luis Mendez de Haro de Guzmánt, Gorpir őrgrófját, Olivarez hercegét és grófját, a királyi palota felügyelőjét, Sevilla város fegyvertárának felügyelőjét, az Indiák kancellárját, Katolikus Ófelsége államtanácsosát, az Alcantara rend főparancsnokát, Katolikus Ófelsége kamarását és főistállómesterét, első és legelőkelőbb miniszterét, akik a két király szent gondolatait, érdekeit és szívük belső titkait a legjobban ismerik, és akik kíséridoikkal együtt összegyűltek a két Királyság határánál, a Pireneusi-hegységben és a viszályokat a legügyesebben elsimították. Miután a békeszerződés tartalmát mindkét féllel megismertették, azt teljhatalmuknál fogva meg erősítették, aláírták, és a következő törvénycikkeket adták ki.⁷⁵

A pireneusi béke 124 pontból áll.⁷⁶ A békepontok öt nagy területre terjednek ki: általános rendelkezések; a Spanyolország és Franciaország közötti területi változások; Condé hercegre vonatkozó pontok; IV. Károly lotaringiai hercegre (1604–1675) vonatkozó pontok; házassági szerződési megállapodás XIV. Lajos és IV. Fülöp legidősebb leánya, Mária Terézia infánsnő között.

A pireneusi béke általános rendelkezései

A pireneusi béke a kor békekötéseihez hasonlóan leszögezi, hogy ez egy örökké tartó béke (1. pont), a két fél közötti fegyverszünetnek a teljes békekötésig kell tartania (2. pont), egyik fél sem háborúzhat a másik szövetségese ellen, bármilyen vitás kérdést egymás között kell elrendezni (3. pont), általános amnesztiát kell bevezetni (4. pont), a kereskedelem zavartalan lebonyolítását megfelelő vámszabályokkal kell biztosítani (5–6. pont).⁷⁷

Több cikkely foglalkozik a csempészet tilalmával, sőt a 12–13. pont pontosan meghatározza a csempészáruk fogalmát: „Ide tartoznak az ágyúk, mozsárágyúk, muskéták, petárdák, bombák, gránátok, lőpor, selyem, zsinegek, salétrom, puskagolyók, pikák, kardok, rohamsisakok, lovak, nyergek, pisztolytartók, kardderékszíjak és más olyan felszerelések és tárgyak, amelyek hadi célokra alkalmasak. Nem tartoznak a csempészáruk körébe a gyümölcsök, gabonák, zöldségfélék, olaj, bor, só, általában véve mindazok, amely cikkek a táplálkozáshoz és az életfenntartáshoz nélkülözhetetlenek.”⁷⁸

A békekötés során a felek arra törekedtek, hogy lehetőleg minden olyan kérdést orvossoljanak, amelyek esetleges vitára adhatnának okot. Így kimondták, hogy a háború kitörése előtt elvett javakat vissza kell szolgáltatni korábbi tulajdonosaiknak, az emiatt kelet-

⁷⁵ TE VIII. 1192–1193. o.

⁷⁶ A szokatlanul nagyszámú békepont nem mindig épül fel logikusan, tartalom szerint csoportosítva, nagyon gyakran előfordulnak benne ismétlődések, utólagosnak tűnő betoldások, feleslegesnek tetsző, udvariassági körmondatok (noha ez szinte kötelező eleme volt a XVII. századi békekötéseknek). Az olvasónak az az érzése támad, hogy a két magas rangú miniszter szinte *ad hoc* alapon vetette papírra a számukra fontosnak tűnő szempontokat, ami éppen pillanatnyilag eszükbe jutott, és utólag sem fáradoztak különösebben azon, hogy ezt rendszerezéék. Jellemző, hogy a béke magvát alkotó házasságkötésről szóló cikkely csak a 33. pontban szerepel, beékelve egy kárpótlásról, ill. területi változásokról szóló pont közé.

⁷⁷ TE VIII. 1193–1194. o.

⁷⁸ TE VIII. 1195. o.

kezett adósságokat meg kell téríteni (22. pont), az esetleges pereket a vádlott lakhelyén kell lefolytatni (23. pont), az alattvalók joga tetszés szerinti ügyvédet választani (25. pont), mindenféle megtorlást meg kell szüntetni (27. pont), az egyházi és világi személyeknek vissza kell kapniuk azon hivatalaikat, amelyeket a háború kitörése előtt betöltöttek (28. pont), a háború alatt végrehajtott elkobzásokat és a keletkezett adósságokat vissza kell vonni, az ellenség által elvett javakat vissza kell szolgáltatni (29–30. pont), továbbá mindazokat a javadalmakat, amelyeket a felek a háború során szereztek, a tulajdonosok életük végéig háborítatlanul élvezhetik (32. pont).⁷⁹

A békemű rendelkezik a hadifoglyok váltságdíj nélküli szabadon bocsátásáról (107., 111. pont), a határok kijelöléséről (110., 118. pont), a francia csapatok itáliai kivonulásának rendjéről (114. pont), a béke kötelező érvényű beiktatásáról a két Királyság parlamentjeiben és kamaráiban (124. pont), továbbá leszögezi, hogy jelen békekötésnek az 1598-as vervins-i béke képezi az alapját (108. pont).⁸⁰

A Spanyolország és Franciaország közötti területi változások

Franciaország Artois Grófságban megkapta Arrast, Hesdint, Bepaume-t, Bethune-t, Lilliers-t, Lens-t, Saint-Pault, Teroane-t, míg Spanyolországé lett Aire és Saint-Omer (35. pont).⁸¹ Franciaországot Flandriában megillette Gravelines, a Fülöp-sáncok, l'Escluse és Haunuin, Bourbourg, Saint Venan (36. pont).⁸² Franciaország tulajdonába jutott Hennegauban Landrecies, Quesnoy, Avesnes, Marienbourg, Philippeville, Damvilliers, Ivoy, Chavancy, Marville és Lützenburg, míg Spanyolország megszerezte Basse-t és Saint-Vinorberget Spanyol-Németalföldön (37–41. pont).⁸³

A 45. cikkely a spanyol-németalföldi változásokat még egyszer összefoglalóan megerősíti: „A nagyméltóságú Legkeresztényebb Király Németalföldön a Katolikus Királynak visszaadja a következő városokat: Ypern, Oudenaarde, Dixmuyde, Furnes de la Finelle és de la Quenoque megerősített helyeivel együtt, a Lisse folyónál fekvő Merville, Menen és Comines hozzájuk tartozó javaikkal egyetemben. A Legkeresztényebb Király továbbá átadja a Katolikus Királynak Saint-Vinorberget és Basse-t. Ennek fejében a Katolikus Király átengedi a Legkeresztényebb Királynak Marienbourgot és Philippeville-t, mint ahogyan az már a jelen békemű 39. pontjában is említésre került (45. pont).”⁸⁴

Roussillon, Conflans és Cerdana (a 48. pontban található helyek kivételével) a Francia Koronához került, Charolles a Spanyol Korona tulajdona maradt (43–44. pont).⁸⁵ Itáliában XIV. Lajos visszaadta IV. Fülöpnek a Pó-folyónál fekvő Valence-t és Mortarát (46. pont), Franche-Comtéban pedig Saint-Amourt, Bleterans-t és Joux-t (47. pont).⁸⁶ Katalóniában a francia király a következő helyektől lépett vissza a spanyol uralkodó javára: Roses városa és tengeri kikötője, a Szentháromság-sánc, Cap de Queurs, La Seau, d'Vrgel, Toxen, a de

⁷⁹ TE VIII. 1196–1198. o.

⁸⁰ TE VIII. 1218–1221. o.

⁸¹ TE VIII. 1199. o.

⁸² Uo.

⁸³ TE VIII. 1199–1201. o.

⁸⁴ TE VIII. 1203. o.

⁸⁵ TE VIII. 1201–1203. o.

⁸⁶ TE VIII. 1203. o..

la Bastide kastély, Baga, Ripol, Cerdana Grófság, ahol Belver, Puycerda és Carol is található, továbbá a Cerdana erődítmény (48. pont), a Katolikus Király pedig visszaadta a Legkeresztényebb Királynak Rocroi-t, Le Chastelet-t, és Linchampot (49. pont).⁸⁷

A legfontosabb területi változásokat összefoglalva Franciaország délen megkapta Roussillont, Spanyol-Németalföldtől északra majdnem egész Artois-t (Aire és Saint-Omer kivételével), Flandriában Gravelines-t és Bourbourgot, Hennegauban Landrecies-t, Avesnes-t, Philippeville-t és Marienbourgot, Luxemburgban pedig Thionville-t, Montmédyt és Damvilliers-t, Spanyolország pedig rövid időre újra biztosította magának Charolles Grófságát.⁸⁸

Spanyolország a madridi Habsburg-ág vezetése alatt a XVII. század első felében Európa vezető nagyhatalma volt. Számos fronton képes volt egyszerre helytállni a világ különböző tájain, szárazföldön és tengeren egyaránt: a Nyugat-és Kelet-Indiáktól kezdve a Mediterráneumon és Németalföldön át a Habsburg Monarchia egyéb területeiig. Még 1639-ben is ki tudott kiállítani az 1588-as Armadához hasonló méretű és erejű hadiflottát. A „mindenütt jelen levő spanyol katona” nyomában Európa szerte terjedt a spanyol nyelv, irodalom, öltözködés és udvari kultúra, és a spanyolelles propaganda és annak magja, a „fekete legenda” tovább élésével az ezzel járó negatív sztereotípiák.⁸⁹ A spanyol politikai elit a Hispán Monarchiát az ókori világbirodalmak örökösének tekintette. Spanyolország 1580 és 1640 között Portugáliát is magában foglalta. A harmincéves háború kirobbanásában és eszkalálódásában Spanyolorzágnak kulcsszerepe volt. A spanyolok a „bécsi testvérág” oldalán avatkoztak be a harmincéves háborúba atlanti-óceáni, északnyugat-európai és mindenekelőtt németalföldi elkötelezettségük érdekében. Ekkor feltámadni látszott az V. Károly féle monarchia universalis eszméje. Fő céljuk volt a Holland Egyesült Tartományok legyőzése, Bécs támogatása és a katolikus ügy védelme. A spanyolok a harmincéves háború kezdetétől tetemes segélyeket folyósítottak és katonai segítséget nyújtottak II. Ferdinánd és III. Ferdinánd német-római császároknak, segítették őket német-római királlyá választásukban. Cserébe azt kérték, hogy ne ismerjék el Hollandiát, és szakítsanak Franciaországgal. 1635-ben a spanyolok végleg lemondtak Hollandia visszafoglalásáról, 1640-ben pedig kitört a katalán és a portugál lázadás.⁹⁰

Hegemonisztikus helyzetét Európában Spanyolország a XVII. század első harmadáig meg tudta őrizni, még ha a gazdasági hanyatlás tünetei már érzékelhetőek voltak is. Gazdaságilag Spanyolország területeket vesztett a felemelkedő nyugat-európai államokkal – mindenekelőtt Angliával és a Németalföldi Egyesült Köztársasággal (Hollandiával) – szemben. Tarthatatlanná vált egy olyan gazdaság, amely szinte kizárólagosan nyersanyag exportra épül (gyapjú), szinte teljesen elhanyagolva az ipari termelés lehetőségét. Nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy hosszú távon mennyire hátrányos az a tény, hogy az amerikai nemesfémek, melyekhez csak a spanyol uralkodók férhettek hozzá, Spanyolországba kerültek, hogy egy túlságosan messzire terjeszkedő európai politikát

⁸⁷ TE VIII. 1203. o.

⁸⁸ Münch 1984. 156. o.

⁸⁹ A „leyenda negra” eredetei a II. Fülöp (1556–1598) korabeli eposzokig nyúlnak vissza, és Európa vezető protestáns hatalmai nézőpontjából keletkezett egy visszamaradott, megújulni képtelen ország képe. Kohler 1995. 146–147. o.

⁹⁰ Monostori 2008.

finanszírozzanak. Mindehhez társult a hadiipar előnyben részesítése, amely együtt járt a lakosság nagy részének tömeges elszegényedésével.⁹¹

A III. Fülöp spanyol király által előadott spanyol örökösödési igényeket az Oñate-szerződésben (1617) fogalmazták meg. I. Mátyás császár (1612–1619) kötelezettséget vállalt, hogy Spanyolországot Elzászban és Itáliában Finale és Piombino hűbéri beiktatásával kártalanítja. III. Fülöp vezető tanácsosai (Lerma herceg, Baltasar de Zúñiga, Infántado herceg és Oñate gróf) a spanyol jelenlétet Európa közepén elengedhetetlennek tartották. Oñate 1618-ban az Államtanácsban (Consejo de Estado) a következőképpen vélekedett: „Bizonyos, hogy Flandria és Itália, tehát az a két oszlop, amelyen a Spanyol Monarchia nyugszik, el fog veszni, ha Németország is elveszik”. A XVII. század első felében az Osztrák-házon (Casa de Austria) belüli vezető szerep visszavándorolt az osztrák-ághoz.⁹²

Condé hercegre vonatkozó pontok

A pireneusi béke jelentős részét teszik ki a Condé herceg helyzetét szabályozó cikkek (79–88. pont), aki látszólagos megbánást tanúsítva vissza akart térni XIV. Lajos szolgálatába.

„M. le Prince de Condé a legalázatosabban tudatta legfőbb urával, a Legkeresztényebb Királlyal, hogy milyen nagy az ő szívfájdalma, amiért néhány éve ilyen magatartást tanúsít Őfelségével szemben, és most az a leghőbb vágya, hogy Őfelsége dicsőséges kegyeibe visszakerüljön. Azt is kívánja, hogy Őfelsége szeresse, és ennek érdekében mindent Őfelsége lábai elé helyez. Továbbá készen áll arra, hogy minden katonájától elköszönjön és szabadon eressze őket, és Őfelsége rendelkezésére bocsássa a következő helyeket: Rocroi, Chastelet, Linchamp, amelyek közül az első két helyet a Katolikus Király adta át neki. Arra is kész, hogy Őfelségének mindezt írásba adja arra való biztosítéskül, hogy lemond minden szövetségről, ligáról, egyéb társaságról, amelyekben korábban a Katolikus Király kedvéért vett részt, és hogy a jövőben nem fog elfogadni megrendeléseket, szolgálati pénzeket semmilyen idegen hatalom képviselőitől. A jövőben egészen alá akarja magát rendelni Őfelsége tetszésének és rendelkezésének mindenféle követelés és haszonlesés nélkül. Őfelségét az említett herceg behódolása annyira megindította, hogy beleegyezett abba, hogy ügyét a békétárgyalások során megtárgyalják (79. pont).”⁹³ Condé hercegnek a jelen békeszerződés aláírásától számított nyolc héten belül le kell tenni fegyvereit, és katonáitól el kell búcsúznia, mind a lovasoktól, mind a gyalogosoktól, franciáktól és idegen származásúaktól egyaránt, akikből hadserege összeállt, és amely jelenleg Németalföldön tartózkodik, kivéve Rocroi, Chastelet és Linchamp helyőrségének katonáit, akiknek a legénységét majd Őfelsége bocsátja el, miután az említett helyeket visszakapta. A hercegnek valóságosan is el kell köszönnie katonáitól, mindenfajta átvétel, kölcsönvétel vagy átadás nélkül, teljesen őszintén, anélkül, hogy a katonaságát bármiféle idegen fejedelemnek átjászaná, legyenek azok bár a Francia Korona szövetségesei, barátai vagy éppen ellenségei (80. pont).⁹⁴ Condé hercegnek, miután egy személyt menesztett

⁹¹ Kohler 1995.

⁹² Uo.

⁹³ TE VIII. 1210–1211. o.

⁹⁴ TE VIII. 1211. o.

Őfelségéhez, aki a nevében a fentieket megerősítette, írásbeli nyilatkozatot kell adnia és aláírnia, amelyben kijelenti, hogy aláveti magát mindannak, amelyben a két király személyével kapcsolatban megállapodott. Ki kell nyilvánítania, hogy lemond minden szövetségről, ligáról, társaságról, amelyeket a Katolikus Király érdekében hozott létre, vagy abban részt vett, továbbá le kell mondania mindenfajta szövetségről más királyokkal vagy fejedelmekkel, legyenek akár Franciaországon kívül vagy Franciaországon belül, és a jövőben soha nem tarthat fenn kapcsolatot az említett királyokkal vagy fejedelmekkel, csak Őfelségével, a Legkeresztényebb Királlyal. Ha ezt mégis megtenné, akkor abban a bűntetésben részesül, hogy kikerül a jogaiba való visszahelyezés folyamatából, amelybe a jelen békeszerződés során került, és újra abba a jogi helyzetbe kerül vissza, amelyben az 1659-es esztendő március hónapjának az elején volt (81. pont).⁹⁵ Condé hercegnek át kell engednie Rocroi-t, Le Chastelle-t és Linchampot a Legkeresztényebb Királynak azon a napon, amelyet a jelenlegi békétárgyalások egy másik artikulációjában megneveznek (82. pont).⁹⁶ A két Királyság közötti béke érdekében a Legkeresztényebb Király az ő királyi megbocsátásával Condé herceget tisztá és jó szívvvel visszafogadja királyi kegyébe, neki mindent megbocsát, és elfelejti mindazt, amit az illető herceg ellene elkövetett, és újra visszafogadja szolgálatába a Királyságon belül és kívül, hogy ő újra visszatérhessen Franciaországba, oda, ahol a királyi udvar székel. Őfelsége Condé herceget minden javának szabad birtokába, haszonélvezetébe, a vér szerinti hercegek dicsőségébe, méltóságába és privilégiumaiba visszahelyezi, és megerősíti (83. pont).⁹⁷ Condé herceg ezen kívül megkapja Clermont-t, Stenayt, Dunt és Jametz, viszont át kell adnia Bellegarde-ot és Montrondot. A herceg ellen hozott minden ítéletet, polgárjogit és büntetőjogit egyaránt, semmisnek kell tekinteni, beleértve a Párizsi Parlament által 1654. március 17-én hozott halálos ítéletet is (86. pont).⁹⁸

XIV. Lajos amnesztiája a herceg híveire is kiterjedt (87. pont):⁹⁹ „Miután Condé herceg Mazarin bíborossal ahogy sem tudott megbékélni, és ezért rengeteg kellemetlenséget kellett elszenvednie, amely odáig fajult, hogy börtönbe is került, ezért saját akaratából a Francia Királyságot elhagyván Németalföldre távozott és spanyol oldalra állt. Ekkoriban sok dicsőséges szolgálatot tett a Katolikus Királynak, többször segítette figyelemreméltó győzelemhez a spanyol fegyvereket, egészen addig, amíg Brüsszelben hírt nem kapott arról, hogy kibékülését Franciaországgal a pireneusi békeszerződésbe tökéletesen belefoglalták. A 83. cikkelybe foglaltak következtében teljes megbocsátásban részesült, ezért Aire-be utazott, ahol a királyi udvar akkoriban tartózkodott.¹⁰⁰ Aire-től hatmérföldnyire elé ment Conti herceg, és miután barátságosan üdvözölték egymást, együtt költöttek el

⁹⁵ TE VIII. 1211. o.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ TE VIII. 1212. o.

⁹⁹ TE VIII. 1213. o.

¹⁰⁰ 1660 januárjában Marseille-ben a nemesség vezetésével lázongások kezdődtek a királyi hatalom ellen. Az ottani nemesség túlságosan nagy hatalomra akart szert tenni, ellenszegültek a királyi rendeleteknek, a királytól érkezett parancsokat szétépték és az utcára hajították. Ennek lecsendesítésére XIV. Lajos Toulouse-ból Aire-be utazott, és kiadta a parancsot Mercoeur hercegnek, hogy fojtsa el a marseille-i zavargásokat. A herceg 1660. január 10-én (20-án) a király és a bíboros ötszáz lovas muskétásával, továbbá több más lovaggal, a francia 14., a svájci gárda 8. századával és 14 ágyúval bevonult Marseille-be, ahol véget vetett az erőszakos cselekményeknek. TE VIII. 1236–1237. o.

a vacsorájukat, majd 1660. január 17-én (27-én) együtt felkerekedtek Aire-be. A bíboros rendelkezésükre bocsátotta hintóját, amelyben helyet foglalt Longueville herceg, Anville herceg és Gramont herceg is. Mazarin bíboros egy mérföldnyire Párizstól fogadta őket, Condé herceg is kiszállt a hintóból Őeminenciája üdvözlésére. Ezután három vagy négy szakasz katona kíséretében vonultak tovább egészen a király szállásáig, ahol először a bíboros szobájába mentek, majd mintegy fél óra elteltével Őeminenciája bement a királyhoz, mialatt Condé herceg Longueville és Gramont herceggel a bíboros szobájában várakozott. Condé herceget nem sokkal ezután M. de Créqui bejelentette Őfelségénél, ami nagy örömet okozott a hercegnek. Ezután Condé herceget bevezették az anyakirálynő lakosztályába, ahol a király is tartózkodott. Longueville herceg a többi úrral egyetemben hátra maradt, így a király és Condé találkozásán a két érintett félén kívül csak Ausztriai Anna, Anjou herceg, Mazarin bíboros, a testőrség két kapitánya, egy kamarás és két, a királyné házából való udvarhölgy vett részt. A terembe belépve Condé herceg kalapját levéve többször mélyen meghajolt, majd a király előtt térdre vetette magát, és így kért bocsánatot mindazért, amit Őfelsége ellen elkövetett. A király hamarosan felállt, magához vonta a herceget, és biztosította arról, hogy minden a feledés homályába merült, amit Condé herceg valaha is tett ellene. Ezután kalapjaikat feltéve jó hosszan beszélgettek egymással. Miután ez befejeződött, Condé herceg elvonult szállására, ahol Mazarin bíboros úr Őeminenciája pompásan megvendégelte, és a herceget a bíboros szolgálói szolgálták ki. Condé herceg egy éjszakát töltött Aire-ben, ezalatt Mazarin egész személyzetét a rendelkezésére bocsátotta. Január 24-én a Párizsi Parlament igazolta az amnesztiát és a herceget minden hivatalába visszahelyezte, kivéve a „Királyi Ház Nagymesterének” címét, amelyet a herceg fia, Enghien herceg kapott meg. Condé herceg minden híve is teljes körű amnesztiában részesült.”¹⁰¹

Az úgynevezett „Condé herceg Fronde-ja” 1651-től 1653-ig tartott, és szerves részét képezte a francia polgárháborúnak. A herceg királya ellen fordulásának oka személyes becsvágyán túlmenően alapvetően a Mazarin iránti gyűlölete volt, amelyről a *Theratronum Europaeum* is beszámol: „Condé herceg nem vett részt a király nagykorúságának megünneplésében. Ezt azzal indokolta, hogy ellenségei miatt el kellett menekülnie Párizsból. Kijelentette, hogy a király leghűségesebb szolgálója marad, és akarata nélkül semmit nem fog tenni. Az udvar növekvő nyugtalansággal figyelte a herceg lépéseit, akihez egyre több nemes csatlakozott. A Condé körül csoportosuló nemesek fő panasza még mindig az volt, hogy a királyt a háttérből Mazarin irányítja, amihez az özvegy királynő megint csak asszisztál. Condé herceghez szeptember hó folyamán egyre több nemes csatlakozott az ország különböző részeiből, akik ősi kiváltságait akarták visszakapni, ahogyan az már őseiket is megillette. A herceg rátette a kezét a különböző vámokra és bevételekre. Újra az orléans-i herceget kérte fel a királynő, hogy tárgyaljon a Condé vezette lázadókkal. Condé herceg hadereje ekkor már 10 000 gyalogosból és 5000 lovasból állt, továbbá spanyol haderők is segítettek. A király Harcourt grófot küldte a herceg ellen. Condé meghódította Xaintest és Libourne-t, majd diadalmasan bevonult Bordeaux-ba, ahol elengedte a városnak az adó harmadát.”¹⁰²

¹⁰¹ TE VIII. 1237. o.

¹⁰² TE VII. 50–52.

Az anyakirálynő és itáliai tanácsadója helyett Condé herceg akarta irányítani az országot és hatást gyakorolni az ifjú királyra. Alapvetően Bordeaux-ra és Guyenne-re támaszkodott, továbbá tárgyalásban állt IV. Fülöp spanyol királlyal, Cromwellel és a lotaringiai herceggel is. XIV. Lajos anyja társaságában elhagyta Párizst, és 13 hónapon keresztül fővárosától távol nagyon kemény hadjáratokra kényszerült.¹⁰³

Condé a Fronde idején személyesen is összecsapott a kor másik jelentős hadvezérével, Turennel. A Párizs közeli Étampes-nál zajlott a polgárháború egyik legnagyobb csatája a két kiváló hadvezér, Condé és Turenne között, mely az utóbbi győzelmével végződött.

„1652. április 24-én (a régi naptár szerint) vagy május 4-én (az új naptár szerint) a királyi és hercegi csapatok a Párizs közeli Étampes-nál összecsaptak. A királyi csapatokat Turenne és Hocquincourt¹⁰⁴ marsallok vezették. A hercegi csapatokat maga Condé irányította, akinek hét ezred spanyol gyalogos is segített. Az összecsapás három órán át tartott, és a királyi hadsereg fölényes győzelmével ért véget. A csataterén 6-700 halott maradt, és több mint kétezer fogságba estek. A győzelem jutalmául Turenne egy 100 000 font értékű gyémántot kapott.”¹⁰⁵

Miután Condé herceg behódolt XIV. Lajosnak, később még számtalan hadjáratban bizonyította a király iránti hűségét – igaz nem is nagyon volt más választása. . . . Jelentőségét az is bizonyítja, hogy 1686-ban bekövetkezett haláláról és temetéséről a *Theatrum Europaeum* is beszámol: „A világszerte híres Condé herceg az elmúlt év végén (1686-ban) Fontainebleau-ban meghalt, emiatt az udvar néhány hétig gyászba borult. A herceg röviddel halála előtt intendánsával, M. Couville-vel megíratta végrendeletét, amelyben 50 000 koronát adományozott egy templom építésére Chantilly-ban, és ugyanennyi összeget hagyományozott sok más egyházi célra is. Tisztségviselőiről és szolgálóiról hasonlóképpen bőkezűen megemlékezett. Fiának megparancsolta, hogy mindenkit vegyen át szolgálatába, akik továbbra is a családban akarnak szolgálni, de akik ebből a szolgálatból ki akarnak lépni, azok korábban kapott fizetségük felét kapják meg. Halála nagyon keresztényi volt. Amikor halála reggelén jött orvosa, hogy megmérje a pulzusát, és ezért közeledett hozzá, azonban a herceg ezt nem akarta neki megengedni, hanem a következőket mondta: „Nincs már arra idő, hogy egészségem helyreállításán fáradozzon. Nekem most már ennél sokkal fontosabb dolgom van. Isten elé kell állnom, aki a világ legfőbb ura, és el kell neki számolnom bűneimmel.” Halála után holttestét felnyitották, és a szívét teljesen egészségesnek találták, viszont a veséje és a lépe nagyon rossz állapotban volt. Ezután holttestét nagy pompával Valery-be szállították és egy kriptában helyezték el. Miután ez megtörtént, a címer herold hangosan a következőt kiáltotta: »A legelőkelőbb vér szerinti herceg halott!« Ezt követően az elhunyt herceg főudvarmestere, M. Ferensac a botot, gárdakapitánya, M. Sanguin a parancsnoki pálcát, Blanchefort lovag a kék szalagot és nyakon hordható érdemrendjeit, Briolle gróf a palástot és Moreüet gróf a koronát hozta. Mindezeket a díszjelvényeket és kitüntetések, a herceg nagyságának bizonyítékait a címer herold elé állították, aki ezeket a koporsóra helyezte. Miután a ceremó-

¹⁰³ Bély 2005. 39. o.

¹⁰⁴ Charles de Monchy 1599–1658, Franciaország marsallja. *Petitfils* 2002.

¹⁰⁵ TE VII. 192–193. o.

niák befejeződtek, 13-szor a következőket kiáltották: „A legelőkelőbb királyi herceg meghalt, kérjük Istenünket, hogy óvja lelkét!” Ezután a sens-i érsek háromszor földet dobott a sírba, majd felolvasta a de profundist, és szenteltvízzel meghintette a koporsót.”¹⁰⁶

IV. Károly lotaringiai hercegre vonatkozó pontok

„Miután Károly lotaringiai herceg magatartásával nagy visszatetszést keltett a Legkeresztényebb Király szemében, ugyanakkor azonban utóbb bebizonyította, hogy most már magatartása megváltozott és ígéretet tett, hogy a jövőben cselekedeteivel segíteni fogja Öfelségét, ezért a Legkeresztényebb Király a Katolikus Király kérelmét figyelembe véve az említett herceget újra királyi kegyébe fogadja, továbbá visszahelyezi lotaringiai hercegségébe és a három püspökségbe, Metzbe, Toulba és Verdunbe azzal a kikötéssel, hogy a herceg Nancy városának erődítéseit és sáncait megsemmisíti, és ezeket nem építi újjá, továbbá eltávolít onnan minden ágyút, golyót, löport, fegyvert és egyéb hadifelszerelést. A lotaringiai herceg azonban Moyen városának élvezetét nem kapja vissza, amely bár lotaringiai területen fekszik, mindazonáltal a Francia Királysághoz tartozik, mivel a Legkeresztényebb Király ezt a helyet a münsteri békében 1648. október 24-én megkapta (62. pont).”¹⁰⁷

A lotaringiai herceg azonban nem kapta meg Bar Hercegségét (63. pont), Clermont Grófságot, Stenayt, Dunt és Jametzet, melyek továbbra is a Francia Koronához tartoznak (64. pont). IV. Károlynak ezenkívül biztosítania kellett területén a francia csapatok szabad áthaladását Elzász felé és az élelmiszer és muníció szállítását (66., 69. pont), továbbá minden szövetséggkötéséről le kellett mondania (68. pont).¹⁰⁸

A herceget a béke további pontjai is erőteljesen korlátozták. Így állandó mennyiségű sót kellett Franciaország számára biztosítania (70. pont), minden ellene fellázadt alattvalójának meg kellett bocsátania (71. pont), a Franciaország által juttatott egyházi javadalmakat nem változtathatta meg (72. pont), a tőle elkobzott javak gyümölcseit utólag nem követelhetette (73. pont), minden ellene hozott ítéletet el kellett ismernie, amelyeket francia bíróságok hoztak ellene (74. pont), a Franciaország által adott ajándékozásokat érvényesnek kellett elismernie (75. pont), a Franciaország által kiadott hűbéreket nem vonhatta vissza és adhatta el (76. pont). A 77. pont pedig kimondta, hogy amennyiben IV. Károly a fenti feltételeket nem fogadná el, akkor XIV. Lajos minden jogából felfüggeszti.¹⁰⁹

Richelieu bíboros kormányzása idején a Lotaringiai és Bari Hercegség IV. Károly lotaringiai herceg alatt Franciaország ellenségeinek bázisává vált, itt gyülekeztek a frondőrök és a Habsburg-pártiak. A harmincéves háború eseményei elvezettek azokhoz a szerződésekhöz, amelyekben az erős Franciaország gyenge szomszédját, Lotaringiát engedelmesre és a hozzá való átállásra kényszerítette.¹¹⁰

¹⁰⁶ TE XIII. 178. o.

¹⁰⁷ TE VIII. 1207–1208. o.

¹⁰⁸ TE VIII. 1208. o.

¹⁰⁹ TE VIII. 1208–1210. o.

¹¹⁰ Lotaringia történetében a XVII. század a zűrzavarok és az uralkodói hatalom gyengülését hozta, amihez egy örökösödési válság is társult. 1624-ben II. Henrik, Lotaringia és Bar hercege fiú utód nélkül halt meg. Halála előtt lányát, Nicole-t annak unokatestvéréhez, Vaudémont Károlyhoz adta feleségül, aki így az utódja

A vici szerződésben (1632) IV. Károlynak biztosítania kellett a francia csapatok számára a Lotaringia területén való átjárást, és Marsalt a sóbányáival együtt el kellett zálogosítania három évre. A francia csapatok még ugyanebben az évben behatoltak Lotaringiába, és IV. Károlyt a liverduni szerződésben a Clermonti Grófságról való lemondásra kényszerítették, továbbá Stenay és Jametz négy évre való átengedésére. 1633-ben Metzben parlamentet állítottak fel, amely tevékenységét nemsokára lotaringiai területekre is kiterjesztette. Ugyanebben az évben a remimeronti szerződésben IV. Károlynak négy évre le kellett mondania fővárosáról, Nancyról. 1634-ben XIII. Lajos megszállta a Lotaringiai és Bari Hercegséget, IV. Károlynak menekülnie kellett. A vesztfáliai béke során Spanyolország erőteljesen szorgalmazta Lotaringia visszaszolgáltatását. A pireneusi békében Lotaringiát visszakapta IV. Károly herceg, Bart ugyanakkor francia hűbérnek nyilvánították. Clermont, Jametz, Moyenvic és Stenay Franciaországnak jutott. A vincennes-i szerződésben (1661) a lotaringiai hercegnek bele kellett egyeznie, hogy a már amúgyis szétszabdalt hercegségének további részei Franciaországhoz kerülnek, így északon a Sierck körüli terület, továbbá egy nyugatról kelet felé húzódó megszakítatlan földsáv, amely magában foglalta Gorze-t, Rixingent, Saarburogot és Pfalzburgot, vagyis egy egész útvonalat Párizsból kiindulva Metzen át Strasbourgig. A vincennes-i szerződés egyetlen pozitívuma a herceg számára Bar visszakapása volt mint francia hűbér. 1670-ben francia csapatok teljesen megszállták a Lotaringiai és Bari Hercegséget, IV. Károlynak ismételtelen menekülnie kellett. A nijmegeni béke során a Lotaringiai Hercegséget visszakapta V. Károly herceg (1643-1690),¹¹¹ azonban olyan feltételekkel, amelyek számára elfo-

lett. Azonban ekkor előkerült II. René herceg végrendelete, amely szerint a hercegi rang csak fiúágon örökölhető. Ennek következtében a jogos örökös Vaudémont Ferenc, Károly apja lett, aki azonnal lemondott fia javára, aki IV. Károly néven elkezdett uralkodni. Tóth 2016.

¹¹¹ Lotaringiai V. Károly Nicolas-François de Vaudémont és Claude de Lorraine gyermeke volt. A család a francia megszállás elől Bécsbe menekült, ahol Károly is nevelkedett. I. Lipót nagy hangsúlyt fektetett a nevelésére. Később azonban apjával együtt visszatért Párizsba. Itt nagybátyja, IV. Károly megkötötte XIV. Lajos-sal 1662-ben az ún. montmartre-i szerződést, amelyben területeit átadta a francia uralkodónak, azonban hercegi címét haláláig névleg megőrizte. Károly ezt sérelmezte, és újra a császár szolgálatába állt. A török elleni felszabadító háború kiváló alkalmat kínált neki a bizonyításra. Részt vett az 1664-es szentgotthárdi csatában (erről bővebben: Tóth 2007.), 1675-ben a császári hadsereg főparancsnoka lett (ekkor IV. Károly halála után felvehette a „Lotaringia és Bar hercege” címet). Valamennyi európai hatalom elismerte e címét, leszámítva XIV. Lajost, akinek csapatai megszállás alatt tartották területeit. Innen ered a herceg ragadványneve is: „a hercegség nélküli herceg”. Később részt Bécs (1683) és Buda (1686) felszabadításában is. Uo. V. Károly nevéhez fűződik a második mohácsi (nagyharsányi) csata nagy nemzetközi visszhangot kiváltó győzelme is. Kitűnő hadvezér hírében állt, és pályatársai többségétől eltérően nem szerette, ha ünnepelték. Magyarországi háborúiról különösen gazdag műalkotások sorozata maradt fenn, melyek legnagyobb része fia, Lotaringiai Lipót (1679–1729) megbízásából készült, így 1698-ban Nancyban egy diadalkapu a török csaták ábrázolásával (Charles Herbel, 1650–1702 műve), 1701-ben egy metszetes kiadvány apja életéről (D. M. Gonzalez de Ponte munkája), 1704-ben egy párizsi rézmetsző (Sebastien Le Clerc, 1637–1714) sorozata V. (Lotaringiai) Károly haditetteiről, 1704 körül pedig egy öt darabból álló faliszőnysorozat (Charles Mite műve Charles Herbel nyomán), majd 1710–1718 között egy 19 darabos sorozat (J. B. Durup műve J. B. Martin nyomán) ugyanebben a témakörben. Magának V. (Lotaringiai) Károlynak a nevéhez csupán udvari festőjének, Charles Herbelnek egy olajfestmény sorozata köthető, amelyet a Lotaringiából származó, és úrati Bécsbe és Innsbruckba is elkísérő festő valószínűleg még V. (Lotaringiai) Károly megbízásából kezdett el. Herbel, amikor V. (Lotaringiai) Károly fiával, Lipóttal visszatért Nancyba, magával vitte ezeket az olajfestményeket, és ott a diadalkaput, amellyel V. (Lotaringiai) Károly hadisikereit ünnepelték, ezekkel a festményekkel díszítették, de felhasználták őket 1700-ban V. (Lotaringiai) Károly ottani díszes temetésénél is. Herbel olajfestményei nyomán készült Nancyban két sorozat faliszőnyeg is, amelynek a francia udvarban nagy hagyománya volt. Az eredeti olajfestmény sorozatból hét darab maradt fenn, ezek az 1730-as években kerültek a Habsburg-ház tulajdonába Lotaringiai Lipót fia, Lotaringiai Ferenc (1708–1765) révén, aki Mária Terézia férje volt. A festmények ma az inns-

gadhatatlanok voltak, így Lotaringia egészen 1697-ig francia kézen maradt, amikor is a Bari Hercegséggel együtt visszaszolgáltatták.¹¹²

A Lotaringiai Hercegség a francia diplomácia egyik fő problémája volt IV. (Lotaringiai) Károly herceg óta, aki a Habsburg-ház és Spanyolország egyik hűséges híve volt. A XVI. században a Lotaringiai-ház a francia Valois dinasztiával szoros kapcsolatban állt, valószínű okok miatt azonban a magatartásuk megváltozott. Lotaringia stratégiaiilag nagy jelentőségű volt, mivel Spanyol-Németalföldet összekötötte Milánóval. Emiatt XIII. Lajos a Lotaringiai Hercegséget 1633-ban megszállta,¹¹³ és a francia megszállás egy rövid időszakról eltekintve (1661–1670) idáig tartott. A francia Magas Tanács¹¹⁴ meg volt arról győződve, hogy egy semleges Lotaringia többé nem jelent veszélyt Franciaországra nézve, mivel Metz és Diedenhofen erődítményei eléggé erősek voltak ahhoz, hogy elzárják a Mosel völgyét, és a francia csapatoknak megmaradt az a joguk, hogy átvonulhassanak a herceg területén Elzász irányába. Tagadhatatlan, hogy Lotaringia fontos eleme volt Franciaország védelmének, mivel egy Német-római Birodalom felől érkező inváziós hadsereg legkönnyebben Lotaringián keresztül törhetett volna be Champagne-ig. Ezért Vauban (1633–1707) 1670-től kezdve kiépítette az erődítményekből álló úgynevezett „vasgyűrű” (*ceinture de fer*) rendszert, amely ugyanolyan kiemelt volt Párizs védelme szempontjából, mint Strasbourg megszállása Elzász biztonságára nézve. Mindez megfelelt annak a védekező stratégiának, amely XIV. Lajos külpolitikáját 1675 után meghatározta.¹¹⁵ A francia–lotaringiai kapcsolatokat megszilárdították a fiatal Lotaringiai Lipót her-

brucki Hofburg épületét díszítik, azonban egy másolat található a Budapesti Történeti Múzeumban is, amely V. (Lotaringiai) Károly képzeletbeli budai diadalmenetét ábrázolja. A festményt valószínűleg 1694-ben másolták le, amikor Herbel még Bécsben vagy Innsbruckban élt. A Herbel-festmény másolatán antik triumfusok barokk változataként aranyos diadalszekér gördül végig a török zászlókkal betérített úton, és a kocsit húzó négy pár fehér paripát diadaljelvényeket tartó erényalakok kísérik. V. (Lotaringiai) Károly hadidíszben ül a bíbor drapériával letakart diadalszekéren, melyet visszafoglalt magyarországi városok, Munkács, Érsekújvár, Szekesfehérvár, Kanizsa, Eger, Szigetvár, Esztergom és Kassa nevével haditroféaszerűen elrendezett zászlók koronáznak. A diadalkocsi mögött török foglyok sorakoznak, amely holttestek és hadiszerszámok között gördül a felíratával V. (Lotaringiai) Károlyt dicsőítő diadalkapu felé, amelyet XI. Ince pápa és I. Lipót császár, valamint antik hősök és istenek szobrai díszítenek. A kép különböző részein lovas katonák tűnnek fel – köztük magyar huszárok is –, így a háttérben magasodó budai vár előterében is, sőt ott is, ahol a Dunának kelene folynia. Ez a kompozíciós megoldás arra utal, hogy V. (Lotharingiai) Károly udvari festője bizonyosan nem járt Budán, és festményét metszet után készítette. V. (Lotharingiai) Károly számára a sorozat olyan jelentést hordozhatott, hogy a törökök legyőzésével Bécs keleten már biztonságban érezheti magát és immár Franciaország ellen fordulhat. Fia, Lotaringiai Lipót számára azonban már más jelentettek ezek a festmények, ill. a részben ezek nyomán készített faliszőnyegek. Lipót herceg a képzőművészeti alkotásokkal Lotaringiának ahhoz az eleven hagyományához kapcsolódott, amely Bouillon Gottfried (1060 k.–1100) szentföldi küzdelmét dicsőítette. Lotaringiai Lipót párhuzamot vont Bouillon Gottfried hadjáratai és Lotaringiai Károly újabb kori harcai között: a pogányok feletti győzelmet, így a Lotaringiai-ház dicsőségét múltjában és jelenében hangsúlyozta, és ünnepelte. *Galavics* 1986.

¹¹² Maurer 1984.

¹¹³ IV. Károly kiszámíthatatlan, haragos természete és a császárhoz fűződő szoros kapcsolata is hozzájárult a francia megszálláshoz. *Tóth* 2016.

¹¹⁴ A Magas Tanács (Conseil d'en haut) az 1661-es reform óta és az első miniszter hivatalának megszűntetésével három–öt államminiszterből állt, és főleg külügyekkel foglalkozott. *Bérenger* 1998. 98–100. o.

¹¹⁵ 1692-ben Franciaországban egy érmét vertek a védekező stratégia illusztrálására a következő felíratral: „Securati perpetuae”. Ezt az érmét gyakorlatilag a legutolsó 30 évben emelt vagy renovált erődítmények emlékének szentelték. Franciaország a holland háborútól kezdve egy hatalmas erődítménnyé változott. Uo.

ceg¹¹⁶ és Erzsébet hercegnő esküvőjével, aki az orléans-i herceg és Pfalzi Liselotte leánya volt. Házasságukból született Ferenc István, a későbbi német-római császár, II. Ferenc.¹¹⁷

A békeszerződésbe továbbá belefoglalták II. Károly Emánuel (1638–1675) savoyai herceget is (91. pont), aki a háború során Franciaországot támogatta. A herceg visszakapta Spanyolországtól Vercellit (92. pont), Itália nyugalma érdekében pedig Savoya és Mantova kiegyezett egymással az 1631-ben megkötött querasque-i szerződés értelmében (94. pont).¹¹⁸ A többi itáliai fejedelem közül Parma hercegeinek a békeszerződés visszajuttatta Castrót és Ronciglionét (100. pont).¹¹⁹

Savoya földrajzi helyzeténél fogva be volt ékelődve Franciaország és Spanyolország közé, ezért a savoyai hercegeknek a két hatalom közötti ingadozó politikát kellett folytatniuk, azonban a XVII. század első felétől kezdve Savoya Franciaország befolyása alá került. A franciák rátették a kezüket Piemontra, mióta 1631-ben elfoglalták Perosát és Pinerolót, 1681-ben pedig francia uralom alá került a Pó-folyónál fekvő Casale erődje is. 1686-ban XIV. Lajos a savoyai II. Viktor Amadé (1666–1732) herceget arra kényszerítette, hogy a lehető legnagyobb keménységgel járjon el területén a valdens (barbets) eretnekek ellen, akik szakálluk után kapták nevüket. 1689-ben XIV. Lajos három piemonti ezred kiállítását követelte a hercegtől, majd mikor a herceg ezt nem akarta végrehajtani, a francia uralkodó kényszerítette rá. II. Viktor Amadé egyre inkább szabadulni akart a nyomasztó francia szomszédától, és a franciaellenes koalíció tagjainak sorába akart lépni. Cserébe I. Lipót csapatokat ígért, továbbá Anglia és Hollandia pénzbeli támogatását, a legfőbb jutalom azonban Pinerolo volt és a herceg által annyira áhított „királyi méltóság” cím.¹²⁰

Monaco hercege is visszakapta Spanyolországtól javait: „Monaco hercegeinek haladéknél minden javának és bevételeinek élvezetét, amelyek a háború alatt a Nápolyi Királyságban, a Milánói Hercegségben és egyéb helyeken a Katolikus Király fennhatósága alatt álltak, vissza kell kapnia (104. pont).”¹²¹

Spanyolországnak Chevreuse hercegnő¹²² adósságait is ki kellett fizetnie: „Őfelsége, a Katolikus Király Chevreuse hercegnőnek 55 000 Fülöp-tallért, amelyből 1 darab 10 *real* értékű, vagyis 165 000 francia fontot fizet ki, mivel 1646. június 2-án Katolikus Őfelsége ennek a háborúnak az ürügyén az említett hercegnőt elűzte Kerpen és Lommersein területéről (105. pont).”¹²³

¹¹⁶ Lotaringiai Lipót herceg alatt, a XVIII. század első felében a herceg alattvalóinak kedvezőbb és békésebb jövő jutott, mint XVII. századi elődeiknek. A semlegesség sok bonyodalomtól megóvta őket, pl. a spanyol örökösödési háború küzdelmeibe való bekapcsolódástól. A XVIII. század elején Lotaringia számottevő demográfiai és gazdasági fejlődésen ment keresztül. *Bérenger* 1998. 98–100. o.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ TE VIII. 1214–1215. o.

¹¹⁹ TE VIII. 1214–1217. o.

¹²⁰ *Redlich* 1961.

¹²¹ TE VIII. 1218. o.

¹²² Marie de Rohan-Montbazon, Chevreuse hercegnő (1600–1679). Kezdetben a Fronde résztvevője, később visszatért a király oldalára, és békíteni próbált a két fél között. *Petitfils* 2002.

¹²³ TE VIII. 1218. o.

*Házassági szerződési megállapodás XIV. Lajos és IV. Fülöp legidősebb leánya,
Mária Terézia infánsnő között*

A házassági szerződésre vonatkozó szakaszt a pireneusi béke 33. pontja tartalmazza: „És hogy ez a béke és megegyezés, illetve kölcsönös barátság a felek kívánsága szerint minél erősebb, tartósabb és kiolthatatlanabb legyen, a két legrangosabb és legelőkelőbb miniszter, a bíboros és a herceg a két királytól rendkívüli felhatalmazást kapott ennek a célnak az eléréséhez, nevezetesen, hogy az ő nevükben a Legkeresztényebb Királynak a legragyogóbb infánsnővel, Mária Terézia hercegnővel, a Katolikus Király leányával kötendő házasságáról megállapodjon és megegyezzen. Ugyanazon a napon, amikor ez a tárgyalás megtörtént, egy különleges szerződést is megkötöttek és aláírtak, amely az egymással szemben támasztott feltételeket tartalmazza a bejelentett házasságra vonatkozóan, valamint a nyilvános eljegyzési és esküvői szertartás időpontját. Ennek a házasságkötésre vonatkozó tárgyalásnak és megállapodásnak ugyanolyan hatásosnak és erőteljesnek kell lennie, mint a jelenlegi béketárgyalásoknak, egyúttal a legelőkelőbbnek és a legmértékesebbnek is, mivel ez a biztonság és a tartósság legnagyobb és legértékesebb záloga.”¹²⁴

Spanyolország nem írta alá a vesztfáliai békét, hanem tovább folytatta a háborút Franciaországgal, amely 1648 után jelentős spanyol sikereket hozott. Ennek elsődleges oka a Fronde miatti francia belpolitikai káosz volt. Azonban miután az ifjú francia király úrrá lett a polgárháborún, a háború menete megfordult, most már francia győzelmek következtek. Spanyolországot a háborús sikertelenségek, a fokozatosan romló gazdasági helyzet a Franciaországgal kötendő béke felé terelték. IV. Fülöp tanácsadója, Don Luis de Haro egyre inkább egy francia házasság létrehozásában látta a kiutat. Rádásul 1657. november 28-án a spanyol királynak egy fia született, Fülöp Prosper infáns, ezzel biztosítottak látszott a spanyol trónöröklés, ami megkönnyítette Mária Terézia házasságát XIV. Lajossal.¹²⁵ Bár I. Lipót császárrá választása után ugyancsak szeretete volna elnyerni IV. Fülöp idősebbik leányának a kezét, 1658 késő őszén bekövetkezett a döntő közeledés Spanyolország és Franciaország között. I. Lipót hiába küldött még 1659 tavaszán is katonai segítséget Spanyolorzágnak, 1659. november 7-én megkötötték a francia–spanyol háborút lezáró pireneusi békét, amelynek egyik fő pontja volt XIV. Lajos és Mária Terézia esküvője.¹²⁶

Azonban Madridban és Bécsben egyaránt kizárták tartották, hogy ennek a házasságnak az ürügyén XIV. Lajos spanyol örökösödési igényekkel lépjen fel, mivel a házassági szerződésben – amelyet az esküvel megerősített békeszerződésbe szó szerint belevettek – egyértelműen kimondták, hogy Mária Terézia feltétel nélkül lemond minden trónutódlási igényéről, éppen úgy, ahogyan annak idején Ausztriai Anna, XIII. Lajos hitvese is megtette. További biztosítékként Mária Terézia 1660. június 2-án ünnepélyesen lemondott minden trónöröklési jogáról és igényéről, sőt kikötötte, hogy ezt a lemondást foglalják törvénybe, és hozzák nyilvánosságra a spanyol udvar előtt. Amennyire erős volt spanyol részről az a törekvés, hogy a francia trónutódlás lehetőségét minden lehetséges kikötéssel,

¹²⁴ TE VIII. 1198–1199. o.

¹²⁵ Az infáns azonban 1661. november 1-jén meghalt. Bár néhány nappal később IV. Fülöpnek újabb fia született, a későbbi II. Károly (1665–1700), aki azonban életének első óráitól kezdve gyenge, beteges, törékeny volt, és akinek korai halálát egyre inkább kész tényként kezelték. *Redlich* 1961.

¹²⁶ Uo. Az esküvőre 1660 augusztusában került sor. Erről bővebben: *Kovács* 2011.

nyilatkozattal és esküvel kizárják, úgy XIV. Lajos és tanácsadói részéről annyira biztos volt, hogy ez a házasság csupán annak lehetséges politikai következményei miatt kötöttet, és hogy ezeket maradéktalanul érvényesíteni is akarják. A francia közvetítő, későbbi külügyi államtitkár, Hugues de Lionne már a tárgyalások során kiharcolta, hogy vegyék bele a házassági szerződésbe, hogy Mária Teréziának a szülei egész örökségére vonatkozó minden lemondásának érvényessége hozományának a kikötött határidőn belüli tényleges megfizetésétől függjön.¹²⁷ A hozományt nem fizették ki időben, és IV. Fülöp mulasztását ki is használta XIV. Lajos, mint ürügyet spanyol trónöröklésével kapcsolatban.¹²⁸ A hozomány összegét ötszázezer aranytallérban állapították meg, amelynek „fejében”, illetve ennek folyósításakor Mária Terézia le fog mondani atyja halála esetén Spanyolország koronájának jogáról. Ez a Hugues de Lionne kérésére a házassági szerződés szövegébe csempészett „fejében” szó egy jogi köteléket hozott létre a trónról való lemondás és a hozomány kifizetése között. Ez később ürügyet szolgáltatott Franciaországnak arra, hogy nekikezdjen Spanyolország feldarabolásának, mivel a nyakig adósságba merült Katolikus Király sohasem fizette meg az első részletet. Mindez a francia diplomataknak köszönhetően a szövegben elrejtett „időzített bomba” volt, amely a maga idejében robbant is.¹²⁹

A pireneusi béke révén Mazarin nagyobb területi biztonságot biztosított Franciaországnak Elzász birtoklása (Spanyolország elismerte a vesztfáliai béke Elzászra vonatkozó területi határozatát, miszerint a Habsburgok Elzászra vonatkozó jogai Franciaországra szállnak), Lotaringia ellenőrzése és az északi határ a Pireneusok teljes hosszára való kiterjesztése révén. A vesztfáliai és a pireneusi békék határozatai egy megváltozott nemzetközi rendet és új szabályokat rögzítettek Európában. Franciaország olyan stratégiai fontosságú helyek felett rendelkezett, mint Pignerolo Itáliában, Philippsburg és Breisach Németországban. Mindössze Portugália kérdése maradt függőben, erre vonatkozóan a franciák ígéretet tettek, hogy nem támogatják tovább a portugálokat Spanyolországgal szemben.¹³⁰

A pireneusi béke igazi jelentősége a házassági szerződésben rejtett, azonban a békével Franciaországnak tovább sikerült oldania az őt fojtogató „spanyol gyűrűt”, még ha teljesen szétszakítani nem is tudta. A francia terjeszkedési politika fő csapásiránya ezentúl Spanyol-Németalföld felé irányult.¹³¹

A pireneusi béke sikeres tárgyalása egyértelműen Mazarin bíboros diplomáciai érzékét dicséri, akinek sikerült kiaknáznia a spanyol–francia háború után kialakult kedvező harctéri helyzetet, és azt átültetni a békepontokba.

¹²⁷ Ez az ügyes húzás is jól mutatja, hogy méltán vált fogalommal az ún. francia diplomáciai iskola.

¹²⁸ Redlich 1961. Mindez kiváló ürügyül szolgált a francia uralkodónak felesége örökségéhez való joga felélesztéséhez. Kalmár 2009. 70. o.

¹²⁹ Petitfils 2002. A beigért, de meg nem fizetett hozomány kérdésén túlmenően komoly kétségek merültek fel, vajon lemondhat-e egyáltalán egy hercegnő a trónöröklési jogáról, a dinasztikus jogot ugyanis általában az alapjog, nem pedig a szerződésjog részének tekintették. Mindazonáltal XIV. Lajos nem elégedett meg pusztán jogi érveléssel, hanem kérését fenyegetéssel is elegyítette, követelve, hogy Spanyolország engedje át Franciaországnak Franche-Comté és Spanyol-Németalföld egy részét, azonban a spanyol Államtanács ezt még csak fontolóra venni sem volt hajlandó, noha Franciaország jelentős katonai segítséget nyújthatott Spanyolországnak az 1640-ben függetlenségét kikiáltó Portugália visszaszerzéséhez. Spielmann 1977.

¹³⁰ Bély 2005.

¹³¹ Münch 1984. 156. o.

A pireneusi béke tető alá hozása után Mazarin még kikényszerítette a francia közvetítést az észak-európai béke helyreállításában, majd azt tervezte, hogy támogatja a velenceieket a törökök elleni háború során, amely Kréta szigetének birtoklásáért folyt. Azonban egészsége egyre inkább megrendült, még ha ezt titkolni is igyekezett. Fokozatosan előkészítette személyes utódlását. Utódának Richelieu egy unokaöccsét jelölte ki, akinek feleségül kellett vennie Hortense nevű unokahúgát, és fel kellett vennie Mazarin nevét. Azt tanácsolta keresztfiának és tanítványának, hogy elsősorban Colbert szolgálatait vegye igénybe.¹³² 1661. február 8-án Mazarin bíboros Vincennes-be vitette magát, hogy ott haljon meg. Ezután már nem hagyta el a szobáját, és utódlásával, valamint vagyona sorsával foglalkozott. Elrendelte unokahúga, Marie Mancini (1639–1715) eljegyzését Lorenzo Colonnával (1636–1689), Talliaco és Castiglione hercegével, Spanyolország grandjával, az Aranygyapjas Rend lovagjával és a Nápolyi Királyság connétablejával. Február 28-án pedig megszervezte másik unokahúga, Hortense Mancini (1646–1699) esküvőjét Armand de La Porte de Meilleraye-val, a marsall fiával, akit általános örökösének jelölt meg, noha az hírhedt volt kicsapongó életmódjáról.¹³³ „XIV. Lajos jóváhagyta a Párizsi Parlamenttel azt a dekrétumot, melynek értelmében Armand Charles de La Porte, Meilleraye őrgrófja, a legfőbb udvari fegyvermester, eddigi neve helyett a Hortensia Mancinivel kötött házassága és Mazarin bíboros végakarata alapján, ezentúl ő és minden férfi és nő leszármazottja Mazarin nevét és címerét viselhesse.”¹³⁴ Mazarin 1661. március 9-én halt meg Vincennes-ban.¹³⁵

A korabeli rölapok XIV. Lajost a pireneusi béke után győzedelmes hadvezérként örökítik meg, aki elhozta országa és az egyház számára a békét. Egy 1660-ban készült rölapon XIV. Lajos kör alakú arcképe van a középpontban, körülötte gyümölcsök és virágok, mint a béke és termékenység jelképei. Elöl egy szörny látható háromujjú manccsal, amely a legyőzött ellenséget szimbolizálhatja. A metszetet a majna-frankfurti rézmetsző, Abraham Aubry készítette.¹³⁶

Egy ugyancsak 1660-ból származó rölap az ifjú uralkodót Párizs előtt mutatja, amint egy fehér lovon ül, amely a levegőbe szökell. A rézmetsző Frederick de Widt. A kép dinamizmusával XIV. Lajos fiatalságára, legyőzhetetlenségére utalhat, aki előtt nincs akadály. Nemcsak sikerrel fejezte be a spanyolok elleni háborút, hanem korábban úrrá lett a polgárháborún, a Fronde-on is, egész Párizs a lábai előtt hever, ezt jelképezheti Párizs látképe a kép háttérében. Ez is jól mutatja, hogy a kortársak gondolkodásában mennyire összekapcsolódtak a spanyol háború és a Fronde eseményei, amelynek nemcsak az időbeli egybeesés volt az oka, hanem a történések egymással való szoros összefüggése is.¹³⁷

¹³² Bély 2005.

¹³³ *Petitfils* 2002.

¹³⁴ TE IX. 482. o.

¹³⁵ Bély 2005.

¹³⁶ Paas 2005.

¹³⁷ Louis XIV, King of France, with a View of Paris in the Background. Uo.

A Theatrum Europaeum magyar vonatkozásai a spanyol–francia háború időszakában

Érdemes egy rövid kitekintést vetni arra, hogy az előbbieken tárgyalt, világpolitikai fontosságú eseményekkel egyidejűleg a *Theatrum Europaeum* Magyarországról milyen képet rajzol. Ezen keresztül is megítélhetjük, hogy egy olyan nagy jelentőségű, elsősorban a politikailag művelt olvasóközönségnek szánt kiadvány, mint a *Theatrum Europaeum* milyen szerepet tulajdonított ekkor Magyarországnak. Általában a *Theatrum Europaeum* magyar vonatkozásait tekintve részletes beszámolókat találhatunk magyar és erdélyi országgyűlésekről, a magyar rendek császárhoz menő küldöttségeiről és főleg a magyar területeken zajló hadi eseményekről. Magyarország egyértelműen a Habsburg Birodalom részeként jelenik meg a *Theatrum Europaeum*ban.

A vesztfáliai békét követő első jelentősebb magyar vonatkozású említés már 1648-ból származik, amikor is beszámol a szerző III. Ferdinánd császár Mária Leopoldina innsbrucki főhercegnővel kötendő házasságának előkészületeiről, majd a császár tiszteletére rendezett pompázatos tűzijátékról („Pompázatos tűzijáték Bécsben Magyarország és Csehország királyának tiszteletére”).¹³⁸ Ezután részletes beszámoló következik a Linzben lezajló esküvői szertartásról.¹³⁹ A *Theatrum Europaeum* tudósít arról is, hogy III. Ferdinánd előterjesztést nyújtott be a Tartományi Gyűlés felé, hogy adjanak több pénzt a hadsereg számára a törökök elleni háború céljaira.¹⁴⁰ De megtudhatjuk azt is, hogy ebben az esztendőben Érsekújvár főkapitánya, Forgács Ádám házasságot kötött Rechberg grófnővel.¹⁴¹ A Rába partján kétszáz török portyázgatott, azonban a muskétások szétkergették őket, mivel azonban a török fosztogatások tovább folytatódtak, Mansfeld gróftól küldték ki a leverésükre.¹⁴² 1648-ban Draskovics gróf, magyar nádor kólikában meghalt.¹⁴³ Eközben a budai pasa hírt kapott az Isztambulban dúló rettenetes földrengésről, amelynek következtében népfelkelés tört ki, és a hat éves Ahmed lett az új szultán Ibrahim helyett.¹⁴⁴ Ezzel egy időben az Isztambulba kinevezett rendkívüli követ, Schmied úr audiencián járt a császárnál átvenni az ajándékokat és megbeszélni a tennivalókat. Ezután elindult a török fővárosba.¹⁴⁵ 1648 döntő eseménye természetesen a vesztfáliai béke, és ennek hivatalos közzététele.

1649-re vonatkozóan a szerző beszámol a Pozsonyban zajló magyar országgyűlésről, ahol új nádot választottak (Pálffy Pált), továbbá a rendek igyekeztek rendezni a császárral való viszonyt. III. Ferdinánd is megjelent Pozsonyban hitvesével. Különösen a vallás terén elszenvedett sérelmek kerültek terítékre.¹⁴⁶ Érdekes hír, hogy Bécsben zavarások törtek ki az egyetemisták és a zsidók között.¹⁴⁷ 1649-ben az ifjú császárné, Mária

¹³⁸ TE VI. 476–477. o.

¹³⁹ TE VI. 480. o.

¹⁴⁰ TE VI. 480–481. o.

¹⁴¹ TE VI. 482. o.

¹⁴² TE VI. 483. o.

¹⁴³ TE VI. 485. o.

¹⁴⁴ Uo.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ TE VI. 877–878. o.

¹⁴⁷ TE VI. 878–879. o.

Leopoldina születés után meghalt, de a herceg életben maradt.¹⁴⁸ A portyázó törökök eközben továbbra is sok kárt okoztak, de Forgács Ádám érsekújvári főkapitány szétszórta őket. Drégely várát azonban bevették a törökök, és folytatták a Rába mentén való portyázásait, ahol jelentős károkat okoztak. Ezt követően a magyar rendek képviselői Bécsbe utaztak azzal a kéréssel, hogy kezdjék meg a törökök elleni háborút.¹⁴⁹

1650-ben Schmied bárót kinevezik császári hadi tanácsossá és követté az ottomán portához, és előkészíti 130 fős kíséretét és az ajándékokat, majd útnak indul.¹⁵⁰ A magyar rendek eközben ismételten követelik a törökök elleni háború megkezdését, és az elfoglalt területek visszaszerzését. A császár Buchheim grófot küldte ki a magyar rendekkel való tárgyalásokra.¹⁵¹ Eközben Zrínyi Miklós kereskedelmi megállapodást kötött a törökökkel.¹⁵² A török fosztogatások tovább folytatódtak, ezért megerősítették a határ menti erődítményeket. Érsekújvárnál újabb jelentős összecsapások zajlottak a törökökkel.¹⁵³

Az 1650 után következő években a *Theatrum Europaeum* magyar vonatkozásait tekintve állandóan visszatérő téma a törökök elleni háború megkezdésének a követelése, amelyet az állandó török betörések csak tovább erősítettek.

A pireneusi békekötést közvetlenül megelőző években a Habsburg Birodalom legfontosabb belpolitikai eseménye Lipót német-római császárrá koronázása volt 1658-ban, amelyről a *Theatrum Europaeum* természetesen nagy terjedelemben számolt be. Külön kiemeli a magyar herold részvételét a majna-frankfurti Szent Bertalan apátsági templomba való bevonulási ceremónián.¹⁵⁴

Összegzésként elmondhatjuk, hogy bár a spanyol–francia háborúnak és az azt lezáró pireneusi békének közvetlen magyar vonatkozása nem volt – legfeljebb annyiban, hogy a Habsburgok a vesztfáliai béke tiltása ellenére titokban azért támogatták spanyol rokonságukat, ezzel is pénzt vonva el a törökök elleni háború céljaitól. Mégis érdemes áttekinteni a *Theatrum Europaeum* magyar vonatkozásait, mert ezen keresztül is betekintést nyerhetünk, hogyan tekintett ránk a XVII. század második felének művelt német nyelvű olvasóközönsége.

¹⁴⁸ TE VI. 882. o.

¹⁴⁹ TE VI. 884–885. o.

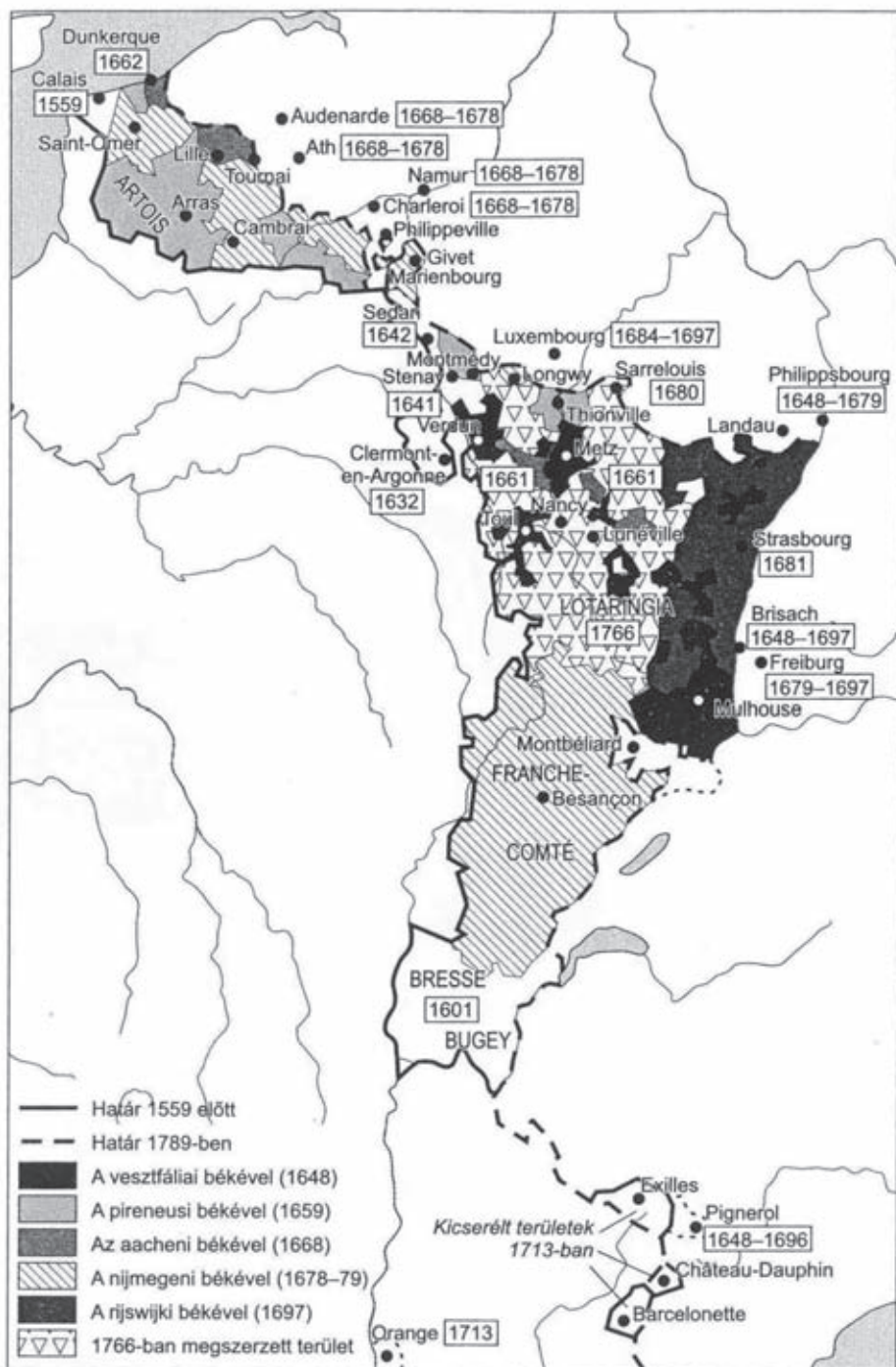
¹⁵⁰ TE VI. 1140. o.

¹⁵¹ TE VI. 1146. o.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ TE VI. 1146–1147. o.

¹⁵⁴ TE VIII. 487. o. A Habsburg-udvar különféle ceremóniáin az összetett Monarchia egyes ország-együtteseit csak egy-egy herold képviselte: a Német-római Birodalmat a birodalmi, a Szent Korona országait a magyar, a Vencel Koronáét a cseh, az Osztrák Főhercegséget pedig az osztrák herold. Mindegyikük címeres díszruhát (Wappenrock) viselt, a magyar herold a Magyar Királyság legfőbb állami jelképével, a kiscímerrel (vörös–ezüst vágások és zöld hármas halmon álló ezüst kettős kereszt), miközben fehér pálcájukat tartották. A magyar herold (ungarischer Herold, Ehrenhold) a Habsburg-udvartartás rendes fizetést élvező tagja volt, és a Habsburgok titulátúrájának megfelelően mindig a birodalmi herold (Reichsherold) után és a cseh és az osztrák herold (böhmischer/österreichischer Herold) előtt vonult a Habsburg-udvar ünnepségein. Pálffy 2008.

Franciaország határainak változásai a XVII–XVIII. században

BIBLIOGRÁFIA

- Bérenger 1998. *Bérenger, Jean*: Die Politik Frankreichs bei den Rijswijker Verhandlungen. In: Der Friede von Rijswijk 1697. Hrsg. von *Heinz Duchhardt – Matthias Schnettger – Martin Vogt*. Mainz, 1998.
- Bély 2007. *Bély, Lucien*: L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne XVI–XVII siècle. Paris, 2007.
- Bély 1986. *Bély, Lucien*: Louis XIV. Le plus grand roi du monde. Paris, 2005.
- Bluche 1986. *Bluche, François*: Louis XIV. Paris, 1986.
- Cornette 2007. *Cornette, Joël*: Louis XIV.: Mémoires suivis de Manières de montrer les jardins de Versailles. Paris, 2007.
- Galavics 1986. *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.
- Kalmár 2009. *Kalmár János*: A spanyol örökösödési háború (1701–1714). In: A kora újkor története. Szerk. *Poór János*. Budapest, 2009.
- Kincses 2013. *Theatrum Europaeum. A Rákóczi szabadságharc krónikája az európai kulturális szintéren / Die Kronik des Rákóczi-Freiheitskampfes im Kulturkreis Europas. Válogatta, a bev. tanulmányt írta, a jegyzet-apparátust és a mutatókat összeállította Kincses Katalin Mária, ford. Tuza Csilla. (Rákóczi Források.) Budapest, 2013.*
- Klueting Klueting 1996. *Klueting, Harm*: Das Reich und Österreich. 1648–1740. In: *Sacrum Imperium. Das Reich und Österreich 996–1806*. Hrsg. von *Wilhelm Braunerder – Lothar Höbelt*. Wien–München–Berlin, 1996.
- Kohler 1995. *Kohler, Alfred*: Die Europäische Bedeutung des Begriffs „Casa de Austria”. In: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreich Begriffs vom 10. Jahrhundert bis heute. Hrsg. von *Richard G. Plaschka – Gerald Stourzh – Jean Paul Niederkorn*. Wien, 1995.
- Kovács 2008. *Kovács Zsolt*: Krónika vagy történetírói mű? A *Theatrum Europaeum* bemutatása (1633–1738). *Fons*, XV. (2008) 3. sz. 201–231. o.
- Kovács 2011. *Kovács Zsolt*: XIV. Lajos és Mária Terézia ünnepélyes párizsi bevonulása (1660) a Bureau de la Ville iratanyaga és a *Theatrum Europaeum* alapján. *Aetas*, 26. (2011) 2. sz. 53–84. o.
- Levi 2001. *Levi, Anthony*: Richelieu. Budapest, 2001.
- Maurer 1984. *Maurer, Michael*: Die französische Nordostgrenze im Zeitalter Ludwigs XIV. In: *Grosser Historischer Weltatlas. Dritter Teil. Neuzeit. Erläuterungen*. Bayerischer Schulbuch Verlag. Hrsg. von *Ernst Walter Zeeden*. München, 1984.
- Molière 1983. *Molière*: Képzelt beteg. Budapest, 1983.
- Monostori 2008. *Monostori Tibor*: Adatok a spanyol-magyar kapcsolatok történetéhez. A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624–1637. *Kút*, 7. (2008) 1. sz. 48–51. o.

- Münch 1984. *Münch, Paul*: Die territorialen Veränderungen des Pyrenäenfriedens 1659. In: Grosser Historischer Weltatlas. Dritter Teil. Neuzeit. Erläuterungen. Bayerischer Schulbuch Verlag. Hrsg. von Ernst Walter Zeeden. München, 1984.
- Paas 2005. *Paas Paas, John Roger*: Louis XIV, King of France. The German Political Broadsheet 1600–1700. I–VIII. k. Wiesbaden, 2005.
- Pálffy 2008. *Pálffy Géza*: Szent István Birodalma a Habsburgok Közép-Európai Államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (Kézirat, akadémiai doktori értekezés.) Budapest, 2008.
- Petitfils 2002. *Petitfils, Jean-Christian*: Louis XIV. Paris, 2002.
- Redlich 1961. *Redlich, Oswald*: Weltmacht des Barock. Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I. Wien, 1961.
- Schreiber 2004. *Schreiber, Renate*: „Ein Galeria nach meinem Humor”. Erzherzog Leopold Wilhelm. Wien, 2004.
- Spielmann 1977. *Spielmann, John P.*: Leopold I. of Austria. London, 1977.
- Tóth 2007. *Tóth Ferenc*: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. Paris, 2007.
- Tóth 2016. *Tóth Ferenc*: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt. Lotaringiai Károly herceg Politikai testamentuma, a magyar történelem elfelejtett forrása. *Történelmi Szemle*, LVIII. (2016) 3. sz.

Zsolt Kovács

THE FRANCO–SPANISH WAR (1635–1659) AND THE CONCLUDING PEACE OF THE PYRENEES (1659), AS SEEN THROUGH *THEATRUM EUROPAEUM*

Abstract

The publication presents the Franco–Spanish War from 1635 and the concluding Peace of the Pyrenees (1659) from a new perspective, exploring the events with the help of *Theatrum Europaeum*, a hitherto relatively less studied source. The twenty-one volumes of *Theatrum Europaeum* were published in Frankfurt am Main between 1633 and 1738, covering the years from 1618 to 1718. The Peace of Westphalia (1648) did not conclude the new Franco–Spanish War, it was the Peace of the Pyrenees (1659) that put an end to it. The real significance of the Peace of the Pyrenees lies in the marriage contract of French King Louis XIV and Philip IV of Spain’s elder daughter Maria Theresa. This contract, however, initiated a race between the two rival great powers, France and the Habsburg Monarchy, for the Spanish heritage, and the rivalry finally lead to the War of the Spanish Succession in 1701. Holy Roman Emperor Leopold I also laid claim to the throne of Spain, for he had married the younger daughter of Philip IV, Margaret Theresa. In addition to the detailed description of the war events, *Theatrum Europaeum* includes the whole text of the peace contract and presents the course of the peace making. This way *Theatrum Europaeum* offers a unique insight into the “secrets” behind the peace negotiations which can be rarely studied in other sources, into the machinations of French diplomacy, and

occasionally into the personal references. At the end of the paper the author gives an overview of the Hungarian-related events *Theatrum Europaeum* speaks about in addition to the abovementioned events.

Zsolt Kovács

DER FRANZÖSISCH-SPANISCHE KRIEG (1635–1659) UND DER DIESEN
ABSCHLIESSENDE PYRENÄENFRIEDEN (1659) IM SPIEGEL DES *THEATRUM*
EUROPAEUM

Resümee

Die Publikation stellt den seit 1635 andauernden Französisch-Spanischen Krieg und den diesen abschließenden Pyrenäenfrieden (1659) aus einem neuen Blickwinkel, aufgrund der bislang kaum erforschten Quelle des *Theatrum Europaeum* vor. Die 21 Bände des *Theatrum Europaeum* erschienen zwischen 1633 und 1738 in Frankfurt am Main, und analysierten den Zeitabschnitt zwischen 1618 und 1718. Der Westfälische Frieden (1648) beendete den erneuten Französisch-Spanischen Krieg nicht, dazu kam es erst im Pyrenäenfrieden (1659). Die wahre Bedeutung des Pyrenäenfriedens bestand im Ehevertrag zwischen dem französischen König Ludwig XIV. und der älteren Tochter des spanischen Königs Philipp IV., Maria Theresia von Österreich. Damit begann praktisch der Wettlauf zwischen den beiden rivalisierenden Großmächten Frankreich und der Habsburgermonarchie um das spanische Erbe, was schließlich zum Spanischen Erbfolgekrieg führte, der im Jahr 1701 ausbrach. Der Kaiser des Heiligen Römischen Reiches, Leopold I., erhob nämlich aufgrund seiner Ehe mit der jüngeren Tochter Philipp IV., Margarita Theresa von Spanien, ebenfalls Anspruch auf den spanischen Thron. Über die detaillierte Ausführung der Kriegereignisse hinaus gibt das *Theatrum Europaeum* auch den gesamten Wortlaut der Friedenspunkte sowie den Verlauf des Friedensschlusses kund. Auf diese Weise können wir mit Hilfe des *Theatrum Europaeum* einen beispiellosen Blick hinter die Kulissen der Friedensverhandlungen, in die Intrigen der französischen diplomatischen Schule und hin und wieder in persönliche Bezüge werfen. Dieser Blick ist im Fall anderer Quellen nur selten möglich. Am Ende der Studie gibt der Verfasser einen Überblick darüber, über welche Ereignisse mit ungarischem Bezug das *Theatrum Europaeum* parallel zu den oben genannten Ereignissen berichtete.

Zsolt Kovács

LA GUERRE FRANCO-ESPAGNOLE (1635–1659) ET LE TRAITÉ DE PYRÉNÉES (1659)
Y METTANT FIN VUS PAR *THEATRUM EUROPAEUM*

Résumé

La publication présente la guerre franco-espagnole déclenchée en 1635 et le traité de Pyrénées y mettant fin (1659) sur la base de *Theatrum Europaeum*, une source relativement peu exploitée jusque-là qui apporte un point de vue nouveau. Les 21 tomes de

Theatrum Europaeum ont été publiés à Francfort-sur-le-Main entre 1633 et 1738 et ils traitent la période allant de 1618 à 1718. Les traités de Westphalie (1648) n'ont pas mis fin à la nouvelle guerre franco-espagnole qui ne s'est terminée qu'avec le traité de Pyrénées (1659). L'importance véritable de ce traité réside dans la clause sur le mariage du roi de France Louis XIV avec Marie-Thérèse, fille aînée du roi d'Espagne Philippe IV. En fait, c'était le début d'une rivalité qui a opposé la France et la Monarchie des Habsbourg pour la succession d'Espagne, une rivalité qui a fini par conduire à la guerre de succession d'Espagne déclenchée en 1701. Du fait de son mariage avec Marguerite-Thérèse, fille cadette de Philippe IV, Léopold Ier, empereur du saint empire romain germanique était également un prétendant au trône d'Espagne. Outre la description détaillée des événements de guerre, *Theatrum Europaeum* publie le texte intégral des articles du traité et présente le processus de négociation. Ce qu'on trouve rarement dans les autres sources, *Theatrum Europaeum* permet aussi découvrir les coulisses, les intrigues de la diplomatie française et parfois même les aspects personnels des négociations de paix. À la fin de l'étude, je donne également un aperçu des événements concernant la Hongrie qui sont traités par *Theatrum Europaeum* durant cette période.

Жолт Ковач

ИСПАНСКО–ФРАНЦУЗСКАЯ ВОЙНА (1635–1659) И ЗАВЕРШАЮЩИЙ
ЕЁ ПИРЕНЕЙСКИЙ МИР (1659) В ЗЕРКАЛЕ *ТЕАТРУМ ЕВРОПЕУМ*

Резюме

Публикация представляет испанско-французскую войну начавшуюся в 1635-ом году и завершающий войну Пиренейский мир (1659) с новой точки зрения на основе неизученного до сих пор источника *Театрум Евронеум* (*Theatrum Europaeum*.) 21 тома *Театрум Евронеум* были изданы в Франкфурте-на-Майне с 1633 по 1738 годы, и период времени распространяющегося с 1618 по 1718 год. Вестфальский мир (1648) не завершил более новую испанско-французскую войну, она закончилась только с заключением Пиренейского мира (1659). Настоящее значение Пиренейского мира содержится в брачном контракте короля Франции XIV. Луи и Марии-Терезии, старшей дочери короля Испании IV. Филиппа, с заключением контракта практически началось состязание двух соперничающих великих держав, Франции и Габсбургской Монархии за испанское наследство, что привело в конечном счете к началу войны в 1701-ом году. Немецко-Римский император Леопольд I. заключил брак с Маргарет Терезией, младшей дочерью IV. Филиппа и благодаря этому браку тоже претендовал на испанский трон. Помимо подробно перечисленных военных событий *Театрум Евронеум* сообщает полный текст пунктов перемирия и излагает ход заключения мира, поэтому с помощью *Театрум Евронеум* мы можем иметь беспримерный обзор о заднем плане перемирия, о «закулисных секретах» редко встречающихся в других источниках, об интригах французской дипломатической школы, и иногда о личных отношениях. В конце статьи я коротко делаю обзор об обсуждаемых выше событиях, о связанных с ними событиях в венгерском отношении о которых отчитывается *Театрум Евронеум*.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE

KRÓNIKA

KINCSES KATALIN MÁRIA

PROPAGANDA AZ I. VILÁGHÁBORÚBAN

Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2015. október 16. – 2016. április 9.

Nagyszabású, a médiában jól propagált és nagy szakmai érdeklődést kiváltó kiállítással emlékezett meg a nemzeti könyvtár az első világháború centenáriumáról. A fél évig látható időszakos tárlat témaválasztása nagyon aktuális, hiszen a kommunikáció, a média, a politikai propaganda témaköre manapság divatos témának számít. A témaválasztás azért is jó, mert a modern kori propaganda kutatásának legfontosabb és legjelentősebb forrásbázisa – legalábbis a XX. század első évtizedeiben – papíralapú. Így gyűjtőköriénél fogva a kiállított tárgyak első számú hivatalos gyűjtőhelye a tárlatot rendező közgyűjtemény, amely a saját anyagának bemutatása mellett több budapesti múzeum és magángyűjtő kollekciójából kölcsönzött. A kiállítás csatlakozik az országhatárainkon túli tárlatok tematikájához is: kilépve az első világháború történetének hagyományos feldolgozásaiból, a háborús politikai és hadtörténet helyett a hátszínre, az otthon maradtak szerepére, a mindennapi életre, a katonák háborús hétköznapijaira helyezi a hangsúlyt – a háborús évek társadalomtörténeti aspektusaira. A téma sikerességét bizonyítja, hogy a kiállítás nyomán felvetett kérdések a szakmai közeget egy, a kiállításhoz szorosan kapcsolódó, nagysikerű konferencia megszervezésére sarkallták, valamint annak nyomán a legfontosabb és legfrissebb kutatási eredményeket összefoglaló tanulmánykötet kiadására.¹

Az Országos Széchényi Könyvtár lehetőségei mostani kiállítótérben: abban a három, hazai viszonyok között közepes méretűnek mondható teremben és (esetleg) azok előterében egy látványos kiállítás kialakítása rendkívül behatárolt. Ily módon a könyvtörténeti témán túllépő kiállítások megrendezéséhez nagy szakmai és technikai rutin, illetve bátorság, elhivatottság szükséges, hiszen az anyagbőség a kisméretű kiállítótérben a zsúfoltság hibájához vezethet. Jól kell tehát megválasztani a témát, hozzá a források mennyiségét, s a mai korszerű kiállítás-technikai eszközök felhasználásával a tárgyakon keresztül a szakmai és laikus közönség, a látogatók számára befogadható, érthető, élvezhető és további érdeklődésre inspiráló módon kell mindezt bemutatni.

Az első világháborús magyarországi propaganda témaköre hatalmas. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a kiállításhoz, illetve kiállításhoz készített katalógus² a témát 24 nagy témakörre bontja. A 24 témáról – túlzás nélkül állítható – a könyvtár rendelkezé-

¹ Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. Szerk. *Iffy Bertényi Iván, Boka László, Katona Anikó*. Budapest, 2016.

² Propaganda Az (sic!) I. világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október 16. – 2016. április 9. Szerk. *Iffy Bertényi Iván – Boka László*. A kiállítást rendezte és a katalógusszövegeket írta *Iffy Bertényi Iván, Boka László, Katona Anikó, Rózsafalvi Zsuzsanna, Szóts Zoltán Oszkár*. Budapest, 2016.

sére álló kiállítóterében mindegyikről önálló kiállítást lehetne készíteni. A könyvtár munkatársai mégis egy átfogó tárlat elkészítésére vállalkoztak – feladatukat sikeresen teljesítették.

Ami a technikai megvalósítást illeti, a (legalábbis ehhez a témához rendelkezésre álló) nagyon szűkös kiállítóteret a belsőépítészeti és szakmai tervek megálmodó Imre Olga, valamint a szakmai kivitelezők a rendelkezésükre álló eszközökkel lehetőség szerint a maximálisra tudták növelni, bevonva a vezető lépcsőfeljárót és az előteret. Az előteret és a kiállítótermeket az installációval kisebb, átlátható egységekre bontották, melyek így módon – bevonva a korszerű világítástechnika eszközeit is – alkalmassá váltak a témák együttes, átfogó, ugyanakkor bontott bemutatására. Tudomásul kell venni: napjaink látogatója a kiállításban alig olvas, ezért nem szokás megterhelni az amúgy is szűkös kiállítási területet hosszadalmas magyarázatokkal, részletes tárgyfeliratokkal. A kurátorok számoltak ezzel, minimális információt közlő feliratokkal látták el a tárlatot, azok viszont jól látható módon kerültek elhelyezésre. A rendelkezésre álló anyagból pedig biztos kézzel válogattak, ami magabiztos szakmai tudást tükröz.

Melyek azok a témák tehát, amelyeket a kiállítás bemutat? Az első mindjárt a háború kezdete: a háborús propaganda, melynek sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint a mozgósítás tömeges sorban állásokat eredményező hatékonysága és az a kalaplengető, euforikus hangulat, melyet a korabeli fotók megörökítettek. A mozgósítás propagandaeszközei a szövetséges uralkodók portréjával ellátott emléklapok, propagandalapok, képeslapok, plakátok, fali díszek – melyek aztán a háború kitörését követő majdnem fél évtizedben sem koptak ki –, a hangulatot emelő katonadalok, a buzdító röplapok, plakátok, melyek közös mondanivalója, hogy a magyar mozgósítás egy olyan kollektív hazafias cselekedet, amit egy közös, szövetségi rendszerben még inkább felértékelődik.

A leginkább megéljenztet uralkodó a szövetségesek között I. Ferenc József császár, aki már a kortársak mentalitásában is a soknemzetiségű birodalom legfontosabb személyisége volt. Ő az, akinek a portréja az emléktárgyakon, háborús használati eszközökön, emléklapokon, képeslapokon a legtöbbször elfordul. A császár iránti hagyományos tiszt

E helyen sajnos kritikai észrevételeket kell megfogalmaznom. A kiadvány, a tartalomjegyzék alapján, úgy tűnik, a kiállítási katalógus műfaji kategóriájába sorolható. Találgatnunk kell e téren, hiszen ezt a címleírásból (ami sajnos a borítón és a címnyelvényben egyaránt helyesírási hibát tartalmaz) nem tudjuk meg. De mivel a tartalomjegyzékben három tanulmány felsorolása után a *Katalógus* fejezetcím következik, s terjedelmében ez a rész a kiadvány kétharmadát teszi ki, vélhetően nem tévedek, ha azt gondolom, kiállítási katalógust tartok a kezemben. Ugyanakkor a kiadvány a kiállítási katalógus műfajának tartalmi szempontból nem felel meg. A kiállítási katalógussal szemben alapvető elvárás, hogy a műtárgyakat mutassa be elsősorban, ne csak a témát, a műtárgyak fotói ahhoz kizárólag illusztrációként használva föl. Az említett három kísérőtanulmány, ifj. Bertényi Iván: *Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről*, Katona Anikó: *Vizuális kultúra és háborús propaganda Magyarországon és Boka László – Rózsafalvi Zsuzsanna: A szavak háborúja* című munkái, valamint a katalógus 24 fejezete elé írt – további esettanulmányoknak beillő – tartalmi összefoglalók jó színvonalon járják körül a témát, elmélyülést és további tájékozódást biztosítva a magyarul és angolul értő látogatók számára. Ugyanakkor ez nem pótolhatja a műtárgyak szisztematikus, fegyelmezett bemutatását, azaz a műtárgy katalógusszámának meghatározását és közlését, valamint a hozzájuk rendelt pontos tárgyleírásokat: a műtárgyak megnevezését, lelőhelyüket, leltári számukat, anyagukat, méretüket, a rájuk vezetett jelzéseket, az alkotókról szóló adatokat, a műtárgyak történetére, gyűjteménybe kerülésükre vonatkozó információkat. Így módon sor kerül minden, a kiállításban bemutatott műtárgyra, függetlenül attól, hogy van-e mód annak fotóját közölni. A műtárgykatalógus a műtárgy feldolgozásának és közreadásának alapvető tudományos módszere. Jelen esetben ehelyett egy színes illusztrációkkal ellátott tanulmánygyűjteményről beszélhetünk, melyben nem a műtárgyakon, hanem a téma kifejtésén van a hangsúly.

teletre és lojalításra alapozott ünnepségek megannyi lehetőséget biztosítottak a propagandára. Ennek legfontosabb célja, hogy elhitesse az alattvalókkal: az uralkodó kitüntetett figyelmet szentel a háború magyar vonatkozásainak. Ehhez őt és családtagjait a hagyományos politikai szerepkörön túl is szerepeltetni kellett, feltárva a tömegek előtt képes újságokban, hírlapokban, emléklapokon, levelezőlapokon magánéletét, annak intim pillanatait – mindezt a háborús propaganda érdekében. Ily módon lehetőséget kap az alattvaló a császárnak nemcsak a hivatalos, hanem a magánéletét is megismerni levelezésén keresztül, meglesni a pillanatot, amikor elmélyülten népeiért imádkozik. – Feltűnő, hogy ugyanez nem vonatkozik az őt követő IV. Károlyra; neki a korabeli propaganda más szerepet szánt. Az új uralkodó (és felesége, Zita királyné, valamint gyermekük, Ottó) legfontosabb (de a propaganda szintjén, úgy tűnik a képeslapokból, újságok illusztrációiból, valamint a királykoronázás alkalmával elmondott üdvözlő szavait terjesztő propaganda-levelezőlap alapján, hogy gyakorlatilag egyetlen) szerepe az, hogy a koronázási ceremónián részt vegyen.

A háborús mozgósítás, a háborús propaganda színtere az utcáról, a nyilvános helyekről az otthonokba is bevonult. A hétköznapi élet használati tárgyait bevonják a háborús propagandába. Elkezdődik a háborús használati-, berendezési és emléktárgyak: kerámiák, poharak, tányérok, vázák, bicskák, mozsarak, gyertyatartók gyártása. A háborús gazdaság működésének és a jótékonyági akciók számára ezek a tárgyak bevételi forrást jelentettek. A célközönség elsősorban természetesen a mindezt megvásárló háziasszony, különösen a városokban. Hiszen a korán fellépő élelmiszerhiány miatt a takarékoskodásra felhívó, ügyes beosztásra intő, valamint az élelmiszerek pótlására piacra dobott (azokat jól-rosszul pótló) cikkek megvételére buzdító hirdetések keltette hatásnak valamiféleképpen pótolni kellett a lelkesedést, majd a kitartást a nélkülözések fél évtizedében. Ráadásul ezáltal érezhette a vásárló, hogy ugyan csak a hátszágban, de cselekvő módon és hasznosan járul hozzá maga is a győzelemhez. Mindebben többek között a kereskedelmi forgalomban a háború kitörése után néhány hónappal már kapható háborús szakácskönyvek használata, a háborús főzőtanfolyamok kurzusai nyújtottak segítséget. Ugyanakkor a háborús propagandának ez a módja a közösségi érzést, illetve a felelősségérzetet is erősítette.

Európában az első világháború idején nemcsak maga a háború, hanem a propaganda is totálissá vált, hiszen a másik célközönség a gyerekek, akiket leginkább a nekik szánt ajándékokon keresztül lehetett megszólítani. A kiállítás egyik leglátványosabb tárgycsoportja dokumentálja ezt: a háborús mesekönyvek, társasjátékok, kirakósok, mozgatható papír-, bádogg- és fajtékok, a nagyobbaknak és a felnőtteknek pedig a világháborús hadvezérek portréjával ellátott, valamint a mindezt megörökítő, háborúsdit játszó gyermekeket ábrázoló propaganda-képeslapok.

A háborús propaganda egyik legfontosabb célja az ellenség szidalmazása. Ennek számtalan módja, technikája volt, illetve ez volt az a terület, ahová a hétköznapi élet megnyilvánulásain kívül a magasabb rendű emberi alkotótevékenységet is be lehetett vonni: konkrétan a képzőművészet eszközeit és műfajait. A leghatékonyabb formája mindennek az ellenséget – annak politikusait és zsáneralakjait – lejárató karikatúra volt, ami megjelenhetett újságokban, képeslapokon, térképeken, plakátokon, amint az a kiállításon látható volt.

A tömegkultúra idején a háborús propaganda legfontosabb fóruma a sajtó. A hatalom a XX. század első évtizedeiben már nem engedhette meg magának, hogy ezt a területet totálisan ne vonja felügyelete alá egyik hadviselő országban sem. Ezért az Osztrák–Magyar Monarchia politikai döntéshozói is arra törekedtek, hogy a sajtót maximálisan a háború szolgálatába állítsák. Ez csakis a feladat végrehajtásához – és ellenőrzéséhez – felállított állami intézményes keretek között valósulhatott meg. A hadviselés érdekeit érintő kérdésekről – s tegyük hozzá: a frontokon zajló eseményekről – csak az arra kijelölt szervek: a miniszterelnökség sajtóosztálya, a honvédelmi miniszter, a bécsi hadügy-, illetve a magyar honvédelmi minisztérium sajtóirodája adhattak tájékoztatást, valamint nem utolsósorban a császári és királyi hadsereg főparancsnokságának e célból felállított irodája, a Sajtóhadiszállás.

Utóbbi szerepének bemutatására a kiállítás alkotói különösen nagy hangsúlyt fektettek. Egyrészt egy sajátos műtárgycsoporton keresztül kísérelték ezt meg, a korabeli technika eszközeit vonultatták föl: a rádióadót és -vevőt, a telefont, hangszórót, írógépet, vagyis a hír továbbításának korabeli eszközeit, műszereit.

Másrészt azzal a sajátos történeti, művészettörténeti, egyben propagandatörténeti kuriózzummal ismertették meg a közönséget, ami az úgynevezett hadifestők bevonását, alkalmazását jelentette a háborús propaganda szolgálatában. Ily módon a képzőművészetnek nemcsak a feladata, hogy a korabeli, sorsfordulót jelentő háború eseményeit megörökítse az utókor számára, megkísérelve a tömegháború művészi ábrázolását, hanem a háború esztétizált, politikailag ellenőrzött képét kellett a közönségnek propaganda célból ábrázolnia és átnyújtania a hadikiállításokon. A Sajtóhadiszállás ezért létrehozott egy művészcsoportot, melyet közvetlenül a hadsereg főparancsnoksága alá rendelték. Tagjainak sorába festőket, grafikusokat, fényképészeket, sőt, filmeseket toboroztak. Közöttük találjuk például Juszko Bélát, dobai Székely Andort, Maróti Gézát, Márton Ferencet, Zádor István, Bíró Mihályt, Zádor Istvánt, de Vaszary Jánost, Mednyánszky Lászlót és a szobrász Stróbl Alajost is. A kiállításban a téma elsősorban a Hadtörténeti Múzeum e szempontból rendkívül gazdag és színvonalas Képzőművészeti gyűjteményéből történt válogatás során kikerült rajzok alapján került bemutatásra. Gyakorlatilag önállóan mozoghattak a festők a frontokon 1915 után, helyszíni benyomásaikat volt mód a köztes időben, hazatérve a frontról, otthon megörökíteni. Feladatuk a harctéri események ábrázolása volt oly módon, hogy a háború borzalmait helyett a hátszónak hatásosan bemutatott győzelmeket, egyáltalán, valamiféle esztétizált képet nyújtsanak, valamint portrék készítése különböző katonai vezetőkről. Az ötlet életképes, az akció sikeres volt, a bevontak tevékenysége nyomán elkészült képzőművészeti alkotásokból megrendezett lemergi és Margit-szigeti hadikiállítások rendkívüli népszerűek voltak, amit a magas színvonalú plakátok és a kiállításokon készített fotók bizonyítanak. A hadikiállítások jó alkalmat teremtettek arra is, hogy jótékony célokra pénz gyűljön, miközben az érdeklődők kíváncsisága „cenzúrázott” módon elégülhetett ki. Nagyon színvonalas volt a tárlaton a hadikiállításokról szóló plakátokat bemutató gyűjteményi egység.

Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús propaganda-kiállításának egyik legfontosabb mondanivalója, illetve tanulsága, hogy a korabeli jótékonyág megnyilvánulásait is egyértelműen a propaganda „szemüvegén” keresztül kell szemlélnünk. Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy a jótékonyági akciókat népszerűsítették a szervezők, hanem arról is, hogy minden akció a háborús propaganda része, illetve megnyilvánulása is volt

egyben. A jótékonyági akciókra: hadikölcsön jegyzésére, fémbeszolgáltatásra felhívó plakátok, többek között Haranghy Jenő, Bíró Mihály, Moldován Béla alkotásai egyértelműen a magyar plakátművészet egyik csúcsteljesítményét jelentik európai összehasonlításban is – nagy érdeme a kiállításnak, hogy ennek bemutatásakor a legjelentősebb alkotásokra koncentrált. A jótékonyági akciók célja nemcsak az alkalmankénti és szisztematikus pénzgyűjtés volt, utóbbi például bélyegvásárlás formájában – az otthon maradtak nélkülözését és a frontokon a katonák élelmezését, felszerelését segítő –, hanem például a háborús ipar nyersanyaghiányának enyhítése oly módon, hogy a lakosságot fém tárgyak, fémeszközök (vas, réz) besolgáltatására ösztönözték.

A háborús jótékonyág – ahogyan ifj. Bertényi Iván a katalógus 289. oldalán igen találóan fogalmazott – „különleges, igen látványos és interaktív”, valamint (Németország és) Monarchia-szerzte népszerű tárgyi csoportját alkották az úgynevezett szögelőszobrok: a fából készült, legtöbbször katonát ábrázoló szoborba megfelelő díj befizetése után fém-szöveget lehetett verni. Különleges jótékonyági forma ez abból a szempontból is, hogy közterén, a figyelem középpontjában, nem egyszer a sajtó figyelme által is kísérve lehetett ily módon adakozni háborús célokra, azaz a hazafias érzést, a karitatív indítatást személyre szabottan kifejezni.

A háborús emlékezetpolitika maradandó megnyilvánulásai a budapesti köztéri hősi emlékművek, szobrok, melyekről fotókat tettek közszemlére a rendezők. A háború során megvalósult emlékművek közös jellemzője – ahogyan ezt Szóts Zoltán Oszkár is megfogalmazta a katalógus 297. oldalán –, hogy azok központi alakja a XIX. századi, pátoszos mozdulatban ábrázolt katonafigura.

A háború előrehaladtával, a veszteségek megnövekedésével felerősödtek a pacifista megnyilvánulások, melyeket a kiállítás rendezői hangsúlyosan az irodalmi élet, a szépirodalmi alkotások színterén keresztül igyekeztek bemutatni. Ady Endre és Babits Mihály közismert pacifista hozzáállásának bemutatását vállalták a kurátorok, mely téma magánlevelezésükön, verseiken, versesköteteiken keresztül lett bemutatva. A háború krónikásai, a haditudósítók is szép számmal az irodalmi elit tagjai közül kerültek ki, legnagyobb részt az újságírók közül. 1914. július 24-én hozták létre a Hadi Felügyeleti bizottság Sajtóalbizottságát – melynek működésével a kiállításban részletesen megismerkedhettünk –, felügyelete alá vonva azt a nagyjából félszáz tudósítót, akik a magyarországi lapokat képviselhették. A cenzúra ily módon biztosítva volt, az újságírók a Magyar Távirati Irodán keresztül érkezett híreket közölhették attól függetlenül, hogy az illető lap tudósítója eljutott-e a frontvonalra vagy nem. A kritika markánsabb megfogalmazása éppen ezért a szépirodalom területére „csúszott” át, az ismertebb példán, Kaffka Margiton kívül, akinek háborúellenessége közismert volt, a kiállításban megismerkedhettünk Bauer Ervin, Molnár Ferenc és felesége, Vészi Margit, valamint Bíró Lajos, Balázs Béla, Kuncz Aladár, Markovits Rodion pacifizmusával műveiken, feljegyzéseiken, visszaemlékezéseiken, naplóikon keresztül. A népszerű háborús antológiák egyaránt tartalmazhattak háborút propagáló és azt ellenző szépirodalmi alkotásokat. Az *Érdekes Újság* és a *Ma* című lap élen járt a háborús (novella)kötetek összeállításában, önálló kötetként, illetve lapmelléklet formájában. Az első világháború egyik legértékesebb, de mindenképpen legtanulságosabb szépirodalmi „termése” azoknak az íróknak, költőknek a háború élményét megörökítő alkotásai, melyek hitele megkérdőjelezhetetlen, mert frontélmények alapján készültek. Ebből a szempontból kiemelkedő a galíciai hadszíntéren szolgálatot teljesítő,

Przemyślnél harcoló, majd 1917-ben orosz hadifogságban elpusztult Gyóni Gézának a maga korában rendkívül népszerű munkássága, aki a korai háborús lelkesedéstől, a hazafias költő szerepéből kilépve a teljes kiábrándulásig jutott el.

Végül, az irodalmi élet – egyúttal a korai háborús propaganda – látványos színtere a színház volt. A kiállítás ebből a szempontból a hátszág, elsősorban Budapest színházi életére koncentrált a Színháztörténeti Tár és a Széchényi Könyvtár gyűjteményi anyagából válogatva. A háború kitörésekor a magyar színházi élet „lélegzetvételnyi” időre elhallgatott, majd háborús propaganda darabok műsorra tűzésével reagált. A kiállításban közölt gazdag dokumentáció: újságkivágatok, fényképek színlapok, képeslapok, karikatúrák a háború alatt is pezsgő színházi életről tudósítanak, Bécshez hasonlóan gyakori premierekről, gyakorlatilag mindennapos előadásokról – elsősorban a fővárosban, valamint a színészek frontra látogatásairól, ahová a kultúra, a háborús borzalmaktól való időleges megszabadítás missziójával – és illúziójával – érkeztek.

**BESZÁMOLÓ „A KÁRPÁT-MEDENCEI TRAGÉDIÁINK 1944–1953.
MAGYAROK ÉS NÉMETEK SZOVJET HADIFOGSÁGBAN,
KÉNYSZERMUNKÁN ÉS A GULÁGON” CÍMŰ KONFERENCIÁRÓL**

2016. február 25–26-án került sor a VERITAS Történetkutató Intézet által a Gulág Emlékév keretében szervezett tudományos konferenciára, amelynek a Hadtörténeti Intézet és Múzeum adott otthont. A 17 elhangzott előadás több aspektusból vizsgálta Magyarország XX. századi történelmének egyik legtragikusabb és kevésbé ismert fejezetét, amely számos hadtörténeti vonatkozást is magában foglal. A konferenciát Szakály Sándor főigazgató (VERITAS) nyitotta meg, majd Boross Péter volt miniszterelnök köszöntötte a résztvevőket.

Az előadások sorát Bognár Zsolt egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem) kezdte meg *Hadifogolyként, vagy internáltként? Különbözőségek és hasonlóságok a magyarországi civilek szovjet fogságba hurcolásánál* című előadásával. Rámutatott, hogy a hadifogoly-kérdés az egyik legfontosabb problémát jelentette 1945 Magyarországon. A téma tanulmányozásánál döntő fontosságú, hogy a szovjet hadifogoly-szabályozás során nem csak azok lehettek hadifogolyok, akik valamikor katonák voltak, hanem azok is, akik katonai tevékenység során estek fogságba. Ez teremtette meg annak alapját, hogy civileket is tömegesen hurcoltak hadifogolyként az eurázsiai impériumba. Fontos distinkció, hogy a hadifogolyok zöme jogilag nem a GULAG-ra, hanem GUPVI rendszerébe került. Bognár Zsolt joggal mutatott rá, hogy a „hadifogolyok” összegyűjtésénél, az önkényes internálásoknál döntő szerepe volt a helyi parancsnokok személyes, sokszor írásban egyáltalán nem dokumentált döntésének.

Stark Tamás tudományos munkatárs (MTA BTK TTI) *A „Fehér könyv” születése. A magyar emigráció küzdelme a Szovjetunióban lévő foglyok hazaszállításáért* címmel tartott előadást. A *Fehér könyv a Szovjetunióba hurcolt hadifogolyok és polgári deportáltak helyzetéről* című kiadványt a nyugati emigrációban élő magyar bajtársi közösségek állították össze az adatokból és információkból, amelyekről elsősorban a nyugatra érkező volt hadifogolyok és internáltak révén szereztek tudomást. A kötet – összhangban a magyar statisztikákkal – 620 ezerben állapította meg a Szovjetunióba hurcolt katonák és civilek létszámát, valamint elsőként dokumentálta, hogy számos hadifoglyot civil internálttá minősítettek át 1948-et követően.

A következő előadást Bank Barbara, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja tartotta, *a kelet-közép-európai táborok rendszere* címmel. Részletesen bemutatta, hogy a szovjet internáló táborok rendszerét miképp adaptálták a megszállt kelet-közép-európai országokban, bemutatva azok gazdasági szerepét, valamint a bolsevik elképzelések útjában álló politikai és társadalmi erők felszámolását. A lengyel helyzet bemutatása során az előadó kitért arra, hogy a szovjetek rengeteg ukrán nacionalistát internáltak át a megszállt országba, vagyis ez a példa mutatta be a legjobban, hogy a kelet-közép-európai táborok hálózata a szovjet gulág-rendszer szerves részét képezte.

Matkovits-Kretz Eleonóra, a Magyarországi Németek Szövetsége Pécs-Baranya megyei szervezetének vezetője *A 0060-as parancs, a baranyai németiség meghurcoltása* címmel tartott előadást. A parancsot 1944. december 16-án adta ki Sztálin, amelyben elrendelte a Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén lévő valamennyi munkaképes német, 17 és 40 év közötti férfi és 18–30 év közötti nő internálását, annak érdekében, hogy a front „közvetlen mögöttes területén” közmunkát végezenek. A gyakorlatban ez a Szovjetunióban végzendő kényszerszolgálatát jelentette. Az előadó több személyes példán keresztül mutatta be a 0060-as parancs gyakorlati végrehajtását, valamint az ezzel járó embertelen kínokat.

Ezt követően Márkus Beáta doktoranda (Andrássy Gyula Németnyelvű Egyetem) *Szovjet megszállás a „Sváb Törökországban”* címmel a Baranya-, Somogy-, Tolna megyékben elhelyezkedő, a XVIII. századi betelepítéssel, betelepeléssel összejtött nagy, összefüggő német tömb 1944–1945. évi sorsát mutatta be. Részletesen számolt be arról, hogy a Vörös Hadsereg érkezése előtt a Wehrmacht és SS alakulatok is szisztematikusan rombolást hajtottak végre a térségben. A leghevesebb harcok Mohács térségében voltak, ahol a dunai átkelést kierőszakoló 3. Ukrán Front rendkívül súlyos pusztítást vitt végbe. az előadó néhány község példáján keresztül vázolta a kényszerszolgálat elhurcoltak fátumát.

Kosztjó Gyula doktorandusz (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) *Megszállás, terror, elhurcolás szovjet berendezkedés Kárpátalján 1944–1950* című előadása nyitotta meg azon referátumok sorát, amelyek az 1944-ben Magyarországhoz tartozó, majd ismét elszakított területek lakosságának szovjet elhurcolását vázolták. Elsőként a szovjet katonai megszállást mutatta be: Ungvár elfoglalása (1944. október 27.) után még messze nem zárultak le a harcok Kárpátaljáért, mert Csap csak november 26-án került a 4. Ukrán Front kezére. A szovjetek a térségben kezdettől fogva a kollektív bűnösség elvét alkalmazták, és szisztematikusan internálták a német és magyar civileket kényszerszolgálatra. A szovjetizálás második fázisában, amit a kárpátaljai emlékezet donbászi munkaszolgálat néven tart számon, egy új kiegészítő szakaszt jelentett. Az elhurcolásokkal párhuzamosan megtörtént a magyarság anyagi kifosztása, ami a terület Szovjetunióba történő integrálását alapozta meg.

Dupka György (helytörténész, Ungvár) ezt a folyamatot az NKVD iratainak tükrében mutatta be *Kárpátalja erőszakos szovjetizálása, a helyi magyarok, németek internálása és megtorlása az NKVD jelentések tükrében* című előadásában. Részletesen mutatta be Benes Kárpátalját érintő politikáját, valamint tárgyalásait a szovjetekkel. Ennek révén Kárpátalja sorsa már 1944-re eldőlt; a szovjetizálás irányításával Ivan Turjanicát, az NKVD ügynökét bízták meg. A kényszerszolgálatra hurcoltak első csoportját az úgynevezett hadifogoly-szedő akció során szállították el, majd a háromnapos málenkij robotra kötelezettek következtek. A szovjet internálások sehol másutt sem valósultak meg azzal az intenzitással és mélységgel, mint Kárpátalján, így nem túlzás azt állítani, hogy Turjanica intencióira etnikai tisztogatás történt, amely részben túlnyúlt Kárpátalja mai határain (például a Csonka-Bereg esete).

A következő előadást Molnár D. Erzsébet (Beregszász) tartotta *Kárpátaljai magyarok és németek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1949)* címmel. Molnár felhívta a figyelmet arra, hogy a kárpátaljai etnikai tisztogatás tényét a görögkatolikusok és ruszinok mentesítése is igazolja. A konferencia résztvevői megrázó beszámolót ismerhettek meg arról, hogy milyen körülmények között próbáltak megmenekülni a kényszer-

munkára kötelezettek az internálásról. A legkegyetlenebb sors talán a Szernye-mocsárban évekig bujkáló hadköteleseket – vagyis kényszermunkára kötelezetteket – sújtotta.

A konferencia első napját Tóth Eszter Zsófia tudományos főmunkatárs (VERITAS) zárta le *Magyar nők a Gulágon* című előadásával, aki számos interjút készített az érintett asszonyokkal, így az oral history révén mutathatta be témáját. A kényszermunka és nélkülözések okozta szenvedés mellett a nőket számos magánéleti dráma gyötörte, amelyek közül messze kiemelkedett a Szovjetunióban született gyermekeik tőlük való elszakítása. Jóllehet a rendelkezésre álló adatok alapján a nők a gulágra hurcoltak „mindössze” 6%-át tették ki, sorsuk elválaszthatatlan a gulág-tematika történetétől.

Benkő Levente Magyarok és németek internálása 1944 ősszel Romániában című előadása nyitotta meg a második nap referátumait. Az előadó rámutatott arra, hogy a két nemzetiség sorsát különösen keservessé tette, hogy a szovjetekhez átállt románok a boszszú lehetőségét látták a kényszermunkára hurcolásában, ezért lelkesen támogatták a bolsevik intenciókat. Az 1944 szeptemberében kiadott rendelkezések alapján az összes német és magyar letartóztatható volt, és bár a megvalósítás ebben a formában nem történt meg, az erdélyi helyzetet is a kollektív bűnösség elve határozta meg, egyben a román és szovjet hatóságok itt is lényegében etnikai tisztogatást valósítottak meg.

Ezt követően Murádin János Kristóf (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem) *Valóság és propaganda. Erdélyi magyar civilek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban 1944 és 1949 között* című referátuma következett. Megállapította, hogy a témában további alapkutatásokat kell elvégezni, mivel – Erdély esetében is – egy teljesen elfelejtésre ítélt párhuzamos történelemről beszélhetünk, amiről nagyon sokáig beszélni sem lehetett. Az Erdélyből elhurcoltak száma közel százezer főre tehető.

Gazda József *Népirtás a Székelyföldön. A „Répások”* címmel tartott előadást. A székelyföldi kényszermunka elnevezését az a kommuniké adta, melynek alapján a helyi lakosságot répa szedés ürügyén hurcolták el. Az előadó bemutatta, hogy a román közigazgatás visszaküldte a térségbe az 1940 előtt itt állomásoztatott csendőroket, akik helyi és lakosságismeretük révén tevékeny szolgálatot tettek az internálás érdekében. A helyi lakosság gyakran megvesztegette a csendőrséget, így egész falvak menekültek meg.

Menczer Erzsébet (elnök, a Szovjetunióban volt magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete) *A málenkij robotra elhurcoltak emlékének megőrzése* című referátumában a 800 ezer Szovjetunióba hurcolt magyar sorsát európai kontextusba helyezve az emlékezés fontosságára hívta fel a figyelmet, különös tekintettel arra, hogy súlyos csorba érte a magyarság alapvető emberi jogait, amit tetézt a hallgatás okozta közöny.

Majorszki András (elnök, Gulágkutatók Nemzetközi Szövetsége) *„Az igazságot nem lehet elfojtani.” Ondi kényszermunkások megpróbáltatása a Szovjetunióban* címmel tartott előadást. A referens helytörténeti kutatás révén Ondi község példáján keresztül mutatta be a kényszermunkások sorsát. Ondi előbb román, majd szovjet megszállás alá került, és összesen 45 főt hurcoltak el Szovjetunióba. A község példája jól illusztrálta azt a több előadásban is rögzített tényt, hogy az internálások során döntő szerepe volt a végrehajtó közigazgatásban dolgozók humánumának is.

Csorba Béla (Temerin) *Délvidéki magyarok szovjet táborokban* című referátuma a tisztaistvánfalvai internáló tábor mindennapi életét mutatta be, ahol hat és félezer ember pusztult el. A Délvidéken is szomorú tendenciát jelentett, hogy a jugoszláv erők jóval bru-

tálisabban jártak el a helyi német és magyar lakossággal szemben, mint a szovjetek, akik több esetben a biztos lemészárlástól mentették meg a hadifoglyokat.

Matuska Márton (újságíró, Újvidék) *a Sajkás-vidék magyartalanítása* címmel tartott előadást. A Duna és a Tisza összefolyásától némileg északra elhelyezkedő terület a jugoszláv partizánok által elkövetett tömeggyilkosság-sorozat egyik fő centrumát jelentette. Az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy miközben 2013-ban a magyar államfő bocsánatot kért az 1942. évi újvidéki razziáért, szerb részről ez nem történt meg az 1944–45. évi mészárlásokért.

Köteles László (alelnök, CSEMADOK) *Málenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén és a szlovákiai magyarság sorsa* című referátuma zárta a konferenciát. Az előadás megvilágította, hogy a felvidéki magyarság balsorsa igen nagy hasonlóságot mutatott az erdélyi, kárpátaljai és délvidéki helyzethez, vagyis itt is az etnikai tisztogatás eszközévé vált az internálás.

A konferenciát Rétvári Bence humán erőforrás miniszter-helyettes gondolatai zárták. Összegezve a konferencia legfőbb tanulságait elmondható, hogy a GULAG és GUPVI keretében kényszermunkát végeztek sorsának feltárása további kutatásokat igényel; ezzel párhuzamosan azonban a történetészék erkölcsi kötelessége múltunk e fejezetének megismertetése a társadalom szélesebb köreivel.

SZEMLE

JOHN HALDON

BYZANTIUM AT WAR AD 600–1453

(Osprey Publishing, Oxford, 2014. 96 o. ISBN 978 1 4728 1004 5)

John Haldon bizánci hadművészet-trilógiájának ismeretterjesztő darabja most már e-könyv formájában is kiadásra került. Ebből következnek, hogy inkább csak az érdeklődő, és nem szakértő közönségnek szánta ezt a rövid kötetet, tehát jegyzeteket, aprólékos adatokat ne is keressünk benne (bár azért kerül bele az utóbbiakból). A kötet elején az Osprey kiadó szokása szerint kronológiával segíti az eligazodást az eseményekben, ám a korszak rövid szöveges összefoglalójára nem fordított időt a szerző.

Az események ismertetése elég hiányos s kissé túlságosan tömörített formában olvasható. A bevezetésben a bizánci állam területeinek földrajzi jellemzőit tárgyalja, főleg a Balkánra és Anatóliára koncentrál (meglepően az előbbi a hangsúlyosabb). Ezután a birodalom történelmének rövid összefoglalója következik az V. századtól kezdve, Justinianuson át Heraklaiosig, röviden kitérve a túlzott expanziós politika hátrányaira, majd az iszlám megjelenésére. Ezek következménye volt az, hogy a VII. század végére a bizánci hadsereg egyre inkább védelmi funkciójú milíciává alakult át, amely a gerillastratégia alapján a támadók ellátásának megakadályozására törekedett, a támadó hadműveletek ritkák lettek, inkább csak megelőző céllal folytak. A 730-as évektől kezdett stabilizálódni Bizánc helyzete, újra megjelent a képzett katonaság iránti igény, végül a X. századra már úgy alakultak a belső és külső viszonyok, hogy ismét terjeszkedésbe kezdhettek keleten és a Balkánon egyaránt. A haderő egyre inkább a zsoldosokra támaszkodott, s taktikai komplexitása megnőtt – viszont ennek negatív következményei is voltak: mindez növekvő adókkal járt, a védelmi szervezetet elhanyagolták, a saját lehetőségeiket gyakran túlbecsülték. Ez vezetett a XI. század végi összeomláshoz, amiből a Komnenos-császárok reformjai és konszolidációja következett, s végül a negyedik keresztes hadjárat a birodalom feldarabolásához vezetett. Az 1261-es restauráció már csak egy csonka birodalmat hozott létre, mely nem tudta feltartóztatni a további hanyatlást és végül elbukott (1453). Haldon szerint a birodalom történetében öt szakaszra osztható a hadügy fejlődése: 1. Justinianus kora, a visszahódítás, 2. az összezsugorodás és a védelmi jelleg uralkodóvá válása a VII–VIII. században, 3. a IX–XI. század a konszolidációtól az offenzív fellépésig, 4. az összeomlás és az ókorból örökölt struktúrák reformja a XI–XII. században, 5. a végső hanyatlás kora, előbb a felosztás, majd Szerbia felemelkedése, végül az Oszmánok miatt.

Az első fejezetben (*Warring sides – Neighbours and enemies*) a szerző sorra veszi az ellenségeket, előbb nyugaton a bolgárokat, az itáliai államokat, a németeket, majd északi szomszédjaikat (Rusz, a sztyeppei népek, Magyarország). Keleten előbb a Szászánida Perzsia, majd az arabok következnek, utóbbiak jóval részletesebben., szakaszokra tagolva. Az első, 650–720 közötti időszakban a Bizánc meghódítását célzó hadjáratok domináltak, 720–750 között egy átmeneti állapot volt, támadásokkal tarkítva, majd innen a XI. szá-

zad közepéig az Abbászida kalifátus hanyatlásával Bizánc helyzete megerősödik, és fokozatosan a legerősebb állammá válik a Közel-Keleten. Ezután az 1050-es évektől a belviszályok és a szeldzsuk-törökök felemelkedése miatt Bizánc fokozatosan gyengül és elveszíti Anatóliát (bár Haldon szerint Manzikert csak egy kisebb vereségnek számít katonai szempontból). A XII. század végén aztán színre lépnek az Oszmánok is. A szerző azzal zárja a fejezetet, hogy a sokszereplős külpolitikai tér miatt Bizánc hatékony diplomáciai rendszert tartott fenn, mivel a szövetségek, ajándékok, hírszerzés egyaránt fontos volt a birodalom számára – de ha ezek a módszerek mégsem váltak be, akkor a hadseregre várt a munka neheze.

A következő fejezet (*Outbreak – Why and how did Byzantium fought wars?*) tárgyalja a háborúskodás fontos kérdéseit, kezdve a stratégiai megfontolásokkal. Eszerint Bizánc szűkös erőforrásai miatt nem engedhette meg magának, hogy katonailag visszahódítsa elveszett területeit, de mindig igyekezett valamiféle egyensúlyt kialakítani. Felörlő módszerek, portyázás és az ellenség erőforrásainak pusztítása vált uralkodóvá a háborúskodásban. Itt mutatja be Haldon a defenzív hadművészet lényegét: az arab terjeszkedés megváltoztatta a stratégiai helyzetet, kerülni kellett a nagy ütközeteket. A keleti csapatokat visszavetették Anatóliába, ezzel megvetették a thema-szervezet alapjait, ami a birodalom hadszervezetének alapját adta a következő évszázadokban. Mellette azonban a VIII. században létrejött egy hivatásos jellegű mag, a tagmák katonasága is, akik a külföldi hadjáratokra induló seregek gerincét alkották. Az ellenséges támadásokkal szemben a hágók védelmével (kleisurák alapítása), erődépítéssel, a portyázók folyamatos zaklatásával reagáltak. Ez a defenzív stratégia a X. században kezdett átalakulni, amikor már támadó hadjáratokat is képesek voltak indítani, viszont amikor a XI. század közepén Bizánc helyzete ismét romlásnak indult, az ilyen mély védelmi szervezet nagyon hiányzott a szeldzsuk támadókkal szemben. Ezután a könyv a defenzív célú megelőző hadjáratokra tér ki, melyek változó sikerűnek bizonyultak, mint például I. Nikephoros katasztrofális bolgárok elleni támadása 811-ben.

A következő téma a támadó hadjáratokról szól, kissé csapongva, mivel inkább a stratégiai megfontolásokat tárgyalja (érdekes példa II. Nikephoros bolgárok elleni támadása, amit a régi adókövetelés visszautasítása váltott ki, hogy aztán a Szvjatoszlav elleni háborúba, majd II. Basileios hosszú háborújába torkolljon). A XI. században az elért eredményeket már inkább szövetségek és ütközőállamok révén próbálták biztosítani, melyek segédszervezeteket nyújtottak ehhez. Ez a katonai és diplomáciai módszerek egyensúlyára építő megoldás azonban az 1040-es években felborult a polgárháborúk és lázadások miatt. Ekkoriban a katonai költségvetés csökkent, és főleg külföldi zsoldosokra költötték, a thema-szervezetet elhanyagolták. Manzikerthez is egy többnemzetiségű zsoldos sereggel vonult Romanos Diogenes, és bár veresége katonailag nem volt súlyos, a következő polgárháború és szétesés megnyitotta az utat a törökök előtt. Ezután a Komnenosok továbbra is a zsoldos haderőre támaszkodva próbálták úrrá lenni a helyzeten, ám végső soron sikertelenül.

A *The fighting – Organising for war* című fejezetben mutatja be a hadszervezet és a taktika változásait a késő római kortól kezdve, de a logisztikai, stratégiai kérdések is szóba kerülnek. A bizánci seregekben a gyalogság szerepe – főleg az arab hódítás után – visszaesett, a lovasság vált a fő fegyvernemmé, ezen belül a fővárosi tagmák adták az elit nehézlovasságot. A szerző bemutatja a themák szervezeti felépítését, a pontos létszámada-

tok hiányát. A X. századi hódító hadjáratok a taktika és a hadszervezet átalakulásával jártak: a gyalogság fontossága megnőtt, bevezették a négyszög alakzatot. A lovasságnál létrehozták a páncélos kataphraktosok egységét, mely tompa ék alakzatban indult az ellenséges hadrend áttörésére. Ebben az időszakban a hivatásos egységek szerepe egyre fontosabbá vált, a fegyelmezett, jól képzett és vezetett, gondosan ellátott haderő volt a döntő a korszak győzelmeiben. A csúcst a XI. században hanyatlás követte: a védelmi themaszervezet elhanyagolása miatt ezek állománya csökkent és romlott, az idegen zsoldosok növekvő alkalmazása miatt „a bizánci hadsereg szigorúan véve többé nem volt bizánci.” A soknemzetiségű haderőben természetesen a hozott taktikai elemekre építettek, a hadvezérek fő feladata ezek helyes összcsiszolása volt a Komnenos-korban. A mű kitér a stratégiai kérdésekre, majd a logisztikára is: a hatékony ellátó szervezet is komolyan befolyásolta a hadműveletek sikerét. Pénzbeni és természetbeni szolgáltatásokkal egyaránt megtámogatták a csapatokat, ami persze gyakran komoly terhet jelentett a lakosságnak, a hadsereg átvonulása nélkül is. A hadjáratra vonuló seregek útvonalán megsabták, hogy mely területek milyen és mennyi ellátmány beszolgáltatásával tartoznak (ha császár is részt vett, az udvartartás ellátása is jókora terhet jelentett). A védelmi harcokban a gerilla hadműveletek során kisebb egységek jobbára helyből szereztek be mindazt, amire szükségük volt – a lakosok elvileg mindezt aztán leírhatták a következő évi terményadóból. A bizánci katonai sikerek titka a logisztikai szervezet volt, s miután a politikai és gazdasági folyamat változásával már nem tudták fenntartani a logisztikai bázist, a birodalom bukása csak idő kérdése volt.

A következő fejezet (*Portrait of a soldier – Recruitment, discipline and life on campaign*) mutatja be a katonák státusát, a katonaállítás módjait, a kiképzés és a fegyelmezés módjait. Betekintést ad a különböző egységek által alkalmazott manőverekről, alakzatokról, majd egy fiktív katona, Theodoros életéből vett leírással bemutatja a katonaélet nehézségeit az arkadiopolisi csatába vonuló bizánci seregben (itt is sokat megtudhatunk az alkalmazott taktikákról, a menetalakzatról, a táborverés rendjéről, az élelmezésről – bár kissé bosszantó, hogy 971-re datálja. Bizánc háborúhoz való viszonyát foglalja össze a következő fejezet (*The world around war – War and peace*). Rámutat, hogy a keresztény ideák szerint a birodalom elvben pacifista volt, azonban Róma örököséként a hadakozás az államszervezet fontos funkciója maradt. Átalakítva a császárkultuszt, az (immár nem istenített) uralkodó továbbra is a birodalom élére Istentől választott személy maradt, aki megvédi a keresztény közösséget a sötétség erőitől. A szent háború eszméje nem alakult ki, bár az iszlámmal érintkezve megjelent az elesett katonák menyeyei jutalmának, vértanúvá nyilvánításának ötlete, de ezt az egyház elutasította; a népi vallásosság szintjén azért megjelentek a háborús misztika elemei (a X. századi Praecepta militariából idéz egy imaszöveget). Kitér a hadakozás és a társadalom viszonyára, arra, hogy nemcsak az ellenséges támadások okoztak súlyos pusztításokat, hanem a saját csapatok fenntartása, ellátása is súlyos teherként nehezedett a lakosságra.

A következő rész (*Portrait of a civilian – Metrios, a farmer*) voltaképp az előbbieket szemléltetése, amely egy fiktív civil életén át mutatja be a vidéki lakosság életét a gyakran támadásoktól sújtott Anatóliában (a szerző a VII–XII. századi források alapján állította össze). Ennek főszereplője egy IX. századi paphlagoniai gazda, akinek különböző problémákkal kell szembenéznie egy esedékes nyári hadjárat előtt (terménybeszolgáltatás, beszállásolás, önkényes adószedők stb.). Ez a fejezet jól szemlélteti, milyen nagy hatással

volt a háborúk és a haderő fenntartása a mindennapi életre még akkor is, ha a lakosságnak egy békésebb időszakban nem kellett idegen támadók elől menekülni.

A *Death of an empire* című fejezetben a birodalom hanyatlását és bukását foglalja össze. Hangsúlyozza a megváltozott környezetet: a Nyugat fokozatosan szorította vissza Bizánc addigi pozícióját a nemzetközi rendszerben. A normannok, az itáliai kereskedővárosok, majd a Német-római Császárság egyaránt fenyegetést jelentettek, amit súlyosbított kele-ten a szeldzsuk hódítás. A végeredmény a negyedik keresztes hadjárat lett, ami Bizánc feldarabolásához vezetett, melyből többé nem tudott talpra állni Konstantinápoly vissza-szerzése után sem. A XIV. században ismét felgyorsult a hanyatlás, az oszmánok végül a birodalom összes töredékét meghódították. A kötetet lezáró részben a szerző következtetéseit foglalja össze a témáról, melyek szerint a hatékony pénzügyi apparátus nagyban segítette a birodalom túlélését a XII. század végéig. Katonai szempontból a logisztikai támogató rendszer fontosságát emeli ki, továbbá a taktikai rend és fegyelem, valamint a hozzáértő vezetés szerepét. Összefoglalva: „Bizáncot a háborúk tették azzá, ami volt.” Végül egy függelék a bizánci uralkodókról és egy rövidke bibliográfia zárja a kötetet (aki további olvasmányokra kíváncsi, inkább a *Warfare*-kötet részletes irodalomjegyzékéből tájékozódjon). Haldon fő megállapításai a bizánciak hadművészetéről megegyeznek azokkal, melyeket már korábbi munkáiban is megfogalmazott. Eszerint Bizánc a VII. század óta védekező stratégiát folytatott, amit túlerejű ellenségei és szűkös erőforrásai kényszerítettek rá. Fejlett logisztikai és pénzügyi szervezete biztosította számára a meglevő források hatékony kihasználását, ezért maradhatott fenn oly sok évszázadon át. Megint csak kár, hogy a logisztikai kérdéseket nem kísérte néhány adatsor a létszámokról vagy a zsoldokról, mivel ezek sokat segíthettek volna az olvasóknak.

A szerző a Herakleios előtti és I. Alexios utáni korszakot röviden mutatja be a kötetben. A köztörténeti rész hiányos és főleg a katonai vonatkozásokra koncentrál, egy nem szakértő közönségnek íródott műnél ez problémát jelenthet. A kötet hiányosságai közé tartoznak a használható kísérő rajzok, mivel ezek nélkül alig tudhatunk meg valamit a korszak bizánci katonáinak fegyverzetéről, felszereléséről. Több térkép is található a műben, bár igen váltakozó színvonalon (a domborzati és útviszonyok jól kapcsolódnak a témához, de a politikai határokat bemutatók egyszerűek, hadjáratokat bemutatók egyáltalán nincsenek). A saját *Warfare*-kötetéből¹ átvett a szerző néhány ábrát a hadrend és a menetalakzat bemutatására, illetve G. T. Dennistől a tábor alaprajzát és védelmét bemutató ábrákat.² Nagy kár, hogy nem illusztrálja a bizánciak hibáit és erényeit egyes hadjáratok bemutatásával. A könyv fényképanyaga hiányossága miatt csalódást okozott.

Az említett problémáktól eltekintve John Haldon jól használható, népszerűsítő kötetet alkotott, ami a szélesebb olvasóközönség számára igazán hasznos lehet.

Tőser Márton

¹ Haldon, John: *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*. London, 1999. 225., 161., 162. o.

² Dennis, George T.: *Three Byzantine Military Treatises*. Washington, 1985. 335. o.

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET

Tudomány és hagyományörzés

(Szerk. Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna.
MTA BTK MÓT Kiadványok 1. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014. 431 o.
ISBN 978-963-9627-87-1)

2014-ben látott napvilágot a *Magyar őstörténet – Tudomány és hagyományörzés* című kötet, mely az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoportja által 2013. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásainak anyagát tartalmazza. Történészek, régészek, antropológusok, genetikusok, nyelvészek és néprajz-kutatók számolhattak be legújabb kutatásaikról. A sajtó több esetben nemzedékváltásról adott hírt, ami csak részben igaz. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a felsorolt szakterületek relevanciája eltérő. Az etnikai interpretáció gyakori megkérdőjelezése behatárolja a régészettudomány lehetőségeit, a fősodorbeli kutatás nem támogatja a honfoglalás korának néprajzi analógiákkal való értelmezését, ráadásul kételyek merültek fel a nyelvészet földrajzi lokalizációban játszott szerepét illetően is. A különböző tudományágak viszonyrendszere változókéony; szakmai körökben általánosan elfogadott volt, hogy az őstörténet-kutatás gerince a nyelvtudomány, míg a történettudomány szerepe másodlagos, a régészeté pedig harmadlagos. Napjainkban nagyobb szerepet kapott az anyagi kultúra értékelése, miközben hangsúlyosabbá váltak a genetikai vizsgálatok is.

A Kárpátoktól keletre napvilágot látott, a Kárpát-medence X. századi emlékéanyagával összefüggésbe hozható leletek összegyűjtése és rendszerezése a régészettudomány feladata. A magyarság vándorútjával kapcsolatban két szemléletmód létezik: a lineáris megközelítés a nyelvtörténeti fázisok egymásutánjából felállított relatív kronológiának igyekezett megfeleltetni a történeti–régészeti adatokat, míg a retrospektív megközelítés a Kárpát-medencei X. századi emlékéanyag alapján próbálta felgöngyölíteni a magyarság korábbi szállásterületeit (20. o.). A retrospektív régészeti kutatások jellegét az a nem mindig kimondott, de az interpretációkban következetesen érvényesített szemlélet is befolyásolta, miszerint a temetkezési rítusok jóval konzervatívabbak a tárgyi kultúránál, másfelől azon vélekedés, mely egy műveltség jelentős mértékű fennmaradásával és egy századokkal korábbi állapotra való visszautalás lehetőségével számolt. A retrospektív nézetnek megfelelően egy miliőben megtalálhatóak egy korábbi állapotra való visszautalás támpontjai is – ennek vadhajtása statikus anyagi kultúrát feltételez.

A kötetben belül Fodor István Türk Attilával szemben megfogalmazott kritikája (55–59. o.) utal leginkább generációs ellentétekre. A vita nem(csak) a kutatástörténet vagy a kelet-európai leletanyag megítélése körül forog, hanem a metodika is eltér, nem beszélve az interpretációs lehetőségekről.

Türk Attila *A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban* című írásában rámutat a kelet-európai régészeti vizsgálatok rendszerváltást követő marginálissá válására. A korszak történelmi háttere kapcsán a szerző főképp két szegedi középkorász, Tóth Sándor László és Polgár Szabolcs munkáira támaszkodik. Mint arra Fodor István elnöki zárszava is rávilágít, történeti és filológiai kérdésként merül fel Levédia lokalizációja vagy nemléte, illetve a magyar–besenyő konfliktusok datálása (58. o.).

A heterogén szaltovói kultúra emlékanyaga sokáig szolgált összehasonlítási alapul a magyar kutatás számára, azonban a kazár–magyar kapcsolatoknak Türk szerint nincs régészeti bázisa, így a bizánci–kazár összefogással emelt védelmi rendszer (ide sorolható Sarkel is) sem a magyar fenyegetésnek köszönhette létét. A sok száz éves pontuszi és kaukázusi tartózkodás korábban uralkodó nézete helyett a szerző orosz és ukrán szakirodalmi érvek alapján a gyorsan zajló népmozgás mellett érvel: eleink a IX. század elejénél nem korábban, de a IX. század dereka előtt tehették meg a ligetes steppén keresztül a Volga–Urál vidéke és a Kárpátok előtere közötti utat (22–24. o.). A Dnyeszter folyó vonaláig még 895. évi elköltözésük után is megmaradt a honfoglalók befolyása. Több helyet érdemelne a honfoglalás kori emléktanyag észak- és kelet-európai kapcsolatrendszerére (22. o.). Miközben az orosz és ukrán régészeti irodalom több megállapítása vitatható, a szerző szerint a szaltovói kutatásban nem játszott szerepet a politikai befolyás.

Szöke Béla Miklós nem csupán ismeri a IX. századra vonatkozó írott adatokat, de forráskritikájuk terén is értékes megállapításokat tett. A *Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás* címet viselő írása (31–42. o.) vázlatosan ismerteti az Avar Kaganátus megszűnését, a Pannonia néven ismert térség Karoling érdekkörbe vonását (32–33. o.), majd kísérletet tesz a honfoglalás újrakeltezésére. Megállapítja, hogy a honfoglalók első nemzedékének régészeti nyoma nem mindig korrelál az írott adatokkal, sőt, más keletről érkező népnél is hasonló jellegzetességet figyelhetünk meg. A szerző az írott forrásoknak tulajdonít prioritást, Hinkmar reimsi érsek 862-es tudósítása alapján vetette fel, hogy az első honfoglalók már a IX. század közepe táján a Kárpát-medencében tartózkodtak (36–38. o.). Hasonló elképzeléssel Mechthild Schulze-Dörrlamm állt elő korábban, azonban a hazai régészszakma többsége elutasította a német régészni módszertanát és kronológiai rendszerét.

„A magyarok... a 9. század utolsó éveii feltűnő módon mindig csak a Duna völgyében zajló, helyi konfliktusokban vesznek részt – hol a bajorok, hol a morvák szövetségeseiként” – írja Szöke. A fenti háborúkba való hatékony beavatkozást a magyarok Kárpát-medencei tartózkodása tette lehetővé, tehát elődeink azért tudtak az Alpok előteréig előrenyomulni, mivel szállásaik a Tisza vidékén helyezkedtek el (37. o.). Élünk a gyanúperrel, hogy a nyugati források nem rögzítettek minden támadást. Ugyanakkor szelektív forráskezelésnek tűnik a muszlim kútfők kihagyása: az északi erdőövezet elleni magyar hadjáratok a honfoglalás előtt zajlottak, tehát kizárólag a keleti frank–morva háborúk alapján nem határozhatjuk meg a magyar szállásterületet. Azon túl, hogy ez ante hoc ergo propter hoc érvelési hiba, hadtörténeti szempontból is emelhetünk kifogást: a hadi eseményekből nem következik a felvonulási útvonal rövidege vagy a célterület birtokba vétele – egyes csehszlovák régészek hasonló logika alapján terjesztették ki Nagymoráviát a Dunántúlra. A szerző által felhozott bolgár példa, a Dowina elleni 864-es hadjárat is saját érveit gyengíti: mivel többen megkérdőjelezi a bolgárok alföldi tartózkodását, a bulgáriai erőknek több száz kilométert kellett megtenniük a harctérig. Másrészt a honfoglalók időnként 1300–2000 km-re vezetett hadjáratai felülmúlták közép- és nyugat-európai kortársaik logisztikáját, a sztyeppei seregek akciórádiusza nagyobb volt a letelepült népek haderejének hatótávolságától. A magyar szállásterületek fokozatos áthelyeződését, a több évtizeden át tartó migrációt ugyanakkor reális lehetőségként fogadhatjuk el. A szerző véleménye alapján a honfoglalók már a IX. század második harmadának elejétől megjelentek a Tiszántúlon, mindezt az első írásos forrásadatokra alapozza, holott egyetlen, 830-as

évekre vonatkozó forrás, György barát krónikájának folytatása utal a magyarokra, pontosabban egy több népnévvel illetett sereg al-dunai tartózkodására. Szőke Béla Miklós hipotézisének elfogadása ugyanakkor azzal a következménnyel járna, hogy a „klasszikus” vagy „első generációs” leletanyagnak jóval szélesebb horizonton kell eloszlania – a X. század első harmada helyett közel 75 év alatt –, tovább nehezítve a keltezését. Elmondható, hogy a régészeti kultúra megváltozása nem mindig magyarázható migrációval, számos kisebb népmozgásnak nincs régészeti lenyomata, továbbá nem lehet népvándorlásokat kizárólag írott forrásokra építeni.

A kötet régészeti tanulmányaival kapcsolatban általános észrevételeket tehetünk. Takács Miklós a növekvő számú telepkutatások alapján, Szentpéteri József a szakirodalom áttekintése révén jut arra a következtetésre, hogy a késő avar kori népesség nem pusztult ki a IX. században, hasonló véleményen van Szőke Béla Miklós is (139., 43–53., 33., 36. o.). Egyes történészekörök és a közvélemény túlzó várakozásaival szemben tény, hogy a VIII–IX. század fordulójának frank–avar háborúját „elrejtett kincsek, ostromlott erődítések, felperzselt falvak, tömegsírokban nyugvó harcosok hiányában” nehezen lehet régészeti módszerekkel kimutatni. Révész László és Takács Miklós színvonalas elemzéseikben az etnikai és társadalmi értelmezés nehézségeire irányították a figyelmet.

A honfoglalók életmódjával kapcsolatban több történeti konstrukció született (137–139. o.). A magyarságot katonai elitként láttató szemlélet hadviselésre berendezkedett társadalmat sejt, mely logisztikai háttérét alávetett földműves csoportoktól szerzi meg. A teljes társadalmi struktúrával számoló kutatás a katonáskodást egy specializálódott réteg hivatásának tartja, míg a honfoglalók gazdálkodási formáját a félnomád vagy letelepedőben lévő nomád életmódra vezeti vissza. Egy másik nézet etnikai felülrétegződésben gondolkodik, eszerint a török nyelvű vezető réteg elmagyarosodott. A többszöri bevándorlás hipotézise eltérő időbe helyezi a magyar ajkú alaplakosság és a fegyveres elit Kárpát-medencébe húzódását. A tárgyi tévedésekért és interpretációs nehézségekért ugyanakkor nem napjaink archeológiája felelős, hanem a kutatás korábbi szintjén felvetett vagy egyenesen tudománytalan modellek és kategóriák.

A jövő feladatai között kiemelt helyet foglal el a kronológiai rendszer pontosítása – Révész László keltezési kényszerről beszél, ami érthető, ha figyelembe vesszünk az akár másfél évszázadon át használt tárgytipusokat, vagy a nemzedékeken át igénybe vett temetőket – és a természettudományos eredmények inkorporálása.

Fóthi Erzsébet embertani tárgyú írásában (151–168. o.) az avar kori népesség időbeli csoportosítására tett kísérletet. Felosztásának alapja a korszak övgarnitúrája (elméleti kérdés, hogy az övgarnitúrák – mint afféle vezérletek – datálják, illetve kulturálisan minősítik-e a tőlük elütő sírokat vagy a leletkörnyezet, a sírcsoport, végletekben egy földrajzi régió mint adott történelmi keretbe illeszthető azonosító érv dönt-e egy adott tárgytipus etnospecifikus vagy importtárgy jellegéről). Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy az avarok egy hullámban költöztek a Kárpát-medencébe, ugyanis napjaink kutatása megkérdőjelezi a VII. század közepi, úgynevezett közép avar bevándorlást. A szerző megállapítja, hogy az avar kori népesség két csoportra, mongoloidokra és övet birtoklók euróidokra oszlott (154. o.), utóbbiaknak két további kategóriája létezett. Az avar kori népességrobbanás felvetése (152. o.) pontosítandó: a feltárt avar kori sírok mennyisége azzal magyarázható, hogy azok közel 300 éves periódust fognak át, zömében békés időszakot.

A genetikai kutatások iránti érdeklődés a tudományos szféra mellett a különböző nemzeti diskurzusokban is hangsúlyosan jelentkezik. Nem feledhetjük, hogy a mintavétel nagyban befolyásolja a kapott végeredményt, tehát korántsem mindegy, hogy történeti vagy recens népeiséget vizsgálnak-e, ugyanis a török háborúk pusztításai és a XVIII. századi betelepítések alapjaiban változtatták meg a Kárpát-medence etnikai arculatát. Az MTA Régészettudományi Intézetén belüli, Mende Balázs Gusztáv vezette és a Raskó István által fémjelzett szegedi (MTA SZBK Genetikai Intézete) kutatócsoport együttműködése lényeges eredményekkel járt. Mende Balázs Gusztáv előadása, illetve Csősz Arankával közösen jegyzett tanulmánya (173–177. o.) egy X. századi, teljesen feltárt temető sírjainak genetikai vizsgálatát tárgyalta. A mitokondriális DNS, az anyai vonalú genetikai örökítőanyag elemzése a hartai temető esetében példaértékű következtetéssel zárult: az ott nyugvó 15 nő nem állt egymással rokoni viszonyban. Ebből következik, hogy a honfoglalás kori temetők megítélésakor a szociológiai és néprajzi párhuzamok – gondoljunk László Gyula csekély forrásbázis alapján kidolgozott hipotézisére! – kritikával kezelendők.

Bakró-Nagy Marianne nyelvészeti összehasonlító módszereket tárgyalt, Agyagási Klára a török–magyar nyelvi kapcsolatokat elemezte. Alább Zoltán András és Hoffmann István írásával foglalkozunk részletesebben. Bár újabban megkérdőjelezzük a dunai Bulgária Alföldre való átnyúlását, Zoltán András vitatható megállapításokat is tartalmazó tanulmányában egy bolgárszláv (sic!) dialektus széles körű elterjedésével számolt a Kárpát-medence központi területein (207. o.). A szerző *A magyar–szláv nyelvi kapcsolatok* (205–210. o.) című tanulmányában a szláv–magyar együttélés keletkezésével foglalkozott, megjegyezve, hogy a szláv nazálist tartalmazó jövevényszavak átvételére a XI–XIII. században is sor kerülhetett (207–208. o.). Valójában a Kárpát-medence északkeleti részétől a Nyugat-Dunántúlra ívelő szláv nyelvjáráskontinuum igazolásra vár: a legújabb kutatás joggal irányította arra a figyelmet, hogy a Kárpát-medencei szlávok nem képviseltek olyan politikai vagy kulturális erőt, mely az avarokat identitásuk feladására kényszerítette volna, ahogy a korabeli bolgárok elszlávosodásának mértéke is vitatott.

A Kárpát-medence kora Árpád-kori etnikai megoszlásával és szláv településterülettel kapcsolatban eltérő megállapításra jutott Kniezsa István, mint Kristó Gyula. Hoffmann István *A helynevek mint az őstörténet forrásai* cím alatt (211–218. o.) egy némiképp megkopott presztízsű szakterületről értekezik. A szerző röviden kitér Kristó Gyula elméletének kritikájára: a tihanyi apátság alapítólevelében található toponímiai adatok 98%-a a magyar nyelvből eredetezhető (216. o.). Hozzátennénk, hogy a történeti helynév-tipológia elleni első támadást Solymosi László intézte, de nem a neves szegedi medievista (212. o.).

Régi hitvilágunk XX. századi kutatásában – elsősorban nyelvészeti és néprajzi érvekre támaszkodva, nemegyszer szinkrón jelenségeket visszavetítve – több elméleti konstrukció merült fel, amelyek mára pontosításra szorulnak. A probléma jelentőségét érzékeltetve fontosnak tartjuk kiemelni a honfoglalás kori „sámánhit” vagy „ősvallás” megítélésének azt a szemléletbeli különbségét, amely az 1960-as évek szellemi néprajz által determinált irányzata és napjaink kritikusabb hangjai között fennáll. A művelődéstörténetként feltüntetett szekció néhány helyén ráadásul évtizedekkel korábbi nézőpontokat is fellelhetünk. Hoppál Mihály *A magyar ősvalláskutatás (új) útjai* című, idegen nyelvű szakmunkákra is támaszkodó előadásában (231–238. o.) iráni párhuzamokra koncentrál. Bár a kutatás legfrissebb áramlatait kívánja ismertetni, ez a régészeti irodalom vonatko-

zásában kevésbé sikerül: a honfoglalás kori motívumkincs jelentéstartalmát illetően jóval óvatosabb a szakma. Voigt Vilmos *A magyar ősköltészet* (225–229. o.) című helyzetjelentése rávilágít a periodizálás, műfajbesorolás és kulturális kontextus kérdéseire; Paksa Katalin zenetörténeti áttekintése (239–249. o.) egy másik diszciplína, a nyelvészet korfelosztását alkalmazza.

A honfoglalásra és az azt megelőző korra vonatkozó írásos forrásbázis gyakorlatilag teljessé vált, legfeljebb a szerzőség kérdésével, a szövegek pontosabb keltezésével kapcsolatban tehetünk új megállapításokat, de kevés eséllyel találunk újabb adatot. Zimonyi István joggal emeli ki, hogy az arab és perzsa írásos források kutatása nem lezárt fejezet – más kérdés, hogy a magyarok 942-es hispániai kalandozásáról fennmaradt tudósítás nem új felfedezés, az 1970-es években vált ismertté. Veszprémy László írásában (273–288. o.) előbb a honfoglalással egykorú nyugati okleveles forrásokat tekinti át, majd az 1200 utáni hazai krónikáink és a nyugati lovagi kultúra összefüggéseit hangsúlyozza. Farkas Zoltán bizantinológus Ihor Ševčenko álláspontját eleveníti fel, miszerint a *De Administrando Imperio* készítője nem Biborbanszületett Konstantin volt; Kapitánffy István nyomán a DAI 38. fejezetét egy bizánci követjelentéshez köti (268. o.).

A középkori eredethagyományok és identitáselemek vizsgálata mindenekelőtt a medievisztika feladata. Szabados György *Identitásformák és hagyományok* (289–305. o.) című írása eltér a szekció többi előadójától, hisz nem egy külföldi forráscsoportot vizsgál, másrészt szerintünk vitatható kijelentésekkel él, mint az Árpádok élő Attila-hagyománya (299. o.). A szerző megkülönbözteti a hagyományközösséget az államszervező tevékenység révén létrejött csoporttól (289–290. o.). Kérdés, hogy a hun hagyomány utalhat-e a székelyek lehetséges avar kori eredetére, hiszen az Avar Kaganátus felbomlása nem okozta az avar etnikum eltűnését (291–293. o.). Szabados György úgy tartja, a származástudatok a többirányú etnogenezis Árpád-kori ismeretére utalnak, továbbá megkülönbözteti Anonymus elitista szellemiségű és Kézai etnikus érdeklődésű munkáját (299–300. o.).

Benkő Elek az ismert rovásos szövegemlékek datálása révén cáfolja azt az irodalomtörténészek között népszerű álláspontot, mely szerint a rovásírás a humanisták leleménye volt (311–327. o.). Sándor Klára *A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei* (329–342. o.) című írásában előadótársa érveléséhez csatlakozik. Úgy tartja, elsőként Mátyás udvarában használták az írást Erdélyen kívül. A kérdés tudományos súlyához, nemzeti diskurzusokban játszott szerepéhez mérten nem találunk újabb adatot. Szörényi László Desericzki János piarista szerzetes 1740-es években írott művét elemezte (343–347. o.). A szerző szerint vitatható stíluselemeket is felvonultató Desericzki hazánk európai szerepét pozícionálta újra, a „muszkákat” nevezve meg új ellenségként. Írása a Jugriatoposz első cáfolata is. Mester Béla a Szontagh Gusztáv 1851-es írása által kiváltott tudományos vitát ítélte meg (349–359. o.); a tudománytörténeti szekció utolsó írásában Mikos Éva a honfoglalás folklorizálódását tárgyalta (361–380. o.).

A magyar őstörténet iránti társadalmi érdeklődés a rendszerváltás után lendült fel, ezt jelzi a régészeti parkok iránti igény is, melyre Magyar Attila és Igaz Levente írásai utalnak. Érdekesség, hogy míg a korabeli műveltség legtöbb ábrázolója hagyományosan László Gyula köpönyegéből bújt elő, addig a legújabb régésznemzedék a természettudományok tárgyilagosságát tekinti alapnak. Bíró Ádám véleménye alapján egyedül az emberi maradványok fizikai antropológiai vizsgálata hordoz objektív információt

(393. o.). Kiemelt érdeklődés övezi a honfoglalás kori fegyverzetet, azonban vitatható minőségű vagy történelmileg nem hiteles fegyverek vannak forgalomban, elméleti szinten pedig Szöllősy Gábor cikkeit leszámítva alig született íjászattal kapcsolatos tudományos közlemény. Bíró Ádám Bencsik Péter íjkészítővel közös vállalkozása, egy kizárólag régészeti leletek alapján rekonstruált, háromszög szarvátmetszetű íj elkészítése önmagában is fontos, hasonló kezdeményezésekkel együtt hozzájárul a tárgyi kultúra korhű megjelenítéséhez (387–412. o.).

Milyen következtetéseket vonhatunk le a kötetről? A írott tanulmányok több esetben javukra változtak a 2013-as előadásokhoz képest. Jóllehet a könyv címlapján egy isten-ábrázolásként is értékelt övveret díszleg, a szerzők (érthető óvatossággal) nem térnek ki ennek „jelentésére.” A honfoglalók társadalma és életmódja alulreprezentált; a fegyverzet és hadszervezet kérdésköre kevésbé népszerű, pontosabban előbbi a hagyomány-örző szekcióban kap szerepet. A téma súlyához képest aránytalanul kevés cikk történeti tárgyú, a történeti szekció előadásai többnyire filológiai szempontúak. Ami a néprajzi témájú írásokat illeti, egy 1997-es kötet óta (*Honfoglalás és néprajz*) a diszciplinának nem sikerült az őstörténet-kutatást számottevően gazdagítania; hogy a XVIII–XIX. század történetírói miként vélekedtek egyes őstörténeti kérdésekről, a tudomány- és eszmétörténeti szempontok kivételével irreleváns. Lényeges, hogy a magyar őstörténet kutatói széles forrásbázisra alapozzák következtetéseiket. A hazai és külföldi kutatás toposzainak, torzításainak és meghaladott nézeteinek cáfolata fontos feladat, ha úgy tetszik: kultúrdiplomáciai kötelesség. Más kérdés, hogy a kötetre a sajtóban akadémiai állásfoglalásként utalnak. Valójában sokszínű, olykor egymással is vitázó álláspontokat fedezhetünk fel – így is van rendjén.

Perényi Károly

YEHOSHUA FRENKEL

THE TURKIC PEOPLES IN MEDIEVAL ARABIC WRITINGS

(*Routledge Studies in the History of Iran and Turkey, Abingdon, Oxon–New York, 2015. 143 o.*
ISBN 9780415747646)

A Routledge kiadó újabb kötettel bővítette a szeldzsukokkal foglalkozó kiadványainak egyre bővülő sorát. Yehoshua Frenkel már korábban is foglalkozott a török népekről a muszlim forrásokban található képpel, de ezúttal a szeldzsuk birodalom megalapításával kapcsolja össze ezt a témát, bemutatva, hogyan változott meg a barbár nomádokról kialakított kép a törökök hatalomátvételével a XI. században. A téma mindenképpen érdemes a behatóbb vizsgálatra, hiszen a török kor választóvonalat jelent az iszlám történelemben: a Szeldzsuk-ház hatalomra jutásával a muszlim államok a Közel-Kelettől Indiáig egymás után kerülnek török dinasztiák uralma alá, egészen a XX. századig. A szeldzsukok hódítják meg Anatóliát, harcolnak a keresztések, majd a mongolok ellen, az utóbbi esetben pedig a szintén török mamelukok tudnak sikerrel fellépni az újabb sztyeppe hódítók ellen.

A könyv lényegében a török-kép változását mutatja be a muszlim források tükrében: kezdetben mint félelmetes nomád harcosokat ábrázolták őket, akik potenciális veszélyt

jelentenek az iszlám világra (a „török” itt a sztyeppei nomád népek általános megjelölése). Ez a kép némileg módosulni kezdett a IX. században, mikor al-Mutaszim kalifa (833–842) katonai reformjai nyomán a török gulámok egyre fontosabb szerepet játszottak a hadseregben, akiknek harci képességei már az iszlám javára szolgáltak, és áttérteként gyakran tekintélyes uralkodókká is válhattak, mint Egyiptomban a Tulúnidák. A XI. századtól, a szeldzsuk hódítás nyomán aztán egyértelműen az iszlám bajnokait látják bennük, akik véget vetettek az „iráni közjátéknak,” a síita uralomnak, valamint sikerült nekik az, ami addig még egy muszlim uralkodónak sem: meghódították a bizánci Anatóliát. Később ugyanez a kép általánossá vált, mikor a XII–XIII. században sikerrel harcoltak a keresztések és a mongolok ellen. Eddigre a keleti muszlim országok szinte mind valamilyen török dinasztia uralma alá kerültek, így a kiváló harcosok mellett a buzgó igazhitű emírek és szultánok is kívívták a krónikások figyelmét.

A könyv első részében Frenkel áttekintést ad a a török népek történelméről, a belső-ázsiai nomádok és az iszlám sokrétű kapcsolatáról, a török-kép változásáról az Abbászida időszakban, a lefordított szemelvények szerzőiről, keletkezéséről. Az iszlám keleti végein már hamar megismertek a törökökkel, és ezek a korai összecsapások formázták a kezdeti benyomásokat. Ekkor a sztyeppei népek veszélyforrásként tűnnek fel, mint a Próféta mondásai is mutatják, és a korai hagyományt is átvették, mely szerint Góg és Magóg népei készülnek támadásra Ázsia belsejéből (a 4–5. oldalon idézett Arisztotelész levele Nagy Sándorhoz magyarra fordítva is érdekes lehetne a nomádok elleni harcmóddal kapcsolatban). A soknemzetiségű muszlim birodalom népeinek jellemzése is irodalmi téma lett az Abbászida korban, amikor már semlegesebb értékelés is jutott a törököknek. Dzsáhid az IX. században már hangsúlyozza kiváló lovaglótudásukat, mesteri íjászképességeiket, bátorságukat és hűségüket. Ekkor a török már nem csak a határon túli fenyegetés szimbóluma, hanem a kalifák szolgálatában álló gulám is, aki már lelkes híve az iszlámnak. A X–XI. század fordulójára a kép tovább bővül, mivel megjelennek az iszlám földjén önálló hatalomra jutott gulám-dinasztiák is (Tulúnidák, Gaznavidák, stb.), melyek már teljesen a muszlim kultúrában éltek és alkottak. A XI. században a történet újabb fordulatot vesz: egyrészt a sztyeppei népek között általánossá válik az iszlamizáció, másrészt az oguzok népvándorlása nyomán a Szeldzsuk-dinasztia teremti meg a kalifátus egységét. Maguk az oguzok új legelőkre vágynak, ezeket keresve nyomultak be mélyen a muszlim földekre, ahol viszont a politikai instabilitás erősítette az igényt az ütőképű nomád lovasok iránt. A korszak krónikásai kezdetben még a régi gyanakvás szerint írják a Szeldzsukok történetét: elárulták jogos uralkodókat és veszélyt jelentenek a muszlimokra, ahogy kíméletlenül pusztítva meghódítják földjeiket. Hamarosan azonban másféle narratíva lesz általános velük kapcsolatban: 1055-től ők uralkodnak Bagdadot, és így obskurus pogány őseik visszamenőleg is jelentős szereplőkké lépnek elő (vagy épp valamilyen dicső perzsa eredettel ruházzák fel őket), maguk pedig az iszlám bajnokai lesznek. A Szeldzsukok már korán elsajátították a muszlim politikai nyelvezetet, és ezen ideologizálták meg hódításaikat a kalifának. Ebből a korszakból származó fontos dokumentum Ibn Hassül munkája: *A törökök felsőbbbsége más csapatokkal szemben* (Kitāb tafḍīl al-aṭrāk ‘alā sā’ir al-al-nād).

Az értekezés szerzőjének sorsa is jól jellemzi a korszak változásait: eredetileg a gaznavida kancelláriában dolgozott, majd később Rayyban Togril bég (1040–1063) szolgálatába állt, és ekkor írta ezt a munkát. Tulajdonképp nem is a teljes mű maradt ránk,

csak a bevezető része, de így is, ez talán a legelső irodalmi mű, amely új helyet teremtett a törököknek a muszlim historiográfiában. A Szeldzsuk-ház felemelkedését nem valamiféle történelmi véletlennek ábrázolja, egy barbár invázió eredményének, hanem egy régi történelmi folyamat csúcspontjaként. Álláspontja szerint a dinasztia régi uralkodó családból származott, önként vette fel az igaz hitet, és a kalifátus és az iszlám megsegítésére érkezett. Az új rend tulajdonképpen a régi átalakítását jelentette: a szunnita legitimitást a kalifa biztosítja, a tényleges hatalom a szultán kezében van, akit a vezír segít; a mindennapi ügyeket az iráni hagyományokra támaszkodó bürokrácia intézi, végül pedig a hadsereg egy fizetett katonákból álló magból és nomád török harcosok tömegéből áll. Az új rend elemei a korszak politikai munkáiban (Nizám al-Mulk és Gazáli) is megjelentek.

A hivatalos propaganda végül jól beágyazódott a későbbi krónikákba is, mivel a dinasztia letűnése után változtatlanul ezeket a paneleket használják velük kapcsolatban. Ez végül is érthető, hiszen a Közel-Keletet uraló török eredetű dinasztiák is jórészt a Szeldzsukokhoz kapcsolták legitimitásukat. A törökök szerepét a későbbi események még inkább hangsúlyossá tették: a keresztesek és a mongolok elleni harcok hősei is a török eredetű mamelukok voltak, így amikor ők szerezték meg a hatalmat Egyiptomban, az itteni krónikásoknál is ez az új kép válik általánossá. Náluk a törökök az iszlám hősiek megmentői, akik bátran harcolnak az igaz hit ellenségeivel – de figyelemre méltó módon a sztyeppéi, pogány török hagyományokból is merítettek munkáikban (Ibn al-Dawādārī, al-'Aynī).

A kötet második részében a törökökre vonatkozó forrásokból válogat szemelvényeket, először a szeldzsukok előtti eurázsiai puszták viszonyairól. Szerencsére ezek nagyobb részben megtalálhatók magyarul is a Kmoskó-hagyaték földrajzi irodalomra vonatkozó, Zimonyi István által szerkesztett kiadásában (*Mohamedán írók a steppe népeiről*, 1/1–3. kötet). Az egyik legérdekesebb (és úgy tűnik, Kmoskónál hiányzó) rész a 43–44. oldalon leírást közöl a török főváros erődtímerőiről és arról, hogy a törökök maguk is nagyon tapasztaltak a falak aknákkal való aláásásában: érdekes adalék a nomádok ostromtechnikáihoz. A következő csoportosításban olyan szemelvények következnek, amelyek a Szeldzsukok legitimitásához kapcsolódnak. Ibn al-Dawādārī-tól közöl egy pogány török eredetű teremtésmítoszt, majd al-'Aynī-tól a törökök eredetét (Noé fiától, Jáfettől származnak a török népek), és törzsi szervezetét összegző részeket (a legfőbb oguz törzs a Qiniq, melyből Szeldzsuk származott, közli a törzsek neveit és tamgáit). Ezután közli a legérdekesebb részt, Ibn Hassül munkáját, ebben először a Bujidákkal kapcsolatos problémákat tárgyalja (sííták, eredetük homályos). Ezután tér rá a törökök erényeinek tárgyalására: bátorságuk és kitartásuk tette biztonságossá a kalifátus tartományait. „Az iszlám vallási kötelezettséggel tette a portyázást a hitetlen törökök és más pogány népek ellen” – ez a mondat a nomádok áttérésének is fontos mozzanatára utal, hiszen így a nomád életmód lényeges része már hitbéli igazolást is nyert, persze a megfelelő célpontok ellen. A törökök másik fontos jellemzője a korszak valóságára reflektál: a török szolgák katonai karrierre vágytak, alantass munkákra nem igazán használhatók; mindegyik legalábbis egységparancsnok, de akár hadvezér szeretne lenni, ha elnyeri szabadságát. Kitér még Togril bég szultán, majd a vezír al-Kundurī dicsőítésére, irlalmasságukat hangsúlyozza (Ibrahim Inál és Iszfahán esete – a datáláshoz fontos, mivel Ibrahimot 1059-ben, újabb lázadása után már kivégezték)

Az utolsó szemelvények a tradicionális középkori történeti paradigmát szemléltetik a Szeldzsukok történetéről. Előbb az egyiptomi keresztény al-Makīn XIII. századi krónikájából idéz a dinasztia történetének kezdetéről. Ebben jól megfigyelhető a hivatalossá vált álláspont: Togril bégét egyértelműen az elsőnek tekinti az uralkodócsalád tagjai között, akit sikerei nyomán a kalifa maga kérte fel, hogy jöjjön a segítségére. Ugyanakkor érdekes epizódokat is közöl, melyek azért elűtnek a bevett tradíciótól: az oguzok nagy szenvedéseket zúdítottak Horászán népére, és röviden kitér az „iraki” törökök dúlásaira is nyugaton. Ibrahim Inál lázadásának leírása is figyelemre méltó, mivel a türkmén csoportok ingatag lojalitása miatt a birodalom egységéről nehéz volna beszélni ebben az időszakban – Togril halála után Alp Arszlán sem lett olyan egyszerűen az utóda, mint a krónikában szerepel. Ibn al-Dawādārī mameluk-kori szemelvényeiből szintén a tradíció bevezetése tűnik ki: Szeldzsuk vezéri családból származott, melynek Szászánida ősei voltak, és már ő is a szomszédos területek meghódítására törekedett. Hatalmától még a gaznavida Mahmúd is tartott, de meghalt, mielőtt összezsugorodhat volna, így hatalmát fia, Maszúd örökölte, aki viszont alkalmatlan volt uralkodónak – Allah Szeldzsuk házára ruházta a hatalmat. Togril bég végül békésen szerezte meg Horászánt, miután Maszúd serege széthullása után elmenekült előle. A kötet mindkét részét bőséges jegyzetapparátus kíséri, a végén részletes irodalomjegyzék és névmutató található.

Frenkel rövid kötete jól illeszkedik az utóbbi évek egyre jobban bővülő szeldzsuk-kutatásba (főleg a Routledge kiadó vonatkozó sorozatában). Az általa közölt szemelvények jórészt eddig ismeretlenek voltak az orientalistákon, turkológusokon kívüli közönségnek (bár mint említettem, a sztyeppei szemelvények zömét magyarul már olvashattuk). Betekintést nyújtanak az eurázsiai nomád törökök és a korabeli iszlám világ összetett kapcsolatába, a törökökről alkotott kép változásai. Ibn Hassūl fordítása főleg igényt tarthat a figyelemre, hiszen ez a rövid értekezés az egyik legelső forrás a Szeldzsuk-dinasztia felemelkedéséről. A sztyeppei népek életmódjáról, hagyományairól is jó képet lehet alkotni belőle, vagyis a téma iránt érdeklődő hazai kutatók is haszonnal forgathatják a kötetet. Végül, a korai szeldzsuk történelem vizsgálata a honfoglalás kori magyarság katonai–politikai berendezkedéséhez is hasznos párhuzamokat nyújthat.

Tőser Márton

NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)

DIE KREUZZUGSBEWEGUNG IM RÖMISCH-DEUTSCHEN REICH (11.–13. JAHRHUNDERT)

(Ostfildern, Jan Thorbecke, 2016. 376 o. ISBN 978-3-7995-0383-9)

A kötet tanulmányai eredetileg előadásként 2012-ben Gießenben, a Justus Liebig Egyetemen tartott nemzetközi történészkonferencián hangzottak el. Az előadások téma-választása jól kiegészíti a klasszikus kereszties hadjáratok francia vagy angol földről induló résztvevőivel foglalkozó tanulmányok tekintélyes sorát. Nem mintha a kortársak által inkább csak műkedvelőnek tekintett Reinhold Röhrichtnek köszönhetően ne állna a kutatók rendelkezésére a német keresztiesek és zarándokok impozáns, 1500 fő körüli név-

jegyzéke.¹ Mégis, az 1870-es évek óta egyre gyarapodó szakirodalom, részfeldolgozások és digitális okmánytárak indokoltá teszik a keresztes hadjáratokban és a zárandoklatokban felbukkanó nevek régiókénti azonosítását és helyi, társadalmi kontextusba állítását. A szerkesztők, Nikolas Jaspert (Ruprecht-Karls-Universität) és Stefan Tebruck (Justus-Liebig-Universität, Gießen) alapos bevezető tanulmánya egyfajta bibliográfiai bevezetést kínál a témához, a Röhricht utáni szépszámu publikáció értékelő felsorolásával. A kötet tanulmányai a következő négy megközelítésben vizsgálják a témát: egyes német régiók és az onnan származó résztvevők, a lovagrendek, szerzetesrendek szerepe, a keresztesek mobilizációja, a prédikációk befogadó közönsége, végül pedig a tárgyi kultúra, az ereklyék és emléktárgyak szerepe.

Alexander Berner (Universität Duisburg–Essen) az északnyugati birodalmi területekről, azaz leginkább a kölni érsekség területéről induló keresztesek tevékenységét vizsgálja írásában (*Kreuzfahrer aus dem Nordwesten des Reichs, 1096–1230*).² A részvétel igen magas volt az első, a harmadik és az ötödik hadjáratok idején, míg a többi esetben az alacsonyabb részvételi szándékot a politikai helyzet bizonytalanságában, trónviszályokban, egészen konkrétan a kölni érsek és a német király viszonyában lehet keresni. Annál érdekesebbek azoknak az eseteknek a számba vétele, amikor bizonyos családok folyamatosan, visszatérően vettek részt a hadjáratokban, míg ugyanakkor egyes grófi dinasztiák látványosan távol tartották magukat a kortársaikat magával ragadó vállalkozásoktól.

Stefan Tebruck a szász–tűringiai térség birtokosainak a Szentföld iránti érdeklődését mutatja be (*Kreuzfahrer und Jerusalemfahrer aus dem sächsisch-thüringischen Raum, 1100–1300*). Nem meglepő, hogy a Magdeburgi érsekség területéről lévén szó, itt szembesülünk az elbai szlávok, a vendek és még távolabb, a poroszok elleni keresztes hadjáratoknak a szentföldiekkel már az 1107/8-as évtől nyomon követhető rivalizáló szerepével. Mindez azonban nem zárta ki, hogy az aktivitást mutató világiak mindkét területre induló hadjáratokban részt vegyenek, míg az egyháziak közül a halberstadti és naumburgi főpapok rendületlen érdeklődése érdemel említést. A rendelkezésre álló 130 névből nem meglepő módon 40 a grófi családokhoz, 33 a miniszteriálisakhoz és hűbéresekhez, 24 pedig az egyháziakhoz köthető, akik mellett még 9 érsek és püspök, valamint 10 herceg, tartomány és örgróf említhető. Csúcspontnak az 1180-as évektől az 1220-as évekig terjedő időszak tekinthető, ami a Szt. Erzsébet életéből is ismert tűringiai tartománygróf, IV. Lajosnak halálával zárul. Lajos elhunytá arra is felhívja a figyelmet, hogy a keresztesek egynegyede bizonyíthatóan meghalt küldetése során, ami az otthoniak számára sokszor politikai, pénzügyi, egzisztenciális válsághelyzetet idézett elő.

A következő tanulmányban Alan V. Murray (University of Leeds) a birodalom délnyugati területéről származó kereszteseket jellemzi (*Das erste Jahrhundert der Kreuzzugsbewegung im Südwesten des Reiches: Kreuzfahrer aus Franken, Schwaben und dem Elsaß*

¹ Röhricht, Reinhold: Deutsche Pilger- und Kreuzfahrten nach dem Heiligen Lande 700–1300. Berlin, 1878.; Uő: Die Deutschen im Heiligen Lande. Chronologisches Verzeichnis derjenigen Deutschen, welche Jerusalemfahrer und Kreuzfahrersicher nach zu weisen oder wahrscheinlich anzusehen sind (c. 650–1291). Innsbruck, 1894. (Reprint: Aalen, 1968.); Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande. Hrsg. und erläutert von Reinhold Röhricht und Heinrich Meisner. Innsbruck, 1900.

² Korábbi ismertetésünket lásd Alexander Berner: Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225. Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2014. *Haditörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 591–593. o.

im Zeitraum von 1097 bis 1204). Először is kitér arra, hogy Christoph von Zimmern (1519–1566) műve családtörténeti megfontolásokból fiktív keresztesekkel népesítette be az első keresztes hadjárat általa újraírt történetét. Murray a második keresztes hadjáratban résztvevő III. Konrád szerepét nagyra értékeli, de seregét jórészt csőcseléknek tekinti, amit számos kutató ma már kételkedve olvas.³ Utal arra, hogy I. Frigyes hadjáratának ismerjük leg részletesebben a résztvevőit, s külön is felhívja a figyelmet közöttük a híres Minnesängerre, Friedrich von Husenre. A XIII. század elején felfigyel a tartósan keleten tartózkodó Werner von Eguisheimra, aki – nyelvismeretüknek köszönhetően – Friedrich von Pettauval II. Andrásához indult követségbe. Az első fejezetet záró írásában Hubert Houben (Univesità del Salento, Lecce) nagy figyelmet szentel a szárazföldi és vízi út használatának, a kettő lehetséges kombinációjának, az egyes választások előnyeinek és hátrányainak, s általában Itáliának a német keresztesek logisztikájában játszott szerepének (*Auf dem Wegins HeiligeLand: Deutsche Pilger, Kreuzfahrer und Ordensritter in Italien*).

A keresztes eszmerendszer támogatásának látványos és hatékony eszköze volt a szentföldi lovagrendek működésének anyagi támogatása, rendházaik alapításának előmozdítása, melynek tárgyalása a kötet második nagy fejezetét alkotja. Jochen Burgtorf (California State University) a templomosok birodalmi jelenlétét mutatja be, már amennyire a szegényes forrásanyag engedi, még ha ebben a gazdagon képződött későbbi mítoszokra is tekintettel van (*Die ersten Templerniederlassungen im Reich*). A rendek európai terjedésének a második keresztes hadjárat látványos katonai kudarca ellenére is nagy lökést adott, így nem meglepő, hogy az első templomos birtokot Lotaringiában éppen 1147-ben nyerik el. A templomosok iránti szimpátia fellángolásához mindenképpen hozzájárult, hogy maga III. Konrád is Jeruzsálemben a templomosok palotájában, vagyis az Al-Aksza mecsetben lakott, s közvetlen kapcsolatba kerülhetett a rend előjáróival.

Karl Borhardt (Monumenta Germaniae Historica, München) feladata már sokkal könnyebb volt a Johanniták működésének a bemutatására, hiszen a rend oklevéltára megélte a legújabb kort (*Zwischen Almosensammeln und Besitzerwerb: Die frühen Johanniter in Mitteleuropa, 12.–13. Jh.*). A címben szereplő Közép-Európa megnevezés némileg félrevezető, hiszen ez inkább a mai Ausztriában, Lengyel- és Csehországban található rendházakra utal, a magyarok éppen csak említést nyertek, mivel a XIII. század elejéig a cseh rendházakkal alkottak közös tartományt. A szerző vizsgálja a Német lovagrendhez való viszonyukat, alamizsnagyűjtő, majd tudatos birtokszerző tevékenységüket, az ispotályok és városi plébániák vezetésében vállalt szerepüket.

A leggazdagabb forrásanyag talán a Német Lovagrendről maradt fenn, aminek bemutatására Marie-Luise Favreau-Lilie (Freie Universität, Berlin) vállalkozott (*Träger und Förderer des Deutschen Ordens im Deutschen Reich, 13. Jh.*). A rend felvirágztatásban a magyar történelemből is ismert Hermann von Salza nagymester, valamint II. Frigyes császár játszott kiemelkedő szerepet, a gazdaságilag és kereskedelmileg jelentős Szicíliában és a Német Birodalomban egyaránt. A birodalmi kiváltságok mellett a világi előkelők részéről megnyilvánuló támogatást a rend maga is kiérdemelte az ötödik keresztes háború során Damiettánál tanúsított kiemelkedő vitézségével, noha a rend természetesen jelen volt a Baltikumban és az Ibériai-félszigeten is. Frigyes még abban a

³ The Second Crusade. Holy War on the Periphery of Latin Christendom. Ed. Jason T. Roche, Janus Møller Jensen. Brepols Publishers, Turnhout, 2015. (Ismertetését lásd jelen számban, 243–246. o.)

kiváltságban is részesítette a rendet, hogy az udvarban az uralkodó költségén állandóan két pápi tagjuk jelen lehetett, amivel a királyi udvartartás részévé váltak. A képet Nikolas Jaspert (Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg) áttekintése zárja a Szent sír lovagrendről, amelynek a denkkendorfi házukról tett megjegyzései jól kiegészítik Gia Toussaintnak későbbi művészettörténeti elemzését (*Der Orden vom Heiligen Grab im nordalpinen Reich: Kanonikale Verflechtungen*), amire egy szerkesztői utalás az olvasót figyelmeztethette volna.

A kötet érdekfeszítő részét alkotják a keresztes propagandát, a keresztes bullákat és felhívásokat bemutató tanulmányok. Claudia Zey (Universität Zürich) a német területeken működő pápai legátusokat tekintette át (*Die päpstlichen Legaten als Kreuzzugswerber im Reich*). Arra az eredményre jutott, hogy a XII. században a Kúria legátusoknak a teológiában kitűnően képzett, a császári udvar szemében is tekintélyt parancsoló személyeket választott ki, s meglepő módon az egyetlen Dietwin von S. Rufina kivételével – aki III. Konrádot Magyarországon át kísérte – a német származás és nyelvtudás nem játszott szerepet. A XIII. századtól kezdve azonban a legátusok helyett, már általános legátusi felhatalmazás nélkül szerephez jutnak a helyi világi és monasztikus hierarchia képviselői, akik már a hallgatóság anyanyelvén tudtak megszólalni.

Christoph T. Maier (Universität Zürich) a ferenceseknek és domonkosoknak a hadjáratok meghirdetésében játszott szerepét, valamint a Kúria szempontjait veszi számba a balti és szentföldi hadjáratok közötti rangsor mérlegelésekor (*Propaganda und Diversifikation der Kreuzzüge im 13. Jh.*). Felhívja a figyelmet arra, hogy a pápai bullák mellett a helyi, alsóbb szinten keletkezett dokumentumoknak milyen komoly forrásértéke van a népszerűsítés mindennapjainak a megvilágításában. Így utal az 1265-ös „Expansio in cruce” bulla egy példányára, melynek a hátoldalán annak német fordítása nagyméretű, felolvasásra alkalmas írással volt lejegyezve, valamint kisebb betűkkel, mintegy az egyházi kiváltságokra nyújtott szakmai „háttér információként” az 1215-ös „Ad liberandum” bulla latin szövege kapott helyett. Még érdekesebb egy, a Baltikumra vonatkozó 1243-as pápai levélhez másolt lista, amelyben az egyes domonkos priorátusok illetékességi területét rögzítették, figyelemmel a császári és pápai ellenét által érintett területek politikai hangulatára. Végül utal arra, hogy a történetírás a szentföldi hadjáratokkal ellentétben a baltikumokban résztvevők névsorával, azok prozopográfiai vizsgálatával még adós.

A fentieket jól egészíti ki Bernd Bastert (Ruhr-Universität, Bochum) dolgozata, amely azt vizsgálja, hogy a német nyelvű irodalomban a keresztes témák milyen szerephez jutottak (*Das Buch von Akkon im Kontext der deutschen Kreuzzugsliteratur des 12. bis 14. Jhs.*). A francia keresztes témák által ösztönzött ciklusokkal szemben Konrád von Würzburg Schwanritterje és Lajos, türingiai tartománygróf hadjárata mellett a Stájer rimeskrónika egyes kéziratai őrizték meg Akkon 1290-es elestének a történetét. A szerző ezt az osztrák területen ekkor már szilárd bázist szerzett Német Lovagrend hatásának tulajdonítja, amit a szövegek hagyományozása is alátámasztani látszik.

A kötet záró részét Gia Toussaint (Universität Hamburg) tanulmánya nyitja, aki a szentföldi relikviák egyik tipikus műfaját, a szent kereszt ereklyéket vizsgálja (*Von Jerusalem nach Cleveland. Ein Tafelreliquiar von 1214 und seine Reliquien aus der Limburger Staurothek*). A ma Clevelandban őrzött darab a jeruzsálemi eredetű, hozzávetőlegesen 20 cm magasságú keresztípushoz tartozik, amit egy 1214-re datált táblába helyezésekor egészítették ki Konstantinápoly kirablását követően nyugatra hozott Krisztus és Mária

ereklyékkel. Ez utóbbiak sora szinte egyezik egy limburgi, hasonló emlékkal, így feltehető, hogy azokat felezték meg és adták át az újabb sztaurotéma számára. Ez a feltevés a limburgi modellként való azonosításának egyébként sem mond ellen.

Andrea Worm (Karl-Franzens-Universität, Graz) a Szentföldhöz kapcsolódó ábrázolások különleges formáit veszi sorba (*Visuelle Vergegenwärtigungen Jerusalems und der Heiligen Stätten im Reichsgebiet. Überlegungen zu Kontexten und Übermittlungswegen*). Kitér a XII. századi zwiefalteneri liturgikus könyvben és egy saint-omeri Gesta Francorum-kéziratban található szentföldi térkép jelentőségére, valamint a németföldi Szent sír, illetve Krisztus mennybemenetele ábrázolásainak a zarándokok beszámolóira, illetve a zarándok ampullák hozzáférhető képeire visszavezethető sajátosságaira.

Bianca Kühnel (The Hebrew University of Jerusalem) a szentföldi templomok min-tájára és tiszteletére épült emlékeket tekinti át (*Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire*). A paderborni Busdordf, a gernodei Szt. Cyriacus, az eichstätti kapucinus templomok után nagyobb terjedelmet szentel az aacheni palotakápolna ereklyéinek és átépítéseinek, a párizsi Saint chapel-nek és IV. Károly császár – részben az előbbiekre hatására tett – prágai és karlsteini alapításainak. A kötetet Jürgen Bärsch (Katholische Universität, Eichstätt-Ingolstadt) tanulmánya zárja a szentföldi és jeruzsálemi szimbolikának a templomalaprajzokban, de még inkább a nagyheti liturgiában jelentkező hatásáról. A szentföldi gondolat mindennapos liturgikus jelenlétét és hatását a keresztes háborúk zarándoktömegeinek mozgása és templomi jelenléte még élőbbé tette, a szenvedéstörténethez kapcsolódóan megnyilvánuló tisztelet pedig tovább gazdagította (*Jerusalem im Spiegel der abendländischen Liturgie des Mittelalters*).

A magyar had- és művelődéstörténeti szakirodalom számára a jelen kötetekhez hasonló áttekintések rendkívül hasznosak, hiszen a XIII. század elejéig éppen azokról a tömegekről szólnak, amelyek Magyarországon keresztül vonulva indultak meg a Szentföld irányába, s a legtöbb esetben erre is tértek vissza. Az egyes átvonuló csoportokban és seregekben megjelenő egyházi, világi, vagy egyszerűen csak művelődéstörténeti szempontból számottevő személyiségeknek a kulturális és egyházi transzferben játszott szerepe eddig jórészt említés nélkül maradt, pedig éppen jelen kötet mutatja meg, hogy soraikban a középkori társadalom milyen figyelemre méltó alakjai jelentek meg.

Veszprémy László

JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)

THE SECOND CRUSADE HOLY WAR ON THE PERIPHERY OF LATIN CHRISTENDOM

(*Outremer, Studies in the Crusades and the Latin East*, 2, Brepols Publishers, Turnhout, 2015. XII+338 o. ISBN 978-2-503-52327-9)

A keresztes háborúk történetében nem a második keresztes hadjárat vona magára leginkább a kutatók figyelmét, még ha magyar szempontból a vállalkozás rendkívül érdekes is. Most nem Clairvaux-i Szent Bernát működésére gondolunk, hanem arra, hogy a német uralkodó, majd nyomában a francia király átvonult Magyarországon, s ennek eredménye-

ként Odo de Deuil-nek és Fresingi Ottónak köszönhetően egy-egy páratlan országleírás jutott korunkra. A kötet szerkesztői tudatosan nyúlnak vissza Giles Constable 1953-as tanulmányára és veszik azt görcső alá, amelyben a neves kutató úgy vélte, hogy az 1147-ben több fronton megindult keresztes seregek mozgását előre megtervezték, s azok nem egymástól függetlenül lendültek támadásba. A hadjárat kutatásában Jonathan Phillips 2007-es monográfiája is mérőkövnek tekinthető, de éppen jelen kötet mutatja, hogy számos kérdést hagyott megválaszolatlanul. Sőt, amint az egyik szerkesztő, Jason T. Roche (Manchester Metropolitan University) kitűnő bevezető tanulmányából kiderül, a hadjáratban kapcsolatban szinte minden mozzanat hagyományos értékelését meg lehet kérdőjelezni, s azokkal kapcsolatban új szempontokat felvetni. A kötetben végigvonul a különböző hadszínterek közötti együttműködés valószínűségének a gondos mérlegelése, a forrásoknak a felmerült hipotézisekkel való szembesítése. Valóban, kortárs szerzők egyes megállapításai látszólag az előre megtervezett akció bizonyítékeként értékelhetők, így számos korabeli évkönyv mellett Helmold von Bosau 1170 körül együtt tárgyalja az ibériai, szentföldi és a baltikumi hadjáratokat. A kutatók többsége azonban inkább kételkedik, s úgy véli, hogy a mezopotámiai Edessza 1144. évi elfoglalása alapvetően a szentföldi hadjárat megszervezésére indította a korabelieket, s a hadjárat népszerűsítésében nagy szerepet vállaló cisztereket, így Szent Bernátot. A csatlakozó hadjáratok esetében még azt is gondosan mérlegelendőnek gondolják, hogy egyáltalán keresztes hadjáratnak lehet-e tekinteni azokat, kimutathatók-e esetükben a szükséges formalitások. Az alapvető terminológiai kérdések tisztázása ezzel még nem ért véget, hiszen Ane L. Bysted (Aarhus University) írásában a bűnbocsánat teológiáját járja körül, annak kapcsán, hogy Bernát leveleiben és prédikációiban a jubileumi év hagyományával ötvözve a büntetéseknek vagy maguknak a bűnöknek a bocsánatát (remissio peccatorum) hirdette meg.

A szentföldi eseményeket két tanulmány tárgyalja. Deborah Gerish (Emporia State University, Kansas) az események, s különösen a jeruzsálemi királyság ideológiájára vonatkozó korabeli forrásokat vizsgálja. Úgy látja, hogy a *Historia Nicaenavel Antiochena* ugyan évtizedekkel korábbi eseményekkel foglalkozik, III. Balduin és az anyakirálynőre vonatkozó vélemények azonban éppen ebből a műből ismerhetők meg a legjobban. Suleiman A. Mourad (Smith College, Northampton) és James E. Lindsay (Colorado State University) a keresztes támadásnak és a damaszkuszi kudarcnak a muszlim gondolkodásra gyakorolt hatását elemzi. Úgy látja Ibn 'Asākir művei alapján, hogy a damaszkuszi tudós az események hatására valóban hozzájárult a dzsihád ideológiájának népszerűsítéséhez Nural-Din uralkodása alatt.

Darius von Güttner-Sporzyński (University of Melbourne) korábbi könyvéhez¹ hasonlóan a mai napig vitatott lengyel részvételt vizsgálta a hadjáratokban. Eredményei szerint a sandomierzi Piast herceg Anatóliában csatlakozott a francia királyhoz, míg IV. Boleszló maga vezetett egy lengyel kontingenst a vendek ellen. A pápai legátus, Hubaldus lengyel-földi prédikációs útját is valószínűsíti, bár a kereszt felvételének a szokásos szertartásáról a vendek elleni hadjárat esetében nem maradt fenn forrás.

Janus Møller Jensen (Museums of Eastern Funen, Denmark) arra keresi a választ, hogy az 1151-es északi, norvég, orkney-i és izlandi részvételű szentföldi hadjárat meny-

¹ Darius von Güttner-Sporzyński: Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230. (Europa Sacra vol. 14.) Brepols, Turnhout, 2014. Ismertetése: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 4. sz. 1043–1044. o.

nyiben függhet össze a pápai bullákkal meghirdetett 1147-os hadjárat, miközben bemutatja az 1120-as évek kevésbé ismert, a Baltikumot érintő hadi eseményeit is. Megállapítja, hogy a Dánián kívüli prédikációs tevékenységre ugyan semmi bizonyíték sincsen, mégis a XII. századra a skandináv harcos elit már befogódónak mutakozhatott a keresztes hadjáratról érkező hírek íránt.

Jason T. Roche tanulmányában azt vizsgálja, hogy hihetünk-e a forrásoknak abban a tekintetben, hogy III. Konrád serege az egész hadjárat alatt fegyelmetlen volt, s kritizált magatartásuk különösen a bizánci területeken hátráltatta volna a haladást. Ellenérve azon alapulnak, hogy a bizánci források egy irodalmi hagyomány és műfaj alapján ábrázolták a nyugatiakat, s beállításuk éppen annyira nem tekinthető hitelt érdemlőnek, mint a nyugati források sztereotip Bizánc ellenessége. Ugyanakkor érdekes, hogy a magyar krónikások Konrád-képéről nincsen tudomása, amivel kapcsolatban vizsgálhatta volna, hogy azok a hazai tapasztalatok helyett vagy mellett nem külföldi forrásokon alapulnak-e.

Luis García-Guijarro Ramos (Universidad de Zaragoza) a Reconquista eseményei kapcsán Tortosa és Lérida 1148-as, valamint Fraga és Mequienza 1149-es visszafoglalásáról állapította meg, hogy a hadjáratban résztvevőket pápai bullák jogosították fel a lelki kiváltságok elnyerésére a harcok során. A közvetlen pápai felhívás, a keresztfelvétel aktusa ugyan ezekben az esetekben sem bizonyítható, de a hadjáratokat övező retorika kétségkívül a keresztes hadjáratokéra jellemző. Persze, amint megállapítja, az ibériaiak fegyvertárában a keresztes háború csak az egyik eszköz volt, ami mindvégig összekapcsolódott expanziós törekvéseikkel. Az ibériai félszigeten maradván Susan B. Edgington (University of London) Lisszabon elfoglalását választotta tanulmánya tárgyának.² A Dartból 1147 májusában a Szentföldre induló északi flotta a portugál uralkodó, Alfonz kérése útját megszakította, csatlakoztak a Reconquista harcaihoz és október végére visszafoglalták a várost. Ugyanakkor nagy valószínűséggel a keresztesek csak készleteik feltöltése céljából állhattak meg, s a portugálok a váratlan lehetőséget kihasználva vették igénybe a katonai segítségüket. Ez egyébként nem példátlan az ibériai partoknál elvonuló nyugati flották esetében, amire így Alfonz joggal számíthatott. Szent Bernát és Alfonz levélváltása azonban, ami bizonyítaná a korábbi terveket, minden valószínűség szerint hamisítvány. Ugyanakkor az akció sikere Alfonz uralmának pápai elismerését és a león-kasztíliai császártól való függetlenedést is nagyban segítette.

Jay T. Lees (University of Northern Iowa) az 1147-es vendek elleni hadjárat körülményeit vizsgálja. A vendek elleni hadjárat valóban szorosan kapcsolódik a szentföldi hadjáratához, hiszen Bernát 1147 márciusában Frankfurtban maga hirdette ki, hogy a pogány vendek ellen azonos lelki kiváltságok nyerhetők el, mint a szentföldi harcokban. Ezt maga a pápa is megerősítette egy hónappal későbbi bullájában. Azon is vitatkoznak, hogy Bernát szóhasználata a pogányok kiirtására, vagy csak politikai szervezetük elpusztítására utalt-e, amint azt a szerző is sugallja.

John H. Lind (University of Southern Denmark) a finnek elleni „első svéd keresztes hadjáratot” vizsgálja a második keresztes hadjárat perspektívájából, amit az is indokol,

² Erre legutóbb lásd *Ribi András*: Keresztes-portugál megegyezések Lisszabon (1147) és Silves (1189) ostrománál. In: *Magister historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ben megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásaiból*. Szerk. *Farkas Csaba, Lados Tamás, Ribi András, Uhrin Dorottya*. Budapest, ELTE BTK, 2016. 99–121. o.

hogy a svéd püspökségek a dán érsekség suffraganeusai voltak ebben az időben (ahol pedig meghírdették a keresztes hadjáratot). Lind ugyan a finnek elleni hadjáratot is keresztes hadjáratnak tekinti, ám ez komoly terminológiai vitákhoz vezethet a hadjáratok keresztes jellegére vonatkozó szűkebb és tágabb értelmezését illetően. (Tudjuk, a 'keresztes háború' kifejezés nem létezett a korban, miként a „Reconquista” kifejezés is későbbi, XVIII. század végi megfogalmazás. Kétségtelen, hogy pápai bulla kiadása és a szertartásos fogadalmátétel nem bizonyítható ebben az esetben, a pápa és a pápai kúria kezdeményező szerepe, a keresztes retorika mégis összekapcsolja azokat, és a történészeket feljogosítja arra, hogy a látszólag egymástól távol zajló eseményeket együtt tárgyalják és értékeljék.

A kötet ismét bizonyítja, hogy a keresztes témakör tartósan bekerült a legnevesebb kiadók kínálatába, s figyelemre méltó, hogy ezen könyvek legtöbbször, így a mostani kötet is magyar vonatkozásokkal tudja gazdagítani a keresztes háborúk történetének historiográfiáját.

Veszprémy László

THE TEUTONIC ORDER IN PRUSSIA AND LIVONIA

The Political and Ecclesiastical Structures 13th–16th Century

(Eds. Roman Czaja, Andrzej Radzimiński. Towarzystwo Naukowe w Toruniu – Böhlau Verlag, Toruń, 2015. 423 o. ISBN 978-3-412-50517-2)

A lengyelországi Toruńi Tudományos Társaság (Towarzystwo Naukowe w Toruniu) és a németországi Böhlau Könyvkiadó közös gondozásában megjelent tanulmánykötet a Német Lovagrend poroszországi és livóniai uralmának kérdéseivel foglalkozik. Természetesen – már csak terjedelmi korlátok miatt sem – a kötet nem tér ki minden témakörre. Az alcím egyértelműen jelzi, hogy a tanulmányok csak a két nagy földrajzi térség politikai és egyházi struktúráit elemzik a XIII. és XVI. század közötti időintervallumban. A szerkesztők, Roman Czaja és Andrzej Radzimiński – mindketten a toruńi egyetem (Uniwersytetu Mikołaja Kopernika) professzorai – három nagyobb részre tagolták a könyvet. Az első rész a Német Lovagrend és a középkori Poroszország, a második a lovagrend és a középkori Livónia témakörével foglalkozik, a harmadik pedig lényegében adattár: a Német Lovagrend poroszországi és livóniai méltóság- és tisztségviselőinek, valamint a poroszországi és livóniai egyházi méltóságok és egyházi várnagyok listáját tartalmazza. Az első két nagy részhez tartozó tanulmányok mindegyikét a Toruńi Tudományos Társaság tagjai írták, olyan kiváló lengyel történészek, akiknek tudományos tevékenysége a Német Lovagrend államának kutatására irányult. A harmadik részben két német kutató munkájával is találkozhatunk, arányait tekintve azonban a kötet túlnyomó többsége lengyel szerzők alkotása, akik írásaikban a német lovagrendi kutatás eddigi eredményeinek összefoglalását, szintézisét nyújtják.

A középkori Poroszország politikai és egyházi struktúráival foglalkozó első rész Roman Czaja és a már sajnos elhunyt Zenon Hubert Nowak tanulmányával kezdődik (*An Attempt to Characterise the State of the Teutonic Knights in Prussia*, 13–30. o.), amely kísérletet tesz a Német Lovagrend poroszországi államának általánosabb bemutatására.

Szól a lovagrend uralmi területeinek nagyságáról (58 000 km²), azok belső tagolódásáról (Kulmerland 4650 km², a ténylegesen poroszok lakta Poroszföld 38 500 km², és a kasubok illetve pomeránok által lakott Kelet-Pomeránia vagy Pommerellen 14 850 km²), valamint a lovagrendi állam virágzásának csúcspontján, a XIV–XV. század fordulója körüli demográfiai helyzetről. 1400 táján a lovagrend poroszországi területein kb. 480 000 ember élt, ebből 140 000 volt porosz etnikumú, 140 000 szláv, és kb. 200 000 német származású. Hosszabb-rövidebb ideig persze egyéb területek is tartoztak Poroszországhoz, mint például a kujáviai Dobrin vidéke (1329–1343 között), a németországi Neumark (1402–1466), Gotland szigete (1398–1409), vagy a litvániai Žemaitija/Samogitia (1398–1410). A középkor folyamán Poroszországban 96 várost alapítottak, ebből hat volt a korabeli mérce szerint „nagyváros”. A lovagrendi állam poroszországi része négy püspökségből állt, melyből három (a kulmi, a pomesaniai és a samlandi) a lovagrendbe inkorporált volt (a kanonokok és a püspökök maguk is a Német Lovagrend tagjai közé tartoztak), az ermlandi egyházmegye azonban nem. A szerzők számítása szerint a XV. század elején a poroszországi rendházakban, konventekben kb. 700 lovagi státusú lovagrendi tag élt. Ez a szám 1410 után lecsökkent 400 főre. Ugyanakkor a poroszországi földterületek több mint 50%-a a Német Lovagrend tulajdonában voltak, amelyek jelentős jövedelmet biztosítottak, de emellett a lovagok számos majorsággal (212) és kiterjedt magánkereskedelmi rendszerrel is rendelkeztek.

A következő tanulmányban Janusz Tandecki (*Administrative Divisions of the State of the Teutonic Order in Prussia*, 31–56. o.) a lovagrendi állam poroszországi részének igazgatási rendszerét mutatja be. Szól a Rend főbb tisztségviselőiről és a területi igazgatás egységeiről, a komturságokról, perjelségekről és várnagyságokról, az egyes igazgatási egységek nagyságáról, az ottani rendtagok számáról és a rendházakhoz, területi igazgatáshoz kapcsolódó helyi tisztségviselőkről.

Marian Arszyński tanulmánya (*Castles and Fortifications of the Teutonic Knights and the Church Hierarchy in Prussia*, 57–78. o.) a Német Lovagrend és a porosz püspökök, valamint káptalanok várait és erődítményeit mutatja be. A lovagok első várait régi szláv vagy porosz sánccvárok, erősségek helyén építették, és építőanyagukat tekintve még semmiben sem különböztek a korábbi erősségektől: fából, földből épültek. Csak a XIII. század végén és a XIV. század folyamán építették át ezeket erős kő- illetve téglavárrá. A lovagrend legelső poroszországi téglavára a thorni (Toruń) volt. A lovagrendi várak egyúttal egy szerzetesi kolostor funkcióját is betöltötték, ami így alapvetően meghatározta szerkezetüket, külső képüket, építészeti stílusukat. Ahol a terepviszonyok lehetővé tették, a belső vár, ahol a lovagrend tagjai éltek, négyszög alaprajzú volt: az épületek zárt belső udvart vettek körül, ahogyan a kolostori gyakorlat is hasonló építészeti elvet követett. A legtöbb poroszországi vár külső- és belső várrészből állt, de a nagymesteri székhelyet jelentő Marienburg (Malbork) vára három nagy egységből tevődött össze (Vorbürg, Mittelschloss, Hochschloss). A püspöki és káptalani várak (többségük inkorporált jellegéből is következően) hasonló módon épültek. A tanulmány számos fotót, rekonstruált képet és alaprajzot tartalmaz az egykori porosz várakról.

Roman Czaja tanulmánya (*Towns and Urban Space in the State of the Teutonic Order in Prussia*, 79–107. o.) kiváló összefoglaló a középkori poroszországi városfejlődésről. Részletesen, a nagy tájegységeket (Poroszföld, Kulmerland, Pommerellen) külön-külön tárgyalva, bemutatja a városalapításokat, a városhálózat kialakulását. A XVI. száza-

dig létrejött 96 városból 15 volt Kulmerlandon, 60 Poroszföldön és 21 Pommerellenben. 72 városnak a Német Lovagrend, 24-nek pedig a porosz püspökök vagy káptalanok voltak az urai. A lovagrendi államban átlagosan 700 km²-re jutott egy város, de az egyes területeken ez az érték nagyon eltérő volt. Kulmerlandon például 310 km²-re, Pommerellenben pedig 770 km²-re esett egy város. A legtöbb város a Visztula mentén vagy ahhoz közel helyezkedett el, itt a városhálózat sűrűsége a 200 km²/város értéket közelítette. A 96 poroszországi város túlnyomó többsége (89) a magdeburgi jog helyi változata, az úgynevezett kulmi jog alapján élt, s csak 7 rendelkezett lübecki városjoggal. Területe és népessége alapján egyedül Danzig (Gdańsk) közelített a középkori európai nagyvárosok méretéhez, a többi, Poroszországban „nagynak” mondott város csak az európai közepes városoknak felelt meg. A XV. század elején kb. 100 000 ember élt városokban, ami a poroszországi össznépesség 20–23%-ának felelt meg. Az országon belül Kulmerland volt a leginkább városias régió (kb. a lakosság 38%-a élt városokban), és Pommerellen a legkevésbé urbanizált térség (19%). A városi népességnek közel fele rendelkezett csak városi polgárjoggal. A szerző részletesen szól a porosz városok társadalmi tagolódásáról, etnikai szerkezetéről, a városi földbirtokokról, adókról, bevételekről. Külön kitér a poroszországi városok sajátos csoportjára, az úgynevezett újvárosokra, amelyeket – éppúgy, mint Európa más tájain – a jelentősebb városok közvetlen szomszédságában hozták létre, de nem álltak az óvárosok felügyelete alatt, hanem önállóak voltak.

Andrzej Radziwiński tanulmánya (*Church Divisions in Prussia*, 109–144. o.) a középkori poroszországi egyházszervezet kialakulását és szervezetét mutatja be. A porosz miszsiók és az egyházszervezet létrehozását követően külön-külön tárgyalja az egyes porosz püspökségek (kulmi, pomesaniai, ermlandi és samlandi (sambiai), valamint Pommerellen egyházi viszonyait. Ez utóbbi esetében a tartomány egy része a lengyelországi leslau-i (Włocławek), másik része pedig a pomerániai Cammin (Kamień Pomorski) püspökséghez, harmadik része szintén lengyelországi Gniezno érsekséghez tartozott. Olvashatunk arról is, hogy a Német Lovagrend és a porosz püspökök között, dacára annak, hogy azok többnyire szintén a lovagrend tagjai közül kerültek ki, szinte folyamatos volt a konfliktus, a súrlódás. Ez elsősorban vitatott pénzügyi vagy joghatósági kérdések miatt alakult ki. A poroszországi egyházmegyéket a rigai érsek fennhatósága alá tartoztak. A püspökök és káptalanok önálló tartományúri hatalommal rendelkeztek, de tényleges katonai védelmüket a lovagrend biztosította, így tartományúri hatalmuk nem terjedt ki komolyabb külpolitikai aktivitásra. A tanulmány röviden vázolja azt is, hogy milyen más szerzetesrendek telepedtek le a lovagrendi államban, az írás végén pedig egy rövid összefoglalást olvashatunk a plébánia szervezetről.

Marian Biskup tanulmánya (*Parishes in the State of the Teutonic Knights*, 145–166. o.) az egyházszervezet alsó szintjével, a plébániákkal foglalkozik. A lovagrendi állam három nagyobb területét, azaz Kulmerlandot, Poroszföldet és Pommerellent külön-külön tekinti át, és táblázatba foglalta az egyes egyházmegyéket falusi és városi plébániáinak számát. A XV. század elején összesen 948 vidéki, és 97 városi plébánia volt Poroszországban. A legtöbb plébánia anyagi alapját 4 Hufe (1 Hufe = 16,8 hektár) föld biztosította, de előfordultak ettől eltérő nagyságú birtokok is. A plébánosokat a patrónusi jogot gyakorló tartományúr nevezte ki, azaz a lovagrendi területeken a lovagrend tisztségviselői, a püspöki birtokokon a püspökök, a káptalani területeken pedig a káptalan elöljárója. A plébániák napi működését választott laikusok, az úgynevezett egyházatyák (vitrici) segítették.

Természetesen nem mindegyik falunak volt saját plébánia temploma, hanem előfordult, hogy egy templom, s annak plébánosa több falu templomaként működött.

Egy többszerzős, önálló tanulmányokból álló könyv egységes szemléletének és szerkesztésének megteremtése érdekében a szerkesztők ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy a kötet második részét, amely a középkori Livóniával foglalkozik, ugyanazokkal a szerzőkkel írták meg, mint az első. A középkori Livónia történetének rövid áttekintését, az ottani politikai hatalom létrejöttének folyamatát, illetve annak jellegzetességeit Marian Biskup foglalta össze (*Territorial Governance in Medieval Livonia and its Extent*, 169–182. o.). Meinhard Ágoston-rendi szerzetes első missziós próbálkozásától követi Livónia főbb eseményeit, melynek sorában hangsúlyos szerepet kapott Riga (1201) és egy új szerzetes lovagrend, a Kardhordó Rend alapítása (1202). Mindkét esemény Albert püspök nevéhez fűződött, aki egy pápai fennhatalom alatt álló egyházi államot akart létrehozni a Baltikumban. A német kereskedőkön és kereszteseken kívül a térségben egy másik keresztény hatalom is megjelent: 1219-ben II. Valdemar dán király kiterjesztette uralmát Észak-Észtországra. 1236-ban a Kardhordó Rend súlyos vereséget szenvedett a litvánoktól, s ezt követően egyesült a Poroszországban már jelen lévő Német Lovagrenddel (1237), amely így Livóniában is jelentős területi hatalomra tett szert. Itt azonban a rigai püspök (majd később érsek), valamint a dorpati (Tartu) és öseli (Saaremaa) püspökök komoly hatalmi ellensúlyt jelentettek. Amikor 1346-ban a lovagrend megvásárolta Dániától Észak-Észtországot, az erőviszonyok ugyan eltolódtak a lovagok javára, de érdemi hatalmi átrendeződés mégsem következett be. 1346 után 67 000 km² volt lovagrendi, s 41 000 km² püspöki birtok.

Poroszország igazgatási rendszeréhez hasonlóan Livónia közigazgatását is Janusz Tandeci írta meg (*Administrative Divisions of the Territory of the Teutonic Order in Livonia*, 183–197. o.). A közel 108 000 km² nagyságú területen a középkor végén kb. fél-millió ember élt. 1237 után, amikor a Német Lovagrend lépett a Kardhordó Rend örökébe, az itteni lovagrendi birtokokot egy tartományi mester (Landmeister) irányította, aki előbb Rigában, majd Wenden (Cēsis) várában székelte. 1410-ig a livóniai tartományi mestert a nagymester elnökletével ülésező lovagrendi nagykáptalan választotta, 1410 után viszont a nagykáptalan által állított két jelöltből maga a nagymester választotta ki a neki tetsző személyt. A poroszországi rendi tisztségeknek megvolt a livóniai megfelelője. A területi igazgatás egységei itt is a komtúrságok, perjelségek és várnagyságok voltak. A XV. század elején kb. 500 lovagtestvér élt Livóniában (Poroszországban ekkor kb. 700). A XV. század első harmadában azonban több pestisjárvány (1410/11, 1420, 1433) miatt jelentős demográfiai visszaesés következett be a Baltikumban, s ez a lovagrendet sem kímélte. 1451-ben már csak 197 lovag volt a livóniai rendházakban. Ezek túlnyomó többsége (124 fő) Vesztfáliából származott.

A poroszországi várak mellett Marian Arszyński írt a középkori Livónia várairól is (*Medieval Fortified Architecture in Livonia*, 199–224. o.). Poroszországban csak a föld és a fa volt, amiből azonnal erődítményeket lehetett építeni, és csak jóval később, amikor a lovagrend a téglakészítés feltételeit megteremtette, láttak hozzá a kővárak építéséhez. Livóniában viszont építkezésre alkalmas mészkő és dolomit is előfordult. Nem véletlen, hogy már Meinhard, az első missziós püspök 1188-ban a Dvina folyó partján, Üxkülli-ben (Ikšķile) kőből templomot, lakóépületet építtetett, és azokat kőfallal vette körül. Ugyancsak az 1180-as évek végén Meinhard püspök a Dvina folyó egyik szíge-

tére fallal védett kőtornyot is építtetett. A várak alaprajza, ahogyan Poroszországban, itt is a földrajzi adottságoktól függött. Wenden (Cēsis) vagy Segewold (Sigulda) például szabálytalan alaprajzú várak voltak, mások, mint Windau (Ventspils) viszont szabályos négyszög alakúak. Ahogyan Poroszországban, úgy Livóniában is a lovagrendi várak szerkezete általában külső- és belső várból állt.

A kötet első részéhez hasonlóan a livóniai városfejlődést Roman Czaja tanulmánya (*Livonian Towns from the 13th to the 16th Century*, 225–252. o.) mutatja be. Észtország északi részei, Harria (Harjumaa), Revalia (Rävala) és Vironia (Virumaa) 1346-ig dán uralom alá tartoztak. E területeken Reval (Tallin) volt a legjelentősebb városi központ (amelynek 1248-ban a dán király lübecki városjogot adományozott), valamint Vironia tartományban Wesenberg (Rakvere) és az orosz területek határán a Narva folyó bal partján Narva (Narova). Revalhoz hasonlóan ezek is lübecki városjogot kaptak. Észtország déli részein csak egy város volt, Weissenstein (Paide). Livónia középső területein a Német Lovagrend két várost alapított: Fellin-t (Viljandi) és Pernaut (Pärnu). Mindkét város a Rigai-öböltől a Pärnu és Embach folyókon a Csúd (Peipus) tóhoz és orosz földre vezető út mellett jött létre. Az Aa (Gauja) folyó mentén, amely a Rigából Dorpatba (Tartu) és Pszkovba vezető fontos útvonal volt, szintén alapítottak városokat: Wolmar (Valmiera), Wenden (Cēsis). Kurland területén szintén két várost alapítottak a lovagok: a Balti-tenger partján, a Windau (Ventspils) folyó torkolatánál Windaut (Ventspils), és beljebb, ugyan-csak a folyó mellett Goldingent (Kuldīga). A legrégebbi és legnagyobb livóniai várost, Rigát 1201-ben Albert püspök alapította. A rigai püspök, majd 1255 után rigai érsek birtokainak keleti részein még két kisebb várost alapítottak a középkorban: Lemsalt (Limbaži) és Roopot (Straupe). Az ösli püspökség területén városi rangú település nem volt. A dorpati püspökség földjén is csak egyetlen város létezett, Dorpat (Tartu) amely Rigához hasonlóan püspöki székhely is volt. A tanulmány viszonylag nagy teret szentel a középkori livóniai városok topográfiájának, belső szerkezete bemutatásának. Külön-külön tárgyalja a három legjelentősebb város, Riga, Reval és Dorpat topográfiáját, de szól a kisebb városokról is. A legnagyobb városnak, Rigának a XV. században kb. 8000 lakosa volt, Dorpat népessége pedig nem haladta meg az 5000 főt. A kisebb városok (Narva, Pernau, Goldingen stb.) általában 300–1000 közötti lélekszámmal rendelkeztek.

Az egyházszerkezetről szóló tanulmányt Livónia esetében szintén Andrzej Radziński neve fémjelzi (*Church Divisions of Livonia*, 253–288. o.). A keresztény missziók és az egyházszerkezet létrehozását, majd a rigai püspökség érsekséggé emelését követően mindegyik püspökségről (dorpati, ösli, revali, kurlandi) külön-külön is szól. Viszonylag nagyobb terjedelemben mutatja be a rigai érsek, a livóniai püspökök és a Német Lovagrend közötti konfliktusokat, viszályokat, amelyek sokkal súlyosabbak és komolyabbak voltak, mint a poroszországi konfliktusok. A rigai érsek és a lovagrend nem egyszer fegyveres harcot is vívott egymással. Az erőviszonyok érzékeltetésére számba veszi az egyes egyházi tartományok nagyságát. A rigai érsek 18 000 km² kiterjedésű terület ura volt. Dorpat püspökének fennhatósága 9600 km²-re, Ösel püspökének pedig 7600 km²-re terjedt ki. A kurlandi püspök birtokállománya 4500 km²-t tettek ki. Ahogyan Poroszországban, úgy Livóniában is a középkor folyamán számos más szerzetesrend is megtelepedett.

A kötet harmadik nagy egysége egy névjegyzék. Bernhart Jähniig a Német Lovagrend poroszországi tisztségviselőinek névsorát állította össze (*The List of Dignitaries and Officials of the Teutonic Order in Prussia*, 291–346. o.). Klaus Militzer készítette a

Kardhordó Rend és a Német Lovagrend livóniai tisztségviselőinek jegyzékét (*The List of Dignitaries and Officials of the Brothers of the Sword and the Teutonic Order in Livonia*, 347–376. o.). A poroszországi és livóniai érsekek, püspökök és püspöki várnagyok névsora Andrzej Radziwiłłskinek köszönhető (*The List of Archbishops, Bishops and Episcopal vogts I: Prussia, II: Livonia*, 377–394. o.). A kötethez négy térkép is tartozik. Az egyik Poroszország területi megoszlását mutatja a Német Lovagrend és a porosz püspökségek között, a másik a poroszországi várak térbeli elhelyezkedését ábrázolja, a harmadik Livónia hatalmi viszonyait, a lovagrend és az egyháznagyok területeinek elhelyezkedését, a negyedik pedig a livóniai várak földrajzi megoszlását mutatja. A névjegyzékeknek köszönhetően a kötet nemcsak tanulmánykötetként, hanem a korszakra vonatkozó archontológiai kézikönyvként is felkeltheti a témával foglalkozó szakemberek figyelmét.

Pósán László

SZABÓ PÁL

1440 – NÁNDORFEHÉRVÁR ELSŐ OSMÁN–TÖRÖK OSTROMA ÉS ELŐZMÉNYEI

(Areión Kulturális Egyesület, Szeged, 2015. 257 o. ISBN 978-963-89621-1-9)

Középkori váraink története, ostromaik megismerése mindig is felkeltette a magyar történészek, régészek és a szélesebb közönség érdeklődését. Különösen igaz ez Nándorfehérvárra, amely a török elleni déli végvár vonal kulcsaként már a kortársak számára is kiemelt fontosságú volt. Részben a Hunyadiakkal kapcsolatos történelmi munkák népszerűségének, részben a forrásadottságoknak köszönhetően Nándorfehérvár kapcsán első sorban az 1456. évi ostrom története került részletes feldolgozásra, utójára Cseh Valentin tollából.¹ Úgy tűnik, hogy a fent említett ostromon kívül csupán a vár 1521. évi elvesztése váltott ki komolyabb hazai és nemzetközi visszhangot. Szabó Pál kötete azonban a vár egy korábbi, mondhatni elfeledett ostromát tárja fel precíz filológiai munkával. A szerző nem riadt vissza a rendelkezésére álló forrásanyag szűkösségétől, munkája a lehető legrészletesebben igyekszik feltárni, térben és időben elhelyezni az 1440. évi oszmán török ostrom történetét. A megjelent kötet tulajdonképpen a szerző több éves kutatómunkájának eredményeként megírt PhD-disszertációja, amely szerencsére könyv formátumban is megjelenhetett és így a szélesebb közönség számára vált elérhetővé.

A kötet puha fedelű, borítóján Nándorfehérvár bronz makettje, háttérben pedig az egyik feldolgozott forrás, a *Codex Barberinus Graecus III* ostrommal kapcsolatos részletei találhatóak. A mű tizennégy fejezetre tagolódik, amelyeket a felhasznált irodalom ismertetése követ. A *Mellékletek* című kiegészítő fejezet első sorban Nándorfehérvárral kapcsolatos terepbejárás fotókat, korabeli pecsétek felvételeit és néhány rekonstrukciós rajzot tartalmaz. A kötetet név- és tárgymutató zárja. A lapalji jegyzetek mennyisége impozáns, összesen 1578 hivatkozás, amely jól jelzi a szerző aprólékosságát. Több fejezet elejét többségében kora újkori históriás énekekből (Nagybáncsai Mátyás, Tinódi Lantos Sebestyén) és egyéb korabeli forrásokból vett idézetek gazdagítják.

¹ Cseh Valentin: A nándorfehérvári csata 1456. Budapest, 2016.

A kötet szerző által írt előszava röviden összefoglalja a témaválasztás okait, illetve ismerteti a szerző eddigi munkásságát a témában. Az első fejezet tulajdonképpen historiográfiai áttekintés, amely a XVIII. század közepétől kronológiai sorrendben tekinti át az 1440-es ostromot leíró vagy csupán a szó szűkebb értelmében vett szakmunkákat. A pusztán tételes felsorolás helyett rövid összefoglalókat olvashatunk, a szerző ugyanis minden egyes, a korszakkal foglalkozó cikk, kötet stb. tartalmát ismerteti, és kritikai vizsgálatnak veti alá. Az áttekintés nem csupán a szó szűkebb értelmében vett szakmunkákat veszi sorra, de kitér a nagy történelmi szintézisekben, illetve történelmi népszerűsítő irodalomban található említésekre is. A magyar nyelven megjelent szakirodalom ismertetését a külföldi szerzők munkáinak bemutatása követi. A historiográfiai áttekintés adja az alapot és az inspirációt Szabó Pál számára, hogy az 1440-es ostrom lezajlásának eseményeit részletesebben is megvizsgálja. Külön felhívja a figyelmet a különböző munkákban megjelenő ellentmondásokra, valamint az egy-egy hiba átvételével rögzült tévedésekre is (például a szakirodalomban túlnyomórészt rövid, két hónapos ostrom szerepel, köszönhetően egy feltételezett nyomdahibának a *Thurózy Krónika* 1978-as kiadásában).

A továbbiakban *Az ostrom(ok) évtizedének nemzetközi eseményei* című rész több alfejezetben röviden tárgyalja a korabeli európai államok, az Oszmán Birodalom és a Mediterráneum térségének politikai erőviszonyait és kapcsolatrendszerét, valamint a különböző országok és uralkodói dinasztiák közötti konfliktusokat. A fejezet a törökellenes európai összefogás hiányának okaira igyekszik fényt deríteni, ezzel magyarázva meg, hogy miért is maradt európai visszhang nélkül az 1440-es sikeres várvédelem. Anglia és Franciaország érdektelenségét a százéves háború indokolta. A szerző a törökellenes harcban inkább érdekelt Német-római Császárság, Csehország és Lengyelország között a térségben rivalizáló uralkodói családok (azaz a Luxemburgiak, Habsburgok és Jagellók) közötti dinasztikus ellentétekre vezeti vissza a törökellenes politika háttérbe szorulását. Az ekkor már oszmán gyűrűbe kerülő és véglegesen meggyengült Bizánci Császárság a római pápákhoz fordult, a pápaság azonban a segítségnyújtás feltételeként egyházi uniót sürgetett, ami nem segítette elő a tárgyalásokat. Megemlítésre kerül még IV. Jenő eredménytelen közvetítési kísérlete a polgárháború által megosztott Magyar Királyságban is. A balkáni államok hintapolitikája a magyar és a török fennhatóság között szintén bizonyítékul szolgál a megosztottságra, a fejezet kiemelten taglalja a szerb uralkodók helyzetét és lehetőségeit. Megállapítja, hogy a magyar uralkodók az oszmánokkal párhuzamosan igyekeztek növelni befolyásukat a Balkán térségében. Erre a szerző kiváló példaként említi a Luxemburgi Zsigmond és Lazarević István közötti együttműködést, kiemelten a tatai szerződést. Külön érdeklődésre tart számot a *Hatalommegosztás a Mediterráneumban: Rodosz ostromai (1440, 1444)* című alfejezet, amely felhívja a figyelmet egy esetleges katonai együttműködésre az oszmán-török és az egyiptomi mameluk politikai vezetés között.

A harmadik rész, *Elődök és erődök: A vár középkori újjáépítései* a nevében is jelzi, hogy Nándorfehérvár korai történetét, de főképpen építésének szakaszait mutatja be. Szabó Pál tömören összefoglalja a vár állapotát a bizánci fennhatóság idején, majd rátér a Lazarević István által elrendelt építési munkálatokra. A despota építkezéseit indokolta Nándorfehérvár fővárossá való kiépítésének szándéka, így a szerző a felleghár mellett a hozzá tartozó városrészek erődítési munkáit is ismerteti, elsősorban már megjelent feldolgozásokra támaszkodva. Kiemeli Cseh Valentin ez irányú munkásságát, amelyre nagy-

ban hagyatkozott is. Figyelemre méltó, hogy Szabó Pál az elérhető szakmunkák felhasználásán felül személyesen végzett terepbejárásokat állításainak igazolására. Sajnálatos, a Tallóciak idejéből nem maradt elegendő forrás az erősség akkori építkezéseiről.

Nándorfehérvár ismertetését követően a szerző áttér további korabeli erősségek bemutatására is, amelyek feltételezése szerint közvetve kapcsolatba hozhatóak Nándorfehérvárral. Raguza falainak bemutatása a Tallóciakhoz fűződő kapcsolata, illetve városra vonatkozó adatgazdaság miatt szolgált összehasonlítási alapul. Rodosz pedig a Johannita Lovagrend központjaként Nándorfehérvárhoz hasonló szerepet töltött be a kereszténység védelmében. Ezen felül az egyik Tallóci fivér, Jován a vránai johannita perjelséget viselte, de Szabó Pál is elismeri, hogy közelebbi kapcsolat Jován és a lovagrend vezetése között nem mutatható ki. Hadtörténeti szempontból jelentős megállapítás, hogy a korabeli várépítéssel a falak és a bástyák kiépítésénél már ekkor számolt a tűzfegyverek alkalmazásával. Röviden ismertetésre kerülnek azok az erősségek is, amelyeket II. Murád szultán ostromolt, jelesül Thesszaloniki, Szendrő és Galambóc. A fejezetet egy, a felsorolt erősségek fal- és toronyvastagságát összegző táblázat zárja, így segítve Nándorfehérvár elhelyezését a korabeli erősségek között.

A következő, igen rövid rész a tatai szerződés részleteit, valamint a vár átadásának folyamatát ismerteti. Az 5. fejezet, amely *A Tallóciak: a déli végektől Nándorfehérvár kapitányságáig* címet viseli, egy külön kis családtörténeti kutatás a várat 1440-ben védő familiárról, pontosabban a négy Tallóciról: Matkóról, Frankról, Petkoról és Jovánról. A szerző azon adományozó oklevelet mutatja be, amely részletesen taglalja a legidősebb Tallóci fivér, Matkó részvételét Galambóc 1428. évi ostromában, külön kiemelve szakértelmét a korabeli tűzfegyverek terén. Szabó Pál itt ügyesen fűzi egybe a családtörténetet az 1440-es ostromot megelőző had- és politikátörténet összefoglalásával. Külön alfejezetben tér ki a polgári származású Tallóci család nemességének kérdésére, főként az általuk használt címeres pecsétet és házasságaikat hozva példának. A szerző érvelése meggyőző, valóban nehezen hihető, hogy országos főméltóságot betöltő személyek a korban ne szereztek volna nemességet (is), még ha a Zsigmond által alapított Sárkányos Rendbe nem is kerültek be. Ezt a nemesítő oklevél hiánya önmagában még nem indokolja. A szerző szót ejt még a Tallóciak és Cilleiek közötti rivalizálásról a horvát–szlavón–dalmát báni hatalom birtoklásáért, valamint röviden kitér Zsigmond 1437. évi törökellenes hadjáratára is.

A soron következő szakasz már az ostromot közvetlenül megelőző (1429 és 1440 közötti) határ menti török betöréseket és kisebb hadjáratokat veszi sorra, amelyek véleménye szerint új szakaszt nyitottak a korai török-magyar háborúk sorában. Leszámítva Zsigmond kísérletét a Német Lovagrend Szörénységbe való betelepítésére 1429 és 1432 között, ekkora már a déli határ szinte teljes védelmét a Tallóci család tagjai látták el. Ezt az időszakot Szabó Pál találóan *Tallóci-szakasznak* nevezte el. Közvetlen és megbízható források hiányában a szerző a Tallóciak által kiadott oklevelek apró megjegyzéseiből rekonstruálta a határ menti katonai aktivitást, majd külön kitért II. Murád 1438. évi erdélyi hadjáratára és Szendrő következő évi ostromára, mint Nándorfehérvár megtámadásának közvetlen előzményeire. A szerző szerint ekkor a török hadjáratok közvetlen célja már Szerbia teljes bekebelezése lehetett.

A hetedik fejezet szolgál talán a legérthetőbb magyarázatául, miért nem kapott kellő figyelmet a vár ostroma az ország akkori vezetésétől. Az Albert király halála után két

pártra szakadt ország képtelennek bizonyult az összefogásra, a politikai megosztottságban rejlő lehetőséget II. Murád pedig igyekezett is kihasználni. A szerző a magyar trónra meghívott Ulászló lengyel király kíséretében tartózkodó *névtelen lengyel levélíró* beszámolójára támaszkodva vezeti végig az olvasót a belpolitikai eseményeken, külön figyelmet szentelve újfent a Tallóci familiának, illetve a trónviszályban betöltött szerepüknek. Folytatva a Tallóciak által kiadott oklevelek vizsgálatát megállapítja, hogy a belviszálynak köszönhetően nem csupán Nándorfehérvár, de annak védője, Tallóci Jován is magára maradt a körülzárt várban.

A *Nándorfehérvár 1440. évi ostroma a forrásokban* című fejezet tekinthető a kötet egyik legfontosabb részének. Szabó Pál az összes rendelkezésre álló forrást összegyűjtötte, majd pedig nyelv és keletkezési hely szerint csoportosította őket. A forrásidézetek egyszerű beillesztésén túl a szerző a kevésbé és a jól ismert, magyarul kiadott forrásokat is újabb elemzésnek vetette alá. Az első fő és leginkább feldolgozott csoportként a latin nyelvű magyar forrásokat különítette el (Thuróczy János és Bonfini munkáit), majd kiemelte belőlük az ostromra vonatkozó szövegrészleteket. A második forráscsoportot a latin nyelvű lengyel források adják, a már korábban is idézett névtelen lengyel levélírótól fennmaradt szöveg; a krakkói kanonok, Jan Długosz és Callimachus Experiens (IV. Kázmér lengyel király Zsigmond nevű fiának nevelője) történeti munkái. Két különálló csoportot képeznek a bizánci, klasszicizáló görög nyelvű források és a bizánci-újgörög nyelvű források. A sort a török források zárják, elsősorban azok, amelyek Thúry József fordításában kerültek kiadásra.

A kötet következő részében az ismertetett források filológiai vizsgálata következik, amelyben a szerző rámutat a forrásokban fellelhető antik mintákra, így például *Polübiosz* és *Livius* ókori történetírók munkáira. Külön figyelmet érdemel a fejezetben helyet kapó két táblázat, amely azon szövegrészleteket helyezi egymás mellé, ahol a hasonlóságok kimutathatóak, segítve ezzel az olvasó számára is a források összevetését. Hadtörténeti szempontból külön figyelmet érdemelnek a tűzfegyverek, aknák és legfőképpen a lőpor bizánci forrásokban megjelenő elnevezései. Ezeket a szerző külön (illetve újra) lefordította és értelmezte, mivel a bizánci szerzők meglehetősen sajátosan írták le a korabeli hadi eszközöket.

A tizedik fejezet tekinthető tulajdonképpen a kötet fő részének, ebben a részben kerül sor az 1440. évi ostrom rekonstrukciójára a korábban részletesen ismertetett források alapján. Miután vázlatosan összefoglalásra került az ostrom rekonstruálható menete, a szerző bővebben kitér az ostromidő pontosabb körülhatárolására is, melynek teljes tartamát a források alapján 6-7 hónapban adja meg. Mivel az elemzett források pusztán az ostrom hosszúságát említik, kezdetét és végpontját nem, így e fejezetben csak valószínűsíthető időpontokat találunk. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy az ostrom már 1440 áprilisában megkezdődhetett, igaz a védők ekkor még nem a szultáni főerőkkel, hanem csupán az Evrenosz fia Ali által vezetett határ menti csapatokkal kerülhettek szembe. A szerző megállapítását Długosz beszámolójára alapozza, amely szerint Ulászló székesfehérvári koronázásakor a törökök már három hónapja ostromolták Nándorfehérvárt. A szemben álló erők nagyságáról források hiányában csak becslések találhatók. Ezek, noha jelentős szakirodalomra támaszkodnak, mégsem tekinthetők megbízható adatoknak, de még így is sikerült mind a védőserég, mind az ostromlók erejének nagyságrendbeli meghatározása. A veszteségek kapcsán hasonló bizonytalanság figyelhető meg.

A középkori hadtörténet iránt érdeklődő olvasó számára nem is az ostrom menetét tárgyaló fejezetek, hanem a harcok során használt haditechnikát ismertető részek a legizgalmasabbak. A szerző terepbejárása során, ha nem is teljes bizonyossággal, de beazonosította a több forrás által említett aknát, amelyet a török sereg a falak beomlasztására ástott, mivel a falak töretése nem vezetett eredményre. Szabó Pál az aknamunkák megkezdését az ostrom második szakaszaként határozza meg. A források a védők reakcióit illetően azonban eltérnek. Thuróczy szerint Tallóci Jován egy, a várba íjjal belőtt üzenet segítségével hírt szerzett az akna ásásáról, majd egy ellenakna készíttetésével sikerrel berobbantotta azt. Ezzel szemben a lengyel krónikák többsége a fahasábokkal feltöltött várárokból szórt puskapor felgyújtásáról tudósít. Szabó Pál mindkét lehetőséget figyelembe vette és ismertetette, az aknaépítést tartja valószínűbbnek.

A források elemzésekor figyelt fel a szerző a görög nyelvű munkákban felbukkanó *botané*, azaz 'fű' jelentésű szóra. A szövegkörnyezetből viszont kiderült, hogy jelen esetben a szó alatt lőport értettek. Ezek szerint a használt lőpor nem por állagú, hanem inkább törek állapotú lehetett. Bonfini művéből kiragadva egy részletet ismertet a lőporhoz szükséges salétrom előállításának egy bizarr, ámde nagyon érdekes módját. A szerző megállapításait külső szakértők bevonásával is megerősítette, valamint a szükséges szakirodalmat is kellőképpen végigtekintette.

Megállapította, hogy a török haderő ekkor még nem rendelkezett fejlett tűzérsséggel, amivel a nándorfehérvári kudarc is magyarázható. A védők által használt kézi tűzcsövek, fali puskák leírása – főleg ily nagyszámú említésük – szintén érdekes. A kiemelt bizánci forrás elemzése fontos adalékokkal járul hozzá a tűzfegyverek magyarországi elterjedésének megismeréséhez. A Dukasz által „nádhhoz hasonló ércső”-nek leírt fegyvert egyértelműen szakállas puskaként azonosította, noha a forrás sem „szakáll”-at, sem pedig ágyazatot nem említ. Ugyanakkor a forrásban szereplő 5-10 lövedék csőben való elhelyezése (a visszaható erő miatt) ezt valószínűsíti. Sajnos a forrásrészlet alapján ez pontosan nem meghatározható.

A tizenegyedik fejezettől kezdődően a szerző a kutatómunka során felmerült egyéb kérdésekre is megfelelő válaszokat kíván adni. Először is a Hunyadiak és a Tallóciak között fennálló kapcsolat alapján vizsgálja, hogy Hunyadi János esetleg részt vehetett-e az ostromban, amit elvet. Ezt követően röviden tárgyalja Nándorfehérvár megnevezésének földrajzi-topográfiai problémáit is, amely szintén hasznos segédlet a forrásokban fellelhető földrajzi elnevezésekkel kapcsolatban. Az ostrom előzményeinek vizsgálatakor merült fel kérdésként a szerző számára, hogy a rendszeres határ menti török betörésektől eltekintve I. Bayezid szultán vezetett-e hadjáratot a Magyar Királyság ellen, továbbá felmerül Nándorfehérvár egy úgynevezett nulladik ostromának a lehetősége is. A kötetet a kutatás magyar és angol nyelvű összefoglalása zárja.

Szabó Pál sikerrel bizonyította, hogy Nándorfehérvár 1440. évi ostroma jogosan tekinthető kiemelt fontosságú, akár határkövnek is beillő eseménynek a magyar hadtörténetben. Haditechnikai szempontból is számos újdonságot nyújt a téma iránt érdeklődő szakemberek számára. Az itt-ott felbukkanó elütések, stilisztikai következetlenségek elenyésző számuk miatt az olvasásélményt nem zavarják. A mellékletek között megtalálható rekonstrukciós metszetrajzok a korabeli tűzfegyverekről igen részletesek, mégis javasolható, hogy a könyv következő kiadásában már digitálisan átrajzolva szerepeljenek. A mű tudományos igényű, mégis könnyen olvasható, így nem csak a történészek, de a törté-

nelem iránt fogékony olvasóknak is ajánlható. A szerző munkájának rövidített változata pedig megtalálható a Zrínyi Kiadó gondozásában 2016-ban megjelent *Elfeledett háborúk* című tanulmánykötetben is.² Szabó Pál részletes munkáját példaként tekintve ezúton fejezem ki reményemet, hogy több hasonlóan részletes, Magyarország szempontjából fontos vár története kerül a későbbiekben publikálásra.

Balogh Máté

TURCSÁNYI KÁROLY – BÁN ATTILA – HEGEDŰS ERNŐ – MOLNÁR GÁBOR

HADERŐK ÉS HADVISELÉS AZ ELŐLTÖLTŐ FEGYVEREK KORÁBAN

A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére

(Szerk. Prof. Dr. Turcsányi Károly DSc. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. 414 o.
ISBN 978-963-7197-73-7)

A tanulmánykötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2015-ben jelent meg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum újabb kiadványaként. A puha kötésű kötetet tartalomjegyzék és bevezető nyitja meg, a hat nagy alapossággal lábjegyzetelt fejezetet rövid záró-, mellékletek, tizenhét oldalas irodalomjegyzék és a szerzők rövid ismertetése rekeszti be. Az önálló tanulmányoknak is megfelelő fejezeteket Ujj András, Ravasz István, Kaiser Ferenc és Turcsányi Károly hadtörténészek, illetve hadtudományi szakértők lektorálták, a könyv színes borítóját Szabó Emese grafikus tervezte. Az írásokat gazdag térkép-, grafikon- és fotóanyag illusztrálja. A kiadvány kronológiai és tartalmi kereteit Turcsányi Károly fogalmazta meg a tanulmánykötet részletező előszavában (9–13. o.): „Könyvünk... az 1648–1866 közötti több mint két évszázadot vizsgálja, elsősorban a hadművészet szempontjából.” (9. o.) A kötet szerzői komplex szemlélettel vizsgálták a XVII–XIX. század szárazföldi és haditengerészeti haderőnemeit, a korszak meghatározó tűzfegyvereinek és fegyvergyártásának fejlődését, a harcászat, a hadművészet, a haderőszervezés és személyi kiegészítés, a hadviselés, az államhatalmi törekvések kérdéskörét.

A tanulmánykötet első fejezete (*A kor államhatalmi törekvései*, 15–46. o.) Molnár Gábor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola) írása. Molnár Gábor a fejezet első részében a hatalmi erőegyensúly és a pentarchia világméretű keretrendszerét mutatja be, részletes kitekintéssel a nagyhatalmak konfliktusaira, illetve a konfliktusok Jomini-féle típusaira. A fejezet második része a Rajna-térség és Németalföld, a Balti-tenger, a Fekete-tenger és a Földközi-tenger térségének, valamint az amerikai, ázsiai és afrikai gyarmatvilágot érintő nagyhatalmi szembenállásokat és konfliktushelyzeteket részletezi tizenegy térképpel kísérve. A szerző nem csak a *pentarchia* résztvevőinek, így Franciaország, Nagy-Britannia, Poroszország, Ausztria és Oroszország konfliktusrendszereit ismerteti, hanem a Földközi-tenger és a Balkán kapcsán külön kitért az Oszmán Birodalomra is.

² Nándorfehérvár 1440. megvédése. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok* (6–16. század). Szerk. Pószán László – Veszprémy László. Budapest, 2016. 294–309. o.

A második tematikai részt (*Fegyvergyártás és fegyverzet*, 47–124. o.) Bán Attila őrnagy (Hadtörténeti Múzeum) írta. A tanulmányt újkori klíma-, kereskedelem-, mezőgazdaság- és ipartörténeti kitekintés vezet be. Ezt követően az olvasó a fegyvergyártással szorosan összefüggő vas- és acélgégyártás, szénbányászat és gépgyártás fejlődéséről kap adatokat, majd alapos ismertetést kapunk a lőpor-, tűzfegyver- és hajógyártás módszereire és fejlődésére vonatkozóan.¹ A tanulmány második egységét az elöltöltő kézi tűzfegyverek és a csöves lövegek fejlődésének leírása adja. Részletes bemutatásra kerülnek a kézi tűzfegyverek evolúciójának legjelentősebb ugrásai, a kovás elsütő szerkezet, illetve a fegyvercsőre húzható szurony megjelenése, a papírtöltés és a vas töltővessző alkalmazása, majd a kémiai gyújtás és a huzagolt fegyvercső térhódítása.² Az elöltöltő kézi tűzfegyverek hatékonyságának reprezentálásához Bán Gerhard von Scharnhorst (1973) számadatait felhasználva foglalja össze az elöltöltő XVIII–XIX. századi angol, francia, porosz, bajor, osztrák, orosz fegyverek technikai adatait. A gyalogsági és a lovassági kézi tűzfegyverek bemutatását követően a szerző nagy alapossággal foglalkozik a kései kora újkor és az újkor jellegzetes csöves lövegfajtáival (ágyúk, tarackok, mozsarak), bemutatva a korszak tűzértségének technikai csúcását jelentő de Valliere-, illetve Gribeauval-rendszerű lövegeket, valamint a „Napoleon” ágyúkat.

A kötet harmadik írása ismételten Molnár Gábor munkája (*Haderőszervezés és személyi kiegészítés*, 125–156. o.). A szerző az újabb fejezet elején a haderőszervezésnek az ezredtulajdonosi rendszertől a tömeghadseregekig vezető útját, valamint a tiszti, illetve legénységi állomány kiegészítésének rendszerét mutatja be.³ Az írás második tematikai részében Franciaország, Poroszország, Ausztria, Nagy-Britannia, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok hadkiegészítési rendszerének ismertetése olvasható, különös tekintettel annak a fejlődési folyamatnak a leírására, amely a nagyhatalmaknak a területi alapon megszerveződő milíciáitól az *általános sorkatonai szolgálatra épülő tömeghadseregek* megszületéséhez vezetett. A szerző a jellemzett haderők (növekvő tendenciát mutató) létszámadatait reprezentatív táblázatokkal is szemléltette.

A negyedik fejezet (*A fegyvernemek és alkalmazásuk fejlődése*, 157–275. o.) Turcsányi Károly, Bán Attila, Hegedűs Ernő (MH Logisztikai Központ) és Molnár Gábor közös

¹ Fernand Braudel (1902–1985) a franciaországi Annales-iskola meghatározó történésze az 1967-ben megjelent többkötetes könyvsorozatában (*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe–XVIIIe siècle*) a vizsgált korszak három legnagyobb hatású újítását a tűzfegyvergyártás, a hajóépítés és a könyvnyomtatás fejlődésében látta. *Fernand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. 1. k. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Budapest, 2004. 394–411. o.

² Bán Attila megemlékezett a „pogányok” ellen használható hasáb alakú kézi tűzfegyver-lövedékekről. Jóllehet a közlésnek nem szorosan vett tárgya az elöltöltő kézi tűzfegyver-lövedékek tipológiája és kronológiája, nem érdemtelen ugyanakkor megjegyeznünk, hogy az író hasábokból, illetve író rudakból levágott, hasáb alakú, vagy hengeres testű lövedékek gyakori leletei a vizsgált korszak észak-amerikai és európai csatateréinek. A nem öntéssel, hanem darabolással kialakított kézi tűzfegyver-lövedékekről az angol James Turner (1683) és az olasz Ferdinando Marsigli (1732) is írt. 94. o. A témához legújabban lásd *Daniel M. Sivilich*: *Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide*. Norman, 2016.

³ „A háborúk térben és időben rendkívül korlátozottak voltak...” – írta a szerző a fejezet kezdetén a középkorra vonatkoztatva (127. o.). A némiképp sematizáló megállapítással kapcsolatban megjegyezhető, hogy a kifejezetten zsákmányszerzés és az ellenség hátsó részének legyengítése céljából végrehajtott, mely katonai betörések középkori gyakorlatáról Philippe Contamine is megemlékezett már 1986-ban megjelent könyvében. (A „chevauchée”-nak vagy „guerre gerroyante”-nak nevezett hadjáratok tipikus példájának III. Edward angol király 1339. évi, illetve Edward walesi herceg 1355. évi franciaországi hadjárata tekinthető.) *Philippe Contamine*: *War in the Middle Ages*. Oxford, 1986. 219–228. o.

írása. A fejezet elején a kora újkori „spanyol”, „holland” és „svéd” típusú gyalogosharcászati modelleknek, a (porosz) felőrlő jellegű vonalharcászatnak, a ferde csatarendnek és a puskázó csatárláncnak a kialakulása olvasható. Ezt követően a vizsgálatok tárgya a Poroszországra, Ausztriára, és Oroszországra jellemző „többségében nehéz elemekből álló gyalogságok”, a „könnyű és nehéz elemeket arányosan megjelenítő” francia gyalogság és végül a Nagy-Britanniára és az Amerikai Egyesült Államokra jellemző „nagy arányban könnyű lövészekből álló gyalogság”. A *korszak gyalogságainak* bemutatása után a lovassági fegyvernem fejlődéséről olvashatunk. Alapos ismertetésre kerül a folyamata, amelynek betetőzéseként megszületett a napóleoni Franciaország vértés nehézlövassága. Betekintést nyerhetünk a nagyhatalmak lovasságainak felépítésébe és a nehézlövasságok (vértések, dragonyosok), illetve a könnyűlovasságok (lovas-vadászok, ulánusok, huszárok, kozákok) feladataiba és harceljárásaiba is. A lovasság témakörét tárgyaló fejezetrészt az amerikai lovasság portyázó mélységi támadásokat („raids”) *folytató* (ismétlő-fegyverekkel ellátott) „lóra szállt gyalogsági” modelljének *áttekintése* alkotja. A lovasság után a tüzérség XVIII–XIX. századi fejlődési útjának, a lövegszámok növekedési folyamatának és a tüzérség jellemző harceljárásainak leírása következik. A szerzők a francia forradalmi, illetve napóleoni háborúkból, a krími háborúból és az amerikai polgárháborúból vett csaták példáin keresztül, Philip J. Haythornthwaite (1996) adatainak átvételével táblázatban vonultatják fel a jellemző lövegmenyiségek 1000 katonára kivetített számarányait. A fejezetet Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Oroszország és a Habsburg Birodalom haditengerészetének története és a haditengerészetek jellemzőbb harceljárásainak („csatasort áttörő offenzív haditengerészeti műveletek”, „sorhajók alkotta csatasor defenzív műveletei” „cirkálóháború és korzár-hadviseelés”) *a bemutatása zárja*.

Az ötödik fejezetet Hegedüs Ernő (*A hadviselés – példák haderő alkalmazására*, 277–326. o.) írta. A malplaqueti (1709), hohenfriedbergi (1745), az austerlitz (1805), az eylaui (1807), a borogyinói (1812), a balaklavai (1854) és a gettysburgi (1863) csata, valamint a Selma (1865) városa elleni hadművelet *áttekintésén* keresztül láttatja a korszak meghatározó harcászati eljárásait. Ezt követően a XVII–XIX. századi tengeri hadviselés fejlődését a solebaji (1672), az ushanti (1794), a trafalgari (1805) és a helgolandi (1864) csaták példáin keresztül mutatja be. A csataleírások nem csupán az események rövid ismertetésére korlátozódnak, a fejezet az alkalmazott harceljárások alapos bemutatását is hordozza térképekkel és hagyományörző bemutatók fényképfelvételeivel kísérve.

„*A hadművészet fejlődésére igen nagyszámú tényező hat, különösen egy ilyen nagy időtávlatú áttekintés tükrében*” – írta Turcsányi Károly a XVII–XIX. századra vonatkoztatva a hatodik fejezet (*A hadművészet fejlődése az előtöltő fegyverek korában*, 327–352. o.) elején (329. o.). A kötet ezen része szintetizáló is egyben, mely a vizsgált nagyhatalmak hadseregeit meghatározó struktúrák és főbb fejlődési folyamatok leírását képezi. Általános érvényű tézis, hogy a geostratégiai pozíció és az ipar potenciálja vagy éppen korlátai jelentős mértékben kihatottak egy ország haderő fejlesztésének útjaira és a haderőnemi/fegyvernemi arányok számadataira. Ennek a gondolatkörnek megfelelően tekinti át Turcsányi Károly Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország szárazföldi és haditengerészeti haderőnemének, illetve a fegyvernemek arányain nyugvó hadviselésnek a sajátosságait. Ezt követően a gyalogsági harceljárás fejlődésének áttekintését és a tapasztalatok összegzését adja külön táblázatban összefoglalva a harmincéves háború (1618–1648),

XIV. Lajos háborúi (1689–1713), II. Frigyes háborúi (1740–1763), a francia forradalmi és a napóleoni háborúk (1792–1815), a krími háború (1853–1856) és az amerikai polgárháború (1861–1865) korának jellemző gyalogsági harcéljárásait (335. o.). A gyalogsági fegyvernemi részt követően a lovasság és a tüzérség fegyvereinek tömör leírása következik. A lovasságnál a szerző a porosz–orosz, a francia és a brit–amerikai „új alkalmazási modellek” ismertetését adja tömören. Az ostromtüzérség és a tábori tüzérség fejlődésének rövid áttekintését követően a szárazföldi és a haditengerészeti tüzérségre vonatkozó összegzett tapasztalatok (minőségi ugrás, mennyiségi növekedés, új harcászati elképzelések, tüzérségi tüzerőn alapuló áttörő harcéljárás igényei) olvashatóak. A fejezet lezárását a tengeri hadviselés változásainak a brit, a francia és az orosz modellek összehasonlításán nyugvó bemutatás alkotja.

A tematikus fejezeteket Turcsányi Károly zárszáva (353. o.) rekeszti be. A zárszó röviden összegzi az előszóhoz hasonlóan a könyv célkitűzését, az „előltöltő kézi tűzfegyverek korának” szárazföldi és tengeri hadviselésében, fegyvernemeiben és alkalmazott harcéljárásaiban bekövetkezett (az ipari fejlődéstől és az államfejlődéstől nem függetleníthető) változások komplexitására törekvő leírását.

A zárszó után gazdag mellékletanyagot talál az olvasó. Az I. számú melléklet (355–363. o.) a XVII. század első fele és az 1866 közötti időszak hadművészetének meghatározó tényezőit, hatásait és következményeit tekinti át táblázatos formában. A II. számú melléklet (365–371. o.) az angol polgári forradalomtól (1638–1651) kezdve az itáliai függetlenségi háborúkig (1848–1866) bezárólag, összesen 25 háborút adatol (hadviselő felek, háború eredménye) szintén táblázat keretein belül. A III. számú melléklet (373–394. o.) 39 (kronológiai rendezőelvet követő) grafika/műtárgyfotó és hagyományörző bemutató fényképe képezi, kiegészítve és tovább gazdagítva a hat fejezet képi mellékletanyagát.

A recenziens csekély kritikát fogalmazhat csak meg a kötettel kapcsolatban. Megemlíthető hogy a könyv kronológiai keretei miatt is jelentős „hadügyi forradalom” kérdéskörével jelentősebb részletezés nélkül, csupán néhány helyen (például: 9., 127., 352. o.) találkozhat az olvasó. Természetesen tény, hogy a „hadügyi forradalom” elméletének térbeli és időbeli keretei jelentős mértékben kitágultak napjainkra, érdemes lett volna egy rövidebb fejezetrész vagy egy hosszabb lábjegyzet erejéig külön foglalkozni a „military revolution” fogalmával, a kora újkor hadtörténetírásának egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású paradigmaváltásának kérdéskörével.⁴ További kritikai észrevétel, mindamellett, hogy a kötet főleg Nagy-Britannia, Franciaország, Poroszország, Ausztria, Oroszország és az USA XVII–XIX. századi hadügyi fejlődésének leírására vállalkozott, hogy a tanulmányok alig reflektálnak az Oszmán–Török Birodalom korabeli hadügyére. A hadtörténetírás mára meghaladta a Fényes Portának az „európai” hadügyi fejlődéstől végérvényesen elmaradó fejlődésével kapcsolatos elméleteket,⁵ véleményünk szerint

⁴ Gunther E. Rothenberg: Nassaui Móric, Gusztáv Adolf, Raimondo Montecuccoli és a 17. századi „hadügyi forradalom”. Ford. Nemerikényi Előd. In: A korai stratégiai gondolkodás. Tanulmányok. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2005. 33–60. o.; Geoffrey Parker: A hadügyi forradalom védelmében. Ford. Nemerikényi Előd. In: uo. 61–86. o.; Bagi Zoltán Péter: A hadügyi forradalom elméletének rövid összefoglalása. In: Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből. Szerk. Bagi Zoltán Péter – Horváth Adrienn. Budapest, 2012. 141–158. o.

⁵ A téma legújabb, magyar nyelvű összefoglalásához lásd Ágoston Gábor: Európa és az oszmán hódítás. Budapest, 2014. 141–252. o.

érdekes összehasonlításokat nyújthattak volna az Oszmán–török sajátosságokra vonatkozó kitekintések. Végezetül megjegyzendő (de nem felróható) lehet még a kötet egynyelvűsége: a kiadvány főleg a magyar (vagy magyar nyelven tudó) olvasóközönség számára íródott, angol nyelvű fordítással csupán Turcsányi Károly zárszava (354. o.) rendelkezik. Az érdeklődő nemzetközi (had)történész olvasóközönség számára érdemes lett volna a fejezeteket angol nyelvű rezümékkel is ellátni.

Összegzésképpen elmondható, hogy a könyv a kora újkorral és az újkorral foglalkozó történelemtudomány, illetve hadtudomány értékes, gazdagon adatolt szintetizáló kötete, mely joggal válhat a jövőben az egyetemi oktatás hasznos segédletévé is.

Polgár Balázs

HERMANN RÓBERT

REFORMKOR, FORRADALOM, SZABADSÁGHARC

(*'48as Könyvtár. Line Design, Budapest, 2016. 307 o. ISBN 978-615-80101-5-3*)

Nemrég jelent meg a 2015-ben indult '48as Könyvtár című sorozat újabb, immáron harmadik kiadványa. A korszak „bővebb”, 1845–1849 közti történetét felölölő tanulmány-kötet Hermann Róbertnek, a XIX. századi magyar történelem elismert kutatójának az 1993–2012 között megjelent válogatott tanulmányait tartalmazza. Ahogy a kötet felépítését részletező bevezetőben maga a szerző is megjegyzi, ezek a korábban már jobbra különböző folyóiratokban megjelent, azóta a legújabb kutatási eredményekkel „frissített” írások számos érdekességet tartogatnak még az eseményeket jobban ismerő olvasóknak is; éppen ez indokolta összegyűjtésüket és önálló kötetben való ismételt közreadásukat.

Az első, *A reformkor történetéből* címet viselő fejezet három kisebb tanulmányt tartalmaz. Az első gróf Andrássy Gyula, a liberális főrendi ellenzék tagja, későbbi miniszterelnök, illetve gróf Dessewffy Emil, a bécsi udvart támogató, „újkonzervatív” irányzat kiemelkedő személyisége közti „politiko–pornografikus” verses üzenetváltást dolgozta fel. Az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűlés 1848. január–februári időszakában ugyanis a Konzervatív Párt az udvarral összefogva igyekezett háttérbe szorítani a magyar liberális ellenzéket; ennek apropóján született Andrássy verse, valamint Dessewffy erre írott válasza. A „költemény” pedig azt is bizonyítja, hogy a kor politizáló főrendjei nemcsak a nagy ívű, korszakos beszédek tartásában voltak „otthon”, hanem egy kis „trágárságért” se mentek a szomszédba... A második írás az *Ellenőr* című ellenzéki zsebkönyv megszületésével foglalkozik. A Konzervatív Párt 1846-os megalakulása után a liberális ellenzéknek is párttá kellett alakulnia, és meg kellett határoznia programját. Ezzel párhuzamosan felmerült, hogy a program népszerűsítésére, illetve a konzervatív vádak cáfolatára egy irodalmi–politikai zsebkönyvet is ki kellene adni. Hermann Róbert e zsebkönyv megszületésének, tartalmának és szerzőinek a részletes vizsgálatával mutatja be a kötet történetét, és azt, hogy végül miért nem gyakorolt a közvéleményre olyan hatást, amelyet pedig alkotói szántak neki. A harmadik tanulmány az ellenzék 1843–1844-es országgyűlésen feltűnt új csillagának, Szemere Bertalan (későbbi belügyminiszter, majd miniszterelnök) 1845. január 9-én Borsod vármegye rendkívüli közgyűlésén elmondott követje-

lentési beszédét, illetve annak megjelent változatát, valamint a cs. kir. szervek nyomozását elemzi. E tanulmányból nemcsak az ellenzéki kiadványok korabeli megjelentetésének nehézségeit ismerhetjük meg, hanem a cs. kir. Helytartótanács királyi könyvbíráló hivatalának eljárásait is, amely jobb ügyhöz méltó alapossággal és szívésséggel „vadászott” az ellenzéki kiadványokra és nyomdákra, noha a fenti esetben végül nem ért célt.

A második fejezet a forradalom és szabadságharc katonai és politikai kérdéseit taglaló munkák gyűjteménye. Az első a hadsereg és politika 1848–1849-es viszonyát dolgozza fel. Ebben Hermann Róbert több kérdéskört (az áprilisi törvények és a hadsereg, kié a hadsereg, a fővezéri kérdés, a katonai hatalomátvétel lehetősége, a hadsereg és a nemzetiségi kérdés) boncolgat, és végül összegzésében megállapítja, hogy az 1990 előtti vélekedésekkel szemben a magyar szabadságharcban a hadsereg politikai szerepvállalása nem haladta meg azt a mértéket, amely egy polgári forradalomban még normálisnak tekinthető. A második cikk a magyar szabadságharc katonai esélyeit elemzi az erőviszonyok változásának tükrében. Ebben a szerző előbb a bécsi udvar és a magyar kormány közötti szakadást előidéző közjogi kérdésektől a katonaföldrajzi viszonyokon át a korabeli cs. kir. hadsereg, és az ebből kialakuló magyar haderő szervezetét elemzi. Ezt követi az önvédelmi, majd 1849. április közepétől a függetlenségi háború eseményeinek kronológikus áttekintése, melynek végén Hermann Róbert leszögezi, hogy a harcok 1848. nyár eleji kitörése után a magyar haderő fejlesztése egészen 1849 nyaráig lépést tudott tartani az egyre növekvő fenyegetésekkel. Így megállapítható, hogy 1849 nyarán a cs. kir. haderő egyedül, a cári intervenció csapatai segítségével nélkül képtelen lett volna legyűrni a magyar hadsereget. A záró tanulmány Nagymajtény és Világos (Szőlös) párhuzamait és különbségeit veti össze. Az írás „felmelegítésére” manapság annál is inkább szükség van, mivel például egyes irodalmi körökben máig felbukkan a „diadalmas” nagymajtényi és a „szégyenletes” világosi fegyverletétel (és tágabb értelemben a Rákóczi-szabadságharc 8, valamint a 1848–1849-es szabadságharc alig 1,5 éve) közötti hamis különbségtétel. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a fenti minősítés a két szabadságharc története és lezárása összevetésében méltánytalan. Míg ugyanis a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) alatt a spanyol örökösödési háború (1701–1714) kötötte le a cs. kir. haderő zömét, és ennek ellenére a nagyobb összecsapásokban rendszerint az osztrák csapatok győzedelmeskedtek a számszerű túlerőben lévő irreguláris kuruc erőkön, addig 1848–1849-ben sikerült olyan reguláris magyar haderőt létrehozni, amely létszámhátrányban is felvette a versenyt az élvonalbeli cs. kir. hadsereggel. Éppen ez vezetett oda, hogy 1711-el ellentétben 1849-ben nagyarányú külső (orosz) katonai segítségre is szüksége volt a Habsburg-háznak a harcok befejezéséhez. Ám míg 1711-ben a bécsi udvarban létezett egy olyan csoport, amelyik a birodalom ereje és egysége érdekében hajlandó volt elismerni a rendi Magyarország jogait (és ehhez gróf Pálffy János személyében megtalálta a megfelelő cs. fővezért is), addig 1849-ben ilyen szándék nem volt. Így a valós erőviszonyok diktálta kiegyezéshez a XIX. század második felében jó két évtized és két nagy osztrák háborús vereség kellett.

A harmadik fejezet a szabadságharc katonáinak állít emléket. Elsőként az 1848–1849-es szabadságharc két legjobb hadvezérének, Józef Bemnek és Görgei Artúrnak a tevékenysége kerül összevetésre. Hermann Róbert a két tábornok pályafutásának, Kossuth Lajossal, a szabadságharc politikai vezetőjével való kapcsolatuk, fővezéri tevékenységük és katonai eredményességük összehasonlításának végén megállapítja, hogy a korábbi értékelésekkel szemben a két tábornok működése között több hasonlóság is felfedez-

hető. Ugyanakkor Bem tapasztaltabb, kockázatvállalóbb volt, mint Görgei; míg a magyar tábornok szervezettebb hadsereggel, csak az észszerűség határáig kockáztatva háborúzott, és (a korábbi vélemények ellenére) a politikával, a politikusokkal is általában jobb volt a kapcsolata, mint lengyel kollégájának. A második cikk egyenesen Görgei Artúrt mint hadvezért veszi górcső alá. A szerző előbb felsorolja, hogy a kor elvárásai szerint milyen tulajdonságokkal kellett rendelkeznie egy jó hadvezérnek, majd a tábornok 1848–1849-es katonai pályafutását tekinti át. Végül megjegyzi, hogy bár Görgei a szabadságharc során követett el hibákat, ám hadvezéri fejlődése töretlen volt; így 1849 nyarán már arra is képesnek bizonyult, hogy egyes időszakokban kisebb hadseregével az ellenséges fővezérek nagyobb haderejére is rákényszerítse az akaratát. A harmadik munka a közkatonák lázadásával, azaz a Lenkey János kapitány vezette cs. kir. 6. (Württemberg) huszárezred ezredesi 2. századának a Petőfi Sándor által is megénekelt 1848. májusi szökésével foglalkozik. A szerző az eddig egyáltalán nem használt cs. kir. hadbíróági vizsgálat iratanyagára támaszkodva részletesen elemzi a történeteket, és megállapítja, hogy a nevezetes szökés szinte kizárólag a közhuszárok akaratából és tervei szerint ment végbe. A fejezetet záró tanulmány a szabadságharc jobbára elfeledett huszártábornokának, Répásy Mihály vezérőrnagynak a pályafutását és a szabadságharc végén végbement első temetését ismerteti.

A negyedik fejezet címe *Az apróságok 1848–1849-ből*, de akár lehetne „A szabadságharc katonái alulnézetből” is. Itt ugyanis a honvédsereg nem, vagy alig ismert tisztjeinek és katonáinak 1848–1849-es „viselt dolgaival” ismerkedhetünk meg behatóbban. Az első tanulmány a feldunai, később VII. hadtest 1849. február–április közötti hadbíróági és fegyelmi ügyeiből nyújt át egy csokorra valót. Olvashatunk itt egy huszártiszt „gyöngéd becsületérzetéről”, sikkasztási ügybe keveredő tüzérszázadosról, alakulatukat engedély nélkül elhagyó tisztokról, ezredparancsnoki kinevezések ütközéséről, önmagát szabadságoló zászlóaljparancsnokról, önbíráskodó nemzetőr hadnagyról és még számos érdekes esetről. A második tanulmány az 1849. február 26–27-i kápolnai csata első napjának egyik vitatott eseményéről, Glaczk Aladár százados, a 2. tizenkét fontos félüteg parancsnoka magyar huszárok általi összevagdolásáról szól. Hermann Róbert minden elérhető forrást felvonultatva elemzi a történeteket, és végül megjegyzi, hogy az ügyben inkább az ütege élén kiváló teljesítményt nyújtó századosnak, mint az összevágását állítólagos engedetlensége miatt megparancsoló hadosztályparancsnoknak, Máriássy János alezredesnek volt igaza. Ugyanakkor az elhúzódo ügyben a százados nem kapott elégtételt, mivel a tavaszi hadjárat és Buda bevétele során magát kitüntető parancsnokot végül nem büntették meg. (Megjegyzendő, hogy így viszont Máriássy könnyelmű hazardírozási hajlama a nehézlövegekkel kapcsolatban megmaradt; ez pedig 1849. június 16-án Sempténél 4 tizenkét fontos ágyújába került a magyar hadseregnek...) A fejezetet záró rész egy kiváló katonának számító, ám boros fővel „magamutogatási hajlamát” éppen Tiszafüreden egy magánházban kiélő honvédszázados „hányattatásait” meséli el. A történet iskolapélda a 48-as visszaemlékezésekben sűrűn előforduló „hadügyminisztériumi slendriánra”, mivel a korabeli HM többszöri irat- és levélváltás után egészen a szabadságharc végéig nem tudta kinyomozni és megnyugtatóan lezárni ezt az egyébként 1849. március 31-én megtörtént esetet.

A záró, ötödik fejezet a szabadságharc történetének egyes kérdőjeleivel foglalkozik. Az első írásban a szerző egy ismert legenda: a kápolnai vereség és az olmtúzi oktro-

jált alkotmány összefüggésének a nyomába ered. Hermann Róbert mind a két fél korabeli forrásai elemezve végül meggyőzően bizonyítja, hogy az olmützi alkotmány kiadásának nincs köze a kápolnai csatához, sokkal inkább az Olmützben működő birodalmi parlament tevékenységéhez köthető. Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy pedig egyáltalán nem értékelte döntőnek a kápolnai csatát, így a magyar tankönyvekbe is bekerülő, „lázadó csordákat” emlegető jelentése sem létezik; ez csupán a honvédseregben szolgáló, színes emlékezetű Teofil Lapiński százados koholmánya, ami az ő emlékirataiból került át a magyar történeti köztudatba. A második tanulmány Molnár Ferdinánd honvéd alezredes memorandumainak kezeltetését vizsgálja. A sokáig a hadseregben belüli „békepárti” befolyás alapidokumentumainak tartott iratok kapcsán a szerző előbb a trónfosztás és a Függetlenségi Nyilatkozat hatásait vizsgálja a honvédseregben belül, és a korabeli dokumentumok, illetve a visszaemlékezések alapján megállapítja, hogy érdemi ellenállás azokkal szemben 1849 áprilisában nem is volt. A később hangoztatott ellenvéleményeket a megtorlást túlélők zömmel utóbb konstruálták, ahogy Molnár alezredes is a fent említett két iratot, amelyeket (mivel a rabságban a cs. kir. szervek által többek között ő is meg volt bízva a honvédseregtől zsákmányolt iratanyag rendezésével) valószínűleg saját sorsát javítandó utólag csúsztatott az iratok közé. A záró tanulmány a mindmáig „divatos” Petőfi-problémát, vagyis a költő segesvári eleste, illetve sírhelye utáni kutatás lehetőségeit elemzi. Ennek felsejtéseként a szerző előbb röviden összefoglalja az 1849. július 31-i segesvár–fehéregyházi ütközet eseményeit, illetve a költő eleste utáni kutatás eddigi eredményeit. Ezután több állítólagos szemtanúi beszámolót, illetve felvetést (Heydte cs. kir. őrnagy vallomása, Petőfi segédtsízi tevékenysége, Anton Kurz őrnagy halála, a Kurka-vallomás, Petőfi Ignác főhadnagy esete, Teleki Sándor emlékei, Petőfi nagyszobai halála) vizsgálva megállapítja, hogy azokban több a bizonytalanság, mint a realitás; így jelenleg (újabb hiteles források felbukkanásáig) aligha lehet előrébb jutni a kérdésben.

A jó minőségű, grafikákkal és eddig meg nem jelent okmányokat tartalmazó mellékletekkel ellátott kiadványt bibliográfiának beillő rövidítésjegyzék, a tanulmányok első megjelenési helyét összefoglaló felsorolás, valamint név-, helynév-, és tárgymutató zárja.

A kötetben az alábbi kisebb betű-, és nyomdahibák, kisebb elírások fordulnak elő. A 37. lábjegyzet eleje szemlátomást hiányzik (27. o.). A 119. lábjegyzetben említett Széchenyi-levél valószínűleg 1847-ben és nem 1848-ban kelt (40. o.). A magyar röppentyűgyártás a saját kísérletek és nem a zsákmányolt cs. kir. eszközök alapján indult meg 1849. januárjában (81. o.). A 103. oldalon „Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány...” kezdetű mondatból hiányzik az „elnöke” szó. A 14. lábjegyzetben van egy dupla levéltári hivatkozás (149. o.). A 153. oldal alján a „101 órakor” helyesen „10 ¼ órakor”. A cs. kir. 37. sorgyalogezred ezredtulajdonosa 1846-tól Mihály főherceg volt (197. o.). A 200. oldal alján „az igazságügyi osztály” másodikban inkább „elnöki osztály”. A 246. oldal alján lévő mondatból hiányzik a „követő” szó. A dési ütközet 1848. november 24-én és nem 25-én volt (262. o.). Végül a 31. honvédszászlóalj 6. százada természetesen 1849 és nem 1848 márciusától állomásozott Torda környékén (263. o.).

A fentiektől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja ezt a kiváló kötetet mindenkinek, aki érdeklődik a „nagy év” kiemelkedő fontosságú eseményei, személyei és rejtélyei, vagy csak mindennapjai és „kisemberei” iránt.

Kemény Krisztián

KISS VENDEL – SZÁMADÓ EMESE (SZERK.)

KOMÁROM A SZABADSÁGHARCBA 1848–49**Válogatás a Komáromi Napok Történész konferenciáinak előadásából 1992–2016***(Komáromi Klapka György Múzeum, Komárom, 2016. 200 o. ISBN 978-615-5588-04-4)*

Az utóbbi időben immár hagyománnyá vált nemcsak a tavasszal Komáromban vagy a szlovákiai Komarnóban megrendezett történész konferencia, de az ott elhangzott előadásokból szerkesztett, időről-időre megjelenő tanulmánykötet is. A konferenciaszervezés és a kötetek szerkesztése Kiss Vendel, a Tatabányai Múzeum igazgató-helyettese nevéhez fűződik. Az utóbbi időben csatlakozott hozzá Számadó Emese, a Komáromi Klapka György Múzeum igazgatója. Ezúttal ők ketten jegyzik a most bemutatandó új tanulmánykötetet, amely a sorban a negyedik.¹

A *Komárom a szabadságharcban 1848–49* című kötet az eddigi 25 konferencia anyagából válogatva hét tanulmányt tartalmaz, melyek mind kapcsolódnak a város és a vár szabadságharc alatti történetéhez. A konferenciasorozat állandó előadói által jegyzett tanulmányokat közreadó kötet tetszetős és stilszerű borítóval jelent meg. A negyedszázados jubileumot 25 kardvágás és a borítón jól láthatóan elhelyezett nemzetiszínű kardbojttal ellátott szablya jelzi. Rendkívül szép papíron, igényes illusztrációkkal, táblázatokkal készült. Épp ezért szomorú, hogy ezúttal is elmaradt egy, a kötet használhatóságát nagyban növelő, személy- és helynévmutató elkészítése. Ugyancsak zavaró az egyes külön-külön megírt tanulmányok összefésülésének hiánya és egy-egy súlyosabb elírás javításának elmaradása. Így fordulhat elő, hogy Bona Gábor tanulmányában a Komárom elleni császári támadás időpontja március 30. (helytelenül, 8. o.), a roham történetét bemutató, Csikány Tamás által jegyzett tanulmányban azonban március 31. (helyesen, 46. o.). Ugyanakkor ez utóbbi tanulmányban bennmaradt a schwechati csata dátumának tévesen egy nappal későbbre datálása (36. o.). A vár magyar kézre kerülésének története, a parancsnokok személye és a vár 1848. szeptember–decemberi története több tanulmányban is ismétli önmagát, ezt a koherencia zavart érdemes lett volna felszámolni.

A kötet első tanulmánya Bona Gábor tollából *A komáromi várőrség csapatai és tisztikara (1849. január–április)* címmel íródott. A szerző először röviden ismerteti a vár történetét, az 1848. őszi–téli eseményeket, majd bemutatja az erőd parancsnoki karát. Az 1800-as évek első felében jelentősen átépített, erődelemekkel és sáncokkal megerősített komáromi erődrendszer parancsnoka 1848. tavaszán Mertz cs. kir. altábornagy volt. A több mint hetven éves, tapasztalt tábornok nem rokonszenvezett a magyar forradalmi átalakulással, így amint lehetősége volt – bár lemondását nem fogadták el – távozott a vár éléről. Utóda báró Majthényi István honvéd ezredes, majd vezérőrnagy lett. Őt az 1848. decemberében meginduló általános császári támadás következtében a vár alatt megjelenő

¹ A korábbi kötetetek: Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Az I. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos tanácskozás előadásai. 1992. április 26. Szerk. Kiss Vendel. Komárom, 1994.; Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Válogatás a Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásából 1993–2001. Szerk. Kiss Vendel. Komárom, 2003.; Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félárnyékba került szereplői. 2011. április 29-én a 20. Komáromi napok alatt rendezett történész konferencia előadójának tanulmányai. Szerk. Kiss Vendel. Komárom, 2013.

ellenséges csapatok eléggé elbizonytalanították ahhoz, hogy volt császári tisztként nem vállalta a további szolgálatot, és január elején lemondott tisztéről. Utóda a mérnökkari igazgató, Török Ignác ezredes lett, akit hamarosan szintén előléptettek vezérőrnaggyá. A vár védelme az ő irányításával szilárdult meg. Egészen április közepéig vezette a védelmet, amikor az újonnan kinevezett parancsnokoknak (előbb Lenkey János várőrségi csapatparancsnoknak, majd Richard Guyon várparancsnoknak, mindketten vezérőrnagyok) sikerült bejutniuk az ekkor már szorosan körülfárolt és aktívan ostromlott várba. Néhány nappal később a felmentő honvédsereg is megérkezett.

A szerző a továbbiakban megismerteti az olvasót a Komáromban 1849. január és április közötti csapat- vagy dandárparancsnokként szolgált főtisztekkel, majd sorban bemutatja a várőrségben szolgált alakulatok rövid történetét és tisztikarát. A gyalogos-, lovas-, tüzér-, és műszaki alakulatok mellett nem maradnak ki a vezérkari- és segédtisztek, a térparancsnokság, a számvető hivatal, a kórházak, az orvosi kar tisztjei sem. Természetesen, aki bővebben szeretne tájékozódni a felsorolt tisztek valamelyikének előmeneteléről, fellapozhatja Bona Gábor már korábban megjelent honvédtiszti életrajzi köteteit.

A következő fejezetet Csikány Tamás jegyzi, *Adalékok a komáromi erődrendszer 1849. március 31-i megrohanásának történetéhez* címmel. A szerző tanulmányában elsősorban a császári hadseregnél keletkezett források felhasználásával, a fent idézett időpontban a komáromi erődrendszer ellen intézett sikertelen osztrák támadás előzményeit és eseményeit mutatja be. Röviden ismerteti „az Osztrák Császárság elsőrangú erődrendszérének” elemeit, elhelyezkedését, katonaföldrajzi jellemzőit. Ezután tárgyalja a vár császári szempontból történő elvesztését, majd a megfigyelésére, körülfárására, végül ostromára tett erőfeszítéseket. A kezdetben csekély, majd egyre nagyobb erők odavezénylésével megoldandó feladat Balthazar Simunich altábornagra hárult, akinek el kellett viselnie a Bécs katonai parancsnokaként működő Ludvig Welden tábornagy folyamatos beleszólását az ostrom ügyeibe. A két parancsnok tevékenységének „csúcspontját” az erőd március 31-i megrohanása jelentette, ami azonban teljes kudarccal végződött. A szerző véleménye szerint bár az erőd elleni meglepetésszerű rohamtámadás feltételei nem álltak fenn, „a tervet mégsem gondolhatjuk értelmetlennek és eleve rossznak.” A magyar várvédő lövegek azonban hatékonyan tartották távol az ostromlókat és ellensúlyozták az osztrák ágyúk tüztét, így a támadás nem volt eredményes. A tanulmányt öt hasznos melléklet egészíti ki, melyek bemutatják az ostromló csapatok hadrendjét, az ostromágyúk elhelyezkedését, típusait és lőtávolságát.

Hermann Róbert *Görgei és a trónfosztás* című tanulmánya csak részben kapcsolódik Komáromhoz. A fővezér 1849. április 29-én ugyanis itt adta ki hadseregéhez intézett, a tavaszi hadjárat sikereit hangsúlyozó kiáltványát. Ebben leszögezte, hogy a szabadságharc „a természet adta legszentebb népjog harca a bitor zsarnokág ellen” és még korántsem ért véget, folyik tovább. Ennek kapcsán tanulmányában a szerző a fellelhető források alapján megpróbálta rekonstruálni az 1849. március 4-i olmtüzi oktrojált alkotmányra adandó – elsősorban Kossuth által szorgalmazott – választ, és ezzel kapcsolatban Görgei Artúr fővezér, valamint Kossuth Lajos között lezajlott véleménycsere részleteit, a függetlenségi nyilatkozattal kapcsolatos vélekedéseket mind a vezérek között, mind a tisztikarban, összességében Görgei viszonyát a trónfosztás tényéhez. A rendelkezésre álló források Hermann Róbert általi részletes elemzéséből megbizonyosodhatunk róla, hogy a sokszor évekkel, évtizedekkel később, az addigi események befolyása alatt írt visszaem-

lékezések meglehetősen ellentmondásosak, nehezen kibogozhatók. Úgy tűnik az előzetesen tájékoztatott tábornokok összességében pozitívan fogadták Kossuth terveit. Göргеivel kapcsolatban már nem ilyen egyértelmű a helyzet, ugyanakkor ellenszenvet nem mutatott a függetlenségi politikával szemben, legfeljebb nem tartotta időszerűnek a trónfosztás azonnali kimondását. A függetlenségi nyilatkozatról Debrecenből április 17-én megérkező hírek fogadtatását részletesen vizsgálva a szerző megállapítja: némi morgolódás ugyan hallatszott a tisztikar soraiból, de ezt nem követte annak határozott fellépése vagy bomlása. A trónfosztás és a függetlenség kimondása a hadsereg felső vezetésében sem keltett komolyabb visszhangot, legfeljebb az időzítéssel nem értettek egyet. Görgői megnyilatkozásai is inkább az időpontot illető kételyeiről árulkodnak, politikai jellegű fenntartások egyáltalán nem szerepelnek bennük.

Hajagos József a komáromi erőd ostrom alatti belső rendjének bemutatására szentelte tanulmányát *Belső őrszolgálat Komáromban 1849 elején* címmel. A szerző először röviden ismerteti a vár 1848 előtti történetét, magyar kézre kerülését, valamint a várkormányzatban az őszi hónapokban bekövetkező változásokat. A tanulmány a továbbiakban az erődben szolgált 17., majd új számozása szerint 64. honvéddzászlóalj – fennmaradt és néhány évvel ezelőtt a kutatás számára újra felfedezett – parancskönyve alapján mutatja be a vár belső rendjének megszervezését és működtetését 1849. első hónapjaiban. Ez a forrás tartalmazza ugyanis a várparancsnok által kiadott várparancsnoki, valamint a várőrség parancsnoka által megfogalmazott hadtesti parancsokat. Előbbiek rendelkeztek a belső őrszolgálat ellátásának rendjéről, utóbbiak pedig a végrehajtás során felmerülő hiányosságokat, az ezek kiküszöbölésére hozott rendelkezéseket tartalmazták. A parancskönyvben megtalálhatók még a dandári és zászlóalji parancsnok, melyek kiegészítik a magasabb szintű utasításokban fellelhető információkat. Ehhez hasonló forrás az 1849. augusztus második felében – a komáromi erődben az augusztus 3-i kitörés után – toborzott újoncokból újonnan szervezett 204. honvéddzászlóalj parancskönyve, amely szintén ismeretlen volt eddig. Ennek szövege a közelmúltban látott napvilágot és hasonlóan a 64. honvéddzászlóalj parancskönyvéhez, Komárom belső életéről nyújt hasznos információkat a második ostrom időszakából, a zászlóalj megalakulásától egészen a kapitulációig.²

Az őrszolgálat megszervezése, a várbeli belső rend és fegyelem megszilárdítása 1849. január–februárban még problémákba ütközött, gyakoriak voltak a mulasztások, fegyelmezetlenségek. A várkormányzat azonban a szabályok gyakori oktatásával, a kirívó esetek kivizsgálásával, megbüntetésével elérte, hogy márciusra a fegyelem megszilárdult. Erre annál is inkább szükség volt, mert addigra az ellenséges csapatok egyre közelebb nyomultak az erődhez és március második felében Komárom lövetését is megkezdték. Ez utóbbi tény önmagában is erősítette a fegyelmet, hiszen mindenki előtt nyilvánvalóvá vált a szabályok betartásának szükségessége, az őrszolgálatok pontos ellátásának fontossága.

A kötet ötödik tanulmánya Kemény Krisztián „A dicsőség kezdete”, avagy a komáromi helyőrség harcai a cs. kir. csapatokkal 1849. január–februárban címmel a vár védelmét ellátó csapatok kitöréseit, aktív védelmi harcait veszi górcső alá. A szerző először

² Solymosi József: A 204. honvéddzászlóalj parancskönyve. (Zászlóalji parancsok – forrásközlés). *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 193–213. o.; Különszám. Peremirat. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. *Uő*: A 204. honvéddzászlóalj parancskönyve. Hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 2. sz. 509–541. o.

ismerteti a XIX. századi várharcok bevezető szakaszának ismérveit, majd bemutatja Komárom védőit 1848–49 fordulóján. A csapatok és a várvédelem megszervezésének munkái után, 1849. január elejétől a várőrség kisebb-nagyobb vállalkozások indításával igyekezett megnehezíteni a záró csapatok dolgát. Az ostromlók kezdetben a várőrségnél kisebb létszámmal, majd fokozatos csapaterősítések után közel azonos létszámmal rendelkeztek. Erejük a vár megfigyelésére volt elég, a szabályos ostrom megkezdésére csak márciusban került sor. A várvédők műveleteit három részre csoportosítva tárgyalja a szerző, elsőként a Csallóközben zajló összeadások, majd a Vág-Duna bal partján, végül a Duna déli, azaz jobb partján indított hadműveletek kerülnek tárgyalásra. A Csallóközben jelentős siker volt a cs. kir. Neustädter-dandár elleni január 13-i támadás, a Vág-Duna hídfőnél főként februárban zajlottak összeadások, a Duna déli partján pedig viszonylag kevés harccselekményre került sor. A magyar csapatok csak korlátozott létszámmal indíthattak vállalkozásokat, hiszen ügyelniük kellett a vár biztonságára is (a vár védelméhez szükségesnek tartott erőnek, kevesebb, mint a fele állt rendelkezésre), valamint a várból kimozdulva tevékenykedő gyalogságot támogató lovasság és tábori tüzérség is viszonylag kis létszámú volt. A tanulmány mellékleteként, a várvédő és az ostromló erők létszámáról részletes kimutatásokból tájékozódhatunk.

A következő fejezetben („*A haza védelmének dicső munkájához tehetségéből kitelhetőleg mindent áldozni*” – Komárom hozzájárulása a hon védelméhez 1848/49-ben) a kötet egyik szerkesztője, Kiss Vendel Komárom városának gazdasági jellegű erőfeszítéseit mutatja be. Ezek igen fontosak voltak a honvédsereg számára és hathatósan hozzájárultak a vár eredményes védelméhez 1848–49-ben. Mivel a komáromi erődrendszer magát a várost is magában foglalta, az ostrom ténye és annak következményei a polgári lakosság életére is hatással voltak. A hadsereg több területen igényelte a helyi polgárok együttműködését, segítségét. Az igények általában a megyei és városi kormánybiztosok közvetítésével jutottak el a polgármesterhez. A fejezet szerzője Komárom város fennmaradt iratanyaga alapján dolgozta fel e segítség részleteit. Kiss Vendel a kötet több tanulmányával ellentétben nemcsak az 1849. január–februári időszak, de a szabadságharc teljes időtartamára vonatkozóan végezte el az iratfeltárást. A várban állomásozó csapatok igényei kiterjedtek a katonaság élelmezésére, a felszerelési hiányok pótlására, vagy a hadsereg készpénz szükségleteit biztosító kölcsönök nyújtására. Mindezek mellett az erődítések építéséhez, javításához is sor került a polgárok kétézer munkájának igénybe vételére. Sok esetben fuvarszolgáltatás vagy előfogat állítási kötelezettség is terhelte Komáromot. A szerző összességében megállapítja, hogy a város mindvégig hozzájárult a vár védelméhez, és „erőforrásait teljesen a honvédelem szolgálatába állította.”

A kötet utolsó fejezete Zakar Péter *Lipovnoki Lipovniczky István élete (1814–1885)* című munkája. A tanulmányból egy ősi magyar nemesi család sarját ismerhetjük meg, aki egyházi pályára lépve „tudományos érdeklődéssel és mérsékelt liberális meggyőződéssel” rendelkező papként futott be karriert a korabeli Magyarországon. Alsóbb iskolát Komáromban végezte, majd győri jogakadémiai és nagyszombati filozófiai és teológiai tanulmányok után 1837-ben szentelték pappá. Kezdetben Esztergomban szolgált érseki helyőnki levéltárosként, majd komáromi plébánossá nevezték ki. Itt érték az 1848-as változások, melyek hatására Lipovniczky határozottan a polgári átalakulás mellé állt. A komáromi nemzetőrök tábori papjukká választották. A szabadságharc ideje alatt plébániáján számos alkalommal vendégül látta a Komáromban állomásozó csapatok törzstiszt-

jeit. A szabadságharc melletti kiállása népszerűvé tette a városban és a megyében. A császári hatóságok – mivel a komáromi kapitulációs okmány nem garantálta a polgári lakosság büntetlenségét, az csak Julius Jakob von Haynau cs. kir. tábornagyról írásbeli ígéretén nyugodott – 1851 őszén eljárást indítottak ellene. Még Scitovszky János esztergomi érsek is közbenjárt érdekében. A pozsonyi hadbíróság a függetlenségi nyilatkozat kihirdetéseért felségárulásban találta bűnösnek és teljes vagyonelkobzásra, valamint kötélt általi halálra ítélte. A császár büntetését kegyelemből két év várfogságra enyhítette. 1853 őszén szabadult. Ezután Esztergomban könyvtárosként alkalmazták. Egyházi karrierje az 1860-as években lendült fel ismét. Esztergomban szolgált kanonokként, majd a kiegyezéskor a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa (osztályvezetője) lett. 1868-ban nagyvárad püspökké nevezték ki. Itt a város által tisztelt és szeretett főpapként szolgált élete végéig. Állomáshelyén sokat tett a magyar oktatás és kultúra érdekében. Zakar Péter forrásokkal alátámasztva bizonyítja, hogy ekkor elért népszerűségét komáromi évei alapozták meg.

Az ezúttal hét tanulmányt tartalmazó kötet jól szemlélteti az évről évre megrendezett komáromi történész konferencia eredményességét, és az előadók hajlandóságát a szóban elmondottak írásbeli megörökítésére. Hiszen csak így hasznosulnak igazán az előadottak, és az új kutatási eredmények széles körben elérhetővé válnak a szakma képviselőinek, történészeknek, történelemtanároknak egyaránt. Rajtuk kívül jó szívvel ajánlható a kötet minden, a korszak iránt érdeklődő olvasónak, tanulónak.

Solymosi József

DÉR CS. DEZSŐ

AZ 1848–49-ES I. MAGYAR HADTEST SZÜLETÉSE

(*‘48as Könyvtár, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design, Budapest, 2015. 167 o. ISBN 978-615-80101-2-2*)

„Ha lesz seregünk, azzal győzni könnyű. Sereget teremteni, az a nehéz munka” – Szemere Bertalannak, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának és teljhatalmú főkormánybiztosnak ezekkel az 1849. január közepén írott, alighanem örökérvényű sorával kezdődik a tavaly indult ’48as Könyvtár című sorozat újabb kiadványa. A Dér Cs. Dezső által jegyzett munka az 1848–1849-es szabadságharc egyik kevésbé ismert szakaszának, az úgynevezett északi mozgó sereg, majd felső-tiszai (I.) hadtest létrejöttének és első küzdelmeinek állít emléket, amely a Felvidék keleti részén, Kassa–Tokaj körzetében 1848 decembere és 1849 februárja között zajlott.

Ahogy a mű bevezetésében maga a szerző is írja, 1848–1849 fordulóján a magyar szabadságharc ügye ingatag lábakon állott. Az 1848 decemberében több irányból meginduló cs. kir. offenzíva miatt a magyar kormányzat a Tiszántúlra szorult vissza, és számára létkérdés volt, hogy az ellenséget a Tisza vonalán fel lehessen tartóztatni. Ez pedig igen-csak felértékelte egy olyan, korábban jóformán csak „mellékhadszíntérnek” tartott területnek is az értékét, mint a Felső-Magyarország keleti fele, majd a Felső-Tisza vidéke. Az ekkor itt történeteknek a sikeres ellenállás szempontjából döntő jelentősége volt, és éppen ez indokolja, hogy a korábbi, némiképp „leegyszerűsítő” összefoglalók után végre részle-

tesen is megismerhessük az eseményeket, a területet védő hadtest megszervezését és harcait. Dér Cs. Dezső, aki korábban már számos cikket, tanulmányt, illetve forráskiadványt is megjelentetett erről a témáról, most több évnyi kutatása végeredményét összegzi ebben a munkában. A témaválasztás indoklása után a szerző számos, már a kortársak által feltett kérdést is felvet a hadtest működésével kapcsolatban, majd előbb összefoglalja az eseményekről megjelent szakirodalmat és a legfontosabb forrásokat a XIX. század közepétől napjainkig; ezt követően pedig röviden vázolja az érintett terület vármegyéinek korabeli katonaföldrajzi viszonyait.

Az első rész a hadieseményeket mutatja be a kezdetektől 1849 februárjáig. A szerző itt egészen az 1848. szeptember második felében megszervezett miskolci „tartalékserg” felállításától ábrázolja a terület hadszervezési munkálatait. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a várható cs. kir. betörésekről folyamatosan érkező, ám 1848 decemberéig valótlanak bizonyuló hírek miatt az OHB nem vette komolyan a környékbeli kormánybiztosok november végi jelentéseit sem, és éppen innen vezényelt el jelentősebb számú újonckontingenst. Így aztán a cs. kir., gróf Franz Schlik altábornagy vezette galíciai hadtest 1848. december 6-án meginduló támadását az itt állomásozó, Pulszky Sándor ezredes irányította, kis létszámú és jórészt felszeretlen honvédcsoportoknak, valamint a mozgósított nemzetőrségnek nem volt reális esélye feltartóztatni; a december 11-i budaméri vereség után pedig Kassa is az ellenség kezére került.

A betörés, majd a vereség után a kormányzat komoly csapaterősítéseket irányított az új hadszíntérre, és két tagját, Mészáros Lázár vezérőrnagyot és Szemere Bertalan főkormánybiztosot is a helyszínre küldte. Dér Cs. Dezső részletesen ábrázolja az „északi mozgó hadtest” megalakítását, a két OHB-tag közös szervezőtevékenységét, amelynek köszönhetően az új sereget a korábbinál sokkal erősebb és ütőképesebb lett. Noha a hadműveletek újrakezdése előtt a magyar vezetés optimistán ítélte meg az esélyeket, a hadtest megmaradt fogyatékoságai (a túl kis létszámú reguláris lovasság, az új honvédcsoportok képzéssel és felszereléssel hiányai, a még mindig jelentős nemzetőrség, az általános fegyelmetlenség) miatt az egyébként szellemes, kombinált támadó hadművelet kudarcot vallott, és a magyar főerő 1849. január 4-én Kassánál katasztrofális vereséget szenvedett.

Az újabb vereség után szinte előről kellett kezdeni a szervezést. Ezt még a Mészáros–Szemere páros kezdte meg, ám az előbbi helyére, a hadtest élére az OHB 1849. január 9-én Klapka György ezredesét nevezte ki, aki január közepétől vette át az irányítást. A szerző részletekbe menően bemutatja, milyen változást jelentett a sereget újjászervezésében és vezetésében a fiatal tábornoki tiszt fellépése. A csapatösszevonásoknak, illetve a Délvidékről a helyszínre irányított harcedzett erősítéseknek köszönhetően Schlik újabb támadásait Tokaj körzetében 1849. január 22–23-án, valamint 31-én már sikerült visszaverni, és ezzel északról biztosítani a kormányzat új székhelyét, Debrecent. Február 4-ével pedig a hadtest az új magyar főparancsnok, Henryk Dembiński altábornagy alárendeltségébe került, és ezzel önálló működése véget ért.

A kötet jó kétharmadát adó második rész a fentebbi sikereket lehetővé tevő „aprómunkával”, vagyis a hadtest megszervezésével, illetve az ehhez szükséges, rendelkezésre álló erők és eszközök számbavételével foglalkozik minden eddiginél részletesebben. A szerző előbb a politikai környezetet, vagyis a hadtest szolgálatában dolgozó kormánybiztosok tevékenységét veszi górcső alá, kiemelve Irányi Dániel és Szemere Bertalan munkásságát,

illetve a hadtestparancsnokokhoz fűződő viszonyát. Ezt követi a környék népessége nemzetiségi összetételének és hangulatának vizsgálata. Megállapítja, hogy a csapatok csak a döntően magyar többségű területeken számíthattak a lakosság egyértelmű támogatására.

A következő fejezetben a katonai tényezők áttekintésére kerül sor. A létszám- és alakulatváltozásokból, a belső szervezet, a tisztikar, a tüzérség, fegyverzet- és lőszerviszonyok megismeréséből kiderül, hogy milyen heroikus munkát kellett végeznie mind az aktuális hadtestparancsnokoknak, mind a kormánybiztosoknak, mire valóban ütőképessé erővé „gyúrták” az igencsak heterogén elemekből álló sereget. Ugyanakkor akadtak olyan problémák (az alkalmas tisztek hiánya, a fegyverzeti sokszínűség, felszerelés és lőszerellátási „anomáliák”), amelyek mindvégig jellemezték a hadtestet. A fegyelmi helyzettel külön rész foglalkozik, mivel ez különösen „neuralgikus” pontja volt a seregtestnek. Dér Cs. Dezső részletesen ábrázolja az ideálistól igencsak messze álló viszonyokat, a tiszt és legénységi állomány különböző „fegyelmetlenségeit”, amelyeket még Klapkának sem sikerült felszámolnia. A hírszerzést taglaló részből pedig kiderül, hogy a magyar felderítés alapján véve mindvégig megbízhatóan működött; ráadásul 1849. január közepétől a cs. kir. csapatokhoz már semmilyen értékelhető adat sem jutott el a magyar seregről.

Az újabb fejezet egy korábban elhanyagolt területtel, a gazdasági viszonyokkal foglalkozik. Itt megismerkedhetünk a korabeli pénz-, élelmezési, ruházati és egészségügyi ellátás mindennapos gondjaival. A szerző részletekbe menően ábrázolja a kormánybiztosoknak, főképpen Farkassányi Sámuelnek a hadtest működéséhez az előbb említett nélkülözhetetlen „javak” megteremtéséért, megszerzéséért vívott, szintén heroikusnak tekinthető tevékenységét, és megállapítja, hogy ugyan a seregben a parancsnoktól az utolsó bakáig lényegében mindenki elégedetlen volt az ellátással valamilyen szinten, ám a fenti erőfeszítések nélkül a seregtest nem is létezhetett volna. A záró részben végül az időjárás elemzése kerül sorra, illetve az a befolyás, amelyet a hadszíntéren gyakorolt a különböző hadműveletek (például az 1849. január 22–23-i tarcal–bodrogheresztúri ütközetek) során.

A mű zárásaként szolgáló összegzésben Dér Cs. Dezső megállapítja, hogy az fenti eseményekről a köztörténetben és a köztudatban meglévő kép több ponton módosításra szorul. Például Pulszky Sándor aligha tehető felelőssé a budaméri vereségért, hiszen a rendelkezésére álló idő és az adott erőviszonyok mellett nem volt esélye feltartóztatni a cs. kir. csapatokat. Hasonlóan megkerülhetetlen Mészáros Lázár seregszervező tevékenysége, aki lényegében letette a hadtest szervezeti alapjait, amit azután Klapka György fejlesztett tovább. Végül, az ezredes ugyan valóban tehetségesebb hadvezérnek bizonyult a vezérőrnagynál, ám elődjével szemben szervezettebb seregre és harcedzettebb csapatokra támaszkodhatott, ráadásul védelemben; így nagyobb esélye is volt a sikerre.

A színvonalas, számos képet és táblázatot tartalmazó, igényes küllemű kiadványt rövidítés- és irodalomjegyzék, térképjegyzék, és az események könnyebb megértését szolgáló hadműveleti, valamint csatatérképek zárják.

A kötetben előfordulnak betű- és nyomdahibák, elírások és tévesztések. A belső oldalakon lévő címsorokból hiányzik a „születése” szó (3., ill. 5. o.). Az „I. magyar hadtest önálló működése már Dembiński táborba érkezésekor bekövetkezett” mellékmondat helyesen inkább „I. magyar hadtest önálló működésének megszűnése már Dembiński táborba érkezésekor bekövetkezett” (13. o.). A betörő Schlik-hadtest kötelékébe 1848. december elején nem a cs. kir. 3. (és nem Parma, hanem Károly) sorgyalogezred 1. zászló-

alja, hanem a cs. kir. 24. (Parma) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalja tartozott (27. o.). Az „északi mozgó hadtest” 1848. december második felében csak egy és nem két hatfontos fél lovasüteggel rendelkezett; ez pedig a Dessewffy-dandárhoz tartozott (39–40. o.). A 41. oldaltól a lábjegyzetek életrajzi vonatkozásai esetén a felvezető szöveg („Életrajzi összefoglalóját lásd:”) több esetben mondaton belül feleslegesen egymás után ismétlődik (76., 82–83., 85., 87., 93–97., 99–103. o.). A 267. lábjegyzetbe „belecsúszott” a 284. (86. o.). A 17. és 42. honvédszászlóalj felsorolásánál hiányzik a szövegből a 34. honvédszászlóalj (91. o.). A zászlóaljaknál az orvosok természetesen a törzshöz és nem a törzstisztekhez tartoztak (131. o.). Kissé zavaró, hogy külön irodalmi rövidítésjegyzék és bibliográfia is van, amelyek hasonló adatai nem mindig fedik egymást teljesen (például Jerzy Bulharyn ezredes emlékiratai kapcsán: 148., ill. 153. o.). A térképek rövidítésjegyzékében egy lovasszázaskaz nem egyenlő fél lovasszázaddal (egy szárnnyal), hanem annak csak a fele; a „röppenetyű” pedig helyesen „röppentyű” (157. o.). Végül: a kötet végén található térképeket talán jobb lett volna színes formátumban közölni, mert fekete-fehérben (főleg az áttekintő térképek esetében) nehéz „kivenni” a hadmozdulatokat.

A fenti hibák ellenére a recensens csak ajánlani tudja minden olvasónak ezt a ropant feszes, lényegre törő, mégis rengeteg részletet tartalmazó kötetet, aki csak meg akar ismerkedni 1848–1849 fordulóján a Felvidék keleti részén folytatott harcokkal és egy korabeli „magasabbegység” megszervezésének igencsak mozgalmas történetével.

Kemény Krisztián

SÜLI ATTILA

ORMAI NORBERT, AZ ELSŐ ARADI VÉRTANÚ

(*Aradi Vértanúk sorozat, Line Design, Budapest, 2016. 240 o. ISBN 978-615-80101-6-0*)

„Ami az aradi vértanúk emlékének megőrzését illeti, különösebb büszkélkednivalónk nincs” – írta 1979-ben az aradi vértanúk peranyagát közreadó kötete előszavában Katona Tamás, az 1848–1849-es magyar szabadságharc kutatásának egyik korszakos egyénisége. Ezzel a markáns bevezetővel indult útjára egy új 1848-as könyvsorozat Hermann Róbert szerkesztésében, amely éppen a fent említett, méltatlan helyzeten kíván változtatni. Hiszen, ahogy az ajánlásban maga a szerkesztő írja – bár a vértanúkról utcákat, tereket neveztek el; emlékükre szobrokat, emléktáblákat állítottak, valamint minden október 6-i emlékünnepeken elhangzik a nevük – nagy többségüknek még sincs egész pályafutását feldolgozó, monografikus életrajza. Ezt a hiányt igyekszik most pótolni a Line Design gondozásában megjelenő új sorozat, amely mind a 17 Aradon kivégzett, illetve elhunyt katonatiszt teljes életrajzát és szabadságharcos tevékenységét tervezi bemutatni bőséges iratközléssel, igényes formátumban.

Az első kötet az első kivégzettnek, Ormai (Auffenberg) Norbert ezredesnek, a honvéd vadászrezdek főparancsnokának állít emléket. Utóbbi még annál is inkább kiesett a történeti köztudatból, mivel nem 1849. október 6-án, az aradi 13 vértanú egyikeként, hanem már 1849. augusztus 22-én, rögtönítélettel végezték ki. Ez és a kortársak vegyes, többnyire elítélő véleménye vezetett oda, hogy nevét a szakembereken kívül szinte alig ismer-

rik. Noha 2015-ben már megjelent róla egy önálló, kisebb munka,¹ igazi, egész pályafutását átfogó, tevékenységét részletesen ismertető kiadvány csak most, Süli Attila őrnagy, hadtörténész, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kutatójának köszönhetően látott napvilágot.

Ahogy a bevezetőben maga a szerző is megjegyzi, Ormai (Auffenberg) Norberthez nem volt kegyes a sors. Regénybe illő élete, hirtelen magas pozícióba emelkedése és tevékenysége, feltűnően jó kapcsolata Kossuth Lajossal és családjával a szabadságharc során már akkor – mint afféle „konjunktúra lovagnak” – sok ellenséget szerzett neki, akik szinte egyöntetűen negatív színben festették le Mészáros Lázártól Jókai Mórig. Jórészt ezt a véleményt vették át és adták tovább a szabadságharcra foglalkozó történetírók is Szilágyi Sándortól egészen Katona Tamásig. Ezeknek a véleményeknek és a főhős alakjához tapadó számtalan „mendemondának” eredt a nyomába most Süli Attila, aki egy rövid történeti áttekintés, valamint a felhasznált források összefoglalásával vezeti fel művét.

A kötet első felét az Ormai (Auffenberg) Norbert életrajzt feldolgozó tanulmány adja. Norbert von Auffenberg pontosan még nem ismert időpontban, valószínűleg 1813 májusának végén a csehországi Dobruzanban született egy német katonacsaládban; apja cs. kir. főhadnagy volt. A család 1815-ben előbb Magyarországra, majd Erdélybe került, így a felcseperedő Norbert aránylag korán megismerte későbbi választott hazáját. A katonacsaládokban megszokott módon szülei őt is a hadseregbe szánták, így az elemi iskola, illetve az olmtüzi katonai nevelőintézet elvégzése után 1831-ben ezredkadétként az erdélyi kiegészítésű cs. kir. 31. (Splényi) sorgyalogezredbe lépett be. Az adott korszak lehetőségeihez képest haladt előre a ranglétrán: 1840-ben már hadnagy volt. Minősítései egy jó, használható tisztet mutattak; ugyanakkor utaltak „hóbortos, fura viselkedésére” és könnyelmű, adósságcsináló természetére. Hogy az előbbi pontosan mit jelentett, azt nem tudjuk meg, de az tény, hogy 1840-ben Galíciában állomásozó alakulata tagjaként ő is belekeveredett egy lengyel (pánszláv) összeesküvésbe, amely fegyveres felkelést akart kirobbantani. Az összeesküvés katonai szárnya olyan erős volt, hogy a cs. kir. 10. (Mazuchelli) sorgyalogezred egyik, lengyel legénységű zászlóalját más alakulatok bevetésével kellett lefegyverezni; Auffenberget pedig – számos tisztjársával (köztük öccsével, Joseph-fel) együtt – letartóztatták. Mivel az elsőrendű, az összeesküvésben tevékenyen résztvevő vádlottak közé sorolták, így hosszú procedura után 1847-ben 14 év vasban letöltendő várfogságra ítélték, és a büntetés végrehajtására a munkácsi várbörtönbe szállították.

Az 1848-as „Népek tavasza”, a megalakuló Batthyány-kormány (ezen belül főként Kossuth Lajos), valamint a munkácsi polgárság fellépésére 1848. május 2-án a Munkácson őrzött politikai rabok is visszanyerték szabadságukat. Auffenberg szabadulása után Pestre utazott, ahol szoros kapcsolatba került Kossuthal. 1848 nyarán jelentkezett az alakuló honvédseregbe; augusztusban századosi rangban a Mieczyslaw Woroniecki szervezte önkéntes magyar vadászcsapathoz nevezték ki, amellyel részt vett a délvidéki harcokban és a perlaszi szerb tábor 1849. szeptember 2-i elfoglalásában. Az alakulatot később feltöltötték és regularizálták; az így létrehozott 38. honvéd (vadász-) zászlóalj századosaként Auffenberg 1848. október 16-tól átkerült a hivatásos honvédtiszti állományba. Sorsa azonban más fordulatot vett: kapcsolatainak hála, még október 19-én őrnagyi rangban Kossuth szárnysegéde lett.

¹ Dr. Babós Lajos: Tények és dokumentumok Ormai Norbert életéről. Budapest, 2015. 75 o.

A nevét 1848. november–december folyamán Ormaira magyarosító tiszttól jól érzékelte, hogy a megalakuló honvédseregnek nincs szervezetszerű könnyűgyalogsága és az újonnan létrejövő önkéntes vadászcsapatok ezt a hiányt nem tudják teljesen pótolni. Ezért már 1848. november elején felajánlotta, hogy megszervez egy honvéd vadászezredet, és erre végül (köszönhetően Kossuthal való jó kapcsolatának) december második felében meg is kapta az engedélyt. Ezzel kezdetét vette Ormai tevékenységének legtermékenyebb szakasza, amely lényegében a szabadságharc leveréséig tartott. Ennek keretében 1848 decemberétől 1849 márciusáig Magyarországon egy, 1849 áprilisától augusztusig jórészt Erdélyben kettő és fél vadászezredet szervezett, amelynek keretében több mint 8000 fő került a honvédség kötelékébe. Ormai kiváló szervezőnek bizonyult, aki az adott viszonyokhoz képest aránylag gyorsan jól felszerelt, felfegyverzett és kiképzett vadászosztályokat biztosított a honvédsereg részére, amelyek (elsősorban az 1. vadászezred egységei) jól megállták a helyüket. Ugyanakkor mindenáron eredményt felmutatni akaró módszerei (önkéntes vadászok önkényes beolvasztása, honvédek átcsábítása magasabb zsolddal) miatt szembe került például Görgei Artúrral és Szemere Bertalannal. A közben alezredekessé, majd ezredekessé előlépő Ormaira a rendelkezésére álló bőséges pénzkeret, a vadászok honvédekénél nagyobb fizetése, a tisztek kinevezése körülötti „nepotizmus”, az ezredek állandó átszervezése, az adminisztráció és a pénzügyek terén való „lazaraság”, valamint „behízalgó” modora, regényes házassága és a körülötte keringő egyéb, valós és valótlan pletykák miatt 1849 folyamán még „megorrolt” Mészáros Lázár, Csány László; sőt néha maga Kossuth is. Utóbbi bizalmát azonban sikerült szinte mindvégig megőriznie. Ezt a jó 8 hónapos, mozgalmas időszakot minden eddiginél részletesebben mutatja be Süli Attila.

Az 1849. augusztus elején törzsével már ismét Magyarországon állomásozó Ormai jól látta, hogy a cs. kir. és az orosz hadsereg túlereje hamarosan összeroppantja a honvédséget. Ezért megpróbálta „bebiztosítani” magát: augusztus 7-én benyújtotta számadásait és beadta lemondását is a hadügyminisztériumnak. Ez azonban már nem segített rajta: 1849. augusztus 14-én Pankotán a cs. kir. katonaság elfogta, és Aradra szállították. Itt augusztus 21-én kihallgatták, ahol hiába védekezett azzal, hogy csak kényszerből maradt a honvédseregben. A cs. kir. rögtönítélő bíróság 1849. augusztus 22-én kötél általi halálra ítélte, amelyet még aznap végrehajtottak. Sorsa jól példázza, hogy mi történt volna azzal a több száz honvédségben szolgáló, volt cs. kir. tiszttel, ha a magyar hadsereg Haynau és nem az oroszok előtt tette volna le a fegyvert.

Összefoglalásában Süli Attila előbb röviden ismerteti, hogyan őrizte meg az utókor a vértanú emlékét, majd megállapítja, hogy Ormai (Auffenberg) Norbert a tények tükrében módszerei és a „végjátékban” való kilépési szándéka okán aligha tartozik az 1848–1849-es szabadságharc „feddhetetlen” alakjai közé, noha a kortársak által „lebegtetett” sikkasztási vádat nem igazolják az iratok. Ugyanakkor kiváló szervezőként és valós eredményei miatt az önvédelmi háború egyik fontos személyisége, aki megérdemli, hogy emlékét „jellemfoltjai” ellenére megőrizzük.

A kötet második felét egy 99 iratot tartalmazó okmánytár alkotja. A források döntő része most első ízben kerül a nagyközönség elé, melyekből megismerhető Ormai majd teljes 1848–1849-es tevékenysége, szervezési eredményei és „manőverezései” éppúgy, mint levelezése a kor kiváló politikusaival vagy házassági okirata Rozsváry Vilmával.

A szép kiállítású, grafikákkal bőségesen illusztrált könyvet egy bibliográfiának is beillő rövidítésjegyzék, illetve név- és helynévmutató zárja.

A kötetben, mint minden kiadványban, előfordulnak betű- és nyomdahibák, valamint elírások és tévesztések is. A *Vértanúk könyve* természetesen 2007-ben és nem 2027-ben jelent meg (11. o.). A perlaszi tábor bevételénél a 37. és 39. sorjalogezredek nem 3-3 zászlóaljáról, hanem csak 3. zászlóaljairol van szó (26. o.); az összecsapás után pedig a szerb csapat vonult Pancsovára (27. o.). A 72-től a 103. lábjegyzetig a lábjegyzetelés eggyel elcsúszott (31–38. o.). 1849 februárjától a cs. kir. tábori vadászzászlóaljak száma ugyan valóban 22-re nőtt, azonban ezek már nem 6, hanem csak 4 századból álltak (34. o.). A 36. oldalon az első mondat valószínű vége („szólitott fel.”) lemaradt. A tiroli önkéntes vadászzászlóalj a szabadságharc végére nem maradt alig 150-200 fős alakulat, hanem 4 századdal a VII. hadtestben szolgált; míg önállóvá vált, valószínűleg 3. százada a Kazinczy-hadosztályhoz került (36. o.). A „Hermann 1999.” rövidítés helyesen „Hermann 2001.” (36., ill. 228. o.). Répásy Mihály 1848 december végén már vezérőrnagy és nem ezredes volt (40. o.). Meszéna Károly alezredes természetesen az 1. vadászezred 1. osztályának és nem az eszéki várőrségnek a parancsnoka volt; Eszék erődje pedig nem 1849. február 13-án, hanem 14-én adta meg magát (43. o.). Kossuth Szemerének írt, idézett levele nem 1848. december 30-án, hanem 1849. január 30-án kelt (43. o.). A 139. lábjegyzetben valószínűleg a KLÖM XIV. és nem XV. kötetéről van szó (44. o.). A Szabó Lajos vezette szabadsapat valószínűleg nem 4 évre, csak 4 hónapra állt fel (53. o.). A 189. lábjegyzet kétszer szerepel (60–61. o.). A 79. oldalon szereplő illusztráció a fejfedők alapján nem a honvéd, hanem a kápolnai csatában tényleg részt vevő tiroli önkéntes vadászokat ábrázolja (79. o.). A kluknoi–margitfalvai ütközet nem 1849. február 5-én, hanem 12-én volt; február 5-én Guyon Richárd ezredes csapatai Branyiszkónál arattak győzelmet, de abban nem vett részt az 1. vadászezred 2. osztálya, amelyet a Kmety-hadosztályhoz és nem dandárhoz osztottak be (81., illetve 130. o.). A királynémeti ütközet nem 1849. február 17-én, hanem 18-án volt (84. o.). Végül a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár VII. 203. fondja a teljes 1848–1849-es iratgyűjteményt jelent, nemcsak a Csányi-levéltárat (228. o.).

Az előbbiektől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja mindenkinek ezt a szép és tartalmas kiadványt, aki meg akar ismerkedni az aradi vértanúk fenti, mára szinte teljesen elfeledett alakjával és reméli, hogy a sorozat hamarosan újabb kötettel, egy újabb vértanú életrajzával bővül.

Kemény Krisztián

MARGITAY-BECHT ANDRÁS

TANK A DUNÁN!**Az osztrák–magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története***(Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2016. 432 o. ISBN 978-963-9862-80-7)*

Rendkívül szép kivitelű és bőséges ismereteket adó kötettel örvendeztette meg az osztrák–magyar dunai flottilla története iránt érdeklődőket az Éghajlat Könyvkiadó. A Monarchia haditengerészetének és folyami erőinek hadtörténetünk legfényesebb lapjaira kíváncszó históriája ma is büszkeséggel tölthet el bennünket. Bár flottánk nagyságát tekintve csupán a nyolcadiknak számított a világon, mindig ellenfelei elismerésétől övezve teljesítette feladatát. Arra sohasem volt példa, hogy osztrák–magyar hadihajó megadja magát. E haderőnemből hozzánk, magyarokhoz mindig a dunai flottilla állt közelebb, bár magyarok jelentős és egyre növekvő számban szolgáltak a Monarchia tengeri egységein, s utolsó parancsnoka is honfitársunk volt. Szárazföldi ország lévén a hazai közvélemény sokkal közelebbi viszonyt tudott kialakítani a folyami erőkkel. Talán ennek is köszönhető, hogy a világháború végi osztozkodáskor az uralkodó a flottillát Magyarországnak juttatta, s az, illetve jogutódai az elmúlt évtizedekig a honvédség részeként szolgáltak.

Margitay-Becht András könyve ennek a folyami erőnek a történetét tárgyalja tisztelettel parancsolóan igényes formában és részletességgel. A kötet történeti fejezetei mellett bőséges életrajzokat találhatunk hajózásunk meghatározó személyiségeiről, megismerkedhetünk a haditengerészet és a flottilla szervezetével, mindennapjaival, mindazzal, ami meghatározta tagjainak életét. Akár enciklopédiának is tekinthetjük a *Tank a Dunán* című kötetet, mert segítségével teljes képet alkothatunk hadihajózásunknak a múltba vesző kezdetétől az első világháborús összeomlásig terjedő időszakáról.

Bár szerzője orvos, nem hivatásos hadtörténész, azonban a témában jártas hajós ember, továbbá elévülhetetlen érdeme van abban, hogy ma is létezik és Magyarországon található Európa legrégebbi úszóképes folyami hadihajója, aminek története könyvében összefonódik a dunai flottilla históriájával. 2014 óta horgonyoz Budapesten a Duna Parlament előtti partszakaszán az 1871-ben vízre bocsátott Leitha/Lajta monitor, amely testvérhajójával, a Marossal együtt forradalmi újdonságnak számított a maga korában.

Alig tíz esztendővel az első forgó lövegtoronnyal ellátott, kizárólag gőzzel hajtott páncélozott hadihajó, a Monitor Egyesült Államokban történt vízrebocsátása után az Osztrák–Magyar Monarchia építette meg Európában az első hasonló, de folyami használatra szánt hadihajókat. E típus világszerte megmaradt példányait ma egy kézen meg lehet számolni, s az egykor a Monarchia területén épült hadihajók közül helyreállítva pedig már csak a Leitha maradt meg. Hajszálon múlt, hogy egyáltalán még létezik, ami a gondviselés mellett néhány, a hajózástörténet iránt elkötelezett embernek köszönhető. Az első világháború után az Antant követelésére leszerelt Leithát eladták, polgári célra, kavicsrakó elevektorhajóként használták, végül teljesen eltűnt a szem elől. Nagy esély volt rá, hogy a többi méltatlan sorsra jutott dunai hajónk után szintén kohóban végzi. Az 1970-es évek végén ismerte fel a hajót Csonkaréti Károly hajózástörténész, jogász, egykori folyamőr a Folyamkotró Vállalatnál. Ő hívta fel rá e kötet szerzőjének figyelmét. A kettejük által elin-

dított mozgalom lelkes támogatók sokaságát, azon kívül a honvédséget és a Hadtörténeti Múzeumot mozgósítva, hűszévi, nem egyszer reménytelennek tűnő küzdelem után érte el, hogy ma a Leitha/Lajta monitor helyreállítva, fegyverzetét visszakapva hadtörténetünk jeles emlékeként nemzeti kincsé vált.

E nagy munkának a történetével is megismerkedhetünk Margitay-Becht András könyvét forgatva. A tartalom után néhány szó a kötet külleméről: A nagyalakú, bő négyszáz oldalas munka több mint hatszáz kiváló minőségű, sokszor már hozzáférhetetlen korabeli fekete-fehér és újabb keletű színes fotóval, számtalan térképpel, tervrajzzal, bőséges adattárral szolgál az egykori Cs. és Kir. Haditengerészet iránt érdeklődőknek. Miután a hajózás nemzetközi tevékenység, így nem csak hazánk fiai számára lehet fontos e mű, ezért a kötet végén található név- és tárgymutató mellett egy rövid angol nyelvű összefoglaló is zárja a könyvet. Végül pár szó arról, miért *Tank a Dunán* a kötet címe. Napjaink meghatározó szárazföldi harci eszközeinek, a harckocsiknak forgó lövegtornyait az első monitoroktól, többek között a Lajtától kölcsönözték e páncélos szörnyek tervezői.

Szathmáry István

EGY EZREDÉV VIHARAIBAN MEG NEM RENDÜLT HÚSÉG

Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború

(Szerk. Szakály Sándor. L'Harmattan, Budapest, 2015. 300 o. ISBN: 9789634140825)

Az első világháború centenáriuma számos helytörténeti tematikájú – a világégés időszakát feldolgozó – konferenciát hívott életre, melynek egyik állomását képezte a Székesfehérváron 2014. december 11-én megrendezett *Hősök, áldozatok és mindennapok* című tudományos tanácskozás, amely előadásainak írott változatát – 17 történész 19 tanulmányát – tartalmazza a kötet.

Az első tanulmányt – amely *Az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres ereje a Nagy Háború kitörésekor* címet viseli – Balla Tibor alezredes (osztályvezető, Hadtörténeti Intézet és Múzeum) jegyzi. A szerző röviden, de adat-gazdag módon mutatja be a dualista állam hadseregének főbb mutatóit, rámutatva arra, hogy „a hadsereg ütőképessége összességében a dualizmus eleji, 1868-as állapotokat tükrözte” és ereje jóval elmaradt a kettős monarchia ellenségeihez képest (24. o.).

Pollmann Ferenc főtanácsos (Hadtörténeti Intézet és Múzeum) *A limanovai csata száz év távlatából* címmel foglalja össze az 1914 decemberében vívott csata történetét, megállapítva, hogy már a korabeli magyar közvélemény is kereste az egyértelműen hazánkhoz köthető hadi sikereket (25. o.). Pollmann Ferenc bemutatja, hogy a győzelemben valóban oroszlánrészt vettek ki magyar alakulatnak tekinthető egységek, köztük például a 10. k.u.k. huszárezred, amelynek állomáshelye Székesfehérvár volt (29–30. o.).

Demeter Zsófia (nyugalmazott igazgató, Székesfehérvári Városi Múzeum) *Száz éve történt – emlékezés a 10-es huszárokra* címmel – e regiment történetét ismerteti. A szerző írásának középpontjában természetesen a limanovai csata áll, de megismerkedhetünk a – legendás német tábornagy, August von Mackensen 1915. évi ezredtulajdonossá tétele után – Mackensen-husároknak is nevezett katonák más első világháborús szerepvállalásával, valamint emlékeztük Horthy-korszakbeli kibontakozásával is.

Hidán Csaba László (egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem) *Árokharcászat és közelharc az első világháborúban* című tanulmánya a világégés történetének egy kevésbé ismert aspektusát mutatja be. A korszerű és egyre pusztítóbb tűzfegyverek térnyerése ellenére a küzdelem során végig fontos szerepet kaptak a hidegfegyverek, valamint az ad hoc módon felhasznált gyalogsági ásók, fokosok, sőt különféle kézzel fabrikált buzogányok is. Sajnos a szerző csak futólag említi a limanovai csatát, pedig a téma szempontjából érdemes lett volna részletesebben bemutatni a magyar huszárok alulfegyverzettségének – vagyis, hogy miért nem rendelkeztek szuronnal, vagy gyalogsági ásóval – okait.

Szoleczky Emese *Háborús hátország – 1914 című* tanulmánya igen részletesen mutatja be a hátország életét a háború első évében, amely számos érdekes adalékkal bővíti tudásunkat erről a korszakról. Nem közismert például, hogy 1914. augusztus 21-én részleges napfogyatkozás volt hazánkban, amely érthető módon nagy visszhangot váltott ki a sajtóban. A szerző alaposan elemzi a tábori posta működését, valamint a hadifogoly-problémakört.

Mözessy Gergely (igazgató, Székesfehérvári Egyházi Gyűjtemény) *A nagy háború hatása Prohászka Ottokár életművére* címmel közölt tanulmányt. A szerző a székesfehérvári püspök *Háború lelke* című esszégyűjteményének történetén keresztül vázolja az egyházi vezető ekkori nézeteit. Prohászka Ottokár igen sötéten látta a nemzet sorsát a háború idején, megállapítva, hogy „a háború gyakorlati nihilizmus” (66. o.). Fontos megállapítás, hogy a „Prohászka képes volt differenciáltan tekinteni a zsidóságra”, és a püspök kritikája „csak egy bizonyos magatartásformára, nem pedig a közösség egészére” vonatkozott (75. o.).

Vizi László Tamás (oktatási rektorhelyettes, Kodolányi János Főiskola) a székesfehérvári nemzeti áldozatkészség szobrának történetét foglalja össze. A helyiek által Vétes vitéz szobornak keresztelt emlékmű története jól reprezentálja a korabeli közvélemény hangulatát, amely megvilágítja, hogy miképp volt lehetséges az öldöklő háborút négy éven át folytatni.

Lőrinczné Bencze Edit (intézetigazgató, Kodolányi János Főiskola) *Modern információs eszközök a Nagy Háború propagandagépezetében* címmel közöl tanulmányt, amelyben az osztrák–magyar Sajtófőhadiszállás tevékenységét mutatja be. A szerző a sajtócsoport munkájában résztvevő művészek tevékenységét is részletesen elemzi, valamint ismerteti a világégés során kibocsátott emléktárgyak propagandában betöltött szerepét.

Simándi Irén (szakfelelős főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola) tollából a száz évvel ezelőtt, 1914-ben felépült csepeli adó felállításának történetéről olvashatunk. A csepeli adó 1914. július 28-án kezdte meg működését, és elsődrendű szerepe volt a központi hatalmak egymással való érintkezésében. 1917-ben ezen adó segítségével továbbították a Szovjet-Oroszországnak szóló különbéke ajánlatot (133. o.). Az első világháború idején végrehajtott technikai fejlesztések tették lehetővé, hogy a csepeli adó segítségével megkezdje működését a Magyar Rádió 1925-ben.

Sávoly Tamás (levéltáros, Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap) *A székesfehérvári 10-es huszárok a közmédiában* című írásában az ezred történetének első világháborút követő emlékezetét foglalja össze. A regiment sajtójának kialakításában döntő szerepet játszott az alakulat egykori huszárszázadosa, Kozma Miklós, aki az MTI élén támogatta a Mackensen-huszárok hírének megőrzését és fenntartását. A legtöbb híradás természetesen magához a limanovai csatához kapcsolódott, így rendszerint a csata

kerek évfordulóin szerepeltek sokat a médiában a 10-es huszárok. Különleges alkalom volt az ezred emlékezetében Mackensen tábornagy 1935. évi látogatása.

Demeter Zsófia második tanulmánya a *Mata Hari overallban – A divat és a Nagy Háború* címet viseli, amely a világégés históriájának egy alig ismert részterületét – a divattörténeti aspektust mutatja be. A nők gazdasági szerepének egyértelmű erősödése a háború folyamán magával vonta a divat jelentős változását, melynek keretében a női öltözködésben is férfias vonások jelentek meg, például ekkor kezdtek tömegesen nadrágot hordani.

Zachar Péter Krisztián (tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola) *A Budapesti Iparkamara és a Nagy Háború* című írása a testület első világháborús szerepét értékelte, megállapítva, hogy a kamara „saját adminisztrációjának növelésével... valamint a mindennapokban kifejtett gyakorlati munkájával” bizonyította fontos szerepét az ország gazdaság-irányításában és -vezetésében (196. o.).

Lukács László néprajzkutató professzor (Székesfehérvári Városi Múzeum) *Katonakarácsonyfa, frontkarácsonyfa az első világháborúban* című tanulmánya rávilágít arra, hogy a magyar közkatonák döntő többsége éppen a fronton állított először karácsonyfát, mivel ott-hon még nem élt ez a hagyomány (198. o.). A korabeli sajtóbeszámolók, visszaemlékezések érzéketlenül mutatják be mind a fronton küzdőket, mind a hátszág hadikarácsonyait.

Molnár Zoltán (egyetemi hallgató, Kodolányi János Főiskola) *Mindennapi sorsok – a háborús hátszág megpróbáltatásai* című írása összefoglalja a kérdést érintő főbb tendenciákat, és jól mutatja be a vidék gazdasági megerősödését a háború folyamán.

Koudela Pál (főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola) *Polgári sorsok, áldozatok az első világháborúban – élet az adatok mögött* címmel Sziklay Ferenc kassai tanár családjának sorsán keresztül mutatja be a magyar polgári sors drámai változásait a világégés folyamán – különös tekintettel a spanyolnátha pusztító hatására.

A soron következő tanulmányok időköre már túlnyúlik az első világháború vertikumán.

Szakály Sándor *Vázlat a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikaráról* című írásában összefoglalja az első világháborút követő hónapok – magyar tisztikart érintő – negatív folyamatait. Ezeknek eredményeképpen komoly tisztihány alakult ki a Magyar Népköztársaság hadseregében, amely azonban a Tanácsköztársaság idején éreztette komolyabb hatását (247. o.). A k. u. k. haderő, ill. a Magyar Királyi Honvédség volt tisztjei elsődlegesen a haza védelme miatt vállalták el a szolgálatot a Vörös Hadseregben, de döntésükben jelentős szerepe volt a számos idő előtti nyugdíjazás okozta karrierlehetőségnek, illetve az egzisztenciális gondoknak is.

Koudela Pál második tanulmánya *A felvidéki közoktatás sorsfordító időszaka: az első világháború után* címet viseli. A szerző adat-gazdag írása érzéketlen képet nyújt a Csehszlovák Köztársaság vonatkozó intézkedéseiről, amelyek megvilágítják a prágai rezsim autoriter jellegét (265. o.)

Tarbay Gabriella (főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola) *Birodalmi álmok és megvalósításuk Bandungban* címmel egy érdekes, de a tanulmánykötet tematikájához igen lazán kapcsolódó írást tett közzé Holland Kelet-India új fővárosának felépítéséről. A munkálatok 1917-ben kezdődtek meg; Bandung városának szerepe pedig a hollandok birodalmi törekvéseinek fontos szimbólumává vált, amennyire csak a modern építészeti megoldások és a tervszerűség ezt a célt reprezentálhatták. Az új fővárosban a régihez, Batáviához hasonlóan etnikai alapú városnegyedek alakultak ki.

A kötet záró tanulmányát Hervainé Szabó Gyöngyvér (tudományos rektor-helyettes, Kodolányi János Főiskola) jegyzi, aki a Népszövetség szerepét elemezte az első világháború szociális következményeinek felszámolásában. A globális nézőpontú dolgozat gazdagon adatolt módon mutatja be az 1920-as évek főbb problémáit, különös tekintettel a menekült-kérdésre, a járványok kezelésére, a rabszolgaság és prostitúció elleni harcra. A szerző joggal mutat rá arra, hogy ezek a ma is aktuális problémák messze nem új keletűek, és a Népszövetség komoly erőfeszítéseket tett ezekben a kérdésekben.

Végezetül néhány kritikai megjegyzés. A tanulmánykötetben sajnos rendkívül egyetlen az írások hossza: több dolgozat csak a szóbeli referátumot tartalmazza, míg más tanulmányok alaposabb, hosszabb értekezést jelentenek témájukban. Általános probléma a kötetben a nagykötőjelek helytelen használata, illetve döntően nem alkalmazása. Súlyosabb gond, hogy a kötet tanulmányai a megszokottnál jóval több elírást, helyesírási hibát tartalmaznak. Ezen túlmenően – elkerülhetetlen módon – tárgyi tévedések is akadnak a dolgozatokban, melyek azonban betudhatók annak, hogy az első világháborúval kapcsolatos ismeretekben jelentős lacunák akadnak. Néhányat ezek közül ismertetünk. Nem felel meg például a valóságnak, hogy a Monarchia minden érettségizett polgárának katonai szolgálatot kellett teljesítenie (236. o.), hiszen az egyévi önkéntes szolgálat előnye éppen a rövidebb szolgálati idő és kevésbé kíméletlen kiképzés voltak. A Monarchia a délszláv háborúk kapcsán semmit sem tudott kifejezésre juttatni, mivel addigra már nem létezett (209. o.). Jóllehet az első világháború a propaganda terén is teljesen új dimenziókat nyitott meg, vitatnunk kell azonban az állítást, hogy a Nagy Háború idején született meg a háborús propaganda (109. o.), hiszen a XIX. század második felének háborúiban már megjelentek azok az eszközök, amelyek ezen a területen is kiteljesítették a hadviselést – nem utolsósorban a technikai fejlődés következményeként.

A tartalmi és formai hibák ellenére a kötet beteljesítette az előszóban megfogalmazott célt, vagyis a helytörténeti, regionális fókusz alkalmazásával, döntően Székesfehérvár városára és a háborús háttérre koncentrálnak méltó emléket állított a világégés hőseinek és áldozatainak.

Ligeti Dávid

MOLNÁR ANDRÁS – SZABÓ PÉTER

ZALAI HONVÉDEK KÁRPÁTALJÁN

Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április

(Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg, 2016. 152 o. ISBN 978-963-7226-85-4)

Többször írta már le a recenszens, hogy a második világháborús magyar katonai részvétel megismeréséhez elengedhetetlen a különböző csapat- és seregtestek történetének feldolgozása. Az első világháborút követően – de azt megelőzően is – nagy divatja volt az ezredtörténeteknek, fegyvernem-történeti feldolgozásoknak, életrajzi összeállításoknak. Ez a hagyomány a második világháborút követő időszakban Magyarországon szinte

teljes mértékben eltűnt, és évtizedekig kellett arra várni, amíg újra a kutatások elfogadott – és napjainkban már szinte „divatos” – területe legyen a valamikor oly előszeretettel művelt „műfaj”.

Ha valaki figyelemmel kíséri a Molnár András – Szabó Péter szerzőpáros lassan évtizedes együttműködését, azt tapasztalhatja, hogy a Zala megyéhez kötődő, ott állomásozott csapattekstek történetét lépésről lépésre dolgozzák fel. Monografikus igényű feldolgozások, tanulmánykötetek, dokumentumközlések és „fényképkötetek” jelzik a szerzőpáros alapos kutatásokra épülő, jól dokumentált és általában olvasmányos formában közreadott munkáját. Ugyanez mondható el a közelmúltban megjelent kötetükről, amelyben azt olvashatjuk, hogy „A dokumentumokat összegyűjtötte és válogatta, a könyvet írta és szerkesztette: Molnár András – Szabó Péter”.

A kötetben a szerzők 1939 márciusa néhány napjának történetét dolgozták fel, pontosabban mindazt, ami a Zala vármegyében állomásozó magyar királyi honvéd alakulatok esetében meghatározó volt. 1939 márciusában Magyarország lehetőséget kapott arra, hogy az első bécsi döntést követően visszatért felső-magyarországi területek mellé visszaszerezhesse Kárpátalját is, amely akkor már sajátos közjogi helyzetben volt a Csehszlovák Köztársaságon belül és önállóságra törekedett.

A terület katonai megszállása gyakorlatilag különösebb ellenállás és nehézségek nélkül megtörtént, ami alapvetően a Németbirodalomnak volt köszönhető. Némi román tiltakozás – amely hamar „elűlt” – és a létrejövő önálló Szlovák Állam „ellenkezése” volt érzékelhető. Az utóbbi 1939. március 23-a és 29-e között fegyveres összecsapásokban nyilvánult meg. Ez az időszak és összeütközés jelentette a magyar királyi Honvédség „háborús tűzkeresztségét”.

Hogy miként zajlott mindez, miként kerültek a zalai honvédek – s köztük más megyéből származók is – Kárpátaljára, milyen volt a fogadtatásuk, hol és hogy zajlottak az összecsapások, miként tértek vissza a békehelyőrségeikbe, megtudható a kötetből.

Molnár András és Szabó Péter munkájuk elkészítéséhez a levéltári források mellett – ezek őrzési helye a Hadtörténelmi Levéltár a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és Zala Megyei Levéltára – a korabeli helyi sajtó anyagát ugyanúgy felhasználták, mint az egykori résztvevők emlékezéseit, írásos hagyatékát. Olyan történelmi munkát végeztek el, ami csak a témájuk iránt legelkötelezettebb kutatókra jellemző: felkeresték a résztvevők leszármazottait, fotókat, naplókat, leveleket, tábori lapokat gyűjtöttek össze és használták fel az 1939. márciusi történések hiteles bemutatására.

Jól érzékelhetővé válik ezek alapján például a visszatért terület lakosságának döntő többségét kitevő ruszinok viszonya a magyarokhoz, illetve az új hatalomhoz. Személyes hangú levelek, őszinte megnyilatkozások. Jól példázhatja ezt az a történet, amikor Zalaegerszeg városától kér országzászlót Szöllősegresnek a „ruszin nyelvű, de igaz magyar érzésű községnek” pilisi Kornháber József őrnagy, a 38/III zászlóalj parancsnoka, tisztársaival együtt. Az 1939. március 21-én kelt levélre válaszolva Zalaegerszeg megyei város polgármester-helyettese, Dr. Mikula Szigfrid 1939. április 7-én azt válaszolhatta, hogy az adományokból elkészített országzászlót elküldték a kárpátaljai településnek, és kéri, hogy a zászlóalj működjön közre az ünnepélyes felállításnál.

Ezen hivatalosnak (is) tekinthető levelek mellett a bevonulásban és harcokban részt vett katonák, tisztesek, altisztek, tisztek családtagjaiknak írt leveleinek részletei ugyan-

úgy olvashatók, mint az alakulatoknál szolgált tisztek „szakmai beszámolóí”, amelyek a korabeli katonai szaksajtóban kaptak helyet.

A kötet külön említésre érdemes része a „fényképmelléklet”. 138 egykori, jó minőségben és méretben reprodukált, többnyire magántulajdonban lévő fotó teszi érzékletesebbé a leírásokat és hozza közelebb az olvasó számára az eseményeket és azok szereplőit. Közöttük szerepel a hősi halála után címzetes karpaszományos őrmesterből emléklapos zászlóssá kinevezett vitéz Szabady Béla, aki a magyar királyi Honvédség tisztjei közül ötödikként érdemelte ki a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét.

A Molnár András és Szabó Péter által írt, szerkesztett könyv jól egészíti azon munkák sorát, amelyek a volt magyar királyi Honvédség csapat- és seregtestei, illetve fegyvernem- és csapatnemtörténetét dolgozzák fel és olyan adalékokkal szolgál(hatna)k Magyarország második világháborús történetéhez, amelyek segítségével könnyebben válhatnak érthetővé az egykori döntéshozók azon lépései, amelyek sok esetben kellő háttérismeret nélkül nem mindenki számára élnek kellő megvilágításban.

Az igényes kivitelű, album formátumú kötet minden, Magyarország második világháborús hadtörténete iránt érdeklődő számára ajánlható, de ugyanúgy ajánlható a feldolgozás módszere, alapossága okán a hasonló témákkal foglalkozó kutatók, illetve könyvkiadók figyelmébe (is), azzal a megjegyzéssel, hogy egy sok száz nevet és településnevet tucatjait tartalmazó kötet megkívánja a névmutatót, illetve a helynévmutatót.

Szakály Sándor

VERITAS ÉVKÖNYV 2015

(Szerk. Ujváry Gábor, sorozatszerk. Szakály Sándor. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest, 2016. 355 o. ISSN 2416-0687)

A VERITAS Történetkutató Intézet második évkönyvét jelentette meg 2015 őszén. Műhelykötetről van szó, melyben találunk tanulmányokat, közleményeket, forrásközleményeket. A sokszínűre sikeredett évkönyv a szerzőkön kívül a sorozatszerkesztőnek, Szakály Sándornak és a szerkesztőnek, Ujváry Gábornak köszönhető. A tematikát tekintve a tizenhat írás között vannak politikatörténeti, diplomáciatörténeti és nagy számban hadtörténeti vonatkozású munkák (a dolgozatok kétharmada), valamint a nemzeti emlékezet, a politikai hagyományápolás körébe tartozók. A mostani recenzió folyóiratunk tematikája miatt az utóbbi két csoportba sorolható írásokat veszi számba, tartalmuk szabta logikai rendben.

Anka László *Az ellentmondások mezején: Apponyi Albert és az első világháború* című közleménye a konzervatív arisztokrata, 1917 nyaratól 1918 májusáig kultuszminiszteri tisztséget betöltő politikus első világháború idején bekövetkezett szemléletváltozásának folyamatát mutatja be: azt, hogyan jutott el az 1890-es évek közepétől hirdetett pacifizmusától a háborút igénylő kijelentésekig és cselekvő politikai magatartásig. A kérdésre több válasz is adható. Egyrészt a pacifizmusánál is jellemzőbb politikai realizmusa. Akkor, amikor a szerző állítása szerint gyakorlatilag Európában senki nem kérdőjelezte meg a háborút, tudománytalan elvárás lenne egy politikuson ezt számon kérni – még a békemozgalmárok között sem akadt, akit ne ragadott volna magával a háború kitörésekor a nacionalista

lelkesedés. Másfelől, mint ahogyan ezt Anka László feltárja, Apponyi mindig is fölébe helyezte nemzetközi pacifizmusát a birodalmi és a nemzeti érdekeknek, márpedig a háborút a nemzeti érdekérvényesítés eszközének tekintette. A háborút ideológiailag igazolni igyekvő beszédek tartott 1914–1915 fordulóján, még a háború kitörése előtt elkötelezte magát a német szövetség mellett. A háború folyamán a végsőkéig való folytatást, kitartást propagálta, pacifizmusa átfordult úgymond háborúpárti humanizmusba, amit nemzetközi karitatív tevékenysége is bizonyít, mely tevékenységet a politikától való visszavonulása után sem hagyott abba. Az írás összegzésében Anka László exponálja a kérdést: Apponyi kompromisszumkész vagy befolyásolható politikus volt-e? Azonban ennek megválaszolása már nem egy tanulmány, hanem egy monografikus mű feladata lehet a jövőben.

Orosz László *A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez* című írása szintén az első világháborús tematikába sorolható, melyben Bleyer Jakabnak a *Neue Post* című napilapban tetten érhető megnyilatkozásait tárja elénk. Ehhez bevezetésképpen bemutatja a svábok 1910 körüli létszámadatait, ír társadalmi hovatartozásukról, területi, vallási-felekezeti megoszlásukról, szól dualizmus kori polgárosodásukról. Mérlegre teszi lojalitásukat a magyar nemzethez, a magyar hazához és „deutschnational” érzületüket. Bleyer Jakab felkavarta a hazai német nemzetiségű politizálást, ami a magyarság keretei között folytatott, az állam elvárásai iránt lojális politikai magatartást jelentett. A korábban radikálisabb, a németiség mellett kiálló, sőt, a nemzetiségekkel közös platformra helyezkedő magyarellenes politizálást azonban ellenezte.

Botos János *A közigazgatás szerepe a zsidótörvények és rendeletek végrehajtásában* című tanulmányának is fontos hadtörténeti vonatkozásai vannak, immáron a második világháború idejéből. Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállásának következményeit veszi számba nemcsak közigazgatási, hanem politikai és katonai szempontból. A megszálló csapatokkal együtt érkező német biztonsági és rendőri egységek előre elkészített listák alapján azonnal megkezdtek a náciellenes politikusok, polgárok letartóztatását, amit nagy hatékonysággal el is végeztek. Mindenki, aki közigazgatási tisztségviselőként állásában maradhatott, de akadályozta a nácik működését, beleértve a deportálásokat is, életével játszott.

Joó András *„István, ne haragudj, én nem leszek munkavezető. Magyarország, a kisállami dilemmák és a szovjet irányú diplomáciai lépések kérdése, 1943–44* címet viselő írása szintén a második világháborús tematikába sorolható. Közleménye, amely Magyarország 1943–44. évi szovjet irányú diplomáciai lépéseit veszi számba, e háborús időszak több katonai vonatkozását is tartalmazza. Megállapítja: Magyarország a kisebb délkelet-európai államokkal került közös platformra a Szovjetuniót illető politikája tekintetében. Ennek lényege, hogy 1942 végéig léte függött a német orientációtól, akiknek teljes háborúvesztésére akkor még senki sem gondolt. A magyar politikai vezetés 1943 előtt még nem tartotta természetesnek az oroszokkal való közvetlen, akár titkos kapcsolatfelvételt sem. Erre 1943. augusztus végén került sor először, a diplomáciai gyakorlatnak megfelelően informális úton, amihez – mint később beigazolódott, nagyon helyesen – óvatosan fogtak hozzá hírszerzői, közvetett vonalon, a svéd diplomácián keresztül. A szerző megállapítja: nemhogy Magyarország, de egyetlen európai állam számára sem érkezett még el a kiugrás pillanata 1944 előtt, még akkor sem, ha a kisállamok elvesztették bizalmukat az angolszászokkal szemben, s a szatelit államok kiugrása Moszkvának sem volt érdekében. Magyarország ezen államok viszonylatában stratégiai helyzete miatt

került a legnehezebb helyzetbe, mert minden kiugrási kísérlet az azonnali német megszárlást vonta volna maga után. Ráadásul nem lehetett kizárni egy újabb szovjet–német paktumot sem, a Molotov–Ribbentrop-féle szerződés mintájára. 1944 januárjától Romániát és Magyarországot erős nyomás alá helyezték az angolszászok, hogy minél több gondot okozhassanak a németeknek katonai szempontból. Ugyanakkor többek között legalább is kérdéses, hogy az angolokra számítani, valamint az oroszokkal nyílt kapcsolatba kerülni racionális alternatívát jelentett-e Magyarország számára a németek ellenében, államiságát, integritását, illetve a katonai megszárlást egyértelműen kockáztatva, ami végül be is következett. Jó András tanulmányának fontos tanulsága, hogy a politikai célok tekintetében azok racionalitását kutatva még mindig további források feltárására van szükség a témában.

Ligeti Dávid *„Fény nevére, áldás emlékére!” Gróf Andrássy Gyula lovas szobrának 1906. évi felavatása* című írása többek között a nemzeti emlékezet, a katonai hagyomány-ápolás témakörébe illeszkedik. 1906. december 2-án avatták föl a miniszterelnök lovas szobrát a Kossuth téren.

Ligeti Dávid értékelése szerint ez egy kiemelkedő kulturális esemény volt, „melynek rangját hűen jelezte”, hogy a császár, I. Ferenc József leplezte le azt. Nem vitatva annak – a tanulmányban feltárt – bizonyos kulturális vetületeit, azonban le kell szögezni: a szoboravatás elsősorban politikai esemény volt, nem pedig kulturális. Véleményem szerint a Szent István szobrának májusi leleplezése, valamint II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak kassai (és kismárki) októberi újratemetésének sorába illeszkedő protokolláris esemény a Wekerle-kormány nem elsősorban kulturális, hanem inkább politikai lépéssorozatának egyik megnyilvánulása volt. Romantikus, történelemsztól szokatlan elképzelés (nem tarthatjuk megállapításnak, mert jegyzetekkel, hivatkozásokkal nincs alátámasztva) az, hogy az ország vezetői „egy pillanat erejéig” „félretették a szokásos torzsalkodásokat”, és „a 48-as és 67-es nézetek nem egymást kioltó, hanem komplementer erőkké változtak”. Tekintettel arra, hogy mindhárom eseményt évekig, sőt évtizedekig tartó heves parlamenti, politikai csatározások, éles hangú, felfokozott indulatokot kiváltó politikai publicisztika- és sajtóhadjáratok előzték meg, melyek folyamatosan át- és átpolitizálódtak a napi problémák miatt, illetve figyelembe véve az ország politikailag szétzilált állapotát, a napi sztrájkokat, tiltakozásokat kiváltó, huzamos ideje elodázott, megoldatlan társadalmi feszültségeket, végül nem utolsósorban azt, hogy minden, a szoboravatásokhoz és állami temetésekhez kapcsolódó ceremónia nem kis mértékben azt a célt szolgálta (és szolgálja funkcionálisan nem csak Magyarországon, de mindenhol, ahol politikai akaratból emlékművet emelnek, szobrot állítanak immáron három évszázada), hogy a közvéleményt, a társadalmi eliten kívüli, széles néprétegeket a mindenkori hatalom megnyerje, nem tekinthetők a szoboravatások dominánsan kulturális eseményeknek, ezért az Andrássy-szobor avatása sem. A terület „virágkoráról” pedig végképp nem beszélhetünk: a Rákóczi-hamvaknak a kassai dóm salétromos, vizes, északi oldali, szűk kriptájában történő elhelyezése ellen tiltakozott minden szakmai fórum (Magyar Történelmi Társulat, Országos Képzőművészeti Tanács, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet) és a kérdéshez értő összes neves építész, akadémikus, többek között Hauszmann Lajos, Schulek Frigyes is, de az Andrássy-lovaszobor tekintetében sem a szakmaiság döntött, hanem a politikusok. Olyannyira – s ezt Ligeti Dávid is írja a szobor felállításának eseménytörténeti háttérét inkább leíró, mint azt értékelő és elemző tanulmányában –, hogy az emlékmű felállítá-

sának előkészületeit koordináló Gróf Andrássy Gyula Emlékbizottságban a magyar politikai élet vezetői közül többen is részt vettek, de csak egyetlen művész, Ybl Miklós kapott helyet köztük. Vagyis a művészeti kérdések, mind a temetés, mind a szoborállítás valós kulturális vetületei, tartalmi elsikkadtak, alárendelődtek a politikai akaratnak, valamint a pénzügyieknek is.

Mindenesetre, ellentétben a fejedelmi hamvak nyughelyével, az Andrássy-szobor elkészítésére végül kiírásra került egy tervpályázat, s eredmény is született. Az, hogy felmerült, hogy mindez sajtókampány keretében menjen végbe, véleményem szerint szintén nem a szakmaiságot, a kulturális értéket, jelentőséget erősíti, hanem a politikait. A Rákóczi-hamvak elhelyezésével további párhuzama az Andrássy-szobor elkészítésének, hogy a végső színhely kijelölése fontos probléma volt. Kassán nem sikerült méltó helyet találni, a dóm alagsori, szűkös, nedves, kripta-jellege miatt. A szobor esetében nem ez történt: a Kossuth tér nyilvános propaganda számára nagyon megfelelő helyszíne nem említhető egy szinten az altemplomi kriptával. Valószínűleg ez is nagyban közrejátszott abban, hogy az uralkodó elfogadta a szoboravatón a személyes részvételt, illetve a leleplezést elvállalta. Történt ez annak ellenére, hogy a szobrot megalkotó Zala György eredetileg a helyszín zsúfoltsága: „szobor-kirakat” mivolta miatt nem tartotta a kijelölt területet megfelelőnek. További párhuzam, hogy mind a hamvak hazahozatala és végső nyughelyre helyezése, mind a lovas szobor állítása elsősorban politikai okok miatt késlekedett (utóbbinál a Titteldorfer-ügy miatt). Ligeti Dávid nem tartja meglepőnek, hogy I. Ferenc József a meghívást elfogadta. Úgy vélem, ellenkezőleg, tekintettel arra, hogy a császár a Rákóczi-temetésre nem fogadta el a meghívást, az uralkodó szoboravatón való részvétele akár meglepő is lehetne. Minden bizonnyal éppen azért fogadta el a felkérést, mert az udvar politikai indokot már nem tudott felhozni egy újabb távolmaradásra egy, a magyar nemzetet érzékenyen érintő hazafias protokolleseménytől. A párhuzamok sorát jelen ismertetésben – szintén az események politikai vonatkozásairól szólva – a heves munkássztrájkokkal zárom, amit ez alkalommal is, mint korábban a fejedelmi hamvak hazahozatala idején, csak a hadsereg bevetésével tudtak szüneteltetni az ünnepségek idején.

Ligeti Dávid a szobor felállításának története után áttér magára a szoboravatási eseménysorra. A korabeli sajtóanyag alapján rekonstruálja annak menetét, ami – tegyük hozzá – pontról pontra követte a korban hasonló szoboravatások, temetések, újratemetések forgatókönyvét (dízsátor, dísztribün, beszédek, leleplezés, koszorúzás). Végül, a tanulmány záró gondolatait olvasva, nem hallgathatom el, hogy megkérdőjelezzem: a szerző biztosan maga sem gondolta komolyan, amikor hitelt adott annak a „kortársak körében megfogalmazódott reménynek” (pontosan ki fogalmazta ezt meg, mikor, hol?), mely szerint a Monarchiát sújtó bel- és külpolitikai problémák megoldásában az „emlékmű avatásában szinte egy új korszak kezdetét látták”. A továbbiakban Ligeti Dávid egy korabeli újságírói véleményt (sajnos nem nevezi meg kiét) idéz, Andrássy Gyula politikai értékeléséről – ami viszont nem tartozik írásműve konkrét tárgyához, s melynek fontos szakirodalma van, amelyre – ha már kitért erre a kérdésre – érdemes lett volna legalább egy jegyzetben utalni. Lezárva a kritikai megjegyzéseket: egy tudományos munkában – merthogy Ligeti Dávid közleménye a szoborállítás rekonstrukcióját tekintve az – nem megengedhetők az olyan, ugyan képszerű, szemléletes, ám minden tudományos megalapozottságot nélkülöző, romantikus sommázatok, értékelések, mint a „19. század tündöklése”.

Révész Tamás *Néphadsereg vagy a nép hadserege? A karintiai Volkswehr alakulatok társadalmi háttere 1918–19-ben* című elemzése egyfelől hadtörténeti vonatkozású, másfelől szintén a nemzeti emlékezetpolitika tematikájába sorolható. Alapos, nemzetközi szakirodalmi megalapozottságú munkája nagyon értékes esettanulmánya az Abwehrkampff történetének. Az 1945 utáni osztrák szakirodalomban az Abwehrkampff megítélésével kapcsolatban heves viták alakultak ki, melyeket nagyban árnyalni lehet a katonai események modern megközelítéseket használó kritikai elemzésével: ez Révész Tamás módszerintelligens kifogástalan alaptétele, mellyel témájához közelít. Feltárja a karintiai mozgósítás kronológiáját, a belépő katonák társadalmi hátterét finom elemzésekkel, kiválóan szemléltetve adja közre, katonai tapasztalataik, életkoruk, foglalkozásuk, nemzetiségi hovatartozásuk, anyanyelvük összefüggérendszerében. Árnyalt, visszafogott, de alapos vizsgálatainak köszönhetően alapvetően újrajzolta, s nemcsak pontosította a karintiai Abwehrkampfban résztvevő osztrák csoportokról korábban kialakult képet a bécsi levéltárakban fellelhető, a vizsgálatba újonnan bevont források (személyi lapok) alapján. Többek között kimutatja, hogy az alakulatba belépő önkéntesek jelentős része, majdnem 40%-a valójában már a visszaemlékezésekben háborús kimerültség időszakaként számon tartott novemberi hónapban lépett be a Volkswehrbe 1918-ban. Az egyes zászlóaljok döntő többségét a frontkatonák adják, akik között arányaiban nagyon sok volt a munkás származású, s kevesebb volt a 20 évnél fiatalabb katona, mint azt korábban írták. Révész Tamás kutatási eredményei alapján nem kérdőjelezi meg a korábbi memoár irodalom helytállóságát az európai narratív hagyományban, hanem mértéktartóan, a forráskritika alapján értelmezi annak szerepét, létjogosultságát.

Tóth Eszter Zsófia *A második világháború és emlékezete egyéni életutakban* című, személyes hangvételű közleménye megrázóan szép példája annak, hogy a családi visszaemlékezéseknek, ezek publikálásának fontos szerepe van nemcsak a makrotörténelem tudományos kutatásában, de a nemzeti emlékezetpolitikában is: az egyéni sorsok, életutak, családi példák egyenként és összességükben szólnak a politikai és háborús események társadalmi vetületeiről. A szerző nemcsak dokumentálja két háborús katona, a két nagyapa életútját, hanem belehelyezi azt a korabeli események sorozatába és korrekt elemzéssel általános következtetéseket von le a háború utáni évtizedek mentalitásáról. Eszerint a két életútban megdöbbenően közös a tabu és a hiány jelensége: az életben maradt katona nem beszélt, nem beszélhetett arról, ami vele történt, a háborúban meghaltak pedig a személye is tabuvá vált – még a családban is.

Az 1956-os forradalommal az évkönyv két írása foglalkozik. Farkas Judit Antónia írása B. Farkas Ferenc és Maléter Pálné 1956. novemberi belga menedékkérelmének körülményeit tisztázza, Rácز János pedig a forradalmat követő angolszász sajtóvisszhang tendenciózus megváltoztatásának momentumait tárta föl.

Kiss Dávid *A Kádár-rendszer védelemigazgatásának hazai és nemzetközi mintái a XX. században* címmel közölt írást. Az 1964-ben létrehozott háborús Honvédelmi Tanács történeti előzményeit, az 1945 előtti magyarországi védelemgazdálkodás területeit foglalja össze írása első felében. Érdemes lett volna a Szent Istvántól a XIX. századig tartó részt elhagyni, mert ez sokkal fontosabb és kutatottabb téma (egyedül a középkori királyi vármegyék haderejének irányításáról több tucat monográfia és tanulmány jelent meg), minthogy a kérdést hat sorban el lehetne intézni. Az írás kitér az első világháború előtt meghozott intézkedésekre, de a téma érdemi része az 1928-as Legfelsőbb Honvédelmi

Tanács megalakításától kerül kifejtésre. Az 1945 utáni hadseregszervezéssel, hadiiparral és védelmi igazgatással a közlemény második fele foglalkozik, illetve érdemben a címben jelölt témát tekintve a Kádár-rendszer védelemgazdálkodásával összesen egyetlen oldal. Helyette a szocialista táboron belüli párhuzamokról, a szovjet, lengyel, bolgár, román, csehszlovák védelemgazdálkodásról, illetve ennek központi szerveiről kapunk leírást. A cím tehát kétszeresen is megtévesztő, mert a Kádár-rendszernek nem voltak védelemgazdálkodási mintái, illetve nem szolgált mintául nemzetközi szinten, illetve pontosabban, a volt szocialista táboron belül nem a Kádár-rendszeri volt a példa (hanem a szovjet).

Zinner Tibor *„Viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma”* című írásának, mely fontos adalékokkal szolgál Biszku Béla portréjához (már a cím-idézet is, ami Biszkutól származik, önmagáért beszél), szintén vannak katonai vonatkozásai, melyek közül, mint egyik legtanulságosabb példára, az 1956. november 6-án felállított Katonai Tanács létrehozásának körülményeire térek ki. A Fegyveres Erők Minisztériumának alárendeltségébe vont intézmény tevékenységét már az első pillanattól kezdve gyakorlatilag közvetlenül Kádár János irányította. December 4-én a Tanács üléséről készült jegyzőkönyv azért is tanulságos, mert eloszlatja minden romantikus illúzióinkat arra vonatkozóan, hogy a forradalom leverése kizárólag az orosz tankoknak köszönhető. Zinner Tibor felfejti azokat a „finom”, rafinált módszereket a jegyzőkönyv alapján, melyek a hatalmi mechanizmus parancselőkészítő- és végrehajtó rendszerét jellemezték, a karhatalom fellépését előkészítendő: a provokáció, a megtévesztés megannyi formáját.

Az évkönyvhöz a kötet szerzőiről szóló összeállítás, névmutató és helynévmutató kapcsolódik, ami annak használatát nagyban megkönnyíti. A tanulmányokhoz angol és német nyelvű rezümé tartozik, továbbá Szakály Sándornak az Olvasóhoz szóló ajánlása is lefordításra került. Sajnos a fordítói munkát végzők neve az előző és a mostani évkönyvből egyaránt kimaradt. A látszólag apró, de sajnos tömeges, ezért nem egy helyen a megértést is elbizonytalanító olvasószerszerkesztői hibákat és hiányosságokat szövé kell tennem – s itt csak a fontosabb típushibákat említem meg. Például a rövidítések egy-egy íráson belül következetesek, de a kötet egészét tekintve nem, ezért ebből a szempontból a tanulmányokat érdemes lett volna összehangoltan, azonos rövidítési rendszer szerint elkészíttetni. A jegyzetekben a kurziválások szintén nem következetesek, az utaló jegyzetek megfogalmazása nem egységes, ami különösen forrásközleménynél zavaró, jelesül Schwarzwölder Ádám írásában. Az uo. (ugyanott) rövidítés alkalmazása következtelen, a névvel és évszámmal rövidített címek írása nem egységes (van, ahol a név után vessző áll, van, ahol nem), s ugyanez vonatkozik a vesd össze rövidítésre (néhol vö., máshol v. ö.). Nem következetes a lapszámok közti kötőjel hosszúságának használata még egyetlen íráson belül sem. Az internetes hivatkozások különbözőképpen jelöltek. – Annak reményében, hogy ezek az apró pontatlanságok a további kötetekben már nem lesznek ily nagy számban tapasztalhatók, mind a szakmai, mind pedig a laikus közönség számára jó szívvel ajánlható ez a változatos tematikájú, az intézeti főigazgatói előszóban megfogalmazottnak (sine ira et studio) – megfelelni szándékozó évkönyv.

Kincses Katalin Mária

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR	Arthur Arz vezérezredes katonai pályafutása és szerepe a Nagy Háborúban 3
-------------	---

KÖZLEMÉNYEK

POLGÁR BALÁZS	A francia <i>Mercure galant</i> tudósítása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról 23
RITTLING LÁSZLÓ	Esterházy Antal a király szolgálatában 36
POLGÁR BALÁZS	A kardvívó olimpiai bajnok katonatiszt: Jekelfalussy (Piller) György (1899–1960) 56
RÉTI BALÁZS	A Szuezi-csatorna a második világháborúban 71

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SOMOGYI GRÉTA	Egy Brassó-vidéki kormánybiztos 97
BALOGH MÁTÉ	Katonai életem naplója. Szilárd János fővadász visszaemlékezése a nyári hadjáratra 121
B. STENGE CSABA	Kivonat a 102. Vadászpülő-század hadinaplójából, 1944. szeptember 14–16. 164

MŰHELY

KOVÁCS ZSOLT	A spanyol–francia háború (1635–1659) és az azt lezáró pireneusi béke (1659) a Theatrum Europaeum tükrében 173
--------------	---

KRÓNIKA

KINCSES KATALIN MÁRIA	Propaganda az I. világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2015. október 16. – 2016. április 9. 217
LIGETI DÁVID	Beszámoló a Kárpát-medencei tragédiáink 1944–1953. Magyarok és németek szovjet hadifogságban, kényszer-munkán és a gulágon című konferenciáról 223

SZEMLE

JOHN HALDON	Byzantium at War AD 600–1453 (<i>Törsér Márton</i>) 227
SUDÁR BALÁZS – SZENTPÉTERI JÓZSEF – PETKES ZSOLT – LEZSÁK GABRIELLA–ZSIDAI ZSUZSANNA (SZERK.)	Magyar östörténet. Tudomány és hagyományörzés (<i>Perényi Károly</i>) 231
YEHOSHUA FRENKEL	The Turkic Peoples in Medieval Arabic Writings (<i>Törsér Márton</i>) 236
NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)	Die Kreuzzugsbewegung im Römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert) (<i>Veszprémy László</i>) 239

JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)	The Second Crusade Holy War on the Periphery of Latin Christendom (<i>Veszprémy László</i>) 243
ROMAN CZAJA, ANDRZEJ RADZIMIŃSKI (ED.)	The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The Political and Ecclesiastical Structures 13 th –16 th Century (<i>Pósán László</i>) 246
SZABÓ PÁL	1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei (<i>Balogh Máté</i>) 251
TURCSÁNYI KÁROLY – BÁN ATTILA – HEGEDŰS ERNŐ – MOLNÁR GÁBOR	Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére (<i>Polgár Balázs</i>) 256
HERMANN RÓBERT	Reformkor, forradalom, szabadságharc (<i>Kemény Krisztián</i>)... 260
KISS VENDEL – SZÁMADÓ EMESE (SZERK.)	Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok Történész konferenciáinak előadásaiból 1992–2016 (<i>Solymosi József</i>) 264
DÉR CS. DEZSŐ	<i>Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése</i> (<i>Kemény Krisztián</i>) 268
SÜLI ATTILA	Ormai Norbert, az első aradi vértanú (<i>Kemény Krisztián</i>) 271
MARGITAY-BECHT ANDRÁS	Tank a Dunán! Az osztrák–magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története (<i>Szathmáry István</i>) 275
SZAKÁLY SÁNDOR (SZERK.)	Egy ezredév viharában meg nem rendült hűség Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború (<i>Ligeti Dávid</i>) 276
MOLNÁR ANDRÁS – SZABÓ PÉTER	Zalai honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április (<i>Szakály Sándor</i>) 279
UJVÁRY GÁBOR (SZERK.)	Veritas Évkönyv 2015 (<i>Kincses Katalin Mária</i>) 281

CONTENTS

STUDIES

TIBOR BALLA	Colonel-General Arthur Arz's Military Career and his Role in the Great War 3
-------------	--

PUBLICATIONS

BALÁZS POLGÁR	The Report of the French <i>Mercure galant</i> on the 1687 Battle at Harsány Mountain 23
LÁSZLÓ RITTLING	Antal Esterházy in the King's Service 36
BALÁZS POLGÁR	An Officer as an Olympic Champion in Fencing: György (Piller) Jekelfalussy (1899–1960) 56
BALÁZS RÉTI	The Suez Canal in World War II 71

SOURCE PUBLICATIONS

GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa, Government Commissioner of the Braşov Region 97
MÁTÉ BALOGH	The Diary of my Military Life. The Reminiscences of Hunting Master János Szilárd on the Summer Campaign .. 121
CSABA B. STENGE	Extract from the Battle Workbook of the 102nd Fighter-Squadron, 14–16 September 1944 164

WORKSHOP

ZSOLT KOVÁCS	The Franco–Spanish War (1635–1659) and the Concluding Peace of the Pyrenees (1659), as Seen Through <i>Theatrum Europaeum</i> 173
--------------	---

CHRONICLE

KATALIN MÁRIA KINCSES	Propaganda in World War I. Exhibition of the National Széchényi Library, 16 October 2015 – 9 April 2016 217
DÁVID LIGETI	Report on the conference „Our Tragedies in the Carpathian Basin 1944–1953. Hungarians and Germans in Soviet Prisons of War, in Forced Labour Camps and in the Gulag” 223

REVIEW

JOHN HALDON	Byzantium at War AD 600–1453 (<i>Márton Töser</i>) 227
BALÁZS SUDÁR – JÓZSEF SZENTPÉTERI – ZSOLT PETKES – GABRIELLA LEZSÁK – ZSUZSANNA ZSIDAI (ED.)	Hungarian Prehistory. Science and Tradition [Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés] (<i>Károly Perényi</i>) 231
YEHOSHUA FRENKEL	The Turkic Peoples in Medieval Arabic Writings (<i>Márton Töser</i>) 236
NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)	Die Kreuzzugsbewegung im Römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert) (<i>László Veszprémy</i>) 239

JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)	The Second Crusade Holy War on the Periphery of Latin Christendom (<i>László Veszprémy</i>) 243
ROMAN CZAJA, ANDRZEJ RADZIMIŃSKI (ED.)	The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The Political and Ecclesiastical Structures 13 th –16 th Century (<i>László Pócsán</i>) 246
PÁL SZABÓ	1440 – The First Ottoman–Turkish Siege of Belgrade and its Antecedents [1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei] (<i>Máté Balogh</i>) 251
KÁROLY TURCSÁNYI – ATTILA BÁN – ERNŐ HEGEDŰS – GÁBOR MOLNÁR	Armies and Warfare in the Age of Muzzle Loading Weapons. The Effect of Arms Manufacturing, Armament and Army Organisation on the Development of Military Strategy [Haderők és hadviselés az előtöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére] (<i>Balázs Polgár</i>) 256
RÓBERT HERMANN	Reform Age, Revolution, Independence War [Reformkor, forradalom, szabadságharc] (<i>Krisztián Kemény</i>) 260
VENDEL KISS – EMESE SZÁMADÓ (ED.)	Komárom in the Independence War of 1848–49. Selection from the papers of the history conferences of Komáromi Napok 1992–2016 [Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok Történész konferenciáinak előadásából 1992–2016] (<i>József Solymosi</i>) 264
DEZSŐ CS. DÉR	The Birth of the Hungarian First Army Corps of 1848–49 [Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése] (<i>Krisztián Kemény</i>) 268
ATTILA SÜLI	Norbert Ormai, the First Martyr of Arad [Ormai Norbert, az első aradi vértanú] (<i>Krisztián Kemény</i>) 271
ANDRÁS MARGITAY-BECHT	Tank on the Danube! The History of the Austro–Hungarian Danube Fleet and the Museum Ship Monitor LAJTA [Tank a Dunán! Az osztrák–magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története] (<i>István Szathmáry</i>) 275
SÁNDOR SZAKÁLY (ED.)	A Loyalty Unshaken in the Storms of a Millennium Székesfehérvár, Hungary and the Great War [Egy ezredév viharaiban meg nem rendült hűség Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború] (<i>Dávid Ligeti</i>) 276
ANDRÁS MOLNÁR – PÉTER SZABÓ	Honvéd Soldiers in Sub-Carpathia. Documents of Sub-Carpathia’s occupation by the Hungarian Royal 9th Honvéd Infantry Brigade and of their role in the Slovakian–Hungarian armed conflict, March–April 1939 [Zalai honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április] (<i>Sándor Szakály</i>) 279
GÁBOR UJVÁRY (ED.)	Veritas Yearbook 2015 [Veritas Évkönyv 2015] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 281

INHALT

STUDIEN

TIBOR BALLA	Die Militärlaufbahn von Generaloberst Arthur Arz und seine Rolle im Großen Krieg 3
-------------	--

MITTEILUNGEN

BALÁZS POLGÁR	Der Bericht des französischen <i>Mercure Galant</i> über die Schlacht auf dem Harsány-hegy im Jahre 1687 23
LÁSZLÓ RITTLING	Antal Esterházy im Dienst des Königs 36
BALÁZS POLGÁR	Der Soldatenoffizier, der Olympiasieger im Säbelfechten war: György Jekelfalussy (Piller) (1899–1960) 56
BALÁZS RÉTI	Der Sueskanal im Zweiten Weltkrieg 71

QUELLENPUBLIKATIONEN

GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa, ein Regierungsbeauftragter aus der Verwaltungsregion Brassó (Kronstadt) 97
MÁTÉ BALOGH	Das Tagebuch meines Soldatenlebens. Die Erinnerungen von Jägermeister János Szilárd an den Sommerfeldzug 121
CSABA B. STENGE	Auszug aus dem Kriegstagebuch der 102. Jägerstaffel, 14–16. September 1944 164

WERKSTATT

ZSOLT KOVÁCS	Der Französisch-Spanische Krieg (1635–1659) und der diesen abschließende Pyrenäenfrieden (1659) im Spiegel des <i>Theatrum Europaeum</i> 173
--------------	--

CHRONIK

KATALIN MÁRIA KINCSES	Propaganda im I. Weltkrieg. Ausstellung der Széchényi-Nationalbibliothek, 16. Oktober 2015 – 9. April 2016 217
DÁVID LIGETI	Bericht über die Konferenz „Unsere Tragödien im Karpatenbecken 1944–1953. Ungarn und Deutsche in sowjetischer Kriegsgefangenschaft, Zwangsarbeit und im Gulag“ 223

RUNDSCHAU

JOHN HALDON	Byzantium at War AD 600–1453 (<i>Márton Tóser</i>) 227
BALÁZS SUDÁR – JÓZSEF SZENTPÉTERI – ZSOLT PETKES – GABRIELLA LEZSÁK – ZSUZSANNA ZSIDAI (HG.)	Ungarische Frühgeschichte. Wissenschaft und Traditionspflege [Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés] (<i>Károly Perényi</i>) 231
YEHOSHUA FRENKEL	The Turkic Peoples in Medieval Arabic Writings (<i>Márton Tóser</i>) 236
NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)	Die Kreuzzugsbewegung im Römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert) (<i>László Veszprémy</i>) 239

JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)	The Second Crusade Holy War on the Periphery of Latin Christendom (<i>Veszprémy László</i>) 243
ROMAN CZAJA, ANDRZEJ RADZIMIŃSKI (ED.)	The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The Political and Ecclesiastical Structures 13 th –16 th Century (<i>László Pószán</i>) 246
PÁL SZABÓ	1440 – Die erste osmanisch-türkische Belagerung von Nándorfehérvár (Griechisch Weißenburg) und deren Vorgeschichte [1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei] (<i>Máté Balogh</i>) 251
KÁROLY TURCSÁNYI – ATTILA BÁN – ERNŐ HEGEDŰS – GÁBOR MOLNÁR	Streitkräfte und Kriegsführung im Zeitalter der Vorderlader. Die Wirkung der Waffenproduktion, der Bewaffnung und der Organisierung der Streitkräfte auf die Kriegskunst [Haderők és hadviselés az előltöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére] (<i>Balázs Polgár</i>)..... 256
RÓBERT HERMANN	Reformzeit, Revolution, Freiheitskampf [Reformkor, forradalom, szabadságharc] (<i>Krisztián Kemény</i>) 260
VENDEL KISS – EMESE SZÁMADÓ (HG.)	Komárom (Komorn) im Freiheitskampf von 1848–49. Ausgewählte Vorträge der Historikerkonferenzen der Tage von Komorn 1922–2016 [Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok Történész konferenciáinak előadásaiból 1992–2016] (<i>József Solymosi</i>).. 264
DEZSŐ CS. DÉR	Die Geburt des I. ungarischen Korps von 1848–49 [Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése] (<i>Krisztián Kemény</i>)..... 268
ATTILA SÜLI	Norbert Ormai, der erste Märtyrer von Arad [Ormai Norbert, az első aradi vértanú] (<i>Krisztián Kemény</i>)... 271
ANDRÁS MARGITAY-BECHT	Panzerwagen auf der Donau! Die Geschichte der österreichisch-ungarischen Kriegsflotte auf der Donau und des „LAJTA (LEITHA) Monitor Museumsschiffs“ [Tank a Dunán! Az osztrák–magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története] (<i>István Szathmáry</i>)..... 275
SÁNDOR SZAKÁLY (HG.)	Eine Treue, die auch im Sturm von tausend Jahren nicht erschüttert wurde. Székesfehérvár (Stuhlweißenburg), Ungarn und der Große Krieg [Egy ezredév viharában meg nem rendült hűség Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború] (<i>Dávid Ligeti</i>) 276
ANDRÁS MOLNÁR – PÉTER SZABÓ	Honvéd-Soldaten aus dem Komitat Zala in der Karpatenukraine. Dokumente über den Einmarsch der ungarischen königlichen 9. selbständigen Infanteriebrigade in der Karpatenukraine und ihre Teilnahme am slowakisch-ungarischen bewaffneten Konflikt, März–April 1939 [Zalai honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április] (<i>Sándor Szakály</i>)... 279
GÁBOR UJVÁRY (HG.)	Veritas-Jahrbuch 2015 [Veritas Évkönyv 2015] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 281

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

TIBOR BALLA	La carrière militaire du colonel général Arthur Arz et son rôle dans la Grande Guerre 3
-------------	---

PUBLICATIONS

BALÁZS POLGÁR	Le compte rendu de la revue française <i>Mercur galant</i> sur la bataille du Mont Harsány de 1687 23
LÁSZLÓ RITTLING	Antal Esterházy au service du roi 36
BALÁZS POLGÁR	L'officier et champion olympique de sabre : György Jekelfalussy (Piller) (1899–1960) 56
BALÁZS RÉTI	Le canal de Suez dans la Seconde Guerre mondiale 71

PUBLICATIONS DE SOURCE

GRÉTA SOMOGYI	Elek Dósa en tant que commissaire du gouvernement de la région de Brassó 97
MÁTÉ BALOGH	Journal de ma vie militaire. Mémoires du chasseur-chef János Szilárd sur la campagne d'été 121
CSABA B. STENGE	Extrait du journal de guerre du 102 ^e escadron de chasse, 14–16 septembre 1944 164

ATELIER

ZSOLT KOVÁCS	La guerre franco-espagnole (1635–1659) et le traité de Pyrénées (1659) y mettant fin vus par <i>Theatrum Europaeum</i> 173,
--------------	---

CHRONIQUE

KATALIN MÁRIA KINCSES	Propagande dans la Première Guerre mondiale. Exposition de la Bibliothèque Nationale Széchényi, 16 octobre 2015 – 9 avril 2016 217
DÁVID LIGETI	Compte rendu sur la conférence intitulée « Tragédies du Bassin des Carpates 1944–1953. Des Hongrois et des Allemands en captivité soviétique, en travaux forcés et dans les camps du Goulag 223

REVUE

JOHN HALDON	Byzantium at War AD 600–1453 (<i>Márton Tóser</i>) 227
BALÁZS SUDÁR – JÓZSEF SZENTPÉTERI – ZSOLT PETKES – GABRIELLA LEZSÁK – ZSUZSANNA ZSIDAI (ED.)	La préhistoire hongroise. Science et sauvegarde des traditions [Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés] (<i>Károly Perényi</i>) 231
YEHOHUA FRENKEL	The Turkic Peoples in Medieval Arabic Writings (<i>Márton Tóser</i>) 236

NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)	Die Kreuzzugsbewegung im Römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert) (<i>László Veszprémy</i>).....	239
JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)	The Second Crusade Holy War on the Periphery of Latin Christendom (<i>László Veszprémy</i>)	243
ROMAN CZAJA, ANDRZEJ RADZIMIŃSKI (ED.)	The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The Political and Ecclesiastical Structures 13 th –16 th Century (<i>László Pószán</i>)	246
PÁL SZABÓ	1440 – Le premier siège turco-ottoman de Nándorfehérvár et son contexte [1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei] (<i>Máté Balogh</i>)	251
KÁROLY TURCSÁNYI –ATTILA BÁN – ERNŐ HEGEDŰS – GÁBOR MOLNÁR	Les forces armées et la guerre à l'époque des armes à chargement par la bouche. L'effet de la fabrication d'armes, des armements et de l'organisation des forces sur le développement de l'art militaire [Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére] (<i>Balázs Polgár</i>)	256
RÓBERT HERMANN	Ère des réformes, révolution, guerre d'indépendance [Reformkor, forradalom, szabadságharc] (<i>Krisztián Kemény</i>).....	260
VENDEL KISS – EMESE SZÁMADÓ (ED.)	Komárom dans la guerre d'indépendance 1848–1849. Conférences sélectives des colloques d'historiens des Journées de Komárom 1992–2016 [Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok Történész konferenciáinak előadásaiból 1992–2016] (<i>József Solymosi</i>)..	264
DEZSŐ CS. DÉR	Mise en place du 1 ^{er} corps d'armée hongrois de 1848–1849 [Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése] (<i>Krisztián Kemény</i>).....	268
ATTILA SÜLI	Norbert Ormai, le premier martyr d'Arad [Ormai Norbert, az első aradi vértanú] (<i>Krisztián Kemény</i>)	271
ANDRÁS MARGITAY- BECHT	Char sur le Danube ! L'histoire de la flotte danubienne austro-hongroise et du « Musée-navire LAJTA monitor » [Tank a Dunán! Az osztrák–magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története] (<i>István Szathmáry</i>).....	275
SÁNDOR SZAKÁLY (ED.)	Fidélité inébranlable dans les tourmentes millénaires. Székesfehérvár, la Hongrie et la Grande Guerre [Egy ezredév viharaiban meg nem rendült hűség Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború] (<i>Dávid Ligeti</i>)	276
ANDRÁS MOLNÁR – PÉTER SZABÓ	Des soldats du département de Zala en Ruthénie subcarpatique. Documents sur l'entrée de la 9 ^e brigade d'infanterie autonome royale hongroise en Ruthénie subcarpatique et sur sa participation dans le conflit armé hungaro-slovaque, mars–avril 1939 [Zalai honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április] (<i>Sándor Szakály</i>)...	279
GÁBOR UJVÁRY (ED.)	Annales Veritas 2015 [Veritas Évkönyv 2015] (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	281

СОДЕРЖАНИЕ

	ИССЛЕДОВАНИЯ	
ТИБОР БАЛЛА	Военная карьера генерал-полковника Артур Арц и его роль в великой войне	3
	ПУБЛИКАЦИИ	
БАЛАЖ ПОЛГАР	Корреспонденция французского <i>Меркур Галант</i> о битве у Харшань горы в 1687-ом году	23
ЛАСЛО РИТТЛИНГ	Антал Эстерхази на службе у короля	36
БАЛАЖ ПОЛГАР	Олимпийский чемпион по фехтованию военный офицер: Дьёрдь (Пиллер) Екелфалушши (1899–1960)...	56
БАЛАЖ РЕТИ	Суэцкий канал во второй мировой войне	71
	ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ	
ГРЕТА ШОМОДИ	Уполномоченный правительства провинции Брашов ...	97
МАТЕ БАЛОГ	Дневник моей солдатской жизни. Воспоминания главного егеря Янош Силард о летнем военном походе	121
ЧАБА Б. ШТЕНГЕ	Резюме из военного дневника 102-ой роты самолётов-истребителей, 14–16 сентября 1944 года	164
	МАСТЕРСКАЯ	
ЖОЛТ КОВАЧ	Испанско-французская война (1635–1659) и завершающий её Пиренейский мир (1659) в зеркале Театрум Европэум	173
	ХРОНИКА	
КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ	Пропаганда в Первой мировой войне. Выставка Национальной Государственной библиотеки им. Сечени 16-ое октября 2015 – 9-ое апреля 2016 года	217
ДАВИД ЛИГЕТИ	Доклад о конференции с названием Наши трагедии в Карпатском бассейне 1944–1953 гг. Венгры и немцы в советском военном плену, на каторге и гулаге.....	223
	ОБЗОР	
JOHN HALDON	Byzantium at War AD 600–1453 (<i>Мартон Ташер</i>)	227
БАЛАЖ ШУДАР – ЙОЖЕФ СЭНТПЕТЕРИ – ЖОЛТ ПЕТКЕШ – ГАБРИЕЛЛА ЛЕЖАК – ЖУЖАННА ЖИДАИ (ИЗД.)	Венгерская древняя история. Наука и сохранение традиций [Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés] (<i>Карой Перени</i>).....	231
YEHOASHUA FRENKEL	The Turkic Peoples in Medieval Arabic Writings (<i>Мартон Ташер</i>).....	236
NIKOLAS JASPERT – STEFAN TEBRUCK (HG.)	Die Kreuzzugsbewegung im Römisch-deutschen Reich (11.–13. Jahrhundert) (<i>Ласло Веспреми</i>)	239

JASON T. ROCHE – JANUS MØLLER JENSEN (ED.)	The Second Crusade Holy War on the Periphery of Latin Christendom (<i>Ласло Веспреми</i>)	243
ROMAN CZAJA, ANDRZEJ RADZIMIŃSKI (ED.)	The Teutonic Order in Prussia and Livonia. The Political and Ecclesiastical Structures 13 th –16 th Century (<i>Ласло Пошан</i>)	244
ПАЛ САБО	1440 – Первая Османско-турецкая осада Белграда и предшествующие её события [1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei] (<i>Мате Балог</i>)	251
КАРОЙ ТУРЧАНИ – АТТИЛА БАН – ЭРНЁ ХЕГЕДУШ – ГАБОР МОЛЬНАР	Военные силы и военные действия в эпохе шомпольных оружий. Влияние на развитие военного искусства производства оружий, вооружения и военной организации [Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában. A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszervezés hatása a hadművészet fejlődésére] (<i>Балаж Полгар</i>)	256
РОБЕРТ ГЕРМАНН	Эпоха реформ, революция, борьба за независимость [Reformkor, forradalom, szabadságharc] (<i>Кристиан Кемень</i>)	260
КИШШ ВЕНДЕЛ – ЕМЕШЕ САМАДО (ИЗД.)	Комаром в войне за независимость 1848–49 гг. Сбор из лекции конференций историков Комаромские Дни Истории 1992–2016 гг. [Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok Történetész konferenciáinak előadásaiból 1992–2016] (<i>Йожеф Шоймоши</i>)	264
ДЕЖЁ Ч. ДЕР	Рождение I-ого венгерского военного корпуса 1848–49 годов [Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése] (<i>Кристиан Кемень</i>)	268
АТТИЛА ШУЛИ	Норберт Ормаи, первый мученик города Арад [Ormai Norbert, az első aradi vértanú] (<i>Кристиан Кемень</i>)	271
АНДРАШ МАРГИТАИ-БЕХТ	Танк на Дунае! История австро-венгерской дунайской военной флотилии, и «Монитора Музей Корабля ЛАЙТА» [Tank a Dunán! Az osztrák–magyar dunai hajóhad és a „LAJTA Monitor Múzeumhajó” története] (<i>Иштван Сатмари</i>)	275
ШАНДОР САКАЙ (ИЗД.)	Верность не поколебленная в вихрях тысячелетия Секешфехервар, Венгрия и Великая Война [Egy ezredév viharaiban meg nem rendült hűség Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború] (<i>Давид Лигети</i>)	276
АНДРАШ МОЛЬНАР – ПЕТЕР САБО	Солдаты из округа Зала в Закарпатской области. Документы о закарпатском нашествии венгерской королевской 9-ой независимой пехотной армии и об её участии в словацко-венгерском вооруженном столкновении, март–апрель 1939 г. [Zalai honvédek Kárpátalján. Dokumentumok a magyar királyi 9. honvéd önálló gyalogdandár kárpátaljai bevonulásáról és a szlovák–magyar fegyveres összetűzésben való részvételéről, 1939. március–április] (<i>Шандор Сакай</i>) ...	279
ГАБОР УЙВАРИ (ИЗД.)	Ежегодник Веритас 2015 [Veritas Évkönyv 2015] (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>)	281